

پىرىمقۇل قادىروۋ (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى)

ئۇكىسىر

(ھۇمايۇن ۋەقەسىدىن)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

پىرىمقۇل قادىروف
(سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى)

ئۇكىبر
(ھۇمايۇن ۋە ئەكبەر)

تەرجىمە قىلغۇچى: تاھىر تالىپ

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

قىسقىچە مەزمۇنى

ئاپتور پىرىمقۇل قادىروف بۇ كىتابنى كەڭ كىتابخانلارنىڭ تەلـ
پىگە ئاساسەن « بابۇر » (يۇلتۇزلۇق تۇنلەر) رومانىنىڭ داۋامى سۈپـ
تىدە يېزىپ چىققان .

بۇ رومانىدا بابۇرنىڭ نەۋرىسى ، يەنى ھۇمايۇننىڭ ئوغلى ئەكبەر-
نىڭ پۈتۈن ھاياتى تەپسىلىي بايان قىلىنغان . بولۇپمۇ ئۇنىڭ بوۋىسى ۋە
دادىسى قۇرغان بۈيۈك ھىندىستان ئىمپېرىيەسىنى يەنمۇ قۇدرەت تاپقۇ-
زۇش ، ئىلىم ـ مەرىپەت نۇرىنى تېخىمۇ كەڭ جايلارغا چاچقۇزۇش يو-
لىدىكى ئىزدىنىشلىرى ، بەرپا قىلغان تارىخىي يادىكارلىقلىرى ، دىن ۋە
مىللەت ئايرىماستىن ھەممە خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ، تىنچ ـ خاتىرجەم
تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرى جانلىق بايان قىلـ
ىنىپ ، كىتابخانلارنى ھاياجانغا سالىدۇ .

مۇندەرىجە

پەنىپەت . دېھلى . تۇپاندا قالغان ياشلىق 1
ئەگرە . ھاكىمىيەت تالاش ـ تارتىشلىرى 30
دېھلى . مۇھەببەت ۋە نەپرەت 78
سېكرى . بالاگەردان 132
فەتھئاباد . گۈجارەت . ئىككى سۇيقەست 166
فەتھپۇر . بھىرە . مەنسۇى زىلزىلە 209
لاھۇر . كابۇل . دوستتىن كۆپ دۇشمەن 271
فەتھپۇر . يەشكىلى بولمايدىغان تۇگۈنلەر 299
كەشمىر . لاھۇر . ئەگرە ۋە كېيىنكى قەدەملەر 342
خاتىمە 400

پەنىپەت . دېھلى . تۇپاندا قالغان ياشلىق

دېھلىدىن ئۇچ يۈز مىل يىراقتا ــ پەنجابنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى كالانۇردا يۈرگەن ئەكبەر ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى خەۋەرنى بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئاڭلىدى . مۇسىبەتلىك ۋەقەنىڭ تەپسىلاتلىرىنى چاپارمەن نەزەرقۇل سۆزلەپ بەرگەن چاغدا ، ئاشۇ پەشتاقنىڭ كۈل رەڭ تاشلىرى بېشىغا ئۇرۇلغاندەك بولۇپ ، ئۆزىنى يوقتىپلا قويدى ، ھەتتا خېلى ئۇزۇنغىچە كۆزىگە ياش كەلمىدى .

بەيرەمخان ۋەزىر ــ ۋۇزرالارنى يىغىپ ، ئەكبەرنى ئاتىسىنىڭ تەختكە چىقىرىشنىڭ تەييارلىقىغا جىددىي تۇتۇش قىلدى . تەختمۇ ياغاچتىن ناھايىتى تېزلا چىرايلىق قىلىپ ياسالدى ۋە بېزەلدى . ۋەلىئەھد ئەكبەر شۇ ياغاچ تەخت ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرغاندا ، ئاتىسىنىڭ كۈتۈپخانىسىنىڭ شىپىگىدا چىن قەلبىدىن ئېيتقان سۆزلىرى بىر-دىنلا ئېسىگە كەلدى . « يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشكىنىڭدە ، مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى ئەسلەپ قويغىن » دەپ قىلغان ۋەسىيىتى قۇلىقى تۈۋىدە قايتا جاراڭلىغاندەك بولدى ــ دە ، كۆزلىرىگە بىردىنلا ياش كەلدى.

ۋەزىر ــ ئەمەلدارلار ئەكبەرگە تەزىم بەجا كەلتۇردى ، تاجۇ تەختنى مۇبارەكلەۋاتقاندا ، ئۇنىڭ كۆزىگە ياش كەلگەنلىكى بەزىلەرنى ھەيران قالدۇردى . بەزى بەگلەر : « ھالى شۇنچىلىكمىدۇ » دېگەندەك قىلىپ بىر ــ بىرىگە ئىشارەتلەرنى قىلىشتى .

ئۇنىڭ ئەھۋالىنى چۈشىنىپ تۇرغان بەيرەمخان شۇ كېچىسى ئەكبەر بىلەن يالغۇز پاراڭلاشتى :

ــ ئەمرزادەم ، مەردانە تۇرىدىغان ئەڭ تەشۋىشلىك كۈنلەر باشلاندى . ئىلگىرى ھەرزىتىمدىن ھېيىقىپ ، دېھلىگە يېقىن يولماي يۈرگەن ئادىلشاھ بىلەن ھېمۇ ھازىر ئەللىك مىڭ كىشىلىك قوشۇن بە-

لەن دېھلىگە باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتىمىش .

— دېھلى ھاكىمى تۇردىبەگ بۇنىڭدىن خەۋەردارمىكىن ؟

— مەن ھازىرلا چاپارمەن نەزەرقۇلنىغا بۇيرۇدۇم . ئۇ يول ھازىر-لىقى كۆرسۇن ـ دە ، تاڭ ئېتىشىغىلا دېھلىغا ماڭسۇن . مانا سىزنىڭ نا-مىڭىزدا تۇردىبەگكە يوللىنىدىغان پەرمان . پۇرەن قەلئەسىدە مۇداپىئە قۇرايلى ، دەرۋازىلىرى تاقالسۇن ، دېھلىنى ھەرگىز ئادىلشاھ بىلەن ھېچ مۇغا تارتقۇزۇپ قويمىسۇن .

— بىز بۇيەردىن يارەمگە بارىمىز ! — دېدى ئەكبەر ، — نېمىلا بولمىسۇن ، ئاتام ھەزرەتىنىڭ دېھلىدىكى قەبرىسى دۇشمەنلىنىڭ ئايىغى ئاستىدا قالماسلىقى كېرەك .

— ياخشى گەپ بولدى ، بۇ سۆزلەرنى پەرمانغا يازدۇرايلى ، مانا بۇ جايغا مۆھۈر بېسىڭ .

ئەكبەرنىڭ مۆھرى بېسىلغان پەرماننى تاڭ سەھەردە يولغا چىقـقان چاپارمەنلەر ئېلىپ ماڭدى . ئارقىدىنلا بەيرەمخان كالانۇردىكى قو-شۇننى توپلاپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلدى .

چاپارمەن بىر ھەپتە ماڭغان يولنى چوڭ قوشۇن ئون بەش كۈندە بېسىپ بولۇشى مۇمكىن ئىدى .

پەنىپەتكە يېتىپ كەلگەندە قارشى تەرەپتىن بىرنەچچە مىڭ كـ-شىلىك چوڭ قوشۇن چېقىپ كەلدى . بەيرەمخان چارلىغۇچىلارنى ئەۋە-تىپ ، ئۇلارنىڭ دېھلىدىن كېلىۋاتقان تۇردىبەگنىڭ لەشكەرلىرى ئىكەن-لىكىنى بىلدى ـ دە ، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ يېنىدىكى ئەكبەرگە قارىدى .

— ئەجەبا ، پايتەختىنى دۇشمەنلىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ كەلگەنمىدۇ ؟

ئۇلار ئاتىلىرىنى چاپتۇرۇپ ، تۇردىبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى . رەڭگى ئۆچكەن تۇردىبەگ ئەكبەرگە يېقىن كېلىپ ئاتتىن چۈشتى . ئاتىنىڭ چۈلۈۋۇرىنى مۇلازىمغا بېرىپ ، ياش پادىشاھنىڭ ئالدىدا يۈكۈنـ-دى . كېيىن ئۇنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ يىغلاپ كەتتى .

— ئەمرزادەم ، خۇدا سىزگە كۆپ كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلسۇن !

ھەزرىتىمدىن ئايرىلىپ قالدۇق ! — تۇردىبەگ پەقەت بىر مۇسىبەت ئۇ-
چۇنلا ئەمەس ، دېھلىنى دۇشمەن قولىغا تاپشۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىدىن
ئېچىنىپ ئۆزىنى تاشلاپ ھۆكۈمەت يىغلىۋەتتى ، — تايانغان تۇغدىنمۇ
ئايرىلدۇق ، دېھلىمۇ قولدىن كەتتى !

ئاتىسىنى ئەسلەپ كۆزى ياشلانغان ئەكبەر كېيىنكى گەپتىن
خاپا بولۇپ سورىدى :

— پەرمان يېتىپ باردىمۇ ؟

— سىزنىڭ ئالىي پەرمانىڭىز يېتىپ بارغاندا ، بىز شەھەرنى
تاشلاپ چىقىۋاتاتتۇق ، بەگ - ئەمەلدارلار مەسلىھەتلىشىپ شۇنداق
قارارغا كېلىشتى . ئادىلشاھ بىلەن ھېمۇنىڭ ئەللىك مىڭ كىشىلىك
قوشۇنىغا بىز تەڭ كېلەلمەيدىكەنمىز . ئۇنىڭدىن كۆرە تىزرەك سىز-
نىڭ ھۇزۇرىڭىزغا كېلىپ ، ئاساسىي كۈچلەر بىلەن بىرلىشىشنى قارار
قىلدۇق .

— خاتا قارار قىلىپسىز ، جانابى تۇردىبەگ ! — دېدى بەيرەمخان
بىردىن قىزىشىپ ، — سىز ئەمىرزادەم ئەۋەتكەن پەرمان بويىچە دېھلى
قەلئەسىنىڭ ئىچىدە تۇرۇشىڭىز كېرەك ئىدى ! بىز بارغۇچە پايتەختتىن
تارتقۇزۇپ قويماسلىقىڭىز لازىم ئىدى ! دېھلىنى قايتا ئالغۇچە ھەزرىتىم
قانچىلىك سەرسان - سەرگەردانلىقنى بېشىدىن كەچۈرگەن ؟ سىز ياش
پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرمىگەنلىكىڭىز ئۈچۈن . . .

ئۇنىڭ ئاغزىدىن « جازالىنىشىڭىز كېرەك » دېگەن سۆزنىڭ چە-
قىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، تۇردىبەگ بەيرەمخانىنىڭ گېپىنى
ئۇزۇپلا سۆزلەپ كەتتى :

— جانابى ھەزرەتلىرى ، مەن ئوتتۇز يىلدىن بېرى شۇ ئالىي
خانىدانغا سادىقلىق بىلەن ئىشلەپ كەلمەكتىمەن . سېكرىدىكى جەڭدە
جاسارەت كۆرسەتكەنلىكىم ئۈچۈن ، بابۇر ھەزرەتلىرى ماڭا بۇ مۇرەسسە
خەنجىرىنى ئىنئام قىلغان ! — تۇردىبەگ بېلىدىكى سېپى ۋە غىلىپى
قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن بېزەلگەن خەنجەرنى كۆرسەتتى - دە ،
بەيرەمخانغا سۆز قىلىش پۇرسىتى بەرمەي ، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزىنى

داۋام قىلدى ، ــ مەن ھۇمايۇن ھەزرەتلىرى بىلەن گانگ دەريانى بويلىرىدا ، تار سەھرادا ، قەزۋىندا بىللە يۈرۈپ نۇرغۇن قېتىم ئۆلۈمدىن ئامان قالغانمەن ، نەچچە قېتىم ھەزرەتلىرىنىڭ ئىنايەتلىرىگە سازاۋەر بولغانمەن ! ــ تۇردىبەگ ئەكبەرگە قارىدى ، ــ ئەمر زادەم ، دادىڭىز-نىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندە ، باشقىلار يۈز ئۆرۈپ تاشلاپ كەتكەندە ھەمىشە يېنىدا مەن بار ئىدىم .

ــ بۇلارنى بىلىمەن ! ــ دېدى ئەكبەر ۋە ئاچچىقلىنىپ سو-رىدى ، ــ ئەما ، نېمە ئۈچۈن ئاتامنىڭ قەبرىسىنى دۈشمەننىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ قويۇپ كەلدىڭىز ؟

ــ ۋەزىيەت شۇنىڭغا مەجبۇر قىلدى ! باشقا ئامال يوق ئىدى ، ئەمىرزادەم ! لېكىن ، دېھلى يېنىدىكى تۇغلۇقئابادتا ھېمۇغا قارشى دادىل جەڭ قىلدۇق . بىز بەش مىڭ كىشى ئىدۇق . ھېمۇنىڭ ئەللىك مىڭ ئادىمى ۋە جەڭگىۋار پىللىرىغا تەڭ كېلەلمىدۇق . ئىككى مىڭ ئادەم چە-قىم بولدى . قالغان ئۈچ مىڭ ئادەمنى ئامان ساقلاپ ھۇزۇرلىرىغا ئېلىپ كەلدىم .

بەيرەمخاننىڭ ئاچچىقى كېلىپ مۇنداق دېدى :

ــ سىز دېھلى قەلئەسىدىن چىقماسلىقىڭىز لازىم ئىدى . تۇغلۇقئابادتا ئۇرۇش قىلغانلىقىڭىزمۇ سىزنىڭ خاتالىقىڭىز ! ئىككى مىڭ ئادەمنىڭ قېنىمۇ سىزنىڭ بوينىڭىزغا چۈشىدۇ !

ئەكبەر يېشى ئاتىسىدىن چوڭ بۇ ئىككى مۆتىۋەر بەگنىڭ جېدە-لىنى قانداق تىنجىتىشنى بىلمەي قالدى .

ــ ئەمرزادەم ، ئادىل ھۆكۈم قىلىڭ ! ــ تۇردىبەگ يەنە ئەك-بەرگە قارىدى ، ــ مەن دۈشمەننى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ، بەيرەم-خان جانابلىرى بولسا ئۇلارنىڭ قانداق دەھشەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ ، مېنى ئەيىبلەۋاتىدۇ ! ھېمۇ دېگەن بۇ چوڭ بالا ـ قازاغا ئىبراھىم سۇرمۇ قىرىق مىڭ كىشى بىلەنمۇ تەڭ كېلەلمىگەنىدىغۇ . ئەمرزادەم ، بىز سىزنى بۇ چوڭ بالا ـ قازادىن قوغدىشىمىز لازىم . ياخشىراق تەييار-لىق قىلماي تۇرۇپ ھېمۇنى يەڭگىلى بولمايدۇ ! ئامال قىلالساق ، پەن-

جاپ ، كابۇلدىن ، قەندەھار ۋە غەزنىدىن يېڭى ئەسكىرىي كۈچ توپلىشىمىز لازىم .

— قورققانغا قوش كۆرۈنەر ، دەپتىكەن ! — بەيرەمخان ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى ، — سىز بۇ ۋەھىمىلىك گەپلىرىڭىز بىلەن قوشۇننىڭ كەيپىياتىنى بۇزماقچىمۇ ، جانابى تۇردىبەگ ؟ سىزنىڭ گېپىڭىزگە كىرىدىغان بولساق ، يەنە ھىندىستاننى تاشلاپ بېرىپ ، قەندەھار ۋە كابۇلغا قايتىپ كەتكۈدەكمىز ـ دە !

— ياق ! — دېدى ئەكبەر ۋە ئىككى بەگنىڭ تالاش ـ تارتىشىلىرىنى ئۆزى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى سېزىپ ، بەيرەمخانغا ئىلتىماس قىلدى ، — خان ئاتا ، ئوبدانراق بىر جايدىن قارارگاھقا ئورۇن تاللاپ توختايلى . كەچقۇرۇن بەگلەرنى كېڭەشكە چاقىرايلى .

تۇردىبەگ ئېيتقا مىنىپ ئەكبەرنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئاتالىق ھوقۇقى بويىچە بەيرەمخان ياش پادىشاھنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ماڭاتتى . تۇردىبەگ ھۇمايۇننىڭ يېقىن مەسلىھەتچىسى بولغانلىقى ئۈچۈن قارارگاھقا ئورۇن تاللاشتا ئەكبەرگە مەسلىھەت بېرىشكە ئىنتىلىپ ، جەمئىيەتنى دەريا سۇيىدىكى يېشىل ئېدىرلارنى كۆرسەتتى :

— مانا بۇ سۇ يېقىن ، ئەتراپى ئوچۇق ، باغرى كەڭ جاي ، — دېدى .

ئەكبەر بەيرەمخانغا سوئال نەزىرىدە قارىدى ، پەيلى تۇردىبەگنىڭكىدىن باشقىچە بولغان بەيرەمخان :

— پەنىپەت ئەتراپىدا بابۇر ھەزرەتلىرى بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل بۇرۇن قارارگاھ قىلغان جاي بار ، — دېدى ، — ئۇ يەر ھازىرمۇ بىز ئۈچۈن ئەڭ قولاي ماكان بولالايدۇ .

ئىككى بەگنىڭ يەنە تالىشىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئەكبەر دەرھال بەيرەمخاننىڭ گېپىگە قوشۇلدى .

— ھەزرىتى بوۋام تاللىغان جاي بىز ئۈچۈن تەۋەررۈكتۇر .

بىر تەرىپى دەريا ، ئىككىنچى تەرىپى قوشۇن ئۆتەلمەيدىغان ئور-مان بىلەن قاپلانغان بۇ ياپيېشىل ئېدىرلار قارارگاھ قىلىشقا ناھايىتى باب

جاي ئىدى . چېدىرلار ۋە لاپاسلار ئورنىتىلغۇچە ئەكبەر بىلەن بەيرەم-خان قارارگاھ ئەتراپىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى . بەيرەمخان ئەينى ۋاقىتتا ئىبراھىم لودىنىڭ يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇنى دېھلى تەرەپتىن قانداق تەھدىت سېلىپ كەلگەنلىكىنى ئەكبەرگە ئېيتىپ بەردى . بۇ يەردە ئۇرۇش پىللىرىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن قېزىلغان ۋە ئۇستىگە شاخ - شۇمبىلار تاشلاپ قويۇلغان چوڭ - چوڭ ، چوڭقۇر ئاكوپلار بار ئىدى . ئوتتۇز يىل جەريانىدا ئۇلارنىڭ ئىچى توپا بىلەن توشۇپ سەل دۆڭلەشتۈرۈلگەن ، ئىچى ۋە ئەتراپىدا ئوت - چۆپلەر ئۆسۈپ كەتكەن-ئىدى .

— زۆرۈر بولسا ، بۇ خەندەكلەرنى قايتىدىن قازساقمۇ بولىدۇ ، — دېدى بەيرەمخان ، — ئەمدى دېھلىغا بارغاندىن كۆرە ، دۈشمەننى مانا مۇشۇنداق ئۆزىمىزگە قولاي بىر جايدا بابلىغىنىمىز ياخشىراق .

ئورماندىن ھۇۋقۇشلارنىڭ سايراشلىرى ۋە مايمۇنلارنىڭ قىقاس - چۇقانلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . سول تەرەپتىكى جەمنە دەرياسىدا قېيىقلار ۋە كېمىلەر ئەركىن - ئازادە ئۈزۈپ يۈرەتتى . ئالەم شۇنداق گۈزەل كۆرۈنەتتى . تەبىئەت ئۇلۇغۋارلىقى ۋە ساخاۋىتى بىلەن ئەتراپنى ئوراپ تۇراتتى . ئەمما ، بەيرەمخان بىلەن ئەكبەرنىڭ كۆڭلى ئارامىدا ئەمەس ئىدى . ھۇمايۇننىڭ ئۆلۈمى بىلەن باشلانغان بۇ خەۋپ - خەتەر بارا - بارا كۆپىيىۋاتاتتى . ھىمالايا تاغلىرىنىڭ ئەتراپىدىكى مەنكېتتە پەيت كۈتۈپ كۈچ توپلاۋاتقان كونا دۈشمەن ئىسكەندەرشاھ يەنە لاھۇرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتاتتى .

جەنۇبتىن ئادىلشاھ بىلەن ھېمۇدەك چوڭ دۈشمەن باستۇرۇپ كەلسە ، بۇلار ئىككى كۈچلۈك دۈشمەننىڭ ئارىسىدىن قانداق چىقىپ كېتەركىن ؟

— مۇنداق ئەھۋالدا تۇردىبەگ بۈگۈنكىدەك باشباشتاقلىق قىلمىغىنى ياخشى ، ھەممە ئىشتا ماڭا قارشى سۆزلەپ چوڭلۇق قىلسا ، قوشۇندا ئىچكى پاراكەندىچىلىك يۈز بېرىدۇ ، ئەمرزادەم ، — دېدى بەيرەمخان

ئورمان چېتىندە ئەكبەر بىلەن يالغۇز قالغاندا ، ـــ مەن بۇ ئادەمنىڭ پەيلى ياماناڭلىقىنى ئوبدان بىلىمەن . ھەمىشە ئۆتمۈشتىكى خىزمەتلىرىنى پەش قىلىدۇ . خىزمىتى ، ساداقىتى يوق ئەمەس . ئەما ، پەيلى يامان ، بېخىل ئادەم . ئۆمەرقۇتتا ئاتىگىنىز تۇردىبەگدىن ئىككى لەك قەرز سورىغانىكەن ، شۇ چاغدا تۇردىبەگ جازانىخورغا ئوخشاش يۈزگە يۈز يېگىرمىنى قايتۇ- رۇش شەرتى ئاستىدا قەرز بەرگەن . ئاتىگىنىڭ ئاشۇ ئىككى لەك ئالـ تـۇننى تۆت يىلدىن كېيىن قەندەھاردا ئۈچ لەك قىلىپ قايتۇرغانلىقىنى مـەن كۆرگەن . ئاتىگىنىز رەھمەتلىك ھالال نىيەت بىلەن ئۇنىڭغا يۇمشاق- لىق قىلاتتى . تۇردىبەگ ئۇنىڭ سايىسىدا ئۆزىنى چوڭ بىلىپ ، باشباش- تاقلىققا كۆنۈپ كەتتى . ئەما ، ھازىر ۋەزىيەت خەۋپلىك ، يۇمشاقلىق قىلساق ، ئىچكى پاراكەندىچىلىك ئەۋج ئېلىپ كېتىدۇ . تاشقى دۇشمەنلەر ئالدىدا ئاجىزلاپ كېتىمىز ـ دە ، ھالاك بولىمىز . شۇڭـا سىز كەسـكىن بولۇشىڭىز لازىم .

ـــ خـان ئاتا ، ئاتام ئورنىدا ئەمدى سىز قالدىڭىز ، ھازىر مېنىڭ سىزدىن باشقا ھىمايىچىم يوق . تۇردىبەگ بىلەن مۇرەسسە قىلىش يولىنى تاپايلى .

ـــ مۇرەسسە ؟! ـــ خاپا بولۇپ سوردى بەيرەمخان ، ـــ ئە- مىرزادەم ، ئۇنىڭغا جازا بېرىش كېرەك !

سـاقىلى ئاپئاق تۇردىبەگكە جازا بېرىش ئەكبەرگە ناھايىتى مۇشكۈل تۇيۇلدى . تۇردىبەگنىڭ جىيەنى ماھىم ئەكبەرنى ئېمىتكەن ئا- ئىلارنىڭ بىرى ئىدى ، تۇردىبەگنىڭ نوپۇزلۇق قېرىنداشلىرى ناھايىتى كۆپ . ئۇنىڭغا جازا بېرىلسە ھەممىسى ئازابلىنىپ كېتىشى مۇمكىن .

ـــ ئەمـما ئۇلار : « كابۇلغا قايتىشىمىز كېرەك ، ھەزرىتىمىنىڭ ئۆ- لـۈمـى تۇپەيلىدىن ھىندىستاننى تارتقۇزۇپ قويدۇق » دەۋاتقانمىش . لې- كـىن ، ئەمىرزادەم ، سىزنىڭ كىندىك قېنىڭىز ھىندى تۇپرىقىغا تۆكۈل- گـەن . ئەمدى بۇ تۇپراققا ئاتىگىنىز قويۇلدى . شۇ ئىككى سەۋەبتىن ھىنـ دىستان سىز ئۈچۈن مۇقەددەس ۋەتەندۇر . بۇ ۋەتەننى تاشلاپ كەتـ مـەكچى بولغانلارغا قەتئىي زەربە بېرىش لازىم . بۇ ئىشنى مەن قىلاي .

سىز دەريا بويلىرىنى سەيلە قىلىڭ . بەلكى ئوۋ ئوۋلىسىڭىز كۆڭلىڭىز تەسكىن تېپىپ قالار .

ئەكىبەرنىڭمۇ يېشى چوڭ بەگلەرنىڭ بۇگۈنكىدەك جەڭگى ـ جېدەللىرىگە ئارىلاشقۇسى يوق ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، كۆكەلداشلىرى ۋە قورۇقچىلىرى بىلەن ئورمانىنى سەيلە قىلغىلى كىرىپ كەتتى .

كەچتە سەيلىدىن قارارگاھقا قايتىپ كەلگەندە ، تۇردىبەگ قېرىندىشلىرى بىلەن تۇرغان چېدىرلاردىن يېغا ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى . ئەكىبەر چېدىرغا دەرھال يېقىنلىشىۋىدى ، ماھىم يۇز - كۆزلىرى ياش ھالدا ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى .

ـــ ئەمرزادەم ، مەن سىزگە ئاق سۈت بەرگەنىدىم ، لېكىن تاغامنى سىز ئۆلۈمگە بۇيرۇپسىز ، بۇ قانداق بولغىنى ؟

ئەكىبەر ئۆلۈم سۆزىدىن چۆچۈپ كەتتى :

ـــ تۇردىبەگ ؟ مەن بۇيرۇمىدىم ، نېمە بولدى ؟

ـــ زالىم بەيرەمخان . . . چېدىردا . . . بەگ تاغامنى ئۆلتۈرۈۋەتتى .

ـــ ياقەي ، قاماقتا ئالغاندۇ ؟ ـــ دېدى ئەكىبەر ئىشەنگۈسى كەلمەي .

ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى قويۇۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ چېدىرى تەرەپكە ماڭدى . ئەكىبەرنىڭ تېزراق خان ئاتىنى تېپىپ ، پالاكەتنىڭ ئالدىنى ئالغۇسى كەلگەنىدى . ئۇ چېدىر ئالدىدا چىرايى تاتارغان بەيرەمخاننى كۆرۈپلا سورىدى :

ـــ خان ئاتا ، تۇردىبەگ تىرىكمۇ ؟

يۈز بەرگەن بەختسىزلىكتىن ھەسرەت چېكىپ تۇرغان بەيرەمخان پەس ئاۋاز بىلەن :

ـــ ئەمرزادەم ، ئىچكىرىگە كىرەيلى ، ـــ دېدى ۋە ئەكىبەرگە يول بېرىپ ، ئۇنىڭ كەينىدىن چېدىرغا كىردى .

ـــ ئىشەنسىڭىز بولىدۇكى ، مەن ئۇنى سىزدىن بىسوراق ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلمىدىم . دېھلىنى دۈشمەنگە تاشلاپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنى

قاماققا ئالماقچی بولدۇم ـ ده ، چېدىرغا چاقىرىپ : « قورالنى تاپشۇرۇڭ ! » دېدىم . ئۇ « ئەمدى سەن رافىزى ، قېرىنغان چېغىمدا مېنى خارلىماقچىمۇ ؟! » دەپ ھېچنېمىگە قارىماستىن بېلىدىكى خەنجەرنى سۇغۇرۇۋېلىپ ماڭا ئېتىلدى . جامال دېگەن يىگىتنىم يېنىمدا تۇرغانىدى ، ئۇ تۇردىبەگنىڭ قولىنى تۇتۇۋالماقچى بولۇۋىدى ، لېكىن تۇردىبەگ ئۇنى ئىتتىرىۋېتىپ خەنجەرنى مېنىڭ بېقىنىمغا سانجىماقچى بولدى . شۇندا قورۇقچى يىگىتنىم ئۇنىڭ كۆكرىكىگە خەنجەر ئۇردى .

ــ ئۆلدىمۇ ؟. . . بۇ . . . ئاخىر . . . خان ئاتا ! . . . ئاتامنىڭ ئۆلۈمى بىزگە ئازمىدى ؟

ــ ئۆزى ھۇجۇم قىلمىغان بولسا ، ھېچكىممۇ ئۇنى ئۆلتۈرمەيتتى !

ــ ئىنىكئانامنىڭ تاغىسى ... ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ ئايمىقى كۆپ ! ئەمدى ھەممىسى دۇشمەنلىشىدۇ . تاشقىرىدا دۇشمەن ، ئىچكىرىدە بۇ ! . . .

ياش ئەكبەرنىڭ شۇنچە نەرسىلەرگە ئەقلى يەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان بەيرەمخان :

ــ راست ، ــ دېدى ، ــ بوش كەلسەك ، ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىشى مۇمكىن . يا سىز مەن تەرەپتە مەردانە تۇرۇپ ، ھەممە كۈچىمىزنى بىر ئىرادىگە بويسۇندۇرۇڭ ، ياكى ئىنىكئانا ۋە باشقىلارنىڭ كۆڭلىگە قاراپ ، ھەممىسنى مەيلىگە قويۇپ بېرىڭ . بۇنداق بولغاندا ، كىشىلەر سىزنىڭ ئەجدادىڭىزنى « رافىزى » دەپ تىللايدۇ . ئىچكى ئىنتىزام يوقلىپ ، تاشقى دۇشمەنلەر بىزنى ئاسانلا بويسۇندۇرىدۇ . بۇ ئىككى يولنىڭ بىرىنى تاللاش كېرەك .

بەيرەمخاننىڭ قەتئىي نىيىەت بىلەن يانغان كۆزلىرى ئەكبەرگە يۈلتۇزسىز ھىندىستىكى جەڭ پەيتلىرىنى ئەسلەتتى .

ئىسكەندەرشاھنىڭ ئوڭ قانىتىدىكى ئاتلىقلارنى ئارقىغا چېكىنىدۇرۇش ۋە چېكىنىۋاتقان پىللارنى توختىتىش زۆرۈر بولۇپ قالدى . باش سەركەردە بەيرەمخان بۇ مۇشكۈل ئىشنى يوشۇرۇن تەييارلىقتا تۇرغان ئەمىر مۇزەففەر لاخانىغا ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئىككى مىڭ ئاف-

غان يىگىتكە تاپشۇردى . ئەمىر مۇزەففەر دۇشمەننىڭ ئوڭ قانىتىدىكى كۇچلەرنىڭ ئۆزىدىن ئىككى ھەسسە كۆپ ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇلارنى چېكىندۇرۇشكە كۆزى يەتمىدى . ئارقىدىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان پىللار-نىڭ دەسسىۋىتىشىدىن قورقۇپ ، بەيرەمخاننىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىش-تىن باش تارتتى . بۇ تالاش ـ تارتىش قىلىپ ئولتۇرىدىغان پەيت ئە-مەس ئىدى . ئەگەر دۇشمەننىڭ ئوڭ قانىتىغا ۋاقتىدا زەربە بېرىلمىسە ، ئىسكەندەر شاھ غالىب كېلىشى مۇمكىن ئىدى . بۇنداق پەيتتە باش سەركەردىنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىشتىن باش تارتىشى جىنايەت ھېساب-لىناتتى . بەيرەمخان ئەمىر مۇزەففەرگە شۇنى ئېيتقاندىن كېيىن ، بۇي-رۇقنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى . ئەمما ، ئافغان ئەمىرى مۇزەففەر بۇي-رۇقنى ئىجرا قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتتى . بەيرەمخان يېنىدىكى تۇركمەن يىگىتلىرىگە بۇيرۇپ مۇزەففەرنىڭ قولىنى باغلاتقۇزدى . ئاندىن رەت ـ رەت تۇرغان يىگىتلەر ئالدىدا بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشتىن باش تارتقان ۋە شۇ ھەرىكىتى بىلەن دۇشمەنگە ياردەم بەرگەن مۇزەففەر لاخانىنىڭ كال-لىسىنى ئالدى .

ئافغان ئەمىرلىرى ئارىسىدا مۇزەففەرنى يامان كۆرىدىغان ، ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرە قىلىدىغان باشقا بىر يۇرەكلىك بەگ بار ئىدى . بەيرەم-خان دەرھال شۇ بەگنى تاپتۇرۇپ كېلىپ ، ئۇنى ئىككى مىڭ ئاتلىق ئەسكەرگە سەركەردە قىلىپ تەينلەپ ، ۋەزىپىنى بەجانىدىللىق بىلەن ئورۇندىشىغا بۇيرۇق قىلدى .

بەيرەمخان بىلەن قارشىلاشقىلى بولمايدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ بۇي-رۇقىدىن بويۇن تولغاشنىڭ نېمە بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئافغان يىگىتلىرى دۇشمەننىڭ ئوڭ قانىتىغا جان ـ جەھلى بىلەن ھۇجۇم قىلدى . بۇ ھۇجۇم بىلەن دۇشمەننىڭ پىيادە ئەسكەرلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئاتلىقلىرى ۋە پىللارنىڭ ئارىسىدا قېلىپ دەس-سەلدى . ئىسكەندەرشاھنىڭ ھەربىي پىللىرى چېكىنىش پەيتىدە ئۆز پە-يادىلىرىدىن بىرنەچچىنى دەسسەپ تاشلىدى . ئاخىردا بۇ پىللاردىن تۆت يۈزى ئولجا ئېلىندى . جەڭ تۇگىگەندىن كېيىن مۇزەففەر لاخانىنىڭ

ئوغۇللىرى ۋە قېرىنداشلىرى بەيرەمخان ئۇستىدىن ھۇمايۇنغا شىكايەت قىلدى . ھۇمايۇن بەيرەمخاننىڭ قىزىققانلىق قىلغانلىقىدىن خاپا بولۇپ ، « زىندانغا تاشلىسىلا بولاتتىغۇ » دەپ قويدى . لېكىن ، بولار ئىش بولغان ، بەيرەمخان چوڭ شەرەپ كەلتۈرگەنىدى . شۇڭا ، ھۇمايۇن ئۇنى كەچۈردى . مۇزەففەر لاخانىنىڭ يېقىنلىرى ئارازلىشىپ گۇجارەت تەرەپكە كېتىپ قېلىشتى . ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى بەيرەمخاننىڭ خۇن تەلەپ قىلغۇچى دۇشمەنلىرى دەپ ئېلان قىلغانلىقىنى ئەكبەر ئاڭلىغانىدى . ئەمدى بۇنىڭ ئۇستىگە تۇردىبەگنىڭ يېقىنلىرى بەيرەمخان بىلەن دۇشمەنلەشسە ! . . .

ــ خان ئاتا ، سىز ماڭا قانات يېپىپ يۇرۇۋاتىسىز ، مەن بۇنى ئۇنتۇمايمەن ، مەسلىھەت بېرىڭ ، قانداق قىلاي ؟

بەيرەمخان چېدىرىنىڭ تۆرىدە تۇرغان « بابۇرنامە » نى كۆرسەتتى :

ــ ئۇلۇغ بوۋىڭىزنىڭ كىتابىدىن مەدەت سوراڭ ، ئاتىسى ئۆلگەندە بوۋىڭىز تېخى ئون ئىككىگە تولمىغانىكەن . ئۇ ئۇستازى ، ئەنجانلىق خوجا ئابدۇللانىڭ ئاقىلانە تەلىمى بىلەن دۇشمەنلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدىن ئامان ـ ئېسەن چىققانىكەن .

ئەكبەر كېچىسى خېلى ئۇزاققىچە « بابۇرنامە » نى ۋاراقلىدى . . .

ئۇزاق سىر دەريا سى بويىدا ، ئەكبەر تېخىچە كۆرمىگەن ئەنجان ۋە ئاخسىدا ياش بابۇرنىڭ سەمەرقەندتىن تاشكەنتكە باستۇرۇپ كەلگەن دۇشمەن كۈچلىرى ئارىسىدا قالغان جەڭلىرى ئەكبەرنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى ئەسلەتتى . بوۋىسىمۇ ئۆز يېشىغا نامۇناسىپ زىددىيەتلەرگە دۇچ كەلگەن ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن يول تېپىپ مانا مۇشۇ پەنە پەتتە ئۆز قوشۇنىدىن سەككىز ھەسسە كۆپ دۇشمەنلىرىنى يېڭىپ چىقىپ كەتكەنىكەن .

ئەكبەر بەيرەمخاننى بوۋىسىنىڭ ئۇستازى خوجا ئابدۇللا ئورنىدا كۆردى . . .

ئەتىسى تۇردىبەگ ئورمان ئىچىدە دەپنە قىلىنغاندا ، ئەكبەر مەر-

هۇمنىڭ قېرىنداشلىرى قاتاردا تۇرۇپ ، ئۇنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈردى . كېيىن ماھىم ئىنكىئانىنىڭ چېدىرىغا كىرىپ ، ئۇنىڭدىن كۆڭۈل سوراپ چىقتى ھەمدە تۇردىبەگ ئالدىنقان مائاش ئەمدى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە نەپىقە سۈپىتىدە ئۆمۈر بويى بېرىلىدىغانلىقىنى كۆپچىلىك ئالدىدا ئېلان قىلدى .

ئەكىبەرنىڭ بۇ ئىشلىرى تۇردىبەگنىڭ بەزى قېرىنداشلىرىنى سەل يۇمشاتقان بولسىمۇ ، بەزىلىرى ئەكسىچە تېخىمۇ قارشىلىشىپ ، بەيرەمخاننى « قاتىل » دەپ ئەيىبلەشكە باشلىدى . پىرمۇھەممەد دېگەن بەگ ئوردا كېڭىشىدە يەنە بەيرەمخاننى ئەيىبلىمەكچى بولغاندا ، ئەكبەر ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

— جانابى پىرمۇھەممەد ، بىز تۇردىبەگنىڭ بۇرۇنقى خىزمەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۇرىمىز . ئەمما ، تۇردىبەگ دېھلىنى دۇشمەنگە تارتقۇزۇپ قويۇش بىلەن بىللە ، ئاتالىقمىزغا ھاقارەت كەلتۈرۈپ تىنچ كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . ئاقىۋىتىتە ئۆزى ھالاك بوپتۇ . مۇسىبەتلىك بولدۇق ، دەپنە قىلىدۇق ، ئەمدى بەس ! خان ئاتا بىز ئۈچۈن ئاتىمىزدەك ئەزىز مۆتىۋەرلەردىندۇر .

ئەكبەر يېشىغا ماس كەلمەيدىغان بۇ جىددىي سۆزلەرنى كېچىچە خىيالىدا پىشۇرۇپ كەلگەنىدى . چۈنكى ، ھايات ئۇنى يېشىغا نامۇناسىپ ئىشلارغا دۇچار قىلغانسېرى ، ئۇ بەيرەمخاندىن باشقا يۆلىنىدىغان يۆلەنچۈكى قالمىغاندەك ھېس قىلاتتى .

— جانابى بەگلەر ، كىمكى ئاتالىقمىزنىڭ شەنىگە داغ كەلتۈرسە ، بىزگە قارشى چىققانلارغا ئوخشاش جازالىنىدۇ . دۇشمەن يېقىن يەردە ، شۇنداق ئەھۋالدا ، كىمكى خان ئاتىمىزنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرمىسە ، بىزنىڭ بۇيرۇقىمىزدىن باش تارتقان ھېسابلىنىدۇ . گەدەنكەشلىك — دۇشمەنگە ياردەم بېرىپ ، ئۆزىمىزگە خىيانەت قىلغانلىق بولىدۇ . خائىنلار چىقسا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ .

ئەكبەرنىڭ بۇ گەپلىرى ئاساسىدا مەخسۇس مۇراجىئەتنامە چىقىرىلدى ھەمدە قارارگاھتىكى ئون بەش مىڭ بەگ ۋە ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسىگە ئوقۇلدى .

شۇنىڭدىن كېيىن بەيرەمخاندىن نارازى بولۇپ يۈرگەنلەر دەر-
دىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ئۇنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى . بىر
ياقىدىن باش چىقىرىپ ، ئادىلشاھنىڭ ئەللىك مىڭ كىشىلىك قوشۇنى
بىلەن پەنىپەتتە باتۇرانە جەڭ قىلدى . بۇ جەڭدە ئەلىقۇلخان باشلىق
مەرگەنلەر تولغىما ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ئارقىسىغا
ئۆتۈپ ، پىل ئۇستىدە ئولتۇرغان باش سەركەردە ھېمۇنى ئېتىپ يىقىت-
تى . بۇنى كۆرگەن ئادىلشاھ جان تالىشىپ قاچتى .

بەيرەمخان ئەكبەرنى قۇتلۇقلاپ :

— ئەمرزادەم ، غەلىبىگىزگە مۇبارەك ! — دېدى .

شۇ كۈنى ئەلىقۇلىخانغا « مۆتىۋەر خانى زامان » ئۇنۋانى بې-
رىلدى . بەيرەمخان بولسا ۋەزىر ـ ئەمىرلەردىنمۇ ئۇستۇنرەك تۇرىدىغان
ۋەكىلى سەلتەنەتلىك مەرتىۋىگە كۆتۈرۈلدى .

× × ×

ھىند ۋادىلىرى يىل بويى ياشىرىپ تۇرغىنىدەك ، دەرەخلەرنىڭ
ئاستىدىمۇ يىل بويى سېرىق يوپۇرماقلار تولۇپ ياتاتتى . يوپۇرماقلار تە-
بىئەت قانۇنىيىتى بويىچە يىل بويى يېڭىلىنىپ تۇراتتى . كونىلىرى
كۈنسېرى سارغىيىپ ئاستا ـ ئاستا تۆكۈلۈپ كېتەتتى .

قارىلىق تۇتقان ھازىدار ھەمىدە بېگىم ئەكبەرنىڭ قولىنى تۇ-
تۇپ ، ھۇمايۇننىڭ قەبرىسىگە باردى . ھەمەل كىرىپ گۈلماھۇر دەرەخ-
لىرى يوپۇرماقلىرىنى تاشلىغان ، يوپۇرماقسىز شاخلار غۇچچىدە گۈللەر
بىلەن بېزەلگەنىدى . ئەمما ، بېشىغا رومال سالغان ھەمىدە بېگىمنىڭ
كۆزلىرى بۇ گۈللەرگە ئەمەس ، دەرەخ تۈۋىگە چۈشكەن يوپۇرماقلارغا
تىكىلگەنىدى . دۇنيادىكى ئەڭ سۆيۈملۈك ئادىمىدىن ئايرىلىپ ، ئوتتۇز
ئىككى يېشىدا تۇل قالغانلىقى ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سارغايغان
غازاڭلارغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى . قەبرە ئەتراپىدىكى كۆكلەمزار-
مەيدان ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاغجىراپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى . بۇ قەبرىگە
تاش قويۇشقا تېخى ئۇلگۈرمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، ھۇمايۇن ياخشى

كۆرىدىغان خۇسراۋ دېھلىۋى ۋە نىزامىددىن ئەۋلىيا مازارىغا بېقىن ، قويىنى كەڭ بىر تۈزلەڭلىكنىڭ ئەتراپىنى ئايلاندۇرۇپ ئېرىق چاپتۇرۇپ ، كۆچەت تىكتۇرۇپ ، بۇ ئۇلۇغ مەقبەرە ئۇچۇن ئورۇن ھازىرلاشقانىدى .

بۇ جۇدالىقنىڭ ئانىسىغا قانچىلىك ئېغىر كېلىدىغانلىقىنى ئەكبەر بىلەتتى . ئۇ ، كابۇلدىن كېلىۋاتقان ئانىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۇن ، ئون كۈن يول يۈرۈپ ھىند دەرياسىنىڭ بويىغىچە باردى . كابۇل دەرياسى ھىند دەرياسىغا قۇيۇلىدىغان تەتتە ئەتراپىدا ھەمىدە بېگىمنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىگە ياردەملەشتى . پايتەخت يەنە ئەگرەگە كۆچكەن بولسىمۇ ، ھەمىدە بېگىم ئەكبەر بىلەن دېھلىنىڭ پۇرەن قەلئەسىگە كېلىپ چۈشتى .

بەيرەمخان ئەگرەدىكى سارايدا ، ھۇمايۇننىڭ دىۋانى ۋە مەخسۇس خانىسىدا ئىش بېجىرىۋاتاتتى . ئەگرەدىكى زەرەفشان ۋە ھەشت بېھىش باغلىرىغا ئوخشاش باغلار دېھلىدا زادىلا يوق . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ھەمىدە بېگىم دېھلىنىڭ پۇرەن قەلئەسىدە تۇرغاندا ھەمىشە كۈتۈپخانا بىناسى ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى تاش ئەسلىھەلەرگە كۆزى چۈشۈپ تۇراتتى . بۇلار بولسا ئۇنىڭ دىل جاراھىتىنى يېڭىلايتتى . شۇنىڭ ئۈچۇن ، ئەكبەر ئاـ نىسىنى ئەگرەگە ئېلىپ كەتمەكچى بولدى .

ـــ ئەمدى سىز بۇ مەنزىرىسى يوق پۇرەن قەلئەسىدە تۇرماڭ ، ئانىجان .

ئەكبەر تەختكە چىققاندىن بېرى ، ھەمىدە بېگىم ئۇنى « سىز » لەپ سۆزلەۋاتاتتى ؟

ـــ ياق ، ئوغلۇم ، ئاتىڭىزنىڭ قېنى تۆكۈلگەن تاش سارايلار مەن ئۈچۇن مۇقەددەس ، مەن بۇ يەردىن ھېچ ياققا كەتمەيمەن .

ـــ ئەگرە يىراق ئەمەسقۇ ، پات ـ پات كېلىپ تۇرىراق بېشىغا چىقىپ تۇرمامسىز .

ھەمىدە بېگىم يىغلاپ باش چايقىدى :

ـــ ئاتىڭىز ھايات ۋاقتىدا كۆپ بىللە بولالمىغانمەن . كۆپ چاغلاردا ئايرىلىپ ياشىدۇق . ئەمدى مەن ئاتىڭىزنىڭ قەبرىسىدىن ئايرىلمايمەن . مېنىڭ ئاخىرەتتىكى جايىمۇ ئاتىڭىزنىڭ يېنىدا بولسۇن . بۇ

دۇنيادا ئاتىگىزنى قايتا كۆرەلمەيمەن . مەن بالدۇرراق جان بەرسەم ، ئۇ دۇنيادا ئاتىگىزنى بىر كۆرسەم ، دەيمەن .

بۇ گەپلەردىن ئەكبەرنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزىگە ياش كەلدى . ئانىنىڭ مۇسىبىتىنى يەڭگىللىتىدىغان بىرەر چارە تاپمىسا ، ئانىسىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىش مۇمكىنلىكىنى ھېس قىلدى .

ھەمىدە بېگىم ئۇنتۇلغۇسىز ئەسلىمىلەر ئىچىدىن ئوغلى ئەكبەرگە ئاتىسىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىدىغان ئەڭ يارقىن ئەسلىمىلەرنى ھېكايە قىلىپ بېرەتتى . تار سەھراسى ، قەندىھار ، قەزۋىن . . .

ــ رەھمەتلىك ئاتىگىز دېھلىدا يەتتە قەۋەتلىك بىنا سالدۇرماقچى ئىدى . . . نېسىپ بولمىدى . . .

ــ ئانىجان ، ئاشۇ بىنانى بىز سالدۇرساقچۇ ؟ دادامنىڭ ۋاپاتى ئۇچۇن قاتۇرۇلغان قەبرىنى ئاشۇ بىنادىنمۇ ئېگىز ياسىساق بولىدىغۇ . . .

ئەكبەر بۇ پىكرىنىڭ ھەمىدە بېگىمنىڭ مۇسىبەتلىك قەلبىگە تەسكىن بېرەلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى . ئۇنىڭ كىتابلىرى ساقلىنىدىغان ساندۇقتا سەمەرقەنددىكى گورى ئەمىر ، ھېراتتىكى گەۋھەر شاد بېگىم ، غەزنىدىكى مەھمۇد غەزنەۋى ، مەشھەددىكى ئىمام دندا ۋە باشقىلارنىڭ مەقبەرلىرىنىڭ رەسىمى توپلانغان ئالبوم ساقلاقلىق ئىدى . ئەكبەر كىتابدارغا شۇ ئالبوملارنى تاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە ، ئانىسى بىلەن بىللە ۋاراقلاپ كۆردى ۋە قولىغا قەغەز ـ قەلەم ئالدى . ئۇنىڭ لايىھىلەش ۋە بىناكارچىلىقتىن خەۋىرى بار بولۇپ ، خوجا ئابدۇسەمەتتىن ئالغان ساۋاقلىرى ئېسىدە ئىدى . ئۇ دېھلىدىكى مىرزا ھۇمايۇن مەقبەرىسىنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى ئانىسىغا سىزىپ كۆرسەتتى . بۇلۇتلار بىلەن بوي تالىشىدىغان مۇستەھكەم گۈمبەز ، يەتتە قەۋەت ئۆي ئېگىزلىكىدىكى پەشتاقلار . . . ئەكبەر سىزغان رەسىم بەكلا خام بولسىمۇ ، ھەمىدە بانۇ ئۇنىڭ قايناق ھېسسىياتقا تولغان رەسىمىدىكى مەقبەرىنى سىزىقلارنىڭ يارىمى ئارقىلىق كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى .

ـــ بىنا بۇنچه يوغـان بولىدىغان بولسا ، ئۇنىڭ ئەتـراپىدىكى باغمۇ شـۇنىڭغا لايىق چوڭ بولغىنى ياخشى . ئىچكى - تاشقى هويلـلىرى ، سۇلار شىلدىرلاپ ئاقىدىغان ئېرىقلىرى ، قاتار - قاتار دەرەخلـەرى . . .

ـــ هەممىسى بولىدۇ ، ئانـا . ئەتىگىچە ، دېھـلىنىڭ ئەڭ مەشـهۇر بىناكارى مـىرزا مىراكنى هۇزۇرىـمىزغا تەكـلىپ قىلىمىز .

ئەكبەر ئانىـسىنىڭ غەم - غۇسـسىلىـرىنى ئازايتىدىغان شۇنداق چوڭ ئىشـنىڭ تېـپىلغانلىـقىدىن مەمـنۇن بولدى . ئەتـسى ئانا - بالا ئولـتـۇرغان قوبۇلـخانىغا مىرزا مـىراك تەزىـم بىلەن كـىرىپ كەلدى . جەڭگى - جېدەل زامانـلىرىـدا قـۇرۇلۇش ئىشـلىرى ئىزىـدا توختاپ قالـغانـلىقتىن ، قوليازمىلارنى كۆچـۈرۈپ ، خەتـتاتلىق قىلىپ كـۇن كـەچـۈرۈۋاتقان مـىرزا مىراك كـۆپ ئولتۇرۇپ ئىشـلىگەنلىكـتىن ، مـۇكچىيىپ قالـغان ، قـىرىق بەش ياشلاردىكى كـىشى ئىدى .

ـــ هەزرەت بېـگىم ، ئەمنـىرزادەم ، مېنى شۇنداق كۇنـگە يەتـكۇزگەنـلىكى ئۈچۈن تەڭرىگە هەمدۇ سانا ئېيتىمەن . بۇ ياخشى نىيەتـلىرىڭىز مېنى تولىمۇ خۇشال قىلدى .

بىناكار ئەكبەر سىزغان رەسىملەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ :

ـــ ئاپىرىن ، ئەمىرزادەم ، ـــ دېدى ، ـــ ئەگەر ئىجازەت بەرسـەڭىز ئازراق مۇلاهىزەمنى ئېيتسام . . .

ـــ مەرهەمەت ، مەۋلانە .

ـــ بۇ رەسـىمدە سىز مەقبەرە تېـمىنى يەر يۈزىدىـن توغرا كۆتۈرۈپـسـىز . سەمەرقەندده ، هېراتـتا شـۇنداق قىلىش مۇمكىن . چۈنـكى ئۇياقلارنىڭ يەر ئاسـتى سـۇيى ئانچە يۇقىرى ئەمـەس . گورى ئەمىـر قەسىرىمـۇ يەر ئاسـتىغا قۇرۇلغان . ئەمـما ، دېـهلىدا يامـغۇر كـۆپ ياغىدۇ . يەر ئاسـتى سـۇيى يۇقىرى كۆتـۈرۈلۈپ ، قـەسىرگە كىرىـۋالماسلىقى ئۈچـۈن ، ئۇنى ئېـگىزرەك يەرگە قۇرۇشـقا توغرا كېـلىدۇ . ئۇنـداق بولغاندا ، مەقبەرە يەر ئۈستىدىن بەش - ئالتە گەز ئۈسـتۈن تۇرۇشى كېرەك .

— دېـمەك ، مەقبەرە بۇنىڭدىنمۇ ئېگىزرەك سېلىنـسا ياخشى بو-
لىدۇ ، شۇنداقمۇ ؟ — سورىدى بېگىم .
— دەل شۇنداق .
— قانچە ئېگىز بولسا ، شۇنچە ياخشى ، — دېدى ئەكبەر ، — ئۇ
دېھقىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ئابىدىسى بولۇپ قېلىشى كېرەك .
— ئەمما ، شۇنىڭغا يارىشا خىراجىتىمۇ يۇقىرى بولىدۇ ، ئەمىرزا-
دەم ، — دېدى بىناكار . پۈتۈن دۆلەت ئىشلىرى ، جۇملىدىن خەزىنە-
نىڭ ھوقۇقى بەيرەمخانىنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى . ئا-
تالىق جانابلىرىنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بارمىكىن !
ئەكـبـەر يالـت قىلىپ ئانـسىغا قارىـدى . بەيـرەمخان ھەممە
ئىشـتا قاتتىق تەلەپچان بولغىنىدەك ، ھەرخىل خىراجەتـلەرنىمۇ قاتـتىق
تـىزگىنـلەپ تۇراتتى . ھەتتا ئەكبەر ۋە ھەمىدە بېـگىمـنىڭ كۈندىلىك
خـىراجـىتى ئۈچۈن كېتىدىغان مەبـلەغـمۇ خان ئاتانىڭ ئىمـزاسى
بـولـمسا بېرىلمەيتتى . ئەكبەر پەنىپـەتتە ھەممىنى ، ھەتـتا ئۆزىنىمۇ
شـۇ ئاتالمىـشىڭ ئىرادىسىگە بويـسۇندۇرغـاندىن بېرى ، ئەنە شۇنداق
بـىر ئادەمنىڭ خوجـايىنلىقى ھۆكۈم سـۈرۈپ كېلىۋاتاتتى . جامـەلەردە
ھـەر جۈمە كۈنى ئەكبەرنىڭ نامىغا خـۇتبە ئوقۇلۇپ تۇرغىنى بىلەن ،
ئەسلى ھۆكۈمـران بەيرەمـخان ئىدى .
— جـانـابى بىناكار ، سىز ئاۋۋال مەقبەرىنىڭ لايـھەسـىنى
سـىزىڭ ، — دېدى ئەكبەر ، — قانچىلىك ئۇستا ۋە ھۈنەرۋەن كېتـە-
دىغانـلىقىنى بېزىپ كېلىڭ .
— باش ئۇسـتىگە ئەمىرزادەم ! ئەمـما ، ھېساب ـ كىتاب ئىشـ
لىرى ئۈچۈن مەخـسۇس ئادەم يانلىمـسام ، ئۆزۈم ھۆددىـسىدىن چە-
قالمايمەن . ھەتـتا لايىھەنى سىزىش ئۈچۈنمۇ كۆپ ۋاقىت كېـتىدۇ .
ئەكـبـەر بىناكارنىڭ قـورۇق باسـقان يۈزى ۋە كـونىرىـغان
كـىيىم ـ كېچەكلىرىـگە قـاراپ ، ئۇنىڭـمۇ ياردەمـگە موھـتاج ئىكەنـ
لىكىـنى ھېس قىلـدى ـ دە ، ئىچـكەركى ئۆيـگە كىرىپ ، ئۆزىنىڭ
شـەخـسىي خىراجەتـلىرى ئۈچۈن خەزىنىدىن ئالـغان بىر ھەمـيان

ئالتۇنـنى ئېـلىپ چىقىپ زاكالەت سـۈپىتىدە بـناكارغا بەردى .

× × ×

ئارىـدىن بىر مەزگىل ئۆتۈپ ، بولاجەك مەقبەرىسىنىڭ خىراجەتـ لىرىگە ئائىت ھېساب ـ كىتاب تەييار بولغاندا ، بەيرەمخان ئەگرەدىن دېھلىگە كېلىپ قالدى .

ئۇنـىڭ ساقال بۇرۇتلىرى پاكىز قىرىلغان ، ئۇ ئەللىك نـەچچە يـاشـتا بـولسىمۇ يىگىتلەردەك كىيىنىۋالغان ، بەكمۇ روھلۇق ، تېتىك ئىـدى . بەيرەمخان ئالدىنقى يىلى مېۋەر ھاكىمى جامالخان دېگەن ئەمىرـ نىڭ ئون يەتتە ياشلىق قىزىغا ئۆيلەنگەن ، يېقىندا بۇ ياش خوتۇنىدىن بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن ، ئۇنىڭغا ئابدۇرەھىم دەپ ئىسىم قويغاـ نىدى .

ئەكـبەر بىلەن ھەمىدە بانۇ خان ئاتانى پۇرەن قەلئەسىنىڭ مېھـ مانخانىسىدا كۈتۈۋېلىپ ، ئالدىغا داستىخان سالدى .

ھۇمايۇننىڭ يىل نەزىرىسىنى بەرگەندىن كېيىن ، ھەمىدە بېگىم قـارا كىيىملىرىنى تاشلىغان ، ھازىر ھاۋا رەڭ قـابا كىيىپ ، بـېشىغا كۆك جىيەكلىك ئاق قاسابا رومال ئورىغانىدى .

ـــ ئوغـۇل يۈزى كۆرۈپسىز . جانابى ئاتالىق ، ـــ دېدى ھەمىدە بېگىم ، ـــ مۇبارەك بولسۇن !

ـــ قۇللۇق ، ھەزرەت بېگىم . بىزگە قانداق تاپشۇرۇقلىرى بارلـ قىنى بىلەي دەپ كەلدىم .

ـــ بـىز ئەمىرزادەم ئىككىمىز ھەزرىتىمنىڭ مەقبەرىسى ئۈچۈن لاـ يىھە سىزدۇرغانىدۇق . بىناكار مىرزا مىراك ھازىر قوبۇلخانىدا . سىزمۇ بىر كۆرۈپ باقسىڭىز .

ـــ جېنىم بىلەن .

مىرزا مىراك بەيرەمخانغا ، ئەكبەر بىلەن ھەمىدە بېگىمگە ئالاھىدە تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ، جىلتىغا سېلىنغان لايىھەنى ئۈستەل ئۈستىگە يايدى .

رەڭلىك ئىشلەنگەن مەقبەرە لايىھەسى بىر قاراشتىلا بەيرەمخانىغا ياقتى.

— ھەزرىتىمنىڭ ئۇلۇغ خاتىرىسىگە مۇناسىپ بوپتۇ! — دېدى ئۇ. بىراق، بىناكاردىن خىراجەتنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن، قېشى يېمىرىلىپ، چىرايى ئۆزگىرىشكە باشلىدى.

— جانابى بىناكار، بۇ بىناغا دۆلىتىمىزنىڭ بىر يىللىق كىرىمى ئازلىق قىلىدىكەنغۇ؟ خەزىنىدىكى مەبلەغنى قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىۋەتسەك، ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا مائاشنى قاياقتىن تولۇقلايمىز؟ قورال-ياراغنى قايسى پۇلغا ئالىمىز؟

— ئاتالىق جانابلىرى، — دېدى ھەمىدە بېگىم، — بۇ قۇرۇلۇش بىر يىلدا پۈتمەيدۇ... بەلكى مېنىڭ قالغان ئۆمرۈم شۇنىڭغا سەرپ بولۇشى مۇمكىن. ھەر يىللىق دۆلەت كىرىمىدىن بىر قىسمىنى ئاجراتىسىڭىزلا بولىدۇ.

بەيرەمخان بېگىمنىڭ ھەسرەتلىك يۈزىگە بىر نەزەر تاشلىدى-ده، سەل يۇمشىدى.

— بولىدۇ، مەن رازى، — دېدى بەيرەمخان، — ھازىرچە لايىھىلەش ئىشلىرى ئۈچۈن مەبلەغ تېپىپ بېرەي. قۇرۇلۇشنىڭ ئۆزى ئۈچۈن كېيىن يىللىق كىرىمىدىن ئاجرىتايلى.

× × ×

ھەمىدە بېگىم ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ ئىش بولغان مەقبەرە قۇرۇلۇشىغا بەيرەمخاننىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن مەمنۇن بولۇپ، مۇلايىملىشىپ كەتتى. بەيرەمخان مۇشۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ، كۆڭلىدىكى نازۇك سىرلىرىنى ئۇنىڭغا ئېيتماقچى بولدى. ئەمما، ياش يېگىت ئەكبەرنىڭ ئالدىدا، سىرنى ئېچىشتىن ئەيمەنگەندەك ئوسال بىر ھالغا چۈشۈپ قالدى.

— ھەزرەت بېگىم، — دېدى ئۇ ئوڭايسىز بىر ھالەتتە گەپ باشلاپ، — كۆڭۈل ئادەمنى ھەر كويلارغا سالىدىغانلىقىنى، باشقا ئادەملەر بىلمىگەندەمۇ، سىز ئوبدان بىلىسىز. ياشلىقتىكى بىر دەردىنىڭ

ماڭا ئۆمۈرلۈك ئازاب بولۇپ قالغانلىقىدىن ھۇمايۇن ھەزرەتلىرى خەۋەردار ئىدى . ئۇ ، دىلىمدىكى ئارمىنىمنى بىلگەندىن كېيىن ، كونا خاتالىقنى ئەلۋەتتە تۈزىتىمىز ، ئەگەر ھىندىستاننى خۇدا قايتا نېسىپ قىلسا ، بىزگە قېرىنداش بولغايسىز دېگەنىدى . . .

ئەكبەر خان ئاتىنى ھېچقاچان بۇنداق ئوڭايسىز ۋە ئۇياتچان ھالەتتە كۆرمىگەنىدى . ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرى ، ئۆسكىلەڭ قېشىغا چۈشكەن ئاقلار ئىلگىرى ئۆز يېشىغا يارىشاندەك سالاپەتلىك كۆرۈنەتتى . بۇگۈن بولسا ، ئەكبەر ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرىنىڭ يىگىتلەرنىڭكىدەك قاپقارا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ھەيران قالدى . ئۇنىڭ ھەمدە بېگىمگە دەۋاتقان گەپلىرىمۇ غەلىتە ئىدى .

لېكىن ، كۆپ نازۇك سىرلاردىن خەۋەردار ھەمدە بېگىم بەيرەمخانىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى دەرھال پەملىدى ـ دە ، دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ قالدى . بەيرەمخاننىڭ پادىشاھ ئائىلىسىگە قانداق قىلىپ قېرىنداش بولماقچى بولغانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇم . . .

ھۇمايۇننىڭ جىيەنى سەلىمە سۇلتان بېگىم بويىغا يېتىپ قالغان بولۇپ ، ئاتا ـ ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن بېرى ھەمدە بېگىم ئۇنى ئانا ئورنىدا تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەنىدى . بۇگۈن بەيرەمخان دېھلىنىڭ پۇرەن قەلئەسىگە كەلگەندە ، ئون بەش ياشلىق سەلىمە بېگىمنى كۆرۈپ ، يۈرىكى « جىغ » قىلىپ كەتتى . چۈنكى ، سەلىمە چوڭ بولغانسېرى ، ئانىسى گۈلرەڭ بېگىمگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان گۈزەل قىز بولۇۋاتاتتى . بەيرەمخانىنىڭ يىگىت چاغلىرىدا گۈلرەڭ بېگىمنى قاتتىق ياخشى كۆرگەنلىكى ، قىزمۇ ئۇنىڭغا مايىل بولغانلىقى ، لېكىن تەقدىرىنىڭ قوشۇلمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئىككىلىسى داغدا قالغانلىقى ھەمدە بېگىمگە ئايان ئىدى . قەندەھاردا خانزادە بېگىمنىڭ بەيرەمخانىنىڭ ھۇمايۇنغا قىلغان ياخشىلىقلىرىدىن ناھايىتى مەمنۇن بولغان پەيتلىردە « يەنە بىر قىزىم بولىدىغان بولسا ، بەيرەمخاننى ئۆزۈم كۈيئوغۇل قىلىۋالاتتىم » دېگەنلىكىمۇ بېگىمنىڭ يادىدا بار ئىدى .

كېيىنچە بەيرەمخان كابۇلدا سەلىمە بېگىمنى ئانىسىغا شۇنداق

ئوخشاش قىياپەتتە كۆردى ـ دە ، يۈرىكىدىكى تېخى ئۆچمىگەن ياشلىق مېھرى قايتا ئۇلغايغاندەك بولدى .

ئوتتۇرا باغدا ئەكبەر بىلەن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان سەلىمە ھەزرەت تاغسىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك دوستى بەيرەمخاندىن ئانچە تەپ تارتمايتتى . بەيرەمخاننىڭ چوڭ خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ئوغۇللىرى ئۆيلەنگەن ، ئۆزىنىڭ ئۆسكىلەڭ ساقاللىرىغا ئاق چۈشكەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن سەلىمەمۇ ئۇنى ئەكبەرگە ئوخشاش « خان ئاتا » دەپ ئاتايتتى . بەيرەمخان سەلىمەنى ئوتتۇرا باغدا ئون ئۈچ يېشىدا كۆرگەن ھەم ئۇنى گەپكە سالغان ، گۈلرەڭ بېگىمگە ئاتاپ يازغان شېئىرلىرىنى سەلىمەگە ئوقۇپ بەرگەنىدى :

ئەي پەرى پەيكەركى ، ئۆمرى جاۋدانىمسەن مېنىڭ ،
تا تىرىكمەن ، سەندىن ئايرىلمايمەن ، جانىمسەن مېنىڭ .

شېئىرنى ياخشى كۆرىدىغان ھەم ئۆزى غەزەل مەشىق قىلىشنى باشلىغان سەلىمە بېگىمنىڭ بەيرەمخاننىڭ بۇ ئوتلۇق بېيىتلىرىدىن ئاجايىپ زوقلانغانلىقى ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى . شۇنىڭ بىلەن ، بەيرەمخان ئاۋۋالقىدىنمۇ قىزغىن ئاۋاز بىلەن بېيىت ئېيتتى :

يوق سەنچە كىشى سۆيگىلى ئەل ئىچرەمۇ يوقتۇر ،
سەندۇر سۆيگۈنۈم ، خاھ ئىشەن ، خاھى ئىشەنمە .

بەيرەمخاننىڭ بۇ غەزەللىرى ناخشىغا سېلىپ ئوقۇلىدىغان مەشھۇر بېيىتلەردىن ئىكەنلىكىنى سەلىمە بىلەتتى . بەيرەمخان ئانىسى گۈلرەڭ بېگىمگە ئاتالغان بۇ مىسرالارنى ئەمدى ئۇنىڭ شائىر تەبىئەتلىك قىزىغا تىكىلىپ تۇرۇپ ئېيتقاندا ، كونا مۇھەببەتنى يېڭىلاندى ـ دە ، ئۇنىڭغا ئەل ئىچىدىن سەلىمە بېگىمدىن گۈزەلرەك قىز يوقتەك بىلىندى .

بەيرەمخاندەك چوڭ شائىر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغانلىقىدىن نا-

هايىتى خۇرسەن بولغان سەلىمە كېيىنچە پۇرسەت تېپىپ ئۆزىنىڭ مە-
شىق شېئىرلىرىنى ئۇنىڭغا كۆرسەتتى . قىز بالىنىڭ ئىشىق ـ مۇھەببەت
شېئىرلىرىنى يېزىشى مۇتەئەسسىپ ئادەملەر تەرىپىدىن ئۇياق ئىش سا-
نىلاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن سەلىمە ئۆز شېئىرلىرىغا « مەھپىي » دەپ ئىمزا
قويغانىدى .

سەلىمە بىر چاغلاردا ئەكبەر بىلەن ئاكا ـ سىڭلىدەك ئويناپ
يۈرگەن چاغلاردا ، ئەكبەرنى باللارچە مېھر بىلەن ياخشى كۆرەتتى .
شۇڭا ئۇنىڭ ئىشىق شېئىرلىرى ئەكبەرگە بېغىشلانغانىدى . لېكىن بۇنى
ھېچكىمگە ، جۈملىدىن بەيرەمخانغىمۇ دېمەيتتى .

قىزنىڭ شېئىرلىرىدىكى بۇ يوشۇرۇن ئوتلار بەيرەمخانىنىڭ ئۇ-
نىڭغا بولغان مېھرىنى ئۇلغايتىۋەتكەندەك بولدى . شېئىر باھانىسى بىلەن
ئۇلار باغدا بىرنەچچە قېتىم سۆھبەتلەشتى .

بەيرەمخان سەلىمەگە ئۆيلىنىش ۋە پادىشاھ ئائىلىسىگە كۈيئوغۇل
بولۇش نىيىتىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى . ھۈمايۇن ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇ-
رۇشقا ئۇلگۈرمەي ئالەمدىن ئۆتتى . سەلىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بولمىغاچقا ،
ھەمىدە بېگىم ئۇنىڭغا ھەم ئاتا ، ھەم ئانا بولدى .

ـــ ئەمدى ، ھەزرەت بېگىم . . . خۇدا بىزنى مۇشۇنداق كۈنگە
يەتكۈزدى . چوڭ قۇرۇلۇشلار ، ئارزۇ قىلىنغان تويلار قىلىنىدىغان پەيت-
لەر كەلدى . . .

خان ئاتىنىڭ بۇگۈن سەلىمە بېگىمگە ياش كۆرۈنگۈسى كېلىپ ،
ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى قايقارا قىلىپ بويىتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . لې-
كىن ، ئۇچ كەم ئاتمىش يىللىق ئۆمۈر مۇشەققەتلىرى ئۇنىڭ يۈزىگە ،
پېشانىسىگە ھەتتا بويۇنلىرىغىچە قورۇق سالغانىدى . بويالغان ساقال ـ
چاچلار بىلەن بۇ قورۇقلار بىر ـ بىرىنى چاندۇرۇپ قويىدىغانلىقىنى
بەيرەمخان ئۆزىمۇ سېزىپ يەتكەندەك ، تىت ـ تىت بولۇپ ئوڭايسىزلە-
ناتتى . خان ئاتانى ھېچقاچان بۇنداق ئەھۋالدا كۆرمىگەن ئەكبەر بۇ
گەپلەرنىڭ نېمە توغرىسىدا بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشەنمەي گاھ ئۇنىڭغا ،
گاھ ئانىسىغا ھەيرانلىق بىلەن قارايتتى . ھەمىدە بېگىمنىڭ ئىزتىراپ ئە-

چىدە قالغانلىقىنى سەزگەن بەيرەمخان ئۇنىڭ بىرەر ئوشۇق گەپ قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ، سۆزنىڭ تېزراق تۈگىتىشكە ئىنتىلدى .

ــ قالغان گەپنى بۈگۈن ئاخشام شەيخ گادايى كېلىپ ئېيتىدۇ . بېگىم ، مەن شېرخانىڭ ئەسىرلىكىدىن قېچىپ چىققاندا ، بۇ شەيخ مېنى ئۆيىگە يوشۇرۇپ ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغان . شۇڭا مەن ئۇنى مۇناسىپ كۆردۈم . . . مېنىڭ ئوتتۇز يىل داۋامىدا مۇشۇ ئائىلىدە قىلغان خىزمەتلىرىمنى ئۆزىڭىز بىلىسىز . بىزگە شۇ ئىنايەتنى مۇناسىپ كۆرسىڭىز ، مەن ئۇچۇن ئەڭ ئالىي مۇكاپات بولغان بولاتتى . مۇشۇ كەمگىچە قىلغان خىزمەتلىرىم دەريادەك چوڭ خىزمەتلەرنى قان - قېرىنداش بولغاندا قىلغانمەن .

ــ جانابى سەلتەنەت ۋەكىلى ! ھازىرچە دىلىمىزدىكى قايغۇ تۈگىنى يوق . شەيخ گادايى ئالدىرىماي تۇرسۇن ، كېيىنرەك . . .

ــ قاچان ؟ ــ تاقەتسىزلىنىپ سورىدى بەيرەمخان .

ــ ئۇچ ـ تۆت ئاي ئۆتسۇن .

بىر چاغلاردا قەزۇننده ئەلچىلىك قىلىپ يۈرگەن چاغلاردا سەۋر ـ تاقەتلىك ۋە ئويلاپ ئىش كۆرگەن بەيرەمخان كېيىنكى يىللاردا خېلىلا ئۆزگىرىپ قالغانىدى . قەندەھاردا ئون يىل ھاكىم بولغان ۋە كېيىنكى چاغلاردا ئەكبەرنىمۇ ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇپ ، تاجسىز پادىشاھقا ئايلانغاندىن بۇيان ، ئۇ ، بۇرۇنقى تاقەتچانلىق ۋە سالماق پىكىرلىكلىكىنى يوقىتىپ قويغاندەك بولۇپ قالغانىدى . مانا ھازىرمۇ ئۇچ ـ تۆت ئاي دېگەن سۆزدىن ئاغرىنىپ :

ــ ھەزرەت بېگىم ، ئارقىغا سوزۇلسا گەپ كۆپىيىپ كېتىدۇ ! ــ دېدى ، ــ ماقۇل ، بىر ھەپتە ئۆتسۇن ، شەيخ گادايىنى كېلەر چارشەنبە كۈنى قوبۇل قىلىڭ .

ئەكبەر بۇ ئارىدا گەپنىڭ نېمە ئىش ئۈستىدە بولۇۋاتقانلىقىنى پەملەپ يەتتى . ئۇ ھازىردار ئانىسىنىڭ يېنىدا تۇرىدىغان بولسا ، گەپنىڭ مۇرەككەپلىشىپ كېتىدىغانلىقىنى سەزگەن بەيرەمخان :

ــ ئەمرزادەم ، ــ دەپ ئەكبەرنىڭ دىققىتىنى باشقا ياققا بۇ-

رىدى ، ــ سىز مەندىن پەنجاپ بىلەن مەنكات ۋىلايىتىگە بېرىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىغانىدىڭىز ، ئەمدى يامغۇر پەسلىمۇ تۈگىدى .

ــ ھازىر ماڭسام بولامدۇ ؟ ــ قىزنەقىپ سورىدى ئەكبەر .

ــ ھەئە . لاھۇردا ئەتكەڭىز شەمسىددىن مۇھەممەد سىزنى كۈتۈۋالىدۇ . ئۇ ھازىر پەنجاپ ھاكىمى . مەنكاتىمۇ بىزگە خەيرخاھ ۋىلايەت . بۇ يەردىن مىڭدەك بەگ ، نۆكەر پىرمۇھەممەد باشچىلىقىدا سىزگە ھەمراھ بولىدۇ . مۇشۇ ھەپتە يولغا چىقسىڭىزمۇ بولىدۇ . ھەممە تەييارلىقلار قىلىنىدۇ .

بەيرەمخان سەلىمە بېگىمنىڭ ئەكبەرگە كۆڭلى بارلىقىنى ئىشەنچلىك ئادەملەردىن ئاڭلىغانىدى . ئەمدى ئەلچى كېلىدىغان نازۇك پەيتتە ، ئەكبەرنى يىراق جايغا يولغا سېلىۋېتىپ ، قىز تۇپەيلىدىن ئارىغا نىزا چۈشۈشتىن ساقلانماقچى بولدى . بەيرەمخاننىڭ تېزراق مەقسىتكە يېتىش ئۈچۈن ، ھەممە نەرسىنى ئالدىنئالا ئويلاپ ، ئەستايىدىل تەييارلىق قىلغانلىقىنى سەزگەن ھەمىدە بېگىم ئېغىر سارالىسىمە ئىچىدە قالدى .

ــ ئانىجان ، مەن مەنكاتقا كەتسەم ، قىينىلىپ قالارسىزمۇ ؟ ــ دېدى ئەكبەر .

ھەمىدە بېگىم سەلىمەنى ئۆزىگە كېلىن قىلماقچى ئىدى . قىزمۇ شۇنى خۇدادىن تىلەيتتى . ئەكبەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا ، يېڭى كېلىندەك ئۇيىلىپ كېتەتتى . ئەكبەر ھازىر ئۆيلىنىش توغرىسىدا ئويلانمىدى . لېكىن ، ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇمۇ ئۆزىنىڭ سەلىمەگە كۆڭلى بارلىقىنى ھېس قىلىشى مۇمكىن ئىدى .

ھەمىدە بېگىم ھازىر بۇ گەپنى بەيرەمخانغا ئېيتىدىغان بولسا ، بۇ قىزنەققان ئادەم ئاچچىقلىنىپ كېتىشى تۇرغان گەپ . ھېلىمۇ ئۇ ھۇمايۇنىڭ ۋەدىسىگە ۋاپاسىزلىق قىلىپ ، ئەينى ۋاقىتتا گۈلرەڭ بېگىمنى ئۇنىڭغا بەرمىگەنلىكىنىڭ ئەلىمىنى ئۇنتۇيالماي يۈرۈۋاتىدۇ .

ئارىلىقتا نىزا چىقسا ، ئەكبەر تۇغمەس كۈرەشلەر ئىچىگە كىرىپ قالىدۇ ــ دە ، ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ .

ياق ، ھەمدە بېگىم يالغۇز ئوغلىنى بۇنداق خەۋپ ـ خەتەردىن ساقلىشى كېرەك . ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ ئۇزاقتىن بۇيان مەنكات تەرەپلەرگە سەپەر قىلىش ئارزۇسىدا يۈرگەن . ئوغلىنىڭ ھازىر شۇ ئىشنى ئارزۇ قىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ھەمدە بېگىم :

ـــ مەيلى ، ئەكبەرجان ، سىزنى سېغىنىپ قينالسام ، بەرداشلىق بېرەرمەن ، ـــ دېدى .

ئەكبەر سەپەر ئىشتىياقى ۋە تەييارلىقلىرىغا بېرىلىپ كېتىپ ، بەيرەمخان بىلەن ئانىسى ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن غەلىتە ۋە سىرلىق گەپلەرنىڭ سەۋەبىنى ئۇنچە سۈرۈشتۈرمىدى ، لېكىن ئۇ ماڭىدىغان كۈنى كەچتە خەيرلىشىش ئۈچۈن ئانىسىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىگەندە ، رەڭگى سۇلغۇن ، كۆزلىرى يىغىدىن قىزارغان سەلمە بېگىمنى كۆرۈپ قالدى .

ئەكبەر سەلمەدىن يېرىم ياش چوڭ ئىدى ھەم ئۇنى سەنلەيتتى :

ـــ سەلمە ساڭا نېمە بولدى ؟

ھەمدە بېگىم قىزغا « ئېيتما » دېگەندەك ئىشارەت بىلەن لېۋىنى چىشلەپ قارىدى . لېكىن ، سەلمە ئىچكى دەردىنى ئەكبەردىن يوشۇرالمىدى :

ـــ مەنمۇ سىزدەك . . . « خان ئاتا » دەپ بۇۋام ئورنىدا كۆرسەم . . . نەۋرىلىك ئادەم ماڭا ئاشىق بولغانمىش ، ماڭا ئۆيلەنمەكچىمىش .

ئەكبەر بەيرەمخاننىڭ ئۆتكەن كۈنى ئادەتتىن تاشقىرى ئەيمىنىپ ۋە ئۈيلىنىپ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ مەنىسىنى ۋە شەيخ گادايىنىڭ كېلىش سەۋەبىنى ئەمدى چۈشەندى .

ـــ شۇنداقمۇ ؟ يوق گەپ ! سەلمە ، بەلكىم خان ئاتا چاقچاق قىلغاندۇ . . .

ـــ چاقچاقمىش ، مانا خان ئاتانىڭ ماڭا ئاتاپ يازغان شېئىرى .

ئىككى ياشقا خىجىللىق بىلەن تىكىلىپ ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرغان ھەمدە بېگىم ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە قانچىلىك مۇناسىپلىقىنى

كۆرۈپ ، يۈرىكىنى ئەلەم قاپلىدى . ئەكبەر بۇرۇتى خەت تارتقان ، ئۇسـ
تىخانلىق ، جەزىبىلىك يىگىت . بالاغەتكە يەتكەن ، پوچتا رەئىس مەخمەل
نىمچىدىن كۆكرەكلىرى بۆرتۈپ چىققان ، غۇنچە بەل ، گۈزەل قىز سە-
لىمە ، ئۇلارنىڭ تەقدىرلىرى قوشۇلمىغانمىدۇ ؟

ئەكبەر ئالتۇن ھەل بېرىلگەن يىپەك قەغەزدىكى قۇرلارغا كۆز يۈگۈرتتى :

ھىجرىڭنى خىيال قىلماق مۇشكۈل ،
سەندىن تەلەپ ۋىسال قىلماق مۇشكۈل .
ھالىمنى ساڭا ئەرز قىلسام دەيمەن ،
ئەمما ساڭا ئەرز ـ ھال قىلماق مۇشكۈل .

ئەكبەر بەيرەمخاننىڭ پوچىركىسىنى تونۇيتتى . شېئىردىكى چىن-
لىق ، ھارارەتلىك قەلبنىڭ دەردى ۋە شېئىر قەلىمىنىڭ تەسىر كۈچى
ئۇنى ئۆزىگە رام قىلدى . بەيرەمخاننىڭ ياشلىقىدا گۈلرەڭ بېگىمگە ئاشىق
بولۇپ ئېرىشەلمىگەنلىكىنى ئەكبەر بىلەتتى . سەلىمەنىڭ ئانىسىغا بەك
ئوخشايدىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىغانىدى . ئاشۇ كونا دەرد يېڭىلىنىپ ، ئاتالىقىنى
شۇنچىۋالا مۇشكۈل ئەھۋالغا سېلىپ قويغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۆز شېئىر
مىسرالىرىدا بۇنى چىنلىق بىلەن ئېيتقانلىقى ئەكبەرنى لال قىلىپ قوي-
دى . ھەقىقەتەنمۇ ، خان ئاتانىڭ ياشىغىنا سەلىمەدىن ۋىسال تەلەپ قە-
لىشى بەك تەس . ئۇنىڭغا ئەرز ـ ھال ئېيتىشمۇ ناھايىتى قىيىن ، ئۇنىڭ
ئوتىدا كۆيۈپ يۈرۈش تېخىمۇ مۇشكۈل ئىش . كۆڭۈل دېگەننىڭ ئا-
دەمنى نېمە كويلارغا سالىدىغانلىقىنى ئەكبەر ھېلىقى كۈنى خان ئاتانىڭ
ياش يىگىتلەردەك تارتىنىپ گەپ قىلىشىدىنلا كۆرگەنىدى .

ـــ ئەمدى قانداق قىلىسىز ؟ ـــ دەپ ئانىسىغا قارىدى ئەكبەر .

شۇ قىيىن ئەھۋالدا بېگىم ھۇمايۇننىڭ روھىغا تېۋىنىدى .

ـــ ھەزرەت ئاتىڭىز ۋەدە بەرگەنىكەن ، ئۆزىڭىز ئاڭ-
لىدىڭىز بالام .

سەلىمە بېگىم يىغلاپ تۇرۇپ دېدى :

— هەزرەت تاغام تىرىك بولغان بولسا ماڭا رەھىم قىلماسمىدى ؟ مەنمۇ هەزرەت بابۇرنىڭ نەۋرىسى ئىدىمغۇ ؟ بوۋىمىز ئۆز قىزلىرىنى ئۇچ خوتۇنلۇق قېرى بەگلەرگە بېرىپ ، خار قىلغان ئەمەستىغۇ ؟ ماڭا ئۆزۈمگە مۇناسىپ يىگىت تېپىلماي قالارمۇ ؟

شېئىر مەشىق قىلىپ يۈرۈپ دىلىدىكىنى راۋان ئېيتىشقا ئۆگەنگەن سەلىمەنىڭ بۇ گەپلىرى ئەكبەرنى لەرزىگە سالدى . ئۇنىڭدا بىر-دىنلا بابۇرلارغا خاس غۇرۇر ، ئىززەت ـ نەپىس ئويغاندى .

— بىز هازىر شۇنچىلىك هىمايىسىز ، بىچارە ئائىلە بولۇپ قالدۇقمۇ ، ئانا ؟ مېنىڭ پادىشاهلىقىم نەدە قالدى ؟ خان ئاتا شىللىمىزغا مىنىۋېلىۋاتىدىغۇ ؟ ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى مىرزىخان هازىر يىگىرمە بەش ياشتا ! ئون توققۇز ياشلىق خوتۇنى نازىيە بار ! يەنە سەلىمەگە . . . سالىقىلىنى بويىپ . . . بۇ . . .

ئەكبەر بىلەن ئاتالىقىنىڭ ئارىسىغا بىردىن دەز كەتكەندەك بولدى . هەمىدە بېگىم بۇنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقتى .

— بەيرەمخان سىز ئۇچۇن ئاتا ئورنىدىغۇ ، ئەكبەرجان ، هەرگىز ئۇنىڭغا قارشى گەپلەرنى قىلماڭ . ئىغۋاگەرلەر كۆپ ، دەرهال ئۇنىڭغا يەتكۈزىدۇ .

— يەتكۈزسە يەتكۈزسۇن ! — دېدى ئەكبەر ، — قورقۇپ خار بولۇپ ياشىغاندىن ، مەردانە ئۆلۈشۈپ ئۆلگەن ياخشى .

هەمىدە بېگىم ئەكبەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئۇنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى :

— بالام ، باتۇرلار ئەۋلادىسىز ، سىزنىڭ شىر يۈرەك بىگىت بولۇشىڭىزغا ئىشەنچىم كامىل ! لېكىن ، ئەمدى ئون ئالتىگە كىردىڭىز ، ئالدىرىماڭ . بىر ـ ئىككى يىل كۈچ يىغىڭ ، هېچبولمىسا ، ئون سەككىزگە كىرىڭ . دۆلەتنى ئۆزىڭىز باشقۇرىدىغان بولۇڭ . بىز بۇنى سەۋر ـ تاقەت بىلەن كۈتىمىز .

ئەكبەر سەلىمەگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى . قىز خالارمىدىكىن ؟ لېكىن ، سەلىمە ئىختىيارىنىڭ ئۆزىدە ئەمەسلىكىنى بىلەتتى .

ئەكبەردىن ھمايە تەلەپ قىلىشنىڭ بەك خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ، ھازىر بەيرەمخان بىلەن ئېلىشسا ، ھالاك بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى سەلىمە سېزىپ تۇراتتى . ئۇ ئۆزىنى يىغىدىن زورىغا تۇتۇپ :

ـــ ئەمرزادەم ، ئانىمىز راست ئېيتىدۇ ، ـــ دېدى ، ـــ مەن بەختى قارا قىز ئىكەنمەن . يېتىمچىلىكتە چوڭ بولدۇم . مېنى دەپ بۇنداق بالا ـ قازانى بويىنىڭىزغا ئالماڭ . مەن تەقدىرىمگە پۇتۇلگىنىنى كۆرەي . لىپكىن ، تا ئۆلگۈچە سىزنى قەلبىم تۆرىدە ساقلايمەن . خەير!

سەلىمە يىغلىغان پېتى ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئەلەملىك سۆزلىرى ۋە ئاچچىق يىغىسى ئەكبەرنىڭ قەلبىدىكى قۇدرەتلىك بىر تۇيغۇنى ئويغاتقاندەك بولدى . بۇ تۇيغۇ مۇھەببەتمۇ ياكى پەقەتلا مېھىر ـ شەپقەتمۇ ؟ بۇنى ئۇ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى . ئۇ تامىقىغا بىر نەرسە تىقىلىپ ، ئاۋازى بوغۇلغان ھالدا گەپ باشلىدى :

ـــ سەلىمەگە بۇنداق زۇلۇم قىلىنسا ، بىز قانداق قاراپ تۇرالايمىز ، ئانا ! مەن ھازىر بېرىپ خان ئاتىمىز بىلەن سۆزلىشىمەن .

بەيرەمخان ئۆتكەن كۈنى دېھلىدىن ئەگرەگە كەتكەنىدى . بۇنى بىلمىدىغان ھەمىدە بېگىم :

ـــ شاھ ئوغلۇم ، سىز بۇ ماجىراغا ئارىلاشماڭ ، ـــ دېدى ، ـــ بۇ ، سىز ھەل قىلىدىغان ئىش ئەمەس ! بەيرەمخان ئاتىڭىزنى نەچچە ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغان ، سىزنىمۇ يامان پالاكەتلەردىن قۇتقۇزغان . ياخشىلىقنى قايتۇرۇش ئاسان ئەمەس . بۇمۇ بەزىدە قۇربان بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ . مەن ئۆزۈم بىر ئامال تاپاي . ئادەملىرىڭىز كۈتۈپ تۇرىدۇ ، يولدىن قالماڭ .

ھەمىدە بېگىم ئوغلىدىن بىرەر كۈن ئايرىلغۇسى كەلمىسىمۇ ، لىپكىن شۇ پېشكەللىك تۇيۇلى ، ئەكبەرنى تېزراق پەنجاپقا ئۇزىتىشقا ئالدىرايتتى .

ـــ ئەمما ، شەيخ گادايى كەلسە ، رازىلىق بەرمەڭ ، ئالدىراپ كەتمىسۇن ، ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ بىر ـ ئىككى يىل كۈتسۇن . . .

ھەمىدە بېگىم ئىككى ـ ئۈچ ئاي مۆھلەت سورىغاندا ، بەيرەمخان

بەك ئازابلاندى . چۈنكى ئۇنىڭ بىر ـ ئىككى يىل سەۋر قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . يېشى كۈنسېرى ئېشىۋاتقان ئادەملەرنىڭ بۇنداق نازۇك ئىشتا ھەربىر كۈننى غەنىيمەت بىلىدىغانلىقىنى ھەمىدە بېگىم چۈشىنەتتى . شۇڭا ئۇ ئەكبەرنى ماڭغۇزۇۋېتىش ئۈچۈنلا :

ـــ ماقۇل ، سىز خاتىرجەم بولۇڭ ، بالام ، ـــ دېدى ـ دە ، ئوغلىنى ئۇزىتىپ قويدى . لېكىن ، يالغۇز قالغان چېغىدا ، ھەممە بالاغا ئەمدى ئۆزى قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باستى .

ئەگرە . هاكىمىيەت تالاش- تارتىشلىرى

ئىگىسىنى يېقىتۇپتىپ كېتىۋېرىدىغان توسۇن ئاتلارمۇ بولىدۇ . لېكىن ، كۆندۈرگۈچىگە خارتۇمى بىلەن زەربە بېرىپ يېقىتىپ ، ئۇنى چەيلىۋېتىدىغان مەست پىللارمۇ بولىدۇ . پىللارنىڭ توسۇن ئاتلاردىن چەندان دەھشەتلىك بولىدىغانلىقىنى ئەكبەر ھىندىستانغا كەلگەندىن كېيىن كۆردى . بۇ قۇدرەتلىك جانىۋارلار سەبىي بالىلار ۋە ياش - ئۆسمۈرلەر بىلەن ئوبدان چىقىشاتتى . ئەكبەر ئون يېشىدا بەھرەدە بىرىنچى قېتىم پىلغا مىنىپ كۆرگەندە ، خۇددى مېڭىپ كېتىۋاتقان قىيا تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك قورقۇپ كەتكەندى . دادىسىنىڭ قەدىردان پىل باقارى لەئىل چاند ئۇنى ئاۋۋال ياۋاش پىللارغا مىندۈرۈپ ئۆگەتتى . پىلنىڭ سۈيرىدەك قۇلاقلىرى ئاستىغا تىزىنى تېقىپ چىڭ ئولتۇرۇش ، ئەنكۇش دەپ ئاتلىدىغان تۆمۈر تاياقچە بىلەن ئۇنى كۈچەپ باشقۇرۇش ۋە پىل باقارلىققا ئائىت باشقا نازۇك ئىشلار ، تەييارلىقلارنى بەجا كەلتۈرۈشنى ئەكبەر ئون ئۈچ يېشىدا بىلىپ بولدى . پىللار تاتلىق نەرسىلەرنى ياخشى كۆرگەچكە ، شېكەر قومۇش يەيتتى . ئەكبەر پەنجاپنىڭ مەنكات دېگەن يېرىدىكى چوڭ پىلغا بۇ جانىۋارلار ياخشى كۆرىدىغان يېمىش بىلەن پىشۇرۇلغان گۈرۈچ ، بادام ۋە ھەسەل قوشۇلغان يېمەكلىكلەرنى يېگۈزگەنىدى ؛ دىلشانكار ، دەمۇدار ، جھالپا دېگەن پىللار بەلەن ناھايىتى ئىناق بولۇپ قالغانىدى . بۇ زېرەك جانىۋارلار ياخشىلىقنى مۇ ، يامانلىقنىمۇ ئۇنتۇمايتتى . بىھاي دېگەن بىر پىل باقار ئەكبەر دەمۇدارغا بەرگەن يېمەكلىكلەرنى ئوقۇردىن ئېلىپ باشقا پىلغا بەرگەنىكەن . بىر كۈنى دەمۇدار مەست بولۇپ زەنجىرنى ئۈزۈۋېتىپ چىقىپ كەتتى ، بىھاي ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇنى توختاتماقچى بولغاندا ، خارتۇمى بەلەن ئۇنى ئۇرۇپ يېقىتىۋەتتى . بۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە ئەكبەر پىل ياخشى

كۆرىدىغان تاتلىق ـ تۇرۇملارنى ئېلىپ كېلىپ قالدى . دەمۇدار ئۇنى تونۇدى . ئەكىبەر قولىدا ئەنكۇش تۇتقان ھالدا :

ـــ دەمـۇدار توختا ، دەمۇدار ، ـــ دەپ پىلغا چىرايلىق گەپ قىلدى ، ـــ مەن ساڭا يېمەكلىك ئېلىپ كەلدىم ، ئال ، يېگىن ، دەمۇدار .

پىل مەست بولغاندا يېمەكلىككە ئانچە نەزەر سالمايتتى . ئەمما ، ئەكىبەرنىڭ ئىلگىرىكى ياخشىلىقلىرى دەمۇدارنىڭ ئېسىدە ئىدى . ئەكىبەر ئۇنىڭ ئالدىنقى ئوڭ پۇتىنى سىلاپ :

ـــ دەمـۇدار ، پـۇتۇڭنى كۆتۈر ! ـــ دېدى . پىل پۇتىنى كۆتۈرۈپ بەرمىسە ، ئۇنىڭغا مىنگىلى بولمايتتى . دەمۇدار خارتۇمىنى قاتتىق سىلكىپ نەرە تارتتى . ئۇنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدى غەزەپكە كەلگەن بۇ پەيتتە ، ئۇستىگە ھېچكىمنى مىندۇرگۇسى كەلمەيتتى . لېكىن ، ئەكىبەر ئۇنى سىلاپ ـ سىيپاپ ، يەنە سىلىق گەپلەرنى قىلىپ ، ھىند تىلىدا :

ـــ بىللې ! دەمۇدار ، بىللې ! [1] ـــ دېدى .

ئاخىر دەمۇدار ئوڭ پۇتىنى ئەگدى ـ دە ، كەڭ ۋە قارا تاپىنىنى ئەكىبەرگە سۇندى . ئەكىبەر شۇ تاپانغا دەسسەپ قولىنى يۇقىرىغا قويۇپ ، پىلنىڭ قېلىن قۇلىقىدىن تۇتقىنىچە بوينىغا چىقتى . ئەكىبەر ئۇنى ئورمانغا سەيلىگە ئېلىپ باردى ، دەريا سۇيىگە چۆمۈلدۈردى ، پىلنىڭ غەزىپى بېسىلغاندىن كېيىن ، پىلخانىغا ئېلىپ كەلدى .

شۇنىڭدىن كېيىن پىل باقارلار ئەكىبەرنىڭ پىلشۇناسلىق ئىقتىدا-رىغا ۋە جۇرئىتىگە قايىل بولۇشتى . لەئل چاند ئۇنىڭغا پىل كۆندۈ-رۈشنى ئۆگىتىشكە باشلىدى .

ھەربىي پىللارنى جەڭگە تەييارلاش ئۇچۇن ، ئۇلارنى مەست قى-لىپ سوقۇشتۇرۇپ كۆرۈش ئادىتى ھىندىستاندا قەدىمدىن بار ئادەت ئىدى . پىللار سوقۇشقا چىققاندا ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەم-مىسى كۆندۈرگۈچىلەر بولاتتى . چوڭ مەيدان ئوتتۇرىسىغا توپىدىن كۆتۈرمە قىلىناتتى . ئىككى پىل كۆتۈرمە ئۇستىگە چىقىپ ، ئىككى يان-دىن كېلىپ ، ئاۋۋال خارتۇمى ۋە چىشى بىلەن بىر ـ بىرىنى ئۇرۇشقا

---

① بىللې ـــ پۇتۇڭنى كۆتۈر . مېنى ئۇستۇڭگە مىندۇر دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

باشلايتتى . ئۇلارنىڭ يوغان پۇتلىرى ئاستىدا توپا ئۆرلەيتتى . پىلچىلار پىللىرىغا بۇيرۇق بېرىپ ، چارە ـ ئامال كۆرسىتىشىپ تۇراتتى . پىللار بەزىدە شۇنداق قاتتىق سوقۇشاتتىكى ، كۆندۇرگۇچىلەر بوشراق ئولتۇرغان بولسا ، نېرىغا قاچقىپ كېتەتتى . پاراسەتلىك پىل ئۆز رەقىبىنى مەغلۇپ قىلىشتا ، ئاۋۋال ئۇنىڭ ئۇستىدىكى كۆندۇرگۇچنى يىقىتىشقا ، ئۇنى خارتۇمى بىلەن ئۇرۇپ چۈشۈرۈشكە ھەرىكەت قىلاتتى . چۈنكى ، كۆندۇرگۇچسى ئۇرۇپ چۈشۈرۈلگەن پىل يېڭىلگەن ھېسابلىناتتى .

شۇنىڭ ئۈچۈن پىلنى سوقۇشتۇرۇشقا ئېلىپ چىقىدىغان كۆندۇرگۇچى خۇددى ئۆلۈمگە كېتىۋاتقان ئادەمدەك ، ئۆيدىكى يېقىنلىرى ۋە پىلخانىدىكى كەسپداشلىرىدىن رازى ـ رىزالىق ئېلىپ ، تونۇشلىرى بەلەن خەيرلىشىپ مەيدانغا چىقاتتى .

ئەكبەر باللىق قىلىپ مانا مۇشۇنداق خەتەرلىك پىل ئۇرۇشىغا بىرىنچى قېتىم قاتناشقاندا ، ئون تۆت ياشتا ئىدى . بەيرەمخان پىل ئۇرۇشىدا ئەكبەرگە بىر كېلىشمەسلىك كېلىپ قالىدۇ . دەپ ئەنسىرەپ ، ئۇنىڭغا رۇخسەت بەرمىدى .

ـــ تاجدار شاھزادىلەرگە ھەتتا چاۋغان ئويناشمۇ مۇمكىن ئەمەس ، ـــ دېدى بەيرەمخان ، ـــ چۈنكى قارشى تەرەپ قەستەن تاياق يېكى چاۋغان بىلەن ئۇرۇپ ، تاجدارغا زەخمەت يەتكۈزۈشى مۇمكىن . پىل سوقۇشتۇرۇش بولسا چاۋغاندىن مىڭ ھەسسە خەتەرلىك !

لېكىن ، ئەكبەرنىڭ مەست پىللارنى قانداق دادىللىق ۋە ئۇستىلىق بىلەن مىنگەنلىكىنى ئاتالمىقۇ كۆرگەنىدى . ئەكبەر دەمۇدار دېگەن چوڭ پىلنى مەستلىكى يېشىلگەندىن كېيىن ، بەيرەمخانغا ئىنئام قىلدى . ئۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان ئاتالىق ئاخىر ئەكبەرنىڭ پىل كۆندۇرۇش ۋە پىل سوقۇشتۇرۇشىغا رۇخسەت قىلدى .

ئەكبەر جىالپا دېگەن جەڭگىۋار پىلنى مىنىپ مەيدانغا چىقتى ، لەكنا دېگەن ئىككىنچى مەست پىلنى لەئىل چاند مىندى . بەيرەمخان رەقىب سۈپىتىدە ئەكبەرنى ياخشى كۆرىدىغان ۋە ئۇنى قوغدايدىغان پىلنى قويغانىدى . پىللار بىر ـ بىرىنى خارتۇمى ۋە چىشى بىلەن ئۇرۇپ ،

بىرىپىرىم سائەت ئۇرۇشتى . شۇنداقتىمۇ پىلچىلارنى يېقىتالمىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلىشىش توختىتىلدى . شۇنىڭدىن كېيىنكى تۆت يىل داۋامىدا ئەكبەر خېلى كۆپ مەست پىللارنى مىندى ۋە ئۇلارنىڭ رەھىمسىز جەڭ لىرىگە قاتناشتى . ئۇ ئەگرەدىكى كەسكىن زىددىيەتلەردىن ۋە ئاتا-لىقى بىلەن ئىككى ئۆيىنىڭ ئارىسىنى بۇزۇۋاتقان بەگ - ئە-مەلدارلارنىڭ پىتنە - پاساتلىرىدىن كۆڭلى غەش بولغان چاغلاردىمۇ پىل مىنىپ كۆڭلىنى ئاچاتتى .

× × ×

ئەكبەر مەنكاتتا يۇرگەن چاغلىرىدا بەيرەمخان ئۇچ كۈن توي بېرىپ ، سەلىمە بېگىمگە ئۆيلەندى . شۇنىڭدىن بېرى ، ئىككىسى ئارىسىدا بولغان كۆڭۈلسىزلىكلەر بارا - بارا كۆپىيىپ كەتتى . تۇردىبەگ ئۆلتۈ-رۈلگەندىن بۇيان ، بەيرەمخاننى يامان كۆرىدىغان ماھىم ئىنىكئانا خانى خاناننى ئەكبەرگە يامانلاپ بەردى :

— ھاكىمىيەت ئاتالمىشىنى ھولۇقتۇرۇپ قويدى ، خانى خانان ئىلگىرى بۇنداق ئەمەس ئىدى . ھازىر ئۇ بۇ ئورۇنغىمۇ قانائەت قىلماي ، ئۆزى پادىشاھ بولماقچىمىش ! ئۇ ، سەلىمە بېگىمدىن ئوغۇل پەرزەنت كۆرسە ، « بۇمۇ بابۇر ئەۋلادىدىن » دەپ ئۆز ئادىمىنى تەختكە چىقى-رىپ ، سىزنى تەختتىن چەتلەتمەكچى ! ئەمرزادەم ، ئېھتىيات قىلىڭ !

ئەكبەر بەيرەمخانىنىڭ بۇنچىۋالا قىلىشىغا ئىشەنمەيتتى . ئەمما ئۇ-نىڭدىن بەكرەك ئېھتىيات قىلىدىغان بولدى . كۆڭلىدە ئاتالمىقا قارشى نارازىلىقلار كۈنسېرى كۈچەيدى . بۇ تۈيغۇلارنىڭ بىر كۈنى ئەمەس ، بىر كۈنى تېشىپ ، پارتلاپ چىقىشى مۇمكىنلىكىنى كۆڭلى تۈيۈپ تۇراتتى . بەيرەمخانىنىڭ سەلىمە بېگىمگە ئۆيلەنگىنىگە مانا ئىككى يىلمۇ بولدى . ئەمما ، تېخىچە پەرزەنت كۆرگىنى يوق . سارايدا بولۇۋاتقان مىش - مىشلارنى ئەكبەر كۆكەلدىشى ئەدھەمدىن ئاڭلىدى :

— سەلىمە بېگىم بەيرەمخاندىن پەرزەنت كۆرۈشنى خالىماس-مىش . مېنى ئۆز ھالىمغا قويۇڭ . نازىيە بۇۋى سىزگە مۇناسىپ ، شۇنىڭ

يېنىغا بېرىڭ ، دەپ ئىشكنى ئېچىدىن قۇلۇپلاپ قويۇپتىمىش ، سەلىمە بېگىم ئۇنىڭ ئۆزىنى بىرنېمە قىلىپ قويۇشىدىن قورقىمىش ! قېرىغاندا يوتقانغا قاراپ پۈت سۇنسا بولماسمىدى ؟!

ئەكبەر ساراىدا بەيرەمخانىنى كۆرگەندە ، ئۇنىڭ نېمىدىندۇر ئېزىلىپ ، ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ يۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزدى . گەپ توشۇغۇچىلار ھەرخىل ئىغۋالارنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا توشۇپ بارسا كېرەك . بىر كۈنى بەيرەمخان ئەكبەر بىلەن خالىي جايدا ئۇچرىشىپ ، ئۇنىڭغا يېڭى يازغان غەزەللىرىدىن بىرنەچچە بېيىت ئوقۇپ بەردى :

ھەر سۆزكى غەزەز گۈي دېسە ، ئەي يار ئىشەنمە ،
ئەربابى غەزەز سۆزىگە زىنھار ئىشەنمە .
ھەردەم ساڭا يۈز سۆز مېنى مەھرۇمدىن ئېيتىپ ،
ھەر سۆزدە ئۇنىڭ يۈز غەزەزى بار ، ئىشەنمە .
ھەرقانچە جاپا كۆرسە ، ۋاپانى تەركى قىلمۇرمۇ ،
بەيرەمكى بىلەر ئۆزىنى ۋاپادار ، ئىشەنمە .

ئەكبەر ئاتالمىشىنىڭ بۇ ھېسسىياتلىق بېيىتلار بىلەن نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەندى .

— خان ئاتا ، مەنمۇ جاپا تارتتىم دەپ ۋاپانى تەرك قىلغان ئەمەسمەن ، — دېدى ، — لېكىن ... ئون سەككىزگە كىردىم ، پادىشاھ دېگەن نامىم بار . شۇڭا ، ئادەملەر ماڭا ئەرز ـ داد قىلىپ تۇرىدىكەن .

— سىزگە قانداق ئەرزلەر كېلىپ تۇرۇۋاتىدۇ ، ئەمىرزادەم ؟

— شەيخ گادايى سەدرلەر سۇدۇرى ①بولماقچىمىش ، ئۇ ئادەم شىئە مەزھىپىدىن ، ساراىدىكى كۆپچىلىك بەگ ـ خېنىملار بولسا ، سۇننىيلەردۇر . سۇننىيپەرەس روھانىيلار داد ـ پەرياد كۆتۈرىدۇ .

— ئەمىرزادەم ، سىز نېمىشقا بۇ داد ـ پەريادلارغا قۇلاق سالمىسىز ؟ بۇ سۇننىيپەرەسلەر مۇتتەھەملىك قىلىدىغۇ ! ھىندىستان ناھايىتى كەڭ دۆلەت . كۆپچىلىك خەلقى غەيرىي دىندا ، شېرخان شۇنى كۆزدە

---

① سەدرلەر سۇدۇرى — ۋەخپە ۋە دىن ئىشلىرى مىنىستىرى .

تۇتۇپ ، ھىندىلارغا كەڭ قورساقلىق قىلغانلىقتىن ، نۇرغۇن ئۇتۇقلارغا ئېرىشتى . مەنمۇ ھازىر دۆلەت ئىدارىلىرىغا ئەڭ ئىستېداتلىق ھىندىلارنى ئىشقا ئالماقتىمەن . تادەرمال دېگەن بىر ھىندى ھېساب ـ كىتاب ئىشلىرىغا ناھايىتى ئۇستا . ئۆزى ئاددىي خەلق ئىچىدىن چىققان كەمبەغەل يىگىت . ئۇ سېلىق ئىشلىرىنى ياخشى يولغا قويماقتا . سۇننىيەتسىزلىكنىڭ باشلىقى شەيخۇلئىسلام ئەنسارى شۇ ھىندىنى سارايى ئىچىدە كۆرۈپ قېلىپ : « بۇ مەجۇسىينى كىم دەرگاھىمىزغا ئېلىپ كىردى ؟ » دەپ جاۋابىغا كۆتۈردى . شۇ چاغدا شەيخ گادايى مېنىڭ تەرىپىمنى ئالدى . بۇ شەيخ ھىندىستاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن . يەرلىك خەلقنىڭ تىلىنى ، دىلىنى ، ئۆرپ ـ ئادىتىنى ياخشى بىلىدۇ . ئۆزى ئادالەتلىك ، رەھىمدىل ئادەم .

ئەكسىچە : « بۇ شەيخ شۇنچىلىك ئادالەتلىك ، رەھىمدىل ئادەم بولسا ، سەلىمە بېگىمنى ھارام ھىيلە ئىشلىتىپ دادىسىدىن چوڭ قېرىنغا نىكاھلاپ قويامتى » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى .

× × ×

شەيخ گادايى ۋەخپە ۋە دىن ئىشلىرى مىنىستىرى بولۇپ تەينەلەنگەندىن كېيىن ، بارلىق قازىلارنى يەڭگۈشلىدى ، مەسچىتلەرنىڭ ۋەخپىلىرىنى سۇننىيەپەرەس روھانىيلارنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ ، ئۆزىگە يېقىن باشقا مەزھەپتىكى شەيخ ۋە ئۆلۈمالارغا بېرىشكە باشلىدى . شەيخ ئەنسارى باشلىق سۇننىيەپەرەسلەر خۇددى ئۇۋۇسى چۈۋۈلغان ھەرىلەردەك قوزغىلىپ ، شەيخ گادايغا قارشى چىقتى . ئۇلارغا بەيرەمخاندىن نارازى بولۇپ يۈرگەن بەگ ـ خانىملارمۇ قوشۇلدى .

ئەكسىچە كىمنىڭ گېپىگە ئىشىنىشنى بىلەلمەي ، ئورۇنسىز ماجىرالاردىن تويۇپ كەتكەندە دېھلىغا ئانىسى ۋە ئىنىكئانىسى ماھىم بۇۋىنىڭ يېنىغا باردى . لېكىن ، دېھلىدا بەيرەمخانغا دۇشمەن بولۇپ قالغانلار ئەگىرەدىكىدىنمۇ كۆپ ئىدى . ماھىم ئىنىكئانىنىڭ ئىنىسى شاھابىددىن ھەمىدە بېگىمنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن دېھلى شەھىرىگە باشلىق قىلىپ

تەينىلەنگەنىدى .

بۇ ئادەم جىيەنى ئەدھەمخان ئارقىلىق پىرمۇھەممەد ئەتكە بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ، ھەممىسى بىرلىشىپ ، بەيرەمخان بىلەن شەيخ گادا- يىنى چوڭ ئىمتىيازلاردىن چەتلەشتۈرۈش كويىغا چۈشكەنىدى . لېكىن ، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرسە ، ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىشى ۋە قان تۆكۈلۈشى مۇمكىنچىلىكىنى بىلەتتى ھەمدە ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى بەگ- لەرنىڭ ھېچقايسىسى بۇ كەڭ دۆلەتنى بەيرەمخانەدەك باشقۇرالمايدىغانلە- قىنى سېزىپ تۇراتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ دېھلىدىكى زىددىيەتلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ يەنە ئەگرەگە قايتتى . بۇنىڭدىن بىر ئايچە بۇرۇن ئەكسىچە ئەگرەدىكى زەرەفشان بېغىنىڭ تاللىق شىپاگىدا ئولتۇرغاندا ، پىر مۇھەممەد ئەتكە ھولۇقۇپ كەلدى ـ دە :

ـــ ئەمىرزادەم ، سىز ھاكىمىيەتنى ئۆز ئىلكىڭىزگە ئېلىشىڭىز لا- زىم ، ـــ دېدى ، ـــ ئەگرەدىكى قىلىچخان ئەنجانى كالپىدىكى ئەلىقۇل- خان ئۆزبېكلەرمۇ سىزگە سادىق ، شەيخ ئەنسارى پەتىۋا بېرىشكە تەييار . كۆپچىلىك دىن ئەھلىنىڭ شەيخ گادايىنى كۆرەر كۆزى يوق .

بۇ گەپلەرنى شىپاگ ئارقىسىدىكى دەرەخلەر كەينىدە ، گۇللەرنىڭ تۈۋىنى يۇمشىتىۋاتقان سېرىق ساقال باغۋەن تىڭشاپ تۇراتتى . كابۇلدا سەئىدخىلىل قىلتاماق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەندىن كە- يىن ، كامران بىلەن بەككەرگە قاچقان ئەفزەلبېك دېگەن ئادەم شۇ ئىدى . كامران ھۇمايۇن بىلەن يارىشقاندا ، ئەفزەلبېك جازادىن قېچىپ پەنجاپقا كەلدى . ئىسلامشاھنىڭ خىزمىتىگە كىرىش ئۈچۈن ، ئۆزىگىمۇ مۇبارىزخان دېگەن ئافغانچە يېڭى ئىسىم قويدى . بابۇرىيلارغا ئائىت نۇرغۇن سىرلارنى ئىسلامشاھقا ئېيتىپ بېرىپ ، بەش ـ ئالتە يىل ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلغان ئەفزەلبېك ھاكىمىيەت قايتا ئۆزگەرگەندە بەيرەمخا- نىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى .

بەيرەمخان ئۇنى ئەفزەلبېك بولۇپ يۈرگەن چاغلاردا تونۇ- مايتتى . بۇرۇن بىرەر قېتىم كۆرگەن بولسىمۇ ئۇنتۇپ قالغانىدى . مۇبارىزخان ـــ ئەفزەلبېك يىگىرمە يىلدىن بېرى ناھايىتى بەك ئۆز-

گىرىپ كەتكەن ، ئۇزۇن ساقاللىق قېرىغا ئايلىنىپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىشىپيونلۇق ئىشىدا ماھارىتى تېخىمۇ ئېشىپ كەتكەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بەيرەمخان ئۇنى زەرەفشان بېغىغا باغۋەن قىلىپ تەينىلىگەن ، ئەكبەرنى ئازدۇرماقچى بولغان بەگ ــ خانىملارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى ئۆزىگە يەتكۈزۈپ تۇرۇشنى بەلگىلەپ ، ئىشىپيون قىلىپ قويغانىدى . مۇبارىزخان ئەمدى قۇلقىنى دىڭ قىلىپ ئەكـ بەرنىڭ جاۋابىنى كۈتتى .

ــ ئەمما ، ئاتالىقىمىز بىزگە كۆپ ياخشىلىقلارنى قىلغان ، ــ دېدى ئەكبەر ، ــ ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈمەيمەن .

ــ ئەمما ،ئاتالىقىڭىز سىزگە شۇنچە ياماناتلىقلارنى قىلسا مەيلىمۇ ؟ سەلىمە بېگىم ئۇنىڭ دەرگاھىدا بەختسىز ، نىجاتلىقنى ھامان سىزدىن كۈتمەكتە ! دېھلىدا ئاتىڭىز ئۈچۈن مەقبەرە قۇرماقچى ئىدىڭىز ، قۇرۇـ لۇش ھېلىنغىچە باشلانغىنى يوق . ئاتالىقىڭىز كۆپ مەبلەغ بەرمىدى .

ــ ھەتتا شەخسىي خىراجەتلىرىم ئۈچۈنمۇ پۇلىنى كەم بېرىپ مېنى ناھايىتى قىسىپ قويۇۋاتقانلىقى راست ، ــ دېدى ئەكبەر ئەلەم بىلەن .

ــ ئەمما ، بەيرەمخان ئۆزى ھەممىدىن باي . قەندەھاردەك باي ۋىلايەت ئۇنىڭ قولىدا . ھەر يىلى لەك ـ لەك ئالتۇن تەڭگە كىرىم قىلىۋاتىدۇ . ئەتراپىغا شەيخ گادايى ، ۋەلىبەگ ، شاھقۇلى مەھرەمگە ئوخشاش قىزىلباشلارنى يىغىۋالدى . ئۇلارغا ئەڭ چوڭ ئىمتىيازلارنى بەردى . ئۇلارمۇ سىز ـ بىزدىن باي ! قاچانغىچە بىدئەتلىككە چىدايسىز ئەمىرزا ـ دەم ؟ نېمىلا بولمىسۇن سىز پادىشاھقۇ ؟ خەزىنە سىزنىڭكى ، ھەممە ۋىلايەتلەردە خۇتبىلەر سىزنىڭ نامىڭىزدا ئوقۇلماقتا . ئەمما ، خەزىنىگە سىزنىڭ مۆھرىڭىز بېسىلغان قەغەز ئېلىپ بېرىلسا پۇل بېرىلمەيـ دۇ . « پەقەت ۋەكىلى سەلتەنەت بەيرەمخانىنىڭ ئىمزاسى ، ئىجازىتى بىـ لەن پۇل بېرىلسۇن ! » دېگەن پەرمان بار . خەزىنىچى بۇ پەرماننى بۇزسا ، جازالىنىدۇ . بۇ ئادالەتسىزلىك ئەمەسمۇ ؟ بۇ پەرماننى قاچان بىـ كار قىلىسىز ؟ ھەممە جايدا سىزنىڭ مۆھرىڭىز بىلەن ئىش بېجـ

رىلىشى كېرەكقۇ ؟ بۇيرۇڭ ، سادىق بەگ ـ ئەھيانلىرىڭىز بۇنى بەجا كەلتۈرسۇن .

پىرمۇھەممەد ئەتكە ئېيتقان بۇ ئىشنى بەجا كەلتۈرۈش دۆلەتتە سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىشتەك مۇشكۈل ۋە خەتەرلىك ئىش ئىدى . بەيرەمخاننىڭ پەيلى مەلۇملۇق . ئەتراپىدىكىلەر ھېچ بالادىن يانمايدىغان شەپقەتسىز ئادەملەر ، ئۇلارنىڭ تۇردىبەگنى چېدىردا قانداق ئۆلتۈرگەنلىكى ئەكبەرنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى . ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن ئەكبەر :

ـــ ھازىر ئالدىراپ كەتمەيلى ، ـــ دېدى ، ـــ مەن ئويلاپ كۆرەي .

× × ×

شۇ كۈنى كېچىسى مۇبارىزخان ـــ ئەفزەلبېك بۇ گەپلەرنى ئېقتىماي ـ تېمىتماي ھەشت بېھىش بېغىدىكى بەيرەمخانغا يەتكۈزدى . بەيرەمخان باشتا غەزەپلەندى ، كېيىن مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈپ ، ئەكبەرنىڭ ۋەزمىنلىكىگە تەن بەردى . ئۇ ئاتالمىقا سەلىمە بېگىم ھەققىدە ھېچقاچان بىر ئېغىز گەپ قىلغىنى يوق . سەلىمە بېگىم ئەكبەرگە قېرىنداش ، كۆرۈشۈپ گەپلىشىمەن ، دېسە ھېچكىم توسۇيالمايدۇ . لېكىن ، ئىككى ئارىدا جېدەل قوزغىماسلىق ئۈچۈن ، ئەكبەر بەيرەمخاننىڭ ھەرەمخانىسىدىكى نەۋرە سىڭلىسىدىن ئەتەي ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈردى . بەيرەمخان بەزىدە بۇ يىگىتتىكى چىدامغا ھەيران قېلىپ : « ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن ـ دە » ، دەپ ئويلايتتى . بابۇرنىڭمۇ شۇ يېشىدا تېرىمزلىق باقى چاغانىيانىنىڭ ئىلگىرىكى ياخشىلىقىنى ئۇنتۇيالماي ، ئۇنىڭ نۇرغۇن گۇناھلىرىنى كەچۈرگەنلىكىنى ، ھۇمايۇننىڭ ئۆز ئىنىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە قانچىلىك بەرداشلىق بەرگەنلىكىنى بەيرەمخان كۆز ئالدىغا كەلتۈردى .

ئەمما ، ئەكبەرنى بەيرەمخانغا قارشى قوزغاتماقچى بولغان پىرمۇھەممەد ئەتكە جازاسىنى تارتىشى كېرەك !

ئەتىسى بەيرەمخان ئۇنى ئۆز ھۇجرىسىغا چاقىرتقۇزدى . نازىرۇل مۇلۇك پىرمۇھەممەد ئەتكە خېلى بالدۇرلا بەيرەمخاننىڭ پەيلىنىڭ يامانلىقىنى باشقىلاردىن ئاڭلىغان ۋە ئاغرىپ قالدىم دەپ ئۆيدە بېكىنىپ ياتقىلى تۇرىدى . ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ يالغانلىقىنى پاش قىلىش ئۈچۈن ، بەيرەمخان ئۇچ - تۆت يېقىن مۇلازىملىرى بىلەن پىرمۇھەممەدنىڭ ئۆيىگە باردى . ھويلا دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇل :

— رۇخسەتسىز ھېچكىمنى كىرگۈزمەك دەپ بۇيرۇغانىدى ، — دېدى - دە ، ئىشىكنى ئاچمىدى ، — مەن كىرىپ رۇخسەت سوراپ چىقاي .

قاراۋۇلنىڭ بەيرەمخاننى تونۇماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . دۆلەت باشلىقىنى تاقاقلىق ئىشىك سىرتىدا قالدۇرۇش — بەيرەمخان بىلەن بىللە كەلگەن شەيخ گادايى ۋە شاھقۇلى مەھرەمنىڭ نەزىرىدە ئۇچىغا چىققان ئەدەپسىزلىك ھېسابلاندى . بەيرەمخان قاراۋۇلنىڭ قايتىپ چىقىشىنى كۈتمەيلا ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇرىدى . بەيرەمخان قايتىپ قاندىن كېيىن ، ۋەلىبەگ ئۇنىڭ نامىدىن پىرمۇھەممەد ئەتكەگە قىسقا بىر پارچە خەت يېزىپ كىرگۈزدى :

《 سەن جانابى خانى خاننىڭ ھۇزۇرىغا كەلگىنىڭدە غېرىبانە كېيىنگەن بىر بالا ئىدىڭ ، خانى خاننىڭ تەۋسىيىسى بىلەن ئەتكە بولدۇڭ ، بۇ ئۇلۇغ زات سائا نازىرۇل مۇلۇك مەنسەپىنى بەردى . ئەمدى سەن بۇنىڭ ھەممىسىنى ئۇنتۇدۇڭ. ھۇ ؟ بىلىپ قوي ، بىزنىڭ نەزىرىمىزدە سېنىڭ بىر يىلە سۇيىلىك ھالىڭ بار . ۋەكىلى سەلتەنەت چىمچىلىقى بىلەن بىر ئۇرسا تۆكۈلۈپ چېچىلىپ كېتىسەن . ئەگەر چېنىڭدىن ئۈمىدىڭ بولسا ، تېزرەك ئەقىلىڭنى تېپىپ تۇرۇا قىلغىلى كەلگەيسەن . 》

پىرمۇھەممەد خەتنى ئېلىپ كەلگەن كىشىگە : « ئەتە ئەتىگەندە بارىمەن » دەپ جاۋاب بەردى . كەچتە ئەكبەرنىڭ نامىغا خەت يېزىپ ۋەقەنى بايان قىلدى .

《 ئەمرزادەم ، باغدا دېيشكەن سۆزلىرىمنى كىمدۇر بىرى ئاتالمىمىزغا يەتكۈزگەن ئوخشايدۇ . مەن بېشىمنى بىر ياقتا ئالمىسام ، قەست قىلغۇدەك . ۋەلېكىن يازغان خەتنى ئوقۇپ كۆرۈڭ .مۇھۇرنى خانى خانانغا قايتۇرۇپ بېرەكچىمەن . مېنىڭ مۇنىسىم ئۇنىڭ ئادەملىرىدىن بىرمىگە لازىم ئوخشايدۇ . ئەما سىزگە ھەممىسى سادىقمەن ، قاچان چاقىرسىڭىز ، ھۇزۇرىڭىزغا يېتىپ كېلىمەن . 》

پىرمۇھەممەدنىڭ نازىرۇللۇقتىن تاشقىرى ، پەنج ھازارا ①دېگەن ھەربىي ئۇنۋانى ۋە بەش مىڭ نۆكىرى بار ئىدى . قاراڭغۇ چۈشكەندە ، ئۇ ئەڭ سادىق كىشىلىرىدىن مىڭ نەچچىنى يىغدى ـ دە ، ئەگىرەدىن يوشۇرۇنچە چىقىپ گۈجارەت تەرەپكە كەتتى .

بۇ چاغدا ، بەيرەمخانىنىڭ يېقىنلىرى ئۇنى ئاتالمىقا قارشى پىتنە ـ پاساتلار بىلەن ئەيىبلەپ ، تۇتقۇن قىلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇققا قول قويدۇرغانىدى . تۇن يېرىمدىن ئاشقاندا ، تۇتۇش ئۈچۈن كەلگەن ئادەملەر ئۇنى تاپالمىغاندىن كېيىن ، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلدى . ئاندىن ئۇنىڭ تاۋابىئاتلىرىنى بىئەنە قەلئەسىگە ئېلىپ بېرىپ تۇتقۇن قىلدى .

بەيرەمخانىنىڭ يېنىدا چوڭ مەنسەپكە كۆز تىكىپ يۈرگەنلەردىن بىرى ئىرانلىق ھاجى مۇھەممەد سېيىستانى ئىدى . ئىككى كۈن ئۆتمەستىن بەيرەمخان بۇ ئادەمنى پىرمۇھەممەدنىڭ ئورنىغا ئېچكى ئىشلار نازىرى قىلىپ تەينىلىدى . ئەگىرەدە ئەكبەر تايىنىدىغان سىرداش نازىرۇل مۇلۇك ئەمدى يوق بولۇپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى بەيرەمخانىنىڭ يەنە بىر ئەشەددىي تەرەپدارى ئىگىلىدى .

ئەكبەر پىرمۇھەممەدنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ، جۈملىدىن ئايالى ھەكىمە بۇۋىنىڭ تۇتقۇن قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ ، بەيرەمخانىنىڭ ھۇزۇرىغا كىردى :

ـــ خان ئاتا ، ھەكىمە بۇۋى ماڭا ئاق سۈت بەرگەن ئىنسانغا ! ئۇنىڭدا ھېچ گۇناھ يوق ، تۇتقۇندىن بوشىتىڭ .

ـــ ئەمىرزادەم ، پىرمۇھەممەد ئەتكەچمىنىڭ ماڭا قارشى پىتنە

---

① پەنج ھازارا ـ بەش مىڭ بېشى دېگەن مەنىدە ، گېنېرال ئۇنۋانى بىلەن تەڭ .

قوزغىماقچى بولغانلىقىدىن خەۋىرىڭىز باردۇر ؟
ـــ مەن ئۇنى بۇ يامان يولدىن قايتۇرغانىدىم .
ـــ ئەمما ئۇ قايتمىدى . ئەيىبىنىڭ بويىنىغا توقۇلۇشىنى سېزىپ قېچىپتۇ . ئائىلىسى بولسا ، بۇ ئىشتا ئۇنىڭغا ياردەم بېرىپتۇ .
ئەنە ئۇ قېچىشىغا سەزىنىڭ نامىگىزدىن يېزىلغان بۇ مەكتۇپ سەۋەب بولغان ! ـــ ئەكبەر ۋەلىبەگنىڭ پىرمۇھەممەدگە دوق قىلىپ يازغان ھاقارەتلىك خېتىنى ئاتالمىقا كۆرسەتتى ، ـــ خان ئاتا ، ئەتراپىڭىزدىكى بەزى جانابلار سىزگە ئەركىلەپ ، ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ . سىز ماڭا « ئىشەنمە » دېگەن غەزىلىڭىزنى ئوقۇپ بەرگەنىدىڭىز . « غەرەز-گۈيلارغا ئىشەنمە » دېگەن گەپنى ئەمدى مەن سىزگە دېمەكچىمەن !
ـــ ئەمما سىز ماڭا ئىشىنەمسىز . ئەمرزادەم ؟ پىرمۇھەممەد مېنى دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن ئاغدۇرماقچى بولدى . خوتۇنىمۇ بۇ ئىشتا ئۇنىڭغا ھەمكارلاشتى . شۇنىڭ ئۈچۈن تۇتقۇن قىلىندى . بۇنىڭغا ئىشەنمىسىڭىز ، دېمەك ، ماڭا ئىشەنمەپسىز !
ـــ ئىنىكىڭانا ماڭا ئانام ئورنىدا ، ھەر ئىككىلارغا ئىشىنىپ يۈرگەنمەن !
ـــ ئەمما ، ھاكىمىيەتنىڭ ھەممە تىزگىنلىرىنى بىر ئادەم ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرمىسا . دۆلەتنى باشقۇرغىلى بولمايدۇ ، ئەمرزادەم ! سىز ھازىر بۇ مىڭ چاقلىق چوڭ ھارۋىنى باشقۇرۇشنىڭ قانچىلىك قىيىنلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايسىز . ھاكىمىيەت دېگەن نېمە ؟ ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا ، مىڭلىغان توسۇن ئات قوشۇلغان چوڭ ھارۋا ! مىڭ چاقلىق ئېيتقاندا ، مىڭلىغان توسۇن ئات قوشۇلغان چوڭ ھارۋا ! مىڭ ئاتنىڭ تىزگىنلىرىنى توغرا يولغا سېلىپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . سەل ئېھتىياتسىزلىق قىلسىڭىز ، ئاتلىرىڭىز ھارۋىنى پاتقاقلىققا ئېلىپ قاچىدۇ ، پاتقاققا پاتقۇزۇپ قويىدۇ ، ھەتتا يارغا ئۆرۈۋېتىدۇ . ئارىغا يات ئادەملەر كىرىپ ، تىزگىنلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۇياققا ، بىر قىسمىنى بۇياققا بۇرىسا ، ھارۋا يولدىن چىقىپ كېتىپ يارغا غۇلاپ چۈشمەمدۇ ؟
بەيرەمخان ئەكبەرنىڭ كۆزىگە سىناش نەزىرى بىلەن تىكىلدى :

ـــ ئەگـەر سىز شۇ مىلك چاقلىق ھارۋىنى مەندىن ياخشى باش-
قۇرالايمەن دېسىڭىز ، ئەگەر مىڭلاپ توسۇن ئاتلارنىڭ تىزگىنلىرىنى
ئىلكىڭىزدە مەندىن ياخشىراق تۇتۇپ تۇرالىسىڭىز ، مەرھەمەت ، مەن
ھەممىنى سىزگە تاپشۇرۇپ بېرەي . دۆلەت ئىشلىرى مېنى بەك چار-
چاتتى . بىر ئۆمۈر يەتكۈدەك مال ـ مۈلكۈم بار . باشقا نېمە كېرەك ماڭا ؟
دەم ئالاي ، ئەشئار ـ شېئىر يازاي . جەڭ ـ جېدەللەر قىلىپ ، قان تۆ-
كۈپ گۇناھكار بولدۇم . ئېلىڭ بارلىق تىزگىنلەرنى ، ھاكىمىيەتنى ئۆ-
زىڭىز باشقۇرۇڭ !

ئەكبەر ئاتالىقى ئېيتقان چوڭ ھارۋىنى ۋە ئۇنىڭغا قوشۇلغان
مىڭلىغان توسۇن ئاتلارنى تەسەۋۋۇر قىلدى ـ دە ، تېنى شۇركۈندى .
بۇ ھارۋىنى ئاتالمىقىتىن ياخشىراق ھەيدەشكە ئۇنىڭ ھالى يەتمەيتتى . مۇ-
بادا تەۋەككۈل قىلىپ « ئەكىلىڭ چۈلۈۋۈرنى ! » دېسە ، پىرمۇھەممەد
ئەتكەستەك ئەھۋالغا دۇچار بولۇشى تۇرغان گەپ . چۈنكى ، بەيرەمخان
دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن چۈشسە . ئۇنىڭغا تايىنىپ تۇرغان شەيخ
گادايى ، ھاجى مۇھەممەد سېيىستانى ، ۋەلىبەگ ، شاھقۇلىبەگ قاتارلىق
كىشىلەر ئىمتىيازلىرىدىن ئايرىلىشى مۇقەررەر . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بەيرەم-
خان دېسە ـ دېمىسە ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ھاكىمىيەت ئۈستىگە باشقا
ئادەمنى يولاتماسلىققا بەل باغلىدى . ناۋادا ، ئەكبەر چىقىدىغان بولسا ،
ئۇنى ھارۋىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ ـ دە ، باشقا ئىتتىپاقتىمەنرەك ، ياشراق
بابۇر زاتىنى خوجا كۆرسىتىپ ، پادىشاھ قىلىپ كۆتۈرىدۇ .

بەيرەمخانىڭ كۆزلىرى تېگىگە « قېنى ، ھاكىمىيەت تا-
لىشىپ كۆرچۇ ، قانداق ئەھۋالغا قالسەنكىن ! » دېگەندەك كە-
نايە يوشۇرۇنغانىدى .

تېخى يېقىندا ئانىسى دېھلىدىن ئەكبەرگە خەت يېزىپ ، ئۇنى ئا-
گاھلاندۇرغانىدى :

« ئەگەر سىز ئاتالىقىڭىزغا قارشى بىلىش كۆتۈرسىڭىز ، بەيرەمخانىڭ تە-
رەپدارلىرى سىزنى قويۇپ ، ئورنىڭىزغا كامران مىرزىنىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىمنى

تـەختكە جىقارماقچىمىش . ئۇنىڭ دادىسىمۇ پادىشاھ بولغانغۇ ! تىنچ يۈرۈڭ ، ئەر-
بەرجان . ئەگەر دېھلىغا كەلسەڭىز ، ئوبۇلقاسىمنى بىللە ئېلىپ كېلىڭ . بۇ مەكتۇبىنى
كۆيدۇرۇۋېتىڭ . سىزنى سېغىنغان ئانىڭىز . »

ئوبۇلقاسىم ھازىر تېخى ئۇنىڭ ياشقا توشمىغان كىچىك بالا . بەيرەمخان ئۇنىڭغا يەنە بەش - ئون يىل ئاتالىق قىلىشى مۇمكىن . ئۇنىڭغىچە سەلىمە بېگىم ئوغۇل تۇغۇپ بېرەر . ئەكبەر بولسا ئون سەكـ كىزگە كىرىپ ، ھاكىمىيەت تىزگىنىنى قولىغا ئالىدىغان ياشقا يېتىپ قالغانىدى . . .

ئاتالىقنىڭ سىناق نەزىرى ئالدىدا بۇ ئىشلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈ-
زۈشنىڭ ئۆزى ئەكبەرنى دەھشەتكە سالدى .

ـــ خـان ئاتا ، مەن سىز بىلەن ھاكىمىيەت تالاشمايمەن ، ـــ دېدى ، ـــ سىز ئېيتقان مىڭ ئاتلىق ھارۇنىي باشقۇرۇشنىڭ قانچىلىك قـىيىنلىقىنى ماڭا ھەزرەت ئاتام ئېيتقان . ھەزرەت بوۋام كىتابلىرىدا ياز-
غان . مەيلى ، ھەممە تىزگىنلەر سىزنىڭ قولىڭىزدا تۇرسۇن . پەقەت مې-
نىڭ ئىلتىماسىم رەت قىلىنمىسا . ھەكىمە ئىنىكئانام تۆھمەتكە ئۇچراپ ، زىندانىدا ياتمىسۇن . قويۇپ بېرىڭ !

قېـچىپ كەتـكەن پـىرمۇھـەممـەدكە نەپـرىتـى چەكـسىز بولـغـان بەيـرەمـخان :

ـــ ھەممىسىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ ، گۇناھلىرىنى بويۇنلىرىغا ئالدۇرىمىز ! ـــ دېدى .

دېمەك ، تۇتقۇندىكىلەرنى گۇناھلىرىغا ئىقرار قىلدۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن قىيىن ـ قىستاقلاردىن ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن . . .

× × ×

ئەكبەر بۇ ھەقتە ئاتالىق بىلەن يەنە گەپ تالىشىپ ئولتۇرماس-
تىن ، كۆڭلى بىر قىسما بولغان ھالدا سارايدىن چىقىپ ، پىلخانا تەرەپكە ماڭدى . بۇ جايدىن مەست پىلنىڭ ھۆركىرەشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

پـىل كۆندۈرگۈچىلەرنىڭ باشلىقى لەئل چاند ئاتمىش ياشلار چامىسى. ئۇ بۇگۈن ئۆيگە كەتكەن، ئادەم بولۇپ، خېلى قېرىپ قالغانىدى. ئۇ بۇگۈن ئۆيگە كەتكەن، ئۇنىڭ ئوغۇرنىغا يىگىرمە ياشلار ئەتراپىدىكى ئوغلى بىھشان چاند ئىشلەۋاتاتتى.

جەڭلەردە ئالدىنقى سەپلەردە تۇرىدىغان فەۋجدار[1] ئىسىملىك بىر پىل زەنجىرىنى ئۈزگۈدەك بولۇپ سىلكىنىپ نەرە تارتاتتى. ئەكبەر ئۇنىڭ مەستلىكىنى سېزىپ قالدى. بىھشان چاند فەۋجدارنىڭ يېمىگە مەستلىك تارقىلىدىغان دورىلىق ئوتنى ئارىلاشتۇرۇپ بەردى. ئەمما، پىل بۇ يەمنىڭ ھىدىنى يامان كۆرەتتى. شۇڭا ئۇ يەمگە قارىمىدى. ئۇ پىل چاڭقىغاندا ئىچىدىغان سۇغا تاتلىق ـ تۇرۇم بىلەن دورىلىق ئوتنى ئارىلاشتۇرۇپ، ياغاچ چېلەككە سېلىپ، پىلنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. ئەمما، پىل كۆندۈرگۈچى ئۇنىڭغا يەنە ئۇ يامان كۆرىدىغان يەمنى ئېلىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن فەۋجدارنىڭ غەزىپى تاشتى. مەستلىكىدە ئىگىسىنى تونۇمايدىغان فەۋجدار خارتۇمى بىلەن پىل كۆندۈرگۈچى كۆتۈرۈپ كەلگەن چېلەكنى شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، چېلەك خېلى يىراق يەرگە بېرىپ چۈشتى. بىھشان چاند يەنە بىر يانغا يىقىلدى. چېلەكتىكى تاتلىق سۇ ئۇنىڭ ئۈستىگە چېچىلدى. ئۇ پىلنىڭ ئايىغى ئاستىدا قېلىشتىن قورقۇپ ئۆمىلەپ چەتكە قاچتى.

ئەكبەر فەۋجدارنىڭ زەنجىرىدىن بوشانماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، ئورمانىدا، دەريا بويىدا ئەركىن يۈرگەن پەيتلىرىنى ئەسلەۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ھازىر سارايدىكى زىددىيەتلەر زەنجىرىدىن قۇتۇلۇشنى ئىستەيتتى. شۇڭا ئۇ بىھشان چاندقا قاراپ:

— مەن فەۋجدارنى مېنىپ سەيلە قىلىپ كېلەي، بولامدۇ؟ — دېدى.

— ياق، ياق. ئەمرزادەم، ئۇنىڭغا يېقىن بارماڭ. فەۋجدار جەڭلەردە ئادەم ئۆلتۈرۈپ ئۆگەنگەن شەپقەتسىز پىل، بوشاتساق، سىزنى يىقىتىۋېتىپ، قېچىپ كېتىدۇ! مەن سىزنىڭ سەيلە قىلىشىڭىزغا

---

① فەۋجىم — ھەربىي قىسىم، پىللار قوشۇنى. فەۋجدار — قوشۇن باشلىقى.

باشقا پىل بېرەي .

ئەمما ، ئەكبەرنىڭ ھازىر شۇ مەست پىلنى مىنگۈسى كېلىپ قالدى . ئۇنىڭ ۋەھىمىلىك خەۋپ - خەتەر تۇيغۇسى ئارقىلىق قەلبىدىكى دىلخەستىلەرنى يوقاتقۇسى كېلەتتى . شۇڭا ، بىھىشان چاندىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ، فەۋجىدارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتتى . پىل ئارقا تەرەپتىن زەنجىرلەنگەن بولۇپ ، تېرىسى قېلىن بولسىمۇ ، ھەدەپ سىلكىنگەنلىكىتىن ، پۇتى خېلى سۈرۈلۈپ زەخىملەنگەنىدى . ئەكبەر قولىدا تۆمۈر تاياقچىنى تۇتۇپ پىلنىڭ ئىسمىنى چاقىرىپ ، ئۇنىڭغا ئىلاجى بار سىلىق گەپ قىلىپ يېقىنلاشتى . ئەكبەر ئىلگىرى فەۋجىدارغا ئۇچ - تۆت قېتىم مىنگەن ھەم ئۇنىڭغا تاتلىق - تۇرۇملاردىن بەرگەنىدى . ھازىر بۇ ئىشلار پىلنىڭ يادىغا كەلدى . ئەكبەر زەنجىرنى بوشاتقاندا پىل ئىللىق نەزەردە ئۇنىڭغا قارىدى . ئەكبەر يېقىن بېرىپ ، ئۇنىڭ باش ۋە تېنىنى سىلاپ - سىيپىدى :

— قېنى ، فەۋجىدار ، پۇتۇڭنى چىقار ! بول ! فەۋجىدار !

فەۋجىدار نەرە تارتىپ نارازىلىق بىلدۈردىيۇ ، كېيىن ئوڭ پۇتىنى چىقىرىپ يۇكۇنۇپ ، ئەكبەرنىڭ مىنىشىگە ئوڭايلىق تۇغدۇردى . ئەكبەر تىزگىنى پىلنىڭ قۇلىقى تۈۋىگە تىقىپ ، ئۇنىڭ گەدىنىگە مەھكەم ئولتۇرۇۋېلىپ :

— يۈر ! — دەپ بۇيرۇق بەردى ، — تېز ماڭ !

فەۋجىدار ياۋاشلىق بىلەن پىلخانىدىن چىقتى . ئەكبەرنى يوشۇرۇن قوغداپ يۈرىدىغان ئىككى گەۋدىلىك يىگىت ئۇنىڭ ھاياتى ئۈچۈن جاۋابكار ئىدى . ئەكبەر مىنگەن پىل نەرە تارتقان ھالدا دەريا تەرەپتىكى قېيىلىن ئورمانلىققا قاراپ چېپىپ كەتتى . ئەگەشكۈچىلەر ئاتلىنىپ ، ئۇ - نىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئەكبەر قولىدىكى تۆمۈر تاياق بىلەن پىلنىڭ گەدىنىگە ئۇرۇپ ، ئۇنى يولغا سالماقچى بولدى . لېكىن ، فەۋجىدار ئەمدى ئۇنىڭغا بوي بەرمىدى . پىل يولدا ئۇچرىغان بوتىلاقلارنى دەسسەپ - يەنجىپ ، دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى قارسىلدىتىپ سۇندۇرۇپ كېتىۋاتقاندا ، ئەكبەر ئۇنىڭ بېشى ئۈستىگە ئېگىلىپ ، قۇلاقلىرىغا يېپىـ

شىپ ، پەس بولۇۋالمسا ، دەرەخ شاخلىرىغا ئىلىنىپ يەرگە يېقىلىدىغان-لىقىنى ھېس قىلدى .

ئاتلىقلار دەرەخلىقتىن ئۆتەلمەي قالدى . بىر چاغدا فەۋجىدار دەريا بويىغا چىقتى . ھوت ئېيى . دەريادا سۇ ئازلاپ ، ئوتتۇرىسىدا قۇم-لۇق ئارالچىلار پەيدا بولۇپ قالغانىدى . مەست پىل ئۆزىنى دەرياغا تاش-لىدى . ئۇنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئەكبەر پىلنىڭ ئۆزىگە كەلتۇرىدىغان ئۆلۈم خەتىرىنى ھېس قىلغانسېرى ، قەلبىدە ھايات - مامات تۇيغۇسى كۈچىيىپ ، ئۇنى قىينىغان زىددىيەتلەر خىيالىدىن بارا - بارا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . دەريا سۈيى ئۇنىڭ يۈزىگە ، قوللىرىغا شۇنداق سىلىق تەگدى . ئۇ ئاغزىنىڭ قۇرۇپ كەتكەنلىكىنى ، لەۋلىرى قورۇلۇپ ، تىلى ئاغزىدا ئەركىن ھەرىكەتلەنمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى .

پىل بوينىغىچە سۇغا چۆكۈپ دەريانىڭ قارامتۇل سۈيىدە ئۇ-زۇشكە باشلىدى . ئەكبەرنىڭ پۇتلىرى ، شاھانە تونىنىڭ ئېتەكلىرى سۇ ئىچىگە كىرىپ كەتتى . دەريانىڭ سالقىن سۈيى سەگىتىپ ئۇنى ئۆزىگە كەلتۇردى ، ئۇ بىر قولىنى سۇغا سالدى - دە ، ئالىقىنىنى چايقىۋېتىپ سۇ ئېلىپ ئىچتى . شۇ ئارىدا ، لەكنا دېگەن پىلنى مىنگەن بەھشان چاند يې-تىپ كەلدى - دە ، ئەكبەرنىڭ كەينىدىن دەرياغا چۈشتى . فەۋجىدار سۇنى ياخشى ئۇزەتتى . كۆپ ئۆتمەي ، دەريا ئوتتۇرىسىدىكى چەتلىرى قۇملۇق ، ئوتتۇرىسى دەرەخزار ئارالچىغا يېتىپ باردى . ئەمما ، قىرغاقتا چىققۇسى كەلمەي دۆگىرەك جايدا توختىدى - دە ، خارتۇمىغا سۇ ئېلىپ ، ساغرىسىغا سېپىشكە باشلىدى .

لەكنا بىلەن بەھشان چاند ئۇ يەرگە يېتىپ كەلدى . لەكنا چىشى پىل بولۇپ ، ھازىر ھامىلدار ئىدى . بۇلتۇر فەۋجىدار ئۇنىڭ بىلەن كۆپ ئويناشقان ۋە ئىككىسى قوشۇلغانىدى . يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن ①تۇ-غۇلىدىغان بوتىلاقنىڭ دادىسى فەۋجىدار ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بەھشان چاند فەۋجىدارنىڭ غەزىپىنى بېسىشتا ياردەم بېرەر دېگەن ئۈمىد بىلەن شۇ چىشى پىلنى مىنىپ ئەكبەرگە ياردەمگە كەلگەنىدى . پىللار خارتۇم-

---

① پىللار ئۈچ يىل قورساق كۆتۈرۈپ ئاندىن تۇغىدۇ .

لىرنىى بىر - بىرىگە يېقىنلاشتۇرۇپ سۆيۈشتى . ھەۋجىدار يەنە ۋارقىراپ قويدى . ئەمما ، ئاۋازى بۇرۇنقىدەك غەزەپلىك ۋە قورقۇنچلۇق ئەمەس بولۇپ ، تەلۈلەرچە يۇگۇرۇش ۋە سالقىن دەريا بويلاپ سۇ ئۈزۈش بە- لەن ئۇنىڭ مەستلىكى بىرقەدەر يېشىلگەنىدى . « پادىشاھقا بىرەر پېش- كەللىك يەتسە ، مەن بالاغا قالمەن » دەپ قورقۇپ كەتكەن بېھشان چاندىنىڭ چىرايى ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەنىدى . ئەكبەرمۇ ئۆزىنىڭ قوللە- رىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدى . لېكىن ئۇ بېھشان چاندىنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ :

— سىز نېمانچە قورقۇپ كەتتىڭىز ؟ — دەپ كۈلدى .

— ئەھۋالىڭىز شۇنداق قورقۇنچلۇق ئىدى - دە ، ئەمىرزادەم ! كىرىشنا[1]سىزنى پاناھىدا ساقلىسۇن !

— مەن ھەزرىتى سۈلايماندىن [2]مەدەت سورىدىم . خەيرىيەتكى ، ھەر ئىككىمىزنىڭ ئىلتىجايىمىز ئىجابەت بولدى .

ئەكبەرنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن كېيىن ، بېھشان چاندىنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈرۈپ ، كۆزلىرى مەمنۇنلۇق بىلەن چاقناپ كەتتى . ئەكبەرنىڭ ئۇنى ئۆزىگە يېقىن بىلىپ « ئىككىمىز » دېگەن سۆزى ئۇنىڭغا ناھايىتى يېقىملىق ئاڭلاندى . جەڭدە ئادەم ئۆلتۈرۈپ ئۆگەنگەن دەھشەتلىك مەست پىلنى مىنىپ ئورمان ، دەريالارنى ئارىلاپ چىقىشقا خېلىلا جۈرئەت بولمىسا بولمايتتى . بېھشان چاندىنىڭ كۆزىگە ئەكبەر رامادەك تاغ يۈرەك يىگىت ، ئەينى ۋاقىتتىكى يەنە بىر ئاددىي پىل كۆندۈرگۈچى — مەھا- ۋەت بولۇپ كۆرۈندى . ئەكبەر ئەنە شۇ ئىككى سۈپىتى بىلەن ماختاشقا ، ھىندى يىگىتنىڭ قەلبىگە ئىنتايىن يېقىن ۋە چىن ئىخلاسقا مۇناسىپ تۇيۇلدى .

— پەقەت پادىشاھ بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن ئەمەس ، بۇگۈنكى جۈرئىتىڭىز ئۈچۈنمۇ مەن سىزگە ئۆمۈرۋايەت ساداقەتمەن بولىمەن ! — دېدى بېھشان چاند .

---

① ھىندى خۇدالىرىدىن بىرى .

② رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ، سۈلايمان پەيغەمبەر بارلىق ھايۋانلارنىڭ ھامىيسى بولغان .

ئـككى يىگىت دەريا ئوتتۇرىسىدىكى ئارالچىدا بىر دەم تۇردى . كەچ كىرەي دېگەندە ، نەرسە - كېرەكلەرنى ئېلىپ دەريادىن ئۇزۇپ قىرغاققا چىققاندا فەۋجىدار خېلى بېسىقىپ ، گەپكە كىرىپ قالغانىدى . ئەكبەر ئۇنى پىلخانىغا كىرگۈزۈپ قويدى - دە ، بىئارام بولۇپ ئۆزىنى كۇتۇپ تۇرغان خەۋەرچىسى ۋە مۇھاپىزەتچى يىگىتلەرگە ئات كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى .

× × ×

كىيىملىرىگە لاي تەككەن ، يۈزى جىجىلغان ، ئەمما كۆڭلى ئېچىلىپ روھى پاكلانغان ئەكبەر سارايغا ئاتلىق قايتتى . شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا ئۇنىڭغا ئىچكىرىدىن مەھرەملىرى بىلەن ئاتلىق چىقىپ كېلىۋاتقان بەيرەمخان ئۇچرىدى . ئەكبەرنىڭ بۇگۈنكى سەرگۈزەشتىسى ئاللىقاچان ئاتالمىنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن بولسا كېرەك ، بەيرەمخان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئەكبەرگە :

— ئەمىرزادەم ، بۇگۈن يەنە پىل مەشىق قىپسىز - دە ، — دېدى .

بەيرەمخاننىڭ يېنىدا سەمەن ئېتىنى تىزگىنلەپ تۇرغان ئۇزۇن ساقاللىق شاھقۇلىبەگ خوجايىنىنىڭ چاقچىقىنى ماقۇللاپ كۈلدى - دە :

— بەلكى ئەمىرزادەم يەنە مەشقاۋۇل بولۇپ پىل سوقۇشتۇرماقچىدۇ ؟ — دېدى .

ئۇنىڭ ئاتتىن چۈشمەي تەكەببۇرانە گەپ قىلىشى ئەكبەرنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تەگدى . چۈنكى ، سارايدا قوبۇل قىلىنغان ئادەت بويىچە ، مۇلازىمنىڭ پادىشاھقا ئات ئۈستىدە تۇرۇپ گەپ قىلىشى ئەدەپسىزلىك سانىلاتتى .

— جانابى شاھقۇلىبەگ ، — دېدى ئەكبەر قاپىقىنى تۇرگەن ھالدا ، — سىز مەن بىلەن پىل سوقۇشتۇرغۇدەك دەرىجىگە بېرىپ يەتتىڭىزمۇ ؟

بەيرەمخاننىڭ ئالدىدا ئەكبەر ئىلگىرى ئۇنىڭ مۇلازىملىرىغا

بۇنداق قاتتىق جاۋاب قىلالمايتتى . لېكىن ، بۇگۈن ئۆزىگە ئىشەنچى ئاشقان پەيتتە ، ئاتالمىش ئەتراپىدىكى ئادەملەر ئەدەپسىزلىك قىلسا ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ تۇرىۋەرگۈسى كەلمىدى .

ــ مەست پىل نېرۋىگىزنى چارچاتقان بولسا كېرەك ، ــ دېدى بەيرەمخان ئۇنى ئاچچىقىنى بېسۋېلىشقا ئۇندىگەندەك ، ــ لېكىن ئەمرزادەم ، سىزدە پىللارنى بويسۇندۇرالايدىغان بىرخىل مېھرىگىياھ بار . مەنكاتتىكى چاغدا ئون تۆت ياشقا كىرگەن تۇرۇپ پىل سوقۇشتۇرۇشقا قاتناشقانلىقىڭىز تېخىچە يادىمدىن چىقمايدۇ .

ــ بەك قىزىق بولغانىدى ، ــ دېدى ۋەلىبەگ ، ــ ئەمرزادەم ، ئۇ ئىشقا تۆت پىل ئۆتتى ، مانا باھادىر يىگىت بولۇپ قالدىڭىز . پىل بىلەن مەيدانغا چۈشسىڭىز ، يېڭىپ چىقىشىڭىزدا شەك يوق .

بۇ مۇلازىمىڭمۇ ئاتتىن چۈشمەي گەپ قىستۇرغانلىقى ، بەيرەمخاننىڭ ئۇلارنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى سەزمىگەنلىكى ئەكىبەرنىڭ غۇرۇرىغا قاتتىق تەگدى . ھالبۇكى ، ئۇدۇلدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى مەست پىلغا يېقىن بېرىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغانلاردىن ئىدى . ئەكىبەرنىڭ ھېچ بولمىسا شۇ نۇقتىدا ئۆزىنىڭ ئاتالمىش ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويغۇسى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى غادايغان مۇلازىملارنىڭمۇ ئەدەپنى بېرىپ قويغۇسى كەلدى . ئۇ بەيرەمخانغا :

ــ جانابى ۋەكىلى سەلتەنەت ، رازى بولسىڭىز ، بىز پىل بىلەن مەيدانغا چۈشۈشكە تەييارمىز ، ــ دېدى .

ئۇ بەيرەمخانىنىڭ : « بولمايدۇ ، پادىشاھلار بۇنداق جەڭدە ئۆزلىرى مەيدانغا چۈشمەسلىكى كېرەك » دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈشىنى كۈتمەكچى ، ئەمما بەيرەمخان كۈلۈمسىرەپ :

ــ سىز ئەمدى يىگىت بولدىڭىز ، رازىلىق بەرمەي ئىلاجىم يوق ، ــ دېدى .

شاھقۇلى مەھرەم يەنە گەپ قىستۇرۇپ :

ــ جانابى ۋەكىلى سەلتەنەت ، زوراۋار دېگەن بۇيۇك پىلىمىز كۈچ يىغىپ يېتىۋاتىدۇ ، گۈل مۇھەممەد پىلچى بىلەن شۇنى مەيدانغا

چۈشۈرۈڭ ، ــ دەپ مەسلىھەت بەردى .

بـەيرەمخاننىڭ بۇ مەسلىھەتنى دەرھال قوبۇل قىلغانلىقىنى ئەكـ بەرنى ھەيران قالدۇردى . چۈنكى ، زوراۋار دېگەن پىل جەڭدە شەپقەتـ سىزلىكى بىلەن داڭق چىقارغانىدى . پەنسىپەت جېڭىدە ئۇنى مۇھەممەد دېگەن پىلچى مىنگەندە ، زوراۋار دۈشمەن ئاتلىرىنى خارتۇمى بىلەن يـۆگەپ ئاتقان ، پىيادىلەرنى ئايىغى بىلەن يانجىغان ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بەيرەمخانمۇ كۆرگەنىدى . ئىلگىرى ھەتتا چاۋغان ئويۇنىنىمۇ شاھزادە ۋە پادىشاھلار ئۈچۈن مۇناسىپ ئەمەس دەپ يۇرگەن ۋە ئەكـ بەرنى بۇنداق خەتەرلەردىن ساقلاپ يۇرگەن ئاتالمىش ئەجەبا ، ئەمدىلىكتە ئۇنى زوراۋاردەك ئادەمخور پىل بىلەن سوقۇشتۇرۇپ قويۇپ ، ئۆزى تا ماشا كۆرمەكچى بولسا ـ ھە !

ــ دېمەك ، سىزدىن زوراۋارنىڭ مەيدانغا چىقىشى ئېنىقمۇ ؟ ــ قايتۇرۇپ سوردى ئەكبەر .

ــ ئېنىق ، ــ دېدى بەيرەمخان ، ــ خىلىدىن بېرى پىل جەڭىنى كۆرگىنىمىز يوق ، ئەمىرزادەم . سىزمۇ ئەڭ زور پىلنىڭىزنى مەيدانغا ئېلىپ چىقىڭ ، غەلىبىڭىزنى ئۆزۈم بىر كۆرەي .

بەيرەمخاننىڭ « غەلىبىڭىز » دېگەن سۆزى كىنايە بىلەن ئېيتىلـ غانلىقىنى ئەكبەر چۈشەندى . دېمەك ، ئاتالىق پىل جېڭىدە غالىب چـ قىشىغا ئىشىنەتتى ، باشقىلارمۇ ئەگەردە ھازىر زوراۋارنى يېڭىدىغان پىل يـوق دەپ ئويلىشاتتى . ئەمما ، ئەكبەر بۇ پىلنى ئۇلارغا قارىغاندا ياخـ شىراق بىلەتتى . بۇگۈن ئۇ مىنگەن فەۋجىدارنىڭ كۈچى ئېشىپ ـ تېـ شىپ كەتكەنلىكتىن مەست بولغانلىقى ئېنىق ئىدى . بىراق ، ئاتا ـ بالـ دەك ئىناق بولغان ئەكبەر بىلەن بەيرەمخان ئەمدى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق رەقىبكە ئايلىنىپ ، پىل سوقۇشتۇرسا ئاقىۋىتى قانداق بولاركىن .

ھىندىستاندا ئەزەلدىن ھاكىمىيەت تالاشقۇچىلارنىڭ پىل سو قۇشتۇرىدىغان ئىشى بار . رەقىب پادىشاھلارنىڭ ئەڭ كۈچلۈك پالۋانلـ رىنى مەيدانغا چۈشۈرۈپ ، كۆرەش قىلدۇرىدىغانلىقى ، قايسى تەرەپنىڭ پالۋانى يەڭسە شۇ تەرەپ غالىب ھېسابلىنىدىغانلىقى ھەققىدە رىۋايەتلەرمۇ

بار . ھىندىستاندا بولسا ، پالۋانلار ئورنىغا ئەڭ زور پىللارنى مىنگەن پىل مەشقاۋۇللىرى مەيدانغا چۈشۈپ ئىلىشىدۇ .

ـــ سىز شۇنداق قىلىشنى خالامسىز ، جانابى ۋەكىلى سەلتەنەت ؟ ـــ دەپ قايتۇرۇپ سورىدى ئەكبەر .

ئىلگىرى « خان ئاتا » دەپ مۇلايىم چاقىرىدىغان ئەكبەرنىڭ ئەمدى ئارىلىقتا دەتالاش بولۇۋاتقاندەكلا ، جىددىي ئاھاڭ بىلەن « جانابى ۋەكىلى سەلتەنەت » دېيىشى بەيرەمخاننىڭمۇ غۇرۇرىغا تەگدى . قارىغاندا پادىشاھ يىگىتچە ھەۋەسنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىۋاتقان ئوخشايدۇ . بەيرەمخان زوراۋارنى ئىشقا سېلىپ ، ئۇنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا بابلاب بىر يېگىشى كېرەك . شۇنداق قىلغاندىلا ، ئۇنىڭ ھەيۋىسى بېسىلىپ ، ئاتالمىقىغا سۆزسىز ئىتائەت قىلىدىغان بولىدۇ . مەيلى ئۆزى پىلچى بولۇپ مەيدانغا چىقسۇن ، زوراۋار ئۇنى يىقىتسا ، كېيىن بەيرەمخان ئۇنى بويسۇندۇرۇۋالىدۇ . سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان قىلىدۇ . مۇبادا ، ئەكبەر زوراۋارنىڭ ئايىغى ئاستىدا قېلىپ ئۆلسە . . . بەيرەمخان بۇنىمۇ ئويلىدى . . . ياخشى كۆرىدىغان شاگىرتى ئۆلسە ، ئىچى ئېچىشىشى ئېنىق ، لېكىن نېمە چارە ؟ ھايات ، مۇھىت ئەكبەرنى ئۇنىڭغا رەقىب قىلىپ قويدى . ئۇياقتا ماھىم ئىنىكئانا ، ھەمىدە بېگىم ، پىرمۇھەممەد ئەتكە ـــ ھەممىسى بەيرەمخانغا قارشى . ئاتالىق بۇنى مەخپىي كىشىلىرى ئارقىلىق بۇرۇندىن بىلىپ تۇرۇپتۇ . ئەكبەرنىڭ كۆڭلى ئاشۇلار تەرەپتە . بۇمۇ ئازدەك سەلىمە بېگىم ھازىرغىچە ئاتالىققا كۆڭۈل بەرمەيدۇ . بەيرەمخان ئۇنىڭ جىسمىنى ئىگىلىگەن بىلەن ، بېگىمنىڭ كۆڭلى ئەكبەردە ئىكەنلىكىنى سېزىپ ئۆرتىنىدۇ . سەلىمە بېگىمنىڭ بەيرەمخاندىن پەرزەنت كۆرۈشنى خالىمىغانلىقى راست . بۇنىڭ ھەممىسى قانچىلىغان گەپ ـ سۆزلەرگە سەۋەب بولماقتا . بەيرەمخان ھەممىسىدىن بىراقلا قۇتۇلۇشنى خالايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇمۇ :

ـــ مەيلى ئەمىرزادەم ، مەيدانغا چىقىڭ ! ـــ دېدى .

ئەكبەر شاھقۇلىبەگنىڭ ، ۋەلىبەگ ، شەيخ گادايىلارنىڭ يوشۇرۇن نىيىتىنى ئەمدى سەزدى . ئۇلار ئەكبەرنىڭ پىلچى بولۇپ ، مەيدانغا

چۇشۇشىنى ۋە زوراۋارنىڭ ئايىغى ئاستىدا يانجىلىشىنى خالىشاتتى . ئاتا-لىقى بولسا ئۇلارنى بۇ يامان نىيىتىدىن قايتۇرمايتتى . نېمىشقا ؟ رىقابەت شۇ دەرىجىگە يەتكەن بولسا ، ئەكبەر نېمىشقا ئۇلارنىڭ خالىغىنىغا بويسۇنۇپ ، مەيدانغا پىل مىنىپ كىرىدۇ ؟ بۇگۈن مەست پىل ئۇستىدە جېنىنى خەتەرگە قويغىنى ئازمۇ ؟

ــ ئۇنداق بولسا ، ــ دېدى ئەكبەر بەيرەمخانغا تىكىلىپ قاراپ ، ــ بىزدىن فەۋجىدار مەيدانغا چىقسۇن . ئۇنى ئاۋۋال بىھشان چاند مىنسۇن ، ئەگەر ئۇ يىقىلسا ، ئۆزۈم مىنىپ كىرىمەن . ۋاقتىنى بەلگىلەڭ !

پىلچىنىڭ يىقىلىشىغا گۇمان قىلمايدىغان بەيرەمخان :

ــ ئىندىن ، چارشەنبە مۇردا بەخشىتە ، پېشىن نامىزىدىن كېيىن !ــ دېدى .

× × ×

ئەكبەر بىلەن بەيرەمخان ئىككىسىنىڭ قارىمۇ قارشى تەرەپتە تۇ-رۇپ پىل سوقۇشتۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بەگ ـ ئەھيانلار چارشەنبە كۈنى جەمنە بويىدىكى مەخسۇس مەيدانغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى . پىللار سوقۇشىدىغان مەيداننىڭ ئەتراپىغا تاماشىچىلار ئۇچۇن بىخەتەر ئورۇن قىلىنغان . ئوتتۇرىغا پىللار ئۆتەلمەيدىغان مۇستەھكەم ياغاچ توسۇقلار ئورنىتىلغانىدى . مەيدان تۆۋەننده ، سەھنه ياخشى كۆرۈنمىدىغان ئېگىز جايلارغا نەقىشلىك شىپاڭلار ياسالغان . جەنۇب تەرەپتىكى شىپاڭنى بەيرەمخان ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئىگىلىدى . شىمال تەرەپتىكى شىپاڭدىن ئەكبەر تەڭتۇشلىرى ئەدھەم ، ئەزىز ، يېقىن ئىچكى بەگلىرى بىلەن ئورۇن ئالدى . مەيداننىڭ ئوڭ ـ سولىدا ياغاچ توسۇق ئارىسىدا ھەكەم ① ۋە مەشئەلچىلەر ② تۇرۇشتى . پىيادە تاماشىچىلاردىن باشقا مەيدان ئەتراپلىرىدا ئاتلىق تۇرغان تاماشىچىلارمۇ خېلىلا بار . ئېگەر

---

① ھەكەم ــ مۆكۈم قىلغۇچى ، مەنىسىدە .

② مەشئەلچى مۇسابىقىنى توختاتماقچى بولغاندا مەيدانغا كىرىدۇ .

ئۇستىده مەيدان ياخشىراق كۆرۈنىدۇ .

پىل سوقۇشتۇرغۇچىلار خۇددى ئۆلۈمگە كېتىۋاتقان كىشىلەردەك يېقىنلىرىدىن رازىلىق ئېلىپ خوشلاشتى . ئەكبەر سوقۇشۇش ئالدىدا مەخسۇس شېرىن ئىچىملىك بىلەن مەست قىلىنغان فەۋجىدارنى سىلاپ ـ سىيپاپ شۇنىرلىدى :

ـــ كۇچۇڭنى كۆرسەت ، جانىۋار ! ئىلاھىم يەڭگىن ، ھەرگىز يېڭىلمىگىن !

پىل نېمىدىنىدۇر نارازىدەك نەرە تارتتى . ئەمما ، بىھىشان چاندىنىڭ مىنىۋېلىشى ئۈچۈن ، ئوڭ پۇتىنى چىقىرىپ ياردەم بەردى .

ئۇنىڭ قارشىسىدىن چىققان زوراۋار ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى ھەيۋەتلىك پىل ئىدى . ئىككى ئوتتۇرىدىكى توپا دۆۋىسى تارتىۋېتىلگەنده ، زوراۋار فەۋجىدارغا تاشلاندى . شۇ چاغ ئۇنىڭ بوينىنىڭ فەۋجىدارنىڭ كىدىن ئىككى غېرىچ ئېگىز ، گەۋدىسىمۇ شۇنىڭغا يارىشا زور ئىكەنلىكى كۆزگە تاشلاندى . ئۇ فەۋجىدارنى خارتۇمى بىلەن ئۇرۇپ ئۆچ - تۆت قەدەم نېرىغا سۈرۈۋەتتى . بىھىشان چاند تېخىمۇ قاتتىق چايقىلىپ ، يېقىلمىشقا ئاز قالدى . ئەمما ، فەۋجىدار چاققانراق ئىدى . ئۇ رەقىبىنىڭ ئارقىسىغا ئايلىنىپ ئۆتتى . زوراۋار ئۇ تەرەپكە ئۆرۈلۈۋاتقاندا ، بېقىنىغا خارتۇمى بىلەن شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى ، قىيادەك چوڭ زوراۋار ئاغرىقىتىن دەرمانسىزلىنىپ سەنتۈرۈلۈپ كەتتى . بىھىشان چاند بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، فەۋجىدارغا :

ـــ چۇ ! ئوڭدىن ئۆت ! چۇ ! ـــ دەپ نۆۋەتتىكى زەربىنى قاتتىق بېرىشنى ئۆگەتتى .

فەۋجىدار رەقىبىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇېلىشىغا پۇرسەت بەرمەي ، ئالدى پۇتلىرىنى كۆتۈردى ـ دە ، ئۇنى ئوڭ تەرەپتىن بار كۈچى بىلەن تەپتى . پىلچى گۈل مۇھەممەد تېپىك زەربىسىدىن ئورنىدىن قوزغىلىپ ، زوراۋارنىڭ پېشانىسى ئۈستىگە چۈشتى . شۇنداق فەۋجىدار خارتۇمى بىلەن پىلچىنى بىر ئۇردى ـ دە ، يەرگە يېقىتتى .

باشقۇرۇشسىز قالغان زوراۋار ئارقىغا چېكىندى . گۈل مۇھەممەد

ئېگىز پىل ئۇستىدىن يەرگە ئوگدىسىغا چۈشۈپ ، ھوشىدىن كەتتى . فەۋجىدارنىڭ ئۇنى دەسسەپ يانجۇپتىشى مۇمكىن ئىدى . شۇ پەيتتە مەشئەلچىلەر مەشئەل يېقىپ ، مەيدانغا يۇگۈرۈپ كىردى . پىللار ھەرقانچە غەزەپلەنگەن بولسىمۇ ئوتتىن قورقاتتى . مەشئەلچىلەر ئۇلارنى بىر - بىرىدىن ئاجرىتىپ ، مەيدان چېتىگە چىقىشقا مەجبۇرلىدى . گۈل مۇھەممەدنىڭ بېلى سۇنغانىدى . باش ۋە قولى مىدىرلىسىمۇ ، ئەمما ئور-نىدىن تۇرالمايتتى . خىزمەتكارلار ئۇنى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقاندا ، ئەكبەر-نىڭ ئەتراپىدىكى تەگتۇشلىرى ۋە بەگلەر ئۇنى تەبرىكلىدى :

— مۇبارەك بولسۇن ، ئەمرزادەم !

— سىز يەگدىگىز !

پىلچىسى يېقىلىپ چۈشكەن تەرەپ ئۇتتۇرغان ھېسابلىناتتى . بەيرەمخان ، « ئۇتتۇرسام ، ئاقىۋىتى يامان بولىدۇغۇ ! » دېگەننى بۇ-رۇنراق خىيالىغا كەلتۈرمىگىنى ئۈچۈن ، ئەمدى پۇشايمان قىلدى . چۈنكى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بەگ - ئەھيانلىرى بىر دەقىقە ھاڭ - تاڭ بولۇپ جىم تۇرۇپ قالدى . نېرى ياقتىكىلەرنىڭ ئەكبەرنى تەبرىكلەۋاتقانلىقى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئەكبەر بولسا پىلچىسىدىن مەمنۇن بولۇپ :

— ئاپىرىن ، بەھشان چاند ! — دېدى ، — بەھشان چاندقا باش - ئاياغ كېيىم ، بىر ھەمىيان ئالتۇن ھەدىيە قىلىنسۇن ! تېخى بۇ با-تۇر يىگىتكە يەنە چوڭ ئىنئاملار بېرىلىدۇ !

خەلقئالەم ئالدىدا مەغلۇپ بولغانلىقى بەيرەمخاندىن كۆرە ، ئۇ-نىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ۋەلىبەگ ، شاھقۇلىبەگ ، شەيخ گادايىلارغا ئېغىر كەلدى . ئۇلار بارلىق مەرتىۋە ۋە ئىمتىيازلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشى مۇم-كىنلىكىنى ئېنىق سېزىشتى - دە ، قىزىشىپ كېتىشتى :

— ھېيلىگەرلىك بولدى ، جانابى ۋەكىلى سەلتەنەت ! — دېدى شاھقۇلى مەھرەم . بۇ گەپنى باشقىلار تارتىۋېلىشتى :

— راست ، كاپىر پىلچى ھېيلىگەرلىك قىلمىغان بولسا ، زوراۋار يېڭىلمىگەن بولاتتى .

ـــ پىل قاچقىنى يوق !
ـــ گۈل مۇھەممەدنى مېيىپ قىلدى ، نائىنساپ !
شەيخ گادايى بەيرەمخانغا يۈزلەندى :
ـــ مەجۇسىي پىلچى مۇسۇلمان گۈل مۇھەممەدنى مېيىپ قىلىپ كېتىۋېرەمدۇ ، جانابى ۋەكىل ؟ بۇ ئىشى ئۈچۈن مەجۇسىي يەنە مۇكاپاتىمۇ ئالسا . . . ئەتىلىككە بارچە كاپىر مەجۇسىيلەر مۇسۇلمانلارغا قارشى باش كۆتۈرمەمدۇ ؟
ـــ ھېيلىگەر مەجۇسىنى جازالاش لازىم ! ـــ دېدى شاھقۇلىبەگ .
ـــ ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈش لازىم ، ـــ دېدى ۋەلىبەگ .
بەيرەمخان ھېچقانداق ھېيلىگەرلىك بولمىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسىمۇ ، ئەكبەرنىڭ گۈل مۇھەممەدكە ئىچىنمىغانلىقى ، ئۇنىڭغا مېيىپ قىلغان بېھشان چاندقا بولسا مۇكاپات بەرگەنلىكى ئۇنىڭغا چوڭ بىر ئادالەتسىزلىك بولۇپ تۇيۇلدى . شۇنداقلا بېھشان چاندنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشمۇ ئارتۇقچە بىر شەپقەتسىزلىك بولىدىغانلىقىنى سەزدى ، ئەمما ئۇ بۇ پىلچىنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قويمىسا ، ئەكبەر ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئۆزىنى بىلەلمەي قالىدىغاندەك ھېس قىلدى . بەيرەمخان ھەممىگە ئۆزىنىڭ ھېلىھەم تاجسىز پادىشاھ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويغۇسى كەلدى ـ دە ، گۈل مۇھەممەدنى مېيىپ قىلغانلىقى ئۈچۈن پىلچى بېھشان چاندنى ئوتتۇراھال بىر جازاغا ـــ ئون بەش دەررە ئۇرۇشقا بۇيرۇدى .
ئەكبەردىن مۇكاپات ئالغان غالىب پىلچىنىڭ بەيرەمخان تەرەپتىن جازاغا بۇيرۇلۇشى ، ئىككى ئاردىكى زىددىيەتنىڭ قانچىلىك كەسكىن تۈس ئالغانلىقىنى ئاشكارىلاپ قويدى . كىشىلەر ئەكبەرنىڭ ئارىغا چۈشۈشىنى ۋە ئاتالمىقىنىڭ شەپقەت سورىشىنى كۈتۈشتى . ئەمما ، ئەكبەر ھازىر ئېغىز ئاچسا ، ئاتالمىقا : « مەن پادىشاھىمەن ، بۇ ئادالەتسىزلىكنىڭ ئۈچۈن ئۆزىڭنى جازاغا تارتىشقا ھەقلىقمەن ! » دېيىشى مۇمكىن .
بەيرەمخاننىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ نەقەدەر شەپقەتسىز ئە-

كەنلىكىنى كۆرۈپ بىلىپ تۇرۇپ بۇنداق گەپنى ئېيتىش ياش بالىنىڭ ئىشى بولاتتى . ئۇلار ئەكبەرنىمۇ بىر كېچىدە تۇردىبەگكە ئوخشاش ئۆلۈتۈرۈۋېتىشى ياكى پىرمۇھەممەد ئەتكەنىڭ ئەھۋالىغا سېلىشى ھېچ گەپ ئەمەس . شۇنىڭ ئۈچۈن ئەكبەر ئىچىدىكىنى سەزدۈرمەي ، تېزدىن تەييارلىق كۆرۈشى كېرەك .

ئاتا - بوۋىلىرىدىن مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان سەۋر - چىدام ئۇنىڭغا ئەسقاتتى . يەنى ، ئەكبەر چىشىنى - چىشىغا قويۇپ ئۇندىمىدى . ئاتالىققا بىرەر ئېغىز سۆز قىلماي ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك مېگىپ زەرەپشان بېغىغا قايتىپ كەتتى . پەقەت كەچ كىرگەندە بەھشان چاندا باغقا كىرىپ ، دەررە زەربىسىدىن كۆكۈرۈپ كەتكەن يەلكىسىنى ئېچىپ كۆرسەتكەندە ، ئەكبەر ئۆتى تاشقۇدەك بولۇپ ، ئىنتىقامغا تولغان پەس ئاۋاز بىلەن :

— ئۇلار سىزنى ئەمەس ، مېنى كالتەكلەشتى ! — دېدى ، — بۇنىڭ قىساسى ئېلىنمىغۇسى !

ئەكبەر كېچىچە ئۇخلىيالماي تولغىنىپ بەيرەمخاننى ھاكىمىيەت ئۇستىدىن قانداق چۈشۈرۈشنى ئويلاپ چىقتى . ئاتالىق ئۇنىڭغا دائىم : « دۈشمەننى غەپلەتتە قالدۇرۇپ ، شىردەك ئېتىلىشنى ئۆگىنىڭ ! » دەپ تەلىم بېرەتتى .

ئەكبەر ئەنە شۇ نەسىھەتكە ئەمەل قىلدى - دە ، دىلىدىكى نىيىتىنى ئەگرەدىكى ھېچ كىشىگە سەزدۈرمىدى . ئۇنىڭ ئۈچۈن بىخەتەرراك جاي دېھلى ئىدى . ئەگەر ئىشەنچلىك كىشىلىرىمۇ ھازىر شۇياقتا . ئەكبەر بەيرەمخاننى ھاكىمىيەتتىن يىقىتىش قارارىنى دېھلىغا بېرىپ ئېلان قىلغاندا ، ئەگرەدىكىلەر ئۇنىڭ ئورنىغا كامراننىڭ ئوغلىنى تەختكە چىقارماسلىقى ئۈچۈن ، ئوبۇلقاسىمنى بىللە ئېلىپ كېتىشى كېرەك .

نوروز كېلىپ قالغانىدى . ئەكبەر ھەر بايرامدا ئانىسىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى . ئۇ ئاتالىققا شۇنى خاتىرجەملىك بىلەن ئېيتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن گويا ئارىلىرىدا ھېچبىر خاپىلىق بولمىغاندەك خوشلاشتى . ئوبۇلقاسىم بولسا كۆپتىن بېرى ئەكبەرگە :

ـــ مېنى دېھلىغا بىرگە ئېلىپ كېتىمەن ، ـــ دەپ ئىلتىماس قىلىپ يۈرەتتى . بۇنى بەيرەمخان بىلەتتى .

شۇنىڭ ئۈچۈن بەيرەمخان ئەكبەرنىڭ بۇ قېتىم جىيەننىى بىللە ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئارتۇقچە شۇبھىلەنمىدى . « خەيرىيەت ، پىلـ چىنى جازالىغىنىمغا ئۇنچە خاپا بولمىدى . ئاچچىقى بېسىلىپ ، دۇرۇس بولۇپ قاپتۇ » ، دېگەن ئوي بىلەن ئەكبەردىن ئۆزىچە مەمنۇنمۇ بولدى .

× × ×

بىراق ، شۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەقەلەر خۇددى دەريا تېشىپ ، ئەتراپنى سۇ باسقاندەك ۋەھىمىلىك تۈس ئالدى . تاشقىن گاھى شۇنداق جىمجىت باشلىنىدۇكى ، قىرغاقتىن يىراقتا تۇرغان بىنالار ، باغلاقلىق ماللارنىڭ ئاستىغا ئاۋۋال ئازغىنا لاي سۇ يامراپ كىرىدۇ . لېكىن ، سۇ يۈزى توختىماستىن كۆتۈرۈلۈپ ، تاشقىن ئۆيلەرگە باستۇرۇپ كىرىدۇ . لاي سۇ ئىچىدە قالغان قاڭتۇرۇپ قويۇلغان ئاتلار نوختىسىنى ئۈزگۈدەك تېپىرلاپ كىشنەيدۇ . بىر چاغدا قارىسىڭىز ، تاشقىن ئەۋجىگە چىقىپ تاملارنى يېقىتىدۇ . ئادەم ۋە ماللارنى ئاققۇزىدۇ . چوڭ - چوڭ ئوت - چۆپ دۆۋىلىرىنى لەپەڭلىتىپ ئورنىدىن قوزغايدۇ ۋە تۈرۈپ ئېلىپ كېتىدۇ .

نورۇز كۈنلىرى بەيرەمخاننىڭ مەخپىي خەۋەرچىلىرى دېھلىدىن ئېلىپ كەلگەن مۇھىم خەۋەرلەر تاشقىن سۇنىڭ ئاۋۋال جىمغىنا يامراپ كەلگىنىگە ئوخشىدى . ئەكبەر كابۇلدىن مۇنىمخان دېگەن بەگنى ، بەھرەدىن شەمسىددىن ئەتكەنى چاقىرىپتۇ ، دېھلى شەھىرىنىڭ باشلىقى شاھابىددىنغا : « دۆلەتنى ئۆزۈم باشقۇرماقچىمەن ، ئاتالىق ئىستېپاغا چىقسا مەيلى » دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتىپتۇ . ياش يىگىت بۇ گەپنى ماھىم ئىنكىئانا ۋە ھەمدە بېگىملەر تەسىرىدە ئېيتقان بولسا كېرەك ، ئەمما ئۇنىڭ دۆلەت ئەھۋالىنى باشقۇرالمايدىغان دەرىجىدە تەجرىبىسىز- لىكى بەيرەمخانغا مەلۇم . شۇنىڭ ئۈچۈن ۋەكىلى سەلتەنەت بۇ گەپلەر- دىن ئانچە ۋەھىمە ، ساراسىمگە چۈشمىدى . پەقەت ھەممە ۋىلايەت ھا-

كىملىرى ۋە پايتەختتىكى ئەئيانلىرىغا ئىچكى كۆرەش باشلانغانلىقىنى خەۋەر قىلىپ مەخپىي خەت ئەۋەتتى :

《 ئەكسىر مىرزىنى سىز - بىزگە قارشى قوزغىتىۋاتقان داشمەنلىرىمىز قوزغىلاقتا ، دېھلىدىن يىلان خەۋەر ئالدۇق . ئەسكەر ، قورال - سايمانلارنى تېز- يىلالمىلار . مەيدانغا چىقىش زۆرۈر بولغاندا مەخسۇس يەرمىلىرىمىز . ئىنشائاللا ، بىزگە قەست قىلغانلار يەس بولغاي ! 》

مەخپىي مەھكىمىنىڭ مۇبارەك ئىسىملىك باشلىقى ئەكبەرگە سا- دىق كىشى ئىدى . ئۇ بەيرەمخان يازدۇرغان بۇنىڭغا ئوخشاش خەتلەر- نىڭ نۇسخىلىرىنى كۆچۈرگۈزۈپ ، دېھلىغا يوشۇرۇنچە ئەۋەتىپ تۇراتـ تى . ئاتالمىنىڭ ھەربىر قەدىمى ئەكبەرگە مەلۇملۇق ئىكەنلىكىنى بەيرەمـ خان ھەمەل ئېيىنىڭ بېشىدا ئەكبەر دېھلىدىن ئەۋەتكەن خەتتىن بىلدى . يۇمشاق يىپەك قەغەزگە يېزىلغان بۇ خەت بەيرەمخانغا ئۆيىنى بېسىپ يە- قىتىدىغان ۋە ئادەملەرنى ئاققۇزۇپ كېتىدىغان دەھشەتلىك بىر تاشقىنىدەك تەسىر قىلدى . خەتنىڭ « مۆھتەرەم بەيرەمخان جانابلىرىغا » دەپ باشلانغان بىرىنچى قۇرىدىلا بەيرەمخانغا كۆچلۈك توپان ئۇنىڭغا « ئاتا- لىق ، ۋەكىلى سەلتەنەت ، خانى خانان » دېگەندەك يۇقىرى ئۇنۋانلىرىنى چۆكتۈرۈپ يوق قىلىۋەتكەندەك تۇيۇلدى .

《 سىزنىڭ بابۇرخانىدانىغا قىرىق يىل داۋامىدا قىلغان بۇيۇك خىزمەتلىرى- ئۈچۈن ئالەمگە مەشھۇر ئۇر . ھەزرىتى ئالتام بىلەن بىز سىزنىڭ ياخشىلىقلىرىڭىزنى دا- ئىم مۇناسىپ ئۇسۇلدا تەقدىرلەشكە ئىنتىلىۋاتىمىز . دەرگاھىمىزدا ئەڭ يۇقىرى ھۆرمەتتە بولىسىز . كۆڭلىڭىز خاتىرجەم كۆپ نەرسىلىرىگە ئېرىشتىڭىز . بىز يىلى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن تۆت يىلدىن بېرى ۋەكىلى سەلتەنەت خىزمىتىدە دۆلەتنى باشقۇرىدىڭىز.》

ئەكبەرنىڭ « بۇنىڭ ھەممىسى ئەمدى ئۆتمۈشكە ئايلاندى » دې- گەن ئاھاڭ بىلەن يازغىنى بەيرەمخاننى لەرزىگە كەلتۈردى . بۇنى ئەكبەر ئۆزى يازغانمىدۇ ؟ ياكى ماھىم ئىنىكئانىمۇ ؟ ھەمىدە بېگىممۇ ؟ ياق .

مانا ، قۇرلاردىن گويا ئەكبەرنىڭ ئۆز ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى . بەيـ رەمخان بۇ ئاۋازنى تونىدى :

« ئاتالىق خىزمەتىدە بىزگە بەرگەن تەربىيىڭىز ، ئۆگەتكەن ساۋاقلىرىڭىز ئۈمۈرۋايەت يادىمدىن چىقمىغلي . < بىزنىڭ ھەممىمىز ھەق ئالدىدا بويۇن ئېگە- مىز ، ئادالەتنى ئاتىمىزدىنمۇ ئۈستۈن ئورۇندا قويۇشىمىز كېرەك > ، دېگەن سۆز- لىرىڭىز خاتىرەمگە نەقىشلەنگەن . مەنمۇ شۇ ئېتىقادقا تايىنىپ ئىش قىلماقچىمەن .

مەن ئەيىبسىزكى ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەنپەئەتلەرگە بېرىلگەن كىشىلەر مەـ سىتىلىك ھالدا سىزنى ئورىۋالدى . شاھقۇلىبەگ سىزگە ئەڭ يېقىن مەھرەم بولدى . ئۇنىڭ بىلەن ۋەلىبەگ ئىككىسى ئۆزلىرىنى پادىشاھتىنمۇ چوڭ تۇتۇپ ، بىز بىلەن ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئابرۇي تالاشقاندا ، بۇ ئەدەپسىزلىككە چىدىمىڭىز . باشـ قىلارغا سىلى ـ ساناقسىز ئىنئامالارنى بېرىپ ، ساخاۋەت كۆرسەتتىڭىز . ئەمما بىز ـ نىڭ شەخسىي خىراجەتلىرىمىزدىن مەبلەغنى تېجەپ ، بىزنى موھتاج قىلىپ قوي- دىڭىز . قايسى بىرىنى ئېيتايكى ، يامان ئادەملەرنى ئىزىزلەپ ، بىزگە ئەڭ يېقىن كىشىلەرنى تۆھمەت بىلەن جازالاتتىڭىز . »

ئەكبەر ئىچىگە يۇتۇپ يۇرگەن بارلىق ئەلەملىرىنى ئەمدى بىراقلا تۆكۈپ تاشلىغانىدى . تۇغان ئېچىلغاندا ، سۇ قىرغاقنى باسقانغا ئوخ- شاش ، بەيرەمخانىنىڭ ۋۇجۇدىنى ئىچكى تاشقىن چۇلغۇۋالدى . ئەكبەر بارچە ئاغرىق ـ ئاداۋەتلىرىنى ئېيتىپ بولۇپ :

« سۆز كار قىلمايدىغانلىقىغا قايىتا ـــ قايىتا ئىشەنگىنىمدىن كېيىن ، ھاكىمـ يەتنى ئۆز قولۇمغا ئېلىشنى قەتئىي قارار قىلدىم ، ـــ دېگىنىدى ، ـــ خەزىنىچىگـ بەرمان ئۇۋەتىلدى ، بۇگۈندىن ئېتىبارەن بىزنىڭ مۆھرىمىز ۋە رۇخسىتىمىزسىز ھېچكىمگە بىرەر تەڭگە پۇل بېرىلمىسۇن . بارلىق دۆلەت مەھكىمىلىرى پەقەت بىز- نىڭ كۆرسەتمىمىز بىلەن ئىش ئېلىپ بارسۇن .

سىز مانىڭا دۆلەت ئىشلىرىدىن چارچىغانلىقىڭىزنى ، تىنچ بىر جايدا ئارام ئالغۇڭىز بارلىقىنى ، ھەجگە بارماقچى ئىكەنلىكىڭىزنى ئېيتقانىدىڭىز . ئەمدى بۇ نىيەتلىرىڭىزنى بىمالال ئەملىگە ئاشۇرۇشىڭىز مۇمكىن . سىز جاھانغا تونۇلغان دۆ-

لەتلىك ئادەمسىز . ئەترايىڭىزدىكى مەنپەئەتپەرەسلەردىن تېزراق يىراق بولۇشىڭىز ئۈچۈن ، ھەجگە بېرىشىڭىز مەقسەتكە مۇۋاپىقتۇر . سىزنىڭ بىخەتەر ھەج قىلىپ كېلىشىڭىز ئۈچۈن زۇرۇر بولغان بارلىق قوغدىغۇچىلار تەيىنلىنىدۇ . ھەتتا ئېھتىيات چارىلىرى كۆرۈلىدۇ . يەرلىك قىلدۇقىكى ، سىزنىڭ مال ـ مۈلكىڭىزگە ھېچكىم دەخلى قىلمىسۇن . قەندەھارغۇ سىزنىڭ مۇلۇك يېرىڭىز . ئۆيى جايىڭىز ، خىزمەت-كارلىرىڭىز ـــ ھەممىسى ئۆز ئىختىيارىڭىزدا قالغلى .

ئەگەر بىزگە ئەكىلىپ بېرىڭىز ، سىزنى ھەمىشە ئاتىمىز ئورنىدا ئېزىزلەيمىز . بارلىق ھۈجۈملاردىن ھىمايە قىلىمىز .

سىز مېنى قەتئىيلىككە ئۈگەتتىڭىز . شاگىرتىڭىز ئۆز ۋەزىيىتىنى ئادا قىلىشقا قەتئىي كېرىشكەندە ، بۇنىڭدىن خالىي بولمىغايسىز ، بەلكى يارىدەم بېرگۈسى ، دېگەن ئۈمىتتىمەن . . . »

بىر چاغدا ، ھاجى مۇھەممەد سېيىستانى ساراسىمە ئىچىدە بەيرەمخانىنىڭ ئالدىغا كېرىپ ، ئۆزىنىڭ ۋەزىرلىك خىزمىتىدىن بوشىتىلغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئەكبەرنىڭ بۇ ھەقتىكى مەخسۇس پەرمانىنى كۆرسەتتى . كۆپ ئۆتمەي جۈمە نامىزىدىن قايتقان شەيخ گادايى :

ـــ ۋاھ ، بىزنىمۇ دىنىي رەئىسلىك خىزمىتىدىن بىكار قىلدى ! ـــ دەپ تىترەپ ـ تاتىرىپ تۇرۇپ خەۋەر قىلدى ، ـــ سۇنىيىپەرەسلەر مېنى « رافىزى » دەپ تاش بوران قىلىشقا تاس قالدى . شەيخ ئەنسارى سۇنىيلەرنى بىزگە قارشى قوزغىتىپ ، ئۆزى غالىبلاردەك تەنتەنە قىلماقتا ! بۇ نېمىدېگەن ئادالەتسىزلىك ، جانابى بەيرەمخان ؟! ئەنسارى مەسچىتتە ئەكبەرنىڭ سىزنى ۋەكىلى سەلتەنەتلىكتىن ئېلىپ تاشلىغىنىنى يېگىرمە مىڭ نامازخانغا ئېلان قىلغاندا ، دۈشمەنلىرىڭىز : « ئاھ ! خۇداغا شۈكۈر ! » دەپ كەتتى .

شاھقۇلىبەگ مىرزىمۇ ھەممە ئىمتىيازلىرىدىن مەھرۇم قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى پەرمانىنى ئالدى ـ دە ، ئۇنى يىرتىپ ـ يىرتىپ يەرگە تاشلاپ دەسسەپ ـ دەسسۈەتتى :

ـــ مانا ! مانا ! ئەكبەرنىڭ پەرمانى ! بىز ئۇنىڭ ئۆزىنى تەختتىن

ئاغدۇرىمىز ! ئورنىغا باشقا تىمۇرىي ئوغلى تېپىلىدۇ !
شاھقۇلبەگ كامراننىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىمنى ئىزدەشكە باشلىدى .
شۇندىلا بەيرەمخان ئوبۇلقاسىمنى ئەكبەرنىڭ دېھلىگە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئەسلىدى . . .
يوشۇرۇن ، پۈختا تەييارلانغان بۇ ئاغدۇرۇش بەيرەمخاننى ئېسەنگىرىتىپ قويدى . ئۇ سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى تەھلىل قىلىدىغان ئەھۋالدا ئەمەس . پەقەت كۆيۈپ ئۆرتىنىدۇ . ئەتراپتىكىلەر پۈتۈن گۇناھنى ئەكبەرگە دۆڭگەپ ، ئوتقا ماي چاچىدىغان ئىسيانكار سۆزلەرنى قىلىشىدۇ :
— بۇ قۇتۇرغان ئەمرزادىنىڭ جازاسىنى بېرىش كېرەك !
— ھەجگە ئۆزى بارسۇن !
— ھەج يولىدا ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئازمۇ ؟
بەيرەمخان ھەممە يېقىنلىرى ۋە ئائىلە ئەزالىرىغا دەرھال كۈچ توپلاشنى بۇيرۇدى . ھەشەمەتلىك سارايلاردا ، سەككىز جەننەت ھۇزۇرى بېرىدىغان باغ ئىچىدە دەۋران سۈرۈپ يۈرگەن مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بۇگۈن خۇددى ئۆي - جايلىرىنى سۇ بېسىپ كەتكەندەك ، تېزلىك بىلەن ئەگرەدىن كۆچۈشكە باشلىدى .
بەيرەمخان ئەكبەردىن خەت ئەكەلگەن ئەدھەمخاننى چاقىردى ۋە ئۇنىڭغا قىسقىچە جاۋابىنى تۇتقۇزدى :

《 ئەمرزادەم ! مەن ھەج يولىدا ھالاك بولۇشنى خالىمايمەن . ئاتىڭنى قەدەھاردا تۇرغاندا ، ئىنىلىرى ئۇنى ھەجگە يولغا سالماقچى بولۇشقانلىقىنى ئاڭلىدىم ھەمدە بېگىم ياخشى بىلىسە كېرەك . سەن شۇ چاغدا ، بۇشۇكتە ئىدىڭ ، ئاتىڭنى ھەجگە بېرىشنىڭ ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بولىدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن ، ھەتتا بۇشۇكتىكى يالغۇز ئوغلى سەنىنى تاشلاپ قەزۋىنگە كەتكەن ۋە شۇ ياقلاردا جان ساقلىغانىدى . ئۇنى ھەجگە قوغلىماقچى بولغانلار ئاقۇبەتتە ئۆز قىلمىشىنىڭ جازاسىنى تارتقانلىقى سەنگە مەلۇم . بۇ ئاچچىق ساۋاقنى ئونتۇشقا بولمايدۇ . مەن سەنگە مېھرىبانى بەردىم . بەرزەنتىمدىن ئارتۇق كۆرمۈم . ئاقۇبەت شۇ

بولدىمۇ ؟ »
بەيرەمخان خەتـنىڭ ئاخىرىـغا ئەلەمـلىك بىر رۇبائىيـنى ئىـلاۋە قىلدى .

ئاۋۋال مېنى خىزمىتىڭگە مەھرەم قىلدىڭ ،
بەزمەڭ ئارا ھەمسۆھبەتۈ ھەمدەم قىلدىڭ .
ئاخىر يەنە ئىلتىپاتنى مەقسەت قىلدىڭ ،
رەسۋايى تامام ئەھلى ئالەم قىلدىڭ .

× × ×

ئەدھەمخان كۆكە بۇ جاۋابنى دېھلىغا ئېلىپ بارغاندا ، بەيرەمخان جەمنە ۋە گانگ دەريالىرى ئارىلىقىدا ساھىل يوللىرى بىلەن لاھۇرغا قاراپ كېتىۋاتماقتا ئىدى . ئۇنىڭ ئادەملىرى :
ــ سىز لاھۇرغا كىرىشىڭىز بىلەنلا ، بەگ ۋە نۆكەرلەر ئەكبەرگە قارشى باش كۆتۈرىدۇ ، ــ دەپ ئىشەندۈرۈشكەنىدى . سەۋر ئېيىنىڭ ئىسىق كۈنلىرىدە ئاز كەم ئاتمىش ياشلىق بەيرەمخان ھەر كۈنى ئاتتا ئەللىك مىل ①دىن يول بېسىپ ، تۆت كۈندە سىرھىندگە يېقىنلاشتى .
بۇ ئارىدا ئەكبەر ۋە پىرمۇھەممەد ئەتكەلەر دېھلىدىن يولغا چىققان ، دېھلى لاھۇرغا يېقىنراق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار سىرھىندگە بالدۇراق يېتىپ كەلگەن ۋە لاھۇرنىڭ يولىنى توسۇشقا ئۇلگۈرگەنىدى . بەھرەدىن شەمسىددىن ئەتكە ئادەملىرى بىلەن كېلىپ ئەكبەرگە قوشۇلدى . شەرقتىكى كالپىدىن كەلگەن ئەلىقۇلىخان ، جەنۇبتىكى مالۋەدىن چاقىرىلغان باھادىرخانلانىڭمۇ ئەكبەر تەرىپىگە ئۆتكەنلىكى مەلۇم بولدى . بەيرەمخان يەكلىنىپ قالدى . « پەنجاپتا ھەممەيلەن بىزگە قوشۇلۇپ ئىسيان قىلدۇ ! » دېگەن كارامەتلەر يالغان چىقتى .
تۆت كۈن قاتتىق ئىسسىقتا ئالدىراپ ـ تېنەپ يول يۈرۈشتىن ئاياللار ۋە بالىلار ھالسىزلىنىپ كېسەل بولۇپ قېلىشتى . بۇنىڭدىن تاشـ

① ئەللىك مىل ـ سەكسەن كىلومېتىرغا يېقىن .

قسری ، خەۋپ ـ خەتەرلەر بەھىساب ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بەيرەمخان سەلىمە بېگىمنى ، نازىيە بىبىنى ، تۆت ياشلىق ئابدۇرەھىم ۋە باشقا بالا ـ چاقىلارنى سىرھىنددە قالدۇرۇپ ، ئۆزى مىڭدىن ئارتۇق ساداق كىشىلىرى بىلەن شەرقىي جەنۇبتىكى بىكەنىرگە قاراپ يول ئالدى .

ئارقىدىن ئەكبەرنىڭ تۆت سەركەردىسى بىرلىشىپ ، بەيرەمخاننى ئىگىكىدىن ئۈچ باراۋەر قوشۇن بىلەن مۇھاسىرە قىلىپ كەلمەكتە . شۇ ئارىدا چاپارمەن ئەكبەرنىڭ يەنە بىر پارچە خېتىنى ئەكەلدى .

« بىزنىڭ سارىيىمىزغۇ ، كۆڭلىمىزغۇ سىزگە ھامان ئوچۇق ، — دەپ باشلانغانىدى ئەكبەرنىڭ خېتى ، — سىز زامانىنىڭ ئەڭ بۈيۈك دانىشمەنى بولغاچقىمىز ئۈچۈن بىز سىزنى خان ئاتا دەپ ئۇلۇغلايتتۇق . شۇ ئېھتىراممىز ھېلىھەم يوقالغىنى يوق . ئارىدىكى كۆچ نىسبىتىنى كۆرۈپ تۇرۇۋىسىز . ئەگەر سىز يېڭىلىشىمىز ، بۇ مەن ئۈچۈن قارا كۈندۇر . چۈنكى ، ئاتا ـ بالىدەك ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن جەڭ قىلىپ ، قان تۆكۈشىنى خۇدامۇ كەچۈرمەس ، تارىخمۇ ھەم . ئۇ ـ جۇق ئېيتلي : من سىز بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىمايمەن . بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتقۇچىلىق ھەققىدە بېرىلى بېرگەنمەن . سىزدىن ئىلتىماس ، ئاداۋەت يولىدىن قايتىڭ . بىر ۋاقىتلاردا مېنىڭ ھەرىستى ئاتامنى ئىنىلىرى بىلەن يارىشىتۇرغان بېيتلىرىمىزنى ئەسلەڭ . ئاكا ـ ئۇكا ئاداۋىتىگە ئەستايىدىل قارىشى تۇرغان بەختلىك ۋاقىتلار ـ ئىزنى ماڭا سۆزلەپ بېرگىنىڭ يادىمدا تۇرۇپتۇ . ھەجگە بارغۇڭنىز كېلىسە سارايغا قايتىڭ . بىز سىزنى ئەڭ زور ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالىمىز . بارلىق نام ـ ئاتاق ـ لىرىڭنى تۇرغۇزىسىز . »

بۇ خەت تەسىرىدە بەيرەمخاننىڭ ئەكبەر بىلەن ئاتا ـ بالىدەك يېقىن ئۆتكەن ۋاقىتلىرىدىكى ئىللىق تۇيغۇلىرى ئويغاندى .

« ئۆزۈم ئەلچى بولۇپ ، ئورۇنسىز ئاداۋەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىپ يۇرگەنىدىمغۇ ، ئەمدى ماڭا نېمە بولدى ؟ » دەپ كۆڭلىدىكى تەشۋىشنى بېسىشقا ئۇرۇندى .

ئەمما ، بەگ ـ ئەھيانلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىپ ، ئۇلارنىڭ پە ـ

كىرلىرىنى ئاڭلىغانسېرى چىرايى ئۆزگىرىشكە باشلىدى .

ـــ بىز تەسلىم بولساق ، پىرمۇھەممەد ئەتكە قىساس ئالمىغۇچە تىنجىمايدۇ ! ـــ دېدى ۋەلىبەگ ، ـــ ئەكبەرگە سەزدۇرمەي ئۆلتۈرۈپ تاشلاش قولىدىن كەلمەسمۇ ؟

شەيخ گادايى سۆز ئالدى .

ـــ بۇ خەتنىمۇ پىرمۇھەممەدگە ئوخشاش ھىيلىگەر تۇلكىلەر يازغان ! « ئاداۋەت يولىدىن قايتىڭ » ئىمىش ، « تارىخمۇ ، خۇدامۇ كەچۈرمەس » ئىمىش ! ياش يىگىتنىڭ ئاتىسىدىن چوڭ بەيرەمخانغا بۇنداق ئەقىل ئۆگىتىشى كۇلكىلىك ئەمەسمۇ ؟

يېقىن ئادەملىرىنىڭ بۇ گەپلىرىمۇ بەيرەمخانغا ئاساسى باردەك تۇيۇلدى . ئەكبەرنىڭ ھسارپىروز دېگەن جايدا تۇرغانلىقى مەلۇم . ئۇنىڭ بەيرەمخان بىلەن ئۇرۇشۇشنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمەي تۇرۇۋاتقانلىقى راست بولۇشى مۇمكىن . لېكىن ، ھازىر ئەكبەرنىڭ قوشۇنىغا پىرمۇھەممەد ئەتكە باشچىلىق قىلماقتا . شۇ سەۋەبتىن بەيرەمخان ئەكبەرگە يازغان جاۋابىدا : « سىز ماڭا قارشى تۇغانلارنى ئېچىپ تاشلىدىڭىز . ئەمدى بۇ تاشقىنىنى ئۆزىڭىزمۇ ئىدارە قىلالمايسىز ! ـــ دېدى ، ـــ مەن پىرمۇھەممەد ئەتكەگە ئوخشاشلارغا تەسلىم بولۇپ ، خار ـ زارلىقتا ئۆلگەندىن كۆرە ، جەڭ مەيدانىدا مەردانە ئۆلۈشنى ئەۋزەل كۆرىمەن » .

ئەكبەر بۇ جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن ، ئالدىنقى سەپكە پىرمۇھەممەدنى ئەمەس ، شەمسىددىن ئەتكەنى قويدى ۋە « ئىلاجىنىڭ بارىچە ئۇرۇشمىڭ ! » دەپ پەرمان بەردى . پىھلائۇر دېگەن جايدا شاھقۇلى مەھرەم باشلىق قىزىلباشلار شەمسىددىن ئەتكەنىڭ قوشۇنىغا توساتتىن ھۇجۇم قىلدى . شەمسىددىن ئەتكە ئەكبەرنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇپ ، ئوق ئاتماي چېكىندى . ئەمما ، « دۇشمەن مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى » دەپ روھلانغان شاھقۇلى مەھرەم ھۇجۇمنى تېخىمۇ كۈچەيتتى . گۇنەكۇر دېگەن جايدا شەمسىددىن ئەتكەگە پىرمۇھەممەد ۋە ئەلىقۇلىخانلار ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن يارەمگە يېتىپ كەلدى . ئۇلار شاھقۇلىبەگنى ئۇچ تەرەپتىن قورشۇۋېلىپ ، قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلىدى . بەيرەمخان باشقا

سادىق كىشىلىرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن دۇشمەن ئاتلىقلىرىغا قارشى ئەل-
لىك مەست پىلنى جەڭگە سالدى .

بىراق بۇ پىللارنى مىنىپ كېتىۋاتقان پىلچىلار ئارىسىدا لەئىل چاندىنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان ، ئۇنىڭ ئوغلى بەھشانغا دوست بولغان ، شۇ سەۋەبتىن ئەكبەرگە يوشۇرۇنچە يان باسىدىغان ھىندى پىلچىلىرى بار ئىدى . ئۇلار مەست پىللارنىڭ يول تاللىماستىن پاتقاقلىق ئارقىلىق ھۇجۇمغا كېتىۋاتقانلىقىنى سەزسىمۇ ، ئۆزلىرىنى سەزمەسكە سالدى . ئالدىدىكى پىللار پاتقاققا پېتىپ ماڭالماي قالدى ، ئارقىدىكىلىرى باشقا ياققا بۇرۇلۇپ ، پاتقاقلىقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ بارغۇچە پىرمۇھەممەد ئەتكە ۋە ئەلقۇلىخانلار ۋەلىبەگنىمۇ ، بەيرەمخانىنىڭ باشقا يۇزلەپ بەگ ـ نۆ-كەرلىرىنىمۇ قىرىپ تاشلىدى . بەيرەمخان قالغان ـ قاتقان ئازغىنە ئادەم-لىرى بىلەن تاغ تەرەپكە چېكىندى ۋە قىيا تاش ئۈستىگە قۇرۇلغان تىلۋار قەلئەسىگە كىرىپ ، ئۇنىڭ دەرۋازىسىنى تاقاتتى .

قىساسكار پىرمۇھەممەد ئەتكە قەلئەنى ئۇچ مىڭ كىشى بىلەن قورشىۋالدى . ئەگرەدە باشلانغان سۇ تاشقىنى گويا شۇ تاغلارغىچە كۆ-تۈرۈلۈپ كەلگەندەك بولدى . قەلئە كونا ، لەخمسى يوق بولۇپ ، بەي-رەمخانىنىڭ ئەللىكچە ئادىمى قالغانىدى . پىرمۇھەممەد ئەتكە باشلىق قو-شۇن بۇ قەلئەگە سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىپ بەيرەمخانىنى ئۆلتۈرۈشى ياكى ئەسىر ئېلىپ ، قولىنى ئارقىسىغا باغلاپ چىقىشى مۇقەررەر ئىدى .

بۇ دەھشەتلىك تاشقىنىنى باشلىغان ئەكبەر ھەقىقەتەن باشقۇرال-ماي قالدى ـ دە ، يىراقتا تۇرۇپ بەيرەمخانىغا يەنە يارداەم قولىنى سوزدى .

ئاق بايراق كۆتۈرگەن ئەلچى ئەكبەرنىڭ قىسقىغىنا خېـ تىنى قەلئەگە ئېلىپ كىرىپ ، بەيرەمخانىغا تاپشۇردى .

خەتنىڭ بېشىدىكى « خان ئاتا ! » سۆزى بەيرەمخانىغا بەختلىك كۈنلىرىنى ئەسلىتىپ ، ۋۇجۇدىغا ئاجايىپ ئىللىق بىر ھارارەت بەرگەن-دەك بولدى .

« خان ئاتا ، ئېشىنىڭ ، ئائىلەمىزگە قىلغان بۇرۇنقى ياخشىلىقلىرىڭىزنى

من كېينكى دىلئارازلىقلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۆزۈل قويىمەن . سىزنىڭ قېنىڭىزغا تەشنا قىلىشكارلارنىڭ بارلىقى راست . مانا ئەمكەك بېرىڭ . سىزنى ئۆلارنىڭ ھۇجۇمىدىن قۇتقۇزلى . نېمە شەرتىڭىز بولسا ئېيتىڭ ، بەقەت ئەمدى ئاداۋەتنى بولدى قىلايلى . باشقا قان تۆكۈلمىسۇن . بۇ يەرمان ئەمەس ، بەلكى ئىلتىماس ! »

بەيرەمخان ئەكبەر سوزۇۋاتقان قولىنى بۇ نۆۋەت قايتۇرالمىدى . ئەكبەر پەقەت ۋاقتىنچە قۇتقۇزۇشى ۋە ھمايە قىلىپ تۇرۇشى مۇمكىن . بەيرەمخان بۇنى بىلەتتى . ئەمما ، لەشكەر بېشى بولۇۋاتقان پىرمۇھەممەد ئەتكە بەيرەمخاننى يوق قىلمىغۇچە تىنجىماسلىقى ئېنىق ئىدى . جاۋاب خېتىدە بەيرەمخان ئەكبەرگە پەقەت بىر ئىلتىماسنى ئېيتتى :

« پىرمۇھەممەد ئەتكە مەندىن ئىلاجى بار پىراقتا يۈرسۇن . مۇنسەخلىن خالىسىراق ئادەم . ئۇ مېنى ھۇزۇرىڭىزغا ئېلىپ بارسا ، قايتىشقا رازىمەن . »

ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتكەندە ، تىلۋار قەلئەسىنى قامال قىلىپ ياتقان قوشۇن ئەكبەرنىڭ پەرمانى بىلەن ئەگرەگە قايتۇرۇلدى . ئاتمىش ياشلىق نۇرانە مويسىپىت مۇنسەخان بەيرەمخاننى تىلۋاردىن ئېلىپ چىقىپ قاندا ، تاشقىن گويا بېسىلغاندەك ، ھەممە ياق تىنجىپ قالغاندەك بولدى .

× × ×

بىر ۋاقىتلاردا ھۇمايۇننىڭ كامران بىلەن ياراشقان پەيتلىرىنى كۆرگەن ئەكبەر بەيرەمخان كېلىدىغان چاغدا سارايغا چىرايلىق پايانداز سالدۇردى . بەيرەمخان شۇ پايانداز ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە ، ئەكبەرنىڭ تەختى قويۇلغان جايغىچە يۇز قەدەم ئارىلىقنى قىرمىزى پايانداز ئۈستىدە مېڭىپ باردى . ئەكبەرگە يېقىنلاشقاندا ، بىر تىزنى يەرگە قويۇپ يۈكۈنمەكچى بولۇۋىدى ، ئەكبەر ئالدىغا كېلىپ ، قولىدىن تۇتۇپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى ۋە ئۇنى قۇچاقلاپ :

ـــ خان ئاتا ! ـــ دېدى .

بۇ قەدەر ئىللىق مۇناسىۋەتنى كۈتمىگەن بەيرەمخان ئەكبەرنى

باغرىغا تارتىپ ، يۇزىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويدى ـ دە ، يىغلاپ تاشلىدى .

ـــ ئەمرزادەم ! . . . ئاشۇ مىڭ ئاتلىق ھارۋا مېنى ئېلىپ قاچقانىكەن . . . كېيىن بىلدىم . . .

ـــ ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات ! ـــ دېدى ئەكبەر ۋە ئەتراپىدىكى بەگ ـ ئەھيانلىرىغا يۇزلەندى ، ـــ جانابلار ، بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئاتالمىش خانى خانان ئۇنۋانى قايتا تۇرغۇزۇلىدۇ . ھەممىڭلار خانى خانان جانابلىرىنى بىزنىڭ ئاتىمىز ئورنىدا كۆرۈپ ، مۇناسىپ رەۋىشتە ئىززەتلىگەيسىزلەر !

ئەتىسى شۇ مەنىدە پەرمان يېزىلىپ ، بارلىق ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىلدى . سۆزدە بەيرەمخانىنىڭ ئاۋۋالقى ئورنى تۇرغۇزۇلدى . لېكىن ، ئەمەلىيەتتە ، بەيرەمخانىنىڭ رەقىبلىرى ئەكبەرنىڭ قوينىغا كىرىۋېلىشقانىدى .

ئورنى يۇقىرى پىرمۇھەممەد ئەتكە بەيرەمخان بىلەن ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئۇچرىشىپ قالسا ئاچچىق كىنايە قىلاتتى :

ـــ خانى خانان جانابلىرى ، بىزنى بىر پىيالە سۇغا ئوخشاش چىمچىلاقلىرى بىلەن تۆكۈپ تاشلىماقچى ئىدىلە ، لېكىن تەقدىر ئىكەن ، ئەكسى بولدى ! . . .

بەيرەمخاننى ھاكىمىيەت ھودۇقتۇرۇپ قويغان پەيتلەردە ھەقىقەتەن ئېغىر كەتكەن گەپلىرى ئەمدى ئۇنى ئوسال ئەھۋالغا قويۇپ ، ئەتە كەنىڭ بۇ كىنايىلىرىگە دەماللىقا جاۋاب تاپالمايتتى . ئەمما ، ئۆيگە قايتىقاندا ، دەردىنى قەغەزگە تۆكۈپ شېئىر يازاتتى :

بەيرەمخانغا كۆپ غېرىبلىق كار ئەتتى ،
غۇربەت ئۇنى خارۇزار ، بىمار ئەتتى .
يارەبكى ، بالالارغا گىرىپتار بولسۇن ،
ھەركىمكى ئۇنى غەمگە گىرىپتار ئەتتى .

دۇشمەنلەر سارايدا يەنە ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۈلمەكچى بولغانلى-

رندا ، بەيرەمخان شۇ ئۆتكۈر قۇرلىرىنى گويا ئۇلارغا نەيزە قىلىپ ئاتتى . بـەيرەمخاننى خار ـ زار قىلىپ دەردىنى چىقىرىۋاتقان شېئىرىي نەيزە پىرمۇھەممەد ئەتكەنىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە ، ئۇنىڭ جېنى چىقىپ كەتتى :

ـــ بۇ ، قارغاشقۇ ! ـــ دېدى ئەتكە ۋە شېئىرنى چىرايلىق كۆچۈرتتى ـ دە ، ماھىم ئىنىكئانىغا ئاپىرىپ كۆرسەتتى :

ـــ قـاراڭ ، بىز بەيرەمخاننى ئەمىلدىن چۈشۈرگىنىمىز ئۈچۈن ، ھەممىمىزنى « بالاغا گىرىپتار بولسۇن » دەپ قارغاپتۇ !

ـــ پـەقەت بىزنى ئەمەس ، پادىشاھنىمۇ قارغىغان ! ـــ دېدى ماھىم ، ـــ ئاخىرقى ھېسابتا بەيرەمخاننى ھاكىمىيەت ئۈستىدىن ئاغدۇرۇپ غەمكىن قىلغان ئەڭ مۇھىم ئادەم ئەكبەر شاھ ئەمەسمۇ ؟!

ـــ نـەقەدەر داناسىز ، ماھىم ! پادىشاھىمىزنى بۇ شېئىردىن ئۆزىـ ڭىز ئاگاھلاندۇرۇڭ . ئاتالمىنىڭ چاياندەك چېقىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قويـ سۇن !

ماھىم ئىنىكئانا ھازىر ئەكبەرنىڭ ئەڭ ئىشەنگەن كىشىسى ئىدى . ئۇ بەيرەمخانىنىڭ شېئىرى سارايدا قانداق گەپ ـ سۆزلەرگە سەۋەب بو ـ لۇۋاتقانلىقىنى ئەكبەرگە ئېيتىپ بەردى :

ـــ بەيرەمخانغا شۇنچە ياخشىلىق قىلغان بولسىڭىزمۇ ، قارغىشىنى توختاتمىدى ! ئىلاھىم ، سىز ـ بىزگە تىلىگەن بالالىرى ئۆزىڭگە كەلـ سۇن !

ئەكبەر ماھىم ئىنىكئانىغا كىچىكىدىن ئىشىنىپ ئۆگەنگەنىدى . ئىنىكئانىنىڭ بۇ چۈشەندۈرۈشىنىڭ تەسىرىدە بەيرەمخانىنىڭ شېئىرى ئۇنىڭغىمۇ قارغىشتەك تۇيۇلدى . ئاتالىق ئۆزىنىڭ بېشىغا ئۆزى كۈلپەت سالغانلىقىنى نېمىشقا ئويلىمايدۇ ؟ ئەگەر ئۆيدە سەلىمە بېگىممۇ بەيرەمـ خاننى غەمگە گىرىپتار قىلىۋاتقان بولسا ، بۇنى نېمىشقا ئۆزىدىن كۆرـ مەي ، باشقىلارغا يامانلىق تىلەيدۇ ؟

شۇ گەپلەرنىڭ تەسىرىدە ، ئەكبەر بىلەن بەيرەمخانىنىڭ ئوتتۇ ـ رىسىغا يەنە سوغۇقچىلىق چۈشتى . بەيرەمخاننى ھەجگە ماڭغۇزۇش ھەق ـ قىدە گەپ يەنە قوزغالدى . ئەكبەر بۇ گەپكە نە « ماقۇل » ، نە « ياق »

دېمىدى . لېكىن ئۇنىڭ سۆكۈتىنىڭ رازىلىق ئالامىتى ئىكەنلىكىنى كۆپ چىللىك بىلەتتى . بەيرەمخان پىتنە ـ پاساتقا تولغان سارايدىن كەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى سەزدى ـ دە ، ئادەملىرىگە كۈچ توپلاشنى بۇيرۇدى ۋە مېگىشقا بىر كۈن قالغاندا ئەكبەرنىڭ خاس ھۈجرىسىغا كىردى .

ئەكبەر ئۇنىڭ غەمكىن ۋە كېسەلچان چىرايىغا قاراپ ئوڭايسىزلاندى .

ـــ بىزنى بىراقلا تەرك ئەتمەكچى بولدىڭىزمۇ ؟ نېمىلا دېگەنبىلەن بىز . . . سىزنىڭ يارىدىمىڭىزدىن . . . ياخشى مەسلىھەتلىرىڭىزدىن ئۈمىدۋار ئىدۇق .

ـــ مەسلىھەتچىلىرىڭىز يېتەرلىك ، ئەمرزادەم .

ـــ ئەمما بۇ ھاكىمىيەت . . . سىز ئېيتقان مىڭ ئاتلىق ھارۋا . . . مېنى ھودۇقتۇرۇپ قويماقتا !. . . ئۇنى ئېلىشتىنمۇ بەك باشقۇرۇش مۇشكۈل ئىكەن . . .

ئەكبەر ئەمدى سەممىي سۆزلىگىنى ئۈچۈن بەيرەمخانمۇ ئۇنىڭغا سىلىق جاۋاب بەردى :

ـــ ئاتا ـ ئانىڭىزغا ئۆمۈر بويى ئازاب كەلتۈرگەن بۇ ھارۋا تېخى سىزنىڭ بېشىڭىزغىمۇ كۆپ كۈلپەتلەرنى سېلىشى مۇمكىن . مەسلىھەت شۇكى ، تىزگىنلەرنى مەندىن تارتىۋالدىڭىز ، ئەمدى باشقىلارغا بەرمەڭ . مەندەك ئادەمنى ھودۇقتۇرغان ھاكىمىيەتنىڭ ماھىم ئىنكىئانىدەك ئايال كىشى ياكى ئەدھەمخاندەك ئۆسمۈرنى خاتا يولغا ئېلىپ كېتىشى ھېچ گەپ ئەمەس . ھارۋىنى ھەيدەيدىغان ئادەم ئۇنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ ، « ھارۋىكەش » ، يەنى ھارۋىنى تارتىپ ماڭغۇچى ھېسابلىنىدۇ . كېچە ـ كۈندۈز شۇ مىڭ ئاتلىق ھارۋىنى ئۆزىڭىز تارتىپ كېتىۋاتقاندەك ئەمگەك قىلمىسىڭىز ، مۇرادقا يېتەلمەيسىز . ھەممە ئىشتا تىنچلىق بولۇشى مۇمكىن ، ئەمما ھاكىمىيەت ھارۋىسى كېچە ـ كۈندۈز تىنىمسىز ماڭىدۇ . ئازراقلا غاپىل بولسىڭىز ، مەنپەئەتپەرەسلەر ئۇنى باشقا تەرەپكە بۇراپ كېتىدۇ ، ياكى سىرتقى دۈشمەنلەر كېلىپ تارتىۋالىدۇ .

ئەكبەر بەيرەمخانىنىڭ سۆزلىرىدە زور بىر ھەقىقەت بار-

لىقمىنى ئىچ ـ ئىچىدىن سېزىپ ئېغىر تىن ئالدى :

ــ بۇ سۆزلىرىڭىزنىمۇ ، ماڭا قىلغان بارلىق ياخشىلىقلىرىڭىزنىمۇ ئۇنتۇمايمەن . خان ئاتا ، مەندىن تەلەپ قىلىدىغان نېمە تەلەپلىرىڭىز بار ، ئېيتىڭ . بەجانىدىل ئادا قىلىمەن .

بەيرەمخان بېشىنى ساڭگىلىتىپ بىردەم جىم تۇردى . ئەكىبەرنىڭ چىن دىلىدىن ئېيتقان سۆزلىرى ئۇنىڭغىمۇ ئەڭ يوشۇرۇن دەردىنى ئېيتىش ئىمكانىيىتىنى بەردى :

ــ سىز ياش بولسىڭىزمۇ ھازىر ماڭا سىرداشسىز ، ياشلىقتا بەرگەن كۆڭۈل ئادەمگە ئۆمۈرلۈك بىر بالا بولىدىكەن . قېرىغىنىمدا ياشلىق ئوتىنى كۆڭلۈمدە قايتا يانداۋرماقچى بولدۇم . لېكىن بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىكەن . . . ئۆزۈمنىمۇ ، سەلىمە زىيە بىبى ــ ئوغلۇم ئابدۇرەھىمنىڭ ئانىسى . . . ماڭا مېھرى ياخشى . . . ئۇنى بىرگە ئېلىپ كېتىمەن . سەلىمە بېگىم ئەگرە‌دە قالىدۇ . مېنىڭ دۇشمەنلىرىمنىڭ نەقەدەر كۆپلۈكى سىزگە مەلۇم . ئەگەر كۈنۈم تۇگىسە ، ئۇمىدىم شۇكى ، سەلىمە بېگىمنى سىز ھمايىسىز قالدۇرماسسىز . . .

بوغۇق ئاۋازى بىلەن ۋەسىيەتكە ئوخشىتىپ ئېيتىلغان بۇ سۆزلەردىن ئەكبەرنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى :

ــ خان ئاتا ، سىزنى تەڭرىم ئۆزى ساقلىسۇن ! مەن سىزگە يېتەرلىك قوغدىنىۇچى بېرىمەن . سەپىرىڭىزنىڭ بەخەتەر بولۇشى ئۈچۈن بارلىق چارىلەرنى كۆرىمىز . ئەما ، ئەلۋەتتە قايتىپ كېلىڭ ، بىز سىزنى كۈتىمىز !

بەيرەمخان باش چايقىدى :

ــ قايتالماسلىقىم مۇمكىن ! قالغان ئۆمرۈمنى شائىر بولۇپ ئۆتكۈزمەكچىمەن . مەن تۇركىمەن ئېلىدىنمەن . ئارمىنىم شۇ يەرگە قايتسام ، يۇرتداشلىرىم مېنى ئۆزلىرىنىڭ شائىرى دەپ قوبۇل قىلسا . . . ئەمدى . . . خوش !

ئۇلار مەيۇس خوشلاشتى.

× × ×

بىر ۋاقىتلار زەرەفشان بېغىدا باغۋەن بولغان مۇبارىز-خان (ئاۋۋالقى ئەفزەلبەگ) ئەكبەر ۋە پىرمۇھەممەدنىڭ سۆزلىرىنى بەيرەمخانغا يەتكۈزۈپ يۈرۈپ ، ئۇنىڭ يېقىن ئادىمىگە ئايلانغاندى . بىراق ، بەيرەمخان يېڭىلىپ ، ئەكبەرگە ئەڭ يېقىن ئادەم ئەدھەمخان ۋە ئۇنىڭ ئانىسى ماھىم ئىنىكئانا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن مۇبارىزخان ، يەنىلا بەيرەمخانىنىڭ خىزمىتىدە يۈرگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ئىچكى سىرلىرىنى ئەدھەمخانغا يەتكۈزۈپ تۇردى ۋە ئۇنىڭ سادىق خەۋەرچىسىگە ئايلاندى .

ئەدھەمخان كەلگۈسىدە بەيرەمخانغا ئوخشاش ۋەكىلى سەلتەنەت بولۇش ئارزۇسىدا بولۇپ ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋۋال بەيرەمخانىنى ، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇنىمخانىنى يوق قىلىش نىيىتىگە كەلگەنىدى . مۇبارىزخان شۇ پىلانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ، ئۇنىڭغا ئەستايىدىل خىزمەت قىلسا ، ئەدھەمخان ئۇنى ھېلىغىچە يېتەلمەي كېلىۋاتقان ئارزۇلىرىغا يەتكۈزۈشى ، يۇقىرى ئەمەل ۋە مۇلۇك ئىنئام قىلىشى مۇمكىن ئىدى .

مۇبارىزخان بەيرەمخانىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك خىزمەتكارى قاتارىدا سەپەرگە بىللە چىقتى . ئەدھەمخان ئۇنىڭغا ئەھمەدئابادتىن نېرىدىكى پەتەن شەھرىنىڭ كۈتۈۋالغۇچىسى مۇساخان پولادى بىلەن يوشۇرۇن ئالاقە باغلاشنى بۇيرۇدى . پەتەن گۇجارەت پادىشاھىغا قارايتتى . بۇ يەردە ئەكبەرنىڭ ھۆكۈمى ئۆتمەيتتى . ئەدھەمنىڭ دوستى مۇساخان بولسا ئەگەردە بەيرەمخان بىلەن چىقىشالماي ، پارىخورلۇقتا ئەيىبلىنىپ ، تۆت يىل بۇرۇن پەتەنگە كېتىپ قالغانىدى . ئەدھەمخان بىلەن پىرمۇھەممەد ئەتكە بەيرەمخانىنى پەتەندە ئۆلتۈرۈش پىلانىنى شۇ مۇساخان بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ تۇزدى . مۇبارىزخان ئىككى ئاردا مەخپىي ۋاسىتىچى ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى .

پىلانىنى بېۋاستە ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان قاتىللار بۇنىڭدىن بەش

يىل بۇرۇن سىرھىندىكى جەڭدە بۇيرۇقنى بېجىرمىگەنلىكى ئۈچۈن بەي-
رەمخان تەرىپىدىن قەتلى قىلدۇرۇلغان مۇزەففەر لاخانىنىڭ قېرىنداشـ
لىرى ئارىسىدىن تاللاندى . بەيرەمخان ھەجگە بارىدىغان مويسىپىتلەرگە
ئوخشاش ئاق ماتادىن كىيىم كىيگەن بولۇپ ، پېيىدا قورال ـ ياراغى يوق
ئىدى . ئۇنىڭ شۆھرىتى پۈتۈن ھىندىستانغا تارقالغان بولغاچقا ، ئەجىر
ۋە ئەھمەدئاباد ئارقىلىق پەتەنگىچە بولغان بىر ئايلىق يول داۋامىدا بەي-
رەمخاننى يېقىندىن بىر كۆرۈشكە ، ئۇنىڭ ئىككى ئېغىز سۆزىنى ياكى
بىرەر بېيىت ـ شېئىرىنى ئاڭلاشقا ئىشتىياقمەن ئادەملەر توپ ـ توپ بو-
لۇپ ئەتراپىنى ئورىۋېلىشاتتى .

توپلانغانلار ئارىسىدا ، ئەلـۋەتتە ئۇنىڭ بېشىغا چۈشـكەن كۈل-
پەتلەر ۋە مەغلۇبىيەتلەرنىمۇ ئاڭلىغان ، « ھاكىمىيەتتىن قوغلانغان چوڭ
ئەمەلدارنىڭ ئەھۋالىنى بىر كۆرۈپ قويايلۇق » دەپ سوغۇق سىنىچلىق
بىلەن تىكىلگەن تاماشا كۆرگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس . بەيرەمخان خۇ-
سۇسەن شۇلارنى يامان كۆرىدۇ . ئۇ شانۇ شۆھرەتنىڭ ئېغىر يۈكىدىنمۇ
زېرىككەن ، ئىلاجى بولسا يالغۇز سەيلە قىلغۇسى ، يېڭى شېئىرلار ۋە
داستانلار ھەققىدە ئويلانغۇسى كېلىدۇ . پەتەن كۈتۈۋالغۇچىسى مۇسا-
خان پولادى كونا خاپىلىقلىرىنى ئۇنتۇغاندەك ، بەيرەمخاننى ئىللىق
قارشى ئالدى . ئۇنىڭغا شەھەر چېتىدىكى كۆكلەمزار ۋە خىلۋەت ئور-
مانزارلارنى كۆرسەتتى .

شىمالىي ئۆلكىلەردە قىش چىللىسى باشلانغان بولسىمۇ ، پەتەندە
ھاۋا خۇددى كۆكلەم پەيتىدىكىدەك ، گۈزەل ۋە يېقىملىق . غەرب تەرەپتە
ئۇنچە يىراق بولمىغان دېڭىزدىن سەلكىن شامال ئۇرۇپ تۇراتتى .

بەيرەمخان مانا شۇ ھۇزۇرلۇق ھاۋادا ئورمان ئىچىدە يالغۇز ئايلـ
نىپ سەيلە قىلىشقا چىقتى . جامال ۋە باشقا قوغدىغۇچى يىگىتلىرىنى
جاۋاب بېرىپ قايتۇردى . بەيرەمخاننىڭ يېنىدا پەقەت « ساداقەتلىك »
مۇبارىزخان قالدى . ئۇ مۇزەففەر لاخانىنىڭ ئوغلى مۇبارەك بىلەن يو-
شۇرۇنچە ئۇچرىشىپ تېل بىرىكتۈرۈپ قويغانىدى .

سېرىق بايراقلىق جەمىن ۋە ئەمەلىيەت ① دەرەخلىرى ئارىسىدىن يېگىرمە - ئوتتۇزچە ئادەم چىقىشقا باشلىغاندا ، بەيرەمخان « سىنىچى تاماشىچىلار مېنى مۇشۇ يەردىمۇ تىنچ قويۇشماپتۇ » دەپ رەنجىدى . ئەمما ، ئەتراپىنى ئوراپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ پەيلى يامانلىقىنى كۆرۈپ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى .

— مۇبارىزخان ! — دەپ ھەمراھىنى چاقىردى ئۇ .

بىراق ، مۇبارىزخان ئۇنى قانخور دۈشمەنلىرىگە تۇتۇپ بېرىپ ، ئۆزى ئاللىقاچان غايىب بولغانىدى . بەيرەمخان يىگىتلەردىن بىرىنىڭ قولىدا سوغۇق يالتىراۋاتقان ئىككى ئۇچلۇق خەنجەرنى كۆردى . « جەمۇدخەر » دەپ ئاتىلىدىغان بۇ دەھشەتلىك خەنجەرنىڭ سېپى قايچىنىڭ كىگە ئوخشاش بولۇپ ، ئىككى ئۇچى بەدەنگە سانجىلىپ ، ھەر ئىككى سېپى بارماق بىلەن قىسلاتتى ۋە ئەزالارنى قايچىدەك كېسىپ ، قىيمىلاپ ئادەمنى تىن تارتقۇزماي ئۆلتۈرەتتى . بەيرەمخاننىڭ سارايسىملىك خىيالىدا پەنىپەتتىكى چېدىردا ئۆلتۈرۈلگەن تۇردىبەگ گەۋدىلەندى . ئۇنىڭمۇ بېقىنىغا مانا شۇنداق ئىككى تىغلىق خەنجەر سانجىلغاندا بىچارە كۆزلىرى چانىقىدىن چىققۇدەك بولغان ، قاتتىق قىينىلىپ ، ئىگراپ جان بەرگەنىدى .

ئەمما ، ھازىر ئىككى ئۇچلۇق جەمۇدخەر ئېگىز بويلۇق ، تۇكلۇك ئاۋغان يېگىتنى مۇبارەك لاخانىنىڭ قولىدا ئىدى .

— مېنىڭ ئاتامنى سەن سىرھىندده قىلىچ بىلەن چاپتۇرغانىدىڭ ، قاتىل ! — دەپ جەمۇدخەر تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈردى ، — ئەمدى قىساس قايتقاي !

بەيرەمخاننىڭ نەزەرىدە ئىككى تىغ ئۇنىڭ ئىككى كۆزىگە سانجىلىدىغاندەك كۆرۈندى . بەيرەمخان قوللىرى بىلەن يۈزىنى توستى - دە ، ئارقىغا بۇرۇلدى . ئارقىدىن باستۇرۇپ كەلگەن يىگىتلەر ئۇنى مۇبارەك تەرەپكە قاتتىق ئىتتىرىۋەتتى . بەيرەمخان پىرقىراپ بېرىپ ، مۇبارەككە يەلكىسى بىلەن ئۇرۇلدى . شۇ چاغ ئىككى تىغلىق خەنجەر ئۇنىڭ ئىككى

---

① جەمىن — مۇڭلىق دەرەخ . ئەمەلىيەت — تالىنىڭ بىر تۈرى .

كۆكسىنىڭ ئاستىغا غاچچىدە سانجىلدى . . .

قان تۆكۈپ قۇترىغان قاتىللار بەيرەمخانىنىڭ خوتۇنى ۋە بالىسىنى ئۆلتۈرمەكچى ۋە بار - يوقىنى بۇلىماقچى بولدى . لېكىن ، جامال باشلىق تۈركمەن يىگىتلىرى نازىيە بىبى بىلەن ئابدۇرەھمىنى پەتەندىن ساق - سالامەت ئېلىپ چىقىپ كەتتى . بەيرەمخاننى قانىغا بويالغان كىيىمى بىلەن سەللىسىگە ئوراپ پەتەندە شېھىتلەردەك دەپنە قىلدى . ①

ئاتىسىدىن ئايرىلىپ ، ئەگرەگە يىغلاپ قايتقان ئابدۇرەھمىنى ئەكبەر قولىغا ئېلىپ باغرىغا باستى :

— مەندىنمۇ خاتالىق ئۆتتى ، ئاتالىقنى ھەجگە ماڭدۇرمىسام بولاتتى ! . . . ئەمدى ئاتاڭغا تۆلىيەلمىگەن قەرزلىرىمنى ساڭا تۆلەيمەن ، ئابدۇرەھمجان !

ئەكبەر باش ۋەزىر مۇنسىمخانىغا بۇيرۇدى :

— مەخسۇس پەرمان يازدۇرۇڭ : ئابدۇرەھمىنى مەن پەرزەنتلىككە ئالىمەن . پادىشاھ ئوغلىغا قانداق كىيىم ، تائام ، قانچە خىزمەتكار ، ئۇلپەت كېرەك بولسا ، ھەممىسى تەيىنلەنسۇن . ئەكبەر تېخى پەرزەنت كۆرمىگەن ئون توققۇز ياشلىق يىگىت بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئابدۇرەھمىنى پەرزەنتلىككە ئالغانلىقى بەزىلەرگە غەلىتە تۇيۇلدى . لېكىن ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن تەڭتۇشى ئەزىزخان ئابدۇرەھمگە بەگ ئەتكە قىلىپ تەيىنلەندى . گۈلەفشان بېغى قوروقچى ۋە خىزمەتكارلىرى بىلەن ئابدۇرەھمىنىڭ ئىختىيارىغا بېرىلدى . ئەگرەنىڭ ئەڭ پازىل ئادەملىرى ئابدۇرەھمنى شاھزادىلەردەك تەربىيىلەپ پەرۋىش قىلىشقا باشلىدى .

بەيرەمخانىغا ھازا تۇتۇپ قارا كىيىم كىيگەن ئۈچ خوتۇنىنىڭ بىرى سەلىمە بېگىم بولدى . . ئەكبەر ئاتالىقنىڭ ئەگرەدىكى ئۆيىگە پاتمەگە بارغاندا ، ئىچكى ھويلىغا كىرىپ سەلىمە بېگىمدىن كۆ-

---

① ئارىدىن ئون سەككىز يىل ئۆتكەندە ، يېقىن قېرىنداشلىرى ئۇنىڭ توپىسىنى مەشھەدگە يۆتكەپ ، مەشھۇر ئىمام رىزا مەقبەرىسى يېنىغا كۆمدى .

گـۈل سوربـدى . ھەمدە بېگىم سەلىمـەنىڭ ئالـدىـدا ئولتۇرغانىكەن . يـاش تۈل ئايال ئېسـەدەپ يىغلاپ :

— ئۇ كـىشى ئۆلـگـۈچـە مـەن ئۆلـسـەم بولماسـمـدى ؟ كاشـكى ، بىزدىـمۇ سەتى ① ئادىتى قوبۇل بولسا ، مەنمۇ ئاشۇ يالقۇندا كۆيۈپ كۈل بولسام ياخشى ئىدى !

ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا كىرگەن جۇۋاننىڭ بۇنچىلىك ئازابلىنىشى ھەمدە بېگىمنى تەئەججۇپكە سالدى .

— ۋاي ، سـەلىـمەجـان ، سـىـزگە نېمە بولدى ؟ تېخى گۈلدەك ياشلىقىڭىز تۇرۇپتۇ . . .

— ئېچىلماي سۇلغان گۈل كىمگە كېرەك ، ھەزرىتى بېگىم ؟! بەختىم قارا بولمىسا ، مۇشۇ كۈنلەر بېشىمغا چۈشەرمىدى ؟!

ئەكبەر سەلىمەنىڭ نېمىشقا بۇنداق دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ تۇراتتى . چۈنكى ئۇ ئۆزىنى ئەكبەرگە ناموناسىپ بىلىپ ، شۇنداق ئازابلانـماقتا ئىدى . لېكىن ، ئەكبەرگە ئۇ ھېلىھەم بۇرۇنقىدەك گۈزەل كـۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ دەردىنى سېزىپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، كۆز چانىقىغا ياش تولدى .

— سەلىمە ، — دېدى ئەكبەر ئاۋازى بوغۇلغان ھالدا ، — مەن سـىزنى ھمايە قىلالمىدىم . . . ئۆزۈمنى ھېـلىغـچە گۇناھـكـار سېزىـمەن . . . ۋاقتى كېلەر ، بۇ گۇناھىمنى ئەلۋەتتە يۇيىمەن . توپىمىز بىر جايدىن ئېلىنغان ، تەلىيىمىزمۇ بىر بولغاي ئىلاھىم ! . . .

بۇ سۆزلەر سەلىمە بېگىمگە تەسەللىي بەردى . ئەمما ، ھەمدە بېـگـمنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . ئەجەبا ، ئەكبەر شۇ تۇلنى ئالماقچىمىدۇ ؟

بەيرەمخاننىڭ يىگىرمىسى ، قىرىقى ۋە باشقا مۇراسىملىرى ئۆتـكـەندىن كېيىن ، سەلىمە ھازىدارلىق كىيىملىرىنى تاشلىدى . ھەشت بېـھىش بېغىدا كۈزلۈك گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلغان كۈنلەردە ئۇنىڭ بادام گـۈلـلۈك قابا كىيىپ يۈرگىنىنى ئەكبەر كۆردى ـ دە ، ئانىسىنىڭ ئالدىغا

---

① ھىندىلاردىكى خۇراپىي ئادەت . تۇل ئايال ئۆز ئېرى بىلەن بىللە ئوتقا تاشلاپ كۆيـدۈرۈلىدۇ .

باردی . تاماق قىرىپ ئەيمىنىپقىنا گەپ باشلىدى :
— بىر چاغلاردا سەلىمەنى كېلىن قىلىش ئارزۇيىڭىز بار ئىدى ، ئانىجان . . .
ھەمىدە بېگىم ئەپسۇس بىلەن :
— نېسىپ قىلمىغانىكەن ، — دېدى .
ئەكبەر ھازىر دادىسىدىنمۇ قاۋۇل ۋە بەقۇۋۋەت يىگىت بولۇپ قالغاندى . سەلىمە بېگىم بەيرەمخانغا ياتلىق قىلىنغان چاغدا ، ھەمىدە بېگىم ئوغلىغا مەرھۇم ھىندال مىرزىنىڭ قىزى رۇقىيە بېگىمنى ئېلىپ بەرگەن . لېكىن ، ئەكبەرنىڭ ئۇنىڭغا كۆڭلى بولمىغاچقا ، ئۇچ يىلغىچە پەرزەنت كۆرمىگەنىدى .
ھەمىدە بېگىمنىڭ نەۋرە كۆرگۈسى كېلەتتى . ئەكبەر شاھلىق ئۇدۇمغا ئاساسەن يەنە ئۆيلىنىشى مۇمكىن ئىدى . ھەمىدە بانۇ ئىلگىرى سەلىمەنى ياخشى كۆرگەن ، بىراق ھازىر « تەقدىر قوشۇلمىغانىكەن ، ئەكبەردەك يىگىتكە چوكان ئېلىپ بېرىمەنمۇ ؟ » دەپ ئۇلارنى يېقىنلاشتۇرغۇسى كەلمەيتتى . بىراق ، ئەكبەر سەلىمەگە كۆڭلى بارلىقىنى ئانىسىغا ئېيتىپ :
— مەن ئۇنى ئۆز . . . ھمايەمگە ئالماقچىمەن ، — دېدى ، — باشقىلار نېمە دېسە دېسۇن . ئەمما ، خان ئاتانىڭ دۇشمىنى جىق ، ئاچچىقىنى سەلىمەدىن ئالىدىغانلار كۆپ . خان ئاتانىڭ ئۆزى بۇنى ماقۇللىشىم كېرەك .
— بىلىمەن ، سىز ئالىيجاناب بولماقچىسىز . لېكىن ، كۆڭۈل ئىشى نازۇك ، ئەكبەرجان . . . ئۇچ يىل بىراۋنىڭ نىكاھىدا بولغان چوكان . . .
ئەكبەر خاپا بولۇپ دېدى :
— بۇنى ماقۇللا ئەسلەتمەك ! باشقىلار شۇنداق دېسىمۇ سىز بىلەن بىز ھەققەتنى بىلىمىزغۇ . . . سەلىمەنىڭ بىزنى دەپ شۇ ئۆيگە كىرگەنلىكىنى ئېسىڭىزدىن چىقىرىپ قويدىڭىزمۇ ؟ « ياخشىلىقنى قايتۇرۇش

ئاسان ئەمەس ، بۇ ، قۇربان بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ » دېگەن گەپنى ئۆزىگىز ماڭا قىلغان ئەمەسمۇ ؟

ھەممە بېگىم ئەمدى ئۆزىنىڭ شۇ گېپىگە ئەمەل قىلمىسا بولمايدىغان بولۇپ قالدى ۋە توي تەييارلىقىغا كىرىشتى . مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، توي شاۋقۇن ـ سۈرەنسىز ئاددىيغىنا بولدى .

ھەشت بېھىش بېغىنىڭ ئوستىدە يۇلتۇزلار چاراقلاپ يەتتە كۈنلۈك ئاي ئۇپۇققا ئېقىپ چۈشۈۋاتقان چاغدا ، ئىككى تەشنا قەلب ئاخىر بىر ـ بىرىنىڭ مېھرىگە قاندى .

دېهلى . مۇھەببەت ۋە غەزەپ

خەزىنىنىڭ ئاچقۇچى ئەكبەرنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن ، دېھ-
لىدىكى مىرزا ھۇمايۇن مەقبەرىسىنىڭ لايىھەسى قەغەزدىن يەرگە چۈشۈپ
ھەيۋەتلىك بىر قۇرۇلۇش تۇسىنى ئالدى . بۇ ئىشقا ناھايىتى كۆپ مەبلەغ
سېلىنغاچقا ، بىناكار مەۋلانە مىراكنىڭ قولىدا ئونلاپ تاشچىلار ، پىلان-
چىلار ، يۈزلەپ مەقبەرىچىلەر ئىشلىدى . مەقبەرىگە كېتەرلىك قىزىل تاش
ناھايىتى يىراقلاردىن ، تاغلاردىن توشۇپ كېلىنەتتى . ئۆكۈز ۋە ئات
قوشۇلغان ھارۋىلار ئىغىر تاشلارنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ ئۇلگۈرەلمەي ،
تاشچىلار بەزىدە بىكار تۇرۇپ قالاتتى . پۈتۈن ئوي - خىيالى مەرھۇم
ھۇمايۇن ۋە ئۇنىڭ مەقبەرىسى بىلەن بەند بولغان ھەمىدە بېگىم ئەگرە-
دىكى ئەكبەرگە خەت يېزىپ ئەھۋالنى چۈشەندۈردى .

« ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈرلەركى ، ھازىر زامان تىنچ ، پىلخانىڭىزدا
ئەتىياز پىللىرى بېقىلىپ تۇرۇپتۇ . بىر قىسمىنى يۈك توشۇشقا ئۆگەتسەك
بولماسمۇ ؟ » دەپ سورىدى ئۇ .

شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەر بىكار تۇرغان ھەربىي پىللىرىدىن
ياۋاشراقلىرىنى بىھشان چاند باشلىق پىلچىلارغا تاپشۇرۇپ ئەگرەدىن
دېھلىغا ماڭغۇزدى .

ھەربىي پىللار كۆپىنچە بىكار تۇراتتى . ئانچە - مۇنچە بولۇپ
تۇرىدىغان ئۇرۇش ئالدىدا ئۇلارغا كۆپلەپ يەم بېرىلەتتى . تاتلىق سۇغا
مەست ۋە دەرغەزەپ قىلغۇچى گىياھلارنىڭ شەربىتى قوشۇلۇپ ئىچكۈ-
زۈلگەندىن كېيىن ، ئۇلار شاخ - شۇمبىلارنى بەدىنى ھەم خارتۇمى بىلەن
ئۇرۇپ ، پۈتى بىلەن يەنجىپ كېتىۋېرەتتى . ئىشقا ئۆگىتىلگەن پىللار
يۈك توشۇپ چارچىغان چېغىدا ، ياۋاش بولۇپ قالاتتى . ئۇلارغا شېكەر
قومۇشقا ئوخشاش يېمەكلىكلەر ، ئېسىنى يىغقۇچى يېمىشلەر بېرىلەتتى .

بىر ـ ئىككى ئاي شۇ تەرزدە بېقىلغان فەۋجىدارنىڭمۇ ياۋاش بولۇپ قالـ غانلىقىنى ۋە يۈك توشۇشقا ئۆگىتىلگەنلىكىنى ئەكبەر دېھلىغا كەلگەندە ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى .

ئەرەبىستانغا بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەن بىكە بېگىم ھەمىدە بانۇغا سىناي تېغى ئېتىكىدە ئاڭلىغان بىر رىۋايەتنى ئېيتىپ بەردى :

ـــ بارا ـ بارا ئۇرۇش يوقىلار ئىمىش ، ئادەملەر قىلىچلاردىن سا ـ پان ياسارمىش !

ـــ كاشكى شۇ زامانىلارنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلسا ، ھاجى بېگىم ، ـــ دېدى ھەمىدە بانۇ .

بىر ۋاقىتلاردا كۈنداش بولغان بۇ ئىككى ئايال ھازىر ئىناق بولۇپ قېلىشقانىدى . ئەمدى ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىدىغان ئېرى يوق ، مانا بۇ مەقبەرە قۇرۇلۇشىدىكى ئالدىراشچىلىقلارمۇ ئىككىسىگە يېـ تىپ ئاشاتتى .

ھاجى بېگىم باغ قۇرۇلۇشىنى ياخشى بىلەتتى ، مەقبەرە ئەتراپـ ىدىكى ئوتتۇز جارىب [1] چوڭلۇقتىكى ئىچكى ـ تاشقى باغنىڭ شەكلى ، گۈلزار ۋە دەرەخزارلىرى ئۇنىڭ نازارىتى ئاستىدا قىلىنماقتا ئىدى .

مىرزا ھۇمايۇن مەقبەرىسىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى باغ ئوتتۇرىسىغا قۇرۇلۇۋاتقانلىقى ۋە بۇ باغنىڭ ئۆزى بىناكارلىق ئەسىرىدەك مەخسۇس لايىھە ئاساسىدا قۇرۇلۇۋاتقانلىقى دېھلى ۋە ئەگرەدە ئەمدىلا تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان يېڭىلىق ئىدى . مەۋلانە مىراك ھەم بېگىملەر بۇنداق مەقبەرىلەرنى ھېرات ۋە مەشھەددىلا كۆرگەنىدى . سەمەرقەنددىكى گورى ئەمىرنىڭمۇ شۇ تەرىقىدە قۇرۇلغانلىقىنى بىلىشەتتى . ھازىر ئۇلار ماۋەرا ئۇننەھر ۋە ئىران بىناكارلىرىنىڭ شۇ ئەنئەنىسىنى ھىندىستان شارائىتىغا تەدبىق قىلىشاتتى . قىيىنچىلىق شۇنىڭدا ئىدىكى ، سەمەرقەند ـ ھېرات ئابىدىلىرىگە بېزەك سۈپىتىدە ئىشلىتىدىغان رەڭدار كاھىشلارنى بۇ يەردە ئىشلەتكىلى بولمايتتى . ھىندىستانىنىڭ ئىسسىق ئىقلىمى ۋە ئۇزاققا سوزۇـ لىدىغان يامغۇر پەسلى كاھىشلارنى تېزلا كاردىن چىقىراتتى . شۇنىڭ

---

① جارىب ـ بىر مىڭ ئىككى يۈز كۋادرات مېتىرغا تەڭ .

ئۇچۇن مەقبەرىگە ئىشلىتىدىغان بارلىق زىننەتلەر تاشتىن يونۇلۇپ ، مەرمەر رەڭ ۋە ھەل بېرىش ئارقىلىق ئىشلەنمەكتە ئىدى . مىرزا ھۇمايۇن مەقبەرىسى ئۆزىنىڭ كاتتىلىقى ۋە بارلىق ئىشلىرى تاشچىلىققا ئاساسلانغانلىقى بىلەن ھېرات ۋە سەمەرقەند ئابىدىلىرىگە ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە ئىدى .

جۇمە كۈنلىرى قۇرۇلۇشتا ئىش توختاپ ھەممە جاي قاينىۋاتقان قازانغا سۇ قۇيغاندەك جىمجىت بولۇپ قالاتتى ، پەقەت ناگان ـ ناگاندا ھۇمايۇن قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلگەنلەرنىڭ دۇئا ـ تىلاۋەتلىرى مۇڭلۇق ئاھاڭ بىلەن ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

مۇسۇلمانلىق ئادىتىگە ئاساسەن ، بېگىملەر ھۇمايۇن قەبرىسىگە سەھەردە كۈن چىقماستىلا كېلىپ كېتەتتى . بۇنداق چاغدا باشقا تاۋاپچىلار يوق دېيەرلىك ئىدى . بۇ جۇمە ھاجى بېگىم قىزىتما بولۇپ قالغانلىقتىن تاۋاپ قىلغىلى كېلەلمىدى . ئەمما ، ھەمىدە بېگىم تاڭ سەھەردىلا ئۆزى يالغۇز كەلدى .

ئۇلگە سۈپەتلىك مەقبەرىنىڭ ئەتراپى قورشالغان ۋە ئۇستى ئوبدانلا يېپىلغانىدى . ئىچكىرىسى قاپقاراڭغۇ ، بېگىم ئىككى دەستە شامدانىنىڭ شامللىرىنى يېقىپ قەسرىنىڭ باش تېمىغا قويۇۋاتقاندا ، كىمىنىڭدۇر پىچىرلاپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى . ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ، قەبرىنىڭ ئايىغ تەرىپىدە ئولتۇرغان ئۇزۇن ساقاللىق مويسىپىتنى كۆردى . بېگىم بېشىغا قايرىۋەتكەن ھىلھىلە رومىلىنى يۈزىگە چۈشۈرۈپ ئولتۇردى ۋە تىلاۋەت تۈگىگەندە ، مويسىپىتقا قوشۇلۇپ دۇئا قىلدى .

مويسىپىت ھاسسىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، تىترەڭگۈ تاۋۇش بىلەن :

ـــ ھەزرەت بېگىم ، كېچىككەن بولساممۇ ، سىزنىڭ دەردىڭىزگە ھەمدەم بولاي دەپ كەلدىم ، ـــ دېدى .

ئاۋازى ، كۆزلىرى ناھايىتى تونۇش ، ئەمما قورۇق ، ئاق ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزى ناتونۇش ، تۇركىي سۆزلەرنى ھىندىچە تەلەپپۇز

بىلەن سۆزلەشلىرىمۇ كىمنىدۇر ئەسلىتەتتى . لېكىن ، چوڭ ئاق ساللىسى ۋە ئۇچسىدىكى مەللە چاپىنى شەپخلەرنىڭكىگە ئوخشايتتى .

— مىننەتدارمەن ، تەقسىر ، — دېدى ھەمىدە بېگىم ئورنىدىن تۇرۇپ .

— ھۇمايۇن ھەزرەتلىرى بىلەن . . . ئاغا ـ ئىنى بولۇشقا ـ نىدۇق ، — سۆزىنى داۋام قىلدى مويسىپىت كىشى ، — قەبرىنى تاۋاپ قىلغىلى ھەر يىلى كېلىمەن ، ئەمما سىزنى تۇنجى قېتىم ئۇچرىتىشىم . . .

ھەمىدە بېگىم بىردىن جەمنە بويىدا ئۆتكەن قىزلىق چاغلىرىنى ، نىزام پالاقچىنىڭ قىياپىتىنى ، ئوتلۇق كۆزلىرىنى ۋە شېرىن ئاۋازلىرىنى ئەسلىدى ـ دە ، ۋۇجۇدى لەرزىگە كېلىپ سورىدى :

— سىز ؟ . . . نىزام ؟ . . . ساھىب نىزام . . .

— ھەئە . بەختسىزلىككە ئۇچراپ ، سەلىم دېگەن نامنى ئالغان نىزام — مەن !

— راستمۇ ؟ كۆزلىرىمگە ئىشىنەلمەيۋاتىمەن ! — دەپ ھەمىدە بېگىم نىزام تەرەپكە قايرىلدى . يىگىرمە ئۇچ يىلدا ئادەم شۇنچە ئۆزگىرىپ كېتەرمۇ ؟ تېخى ئەللىككە كىرمىگەن نىزام — ھاسسا تۇتقان ، ئاپ ئاق ساقال !

— ئېغىر جاراھەتلەر مېنى تېز قېرىتىۋەتتى ، بېگىم . بارمىغان يېرىم قالمىدى . ھازىرمۇ . . . سىز بىلەن . . . ھەزرەت ئىككىنىزلار . . . سىند ۋىلايىتىدىكى چاغلىرىڭىزلاردا ماڭا مەدەت بېرىپ تۇراتتىڭىزلار ، بولمىسا ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن بولاتتىم .

— خەيرىيەتكى ، يەنە يۈز كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم ، سىزگە دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرىم دىلىمدا قالغانىدى . مەن ئۇچۇن سىز پاكلىق تىمسالى ئىدىڭىز ساھىب نىزام ! . . . ھەزرىتىمۇ سىزنى ئەۋلىيا سۈپەتلىك يىگىت دەپ ئۇلۇغلايتتى .

— ئەۋلىيا ئەمەس ، ئاسىي بەندىمەن ، — دېدى نىزام ، — ئۇ- چىلىمىز بىر چاغلاردا خەت يېزىشىش ئارقىلىق خەۋەرلىشىپ تۇراتتۇق ، ھازىرمۇ بۇ يەردە ئۇچىلىمىز ... ھەزرەت ھۇمايۇننىڭ روھى مەن ئۇچۇن

تىرىك . ئىنسانىنىڭ پاكلىقى دىلدىكى ئېتىقاددىن كېلىدۇ ، كىيىم پاكىز بولمىسىمۇ دىل پاك بولسا ، بۇنداق دىلنى مۇقەددەس بىلىپ ئۇنىڭغا سېغىنىش مۇمكىن . مەنمۇ جەمنەدە ياشىغان چاغلاردا سىزنىڭ سىمايىڭىز-دىن ساماۋى بىر نۇرنى كۆرگەنمەن . بۇ نۇر شۇ چاغدىلا كۆزلىرىمگە كىرىپ ماكانلاشقانىدى . ھېلىغىچە كۆزلىرىمنى يۇمسام ، قارىچۇقۇم ئېچىدە سىز كۆرۈنگەندەك بولىسىز ھەمدە بېگىم .

ھۇمايۇننىڭ قەبرىسى يېنىدا دېيىلۇاتقان بۇ سۆزلەردىن ھەمدە بانۇ ئوڭايسىزلىنىشقا باشلىدى . بۇنى سەزگەن نىزام :

— قېرىنغاندا كۆڭۈل ئىزھار قىلۇاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالماڭ ، بېگىم ، — دېدى ، — سىزمۇ ، مىرزا ھۇمايۇنمۇ مەن كۆرگەن ئىنسانلار ئىچىدە ئەڭ پاك دىل ئادەملەرسىلەر . ھەر ئىككىڭلارنى مەن ناھايىتى ئەزىز كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن ، سېكرىدىن مۇشۇ يەرگە پىيادە زىيارەتكە كەلدىم .

مويىسىپىت ئادەمنىڭ يۈز مىلدىن ئارتۇق مۇساپىنى پىيادە بېسىپ كېلىشى ھەمدە بېگىمنى ھەيرانۇھەس قىلدى :

— ئەگەر . . . بىلگەن بولساق ئات ئەۋەتەتتۇق ، ساھىب نىزام !

— ئاتلىق يۈرۈش مېنىڭ ھازىرقى ئېتىقادىمغا خىلاپ ، مېنىڭ كەمبەغەلپەرۋەر ئۇستازىم كەبىرمۇ ، مۇئىددىن چەشتىمۇ دائىم پىيادە يۈرگەن ، كەمبەغەلچىلىكتە ئۆمۈر ئۆتكۈزگەنلەر ئىدى ، شەيخ سەئىدى ئېيتقاندەك :

سەئىدى ، چۈن دۆۋلەتۇ فەرماندىھى
نىستىۇ ھەقپەرەستى خۇشتەرەست

تەرجىمىسى :

سەئىدى ، باي ـ دۆلەتمەن ۋە مەنسەپدار بولغاندىن كۆرە ، يوقچىلىققا كۆنۈپ ، ھەقپەرەس بولۇش ئەۋزەلدۇر .

ـــ دۆلەت ، هاكىمىيەت نىزالىرىدىن مەن بەك تويۇپ كەتكەنـ
مەن ، ـــ دېدى ھەمدە بېگىم ، ـــ سىند ۋە قەندەھاردا ، قەزۋىن ۋە
كابۇلدا ، دېھلى ۋە ئەگرەدە . . . بېشىمىزغا نە بالالار كەلمىدى ! . . . سا-
ھىب نىزام . . . سىزنىڭ كەرەمنەسە دولقۇنلىرى ئىچىدىن ھەزرىتىمنى
قۇتقۇزۇپ چىققانلىقىڭىزنى ئوغلىمىز ئەكبەر شاھمۇ ئاڭلىغان ، نېمىشقا
ئالتە يىلدىن بېرى سارايغا كەلمەيدىكىز ؟

ـــ بېگىم ، مەن ئەمدى پادىشاھ سارىيىغا زىنھار قەدەم باسمايـ
مەن .

ـــ يا بىزدىن كۆڭلىڭىز رەنجىپ قالدىمۇ ؟

ـــ سىزدىن ئەمەس ، مۇتلەق ھاكىمىيەت دېگەن ئەجـدىـھـادىن
يۇرەكئالدى بولۇپ كەتكەنمەن . مىرزا ھۇمايۇن پەنجاپقا قايتقان چاغلاردا
بـەك كۆرگۈم كەلدى . شەيخ مۇبارەك دېگەن كىشىدىن مەكتۇپ يېزىپ
كىرگۈزگەنىدىم . ئەمما ، ھەزرىتىمنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگۈزمەپتۇ . بىئەنەدە
خەلق ھەرىكىتىگە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ، شەيخۇلئىسلام ئەنسارى ئۇنى
« دەھرىي » دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ ، بىچارە شەيخ مۇبارەك ئۆمۇر بويى
قېچىپ يۈرۈپتۇ . ئەنسارى بولسا ناھايىتى كۆپ ئىززەت ـ ئىكرامغا ئىگە
بوپتۇ . شۇنىڭدىن كۆردۈمكى ، ساراي دېگەن يامان غەرەز ، ئىغۋا ، چېـ
قىمچىلىق ، ئادالەتسىز بىلەن تولغانىكەن ! ئاشۇ ئەجدىھانىڭ بۇلارسىز
ياشىيالمايدىغانلىقىنى ئۆزۈم بىرنەچچە كۈن پادىشاھ بولغان چېغىمدا
كۆردۈم . بەيرەمخاننى بۇ ئەجدىھانىڭ قانداق يالماپ يۇتۇۋەتكەنلىكىنى
سىز كۆرگەنسىز ؟ بۇ ئەجدىھانىڭ ئادەمنى ئالداپ ، ھودۇقتۇرۇپ ، يار
بويىغا قانداق ئېلىپ بارغانلىقىنى سەزمەي قالمىدىكەنسىز .

ـــ توغرا ، پىتىنخور ، مەنپەئەتپەرەسلەر كۆپ . مەن دائىم ئوغـ
لۇمدىن ئەنسىرەپ ياشايمەن . . . ئېھتىمال سىزنى ئالداپ ، مەكتۇپىڭىزنى
دۇشمەنلىرىڭىز گە ئەۋەتىپ بەرگەن خائىن ھازىرمۇ سارايدا باردۇر ، سىز
ئۇنى كۆرسىڭىز تونۇيالامسىز ؟

ـــ ئەفزەلبەگ دېگەن تېشى پال ـ پال يىلاننى مەن ئۆمۇرۋايەت
ئۇنتۇيالمايمەن . ئەدھەمخان سېكرى تەرەپلەرگە بارغاندا ، ئۇنىڭ يېنىدا

يۇرگەن چار ساقال بىر بەگنى كۆردۇم . قاش ـ كۆزى ئاشۇ ئەفزەل-
بەگنى ئەسلىتىدۇ . يېقىندا ئەدھەمخان بىلەن ماھىم ئانا ئۇنىڭغا پادىشاھ-
تىن مەنسەپ ئېلىپ بەرگەنمىش . مىلك بېشىلىققا ئۆستۇرگەنمىش .
ـــ ئىسمى ئەفزەلبەگمىكەن ؟
ـــ ھازىرقى ئىسمى باشقا . يادىمغا ئالالمىدىم .
ـــ خائىنلارنى پاش قىلىشتا ئەكبەرجانغا ياردەم بەرگەن بولسە-
كىز ، ساھىب ! ئۇنىڭغا دائىم سىزدەك ئاق كۆڭۈل كىشىلەر كەملىك قى-
لىدۇ .
ـــ يامانلاردىن بىرىنى يوقاتسىگىز ، ئۇنىڭدىن يامانراقلىرى كې-
لىدۇ ، مۇتلەق ھاكىمىيەت بار جايدا خىيانەت ، ئالدامچىلىق ، ئادالەتسىز-
لىك بولماي مۇمكىن ئەمەس ، بېگىم !
نىزامنىڭ گېپىنىڭ جېنى بارلىقىنى ئۆزىمۇ ئاچچىق تەجرىبىلەر-
دىن بىلگەن ھەمدە بېگىم دېلىغۇل بولۇپ سورىدى :
ـــ شۇنداقتىمۇ ، بۇ بالا ـ قازالاردىن ساقلايدىغان بىرەر باشپاناھ
يوقمىدۇ ؟
ـــ باشپاناھ بار ، بىزنىڭ شەھەر ـ يېزىلىرىمىزنى كىملەر قۇرۇپ
چىققان ؟ كىيىم ـ كېچەك ، يېمەك ـ ئىچمەكلەر كىمنىڭ ئەمگىكىدىن
كېلىدۇ ؟ مەقبەرىنى كىم تىكلەۋاتىدۇ ؟ سارايلار ، تاجۇتەختلەرنى كىم
ئالىقىنىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتىدۇ ؟ خەلق ! ئەل ـ ئاۋامنىڭ ئازغىنە بىر
قىسمى پادىشاھ قوشۇنىدا ئەسكەر بولۇپ ، جەڭلەردە ئۇنىڭغا باشپاناھ
بولىدۇ ، ئەمما باشقا بىر قىسمى بولسا ، ئەمەلدار ۋە مەنسەپدارلارنىڭ ئا-
يىغى ئاستىدا ئېزىلىپ ياتىدۇ ، ئۇلارنى جەبىر ـ زۇلۇمدىن قۇتقۇزىدىغان
ئادىل پادىشاھ چىقىدىغان بولسا ، خەلقمۇ بۇنداق پادىشاھقا باشپاناھ بو-
لىدۇ .
ـــ ئەكبەرنىڭ ئەڭ زور ئارزۇسى ـــ ئادىل پادىشاھ بولۇشتۇر ،
لېكىن ئۇنىڭ بىر دانىشمەن كۆيۈنگۈچىسى يوق . سىز . . .
ـــ مەن ئاجىز بىر ئادەممەن ، بېگىم . كۆيۈنگۈچىلىك قولۇمدىن
كەلمەيدۇ . لېكىن ، پۈتۈن خەلق بىر ھەقىقەت ئەتراپىغا ئۈيۈشۈپ ، بىر

نىيەتتە بولسا ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنىدۇ ، ئۇستازىمىز مۇئىددىن چەشتى : « ئىنسان ، سەن ھەقنى ئاسماندىن ئەمەس ئۆز دىلىڭدىن ئىزدە » دېگەنىدى . كەبىر مۇنداق دېگەن . . . ــ نىزام كەبىرنىڭ شېئىرىنى ھىندىچە ئوقۇپ پارسچىغا تەرجىمە قىلماقچى بولۇۋىدى ، ھەمىدە بېگىم :

ــ چۈشەندىم ! ــ دېدى .

ــ سىز ھىندچە ئۆگەنگەنمۇ ؟!

ــ ھەئە ، بىمالال سۆزلىيەلەيمەن ، ــ دېدى بېگىم ھىندچە .

ــ ئۇنداق بولسا ، بىزنىڭ دىلىمىزغا يول تېپىشىڭىز ئاسان چۈشىدىكەن .

ــ ئەكىبەرجان ھىندچىنى سۈدەك بىلىدۇ . پەقەت ئۇنىڭ ئەترا-پىدا ئادەمنى بۇزىدىغان يامانلار كۆپ .

ــ بىراق ، ئېسىل ئادەمنىڭ يامان ئادەملەر ئارىسىدا ئۆزىنىڭ پەزىلەتلىرىنى يوقىتىشى ناتايىن . كەبىرنىڭ بىر شېئىرىدا « خۇشبۇي سەندەل دەرەخلىرىگە زەھەرلىك يىلان يۆگىشىۋالسىمۇ ، بۇ دەرەخ ئۆزى-نىڭ مەززىلىك پۇرىقىنى يوقاتمايدۇ » دېيىلگەن . بېگىم ، سىز بىلەن گەپلىشىۋاتقان مۇشۇ دەقىقىدە ئەنە شۇ ئالىيجاناب سەندەل دەرىخىنى قايتا ـ قايتا ئەسلىمەكتىمەن . . . ئاڭلىشىمچە ، پادىشاھ ئوغلىڭىز ئۆمەر-قۇتتا تۇغۇلغان چاغدا ، سىز بىر ھىندى ئايالنى ئىنىكئانىلىققا تەكلىپ قىلغان ئىكەنسىز ، راستمۇ ؟

ــ راست . راجە ۋىرسالنىڭ قېرىندىشى رۇپارانى ئەكبەرجانغا ئاق سۈت بەرگەن ئىنىكئانىلارنىڭ بىرى .

ــ بۇنىڭ قانچىلىك ئۇلۇغ مەنىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھازىرمۇ تېخى چۈشىنىپ يەتمىگەن بولسىڭىز كېرەك . كەبىرنىڭ بىر ئانىسى ھىندى ، بىر ئانىسى مۇسۇلمان ئىدى . شۇڭا ئۇنىڭ قەلبىدە ، ھاياتىدا ، شېئىرلىرىدا ھىندى بىلەن مۇسۇلمان بىر گەۋدە بولۇپ بىرلەشكەنىدى . كەبىر ئۆلگەندە ، ھىندىلار ئۇنى ئۆز ئادىتى بويىچە ئوتتا كۆيدۈرۈپ كۈ-لىنى گاڭگ دەرياسىغا چاچماقچى بولغانىدى . مۇسۇلمانلار بولسا « ياق ،

كەبىر بىزنىڭ » دېيىشىپ ، ئۇنى ئۆز ئادەتلىرى بويىچە يەرگە دەپنە قىلماقچى بولۇشتى . ئىككى تەرەپ مۇنازىرە قىلىشىپ ، ئۇنىڭ جەسىتىنى يېپىپ قويغان يوپۇقنى ئاچسا كەبىر يوق . ئۇنىڭ جەسىتى ئورنىدا بىر دەستە گۈل تۇرغان ئىدى . ھىندىلار بىلەن مۇسۇلمانلار بۇ گۈلنى تەڭ بۆلۈشۈپ ئېلىشىپتۇ ، بۇ رىۋايەتنىڭ مەنىسىنى ئۆزىگىزمۇ چۈشىنەرسىز . بېگىم ، تىلىكىم شۇكى ، ئوغلىگىز ئەكبەر ئىككى تەرەپنى ئوخشاش كۆرسە ، مۇسۇلمانلار ۋە ھىندىلار قەلبىگە كەبىر كەبى ئورناپ كەتسە . . . شۇندىلا پۈتۈن خەلقنىڭ قۇدرىتى ئۇنى بېشىغا كەلگەن بالالاردىن ساقلايدىغان باشپاناھ بولىدۇ . ئەگەر ئوغلىگىز خەلقنىڭ دىلىغا چوڭقۇر يىلتىز تارتالمىسا . نۆۋەتتىكى بورانلار ئۇنى يۇلۇپ ئۇچۇرۇۋېتىشى مۇمكىن . دادىسىنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈنلەر ئەكبەرنىڭ بېشىغا چۈشمىسۇن دەپ مۇشۇ گەپلەرنى قىلىۋاتىمەن .

ھەمىدە بېگىم ئۆزىنى قىيناپ يۇرگەن ئەڭ مۇشكۈل مەنىۋى مۇشكۈلاتلىرىغا مۇشۇ دانىشمەن مويىسپىتىنىڭ ياردىمىدە جاۋاب تاپالايدىغانلىقىنى ، ياشلىقىدىكى مېھرىنىڭ ئەمدى غەرەرسىز ، ساپ بىر مەنىۋى يېقىنلىققا ئايلانغانلىقىنى سەزدى .

ــ سارايغا كەلمىسىگىز . . . بەلكى . . . ئەكبەرجان ئۆزى بارار . سىزنى قەيەردىن تاپسۇن ؟

ــ مەن بىر پېقىر ئادەممەن ، بېگىم . پادىشاھنىڭ مېنى ئىزدەپ بېرىشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ . ئەمما سىزگە ئېيتىپ بېرىشىم مۇمكىن ، سېكرىدىن ئون چاقىرىم نېرىدا ئورمان چېتىدە كۆلبەم بار . ئازغىنە يەر بىلەن دېھقانچىلىق قىلىپ تىرىكچىلىك قىلىۋاتىمەن . شېرخان دەۋرىدە ئىسمىنى ئۆزگەرتىپ يوشۇرۇنۇپ يۈرگىنىمدىن خەۋىرىگىز بار ، ھەر قاچان . بەش يىل دەرۋىش بولدۇم ، سەلىم چەشتى دېگەن نام بىلەن تونۇلدۇم . ھازىر كۆپچىلىك شۇ ئىسىم بىلەن ئاتايدۇ . نىزام دېگەن بۇرۇنقى ئىسمىم ئەمدى ئۇنتۇلدى . كىشىلەر ئالدىدا شەيخ سەلىم دەپ ئاتىغىنىگىز ياخشىراق .

مۇسۇلمان ئايال بىلەن بىگانە ئەركەكنىڭ ساپ نىيەتتە ئۇچرى-

شىپ گەپلىششى ئۇچۇن ، پىر بىلەن مۇرىت مۇناسىۋىتىنىڭ قولايلىقراق بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ھەمدە بېگىم :

ـــ خوپ ، مەن سىزنى بۇگۈندىن باشلاپ ئۆزۈمنىڭ مەنىۋى باشلامچىم دەپ بىلىمەن ، ـــ دېدى .

سەلىم ئاتا ھەمدە بېگىمگە يېقىن كەلدى . ئىككىيلەنىنىڭ ئارىسىدا ھۇمايۇننىڭ مەرمەر قەبرىسى تۇراتتى . باشلامچىغا قول بېرىش ئادىتى بويىچە ، ھەمدە بېگىم سەلىم ئاتىغا نەپىس ئالقانلىرىنى سۇندى . بېگىمنىڭ ئېرىنىڭ روھى گۈۋاھلىقىدا تۇزۇلۇۋاتقان بۇ مەنىۋى ئىتتىپاق ، غەرەرسىز ، پاك بىر ئىمان ئىشى ئىكەنلىكىنى سەزگەن سەلىم ئاتا مەرمەر قەبرىدىن ھالقىپ قولىنى سوزۇپ ، ھەمدە بېگىمنىڭ بارماقلىرىنى چاڭگىلىغا ئالدى ـ دە ، يۇزلىرىگە سۈرتتى .

ئۇلار يەنە ئۇچرىشىدىغان بولۇپ خوشلاشتى . سەلىم ئاتا ھاسسىنى قولتۇقىغا ئېلىپ ، تەمكىن ئەمما پۇختا قەدەملەر بىلەن يىراقلاشتى . ھەمدە بېگىم ئۇنىڭ ھازىر ئەللىككە كىرمىگەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئەسلىدى . كۆرۈنۈشتە نۇرانە مويىسپىتتەك تۇرسىمۇ ، ئىشقا پىشقان بەستى يەنىلا مەزمۇت ئىكەنلىكىنى سەزدى ۋە ئۇنىڭ سېكرىگە پىيادە بارالايدىغانلىقىغا ئىشەندى . ئەڭ مۇھىمى بۇ ئادەم بېگىمنىڭ دىلىدىكى ئۆچكەن بىر ئوتنى ياندۇرۇپ قويغاندەك بولدى .

× × ×

ئەكبەر ئەقلىنى تېپىپ ، ھىندىستانغا قايتىپ كەلگەندىن بېرى ، بۇ مەملىكەتتىكى ئاجايىباتلار ئۇنىڭدا پۇتمەس ـ تۈگىمەس بىر ھەيرانلىق قوزغىدى . بالىلىقىدا غايەت زور پىللار ئۇنىڭ ئەقلىنى لال قىلغان ، زەھەرلىك يىلانلارنى نەي ئاۋازىغا ئۇسسۇل ئويناتقۇچىلار ئۇنى يەنە بىر تەئەججۇپكە سالغان . يەرگە تىرىكلا كۆمۈپ قويۇلسىمۇ ئۆلمەيدىغان ، كولاپ ئالغاندا تىرىلىپ مېڭىپ كېتىدىغان پېقىرلار (ياگلار) ھىندىستاننىڭ سېھىر ـ جادۇسىنىڭ كۆپلىكىگە ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئىشەندۈرگەنىدى .

ئەكبەر ئون ئۇچ يېشىدا پىل باققۇچىلار ئارىسىدا پىل كۆندۇ-
رۇشنى مەشىق قىلىپ يۈرگەن پەيتتە ، ھىند تىلىنى ئۆگەنگەن بولۇپ ،
ئوردو تىلىنىمۇ بىمالال سۆزلىيەلەيتتى . پىل باققۇچىلارنىڭ سۆيۈملۈك
قەھرىمانلىرى راما ۋە ئۇنىڭ گۈزەل سۆيگۈنى سىتى يائش ئەكبەرنىڭ
دىلىغا مەلۇم بىر ئوتنى ياققان . شۇڭا ئۇنىڭ رامادەك قەھرىمانلىق
كۆرسەتكەنى ۋە ئۆز سىتىسىنى تېپىپ ، ئۇنىڭغا ئېرىشكىنى ئارزۇ قىلغان
پەيتلىرى كۆپ بولغانىدى . ھازىر يىگىرمە ياشقا كىرگەن چاغدا ، ئاجا-
يىپ ھىندى قىزلىرىنى ئۇچراتسا ، ئۇلارنىڭ نازۇكەرەشمە بىلەن ئۇسسۇل
ئويناشلىرىنى كۆرسە ۋە پاساھەتلىك قوشاقلىرىنى ئاڭلىسا ، ياشلىقىدىكى
ئاشۇ ئارزۇلىرى قەلبىگە قايتا بېسىپ كىرگەندەك بولاتتى .

سەلىمە بېگىم ئۇنىڭ بۇ ئارزۇلىرىغا ھالاقەت بەرمەيتتى ، كۆپ
ئازاب تارتقان بىچارە چوكان ئەكبەرنىڭ باغرىدا گۈلدەك ئېچىلىپ يا-
شايتتى ، ئېرىگە بېغىشلاپ تاتلىق شېئىرلارنى يېزىپ تۇراتتى ، سىرتتىن
قارىغاندا ، ئىككىسى بىر ـ بىرىگە مۇھەببەت باغلاپ ھايات كەچۈرۈۋاتـ
قاندەك ئىدى . ئەمما ئۇلارنى سەلىمەنىڭ مۇھەببىتىلا ئىناق تۇتۇپ
تۇراتتى ، ئەكبەرنىڭ ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشىدە مۇھەببەتتىن كۆرە رەھىم -
شەپقەت ئۇستۇن كەلگەنلىكىنى ھەمىدە بېگىم بىلىپ تۇراتتى .

ـــ شاھ ئوغلۇم ، سىز بىر تۇل خوتۇنغا ئۆيلىنىپ مېنى داغدا
قالدۇرىدىگىز . مېنىڭ پۇتۇن مەملىكەتتىكى ئەڭ گۈزەل قىزلاردىن كېلىن
تېپىپ كاتتا توي قىلغۇم بار .

ـــ بىر ۋاقىتلاردا ئۆزىگىز كۇنداش ئازابىنى باشتىن كەچۈرگە-
نىدىگىز ، ئانىجان ، ئەمدى بۇنى سەلىمىگە قانداق راۋا كۆرىسىز ؟

ـــ مەن راۋا كۆرمىگەنىدىمۇ ، سىز دېگەن پادىشاھ ، پادىشاھلار-
نىڭ خوتۇنى بىرلا بولمايدۇ . بۇنى سەلىمەمۇ ئوبدان بىلىدۇ .

بۇگۈن ئاخشام ئەكبەر ھويلىدا شۇ چىگىش سوئال ئۇستىدە ئوي-
لىنىپ ئولتۇرغاندا ، سەلىمە ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئىشلارنى سەزگەندەك
بولۇپ :

ـــ ھەزرىتىم ، ـــ دېدى ، ـــ سىز مېنىڭ ئالدىمدىكى بۇرچـ

گـىزنى ، دادىگىز قالدۇرغان ۋەسىيەتنى مەردانە ئادا قىلدىگىز . ئەمدى مەن شۇنىڭغا يارىشا ئىنساپ قىلاي دەيمەن . ئەگەر بىرەر قىزغا . . . كۆڭلىگىز چۈشۈپ قالسا سىزنىڭ يوللۇق . . . مەن رازى بولىمەن !

ئەكىسىچە گەپنى چاقچاققا بۇرىدى :

ـــ بەلكى ئۆزىگىز . . . ئەلچىلىككە بېرىپ بىرەرسىز ؟

سەلىمە بېگىم بۇ چاقچاقنى هار ئىلىپ كۆزىگە ياش ئالدى :

ـــ مەن ئۇچۇن ناهايىتى ئېغىر بولغان بۇنداق ئازابنى چاقچاق هېسابلىمايلا ! ئانىگىزنىڭ دىلىدا مەن تۇپەيلى ئارمان قالمىسۇن . مەن ئۇ كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنىمۇ قايتۇراي دەيمەن .

ئەكسىچە سەلىمەنى بېلىدىن قۇچاقلاپ يۇز ـ كۆزلىرىگە سۆيدى :

ـــ ئازاب چەكمەستىن ، پەقەت راهەت ـ پاراغەتتە ياشايدىغان ئەركەكلەردە هاۋايى ـ هەۋەسكە ، غۇرۇرغا بېرىلىش كۈچلۈك بولىدۇ ، شەپقەت ۋە قانائەت ، جاپا چەككەن ئاياللاردا كۆپرەك بولامدىكىن ؟

ـــ بىز ئاياللارمۇ پەرىشتە ئەمەسمىز ، هەزرىتىم . قولىمىزغا هوقۇق تىزگىنى تەگسە ئۆزىمىزنى يوقىتىپ قويۇشىمىز تۇرغان گەپ . « ئادەمنى سىنىماقچى بولسىگىز ، ئۇنىڭغا مەنسەپ بېرىپ كۆرۈپ بېقىڭ » دېگەن ماقالنى ئاڭلىغانمەن . هازىر سىزگە ئەڭ سادىق ئاياللاردىن ماهىم ئىنىڭ ئانىنىڭ بېشىغا ئەنە شۇنداق بىر سىناق چۈشۈپتۇ .

ماهىم ئىنىكئانا هەققىدە مەرھۇم بەيرەمخانمۇ تەشۋىشتە قېلىپ ، نۇرغۇن گەپلەرنى قىلغانلىقى ئەكسىچە ئېسىگە چۈشتى .

ـــ سەلىمە . سىز ماهىم ئىنىكئانىدىن . . . بىرەر ئۆزگىرىش سەزدىگىزمۇ ؟

ـــ هەئە . ئۆزگىرىش چوڭ .

يېقىن ئادەملەر بىر ـ بىرىنىڭ يامان گېپىنى قىلسا ، ئەكسىچە بىـڭ تەسىر قىلاتتى . شۇڭا ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرگەن سەلىمە :

ـــ بەلكى بۇ ياخشى ئۆزگىرىشتۇر ، ـــ دەپ گېپىنى بۇرىدى .

ـــ ماڭا ئانام قىلىدىغان ياخشىلىقلارنى شۇ ئايال قىلغان ، سەلـ

مە . كابۇل ئېسىگىزدىمۇ ؟ كامران تاغام بىز بىلەن ئۆچەكىشىپ ، مېنى ئاتام ئاتقان زەمبىرەكنىڭ ئوقىغا توغرىلاپ قويغانىدىغۇ ، يېنىمدىن ۋە-ژىلداپ ئۇچۇپ ئۆتۈۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرىنى ئەسلىسەم ، ھازىرمۇ قۇيقا چېچىم تىك تۇرىدۇ . شۇ چاغدا ماھىم ئانام يۇگۇرۇپ كېلىپ ئۆز گەۋ-دىسى بىلەن مېنى توسۇپ قالغانىدى ! قەندەھاردىكى قىش سوغۇقلىرىدا ئىنىكئانام مېنى قانچە قېتىم ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالغان ! . . .

ــ توغرا . ماھىم ئىنىكئانا ئاشۇ چەككەن مۇشەققەتلىرىنىڭ را-ھىتىنى ئەمدى كۆرۈۋاتىدۇ ، بۇگۈن مەملىكىتىمىزدە نوپۇزى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئايال يوق ، ئانا ـ ئاچلارمۇ ماھىم ئىنىكئانىنى سىزدىن كېيىنكى ئىككىنچى سىما دەپ ھېسابلايدۇ .

ــ نېمە ئۈچۈن ؟ ئانام ھەزرەتلىرىچۇ ؟

ــ ئانىڭىز ھاكىمىيەتنىڭ راھىتىدىن كۆرە ئازابىنى كۆپ كۆرۈپ يۈرەكزادە بولۇپ كەتتى . ھازىر پۈتۈن ئوي ـ خىيالى مەقبەرە قۇرۇلۇشى بىلەن ، ئەمما ماھىم ئىنىكئانا دۆلەت ئىشلىرىدا ئۆزىنى سۈدىكى بېلىقتەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ كەتتى . ئىنىكئانا ئۈچۈن ھاكىمىيەت تېخى يېڭى ، يوچۇن نەرسە . ئۆزى تويسا كۆزى تويمايدۇ .

بۇ گەپلەردە كىنايە بارلىقىنى سەزگەن ئەكبەر يەنە ئىنىكئانىسىنى ھېمايە قىلىشقا باشلىدى . چۈنكى ، بەيرەمخان بار چاغلاردا بار-لىق خەۋپ ـ خەتەرنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىپ ئەكبەرگە ئوخشاش قەتـ مىي تۇرغان ، ئۇنىڭغا ئەڭ كۆپ ياردەم بەرگەن ۋە ئاقىلانە يول كۆر-سەتكەن ئادەملەرنىڭ بىرى ھەمدە بېگىم بولسا ، بىرى ماھىم ئىنىكئانا ئىدى .

ئاتالمىش ئېيتقان مىڭ ئاتلىق ھارۋىنىڭ ھەممە تىزگىنىنى ئەكبەر ئۆز قولىغا ئالغاچقا ، ئۇنىڭ ئىمزاسىنى كۈتۈپ تۇرغان قە-غەزلەر ، ھۆكۈم ـ پەرمانلارغا ئېھتىياجلىق مەسىلىلەر ، مۇكاپاتى ياكى جازاسىغا ، رۇخسىتى ياكى ئېتىبارىغا قاراپ تۇرغان ئادەملەر شۇ قەدەر كۆپىيىپ كەتتىكى ، ياش پادىشاھ ئۇلارنىڭ ھەممىسگە ۋاقىت يەتكۈزەلـ مەي قالدى . شۇنداق چاغدا ، ئىنىكئانىسى ياردەم قىلىۋاتقان تۇرسا ، بۇ-

نىڭ نېمىسى يامان ؟ ئەكبەر باللىق چاغلىرىدىن تارتىپ ئىنكىتانىنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ ئۆگەنگەن . ھازىرمۇ ئۇنىڭ قىرمىزى بويۇق بىلەن بېسىلىدىغان كاتتا ئالتۇن مۆھرى كۆپىنچە ماھىم ئىنكىتانىنىڭ قولىدا تۇراتتى . شۇ مۆھۈر بېسىلمىغۇچە خەزىنە ھېچكىمگە پۇل بەرمەيتتى . شۇ مۆھۈر بېسىلمىسا ، خان ـ ئاغىچىلار يېڭى مەرتىۋە ۋە مەنسەپلەرگە ئېرىشەلمەيتتى . ماھىم ئىنكىتانا ھەممىنى ئۆز قولىغا قارىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ نامى ساراي ئەھلىنىڭ تىلىدا داستان بولدى . ماھىم ئىنكىتانىنى : « دانا تەدبىرى بولمىسا ، ئايال تۇرۇپ بەيرەمخاندەك ئادەمنى يېڭىپ چىقارمىدى ؟ » دەپ مۇبالىغە قىلغۇچىلار كۆپەيدى . ھازىر ماھىم ئىنكىتانا قەيەرگە قولىنى سوزسا ، شۇ يەرگە يېتىدۇ ، لازىم بولغان ئادەمگە كاتتا مەرتىۋىلەرنى بېرەلەيدۇ . ئىنكىتانىنىڭ ئوغلى ئەدەھەمخان جەمنە بويىدىكى نۇرغۇن مۇلۇكنىڭ ئىگىسىگە ئايلاندى . ئەدەھەمخاننىڭ ئۈچ مىڭ نۆكىرى بار ، ھەر ئايدا خەزىنىدىن يىگىرمە مىڭ رۇپىيە ئالىدۇ ، ماھىم ئىنكىتانىنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك ئوغلى مانا مۇشۇ ئەدەھەمخان . ساراي ئەھلىنىڭ « ماھىم ئىنكىتانا ئەدەھەمخاننى مۇنىمخانىنىڭ ئورنىغا باش ۋەزىر قىلىپ كۆتۈرمىگۈچە توختىمايدۇ » دەپ مىش ـ مىش گەپ قىلغانلىقىنى سەلىمە بېگىممۇ ئاڭلىغانىدى .

ھازىر شېپاگدا سەلىمە بېگىم ئەكبەرگە مۇشۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرىپ :

ـــ ئىنكىتانىڭىزدىن ئېھتىيات قىلىڭ ، ھەزرىتىم ، ـــ دېدى ، ـــ ئۇ ياخشى كۈن كەچۈرەلمىگەن ساددا ئايال ئىدى . سەلدەك ئېقىپ كېلىۋاتقان بايلىقى ، ئابرۇي ، ئەتىۋارى بىچارىنى باشقا ياققا ئېقىتىپ كەتمەسۇن .

ـــ بۇنى ئانامغا ئېيتىڭ ، ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ بىرلىشىپ ئىنكىتانامنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى ياخشى يولغا سېلىپ تۇرايلى .

ماھىم ئىنكىتانا ئەسلى تەبىئىتى ياخشىلىققا مايىل ئايال ئىدى . ئەكبەر ئۇنىڭ قىزلار ئۈچۈن مەكتەپ ، مەدرىسە ئېچىش نىيىتى بارلىقىنى بىلەتتى . ئىنكىتانىسىنىڭ بايلىقلىرىنىڭ بىر قىسمىنى شۇ خەيرلىك ئىشقا

سەرپ قىلىشى ئۇچۇن ئەكبەر :

ــ شۇنداق نىيىتىڭىز بولسا ، قىزلار مەدرىسىنى دېھلىدا ئېچىلىڭ ، ــ دەپ مەسلىھەت بەردى .

ــ سىز ئىجازەت بەرسىڭىز ، بەجانىدىل ئورۇندايمەن !

بۇ مەدرىسە ئۇچۇن ماھىم ئىنىكئانا نىزامىددىن ئەۋلىيا مەقبەرىسىگە يېقىن جايىدىن ئىككى قەۋەتلىك بىر بىنانى باغ ھويلىسى بىلەن قوشۇپ ئالدى .

مەشھۇر ئاياللار دەرس بېرىدىغان قىزلار مەدرىسى دېھلى ئۇچۇن چوڭ يېڭىلىق بولۇپ قالدى . نۇرغۇنلىغان پادىشاھ ، مەلىكىلەر قىلمىغان بۇ ئىشنى ماھىم ئىنىكئانىنىڭ قىلغانلىقى ئۇنىڭ ئەل ـ ئاۋام ئارىسىدىكى شۆھرىتىنى يەنمۇ ئاشۇردى .

ماھىم ئىنىكئانىنىڭ ئەمدىكى ئارزۇسى ، بىر ھەپتە توي قىلىپ كېلىن ئەكىرىش ۋە ئۇنىڭغا ھەممە ۋىلايەتلەردىن ئالىي مېھمانلارنى چاقىرىش ئىدى . ئۇ توي توغرىسىدا ئەڭ ئاۋۋال ھەمدە بېگىم ۋە ئەكبەردىن مەسلىھەت سورىدى :

ــ دەلۋە ئېيىنىڭ سالقىن پەيتلىرىدە ئۆتكۈزسەك ياخشى بولار ، ــ دېدى ھەمدە بېگىم . ئىنىكئانا ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى .

ــ ئۇ چاغقىچە تېخى ئىككى ئاي بار ، ھەممە ۋىلايەتلەردىن ئەڭ نوپۇزلۇق ئادەملەرنى تەكلىپ قىلايلى ، ــ دېدى ئىنىكئانا .

ــ ھەممىسى كەلسە ھويلىڭىزغا سىغامدۇ ؟ ــ سورىدى ئەكبەر .

ــ ھويلىغا پاتمايدۇ ، ــ دېدى ماھىم ئىنىكئانا ، ــ قەلئەدە ئۆتكۈزسەكچۇ ، ھەزرەت بېگىم ؟

ھەمدە بېگىم ئەكبەرنى ئۆيلەندۇرگەندە كاتتا توي قىلالمىغانلىقىدى . ئەمدى پادىشاھ سارىيى جايلاشقان قەلئەدە ماھىم ئىنىكئانا شۇنداق كاتتا توي ئۆتكۈزسە ئەكبەرنىڭ ئوبرازى ئۇچۇن ياخشى بولارمۇ ؟

ــ بۇ تويمۇ ئۆزىمىزنىڭ ، ــ دېدى ئەكبەر ، ــ قەلئەدە قىلىـ

دىغان بولساق ، خان ئاغىچىلارنىلا ئەمەس ، ئەڭ ئابرۇيلۇق ھىندى را-
جەلىرىنىمۇ تەكلىپ قىلساق بولىدۇ . ئۆمەرقۇتقا تەكلىپ ئەۋەتىمىز .
بەلكى راجە ۋىرسال پراسادلارمۇ كېلەر . رۇپا ئىنىكئانا ھايات بولسا ،
ئۇنى شۇ تويغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدۇرەيلى .

— شۇنداق بولسا ئىدى ! — دەپ ھەمىدە بېگىم ئەكبەرنىڭ نى-
يىتىنى ئەستايىدىل ماقۇللىدى . ئۆمەرقۇتقا بارىدىغان چاپارمەنلەرگە با-
غاقنى بېگىم ئۆزى يېزىپ بەردى .

ئەكبەرنىڭ مەقسىتى ماھىم ئىنىكئانىنىڭ توي تەييارلىقلىرىنى
ياخشىلىق تەرەپكە بۇراش ۋە مەملىكەتنىڭ ھىندى ، مۇسۇلمان ئاھالـ
سىنى بىر ـ بىرىگە يېقىنلاشتۇرۇش ئىدى .

ئەكبەر مۇنىمخانغا بۇيرۇق قىلىپ ، دېھلى ، ئەگرە ، جايپۇر ۋە
باشقا يېقىن ۋىلايەتلەردىكى نوپۇزلۇق راجەلەرنى ۋە رايلارنى سارايغا چا-
قىرتتى ـ دە ، ھىندىلار بىلەن ھەمكارلىشىش ، مەدەنىيەت ، تەرەققىيات
ئىشلىرىدا ھەمنەپەس بولۇش توغرىسىدا مەسلىھەت ئۆتكۈزدى . ئۇ يە-
غىلغانلارغا ئاتىسى ئۇچۇن قۇرۇلۇۋاتقان مەقبەرىدە ، ئەگرە قەلئەسىنى
قايتا قۇرۇش ۋە كېڭەيتىشتە ھىندى ھۈنەرۋەنلىرى ، بىناكارلىرى ،
گۆركارلار بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ قانداق ئىناق ـ ئىتتىپاق ئىشلەۋاتقانلـ
قىنى ئېيتىپ بەردى .

— ئىشتا ھەمكارلىشۋاتقىنىمىزدەك ، تويىنىمۇ بىللە قىلىشىمىز
كېرەك ، — دېدى ، — مەن مۆھتەرەم ماھىم ئىنىكئانامغا ۋاكالىتەن ،
بىزگە خەيرخاھ بارلىق ئىختىيار قىلغۇچى ھىندىلارنى تويغا تەكلىپ قە-
لىمەن . ھازىر دەرگاھىمىزدا ئانا ۋە ئىنىكئانىلار ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ ، بىز
ئۇلارغا پەرزەنتلەرچە جاۋاب بېرىش مەقسىتىدە بولۇۋاتىمىز . شۇنىڭ
ئۈچۇن راجە ـ رايلار تويغا ئەھلى ئايالىرى بىلەن كەلسە ، بىز ئۇلارنى
ئۆز ئاچا ـ سىڭىللىرىمىز قاتارىدا ھۆرمەتلەيمىز .

× × ×

تويىنىڭ ھارپىسىدا ، ئۆمەرقۇتتىن رۇپا ئىنىكئانا ۋە ئۇنىڭ تاغىسى

ۋىرسال پراسادنىڭ ئۇچ پىلغا سوۋغا يۈكلەپ كېلىۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى .

ئىزدەپ يۈرگەن ئادەملىرىنىڭ تېپىلغانلىقىدىن ناھايىتى سۆيۈنگەن ھەمدە بېگىم مېھمانلار ئالدىغا سالامغا چىقىشنى ئەكبەردىن ئىلتىماس قىلدى .

ئەكبەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ، ئەڭ سالاپەتلىك پىللاردىن ئون نەچچىسى گۈل بېزەكلەر ۋە زەرباپ يېپىنچىلار بىلەن بېزىنىلدى . ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ماھ ئەنبەر دەپ ئاتىلىدىغان ۋە مۆتىۋەر ئاياللار ئولتۇرىدىغان شىپاگىسمان كاجاۋالار ئورنىتىلدى . ماھ ئەنبەرلەرنىڭ بىرىگە ھەمدە بېگىم ، ئىككىنچىسىگە ماھىم ئىنىكئانا ، باشقىلىرىغا جەججى ئىنىكئانا بىلەن ھەكىمە ئىنىكئانىلار چىقىپ ئولتۇرۇشتى . ئەكبەرنىڭ ئۆزى ئالدىنقى پىلدا خۇددى مېگىپ كېتىۋاتقان تەختكە ئوخشاش ئالتۇن كۇرستا ئولتۇردى . پىرمۇھەممەد ئەتكە باشلىق مۇلازىملار ۋە يۈزگە يېقىن قورۇقچى نۆكەرلەر پىللارنىڭ ئەتراپىدا ئاتلىق ماگدى .

شەھەر چېتىدە تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋېلىنغان رۇپا ئىنىكئانا ۋە ۋىرسال پراساد ئەكبەرنى ھەمدە بېگىمنىڭ ياردىمىدە ئاران تونىدى . چۈنكى ئۇلار ئۇنى ئون بىر ئايلىق تەم ـ تەم ماگغان ۋاقتىدىن باشلاپ كۆرمىگەنىدى . يىگىرمە يىلدىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئانىلار ۋە ئىنىكئانىلار بىر ـ بىرلىرى بىلەن يىغلاپ كۆرۈشتى .

ۋىرسال پراساد ئاتمىشتىن ئاشقان ، ئۇزۇن ساقىلى ئۇچتەك ئاقارغان مويىسپىتقا ئايلانغانىدى .

ئەكبەر چوغدەك بېزەلگەن پىللارنىڭ بىرىگە ۋىرسال پراسادنى مىندۈردى . ئۆزى ۋە ئانىسى ئالدىدىكى پىللارغا مىندى . باشقا مېھمانلارمۇ تەنتەنىلىك پىللار كارۋىنىدا ئەزىز مېھمانلارنى شەھەر بويلاپ ئېلىپ مېگىپ ، پۈرەن قەلئەسىنىڭ تۆرىدىكى ئەڭ ياخشى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى . ئەكبەرنىڭ ساربىدا « ئەتكە دايىل » [1]دەپ ئاتىلىدىغان ناھايىتى ئەتىۋارلىق بىر تائىپە بارلىقى كۆپچىلىككە مەلۇم ئىدى . بۇ

---

① دايىل ـ ئائىلە ، خانىدان .

گۈرۈھقا ئىنكئانىلار ، بىر ئانىنى ئەمگەن كۆكەلداشلار ۋە ئۇلارنىڭ دا-
دىلىرى ـــ ئەتكەلەر كىرەتتى . مانا مۇشۇ ئىمتىيازلىق « ئەتـكە دايىل »
گە رۇپا ئىنكئانا بىلەن ۋىرسال پراسادنىگمۇ تەنتەنە بىلەن قوشۇلغانلىقى
دېھلى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا چوڭ گەپ بولۇپ تارقالدى . چۈنكى ، مۇسۇل-
مان پادىشاھ ئەكبەرنىڭ ھىندى ئىنكئانىسىنىڭ بارلىقىنى كۆپچىلىكنىڭ
ئۇقۇشى پەۋقۇلئاددە بىر يېڭىلىق ئىدى . مۇتەئەسسىپ شەيخلەر ئەكبەر-
نىڭ ھىندى ئىنكئانىسىغا كۆرسەتكەن ھۆرمەت ـ ئېھتىراملىرىنى قا-
رىلاپ ، نەگە بارسا « پادىشاھىمىز كۇپۇرلۇق يولىغا كىردى . بۇنىڭ
كاساپىتى يامان بولغاي ! » دېگەندەك سۆز ـ چۆچەكلەرنى قىلىشتى .

ئەمما ، سەلىم ئاتىغا ئوخشاش خەلق ۋەكىللىرى بۇ خۇش خە-
ۋەرنى بىر ـ بىرلىرىگە ، سۆيۈنۈپ يەتكۈزۈشتى . بۇ پەۋقۇلئاددە ھادىسە
تۇپەيلى ماھىم ئىنكئانا قىلىۋاتقان تويىنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئېشىپ
كەتتى . ئۇنىڭغا تەكلىپ قىلىنغان بەگ ـ ئەمەلدارلاردىن سىرت دېھلى
ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ راجە ۋە رايىلىرى ئايالىرىنى ئېلىپ
كېلىشكە باشلىدى .

بىر ھەپتە داۋام قىلغان بۇ توي كۈنلىرى كاناي ـ سۇنايلار ئاۋا-
زىغا ، ناخشا ـ شېئىرلار ساداسىغا ، چىرايلىق كىيىنىشكەن ۋە ياسىنىش-
قان ئادەملەرگە شۇنداقلا رەڭمۇرەڭ بېزەكلەرگە ۋە گۈلشادىلارغا تولۇپ
كەتتى . جەمنە بويىدىكى ئوچۇق سەيلىگاھلاردا ئۇسسۇلچىلار ، قىزىق-
چىلار ، سېھىرگەرلەر ، داۋازلار ئەتىدىن كەچكىچە ئويۇن كۆرسىتىشتى .
تويغا كەلگەن ئەڭ نوپۇزلۇق ئەمىرلەر راجە ۋە رايلارنى پۇرەن قەلئەسىدە
ماھىم ئىنكئانا بىلەن ئەكبەرنىڭ ئۆزى كۈتۈۋالماقتا ئىدى . ھەمىدە بې-
گىم تويغا كەلگەن قىزلار ئارىسىدىن ئەكبەرگە مۇناسىپ كېلىدىغان كې-
لىن تاللاۋاتاتتى . تويىنىڭ ئۇچىنچى كۈنى سەنگەنىردىن كەلگەن بىر
قىزنىڭ ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلغۇدەك گۈزەل ئىكەنلىكى ئېغىزدىن ئې-
غىزغا كۆچۈپ ھەمىدە بېگىم بىلەن ئەكبەرنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ باردى .
ئەكبەر كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىدىن ئۇ قىزنى كۆرگەندە ، خۇددى ئاددىي
مارجانلار ئارىسىدا تۇرغان ئالماس دانىسىنى ئۇچراتقاندەك يۇرىكى

« پىژ » قىلىپ قالدى . قىزنى باشقىلاردىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدىغان ئالاھىدىلىك پەقەت تولۇن ئايدەك ھۆسن ـ جامالىلا ئەمەس ، بەلكى يۇلتۇزنىڭ مېھرىدەك كىشىنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە تارتىدىغان ئالاھىدە لاتاپىتىدە ئىدى . ئەكبەرنىڭ بۇ قىزغا كۆزى چۈشكەنلىكىنى سەزگەن ھەمدە بېگىم ماھىم ئىنىكئانىغا شۇنىرلىدى .

ـــ سەنگەنىرلىك قىزنى خاس ھۇجرامغا باشلاپ كىرىڭ .

بۇ گۈزەل قىز تويغا قىرىق ياشلاردىكى چوڭ ئاكىسى ـــ مەردانە قىياپەتلىك خۇشخۇي نوچى بهاگۇەن داس بىلەن بىللە كەلگەنىدى . توي بېشى ئۇلارنى پادىشاھنىڭ خاس ھۇجرىسىغا باشلاپ كىردى .

ئۆي تۆرىدىن ئەكبەر بىلەن ھەمدە بېگىم ئۇلارنىڭ ئالدىغا سالامغا چىقتى . ئاكا ـ سىڭىل ئالىقانلىرىنى جۇپلەپ بېشى ئۇستىگە قويغان ھالدا ئۇلارغا تەزىم قىلىشتى . ماھىم ئىنىكئانا ئاۋۋال بهاگۇەن داسنى تونۇشتۇردى .

ـــ راجە بهارى مالنىڭ چوڭ ئوغلى . . .

ئەكبەر ھىند تىلىدا قىزنىڭ ئىسمىنى سورىدى . ئەكبەرنىڭ ھىند تىلىنى بىلىدىغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن قىز « جادھەبەي » دەپ ئۆز ئىسمىنى ئېيتىپ بەردى . قىزنىڭ ئاۋازىمۇ ئەكـ بەرگە ناھايىتى سېھىرلىك بىلىنىپ كەتتى .

قىز ئارتۇقچە تارتىنماستىن ئۆزىنى ئېسىلزادىلەرگە خاس ئەدەپ ئەركىنلىك بىلەن تۇتاتتى . ھەمدە بېگىم ۋە ماھىم ئىنىكئانا ئۇلارنى يالغۇز قالدۇرۇش ئۈچۈن بهاگۇەن داسنى تۆردىكى نەقىشنى كۆرسىتىش ئۈچۈن باشلاپ چىقىپ كەتتى .

ئەكبەر جادھەبەينى ئۆينىڭ بىر چېتىدىكى شىرەگە تەكلىپ قىلدى . شىرە ئۇستىدە سەدەپ بىلەن زىننەتلەنگەن ، ئۇرۇقلىرى پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان چىرايلىق شاھمات قويۇلغانىدى . قىز ئۇرۇقلىرىنى جاي ـ جايىغا تىزىپ گويا ئويناش ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇلغاندەك تۇر- غان شاھماتقا قىزىقىپ قارىدى .

ـــ رۇخسەتمۇ ؟ ـــ قىز ئاق پىيادىنى قولىغا ئېلىپ تاماشا قىل-

دی ، کېیین ئویلىنىدىغان كەلگەندەك ئۇنى ئىككى سۈرۈپ قويدى .

ـــ شاھمات ئويناشنى بىلەمسىز ؟ ـــ ھەيران قېلىپ سورىدى ئەكبەر . قىز تەستىق مەنىسىدە باش لىڭشىتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەر ئوتتۇرىدىكى قارا پىيادىنى ئالدىغا بىر كاتەك سۈرۈپ قويدى . قىز كۈلۈپ ئاتىنى ئويۇنغا چىقاردى . ئەكبەر فەرزىن يېنىدىكى پىلنى يۈردى . ئىككىيلەن شىرەنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرۇپ ئەستايىدىل ئويناشقا باشلىدى .

ئەكبەر ئويۇن باھانىسىدە قىزنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدىدىن يېغىپ تۇرغان لاتاپەت ۋە گۈزەللىكتىن زوق ئالاتتى . ئۇنىڭغا قاراپ كۆزى تويمايتتى . جادەھەبەيدىن موشۇككىمۇ ، ئەنبەرگىمۇ ئوخشايدىغان ، ئەما ئۇلاردىن يېقىملىق گۈل ھىدى كېلىپ تۇراتتى . پېشانىسى ئۇستىدىكى قويۇق ۋە يىپەكتەك يۇمشاق قارا چاچلىرىغا كېپىنەكلەرنى ئەسلىتىدىغان گۈللۈك قىسقۇچ تاقالغانىدى . زەر يىپتا توقۇلغان پوچتا رەڭ سارىسىنىڭ تېگىدىن تولغان كۆكسى تومپىيىپ تۇراتتى ، ساری ئىچىگە كىيگەن كالتە يەڭلىك كوپتىسى بېلىگە يەتمەيتتى ، تال چۈشتەك بېلى ۋە قورسىقىنىڭ ئىككى قولدەك جايىدا سىلىق بەدىنى ئوچۇق تۇراتتى . ئۇنىڭ بەدىنىمۇ ئەكبەرگە نۇر بىلەن يۇغۇرۇلغان يۇزىگە ئوخشاش تىنىق ۋە گۈزەل كۆرۈنەتتى .

جادەھەبەي ئۆزىنىڭ ھۆسنى بىلەن ئادەملەرنى مەھلىيا قىلىشقا ئۆگىنىپ قالغاندەك ئىدى . ئەكبەرنىڭ ئويۇننى ئۇنتۇپ دىققىتىنى باشقا تەرەپكە قارىتىۋاتقانلىقىدىن قىز زوقلىنىپ كۈلۈمسىرەپ دېدى :

ـــ فەرزىنىڭىز . . .

قىز ئۆز پىلى بىلەن ئەكبەرنىڭ ھىمايىسىز قالغان فەرزىنىنى ئېلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى . ئەكبەر بۇنى بايقاپ باش چايقىدى :

ـــ رەنىي جادەھەبەي ، سىز پەقەت مېنىڭ فەرزىنىمىنىلا ئەمەس ، كۆڭلۈمنىمۇ ئوتۇۋالدىڭىز . شۇنچىۋالا ئۇستا ئىكەنسىز . ئۇستازىڭىز كىم بولىدۇ .

ـــ ئۇستازىم ـــ بىلىم . فىردەۋسنىڭ سۆزلىرى ئېسىڭىزدىمۇ ؟

ـــ قايسى سۆزى ؟

ـــ . . . « ھەركەسكى دانا ئەست تاۋانا پۇۋەد . »[1]

جادھەبەينىڭ پارس تىلىنمۇ ياخشى بىلمىگەنلىقى ئەكبەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىنى يەنە بىر دەرىجە ئۆستۈردى .

ـــ رەنى جادھەبەي ، سارايدا قالسىڭىز . شۇ تاۋانالىرىڭىزدىن بىزمۇ بەھرىمەن بولساق . . . مەيلىمۇ ؟

قىز جىددىيلىشىپ كەتتى . نېمىدىندۇر خاۋاتىرلەنگەندەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاكسى تەرەپكە قاردى :

ـــ ھەزرىتىم ، مەن ئەتىۋالىڭىزدىن ناھايىتى مىننەتدار- مەن ! ئەمما ، سارايدا قالالمايمەن .

ـــ نېمىشقا ؟

ـــ مېنىڭ ئىختىيارىم ئاتا ـ ئانامدا ، ھازىر ئاكام بىلەن ئۆيگە كېتىمەن .

ـــ ئەمما مېنىڭ سىزدىن ئايرىلغۇم يوق .

ـــ ئۇنداق بولسا ، ئۆزىڭىز جايپۇرغا مېھمان بولۇپ بېرىڭ ، بىز بەجانىدىل كۈتۈۋالىمىز .

جادھەبەي سارايدىن ئەيمىنەتتى . بۇ ھەشەمەتلىك دەرگاھ ئۇ- نىڭغا يېگانە ۋە خەتەرلىك تۇيۇلاتتى . شۇنى سەزگەن ئەكبەر قىزنى ئاكسى ئالدىغا باشلاپ كەلدى . خەيرلىشىۋاتقاندا بھاگۆمن داس :

ـــ ھەزرەت بېگىم ، مۆھتەرەم ئىنىكئانا ، ئەگەر پادىشاھ ھەزرەت- لىرى بىلەن بىللە جايپۇرغا قەدەم تەشرىپ قىلساڭلار بىز بەكمۇ خۇشال بولىمىز ! ـــ دېدى ، ـــ دادىمىز بھارى مالمۇ سىزلەرنى مېھمان قىلىش ئارزۇسىدا . ھىندى ئىنىكئانىڭىز رۇپارانىنى يۈكسەك ئېھتىرام بىلەن كۈ- تۈۋالغانلىقىڭىز ئاتىمىزنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى . پۈتۈن خانىدانىمىز سىز- لەرگە بۈيۈك ھۆرمەت ۋە ئۈمىد بىلەن قارايدۇ .

ئاكا ـ سىڭىل ئۇزاپ كەتتى . لېكىن ، جادھەبەينىڭ سىماسى ، گەپلىرى ، قىلىقلىرى ئەكبەرنىڭ دىلىغا نەقىشلىنىپ قالغاندەك بولدى .

---

[1] تەرجىمىسى ـــ بىلىملىك دانا ئادەم تاۋانا ، يەنى قۇدرەتلىك بولالايدۇ .

بۇ قىزنى يەنە كۆرگۈسى كېلىپ ، پۈتۈن خىيالى شۇ قىز بىلەن بەند بولدى .

ئەكبەرنىڭ ھالىتىنى سەزگەن ھەمدە بېگىم سەنگەنىرگە قىلىچ بەگ ئەنجانى دېگەن ئەمىرنى مەخسۇس مەكتۇپ بىلەن ئەۋەتىپ جادھە- يەينى كېلىنلىككە سورىدى . راجە بھارى مالنىڭ جاۋابى ئىجابىي بولۇپ ، ياش پادىشاھقا قېرىنداش بولۇش شەرىپى ئۈنىڭ دىلىغا ياققان ، ئۇ پە- قەت بولغۇسى كۈيئوغۇلنىڭ سەنگەنىرگە كېلىشىنى ۋە پۈتۈن ھىندى ئادىتىگە بىنائەن تويىنى شۇ يەردە باشلاشنى زۆرۈر شەرت قىلىپ قويغا- نىدى .

× × ×

ھەمدە بېگىم يەنە ئارىسالدىلىقتا قالدى . سارايدا ئۆز ئارزۇسى بويىچە كاتتا توي قىلاي دېسە ، مۇتەئەسسىپ شەيخلەر ۋە سەدىرلەرنىڭ كۆزى ئالدىدا براخمان چاقىرىپ ھىندىچە نىكاھ ئوقۇتقىلى بولمايتتى . ئەمما ، بېگىم سەلىم ئاتىغا قول بېرىپ بۇ ھەقتە ۋەدە بەرگەنلىكى ئۈ- چۈن ، قىزنى ئۆز دىنىغا سادىق قىلىشقا ھەقلىق دەپ ھېسابلايتتى .

ئۆمەرقۇتتىن كەلگەن رۇپا ئىسمىكائانا ھازىر بۇنداق نازۇك ئىشلار بويىچە ھەمدە بېگىمنىڭ يېقىن مەسلىھەتچىسىگە ئايلاندى .

ئەكبەر ھەمدە بېگىم ، ماھىم ئىسمىكائانا ۋە باشقىلار بىلەن مەسلە- ھەتلىشىپ ، كېلىن ئالىدىغان ھىندىچە نىكاھنى جايىپۇردا قىلىشنى ماقۇل كۆردى . بۇ ھادىسىگە ئالىي تەبىقىنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىماسلىق ۋە گەپ ـ سۆزنىنى كۆپەيتمەسلىك ئۈچۈن « پادىشاھنى سەنگەنىرگە تويغا ئەمەس ، بەلكى ئوۋغا بارىدۇ » دەپ ئېلان قىلدى .

ئەكبەر كېيىنكى چاغلاردا قولغا ئۆگىتىلگەن قاپلانسىمان جانىۋار چىتا بىلەن ئوۋ قىلىشقا قىزىقىپ قالغانىدى . ئوۋچىلار چىتا كۆندۈر- گۈچىلەر دەپ ئاتىلاتتى : بويىنىغا تاسما باغلاپ ، مەخسۇس تۆمۈر قە- پەسلەردە باقىدىغان چىتارلارنى تۆگە قوشۇلغان چوڭ ھارۋىلارغا چىقى- رىپ دېھلىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا يۈز مىل كېلىدىغان سەنگەنىرگە قاراپ

ماڭغاندا ، هوت ئېيى كىرىپ ھاۋا خېلى ئىسسىغان ، دالىلاردىكى بۇغدايلار باشاق تارتىپ قالغاندى .

بەش يۈز ئەسكەر قوغداپ كېتىۋاتقان ، ئالىنچىپار ياساندۇرۇلغان پىللار ئۈستىدىكى كۆشۈكلەر ئىچىدە ھەمىدە بېگىم ، ماھىم ئىنىكئانا ۋە رۇپا ئىنىكئانىلار كېلىۋاتاتتى . ئالىي مېھمانلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان راجە بھارى مال ۋە ئوغلى بھاگۈەن داس باشقا يېقىن كىشىلىرى بىلەن ۋىلايەت چېگرىسىغىچە ئەكبەرنىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقتى . ئەكبەر ۋە قارشى ئېلىشقا چىققان ساھىبخانىلار دىئاسا دېگەن قىشلاققا يېقىنلاشقاندا ، ئۇ يەردىكى ئاھالە يات كىشىلەرنىڭ ھۇجۇم قىلىشىدىن قورقۇپ تاغ كەينىگە قېچىشقا باشلىدى . فەۋجدار دېگەن پىلنى منىپ كېلىۋاتقان ئەكبەر بھارى مالدىن :

— نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ ؟ — دەپ سورىدى ، — بىزنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن كېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئۇلارغا ئېيتمىغانمىدىڭىز .

— ئېيتقانىدىم ، ھەزرىتىم ! بىراق بۇ جايلار سەمىھال ۋىلايىتىگە قاراشلىق ، ۋىلايەت ھاكىمى مىرزا شەرەفىددىن جانابلىرى ئاھالىگە ناھايىتى شەپقەتسىز . كىشىلەر ئۇنىڭدىن يۇرەكسىزلىك بولۇپ كەتكەچكە ، سىزدىنمۇ قورقۇۋاتىدۇ .

ئەكبەر ئوڭ تەرىپىدە كېلىۋاتقان قىلىچبەگ ئەنجانىغا قاراپ :

— شەرەفىددىن مىرزىغا ئادەم ئەۋەتىڭ ، دەرھال يېتىپ كەلسۇن ، — دېدى . كەچ مەھەللىدە مىرزا شەرەفىددىن ئۇنىڭ ئالدىغا كېپىلىپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە ، ئەكبەر مىنگەن پىلنىڭ ئالدىغا يۈگۈندى .

— جانابى شەرەفىددىن مىرزا ، سىز ئاھالىلەرنى بىزدىن بەزدۈرۈپ قويۇپسىز . . .

— ھەزرىتىم ، مەندىن گۇناھ ئۆتكەن بولسا كەچۈرۈڭ .

ئەكبەر سول تەرىپىدە ئاتلىق تۇرغان بھارى مالغا يۈزلەندى .

— قايسى قېرىندىشىڭىزنى بۇ بەگ گۆرۈگە ئېلىپ زىندانغا سولاپ قويدى ؟

ـــ ئاكامنىڭ ئوغلى جاي مول بىلەن راجى سىنىخ دېگەن نەۋرەم قامالدى .

ـــ بىگۇناھ ئادەملەرنى قاماشقا سىزگە كىم بۇيرۇق قىلغان تەقسىر ؟

شەرەفىددىن مىرزا ئاتا تەرەپتىن مەشھۇر خوجا ئەھمەر ئەۋلادىغا تۇتىشاتتى . ئاتا تەرەپتىن تېمۇرىيلەرگە قېرىنداش ئىدى . ئەكبەرنىڭ دۆلىتىدە تېمۇرىيلەر ئەتىۋارلىقراق بولغانلىقى ئۈچۈن ، شەرەفىددىن « خوجا » ئۇنۋانىدىن ۋاز كېچىپ « مىرزا » ئۇنۋانىنى ئەۋزەل كۆرگەنىدى . لېكىن ، ئەكبەرنىڭ ھازىر « تەقسىر » دەپ كىنايە قىلىشى ئۇنىڭدىن گويا مىرزا ئۇنۋانىنى تارتىپ ئېلىۋالغاندەك بىلىنىدى . بۇنىڭدىن قورقۇپ تىترەشكە باشلىغان شەرەفىددىن خوجا :

ـــ ھەزرىتىم ، مەندىن ئۆتكەن بولسا ئەپۇ قىلغايسىز ! ـــ دېدى ، ـــ ياخشى كۆرگەن پەرزەنتلىرىنى گۆرۈگە تۇتسام ، بۇ راجىپۇتلار ئىسيان كۆتۈرەلمەيدۇ ، دەپ ئويلاپ شۇنداق قىلغانىدىم !

ـــ بۇ قىلغىنىڭىز بولماپتۇ تەقسىر ، بىگۇناھ ئادەملەرنى بۇگۈنلا قاماقتىن بوشىتىڭ ، ئىززەت ئىكرام بىلەن ئۆيلىرىگە يولغا سېلىپ قويۇڭ .

ـــ باش ئۈستىگە ، ھەزرىتىم !

شەرەفىددىن خوجا ئالدىراپ ئارقىغا قايتتى ۋە شۇ كۈنى سولاقتىكى ئىككى يىگىتنى سولاقتىن بوشىتىپلا قالماي ، ھەر بىرىگە يېگى كېيىم - كېچەك كىيدۈرۈپ بىرىدىن ئات ئىنئام قىلىپ يولغا سالدى .

ئەكبەر بولغۇسى ئايالى جادەھبەي يۈرتىدا مۇمكىن قەدەر ياخشى تەسىر قالدۇرۇش ، ئادالەتلىك ۋە شەپقەتلىك كۆرۈنۈشكە تىرىشتى . جادەھبەي تۇرىدىغان جايغا يېقىنلاشقانسېرى ئەكبەرنىڭ دىلىدا شېرىن ۋە گۈزەل ھېسلار كۈچىيىپ بارغان بولسىمۇ ، لېكىن تاشقى ھايات ئۇنىڭغا بىر - بىرىدىن ناچار ۋە خۇنۈك مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ تۇراتتى . سەنگەنىر ئەتراپلىرىدا ئاھالە كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئووۋلايدىغان جانىۋارلار كەم ئىدى . پادىشاھنىڭ ھارۋىلارغا ئولتۇرغۇزۇپ كەلگەن چىتا-

لىرى ۋە ئۇلارنى قولغا ئۆگەتكەن چىتا كۆندۈرگۈچىلەر قىلغىلى ئىش تاپالماي ئاھاللەرگە تاماشا بولۇپ قالدى .

ھىندىلار چىتانى يولۇاستىنمۇ خەتەرلىكرەك يىرتقۇچ ھېسابلى-شاتتى . بېلى ئىنچىكە ، دۈمبىسى ۋە بويىنى ئۇزۇن ، پۇتۇن بەدىنىنى ئاق ، سارغۇچ چېكىتلەر قاپلىغان بۇ چوڭ قاپلان ناھايىتى چاققان بو-لۇپ ، كۈچەپرەك سەكرىسە ، ھەتتا پىلنىڭ ئۇستىگە چىقالايتتى . ئەڭ تېز يۈگۈرەيدىغان كېيىكنىمۇ تۇتۇۋالالايتتى .

شۇنداق خەتەرلىك يىرتقۇچنىمۇ قولغا ئۆگىتىپ قەپەسكە سولاپ يۈرگەن بۇ كۆندۈرگۈچىلەرنىڭ دىمىغى ئۇستۇن ئىدى . ئۇلار ئۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ ياخشى كۆرگەن ئوۋچىسى قىلىپ كۆرسىتىپ مەغرۇرلە-نىاتتى .

بىر جايدا ئوبدان كىيىنگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى تۆمۈر قەپەسكە يېقىن كېلىپ چىتا كۆرۈۋاتاتتى . بۇ ئادەمنىڭ پۇتىدىكى چىرايلىق ئۆتۈككە چىتا كۆندۈرگۈچىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى . ئۇ بىردىن قەپەسنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ چىتا بويىنىدىكى چەرىم ھالقىنى تۇتۇپ ھېلىقى ئادەمگە :

— ئۆتۈكنى سال ! — دېدى ، — سالمىساڭ چىتانى ھازىرلا قو-يۇۋېتىمەن . سېنى پارە - پارە قىلىۋېتىدۇ .

چىتانىڭ سارغۇچ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، يۈزلىرى تىترەپ تۇراتتى . قورقۇپ كەتكەن بىچارە تاماشىچى چىرايلىق ئۆتۈكنى چىتا كۆندۈرگۈچىگە سېلىپ بەردى . ياخشى كىيىنگەن ئادەم تاپىنىغا تاش ۋە تىكەنلەر سانجىلغان ھالدا يالاڭ ئاياغ قېينىلىپ كېلىۋاتقاندا ، ئەكبەر ئۇ-نىڭ قارشى تەرىپىدىن چىقىپ قالدى . يالاڭ ئاياغ كىشى يىغلاپ تۇرۇپ :

— ھەزرىتىم رەھىم قىلىڭ ! ئەرزىمنى ئاڭلاڭ ! ھەزرىتىم ، — دەپ يالۋۇردى . ئەكبەرنىڭ ئىشارىتى بىلەن بەگلەر ۋە مۇھاپىزەتچىلەر يالاڭ ئاياغ كىشىگە يول بەردى . ئەكبەر بۇگۈن ئاتلىق ئىدى . ئۇ ئات ئۈستىدە تۇرۇپ يالاڭ ئاياغ كىشىنىڭ ئەرزىنى ئاڭلىدى ـ دە :

ـــ قېنى يۈرۈك ، ئاشۇ چىتا كۆندۈرگۈچىنى بىزگە كۆرسىتىڭ ! ـــ دېدى .

چىتا كۆندۈرگۈچى تارتىۋالغان ئۆتۈكنى ئاللىقاچان پۇتىغا كىيىپ ، ئەسكى ئۆتۈكنى قەپەس ئالدىغا تاشلاپ قويغانىدى . ئۇ ئەكبەر-نىڭ دېگەن قورقۇپ هېلىقى ئادەمنىڭ ئۆتۈكىنى دەرهال سېلىپ بەردى . بۇ ئىش تۈپەيلى قېينىتانىسى بهارى مالنىڭ ئالدىدا قاتتىق خىجالەت بولغان ئەكبەر :

ـــ بۇ چىتا كۆندۈرگۈچى بىزنىڭ خىزمەتچىلىرىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرۈپتۇ ! ـــ دېدى ۋە سول تەرەپتە تۇرغان بەگكە مۇراجىئەت قىلدى ، ـــ جانابى چاغاتايخان ، هۆكۈمىمىزنى جارچىلار جاپىلىرغا ئېلان قىلسۇن . مەخسۇس پەرمان يېزىپ بارلىق ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىڭلار ، پۇتۇن مەملىكەت بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالسۇن . بىزنىڭ خىزمەتچىمىزده بولۇپ ئاھالىگە زىيان كەلتۈرىدىغان ، زوراۋانلىق بىلەن ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك ياكى باشقا بۇيۇملىرىنى ئېلىۋالىدىغان قىلمىشلارغا قاتتىق جازا بېرىلىدۇ ! بۇ چىتا كۆندۈرگۈچىنى مەيدانغا ئېلىپ چىقىپ باشقىلارنىڭ ئۆتۈكىنى تارتىۋېلىپ كىيگەن پۇتىنى كېسىپ تاشلاڭلار !

شۇ كۈنى بۇ پەرمان خالايىقنىڭ كۆز ئالدىدا ئىجرا قىلىندى . خەلق ئەكبەرنى ئادالەتپەرۋەرلىكى ۋە قەتئىيلىكى سەۋەبىدىن ماختاشقا باشلىدى .

× × ×

بۇ ماختاشلار ئەلۋەتتە جادەبەينىڭ قۇلىقىغمۇ يەتتى . هازىر هەممە ئادەم شۇ قىزنىڭ گېپىنى قىلىۋاتاتتى . جادەبەينى بىر كۆرۈش-كە ، ئىككى ئېغىز سۆزىنى ئاڭلاشقا ئىنتىزار ئىخلاسمەنلەر كۆپىيىپ كەتكەنىدى .

لېكىن ، ئاتا ـ ئانىلىرى جادەبەينى يات كۆزلەردىن يىراق تۇ-تۇپ ، تويغا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى . كۈيئوغۇل تەرەپتىن كەلگەن بەش يۈز ئادەم راجە بهارى مالنىڭ قەسرىگە پاتمايتتى . ئەكبەر سەنگەنىر دې-

گەن ياپيېشىل گۈزەل جاينى ئۆزىگە قارارگاھ قىلىپ تاللىدى . جامائەتـ
نىڭ يۈكلىرىنى ۋە چېدىرلارنى نەچچە يۈز تۆگە ، پىل ۋە قېچىرلار
كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى . مەخسۇس ئادەملەر يېشىل تاغ ئېتەكلىرىگە ئۇچ
يۈزچە رەڭمۇرەڭ چېدىرلارنى تىكتى . چېدىرلار ئىچىدە ئەڭ ھەشەمەتـ
لىكى ئەكبەر ئۇچۇن ، ئۇنىڭ ئانىسى ، ئىنىكئانىلىرى ۋە باشقا يېقىن
كىشىلىرى ئۇچۇن ئورنىتىلدى . يېڭى كېلىن ـ كۈيئوغۇل ئۇچۇن چې-
دىر ئورناتقۇچىلار ، ئىككى قەۋەتلىك ئۆيگە ئوخشايدىغان بالىخانىلىق
چېدىر قۇرۇشتى . بۇ چېدىرنىڭ قەپەس كەرىگۈللىرىگە ئوخشايدىغان
يېغما ياغاچلىرى ئەڭ قاتتىق مەھۇە ياغاچلىرىدىن ياسالدى . ئۇنىڭ يو-
غان لىملىرىنى پىللار كۆتۈرۈپ كېلىپ خارتۇملىرى بىلەن تىكلەپ بې-
رەتتى . ئىككى تۇرالغۇلۇق چوڭ تۇۋرۇكلۇك بىنانىڭ ياغاچ ئىشكىلىرى
بىر ـ بىرىگە مەھكەم ئۇلىنىپ مۇقىم ۋە مۇستەھكەم « قۇتا » غا ئايلا-
نغاندىن كېيىن ئۇستىگە چېدىرنىڭ چىرايلىق ۋە قېلىن پوچىتا
رەڭ رەختى تارتىلدى .

ئادەم بويى كېلىدىغان « داداما » دەپ ئاتىلىدىغان يوغان ناغرىلار
چېلىنىدى . ئۇلارغا قوش كانايلار ، قوش سۇنايلار جور بولۇپ ، توي
شادىيانىسى باشلاندى . قائىدە بويىچە توي بىر ھەپتە داۋام قىلدى . شۇ
ئارىدا كېلىن تەرەپمۇ كۈيئوغۇل تەرەپمۇ بارلىق ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ئە-
ملگە ئاشۇرۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى . ھاۋا ئوچۇق ۋە ئىللىق بولۇپ ،
توي تاماشىلار ئۆتكۈزۈلىدىغان ئەڭ ئوبدان چاغ ئىدى . ھەمدە بېگىم
مانا مۇشۇ گۈزەل كۈنلەردە سىند ۋىلايىتىنىڭ پەتھۇر دېگەن جايىدىكى
چېدىرلار ئىچىدە ھۇمايۇن بىلەن ئۆتكۈزگەن ئۇنتۇلماس دەقىقىلەرنى
ئېسىگە ئالدى . ئەكبەرنىڭ مانا مۇشۇنداق ئۇلۇغ مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلى
ئىكەنلىكىنى ئويلىدى . ھازىر ئوغلى كۆيۈپ قالغان ھىندى قىزىنىڭمۇ
تەبىئەت باغرىغا تىككەن چېدىردا ھەقىقىي بەخت تېپىشىنى ئۈمىد
قىلدى .

بىراق ، كۈيئوغۇل بىلەن كېلىنىنىڭ ئىككى دىنغا مەنسۇپلۇقى ئا-
نىنى تەشۋىشكە سالاتتى . ھىندىچە نىكاھ ئوقۇيدىغان پۇراختىلار

(موللا ـ ئىماملار) قىز تەرەپتە بار ، ئەما ئىككى دىننى تەڭ كۆرىدىغان موللا ياكى شەيخ تېپىش قىيىن ، سارايدىكى شەيخۇلئىسلام ئەنسارى ياكى مۇپتى ئابدۇنەبى ئىككى دىنلىق نىكاھقا رازى ئەمەس . ئۇلار ھەتتا قۇر-ئان ۋە پەيغەمبەرنى ئېتىراپ قىلىدىغان شەيخلەر بىلەن كېلىشەلمەيدىغان تۇرسا ، كاپىر سانىلىدىغان براخمان ۋە كاھىنلار بىلەن قانداقمۇ سىغىشالىسۇن ؟ ھەمىدە بېگىم ئويلاپ ـ ئويلاپ سەلىم ئاتىنى چاقىرىپ كېلىشنى قارار قىلدى ، سارايغا بارمىغان بىلەن جايىپۇرغا كەلسە بولىدىغۇ . سېكرى بۇ يەرگە ئانچە يىراق ئەمەس . ئاتىتا بىر كۈنلۈك يول . شۇنىڭ بىلەن ھەمىدە بېگىم سەلىم ئاتىغا مەكتۇپ يېزىپ چاغاتايخان تاشكەنـدىدىن ئەۋەتتى .

« تەقسىر ، يالغۇز جېنىمدا سىز دادىمنىڭ جەمئى بويىدا توي قىلىپ ، تۇنجى ئوغلىغا ھىندى قىزىنى ئېلىپ بېرىمكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدىڭىز . شۇ چاغدىكى مۇسۇلمان مۇتەئەسسىبلەرنىڭمۇ ، جاھىل براخمانلارنىڭمۇ بۇ نىكاھقا قارشى چىقىپ تويىنى بۇزغانلىقى ، ئاخىر دادىمنىڭ تۇرمىگە تاشلاتقۇزغانلىقى يادىمىزدا تۇرۇپتۇ ، ئوغلىمىز ئەكبەر شاھقا ماڭا ئوخشاش ئاق سۈت بەرگەن ھىندى ئىنىكانا رۇبا بىبى ھازىر مېنىڭ يېنىمدا ، شۇ چاغدا دادىمنىڭ ئەلگە ئاشۇرالمىغان ھىندى ـ مۇسۇلمان تويىنى ئەمدى بىز ئۆتكۈزەكچىمىز . شۇڭا سىز قاتنىشىشىڭىز ۋە بالىش بولۇپ بېرىشىڭىز زۆرۈر بولۇپ قالدى ، بىز ئورمان ئىچىدە تەپئەت باغرىدا تۇرىمىز . بۇ يەر ـ پادىشاھ سارىيى ئەمەس . شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتە قەدەم تەشرىپ قىلارسىزدەپ ئۈمىد قىلىمەن .

ئىخلاسمەنىڭ ھەمىدە بانۇ بېگىم . »

بۇ مەكتۇپنى ئېلىپ ماڭغان چاغاتايخان ئۈچ كۈن ئۆتكەندە كەلدى . توي ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتاتتى . ئەتە كەچتە نىكاھ ئوقۇلۇشى كېرەك . بېگىم كىيىن شۇنى ئۇقتىكى ، سەلىم ئاتا ئات مىنگىلى ئۇنىماپ-تۇ ، چاغاتايخان ئۇنىڭ پىيادە مېڭىشىغا ماقۇل بولۇپ ، بىر كۈنلۈك يولنى ئۈچ كۈندە مېڭىپ كەپتۇ ، ئۇ نۆكەرلىرىنى ئالدىن ماڭدۇرۇپ بۇ ۋەقە-دىن ئەگەبەرنى ۋە بېگىمنى خەۋەردار قىلدى . سەلىم ئاتىنىڭ دېھلىدىكى

هۇمايۇن قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىشقىمۇ پىيادە بارغانلىقىنى ئەكبەر ئاڭلىغاندى . مويسىپىتنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەكبەر قارارگاھىنىڭ چېتىگىچە پىيادە چىقىپ مويسىپىتنى قارشى ئالدى . ئۇنى پەرزەنتلەرچە كۈتۈۋېلىپ ، ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان مېھرابلىق چېدىرغا باشلاپ كەلدى . سەلىم ئاتىنى تۆرگە چىقىرىپ ئۆزى پەگادا ئولتۇردى :

ـــ تەقسىر ، مەن سىزنىڭ تەرىپىڭىزنى سىر ھېنددا ئابدۇللا نەيازىدىن ئاڭلىغانىدىم .

ـــ ھە ، ئابدۇللا نىيازى بىئەنە خەلقىنى ئىسلامشاھ زۇلۇمىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈشكە تەشكىللىگەن ناھايىتى جاسارەتلىك كىشى ئىدى .

ـــ ئۇ كىشى سىزگە قارىتامۇ خۇددى شۇنداق پىكىرىدە ئىكەن . كېيىن ھەزرەت ئانام ماڭا كۆپ ئىشلارنى ئېيتىپ بەردى . دادىمىزغا ئۇنىڭ تۇلماس ياخشىلىقلارنى قىلغانىكەنسىز ، مەن سىزنى مەنسۇى ئاتامدەك ئەزىز بىلىمەن .

كېيىنكى سۆزلەردىن سەلىم ئاتىنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . ئۇ ئەكبەرگە :

ـــ ئوغلۇم ! ـــ دەپ مۇراجىئەت قىلدى ، ـــ پەرۋەردىگارنىڭ ئالدىدا شاھمۇ ، دەرۋىشمۇ ھەممىز باراۋەر . ئىنسان پەرزەنتسىز . مەن ئىككى يىل ئەرەبستاندا بولدۇم ، نۇرغۇن كىشىلەرنى كۆردۈم ، ھەممە يەردە ئىنسان ـــ شۇ ئىنسان ، ئوخشاش بىر ئىنسان ، قانچە تاجدارلارنى كۆردۈق ، شېرخان شۇنچە قۇدرەتلىك ، ئەقىللىق ئىدى . نەيرەڭنى كۆپ ئىشلىتىپ ، ئەۋلادلارنى يامانلىققا ئۆگەتتى . ئاقىۋەتتە ، ھەممە كىشىنىڭ غەزىپىدە ھالاك بولدى . بۈگۈن كېلىشمەدىكى سەۋەب ، سىزدىن كۈتىدىغان ئۈمىدىم زور . ئاتا بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىشلىرىنى داۋام قىلدۇرۇپ ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ ئالقىشىنى ئالغايسىز .

ـــ تەشەككۈر سىزگە تەقسىر .

داستىخان سېلىنىپ توي زىياپىتى ھازىرلانغاچقا ، سەلىم ئاتا ئورنىدىن تۇرۇپ ، سىرتقا چىقماقچى بولدى . شۇ چاغدا ئەكبەر ئۇنى

دادىسىدەك ئەزىزلەپ ، ئاياغنى پۇتىنىڭ ئۇدۇلىغا توغرىلاپ قويدى . ئەكىبەرنىڭ تەكتۇش كۆكەلدىشى ئەدھەمخان شەيخ سەلىمنىڭ يالاڭ ئا- ياغ ئىشلەمچىلەر ئارىسىدىن چىققان كەمبەغەل ئادەم ئىكەنلىكىنى ماھىم بىىبدىن ئاڭلىغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن چالنى كۆزگە ئىلماي . زاڭلىق ئارىلاش ھىجىيىپ قويدى . ئۆزىمۇ بىچارە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان بۇ يىگىت كەمبەغەل ئۆتمۈشىنى ئەسلىتىدىغان ئادەملەرنى ياخشى كۆر- مەيتتى . ئەدھەمخان ئالىي تەبىقىنىڭ ئەڭ باي ئېسىلزادىلىرى قاتاردا شەيخۇلئىسلام ئەنسارىگە قول بىرىپ مۇرىت بولغانىدى . ئەكبەر ھىجايغان كۆكەلدىشىغا « ھەددىگىزدىن ئاشماڭ ! » دېگەندەك تىكىلدى . بىراق ، ئەدھەمخان تەپ تارتماي كۆزىنى ئەكبەرنىڭ كۆزىگە تىكىپ : « شۇ پەس چالغا ئاياغ توغرىلاپ بېرىپ بىزنىمۇ يەرگە ئۇرىدىگىز . بىزنىڭ سىزگە تەزىم قىلىپ ، يۈكىنىپ يۈرگىنىمىز نەدە قالدى ! » دېمەكچى بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى . ئەكبەر ئەدھەمخاننىڭ نەقەدەر كىبرىلىپ ھاكا- ۋۇرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى شۇندا ھېس قىلدى .

× × ×

كېلىننى يۆتكەش ئۈچۈن كېلىۋاتقاندا ، ئەدھەمخان ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئەڭ يېقىن يىگىت قولدىشى بولۇپ ماڭماقچى بولغانىدى . بىراق ، ئەكبەر ئوڭ يېنىغا ئىككىنچى كۆكەلدىشى ئەزىزنى ئالدى . ئەد- ھەمخان ئارقا قاتاردا قېلىپ غەزەپتىن تىترەپ كەتتى .

يوغان تاغ ئۈستىگە قۇرۇلغان راجە بهارى مال قەلئەسىدە بىر ھەپتىدىن بېرى مەيۈس كۈيلەر ياڭرايتتى . قىزلار توپ ـ توپ بولۇشۇپ تۇغۇلغان يۇرتى بىلەن خوشلىشىشنىڭ قىينىلىقى ھەققىدە غەزەل ئو- قۇشۇۋاتاتتى . ئەزەلدىن ئۇدۇم شۇنداق : كۈيئوغۇل تەرەپتە يىگىتلەر سۆيۈنگەن ھالدا نەغمە ـ ناۋا قىلىشىدۇ . كانايلىرى يىرتىلغۇدەك « ئاللاللا » تۇۋلايدۇ . چۈنكى ، ئائىلىگە يېڭى بىر ئادەم ـــ گۈزەل كې- لىن قوشۇلىدۇ . ئەمما ، قىز چوڭ قىلغان ئاتا ـ ئانا جىگەر پارىسىنى يولغا سالىدۇ . قىز بۇ دەرگاھتىن يىغلاپ چىقىپ كەتمىسە ، ئاتا ـ ئانـ

سىنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشمەيدۇ . شۇڭا ، قىز ئۇزىتىدىغان ئۆيدە توي كۈنى يۈرەكنى ئەزگۈچى جۇدالىق كۈيلىرى چېلىنىدۇ .

بىراق ، ئەكبەر كاناي ـ سۇناي چالدۇرۇپ ئۆز ئادەملىرى بىلەن بهارى مالىنىڭ قەلئەسىگە كىرىپ كەلگىنىدە ، قاياق كەيپىيات باشلاندى . هىندى ئادىتىگە بىنائەن ئەكبەر قىز تۇرغان ئۆيگە قىلىچ ئېسىپ ، ئاتلىق كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ يېنىدا يىگىت قولداشلىرىدىن باشقا رۇپا ئىنكئا- نىمۇ بار ئىدى . هىندىچە قائىدە ـ مۇراسىملارنى ئەكبەر ۋە ئۇنىڭ ئادەم- لىرىگە رۇپا ئىنكئانا ئۆگىتىپ تۇراتتى .

ياساندۇرۇلغان كېلىنچەك بىر توپ قولداشلىرى بىلەن گۈلچەم- بىرەكلەر كۆتۈرۈشۈپ ئۆيدىن ئەكبەرنىڭ ئالدىغا چىقتى . قىزلار يۇرت ـ مەھەللىنى سېغىنىدۇرىدىغان غەزەللەرنى ئېيتىشىپ ، قوللىرىدىكى گۈلچەمبىرەكلەرنى ئەكبەر مىنگەن ئاتنىڭ بوينىغا ئاستى . هەيران ئە- سىملىك بۇ ئات خۇشبۇي گۈلچەمبىرەكلەر ۋە گۈزەللەر ئارىسىدا هەيران بولۇۋاتقاندەك كۆزلىرىنى چوڭ ئېچىپ تۇراتتى . ئاخىر كېلىن ئاتنىڭ گۈلگە پۈركەنگەن بوينى ئاستىدىن ئۆتكۈزۈلدى . يۈكسەك ئېھتىراملار- دىن كېيىن يىگىت ئاتتىن چۈشتى . جادەھبەي ئۇنىڭغا تەزىم بىلەن يېقىنلاشتى ـ دە ، ئەڭ سەرخىل گۈللەردىن ياسالغان ۋە « سۆيگۈم- بار » دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ گۈلچەمبىرەكنى ئەكبەرنىڭ بوينىغا ئاستى . ئاندىن كېلىن بىلەن كۈيئوغۇل گۈلچەمبىرەكلەردىن ياسالغان ۋە مەخ- سۇس مېهراب ئورنىتىلغان گۈل چېدىرغا كىرىشتى ، « ئاق يول بول- سۇن » دېگەن مەنىدە گۈل چېدىرنىڭ چېتىگە ئۇن ۋە گۈرۈچ سېپىپ قويۇلغانىدى . مېهرابنىڭ ئۈدۈلىدا چىرايلىق كۆرسلار تۇراتتى . كېلىن بىلەن كۈيئوغۇل شۇ كۆرسلاردا يانمۇيان ئولتۇردى . كېلىننىڭ يېنىدىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ۋە باشقا يېقىنلىرى جاي ئېلىشتى ، كۈيئوغۇلنىڭ يېنىغا رۇپا ئىنكئانا ۋە كۆكەلداشلىرى ئولتۇرۇشتى . پۇراخت دەپ ئاتە- لىدىغان هىندى موللىدىن بىرى كېلىن تەرەپتە ، ئىككىنچىسى كۈيئوغۇل تەرەپتە تۇرۇپ « مەنتىر » دەپ ئاتىلىدىغان دۇئالارنى ئوقۇشتى .

ئەكبەر نىكاھ ۋاقتىدا دېيىلىدىغان گەپلەرنى رۇپا ئىنكئانىڭ

ياردىمى بىلەن ئۆگىنىپ بولغانىدى . پۇراخت ئۇنىڭدىن ھىندچە :
ـــ رەنى جادھەبەينى نىكاھىڭىزغا ئالامسىز؟ ـــ دەپ سورىدى .
ئەكبەرمۇ ھىندچە :
ـــ مەن مۇقەددەس ئوت ، ئاسمان ۋە يەرنىڭ گۈۋاھلىقىدا ھىندى قىزى رەنى جادھەبەپنى چىن دىلىمدىن خالاپ ، ئۆز نىكاھىمغا ئالىمەن ! ـــ دېدى .
پۇراخت ئاشۇ سوئال بىلەن قىزغا مۇراجىئەت قىلدى . ئەكبەرنىڭ گېپى جادھەبەيگە خېلى ئىلھام بەرگەنىدى .
ـــ مەن ، ـــ دەپ سۆز باشلىدى قىز ، ـــ ئالىي تەڭرىلەر گۈۋاھلىقىدا مۇسۇلمان يىگىتنىڭ نىكاھىغا ئۆز ئىختىيارىم بىلەن ئۆتەمەكتىمەن . ئۇنىڭ ئۆيىنى ئۆز ئۆيۈم دەپ بىلىمەن . بارلىق كېلىنلىك خىزمەتلەرنى چىن دىلىمدىن ئادا قىلىمەن .
قائىدىگە ئاساسەن ، بۇ سۆزلەردىن كېيىن پۇراختلارنىڭ بىرى يىگىتنىڭ قولىدىن ، ئىككىنچىسى قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئىككىسىنىڭ قولىنى بىرلەشتۇردى . ئەكبەر ئۆز ئالقىنىدا قىزنىڭ مېھر ئېقىنىنى ھېس قىلدى . پۇراختلار ئەكبەرنىڭ بېلىدىكى شاھانە پوتىنىڭ ئۇچىنى قىزنىڭ ئۇچىسىدىكى زەرياپ سارىنىڭ ئۇچىغا چېگىپ قويدى .
سەل نېرىدا مۇقەددەس ئوت يېنىپ تۇراتتى . خۇش پۇراق گىياھلار كۆيدۈرۈلمەكتە . قوللىرى چىرماشقان ، پوتا ۋە سارىلار ئارقىلىق بىر - بىرىگە چېتىلغان كېلىن بىلەن كۈيئوغۇلنى پۇراختلار ئوت ئەترا-پىدا يەتتە قېتىم ئايلاندۇردى . بۇ ئايلىنىشلار بىلەن مېھر ـ مۇھەببەت ، پاكلىق ، بالىجانلىق ، ئاتا ـ ئانىغا ھۆرمەت ، ساداقەت ، ئەدەپ قاتارلىق ئائىلىۋى تۇرمۇشنىڭ ئەڭ مۇھىم يەتتە تەلىپىگە رىئايە قىلىش مەجبۇرىيىتىنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىشتى .
نىكاھ مۇراسىمىنىڭ ئاخىرىدا قىزنىڭ دادىسى پاتىھە بېرىشى كېرەك ئىدى . ئادەت بويىچە بهارى مال ئۆزىنىڭ ۋە ئۇرۇقىنىڭ نامىنى ئېيتىپ سۆز باشلىدى :
ـــ مەن راجە بهارى مال ، ئوتتۇز ئالتە راجپۇت قەبىلىلىرى

قاتارىغا كىرىدىغان كەلۈاھا ئۇرۇقنىڭ باشلىقىمەن . تارىختىن مە-
لۇمكى ، بىزنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ئارىيىلار ئىدى . ئۇلار
ھىندىستانغا شىمالدىكى ماۋەرائۇننەھىر ، خۇراسان تەرەپلەر-
دىن كەلگەن ئاتەشپەرەسلەر دەپ ئاتىلىغانىمەن . ھەزرەت پادىشاھ ،
سىزنىڭ ئەجدادلىرىڭىزمۇ شىمالدىن كەلگەنلەر ، قەدىمكى زام-
اندا ئۇلارمۇ ئاتەشپەرەسلەر ئىدى . دېمەكچىمەنكى ، بۇگۈن مانا بۇ
مۇقەددەس ئوتنىڭ گۇۋاھلىقىدا ، بىزگە كۈيئوغۇل بولۇۋاتقىنىڭىز
تاسادىپىي ئىش ئەمەس . ئېھتىمال تەقدىرنىڭ تەقەززاسى بىلەن
شۇنداق بولغاندۇ . مىڭ يىللار بۇرۇن بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ
تۇرلۇك مىللەتلەرگە ئۇرۇقتەك چېچىلىپ كەتكەن ئەۋلادلار ئەمدى
سىلەرنىڭ ئىلھامىڭلار بىلەن تېپىشماقتا ، مەن ئۆز قىزىمنى سىزگە
ئىنئام قىلىمەن . بىلىپ قويۇڭكى ، ئىنئام قىلىنغان نەرسە قايتۇ-
رۇپ ئېلىنمايدۇ . قىزىم بۇ دەرگاھقا ئەمدى پەقەت مېھمان بول-
ۇپ كەلسە بولىدۇ !

ئەكىبەر ئالىقىنىغا ئالىقىنى تېگىپ تۇرغان نەپىس قولىنى
مېھر ۋە تەشنالىق بىلەن قىسىپ قويدى .

كېلىننىڭ تەختىراۋانغا ئولتۇرغۇزدى . كاناي - سۇناي
ساداسى ئاستىدا قارارگاھقا ئېلىپ ماڭىدىغان چاغدا ، تۇن يېرى
مىدىن ئاشقان بولسىمۇ ، لېكىن ھېچكىم ئۇخلىمىغان ، مەشئەل ۋە
گۈلخانلار يېقىلغانىدى . ئوت يورۇقىدا كېلىن بىلەن كۈيئوغۇلنى
ھەمىدە بېگىم ۋە باشقا يېقىنلار كۈتۈۋالدى - دە ، يوغان سارای
ئىچىگە باشلاپ كىردى . ھۇمايۇندىن قالغان ئەنئەنە بويىچە يېگىت -
قىز ئالدى بىلەن « دۆلەت ئۆيى » دەپ ئاتىلىدىغان بىرىنچى ئۆيگە
كىردى . بۇ يەردە ئۇلارنى ۋەزىرلەر ، ئەمىرلەر تەزىم بىلەن قارشى
ئېلىپ مۇبارەكلىدى ۋە قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى تەقدىم
قىلدى . ئەپسۇس پەردىلەر ئىچىدىكى ئىككىنچى چېدىر « سائا-
دەت ئۆيى » دەپ ئاتىلاتتى . بۇ ئۆيدە قىز - يىگىتنى يېڭى مەلە
تون كىيگەن ، ئاق سەللە ئورىغان سەلىم ئاتا كۈتۈۋالدى ۋە ئىك-

كىيىلەننى ئۇدۇلىدا ئولتۇرغۇزۇپ ياخشى تىلەكلەرنى ئېيتتى :
ــ ئىلاھىم بەختلىك بولۇڭلار ، ۋاپادار پەرزەنتلەرنى كۆ-
رۈڭلار ، ئەل ـ يۇرتنىڭ ئالقىشىنى ئېلىپ ئۆزۈن ئۆمۈر كۆ-
رۈڭلار .
مۇسۇلمانچە نىكاھ ئوقۇلغاندىن كېيىن ، قىز ـ يىگىت پەردە-
نىڭ ئارقىسىدىكى ئىككى ئېغىزلىق « مۇراد ئۆيى » تەرەپكە ماڭدى .
ئەكبەر بۇ ئۆيدە قىز بىلەن يالغۇز قالىدىغان ۋاقتىنى ئىنتىزارلىق بىلەن
كۈتمەكتە ئىدى . لېكىن ، ئادەتكە ئاساسەن ، بۇ ئۆينىڭ بىرىنچى قە-
ۋىتىگە داستىخان سېلىنىپ ، يەڭگىلەر قىز ـ يىگىت ئۈچۈن ئەڭ
ئېسىل تائاملارنى تەييارلىغانىدى .
جادەبەي ئەكبەر بىلەن بىر داستىخاندىن تاماق يېيىشكە
جۈرئەت قىلالماي ، ئۆزىنى چەتكە تارتتى . ھىندىلارنىڭ ئەدەپ ـ
قائىدىسىگە ئاساسەن ، قىز يىگىتنى ئۆزىدىن تولىمۇ ئۈستۈن كۆ-
رەتتى . خوتۇن ئېرىنى ئىلاھىي يۈكسەكلىكتە ھېسابلايتتى .
شۇنىڭ ئۈچۈن كۈيئوغۇل بىلەن بىر داستىخاندا غىزالىنىشنى كې-
لىن ئۈچۈن ئەدەپسىزلىك دەپ قارايتتى . جادەبەيمۇ ئەكبەر غىزا-
لىنىپ بولغۇچە ، داستىخانغا يېقىن كەلمەي بىر چەتتە ئەدەپ سـ
ـاقلاپ تۇرماقچى بولدى .
ئەكبەر بۇرۇن ئاڭلىغاندەك بۇ ئادەملەر ئەركەك زاتىنى
ئەپسانىۋى بىر يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈۋېتىدىغانلىقى ، ئۆز كۈيئوغـ
لىنى خۇدا ئورنىدا كۆرىدىغانلىقىنى جادەبەينىڭ ھازىرقى ئەدەپ
ـ قائىدىلىرىدىن ھەقىقىي تۇرده ھېس قىلدى ـ ده ، ئۇنىڭ قۇلـ
قىغا مېھر ـ مۇھەببەت بىلەن شۇنرلىدى :
ــ مەن سىزنىڭ ئۆيىگىزده ھىندىچە ئادەتلەرگە رىئايە قىلـ
ماندىكىن ، سىز بۇ يەرده تۇرکىي ئادەت بويىچە مەن بىلەن بىللە
تاماق يېيىشىگىز كېرەك ، قېنى ئېلىڭ .
ئەكبەر بۆدۈنە كاۋېپى سېلىنغان ئالتۇن لېگەننى ئايالىغا
يېقىن سۇندى . ئەما ، جادەبەي باللىقىدىن تارتىپ يېتىلدۇر-

گەن ئادەتتى بويىچە لېگەنگە قول ئۇزاتمىدى . ئەكبەرنىڭ ئالدىدا تاماق يېيىشتىن ئۇيالدى . يەڭگىلەر كېلىن بىلەن كۆيئوغۇلغا ھەسەل چاي كەلتۈرۈشتى .

ئەكبەر ئۆزى ئىچكەن ھەسەل چايدىن جادەبەيگىمۇ ئازراق ئىچكۈزدى . قىز ئاتا ـ ئانىسى بىلەن خەيرلەشكەندە يىغلىغان بولۇپ ، ھازىرمۇ خامۇش كۆرۈنەتتى . ئەكبەر چاقچاق بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىماقچى بولدى .

ـــ رەنى جادەبەي ، سارايدا شاھمات ئويناشلىقمىز يادىڭىزدىمۇ ؟

ـــ ھەئە .

ـــ شۇ چاغدا سىز ۋەززىنىمنى . . . يەۋالغانىدىڭىز ـ ھە ؟

جادەبەي ئەمدى كۈلدى .

ـــ ئۇنداق قىلمىسام بوپتىكەن .

ـــ نېمىشقا ؟

ـــ قىساسقا قالدىم ، مانا ئەمدى ۋەززىنىڭىزنىڭ ئورنىغا سىز مېنى يۇتۇۋالدىڭىز .

قىزنىڭ شېرىن جاۋابى ئەكبەردىكى بەخت تۇيغۇسىنى تېخمۇ كۈچەيتكەنىدەك بولدى . ئۇ توساتتىن قېينىتىسى ئېيتقان سۆزلەرنى ئەسلىدى : بارلىق ئىنسانلار ئادەم ئاتا ۋە ھاۋا ئانىدىن يارالغان بولسىمۇ ، مىڭ يىللار ئاۋۋالقى ئاتەشپەرەسلەر دەۋرلىرىدە جادەبەيىنىڭ ئەۋلادلىرى بىلەن بابۇرىيلارنىڭ ئەۋلادلىرى قۇدا ـ باجا بولۇپ قالىدۇ دېسە ، بىرەركىم ئىشىنەرمىدى ؟ كېلىن بىلەن كۆيئوغۇلنى ئوت ئەتراپىدا ئايلاندۇرۇش ئادىتى تۈركىي خەلقلىرىدىمۇ بارغۇ ؟

ئاخىرى « مۇراد ئۆيى » نىڭ ئىچىدە ئىككىيلەن يالغۇز قالدى . ئەكبەر ئۆز سۆيگۈنىنى مىڭ يىل سېغىنىپ كۈتكەن يېگانىتەك مۇھەببەت ۋە تەقەززالىق بىلەن جادەبەينى قوينىغا ئالدى . ئىككى ياش يۈرەك بىر ـ بىرىنىڭ قىزىقىدىن ئېرىپ ، قەلب دەريالى

رىمۇ تۇتىشىپ ئېقىشقا باشلىدى.

× × ×

هىندىلار ئارىسىدا مىڭ يىللار داۋامىدا ئەخلاق ، ئەدەپ نىزامى-
هېسابلىنىدىغان ۋە مۇقەددەس سانىلىپ ئىجرا قىلىنىۋاتقان مەنۇ① قا-
نۇنلىرى جادەەبەينىڭ قان ـ قېنىغا كىچىكىدىنلا سىڭىپ كەتكەنىدى.
ئۇنىڭ ئېتىقادى بويىچە ، ئايال كىشى ئۆمرىدە بىرلا قېتىم ئەرگە تېگىشى
لازىم . ئەگەر ئېرى ئۆلۈپ كەتسە تۇل خوتۇننىڭ باشقا ئەرگە تېگىشى
مۇمكىن ئەمەس . تۇل خوتۇن يا ئېرىنىڭ جەستى بىلەن بىللە ئوتتا
كۆيۈپ كۇل بولۇشى كېرەك ياكى پۈتۈن ئۆمرىنى ئېرىگە ھازا تۇتۇپ ،
كۇنىگە پەقەت بىرلا قېتىم تاماق يەپ تا ئۆلگۈچە ماتەم كىيىمى بىلەن
خار ـ زار ئەھۋالدا ياشىشى كېرەك . مەنۇ ھىندى ئاياللىرىغا ئەرنىڭ ھا-
ياتىنى ئۆز ھاياتىدىنمۇ بەك قەدىرلەشنى ۋە ئۇنى ئۆز تەڭرىسى ئورنىدا
كۆرۈشنى بۇيرۇغان ، پەقەت شۇ بۇيرۇقنى سۆزسىز بېجىرگەن ئاياللارلا
ھىندى تەڭرىلىرى ـــ براخمان ، شىۋا ، ۋىشنۇلارنىڭ مەرھەمىتىگە
سازاۋەر بولىدىغانلىقىغا جادەەبەي شەكسىز ئىشىنىپ كەلگەن .

ئاياللارغا شەپقەتسىز بولغان مەنۇ ھىندىستانىنىڭ ئالىي تەبىقىسىگە
مەنسۇپ ئەركەكلەرگە تۆتتىن خوتۇن ئېلىش ھوقۇقىنى بەرگەن ، لېكىن
دۆلەتمەن ھۆكۈمرانلار يۈز ، ھەتتا ئىككى يۈز خوتۇن ئالسىمۇ ، ھىندى
دىنى قارىشى چىققان ئەمەس . جادەەبەينىڭ دادىسى 17 خوتۇن ئالغا-
نىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئېرىنى تەڭرى ئورنىدا كۆرەتتى ۋە دائىم
مۇرەسسە بىلەن ياشايتتى . دادىسىنىڭ يېنىدا بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ چوڭ
بولغان جادەەبەي ئەكبەرنىڭ باشقا خوتۇنلىرى بارلىقىغا ھەم تېزلا
كۆندى . جادەەبەينىڭ جىسمانىي ۋە مەنىۋى گۈزەللىكىگە ئوخشاشلا ،
ئۇنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى ۋە ئەرنى نەقەدەر قەدىرلىشى ئەكبەرنى تولىمۇ

---

① ئەپسانىگە قارىغاندا ، مەنۇ ئىنسان زاتىنىڭ ئاتا ئەجدادى ئىكەن . ھىندىلار ئۆزى ئۆز-
لىرىنىڭ بىرىنچى پەيغەمبىرى دەپ بىلىدىكەن . مەنۇ قانۇنلىرى شەرئىەت ۋە تەرىقەت كۇچىگە
ئىگە ئىكەن .

مەھلىيا قىلدى . كېلىنچەك دائىم ئۇچ قېتىملىق ئىبادەتتىن بۇرۇن باشتىن ـ ئاياغ پاكىزە يۇيۇناتتى ۋە ئالىي تەكرىلەر ھۇزۇرىغا گۆدەك بالـ لىدەك پاك بولۇپ باراتتى . ھىندىستاننىڭ ئىسسىق ئېقىمىدا ، تاھارەت ئورنىدا پۇتۇن بەدىنىنى ئۇچ قېتىم يۇيۇش ، غۇسلىنى ئەلۋەتتە ئاياغدىن باشلاش ، ئاخىرىدا يۇزىنى يۇيۇپ ، ئاغزىنى خۇشبۇي دورىلىق گىياھلار قوشۇلغان سۇ بىلەن چايقاش ئادەمنى قانچىلىك تېتىك ، گۈزەل قىلۋېتىدىغانلىقىنى ئەكبەر جادەھبەينىڭ ھالىتى ئارقىلىق يېقىندىلا بىلدى . جادەھبەيدىكى جەزبە ئۇنىڭ گۈزەل ھۆسنىدىلا ئەمەس ، ئەدەپ ـ ئەخلاقى جەھەتتىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلغان ئەكبەر ياش ئايالىنىڭ ئىمان ـ ئېتىقادىنى ئاسراش ، مۇھاپىزەت قىلىشقا تىرىشاتتى . جادەھبەي سەنگەنىرگە ھەر كۈنى ئىبادەت قىلغىلى باراتتى ، چۈنكى ئۇ ئىلاھ دەپ ئىشەنگەن ھىندى تەكرىلىرىنىڭ ھەيكەللىرى پەقەت ئىبادەتـ خانىغىلا قويۇلاتتى ، ئۇلارغا ئۆيلەردە ئىبادەت قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن دېھلىنىڭ پۇرەن قەلئەسىدىكى مەجسۇس بىر بىنا جادەھبەي ۋە ئۇنىڭ ھىندى كېنىزەكلىرى ئۈچۈن ئىبادەتخانا قىلىپ بېرىلدى .

شۇڭا ، جادەھبەي بىلەن بىللە ئەكبەرنىڭ ساريىغا براخمان ۋە پۇراختلارمۇ كىرىپ كېلىشتى . جادەھبەي ئۈچۈن ئاجرىتىلغان ئىبادەتـ خانىغا شۇلار خوجايىن بولۇپ ، شۇڭا ، دورگا ۋە باشقا تەكرىلەرنىڭ ھەيكەللىرىنى ئورناتتى . ھەرەمدە جادەھبەي ئۈچۈن ئاجرىتىلغان ئۆيـ لەرمۇ سەنگەنىردىكى قىزنىڭ مېلى بىلەن ئېلىپ كېلىنگەن خاناكى مەـ بۇدلىرىنىڭ ھەيكەللىرى بىلەن تولدى . ھىندى كېلىنچەك ئۈچۈن ئېـ چىلغان كوچىدىن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىمۇ سارايغا كىرىشتى . سىگلىسىنى بىرىنچى قېتىم دېھلىغا تويغا ئېلىپ كېلىپ ئەكبەر بىلەن تونۇشتۇرغان بىھاگۋەن داسقا دۇھازارى ①دېگەن كاتتا مەنسەپ بېرىلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ راجپۇت يىگىتلىرىدىن ئىككى مىڭ ئاتلىقنى ئەكبەرنىڭ خىزمىتىگە ئېلىپ كەلدى . بۇ ئاتلىقلارنىڭ مائاشىنى ئەكبەر ئۆز خەزىنىسىدىن چىقىم

---

① ئىككى مىڭ بېشى .

قىلدى . بهاگۆەن داسنىڭ ئون توققۇز ياشلىق قامەتلىك ئوغلى مەن سىنخنى ئەكبەر خاس مۇلازىملار قاتارىغا كىرگۈزدى .

بۇتپەرەسلىكتىن بالا - قازادىن قورققاندەك ھەزەر قىلمىدىغان تەقۋادار ئۆلىما ۋە قازى - قۇزغاتلارنىڭ بۇنىڭدىن قانچىلىك نارازى بولغانلىقى ئەكبەرگە مەلۇم ئىدى . « پادىشاھىم ، كاپىرلارنى ئەركىلىتىپ ، بېشىمىزغا مىندۇرمەكتە ! » دېگەندەك گەپلەر ھېلىتىنلا ئىچكەركى ئۆيلەردە نارازىلىق سۆپىتىدە كۇسۇر ئېيتىلىۋاتقان بولسىمۇ ، خۇپيانە ھالدا ئەكبەرگە ئاكىلىنىشقا باشلىدى . شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا ئەنسارى ئۆزىگە قول بەرگەن ئەدھەم كۆكەلداش ۋە باھادىرخانلار بىلەن زىياپەتلەردە بىللە بولاتتى . ئۇلارغا ئاخىرقى زامانىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقى ھەققىدە قورقۇنچلۇق گەپلەرنى قىلاتتى :

— يەجۇج - مەجۇج دېگىنىمىز — سارايغا يوپۇرۇلۇپ كىرىپ كېلىۋاتقان مانا شۇ مەجۇسىيلاردۇر ! — دەيتتى ئۇ ، — پادىشاھىمىز قىزنەچچى قېيناغىسى راجەنى سارايغا ئېلىپ كەپتۇ . قوشاق ئېيتالايدىغان قىزنەچچى راجە بىربال پادىشاھىمىزنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغانمىش . شۇنداق تۇرۇق-لۇق ، بىزنىڭ باتۇر بەگلىرىمىز ، دىنلىرىمىزنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن جېنىنى ئايىسا بولامدۇ ؟ مۇسۇلمانئابادنى ساقلاپ قالىدىغان مەرد - قەھرىمانلار قېنى ؟

« مانا مەن ! » دەپ يەڭ تۇرۇپ مەيدانغا چىقىدىغان ۋە ئەكبەر بىلەن ئېلىشالايدىغان بەگ سارايدا يوق ئىدى . پەقەت ماھىم ئىنىكئانىڭ دەۋرىدە خانى ئەزەم ئۇنۋانىنى ئالغان ئەدھەمخان ياشلىقىدا ئەكبەر بىلەن « تېپىشىپ » چوڭ بولغاچقا ئۇنىڭدىن ھېيىقمايتتى .

ئەنسارى بىلەن ئەدھەمخان بەيرەمخانغا قارشى تۇرۇش يولىدا بىرلەشكەن ھەمدە ئۇنى پەتەندە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۇش مەسلىھەتىنى بىللە قىلغانىدى . ئەدھەمخان مۇشۇ كۈنلەردە ئەنسارىنىڭ سىرداش مۇرتىغا ئايلاندى . ئىككىيلەن يالغۇز قالغاندا ئەدھەمخان بولۇشىغا ماختىنىپ قويا-تاتتى :

— پادىشاھىمىز ھازىر ناھايىتى ھاكاۋۇر بولۇپ كەتتى . ئەمما ،

بەش ـ ئالتە ياش چېغىمىزدا بىز ئۇنىڭ بىلەن « بەيرەمخان » ئويناپتۇق . بەيرەمخان بولغۇسى كەلگەن بالا ئويۇن قائىدىسى بويىچە كاچات يېيىشى كېرەك ئىدى . شۇ چاغدا مەن ئەكبەرنىڭ يۈزىگە ئايماي كاچات ئۇراتتىم . كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ كەتسىمۇ غىڭ قىلمايتتى !

ـــ باتۇرسىز ، ـــ دەپ ئەنسارى ئەدھەمخاننى ماختاپ كېتەتتى ، ـــ ھازىر پۈتۈن مەملىكەتتە سىزدىن يۈرەكلىك ، سىزدىن نومۇسۇزلۇق ئەمىر يوق . ئانىڭىز ماھىم بىبى سارايدا مەلىكىلەردىنمۇ كاتتا مەرتىۋىگە ئېرىشتى . ئىمانى پاك مۇسۇلمانلارنىڭ سۆيگەن تېغى ـــ ئانا ـ بالا ئىككىڭىزلارلا قالدىڭىزلار ، بەيرەمخان ۋاپات بولغاندا ، مەن سىزنى ئۇنىڭ ئورنىغا ۋەكىلى سەلتەنەت بولىدۇ دەپ ، ئۈمىد قىلغانىدىم .

مۇشۇنداق بولۇشنى ئۆزىمۇ خىيال قىلىپ يۈرگەن ئەدھەمخان ئارمان بىلەن :

ـــ نېمە چارە ؟ مېنى « ياش » دېيىشىپ مۇنىمخانىنى بەلگىلەشتى .

ـــ ئەمما ھېلىمۇ كېچىكمەيسىز ، جانابى خانى ئەزەم . سىز ياش بولسىڭىزمۇ مۇنىمخاندىن يۈز ھەسسە ئەقىللىقسىز . مۇنىمخان پادىشاھنى كاپىرلارنىڭ قولىغا تۇتۇپ بېرىۋاتىدۇ . راجە بىربالمۇ مۇنىمخانىنىڭ بوشاڭلىقى تۈپەيلىدىن پادىشاھنىڭ قولتۇقىغا كىرىپ ، يېقىن سۆھبەتدىشى بولۇۋالدى . بولۇشىغا قويۇۋەتسەك ، ھامان بۇ راجە ۋەكىلى سەلتەنەت بولۇپ قېلىشى مۇمكىن .

ئەدھەمخان بىلەن راجە بىربالنىڭ سارايدا قاتتىق توقۇنۇشۇپ قالغانلىقىنى ئەنسارىمۇ بىلەتتى . ئۇ قەستەن ئەدھەمخاننىڭ دىل يارىسىغا تۇز سېپىش ئۈچۈن :

ـــ جانابى خانى ئەزەم ، راجە بىربال سارايدا ھەددىدىن ئېشىپ سىزدەك بۈيۈك بەگكىمۇ تىل تەگكۈزۈپتىمىش ، راستمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ئەدھەمخان بۇ كۆڭۈلسىزلىكنى ئەسلىگەندە يۈزىنى بىردىن پۈرۈشتۇرۇپ :

ـــ سارايدا ئەمەس ، دەريا بويىدا ، ـــ دېدى .
ئەكبەر ئەدھەمخان ، بىربال ۋە يەنە بىرقانچە مۇلازىملار جەمنە بويىدا چارۋىلار ئوتلاپ يۈرگەن جايدىن پىيادە مېڭىپ سەيلە قىلىپ يۈرگەندە ، گەپ ئايلىنىپ كۆكەلداشلىرىغا كېلىپ توختىدى . ئەدھەمخاننىڭ ئەكبەر بىلەن كۆكەلداشلىقىنى بەش قېلىپ ، ھەددىدىن زىيادە كېرىلىپ يۈرىدىغانلىقىنى راجە بىربالمۇ ھېس قىلغانىدى . ئەكبەر ئۇنىڭدىن :
ـــ جانابى بىربال ، سىزنىڭمۇ كۆكەلداشلىرىڭىز بولغانمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .
ـــ بولغان ھەزرەت پادىشاھىم .
ـــ كىم ؟
ـــ ھەزرىتىم ، ئېيتسام ئەدەپسىزلىك بولارمىكىن ؟ . . .
راجە بىربالنىڭ قىزىقچىلىقىنى ياقتۇرىدىغان ئەكبەر :
ـــ ئېيتمۇبرىڭ ، سىز ئۇچۇن ئەدەپسىزلىك ئەمەس ! ـــ دەپ ئۇنى زورلىدى .
راجە بىربال ئوتلاپ يۈرگەن ياۋاش بىر موزايىنى يېتىلەپ كەلدى :
ـــ ئانامنىڭ سۈتى يەتمىگەچكە ، بالىلىقىمدا ماڭا سىيىر سېغىپ بېرىشەتتى . شۇ سەۋەبلىك مېنىڭ كۆكەلدىشىم مانا مۇشۇ موزاي !
ئەكبەر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . لېكىن ، ئەدھەمخان بۇ گەپنى ئۆزىگە ئېلىپ « راجە مېنى موزايغا تەڭلەشتۇرۇۋاتىدۇ ! » دەپ ئاچچىقى كەلدى . ئەنسارى ئۇنىڭ ئاشۇ كونا ئەلىمىنى ئەسكە سېلىشقا باشلىدى .
ـــ راجە مەجۇسىي بولغاچقا ، موزاينى مۇقەددەس بىلىدۇ . ئەمما سىز ، بىز ئۇچۇن ئانىنىڭ سۈتى ئۇلۇغ ، ئەپسۇسكى . . . سىز ئاشۇنداق لەتىگە باب كېلىپ قالدىڭىز !
ئەدھەمخان بېلىدىكى خەنجىرىنىڭ سېپىنى غەزەپ بىلەن مۇجۇپ :
ـــ خۇدا ھەققى ، مەن بۇ راجەدىن ئىنتىقام ئالىمەن ! ـــ دېدى .

ـــ جانابی خانی زامان ، بىرنی یوقاتقىنىڭىز بىلەن يەنە باشقا لىرى قالمدۇ . بىز مەجۇسىيلارنىڭ هەممىسنى سارايدىن قوغلىماقچىمىز !

ـــ قانداق قىلىپ ، تەقسىر ؟

ـــ كۆپ ئىشلارغا مۇنىمخانىنىڭ بوشاڭلىقى سەۋەب بولۇۋاتىدۇ . ئۇنى بىر يوللا هالاك قىلدىغان ئاقىلانە يول تېپىشىمىز كېرەك !

ـــ ئۇنداقتا ماڭا شۇ ئاقىلانە يولنى كۆرسىتىڭ ، پىرىم !

ـــ بۇ يول مۇنىمخانىنى قوغلۇېتىپ ، ئورنىغا سىزنى ۋەكىلى سەلتەنەت قىلىپ كۆتۈرۈشتىن ئىبارەت .

ئۆزىمۇ شۇ يۇكسەك ئەمەل ئارزۇسىدا يۇرگەن ئەدھەمخان سۇنى تاپقان بېلىقتەك يايراپ :

ـــ مىننەتدارمەن ، پىرىم ! ـــ دېدى ، ـــ ئەمما پادىشاه بۇنىڭغا كۆنمىسچۇ ؟

ـــ بىرلىشىپ هەرىكەت قىلساق ، پادىشاهمۇ كۆنىدۇ . سىز ئۇنىڭ بىلەن بىللە چوڭ بولغان قەدىردان دوستلارغۇ ؟ ئانىڭىزغا پادىشاهنىڭ ئىشەنچى كۈچلۈك . ئۇ پەيتنى تېپىپ ئېيتسۇن . مەنمۇ بارلىق ئۆلىمالار نامىدىن سىزنى تەۋسىيە قىلىمەن . ئۆزىڭىزمۇ بوش كەلمەڭ . تەرەپدارلىرىڭىزنى يېنىڭىزغا تارتىڭ .

ـــ دانا مەسلىهەت بەردىڭىز ، پىرىم ! ـــ دەپ ئەدھەمخان ئېڭىشىپ ئەنسارىنىڭ ئايىغىنى سۆيدى . شۇ مەسلىهەت بويىچە ئەدھەمخانىنى مۇنىمخانىنىڭ ئورنىغا ۋەكىلى سەلتەنەت قىلىپ كۆتۈرۈش هەرىكىتى باشلاندى . بۇ هەرىكەت ئەكىبەردىن سىر تۇتۇلدى . چۈنكى ، شەيخ ئەنسارى بىلەن ئەدھەمخانىنىڭ ئەكىبەرنىڭ يېڭى سىياسىتىگە ۋە غەيرىي دىنلارنىڭ كۆپىيىشىگە قارشى غوۋغا كۆتۈرمەكچى بولغانلىقى سېزىلمەسلىكى لازىم ئىدى .

دېهقان ۋىلايىتىنىڭ هاكىمى شەهابىددىنمۇ ئەدھەمخان تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . ئەڭ ئىپلاس پىتىنىلەرگە قاتىنىشىپ مەنسەپدار بولغان ئەفزەلبەگ ـــ مۇبارىزخان ئۆز هامىيسى ئەدھەمخانىنى ۋەكىلى سەلتەنەت قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن يەنە هەرقانداق قاتىللىققا تەييار ئىدى .

چۈنكى ئۇ ئەدھەمخانىنىڭ يۈكسىلىشىگە ياردەم بەرسە ، ئۆز مەرتىۋىسىنىڭ يەنمۇ ئېشىشىغا ، كېلەچەكتە بىرەر ۋىلايەتنىڭ ھاكىمى بولۇشىغا ئىشىنەتتى .

ماھىم ئىنىكئانا ھېلىمۇ ئەكبەرگە مېھرىبان ، ئۇنىڭ ھىندى ئىنىكئانىسى رۇپا بىبى ۋە ياش خوتۇنى جادھەبەينى قولىدىن كېلىشچە ئەزىزلەيتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ياخشى كۆرگەن ئوغلى ئەدھەمخانىنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ يەنمۇ ئېشىشىنى ۋە ۋەكىلى سەلتەنەت بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى . مانا شۇ ئارزۇ ـ ئىستەك ئىنىكئانىنى ئىختىيارسىز ھالدا يوشۇرۇن كۈرەش گىردابىغا تارتتى . ئىنىكئانا ئاقۇتتىنىڭ يامان بولۇشىدىنغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلماي ۋە ئەكبەرنىڭ يېڭى سىياسىتىگە قارشى يولغا كىرىپ قالىدىنغانلىقىنى ئويلاپمۇ قويماي ، « ئوغلۇمنى مۇنىمخانىنىڭ ئورنىغا ۋەكىلى سەلتەنەت قىلسامىلا بولىدۇ . ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ . » دېگەن نىيەتتە مەھدۇمۇل مۇلۇك بىلەن تىل بىرىكتۈردى .

سارايدا ئالاھىدە ئابرۇيى بار ماھىم ئىنىكئانا قاتناشقاندىن كېيىن ، يوشۇرۇن گۇرۇھ چوڭ كۈچكە ئايلاندى . ئەدھەمخان شىر كەيپ بولۇۋېلىپ ، مۇنىمخانغا : « ساڭا جانىنىڭ لازىمى بولسا ، ئورنۇڭنى بوشات ! » دېگەندەك گەپلەر بىلەن تەھدىت سېلىپ يۈرەتتى . يۈمشاق تەبىئەتلىك مۇنىمخان بەيرەمخاندەك ئادەمنى ھالاك قىلغان بۇ گۇرۇھتىن قورقۇپ ، ماھىم ئىنىكئانا بىلەن ئەدھەمخانىنىڭ چىرايىغا قاراپ يۈرەتتى . ئاجىزلاپ ، چىرايى سارغىيىپ قالغان مۇنىمخان ئاخىر ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ ئىلتىماس قىلدى :

— ھەزرىتىم ، ماڭا يەڭگىلىرەك بىر ئىش تاپشۇرۇڭ ، مەيلى ۋەكىلى سەلتەنەت ئەدھەمخان بولسۇن ! — دېدى .

— بىراق ، ئەدھەمخان خانى ئەزەملىك ئۇنۋانىنىمۇ كۆتۈرەلمەي ھودۇقۇپ كەتمەكتە . ۋەكىلى سەلتەنەتلىكىنى ئۇ قىلالمايدۇ .

— ماھىم ئىنىكئانا ياردەم بېرىپ تۇرسا ، بەلكى ئەپلەشتۈرۈپ قالار .

— سىزگە بۇ پىكىرنى . . . ئىنىكئانام بەردىمۇ ؟

ـــ هەئە ، ئۇ كىشىنىڭ نىيىتى شۇنداق .
ـــ لېكىن ، شەيخ ئەنسارى ئەدھەمخاننى مېنىڭ يېڭى سىياسەتىمگە قارشى قوزغاپتۇ . بۇلار راجپۇتلارنى سارايدىن قوغلىماقچى . ئۇنىڭنام بۇنى بىلمەمدىغاندۇ ؟
ـــ ئۇنىڭئىنگىز ئوغلىنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ ئېشىشىنى بەك ئارزۇ قىلىدۇ . ئۇ ئانا ـ دە !
ئەكبەر مۇنىمخاننىڭ ماھىم ئىنكئانا ۋە ئەدھەمخانلارنىڭ قەسىمىغا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە ، ھېچكىمگە بىلدۈرمەي كابۇلغا مەخپي مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، شەمسىددىن ئەتكەنى پايتەختكە چاقىرتىپ كەلدى .
بۇ ئاردا جەنۇبىي ۋىلايەت ـــ مەلۋەدە شېرخان سۇر ئەۋلادلىرىدىن بولغان بۆز باھادىرغا قارشى ئۇرۇش باشلاندى . ئەكبەر ئەدھەمخانغا چوڭ ئىشەنچ بىلدۈرگەن بولدى ـ دە ، ئون مىڭ ئەسكەرگە ئۇنى سەركەردە قىلىپ مەلۋەگە ماڭدۇردى .
ـــ بۆز باھادىرنىڭ ساربىيدا رۇنماتى دېگەن مەشھۇر ناخشىچى قىز بار ئىكەن ، شۇنى ئەگەرەگە تىرىك ئېلىپ كېلىڭ ! ـــ دەپ بۇيرۇدى ئۇنىڭغا .
ئەدھەمخان مەلۋەدە يۇرگەندە ، شەمسىددىن ئەتكە كابۇلدىن يېتىپ كەلدى ۋە ئوردىغا ۋەكىلى سەلتەنەت بولۇپ تەيىنلەندى . شۇ ئاردا ئەدھەمخانمۇ بۆز باھادىرنى يېڭىپ نۇرغۇن ئولجىلار بىلەن مەلۋەدىن قايتىپ كەلدى .
شەمسىددىن ئەتكە پەقەت ئەكبەرنىڭ سۆزىگىلا بويسۇناتتى ، ماھىم ئىنكئانا بىلەن ئەدھەمخاننى دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرماسلىققا تىرىشاتتى . ئەكبەر ئۆزىنىڭ قىزىل مۆھرىنى ئىنكئانىسىدىن قايتۇرۇۋېلىپ ، شەمسىددىن ئەتكەگە بەردى .
ـــ نېمىلا بولمىسۇن ، ئەدھەمخان باللىقىدىن تارتىپ بىللە چوڭ بولغان سادىق كۆكەلدىشىڭىز ئىدىغۇ ھەزرىتىم ، ئۇ ۋەكىلى سەلتەنەت بولسا سىز ئۇچۇن جېنىنى بەرمەسمىدى ؟

ئەكبەر ماھىم ئىنىكتانىنى ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىپ :
ـــ ئۇلۇغ ئانا ، سىزنىڭ ماڭا قانچىلىك ياخشىلىق قىلغانلىقىـ
ڭىزنى ھېچقاچان ئۇنتۇمايمەن ، ـــ دېدى ، ـــ سىزگە دائىم ئۆز پەرزەنـ
تىڭىزدەك ۋاپادارلىق كۆرسىتىش ئويىدىمەن .
ـــ راست ، ھەزرىتىم ، ماڭا قىلغان ئالىي ئىنايەتلىرىڭىز ئۈچۈن ،
ئاق سۈتۈمدىن مىڭ مەرتىۋە رازىمەن !
ـــ رەھمەت سىزگە ، ئۇلۇغ ئانا ! ئەدھەمخان كۆكەلدىشىمغىمۇ
يۈكسەك خانى ئەزەم ئۇنۋانى ۋە چوڭ ئورۇن بېرىلدى .
ـــ ئوغلۇم سىزدىن كۆرگەن ياخشىلىقلارنى ئۇنتۇسا ، كۆزى
كور بولغاي ، مەن ئۇنىڭغا ئىپتقانمەن !
ـــ مەنمۇ كۆپ . . . ئاگاھلاندۇردۇم . لېكىن ، ئەدھەمخان يۇـ
قىرى دۆلەت ۋە مەرتىۋىدىن ھودۇقۇپ كەتتى . شەيـخ ئەنـسارىـنىڭ
مېنى « كۈپۈرلۈق يولىغا كىردى » دەپ ئىغۋا توقۇۋاتقانلىقىدىن خەۋـ
رىم بار . ئەدھەمخان بولسا ، ئۇنىڭغا قول بىرىپ مۇرىت بولدى . شۇڭا ئۇ
شۇ شەيخنىڭ پۈۋلىشىگە ئۇچۇپ يۈرىدۇ .
ماھىم ئىنىكتانا ، مېنىڭمۇ شەيخ ئەنسارىنىڭ گۇرۇھىغا قوشۇلۇپ ،
ئوغلۇمنى ۋەكىلى سەلتەنەت قىلماقچى بولغانلىقىمدىن ئەكبەر خەۋەر
تاپقانمىدۇ ؟ بۇ ئادەم يەزنىڭ ئاستىدا يىلان قىمىرلىغانلىقىنى بىلىدىكەن !
دەپ ئويلىدى . لېكىن ، سىر بەرمەسلىككە تىرىشتى .
ـــ ھەزرىتىم ، يامان ئادەملەرنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭ ! ئەدھەمخان
سىز سىزغان سىزىقتىن چىقمايدۇ ! سىز ئۇنى مەلۇمەگە ئۇرۇشقا ئەۋەتتە
ڭىز . سىزگە قارشى باش كۆتۈرگەن بۆز باھادىرنى يېڭىپ كەلدى !
شۇنىڭ بىلەن ئەدھەمخان ئۆز ساداقىتىنى يەنە بىر نۆۋەت
ئىسپاتلىدىغۇ!
ئەكبەر باش چايقىدى :
ـــ ئەپسۇسكى ، ئەدھەمخان مەلۇمدە ئورۇنسىز زوراۋانلىق قىلىپ ،
بىز تاپشۇرغان نازۇك ئىشلارنى بۇزۇپ قويدى . رۇنماتى دېگەن مەلۇملىك
ناخشىچى قىزنىڭ تەرىپىنى سىزمۇ ئاڭلىغان بولسىڭىز كېرەك . ئەل جا-

مائەت ئارىسىدا شۇنداق بىر گەپ تارقالغانكى ، رۇنماتى ناخشا ئېيتسا ، ئاسماندىكى ئاي بىلەن قۇياشمۇ ئۇنىڭغا مەھلىيا بولۇپ توختاپ قالىدە-كەن . بىز ئەدھەمخانغا رۇنماتنىى ياخشى مۇئامىلە بىلەن ئۆزىنىمزگە ئەل قىلىپ ، پايتەختكە ئېلىپ كېلىك ، ئۇنىڭ ماھارىتىدىن بىزمۇ بەھرىمەن بولايلى ، دەپ بۇيرۇغانىدۇق . بىراق ، ئەدھەمخان رۇنماتنىى ئەسىر ئې-لىپ ، قوپال زوراۋانلىقلارنى قىپتۇ . ئەل سۆيگەن گۇزەل ناخشىچى بۇ زوراۋانلىققا قارشى زەھەر ئىچىپ ئۆلۇۋاپتۇ . ئەل ـ جامائەت بۇ ئۆلۇمنى ئەدھەمخان بىلەن بىزدىن كۆرۇپ ، قاتتىق نارازىلىق بىلدۇرۇۋاتىدۇ .

ـــ ئەمما ، قىزنىڭ ئۆزى بۆز باھادىرنىڭ مەشۇقى ئىكەن . ئۇ ئۇنىڭغا بولغان ساداقەتلىكىنى ساقلاپ ، « جەۋھەر » ئادىتى بويىچە ئۆ-زىنى ئۆلتۇرگەن بولسا ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەدھەمخان ئەيىبلىكمۇ ؟

ـــ مەن مەلۇمكى ئۆزۈم بېرىپ ھەممىنى تەكشۈرۈپ كەلدىم . ئەدھەمخان باشقا مەلۇملىكلەرگىمۇ زۇلۇم ساپتۇ . جەبدۇدا زۇلۇمغا قارشى ئىسيان باشلانغانىكەن . ئەدھەمخاننى دەرھال مەلۇندىن قايتۇرۇپ كې-لىپ ، توپىلاڭنى ئاران تىنجىتتۇق . ئۇنىڭ ئورنىغا پىرمۇھەممەد ئەتكەنى ھاكىملىققا تەينلەپ كەلگەنىدىم . يەنە پالاكەت يۈز بېرىپتۇ . ئەتكەمىز دۇشمەنلەرنى قوغلاپ دەريادىن ئۆتۈۋاتقاندا سۇغا غەرق بولۇپ كېتىپتۇ . ئاخىر ئابدۇللاخان ئۆزبېكنى مەلۇمكە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتۇق . ئەدھەم-خان باشتا ئىشنى ياخشى قىلغان بولسا بۇنچە كۆپ ھالاكەتلەر يۈز بە-رىشلىكى مۇمكىن ئىدى .

ـــ پەقەت پەرۋەردىگارنىڭلا ئەيىبى يوق دېگەن گەپ بار . ھەز-رىتىم ، ئەدھەمخاندىن ئۆتكەن تەرەپلەرمۇ باردۇر . چۈنكى ئۇ تېخى ياش ، تەجرىبىسىز ئەمەسمۇ .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپنى كۆرگەن ، تەدبىرلىك شەمسەددىن ئەتكەنىڭ بىزگە ۋەكىل بولغانلىقى توغرا ـ دە !

ـــ لېكىن ، كۆكەلدىشىڭىز ناھايىتى غەمكىن بولۇپ كەتتى . ئۇ-نىڭ كۆڭلىنى قانداق قىلىپ خۇش قىلىشنى بىلەلمىدىم .

ـــ كۆكەلدىشىم سەل كەمتەر بولۇشى كېرەك ئىدى ، ئۇلۇغ ئانا !

ئەدھەمخان بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشمەن . سىز بۇ ئىشلار توغرىسىدا كۆپ غەم قىلماڭ . دۆلەت ئىشى شەپقەتسىز بولىدۇ . سىز بولسىڭىز پەزىلەتلىك ئانا . ئەمەل تالىشىشلاردىن يىراقراق تۇرغىنىڭىز ياخشى . شۇنچە مۇشەققەتلەر بىلەن پەرزەنت چوڭ قىلدىڭىز ، كېلىن كۆردىڭىز . ئەمدى ئۆيدە ئولتۇرۇپ شۇنىڭ راھىتىنى كۆرۈڭ . ئۆيدە زېرىكسىڭىز ئۆزىڭىز ئاچقان قىزلار مەدرىسىگە بېرىڭ . ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان قىزلار خېلى كۆپ مىش . كونا بىنا كىچىكلىك قىلسا ، ھويلىنىڭ تۆرىگە يېڭى بىر بىنا سالدۇرايلى . مېنىڭ ئانامۇ مەقبەرە قۇرۇلۇشى بىلەن بەند بولۇپ ، دۆلەت تەشۋىشلىرىنى ئۇنتۇدى . ئانىلىرىمىز ئەمدى پەقەت ساۋابلىق ئىشلارنى قىلسۇن ، ئاۋارىچىلىقى كۆپ ، تىنچسىز دۆلەت ئىشلىرىنى بىز شەمسددىن ئەتكە بىلەن ئۇستىمىزگە ئالغايمىز .

ئەكبەرنىڭ سىلىق گەپلەر بىلەن ئىنىكئانىسىنى دۆلەت ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ماھىم ببى ئېرىپ كېتىپ ، يەنە كۆزىگە ياش ئالدى .

— مەيلى ، بىز ئەمدى . . . كېرەكسىز بولۇپ . . . چەتتە تۇرايلى . . . لېكىن ئەدھەمخان . . . شۇنچە يىللىق قەدىرداڭىز . . .

— ئەدھەمخانغا مېنىڭ قىلچە ئاداۋىتىم يوق ، ئۇ پەقەت ئەمەلپەرەسلىك كوچىسىدىن چىقىپ كېتىشى كېرەك . بۇ كوچىنىڭ نى - نى ئادەملەرنى ئازدۇرۇپ ، نابۇت قىلىۋەتكەنلىكىنى ئۆزىڭىز بىلسىز .

— ئۇنى بۇ كوچىغا سۆرىگەن يامان ئادەملەر بار ، ھەزرىتىم ، ئەدھەمنى شۇلارنىڭ ئالدىغا پەقەت سىزلا قۇتقۇزالىشىڭىز مۇمكىن !

— ماقۇل ، سىزنى دەپ مەن ئۇنى يامانلارنىڭ ئالدىغا تىز ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرەي . ئەمما سىزمۇ ئەدھەمخانغا ئېيتىڭ ، ئۆزى ئۇلاردىن قۇتۇلۇشقا ئىنتىلمىسە ، چەتتىن مىڭ ئادەم تارتسىمۇ قۇتقۇزالمايدۇ . مەن بۇنى رەھمەتلىك تاغام كامران مىرزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىدىن چۈشەنگەن .

ماھىم ئىنىكئانا ئەكبەرنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئوغلىغا شۇ پېتى يەتكۈزدى . بىراق ، ئەدھەمخان ئۆزىنىڭ مۇبارىزخاندەك سىرداشلىرىدىن

ئايرىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتكەنىدى . ئۇلارنى بىر - بىرىگە مەھكەم باغلاپ تۇرغان كونا جىنايەتلەرمۇ بار ئىدى .

× × ×

ئەدھەمخانىنىڭ ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئىچىدە ئەۋزەلبەگنى ئەسلىتىدىغان بىر ئادەم بارلىقىنى ئەكبەر بىر يىل بۇرۇن ئاڭلىغان بولسىمۇ ، تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە ھازىرغىچە ئىمكانىيەت بولمىغانىدى . ئەمدى ئەدھەمخانىنى يامان ئادەملەرنىڭ قولىدىن قۇتقۇزۇشنى ماھىم ئىنكىئانىمۇ ئىلتىماس قىلغانلىقتىن ، ئەكبەر شەمسىددىن ئەتكەنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ :

— سىز دادام بار ۋاقتىدا خىزمەت قىلغان مۇھاپىزەتچىلەرنى ئوبدان بىلسىز ، — دېدى ، — ئەدھەمنىڭ مەنسەپدار - مۇھاپىزەتچىلىرىنى بىرمۇبىر تەكشۈرۈپ كۆرۈڭ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا خانى ئەۋزەلبەگ باشقا بىر قىياپەت بىلەن يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن بولۇشى مۇمكىن .

شەمسىددىن ئەتكە ئەۋزەلبەگنى كابۇلدا كامران مىرزىنىڭ قول ئاستىدا كۆرگەنىدى . ئەدھەمخان بىلەن ئەكبەر شۇ چاغدا ئىككى - ئۈچ ياشلىق بالىلار بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنى ئۇنتۇپ قالغانىدى . شەمسىددىن ئەتكە ئەدھەمخانىنىڭ مەنسەپدار - مۇھاپىزەتچىلىرىنى سارايغا بىر - بىرلەپ چاقىرىپ سۆھبەتلەشكەندە ، مۇبارىزخانىنىڭ ئاۋازى ۋە كۆزلىرى ئۇنىڭغا بىردىن ئەۋزەلبەگنى ئەسلەتتى . بۇنداق كىشىلەرگە شەپقەت قىلمايدىغان شەمسىددىن ئەتكە ئەۋزەلبەگنى قىيىن - قىستاققا ئېلىپ ، تەرگەۋ قىلدۇردى . ئۇنى ھۇمايۇنغا ۋە نىزامغا قىلغان خىيانەتلىرىدىن تارتىپ ، بەيرەمخانغا ئايغاقچى بولغانلىقى ۋە ئەكبەرنىڭ ئۇستىدىن چېقىمچىلىق قىلغانلىرىغىچە ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئەدھەمخانغا سېتىلىپ پەتنە بەيرەمخانىنىڭ بېشىغا چىققانلىقىغىچە ھەممىنى بىرمۇبىر ئىقرار قىلغۇزدى . تەرگەۋچى ئۇنىڭ جىنايەتلىرىنى قەغەزگە يېزىپ ئۆزىگە ئىمزا قويغۇزدى . شەمسىددىن ئەتكە كەچقۇرۇن ئەكبەرنىڭ خاس ھۇجرىسىغا تەرگەۋ قەغىزىنى ئېلىپ كىرىپ ئوقۇپ بەردى .

بىر ئادەمنىڭ يىگىرمە بەش يىل داۋامىدا شۇنچە ياۋۇزلۇقلارنى قىلىشقا ئۇلگۈرگەنلىكىدىن ھەيران قالغان ئەكبەر جاللاتنى چاقىردى - ده ، دەرغەزەپ بىلەن بۇيرۇدى :

— بۇ ئەبلەخنىڭ چېقىمچىلىق قىلغان تىلى ، خائىنلىق قىلغان يىلىكلىرى ، بەيرەمخاننى ئۆلتۈرگە باشلاپ بارغان پۇتلىرى بىرمۇبىر كېسىپ تاشلانسۇن . ئاندىن پۇتۇن تېنى خالايىقنىڭ كۆز ئالدىدا پارچە - پارچە قىلىنسۇن . بۇ ھۆكۈم پۇتۇن پايتەختكە ، ھەممە ۋىلايەتلەرگىچە ئېلان قىلىنسۇن ، بۇنىڭدىن باشقا ياۋۇزلۇق قىلغۇچىلارمۇ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن .

جاللات بۇ ھۆكۈمنى ئەتىسى جازا مەيدانىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرگىلى كەتتى . ئەكبەر ئۆزىنى سەل بېسىۋالغۇچە ، شەمسىددىن ئەتكە سۈكۈت قىلىپ تۇردى ، ئاندىن ئۇنىڭغا تەرگەۋ قەغەزنىڭ ئەدھەمگە ئائىت قىسمىنى كۆرسەتتى :

— شۇنداق خائىننى ۋاستىچى قىلىپ بەيرەمخاننى يوشۇرۇن ئۆلتۈرگەن ئادەملەردىن بىرى ئەدھەمخان ئىكەن . ئۇنى قانداق قىلىمىز ؟

ئەكبەر يېقىندا يىغلاپ كەلگەن ماھىم ئىنىكئاننىنى ئەسلىدى ۋە بۇنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي :

— ئەجەبا ، كۆكەلدىشىم بولغان ئادەم شۇنچىلىك يامانلىق قىلامدۇ ؟ — دېدى ، — ئېھتىمال بۇ ئىپلاس ئەفزەلبەگ ئەمدى ئەدھەمنى بىزگە ساتماقچىدۇر ؟

— ساتقىنىنىڭ سېتىشى ئېنىق . ئەمما ئۇنىڭ ئاساسى بار . بەيرەمخاننى ئۆلتۈرۈشتە قىلغان خالىس خىزمىتى ئۈچۈن ئەفزەلبەگ مەنسەپكە ئېرىشكەن ، ئەدھەمخان ئانىسى ئارقىلىق ھەربىرىمىز قىلىپ ئۇنىڭغا مەرتىۋە ، ئورۇن ئېلىپ بەرگەن .

— ئاشۇ مەرتىۋىمۇ مېنىڭ رۇخسىتىم بىلەن بېرىلگەنىدى . ئەجابا ، مەن شۇ قەدەر گول ئىكەنمەن ! ؟ باللىقمىدىن ئەدھەمخان ، ئەزىز ئۇچىمىز دائىم خانباباغا ھەۋەس قىلاتتۇق . . . بەيرەمخاندەك بولغىمىز كېلەتتى . شۇنداق ئويۇنلىرىمىزمۇ بار ئىدى . لېكىن شۇ ئەدھەمخاننىڭ

ئاخىر بېرىپ ، ھەجگە كېتىۋاتقان قورالسىز بەيرەمخاننى خائىنلارچە ئۆلـ
تۈرۈشكە قاتناشقانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ ؟
ـــ ھەزرىتىم ، سىز ئانچە دېلىغۇل بولماڭ ، ھاياتتا نېمە ئىشلار بولمايدۇ ! ئوغلۇم ئەزىز ماڭا ئېيتىپ بەرگەن ئاشۇ ئويۇنلارنى ئويىنىغان ۋاقتىڭلاردىمۇ ئەدھەمخان ھېيلىگەرلىك قىلىدىكەن ، شۇنداقمۇ ؟
ـــ شۇنداق ! بۇنىڭغا نېمە ئامال ! ئەدھەمخاننى بۇگۈنلا چاقىرـ
تىپ ئەفزەلبەگ بىلەن يۈزلەشتۈرۈڭ . ئەگەر جىنايىتى راست بولۇپ چىقسا ، ئەدھەمخاننىمۇ قولغا ئېلىڭ . قانداق جازا بېرىشنى كېيىن ئويلىـ
شىمىز .
شەمسىددىن ئەتكە ئۆز قوبۇلخانىسىغا چىققاندا قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان بولۇپ ، قەندەللەردىكى شامىلار ياندۇرۇلغانىدى . ئۇ شۇ كېچە جىـ
نايەتچىلەرنى يۈزلەشتۈرۈپ بولۇشى كېرەك . چۈنكى ئەتە ئەفزەلبەگنى جاللات پارچە ـ پارچە قىلىپ تاشلايدۇ . شەمسىددىن ئەتكە ئەدھەمخاننى پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە سىلىق ـ سىپايە ھالدا سارايغا ئېلىپ كېـ
لىش ئۈچۈن مەخسۇس ئادەم ئەۋەتتى .
ۋەكىلى سەلتەنەت خىزمىتى شەمسىددىن ئەتكەگە بېرىلگەندىن بۇيان ئەدھەمخاننىڭ ئەتكەنى كۆزە كۆزى يوق ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەتـكە سىرداش بېگى مۇبارىزخاننى قولغا ئالغاندىن كېيىن ، ئەدھەمخانـ
نىڭ كۆڭلىدىكى ئاداۋەت يەنمۇ كۈچەيدى . سارايىنىڭ ئەركىسى بولۇپ چوڭ بولغان ئەدھەمخان ئەمدى شۇ ئەتكەنىڭ ھەربىكەتلىرى تۈپەيلىدىن نـەزەردىن قېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەنسېرى دەرد ـ ئەلەمى ئېشىپ ، ئۇنىڭـ
دىن قىساس ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى .
بۇگۈن خۇپتەندە شەمسىددىن ئەتكە ئۇنى تەرگەۋگە چاقىرـ
غاندا ، ئەدھەمخان ئۇلپەتلىرى بىلەن مەھۋە گۈلدىن ئىشلەنگەن ھاراقلارنى ئىچىپ كەيپ بولۇپ ئولتۇراتتى :
ـــ تەكلىپ بىلەن باردىغان ئىش بولسا ، قېنى خوشامخان ، مەن بىلەن ماڭ ، ـــ دەپ كاللا كېسەر يىگىتنى شەرەتلىدى .
ئۇلار ئىچكەركى ئۆيدە قويۇنلىرىغا خەنجەر سىلىۋېلىشتى . ئەدـ

ھەمخان يىگىتكە چۈشەندۈردى :
— ئەگەر ئەتكە مېنىمۇ مۇبارىزخانىنى تۇتقاندەك تۇتماقچى بولسا ، ئۆزىنىڭ جازاسىنى بېرىمىز .
خوشامخان چۈشەنگەن مەنىدە باش لىڭشىتتى . كېيىن ئىككىيلەن چاپانلىرىنىڭ ئۈستىدىن ئادەتتىكىدەك قىلىچلىرىنى ئېسىشتى . ۋەكىلىنىڭ قوبۇلخانىسىغا كىرگۈچە بۇ قىلىچلارنى يېشىۋېلىشتى . قوبۇلخانىدا ئولتۇرغان تەرگەۋچى مۇبارىزخانىنىڭ بويىنىغا ئېلىپ قول قويغان جىنايەتلىرىنى ئوقۇتۇپ ئۇنىڭغا ئاڭلاتتى . ئەدھەمخان غەزەپلەندى ، بەيرەمخاننى مەخپىي ئۆلتۈرۈشكە ئۇنىڭمۇ قاتناشقانلىقى تىلغا ئېلىنغاندا :
— بۆھتان ! — دەپ ۋارقىرىدى ، — بۇنى ئۆزۈڭلار توقۇپ چىقارغان .
شۇ چاغدا تۆردىكى ئىشىك ئېچىلىپ ، شەمسىددىن ئەتكە كىرىپ كەلدى :
— جانابى ئەدھەمخان ، ھازىر بىز سىزنى ئەفزەلبەگ — مۇبارىزخان بىلەن يۈزلەشتۈرىمىز . بۆھتان بولسا ئىسپات كۆرسىتىڭ .
سىرتىڭ پاش بولىدىغانلىقى مۇقەررەر ئىكەنلىكىنى بايقىغان شىر كەيپ ئەدھەمخان :
— ئۇ ساتقىنىڭ يۈزىنى كۆرگۈم يوق ! — دېدى . شۇ چاغ شەمسىددىن ئەتكەگە قارشى بارلىق نەپرەت ـ ئادائەتلىرى بىردىنلا ئېسىگە كەلدى . كەيپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى تۇتالماي ۋارقىرىدى ، — سەن مېنىمۇ قولغا ئالماقچىمۇ ؟ ۋەكىلى سەلتەنەت بولغىنىڭ ئازمۇ ؟ ئەمدى مېنىڭ ئورنۇڭنى تارتىۋېلىشىمدىن قورقۇپ بېشىمغا چىقماقچىمۇ سەن ؟!
ئوغلى دېمەتلىك يىگىتنىڭ « سەنلەپ » ئېيتقان ھاقارەتلىك گەپلىرى شەمسىددىن ئەتكەنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى :
— مەن « كۆكەلداشمەن » دەپ تېرەڭگە سىغمايلا قالدىڭ ! سارايغا مەست ھالدا كەپسەن ! بۇ ھالىتىڭ بىلەن ئۆز بېشىڭغا ئۆزۈڭ چىقسەن !

ـــ ياق ، ئۇنىڭغىچە سېنىڭ بېشىڭ كېتىدۇ ! ـــ ئەدھەم ئارقـ
ىدىراق تۇرغان خوشامخانغا قاراپ ، ـــ ئۇر ! ـــ دېدى ـ دە ، ئۆزى چا
پىنى ئىچىدىن خەنجىرىنى چىقاردى . ئۇلارنى قورالسىز دەپ ئويلاپ خا
تىرجەم تۇرغان شەمسىددىن ئەتكە بېلىدىكى قىلىچىنى ئېلىشقا ئۇلگۈرەل
مەي قالدى . خوشامخان ئۇنىڭ بوينىغا خەنجەر ئۇردى . ئەتكەنىڭ بوي
نىدىن قان چاچراپ چىققان ۋە ئۇ ئىشىك تەرەپكە قاچقاندا ، ئەدھەمخان
ئۇنىڭ كەينىدىن يېتىپ بېرىپ بېقىنىغا خەنجەر سالدى . بۇ ئارىدا تەر
گەۋچى چاقىرغان قورۇقچىلار خوشامخاننى ئۇرۇپ يىقىتتى . ئەمما ،
ئەدھەمخان ئۇستۇنكى قەۋەتكە قېچىپ كەتتى .

قورۇقچىلار ئۇنى ئۇچىنچى قەۋەتتىكى ھەرەمنىڭ ئىشىكىگىچە
قىستاپ باردى . ئەدھەمخان ئاغۋات ھەبەش قاراۋۇلىنىڭ توسقىنىغا قارـ
ماي ، ئەكبەر ئۇخلاپ ياتقان خاس ھۇجرىنىڭ ئايۋانىغا قېچىپ كىردى .
ھەرەمگە كىرىش ھوقۇقى بولمىغان قورۇقچىلار تاشقىرىدا قېلىشتى .

قاتىللىق قىلىپ ئەقلى ـ ھوشىنى يوقاتقان ئەدھەمخان غەيرىي
بىر تەرزدە ئەكبەردىن پاناھلىق ئىزدەپ ، چەكلەنگەن ھەرەمگە كىردى ـ
دە ، بىر جايدا توختاپ تۇرالماي ، ئەڭ ئاخىرقى ئايۋانغا ئۆتۈپ كەتتى .

ھەرەمنىڭ ئەڭ ئىچكەركى ئۆيىنىڭ تۆرىدە جادەبەي بىلەن
ئۇخلاۋاتقان ئەكبەر پەستە كۆتۈرۈلگەن چۇقان ـ سۇرەندىن چۆچۈپ
ئويغىنىپ كەتتى . پەلەمپەيدە چۇقان ـ سۇرەن ئاڭلىنانلىقتىن ، چاچراپ
تۇرۇپ ئوپۇل ـ توپۇل كىيىندى ـ دە ، خاس ھۇجرىدىن كارىدورغا
چىقتى . رەڭگى ئۆچكەن رەفتى مەھرەم بۇ يەردە قانداق پالاكەتلەر يۈز
بەرگەنلىكىنى چالا ـ پۇلا ئېيتىپ بەردى . ئەكبەر تېخى بىرنەچچە سا
ئەت بۇرۇن تىرىك يۈرگەن ئەتكەنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە ئىشەنگۈسى
كەلمىدى . ئۇنىڭ جەسىتىنىڭ پەستە ياتقانلىقىنى ئاڭلاپ پەلەمپەيدىن
پەسكە ماڭدى .

پەستىكى قوبۇلخانىنىڭ ئىشىكىدە شەمسىددىن ئەتكە سوزۇلۇپ
ياتاتتى . ئەكبەر ئۇنىڭ بېشىنى قولىغا ئېلىپ :

ـــ ئەتكە ! ئەتكەجان ! ـــ دەپ چاقىردى . تېنى تېخى سوۋۇپ

كەتمىگەن ، ئەمما جېنى يوق ، ھۇمايۇننىڭ ۋە ئەكبەرنى نەچچە قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغان بۇ مەرد ، شىر يۈرەك ئادەمنىڭ قورقۇپ ئالدىن مۇشت كۆتۈرگەن نامەردلەرنىڭ قولىدا ھالاك بولغانلىقى ئەكبەرگە شۇنداق تەسىر قىلدىكى ، ئۇ ئەتكەنىڭ يۈزىگە يۈزىنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى . كېيىن بىردىن ئەدھەمنى ئەسلىدى ـ دە ، قەلبىدە ئىنتىقام تۇيغۇسى ئويغاندى ، ـــ مۇشۇنداق ئادەمنى ئۆلتۈرگەن ئەدھەم ! . . . قېنى ، ئۇ قانخور ؟

ـــ ئۇچىنچى قەۋەتتە . . . قورۇقچىلاردىن قېچىپ ھەرەمگە كىرىپ كەتتى .

ئەكبەر خاس ھۇجرىدىكى جادەھەينى ئەسلىدى . ياش كېلىنچەك قاتىلنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتەرمۇ ! . . . ئەكبەر يۇقىرىغا قاراپ يۇگۈردى . قامەتلىك ئىككى قورۇقچى ۋە رەفتى ئەكبەرنى قوغداش ئۈچۈن ئۇنىڭ كەينىدىن ھەرەم ھويلىسىغا چېپىپ كىردى . ئەدھەم ئايۋاندا شۇمشىيىپ تۇراتتى . قانلىق خەنجىرى ھېلىمۇ قولىدا ئىدى . ئايۋانغا چۈشۈپ تۇرغان ئاي نۇرىدا كۆزلىرى قۇتۇرغان يىرتقۇچىنىڭكىدەك پارقىراپ كەتكەنىدى . قورالسىز ئەكبەر ھاسىراپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى :

ـــ نېمە قىلدىڭ ، ئەبلەخ !

ـــ ئەلەمگە چىدىمىدىم ، قەستىمنى ئالدىم ، ـــ دېدى خىرىلداپ ئەدھەم . ئۇنىڭ ئۆزىنى ھەقلىق قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقى ئەكبەرنىڭ غەزىپىنى تېخىمۇ ئۆرلەتتى .

ـــ بەيرەمخاننى ئۆلتۈرگىنىڭ ئازمىتى ؟ ـــ ئەكبەر كۆكەلدىشىنىڭ يۈزىگە تەستەك سالدى . ئەدھەم تەلۈلەرچە ۋارقىرىدى :

ـــ بەس ! سېنىمۇ ئۆلتۈرىمەن ! ـــ ئۇ خەنجىرىنى كۆتۈردى . ئادەم ئۆلتۈرۈپ كۆنۈپ كەتكەن ئەدھەمگە ئەمدى ھەممە ئىش بەربىر ئىدى . ئۇ ئەكبەرنىڭ كۆكرىكىگە خەنجەر سانجىماقچى بولغاندا ، ئوڭ تەرەپتىكى قورۇقچى مەھكەم تۇتۇۋالدى . شۇ چاغ ئەكبەر ئۇنىڭ قۇلىقىنىڭ تۈۋىگە بىر مۇشت ئېتىۋىدى ، ئەدھەمخان خىرقىراپ يىقىلدى ، ئۆزىنى زىندان بۇرۇن خەنجىرى « تاڭ » قىلىپ قولىدىن چۈشۈپ كەتتى .

ـــ باغلاڭلار بۇ ئىپلاسنى ! ـــ دەپ بۇيرۇدى ئەكبەر قورۇق-چىلارغا . مۇشت زەربىسىدىن بوشىشىپ قالغان ئەدھەم قارشىلىق قىلالـ-مىدى . قورۇقچىلار ئۇنى باغلاپ ئەكەتمەكچى بولغاندا ، غەزەپتىن رەڭگى ئۆڭۈپ ئەدھەمخاننىڭ كۆكەلداشلىقىنى ئۇنتۇغان ئەكبەر ، ـــ پەسكە تاشلاڭلار ! ـــ دەپ ۋارقىردى .

بىردىن ئەكبەردە ئۇچ ياش ۋاقتىدا بېشى ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەن توپ ئوقىنىڭ ۋەھىمسى قايتىدىن پەيدا بولدى . ئۇلار ئۇچىنچى قەۋەتتە تۇراتتى ، هويلىغا تاش ياتقۇزۇلغانىدى . پېشايۋاندىن تاشلانغان ئادەم تاشقا ئۇسۇپ ئۆلۈشى مۇمكىن ئىدى . شۇنى بىلگەن قورۇقچىلار-بىردەم ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى . لېكىن ، غەزىپى ئەۋجىگە چىققاندا ئۆزىنى بىلمەي قالغان ئەكبەر يەنە ۋارقىرىدى :

ـــ تاشلاڭلار !

ئەكبەر قاتتىق غەزەپلەنگەندە چىرايىنىڭ ئۆزگىرىپ قانچىلىك قورقۇنچلۇق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى يىگىتلەر ئەمدى كۆرۈۋاتاتتى . ئۇلار قولى باغلاقلىق ئەدھەمنى هاپىلا ـ شاپىلا ئايۋاندىن يەرگە تاشلىدى . ئەدھەم ئۇچىنچى قەۋەتتىن غۇلاپ چۈشۈۋاتقاندا ، جان ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىدى . هويلىغا ياتقۇزۇلغان تاشلارغا بېشى بىلەن ئۇرۇلغاندا ، ئاۋازى بىردىن ئۆچتى .

شەمسىدىن ئەتكەنىڭ ئۆيىدىن ئاڭلىنىشقا باشلىغان داد ـ پەر-يادلار تۇنگىچە بېسىلمىدى . بوغۇق ۋە ئاچچىق يىغا ئاۋازى ماهىم ئىنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆيىنىمۇ تولدۇرغانىدى . شەمسىدىن ئەتكەنىڭ خوتۇنى جەججى ئىنىكئانا ، ئوغلى ئەزىز كۆكە ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئەدھەمخاننى قارغاپ يىغلايتتى . ماهىم ئىنىكئانىنىڭ پۇتۇن دەرد ـ ئەلىمى ئىچىدە بولۇپ ، ئۆيدىن سىرتقا چىققۇدەك هالى يوق . ئوتتۇز قىرىق يىللىق قەدىردانلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشكە يۈزى چىدىمايدۇ . ئوغلىنىڭ شۇنچە جىنايەت ئۈستىگە يەنە ئەكبەرگىمۇ خەنجەر كۆتۈرگەنلىكى ئىنىكئانىنىڭ مۇسىبىتى ئۈستىگە قوشۇلغان يەنە بىر ئېغىر دەرد بولدى . ئەدھەمخاننى تاۋۇتقا سېلىپ ئۆيدىن ئېلىپ چىقىۋاتقاندا ، ماهىم ئىنىكئانا

شۇنداق پىغانلىق يىغلىدىكى ، ئۆره بولالماي يۇرىكى ئېزىلىپ يىقىلدى .
ئۇنىڭ بەھوش ئەھۋالدا ئۆيگە كۆتۈرۈپ كىرىپ كارىۋاتقا ياتقۇزۇشتى .
ئۇ هوشىغا كەلگەندە كۆزىنى ئېچىپ يېنىدا ئەكـ
بەرنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى . ئەكبەرنىڭ رەڭگى ئۆچكەن ،
لەۋلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى :
ـــ ئۇلۇغ ئانا ! . . . ماڭا نېمە ئامال ؟ ئېيتىڭ ؟ ! مېنىڭمۇ
باغرىم قان ! گۇناهىم چوڭ !
ـــ زىندانغا تاشلىسىڭمۇ بولاتتىغۇ ؟ . . .
ـــ ئۇلگۈرەلمىدىم ! . . . سىزنىڭ ئالدىڭىزدىكى گۇناهىمنى
ئەمدى قانداق يۇيايي ؟ ئېيتىڭ !
ماهىم ئىنىكئانىنىڭ كۆزلىرىدە ياش يالتىرايتتى .
ـــ ۋادەرىخا ! بۇ دۇنيا ئۆزى بىۋاپا ، ناپاك ، هەممىگە قارشى تې
گىدىكەن . . . بەرگەن ئاق سۈتۈمۇ بۇلغىنىپ قارا بولدى ! . . .
ئەدهەم جىگەر پارەم ! . . . مېڭ مەرتە ئېيتتىم . . . قۇلاق سالمىدى .
ئەي خۇدا ! . . . ئادەم نېمىشقا بۇنداق يارىتىلغاندۇ ؟
ـــ ئەدهەمنى ئوتقا ئىتتىرىپ ، ئۆزى چەتتە تۇرغان هېيلىگەر
ئادەملەر بار ، ئۇلۇغ ئانا ! ياشلىق قىلىپ بايقىماي يۇرگەنىكەنمىز . زا-
مان ، مۇهىت مەن سۆيۈنگەن تاغلارنى ئۆزۈمنىڭ قولۇمدا غۇلىتىش نە-
يىتىدە ئىكەن . خۇدا بۇيرۇسا بۇ ئىبلىس مۇهىت بىلەن باشقىچە ئېلە-
شىمەن ! ماڭا سىزنىڭ مەدەتلىرىڭىز كېرەك ، ئۇلۇغ ئانا ! تېۋىپلارنى
چاقىراي ، داۋالىنىپ تېزراق ئۆره بولۇڭ !
بىراق ، تېۋىپلارنىڭ داۋاسى كار قىلمىدى . ماهىم ئىنىكئانا
ئورنىدىن قايتا تۇرالماي ئوغلىنىڭ قىرقى هارپىسىدا جان بەردى .
ئەكبەر ئۇنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈردى . ماهىم ئىنىكئانىنى دېھلىنىڭ
مەشهۇر كۇتۇپ مۇنارى يېنىغا ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن دەپنە قىلدى .

سېكرى . بالاگەردان

سەۋزە رەڭ تۇتىقۇشلار دەرەختىن ـ دەرەخكە قونۇپ ئۇچۇپ يۈرەتتى . پوكىنى ئاق ، ئۇستى قوڭۇر مايمۇنلار شاخلارغا ئېسىلىپ ئويناپتتى . بولۇق ئوت ـ چۆپلەرنى قىمىرلىتىپ چىپار يىلانلار ئۆمىلەپ يۈرۈشەتتى . قەيەردىندۇر يىراقلاردىن ئووچىلار چالغان سۇناي ئاۋازى ۋە پىلىنىڭ نەرە تارتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

ئورمان ئىچى شۇنداق سايە ، سالقىن ئىدى . كېسىپ كېتىلگەن دەرەخلەرنىڭ كۆتىكى ئۇستىدە ئەكبەر ئويغا چۆمۈپ ئولتۇراتتى . ھازىر ئۇنىڭ ھېچكىمنى كۆرگۈسى ، ھېچكىم بىلەن پاراڭلاشقۇسى كەلمەيتتى . ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان ئادەملىرى بىر ـ بىرلەپ ھالاك بولغاندىن بېرى ، مىڭ ئاتلىق ھارۋىنىڭ پۈتۈن ئېغىرلىقى ئۇنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن ، سارايىنىڭ ئېغىر مۇھىتىدا ئەڭ ياخشى ھېسسىياتلىرى تۇگەۋاتقان دەك ، دىلىنى قانداقتۇر بىرخىل كۆڭۈلسىزلىك چۈلغۇۋالغاندەك تۇيۇلاتتى . بۇگۈن ئۇ سېكرى ئورمانلىقىغا ئووغا چىققانىدى ، لېكىن ئووقىلغۇسى كەلمىدى . ئۇ مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئاداشتۇرۇپ قويۇپ ، مانا مۇشۇ خالىي جايىنى تېپىپ پاناھلاندى .

ئۇ ھازىر ئورماندىكى بىرەر ھايۋاننى ئووڭلىغاندىن كۆرە قەلبىدىكى ياخشى ھېسسىياتلىرىنى قايتىدىن قوزغىتىشقا بەكرەك ئېھتىياجلىق ئىدى . لېكىن ، نەچچە سائەت ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، قەلبىدىكى كۆڭۈلسىزلىك ۋە روھىدىكى سۇنۇقلۇق تارقىلىپ كەتمىدى . قاچاندۇر بىر چاغدا كەينى تەرەپتىكى ئوتلاقلىقتىن بىرىنىڭ ئوت ـ چۆپلەرنى شىتىرلىتىپ ئاستا كېلىۋاتقانلىقى ئاڭلاندى . ئۇ « مۇشۇ يەردىمۇ مېنى تىنچ قويۇشمايدىغۇ » دەپ نارازى بولۇپ ، ئارقىغا بۇرۇلدى . ئاق ساقاللىق ، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان بىر مويسېپت ھاسسىغا تايانغان

هالدا ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى . ئەكبەر سەلىم ئاتىنى تونۇدى ـ دە ، خۇشاللىق بىلەن ئورنىدىن تۇردى .

سەنگەنىردىكى تويدىن بۇيان ئەكبەر ئۇنى كۆرمىگەنىدى . لېكىن ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىشكە ئىنتىزار بولۇپ يۈرەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئەكبەر ئۇنىڭ ئالدىغا باردى . سەلىم ئاتا كۆرۈشكەندىن كېيىن :

ـــ بىز تەرەپكە خۇش كېلىپسىز ! ـــ دېدى .

ـــ ئۆيىڭىز مۇشۇ يەردىمۇ سەلىم ئاتا ؟

ـــ ھەئە . ئورمان چېتىدە كۆلبەم بار . . . ھەزرەت ئانىڭىز سىزنى « بارماقچى » دېگەنىدى . يەتتە يىلدىن بېرى ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈپ تۇرۇپتىمەن .

ـــ قانداقچە يەتتە يىل دەيسىز ؟

ـــ جايپۇردىكى تويغا يەتتە يىل بولدىغۇ !

ئەكبەر ۋاقتىنىڭ شۇنچە تېز ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن ئەجەبلەنىدى . تېخى ئاخشامقىدەكلا يادىدا تۇرۇپتۇ . سەنگەنىردە سەلىم ئاتا نىكاھ ئوقۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئەكبەر ئۇنىڭغا ئىككى يۈز مىڭ رۇپىيە ئىنئام بەردى . چۈنكى ، پادىشاھلارنىڭ نىكاھى ئۈچۈن كاتتا ئىنئام بېرىش ئەزەلدىن بار ئادەت ئىدى . ھۇمايۇن ھەمىدە بانۇغا ئۆيلەنگەندە قورشاۋدا تۇرغىنىغا قارىماي ، نىكاھ ئوقۇغانلىقى ئۈچۈن ئابدۇلباقى دېگەن ئادەمگە ئىككى يۈز مىڭ رۇپىيە بەرگەنلىكىنى ئەكبەر ئانىسىدىن ئاڭلىغانىدى . لېكىن ، سەلىم ئاتا بۇ ئىنئامنى قوبۇل قىلمىدى :

ـــ بايلىق ئىنئامنىڭ ئەھمىيىتىنى بۇزىدۇ . مېنىڭ ئۇستازىم فەرىدۇن چەشتىگە ئەلتۈتمىش دېگەن پادىشاھ تۆت قىشلاقنى ئون ئىككى مىڭ بىگە[1] يېرى بىلەن ئىنئام قىلغاندا ئۆزرە سوراپ ئالمىغانىكەن . پادىشاھلارنىڭ دۆلەت خىراجەتلىرى ئۈچۈن بايلىق يىغىپ خەزىنىدە ساقلىشى ئەلۋەتتە توغرا . لېكىن ، ئۆمرىنى ھەق يولىغا ئاتىۋەتكەن سوپىلار بايلىق ، مەرتىۋە تەمەسىدە بولماسلىقى كېرەك . ئوت ئوتۇننى

---

[1] بىگە ـ بىر گېكتارنىڭ ئوندىن بىرى . ئون ئىككى مىڭ بىگە تۆت مىڭ گېكتارغا باراۋەر .

قانداق تېز يەپ تۇگەتسە ، تەمە ۋە بايلىق سوپىنىڭ ئىمانىنى شۇنداق يەپ تۇگىتىدۇ . . . ئېسىگىزدە بولسۇن . مەن ئىككى يۈز مىڭ رۇپىيەنى ئالالمايمەن .

— بۇ ئىنئامنى غېرىب ـ بىچارىلەرگە خەير ـ ئېھسان قىلىۋەتسىگىزمۇ بولىدىغۇ ؟ — دېدى ئەكبەر .

— ھەزرىتىم ، ئەگەر غېرىب ـ بىچارىلەر خۇش بولسۇن دېسىڭىز ، ئۇلارنى ئادالەتسىز سېلىقلاردىن ئازاد قىلىۋېتىڭ .

— قايسى سېلىق ئادالەتسىز ئىكەن ، سەلىم ئاتا ؟

— جىزىيە سېلىقى مۇسۇلمانلاردىن ئېلىنمايدۇ . ئۇنى پەقەت غەيرى دىندىكىلەر تۆلەشكە مەجبۇر . سىز ھىندى قىزىغا ئۆيلەنمىگىز . ئۇنىڭ ئىمان ـ ئېتىقادىنى ھۆرمەت قىلمىسىز ، بۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە مىڭ تەشەككۈر ، ئەمما سىزنىڭ قېينىتىڭىز بەھرى مال باشقا ھىندى قېرىنداشلىرىڭىزغا ئوخشاشلا جىزىيە سېلىقىنى تۆلەشكە مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ . بۇ ئادالەتلىكمۇ ؟

— لېكىن ، جىزىيە سېلىقى شەرىئەتتە بار ئىكەنغۇ ؟

— ھەئە . شەرىئەتتە يول كۆپ ! ئۇنىڭدىن ئۆز ئارزۇسى بويىچە مەنپەئەتلىنىۋاتقان تەمەگەر روھانىيلار بار . ھىندىستاندا توققۇز ئەسىردىن بېرى ئونلاپ مۇسۇلمان پادىشاھلىرى ئۆتكەن . لېكىن ، بىرەرىمۇ شۇ ئادالەتسىز سېلىقنى بىكار قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىغان . شۇنداق بىر ئۇمىدىم بارکى ، ئەمدى شۇنىڭغا سىز جۈرئەت قىلىسىڭىز . پەقىر ـ بىچارىلەرگە قىلغان خەير ـ ئېھسانىڭىزمۇ ، ماڭا بەرگەن ئۇلۇغ ئىنئامىڭىزمۇ شۇ بولسۇن !

ئەكبەر شۇ چاغدا ، بۇ سۆزلەرگە جاۋاب تاپالماي باش قېتىنچىلىقىدا قالغان ، سەلىم ئاتا بولسا ئىككى يۈز مىڭ رۇپىيە ئىنئامنى ئالماستىن ، داستىخاندىن ئىككىلا نان ئېلىپ بېلىگە تۇگىكىنىچە سېكرىگە پىيادە قايتىپ كەتكەنىدى .

مۇسۇلمان ـ ھىندى خەلقلىرىنى بىر ـ بىرىگە قارشى قىلىپ قويماستىن ، ئېلىق ـ سېلىق ئىشلىرىدا ئۇلارنى تەڭ كۆرۈشنى ئەكبەرنىڭ

ئۆزىمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

ئەكبەر بۇرۇنمۇ تەجربە سۈپتىدە جىزيە سېلىقىنى بىر يىلغىچە بىكار قىلغانىدى. شۇ چاغدا دىنىي پېشۋالار گانگ بويىدا ھاكىملىق قىلۋاتقان ئەلىقۇلىخان ۋە باھادىرخانلارنى ئەكبەرگە قارشى قوزغاتتى. جىزيە سېلىقىدىن چوڭ نەپ ئېلىۋاتقان بەگلەر ئەكبەرنى «دىنىدىن چىققان دەھرىي!» دەپ ئېلان قىلىشتى. خۇتبىنى ئەكبەرنىڭ كابۇلچىققان دەھرىي! » دەپ ئېلان قىلىشتى. خۇتبىنى ئەكبەرنىڭ كابۇلىدىكى ئىنىسى مۇھەممەد ھەكىم نامىغا ئوقۇشقا باشلىدى.

پەنجاپتىكى مۇتەئەسسىپلەرمۇ ئەلىقۇلىخانغا قوشۇلۇپ، ئەكبەرنىڭ باشقۇرۇشىدىن قېچىشقا ئۇرۇندى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەر جىزيە سېلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. شۇنداقتىمۇ ئەلىقۇلىخان ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلمىدى، گانگ دەريا‌سى بويىدا ئەكبەرگە قارشى قىلىچ كۆتۈرۈپ چىقتى. بۇ جەڭدە ئۇنىڭ ئۆزىمۇ، ئىنىسى ھادىرخانمۇ ھالاك بولدى.

ئەكبەر بۇلارنى سەلىم ئاتىغا ئېيتىپ بەردى ـ دە:

ـــ سېلىق جەھەتتىكى ئىسلاھات بىزنى ئىككى ئوتتۇرىدا قويدى! ـــ دېدى، ـــ ئەمدى بەگلەرنىڭ ئىسيانىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولالمايۋاتىمىز، دېھقانلار غوۋغا كۆتۈردى، ھەتتا ئەگرە ئەترەتلىرىدىمۇ قاراقچىلار كۆرۈرىيلەرنى [1]ئۆلتۈرۈپ، پۇللىرىنى بۇلاپ كېتىپتۇ.

ـــ بۇ ئىشلاردىن مېنىڭ خەۋىرىم بار، ـــ دېدى سەلىم ئاتا، ـــ كۆرۈرىيلەر سېلىق يىغىش ھوقۇقىنى سىزدىن سېتىۋالغاندىن كېيىن، ئىنسانىي ئۇنتۇپ، دېھقانلاردىن سېلىقنى ئۈچ ھەسسە ئارتۇق يىغىپ، ئىككى ھەسسىنى ئۆزلىرى ئېلىشىپ، جازانىخورلاردىنمۇ بەتتەر بولۇپ كېتىشتى.

ـــ نەپسى تويمىغان كۆرۈرىيلەرنى بىز جازاغا تارتتۇق. ئەمما، قاراقچىلار ئۇلارنىڭ پۇللىرىنى تارتىۋالغانىكەن...

ـــ ئاڭلىدىم. سىز ئۆزىڭىز جەڭگىۋار پىلنى مىنىپ غوۋغا كۆ-

---

① كۆرۈرىيلەر ـــ سېلىق يىغىش ھوقۇقىنى دۆلەتتىن سېتىۋالغان پۇلدارلار.

تۇرگەنلەرگە قارشى قوشۇن تارتماقچى بوپسىز . لېكىن ، كۆرۈرىيلەر ئادالەتسىزلىكتىن بىزار بولۇپ ئىسيان كۆتۈرگەن دېھقانلارنى سىزگە « قاراقچى » قىلىپ كۆرسەتكەن . بۇ دېھقانلار كۆرۈرىيلەرنى بۇلىغان ئەمەس ، بەلكى ئىككى ئۈچ ھەسسە ئارتۇق ئۇندۇرۇۋېلىشقان سېلىق ھەققىنى قايتۇرۇۋېلىشقان .

— راست شۇنداقمۇ ، سەلىم ئاتا ؟

— راست بولماي . رەببىم گۇۋاھ . كۆرگەنلىرىمنى سۆزلەۋاتىمەن ، ئەمەلدارلار سىزگە ۋەقەنى تەتۇرىسىچە چۈشەندۇرۇپتۇ .

ئەكسىچە ئىسيان كۆتۈرگەن « قاراقچىلار » نىڭ قىشلاقلىرىغا باستۇرۇپ بارغان چاغلىرىنى ، ئۆزى مىنگەن چوڭ پىلنىڭ تېمى پاخالىدىن قىلىنغان كۆلبىلەرنى پۈتى بىلەن ئۇرۇپ يىقىتقانلىقىنى ، شۇ چاغدا بامبۇك خادىلىرى ئارىسىدىن قاراقچىلار ئەمەس . ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ چىرقىراپ چىقىشقانلىرىنى ئېسىگە ئالدى ـ دە ، خىجىللىق بىلەن :

— خام سۈت ئەمگەن بەندە بولغاچقا ئالدانغانىكەنمىز . كۆرۈرىيەلەردىن پۈتۈنلەي ۋاز كەچتۇق . سېلىق مەھكىمىلىرىگە باشقا ئىنساپلىق ئادەملەرنى قويۇۋاتىمىز .

— خەيرلىك بولسۇن ! بىراق ، نېمىشقا مەيۈس كۆرۈنىسىز ؟

— مېنى بېسىپ تۇرغان تەشۋىشلەر تاغنىڭ تېشىدىنمۇ كۆپ . قايسى بىرىنى ئېيتاي .

— لېكىن ، غەلىبىلىرىڭىزمۇ كۆپقۇ . نېمىشقا شۇلاردىن خۇشال بولمايسىز ؟ چىتاردا چوڭ جاساراەت كۆرسەتتىڭىز . بۇ ئىش سېكرىگىمۇ پۇر كەتتى . . .

× × ×

ئەكبەر دېھلىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۈچ يۈز ئەللىك مىل يىراقلىققا جايلاشقان چىتار قەلئەسىنى ئەسلىدى . مېۋەر ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى بولغان بۇ قەلئە تاغ ئۈستىگە ناھايىتى مۇستەھكەم قىلىپ قۇرۇلغانىدى . بىر ۋاقىتلاردا ھۇمايۇن ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان بۇ ۋىلايەتنى

ئەكبەر تىنچ يول بىلەن يەنە مەركىزىي دۆلەتكە قوشماقچى بولدى ۋە قېيناغىسى مەن سىنخنى چىتار سەركەردىسى جايمالنىڭ يېنىغا ئەۋەتتى.

ئەمما مەن سىنخ چىتار قەلئەسىگە بارغاندا ، جايمال ئۇنىڭ ئالدىدىغا چىقىپ ئەپلىشىشنى راۋا كۆرمىدى. مەن سىنخ قەلئە ئىچىدىكى بىر ئۆيدە ئۇچ سائەت بىتاقەت بولۇپ كۈتتۈم ، ئاخىر نەتىجىسىز قايتىپ كەتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا قارىسا ، جايمال كىشىلىرىگە قاتتىق ـ قاتتىق ۋارقىراۋاتاتتى :

ـــ خائىن مەن سىنخ ئولتۇرغان ئۆيي ئۇنىڭ نەپىسىدىن ھارام بولدى. ئەمدى بۇ ئۆينى مۇقەددەس گانگ سۈيىدىن سېپىپ پاكلاڭلار !

ھىندىچە ئىمان ـ ئېتىقادىنى پاك تۇتىدىغان مەن سىنخ ئۇچۇن بۇ گەپلەر مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ھاقارەت بولدى.

چىتار تۆت ئايغىچە ئەكبەرگە دەرۋازا ئاچمىدى. قەلئە دەرۋازىسىنى ئاشۇ جايمال باشقۇرۇۋاتاتتى. ئەكبەر ئۇنىڭغا خەت ئەۋەتتى :

《 جايمال راتخانىي باتۇر يىگىت ۋە يىل جېڭىگ ئۈستا دەپ ئاڭلىغان. مۇق . شۇ گەپ راست بولسا ، يىل منىپ مىدانغا چىقسۇن . من ئۇنىڭ بىلەن يىل جېڭى قىلماقچىمەن . ئىككىمىزدىن قايسىمىز غەلبە قىلساق ، شۇنىڭ قوشۇنى غەلە. بىگە ئېرىشكەن بولسۇن ، ئۇروش ئارتۇقچە تالايىتسىز تۈگىسۇن . 》

لېكىن ، جايمال ئەكبەرنىڭ بۇ تەكلىپىنىمۇ قوبۇل قىلمىدى. ئۇ دەرۋازىنى ئېچىپ قەلئەدىن چىقساق ، ئالداپ قولغا چۈشۈرۈۋېلىشى مۇمكىن ، دەپ ئويلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەر قەلئە تېمى ئاستىدىن لەخمە قېزىشنى بۇيرۇدى. يەتتە ـ سەككىز مىڭ ئادەم قازغان لەخمە مىگە دورا قويۇپ پارتلاتسا ، مۇستەھكەم تاشمۇ غۇلىشى مۇمكىن ئىدى. بۇنىڭدىن ئەنسىرىگەن قەلئە قوغدىغۇچىلىرى توپ ـ توپ بولۇپ تام ئۈستىگە چىقتى ـ دە ، پەستە لەخمە قېزىۋاتقانلارنىڭ ئۈستىگە ئېغىر تاشلارنى ، كۆيۈۋاتقان ياغاچلارنى تاشلاشقا باشلىدى. « تۇرا » دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ قالقانلار ئەكبەرنىڭ ئادەملىرىنى ئوق ۋە تاش ، ياغاچلاردىن ھىمايە قىلىپ تۇراتتى. يېڭى ـ يېڭى كۈچلەر شۇ قالقانىنىڭ

همايسسده تام تۇۋنگه يېتىپ ببرىپ ، قالقاننى مۇرىسى بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ لەخمە قازاتتى .

ئەكبەر بۇ جېدەلنى قەستەن چىقارغانىدى . ئۇ قەلئە تېمى بىلەن تەڭ تۇرغان تۆپىلىك ئۇستىدە شاخ ـ شۇمبا ۋە تاشلار پاناھىدا جايمالىنىڭ قەلئە تېمى ئۇستىگە چىقىشىنى پايلاپ ئولتۇردى . پەستە ھۇجۇم كۈچىيىپ كەتكەچكە ، جايمال قوغدىنۇچىلارغا باشچىلىق قىلىش ئۇچۈن ، تام ئۇستىدە پەيدا بولدى . ئەمما ، ئارىلىق يىراق بولغاچقا ، ئەكبەر جايمالنىڭ سىماسىنىلا كۆرەلەيتتىيۇ ، ئۇنى تونۇيالمايتتى . شۇنداق تېمۇ تەبىئەت ئەكبەرگە پەۋقۇلئاددە ئۆتكۈر كۆز بەرگەن ، ئۇ كۈندۈزى ئاسماننىڭ قۇياشتىنمۇ يىراق تۇرغان قىسىملىرىغا تىكىلىپ قارىسا ، جەسىرلىشىپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى كۆرەتتى . ھازىر ئۇ قەلئە تېمى ئۇستىدە تۇرغان جايمالنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىمىسىمۇ قوغدىنۇچىلىرىغا بۇيرۇق قىلمۇاتقان لەۋلىرىنىڭ قانداق مىدىرلاۋاتقانلىقىغا قاراپ « ناۋەك » دەپ ئالدىن تېلىدىغان چوڭ ياغا ئوق سالدى .

ناۋەكنى پەقەت بىلىكىدە ئوبدانلا كۈچى بار يىگىتلەرلا ئاتالايتتى . ئۇنىڭ ئوقى ئاددىي يانىڭ ئوقىدىن خېلىلا يىراققا باراتتى ۋە قاتتىق تېگەتتى . تام ئۇستىدە جايمالمۇ ناۋەكتىن ئوق ئېتىپ ئەكبەرنىڭ يىگىتلىرىدىن ئۈچ ـ تۆتىنى يىقىتقانىدى . ئۇ ناۋەككە يەنە ئوق ئورنىتمۇاتقان پەيتتە ، ئەكبەر كۆتۈرمە ئۇستىدىن ئاتقان ئوق جايمالنىڭ سول كۆكرىكىگە شۇنداق كۈچ بىلەن سانجىلدىكى ، يېرىمغىچە پېتىپ كەتتى . جايمال تامدىن يىقىلىپ كېتەي دېگەندە ، ئۇنى يېنىدىكىلەر تۇتۇپ قالدى . ئۇ شۇ كۈنى جان بەردى .

بۇ ھادىسە جەڭ تەقدىرىنى ھەل قىلدى . سەركەردىدىن ئايرىلغان چېتارلىقلار غەلىبىدىن ئۈمىدىنى ئۈزدى . ئاياللار جەۋھەر ئادىتى بويىچە دۈشمەن قولىغا تىرىك چۈشمەسلىك ئۈچۈن ، ئۆزلىرىنى يېنىپ تۇرغان گۈلخانغا تاشلاپ ، كۆيۈپ ھالاك بولۇشتى . تىرىك قالغان يىگىتلەر بولسا باتۇر راجېۋت باشچىلىقىدا ئارغۇۋان

رەڭلىك كىيىم ① كىيىشىپ قەلئە دەرۋازىسىنى ئەكبەرگە ئېچىپ سالام بەردى . ئۆلۈمگە تەۋەككۈل قىلىپ جەڭ قىلغان راجپۇتلاردىن بىرىنىڭ ناۋەكتىن ئاتقان ئوقى ئەكبەرنىڭ بېشىدىكى دۇبۇلغىسىغا تېگىپ ئۆتۈپ كەتتى . بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۈچ ياش ۋاقتىدا كابۇل ئەتراپىدا نىشان بولۇپ تۇرغان چېغىدىكى دەھشەتلىك تۈيغۇلار قوينىغا قايتىپ كەلدى ـ دە ، بۇ تۈيغۇ ئۇنى چىرماپ ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى . چىتاردا گۈزەل ئاياللارنىڭ جەۋھەر ئوتىدا كۆيۈپ ئۆلگەنلىكىمۇ ئۇنىڭ غەزىپىنى ئەۋجىگە چىقارـ دى . كابۇلدا ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەن توپ ئوقى قۇلقىغا ئاڭلىنىپ ئۆزىنى بىلەلمەي قالغان ئەكبەر :

ـــ جاھىللارنى ئەسىر ئالماڭلار ، ـــ دەپ ۋارقىرىدى . بۇ چاغدا گويا ئۇنىڭ قۇلقى توپ ئاۋازىدىن پۈتۈپ قالغاندەك ، ئۆز ئاۋازى ئۆزىگە ئاڭلانمىدى ، ـــ ئۇلار چىتاردا ئۆلتۈرۈلسۇن !

ـــ ئۆلتۈرۈلسۇن ! ـــ دېگەن پەرمان سەپلەر بويلاپ تارقالدى .

چىتار ئاھالىسى ئارىسىدا بىگۇناھ قېرىلار ، ئاياللار ، بالىلار بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن قورقۇپ كەتكەن مەن سىنىخ جەڭ مەيدانىدىن ئەكبەر تۇرغان تۆپىلىككە ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ۋە ئۆلتۈـ رۈش ھەققىدىكى پەرماننى بىكار قىلىشنى ئۆزىنىڭ راجپۇت جەڭچىلىرى نامىدىن قەتئىي تەلەپ قىلدى . ئەكبەر بۇ پەرمان تۈپەيلىدىن پۈتۈن ھىندى ئېلىنى ئۆزىدىن بەزدۈرۈپ قويىدىغانلىقىنى شۇندا ھېس قىلدى ـ دە ، ھوشىنى يىغىپ ئۆلتۈرۈشنى توختىتىش ھەققىدە يېڭى پەرمان بەردى . ئەمما بۇ پەرمان ھەممە جەڭچىلەرگە يېتىپ بارغۇچە ، نەچچە ـلىگەن بىگۇناھ ئادەملەر ھالاك بولغانىدى . ئۇلارنىڭ كوچىلاردا تاشلـ نىپ قالغان جەسەتلىرى ھېلىغىچە ئەكبەرنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى .

ئۇنى مەرگەنلىكى ۋە جايمالنى ئېتىپ غەلبە قىلغانلىقى ئۈچۈن ماختايدىغانلار كۆپ بولسىمۇ ، لېكىن ئەكبەر چىتاردا بەھۇدە تۆكۈلگەن قانلار ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلىك ھېسابلايتتى . بۇ قەلئەنىڭ مەرد قوغدـ

---

① ئارغۇۋان رەڭلىك كىيىمنى جەڭدە شەھىت بولۇشقا بەل باغلىغان راجپۇتلار كىيەتتى .

غۇچىلىرى جايمال ۋە پەتتاغا ئىچ ـ ئىچىدىن قايىل بولغانلىقى ئۈچۈن ، ھىندى ھەيكەلتىراشلىرىغا بۇيرۇتۇپ ، ئۇلارنىڭ مەرمەر ھەيكەللىرىنى ياساتتى .

بۇ ئارىدا ئەگرەدە يېڭى ـ يېڭى قەلئەلەر قۇرۇلۇپ پۈتكۈزۈلگەـ نىدى . پىل ئۈستىدە ئولتۇرغان جايمال ۋە پەتتانىڭ ھەيكەللىرى ئەكـ بەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قەلئە دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورنىتىلـ دى . قەلئە ئىچىدە جادەھەبەي ئۈچۈن ھىندىچە ئىبادەتخانا قۇرۇلغانلىقىغا نـارازى بولۇپ كېلىۋاتقان مۇتەئەسسىپلەر ، ئەمدى قەلئەگە كىرىشتە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان ھەيكەللەرنى كۆرۈپ « بۇتپەرەسلىك بىزگە مەكرۇ » دېيىشىپ ، يۈزلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ ئۆتۈشەتتى . « پادىشاھىمىز غۇرۇرغا بېرىلدى ، ئۆز غەلبىسىنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن مەجۇـ سىيلارغا ھەيكەل ئورناتتى » دەپ كۆرۈشكەنلىكى يېرىدە ئەكبەرنى ياـ مانلاپ يۈرگەن بەگلەرمۇ بار ئىدى . پايلاقچىلار پادىشاھقا ھەممە گەپنى يەتكۈزۈپ تۇرۇشاتتى . ئۇنىڭ قوبۇلخانىسىغا كىرگەن سىپاھلار ۋە مۇلازىملارمۇ بىر ـ بىرىنىڭ ئۈستىدىن شۇنچە كۆپ چېقىمچىلىق قىلـ شىپ ، بىر ـ بىرلىرى ھەققىدە شۇنداق يامان مەلۇماتلارنى بېرىشەتتىكى ، بـەزىدە ئەكبەرنىڭ ئادەم زاتىدىن ئىخلاسى قايتىپ كېتەتتى . ھېچكىمنى كۆرگۈسى ۋە ھېچكىم بىلەن پاراڭلاشقۇسى كەلمەيتتى .

ئەمدىلىكتە ئەكبەر شۇ ئورمانىدا نۇرانە چىراي ، ئەۋلىيا سۈپەت بوۋاي سەلىم ئاتىنغا كۆڭلىنى تۆكتى :

ـــ ئادەم نېمىشقا شۇنداق يارىتىلغاندۇ ؟ مەرھۇم ئىنىكئانام بەرـ گەن بۇ سوئالغا ھازىرغىچە جاۋاب تاپالمايۋاتىمەن . . . ھەتتا باشقىلار ئەمەس ئۆزۈمۇ . . . غەزەپتىن شەپقەتسىز ئىشلارنى قىلىپ قويۇپ ، كېـ يىن بۇ ئىشتىن پۇشايمان قىلىپ يۈرىمەن . . . چىنىردا قانچە بىگۇناھ قانلار تۆكۈلدى . ۋىجدان ئازابىنى بېسىش ئۈچۈن ھالاك بولغانلارنىڭ شەرىپىگە ھەيكەل ئويدۇرسام . . . ئادەملەر شۇنىڭدىنمۇ ئەيىب تېـ پىشتى . . .

ـــ راست ، ئىنسان زاتى دەھشەتلىك زىددىيەتلەر ئىسكەنجىسىگە

چۇشۇپ قالىدىكەن ، تاشقى ئالەمدە ئۇنىڭغا ئادالەتسىز مۇھىت ، شەپ قەتسىز زامان ئازاب بېرىدۇ . ئىچىدىن بولسا ئىشقا ئاشۇرالمايدىغان ئار-زۇلار ، تۇرلۇك ئىستەك ـ ئىنتىلىشلەر ، نەپسى ـ غۇرۇر ئادەمنى يەپ كېتىدۇ . ئەگەر ئىنسان زاتى ئاشۇ ئىچكى ـ تاشقى زىددىيەتلەر ئىسكەن-جىسىدىن قۇتۇلسا ، ئالەمدە ئۇنىڭدىن قۇدرەتلىك ، ئۇنىڭدىن دانا ، ئۇ-نىڭدىن مۇكەممەل جانلىق بولمايدۇ .

ـــ بۇ ئىسكەنجىدىن قۇتۇلۇش مۇمكىنمۇ ، سەلىم ئاتا ؟

ـــ پەقەت كامالەتكە يەتكەن ئىنسانلار قۇتۇلۇشى مۇمكىن .

ـــ كامالەتكە يەتكەن ئىنسان رىۋايەتلەردىلا بار . تۇرمۇشتا مەن ھېچ كۆرمىدىم .

ـــ كامالەتكە يەتكەن ئىنسان مۇتلەق ھەقىقەتكە ئوخشاش يۈك سەك ئېتىقادتۇر . قەلبىگە شۇ ئېتىقادنى پۈككەن ئادەم تاشقى ئالەمدىمۇ ، ئۆز دىلىدىمۇ نۇقسان ـ ئىللەتلەرنى بار كۈچى بىلەن يوقىتىپ تۇرىدۇ . تاكامۇللىشىش يولى ئىچكى ـــ روھىي دۇنيا ئارقىلىق ئۆتىدۇ . ھەر بى-رىمىزنىڭ ئىچىدە نەپسانىيەتچىلىك ، ئابرۇيپەرەسلىك ۋە باشقا ناچار ئىستەكلەر بولۇپ ، ئۇلار گاھىدا تاشقى دۇشمەنلىرىمۇ خەتەرلىكرەك بو-لىدۇ ، ئۇلارنى يېڭىش ئورمانلىكى ئارسلاننى يېڭىشتىنمۇ بەكرەك جاسا-رەت تەلەپ قىلىدۇ . ئەگەر تاشقى دۇشمەننى يەڭسىگىزمۇ ، ئىچىڭىزدىكى نەپسى ، غەزەپ ، شەھۋەت قاتارلىق كېسەللىكلەرنى يېڭەلمىسىڭىز ، ئۇلار غالىب كېلىپ ، سىزنى يامان ئىشلارنى قىلدۇرسا ، ھېلىقى چوڭ غەلىبە-ڭىزمۇ تۇگىشىدۇ . ئۆزىڭىز يېڭىلىپ تەبىئىتىڭىز كىر بولۇپ قالسا ، بۇ بىر يامان مەغلۇبىيەت ئەمەسمۇ ؟

سەلىم ئاتا ئەكبەرنىڭ ۋۇجۇدىنى بېسىپ تۇرغان سوغۇق مۇزنى ئۆزىنىڭ ھارارەتلىك نەپسى بىلەن ئېرىتىۋەتكەندەك بولدى . ئەكبەر ئۇ ھارارەتكە دىلىنى يەنمۇ يېقىنراق تۇتقۇسى كېلىپ :

ـــ توغرا ، ـــ دېدى ، ـــ تاشقى غەلىبىلىرىم ئىچىدىن كۈتۈلمە-گەن كۆڭۈل قارىلىقلار چىقىپ قالماقتا . مەن ئۇلارغا جاسارەت تاپالماي ئاۋارىمەن .

سەلىم ئاتا ئەكبەرنىڭ ئوچۇقراق سۆزلىشىنى كۈتۈپ يۈزىگە تە-
كىلىپ جىم تۇردى . لېكىن ، ئەكبەر ئاخىر ھەرەمگە بېرىپ تاقىلىدىغان
بۇنداق چىگىش كۆگۈل قارىلىقلار ھەققىدە قانداق سۆز ئېچىشنى بىل-
مەي ، بىردەم سۈكۈت قىلدى .

ئۇنىڭ ھىندى خەلقىگە يېگانچە سىياسەت قوللىنىشى پەقەت دۆ-
لەتنىڭ ئىشىغا ئەمەس ، شەخسىي ھاياتىغىمۇ كۈتۈلمىگەن ئۆزگىرىش-
لەرنى ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى . چىتارنىڭ ئېلىنىشىدا ئەكبەرنىڭ ئۆزى
جاسارەت كۆرسەتكەنلىكى ، جايمال بىلەن پەتتانىڭ قەھرىمانلىقىغا
قايىل بولۇپ ، ئۇلارغا ئەگىرەدە ھەيكەل تۇرغۇزغانلىقى ، سارايدا بىھاگۆەن
داس ، تادەرمال قاتارلىق ھىندىلارغا يۇقىرى مەنسەپ بەرگەنلىكى ،
جادھەبەي ئۇچۇن قەلئەدە مەخسۇس ئىبادەتخانا قۇردۇرغانلىقى پۈتۈن
مەملىكەتكە پۇر كەتتى . ئەمدىلىكتە مەركىزىي دۆلەتكە بويسۇنماي كەل-
گەن راجپۇت ، راجەلارنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۆزگە-
رىشكە باشلىغانىدى . چىتاردىكى جەڭ ئەكبەرنىڭ باشقا راجپۇت قور-
غانلىرىنى ئېلىشقىمۇ كۈچى يېتىدىغانلىقىنى كۆرسىتەتتى . بىھۇدە قان
تۆكۈلمەسلىكى ئۈچۇن ، ئەكبەر بەزىدە بىھاگۆەن داسنى ، بەزىدە مەن
سىڭخنى دۈشمەنلىك قىلىپ تۇرغان راجپۇت قورغانلىرىغا ئەلچى قىلىپ
ئەۋەتتى . بۇندى ۋىلايىتىدىكى ئەڭ مۇستەھكەم قورغان رەنتىخە مىخار
قامال قىلىنغان چاغدا بولسا ، ئەكبەرنىڭ ئۆزى ئەسكەر كىيىمىنى كى-
يىپ ، ئەلچى مەن سىڭخنىڭ يېنىدا ئاق بايراق كۆتۈرگىنىچە قەلئەگە
كىردى . قەلئە قوغدىغۇچىلىرىنىڭ باشلىقى سۇرجان رائو باشتا ئەكبەرنى
تونۇمىدى . ئۇ مەن سىڭخقا كايىپ :

— سەنلەر راجپۇت غۇرۇرىنى يەرگە ئۇرۇشتۇڭ . جايپۇرنى ئۇ-
رۇشسىزلا تاپشۇرۇشتۇڭ . مۇسۇلمانلار ھەر قانچە كەمستسىمۇ باش ئې-
گىپ تۇرۇۋېرىشتىڭ ، بۇ ئۇيات ئەمەسمۇ ؟ — دېدى .

— بىز قايسى كەمستىشلەرگە باش ئېگىپتىمىز ، مەھەراجە ؟ —
دەپ سورىدى مەن سىڭخ .

— جىزىيە سېلىقىنى ئېلىش كەمستىش ئەمەسمۇ ؟ راجپۇتلاردىن

بولغان سەركەردە سارايغا قورال ئېسىپ كىرەلمەيدۇ . دېمەك ، پادىشاھ ساڭا ئىشەنمەيدۇ . بۇ كەمىتىش ئەمەسمۇ ؟ راجپۇت قىزلىرى سارايغا تارتۇق سۈپىتىدە ئەۋەتىلىشى كېرەك . پادىشاھ ئۇنى قانۇنىي نىكاھىغا ئالماي پەقەت ۋاقىتلىق جورا قىلسا . . . كەمىتىش بۇنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ ؟

ئەكبەر مەغرۇر خەلق راجپۇتلارنىڭ كۈچلۈك گەپلىرىنى ئەسكەرچە كېيىمدە تۇرۇپ ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغاندىن كېيىن :

ـــ مەرھابا ، ـــ دېدى سۈرجانغا ، ـــ ئېيتقىنىڭىز توغرا . بۇ كەمىتىشلەر بىر تەرەپ قىلىنىشى كېرەك . شۇ شەرت بىلەن سۈلھى تۈزۈشكە رازىمۇسىز ؟

سۈرجان رائونىڭ ئەتراپىدىكى مۇلازىملاردىن بىرى دېھلىدا ئەكبەرنى كۆرگەنىدى . ئۇنى تونۇپ قېلىپ :

ـــ مەھەراجە ، بۇ گەپنى سىزگە ئەكبەرنىڭ ئۆزى قىلمۇاتىدۇ ، ـــ دېدى .

ئەلچى مەن سىنىخمۇ ئاق بايراق كۆتۈرۈپ كىرگەن ئەسكەرنىڭ ئەكبەر ئىكەنلىكىنى ئاخىر ئېيتتى . سۈرجان رائونىڭ ئادەملىرىدىن بىرى :

ـــ ئۇنى دەرھال تۇتايلى ، غەلىبە بىزگە مەنسۇپ بولسۇن ! ـــ دېدى .

ئەمما ، ئەكبەر سۈرجان رائوغا قاراپ :

ـــ مەن سىزنىڭ مەرد ، ئالىيجاناب سەركەردە ئىكەنلىكىڭىزگە ئىشەنگەنلىكىم ئۈچۈن ھۇزۇرىڭىزغا ئۆزۈم كەلدىم ، ـــ دېدى ، ـــ بىزدە « ئەلچىگە ئۆلۈم يوق » دېگەن ماقال بار .

سۈرجان رائو ئەكبەرنىڭ باتۇرلۇقىغا تەن بەردى ـ دە :

ـــ راجپۇتلار ئاق بايراق كۆتۈرۈپ كەلگەن كىشىگە چېقىلمايدىغان مەرد خەلق ، ـــ دېدى .

شۇنىڭدىن كېيىن بۇندى ۋىلايىتىدىكى ئۇرۇش يارىشىشقا ئايلاندى . ئەكبەر سۈرجان رائو قويغان شەرتلەرنى قوبۇل قىلدى .

« راجپۇتلارمۇ دىۋانخانا (ساراي) غا قورال ئېسىپ كىرسە ، قەلئە دەرۋازىسى ئالدىغىچە نەقارا چالدۇرۇپ بارسا ، جىزيە سېلىقى تۆلىمىسە ، ئاتـلىرىغا پادىشاھنىڭ تامغىسىنى باستۇرمىسا (كۆيدۇرۇپ بېسىلدىغان تۆمۇر تامغىدىن ئاتنىڭ ساغرىسىدا سەت داغ قالاتتى) بولدۇ » دېگەن يېڭى قانۇن يولغا قويۇلدى . سۇرجان رائو ئىككىنچى ئوغلىنى بىرنەچچە مىڭ راجپۇت يىگىتلىرى بىلەن ئەكبەرنىڭ خىزمىتىگە تاپشۇردى .

بۇندى ۋىلايىتى شۇ شەرتلەر ئاساسىدا ئەكبەرنىڭ دۆلىتىگە ئىختىيارىي رەۋىشتە قوشۇلغاندىن كېيىن ، غەربتە جايسالمىر ، بىكەنىر ، جايدھپۇر ، شەرقي جەنۇبتا قەلەنجەر قاتارلىق راجپۇت ۋىلايەتلىرى مەركىزىي دۆلەتكە قوشۇلۇش توغرىسىدا جىددىي ئويلىنىشقا باشلىدى . ئىككى ئارىدا تۇرغان ۋاستىچىلەر يۇقىرىقى شەرتلەردىن تاشقىرى ، راجپۇت راجەلىرىگە ئەكبەرنىڭ نامىدىن يەنە شۇنداق سۆز بېرىشتىكى ، ئەگەر ئۇلار پادىشاھنى كۈيئوغۇللۇققا مۇناسىپ كۆرسە ، سارايغا ئەۋەتـ مىدىنغان قىزلىرى جادھەبەيگە ئوخشاش قانۇنىي نىكاھتىن ئۆتىدۇ ، ھىنـ دىچە مۇراسىم قائىدىلىرىنى ئورۇنداپ ، ئىززەت ـ ئېكرام بىلەن ياشايدۇ .

بىكەنۇر راجەسى قەھانە رائو ئەكبەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆز ئىختـ يارى بىلەن ئۆتتى ـ دە ، ئۆزىنىڭ گۈزەل قىزىنى ئەكبەرگە نىكاھلاپ بـەرمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى . مەخسۇس كارۋان بىھاگۇەن داس باشـ چىلىقىدا ئەگرەدىن بىكەنۇرغا بېرىپ ، بۇ قىزغا پادىشاھنىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىنى يەتكۈزدى . كېيىن ئۇنى قۇرداش قېرىنداشلىرى بىلەن پايـ تەختكە ئېلىپ كەلدى . قەلئەدە بۇ قىزمۇ جادھەبەيگە ئوخشاش ئەكبەر- نىڭ نىكاھىغا ئۆتتى . ساراي ئەھلى ئۇنى قانۇنىي خانىشلاردىن بىرى دەپ ھېسابلىدى . شېرخاننى بەش ئاي ئاۋارە قىلىپ تەسلىم بولمىغان ۋە ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تىنجىغان قەلەنجەرمۇ ئەمدى ئەكبەرنىڭ دۆلىتىگە ئىختـ يارىي رەۋىشتە قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭ ھەربىگە يەنە بىر گۈزەل قىزنى كېـ لىن قىلىپ ئەۋەتتى .

يېڭى قوشۇلغان ۋىلايەتلەرنىڭ راجەلىرى بىلەن ئالاقىنى مۇس- تەھكەملەش ئۈچۈن ، ئۇلار بىلەن قان ـ قېرىنداش بولۇش ناھايىتى

زۆرۈر ئىدى ، يېڭى سىياسەتنۇ شۇنداق قىلىشنى تەلەپ قىلاتتى . ئەمما ، شەرىئەت بويىچە ئەكبەر تۆتتىن ئارتۇق خوتۇن ئالسا بولمايتتى . لېكىن بەزى راجە ۋە مەھەراجەلەرنىڭ ئون نەچچە خوتۇنى بار ئىدى . ھىندى دىنىدا بۇنىڭغا نېمىشقىدۇر يول قويۇلاتتى . جايسالمىر ۋە باشقا ۋىلايەتلەر-نىڭ راجەلىرى ئەكبەرنىمۇ ئۆزلىرىگە ئوخشاش كۆپ خوتۇن ئېلىشقا ھەقلىق دەپ قاراپ ، ئۇنىڭ ئوردىسىغا يېڭى قىزلارنى سەپ - سېپى بىلەن كېلىن قىلىپ ئەۋەتمەكچى بولۇشتى . ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەكبەر جايپۇرغا ياكى قەلەنجەرگە كۈيئوغۇل بولسا بولىدىكەنۇ ، نېمىشقا رانتخامبارغا ياكى جايدەپۇرغا كۈيئوغۇل بولسا بولمايدىكەن ؟ يەنە كېلىپ بۇ ۋىلايەتلەرنىڭ راجەلىرى ئەكبەرنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈن بىر - بىرىدىن چىرايلىق ، بىر-بىرىدىن ئەقىللىق قىزلارنى ئەۋەتىشكە تەييارلانماقتا ئىدى . بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىدىن خەۋەردار بولغان ئەكبەر قازى كالان خوجا ياقۇپنى ھۇزۇ-رىغا چاقىرىپ ، شەرىئەتتىن بىرەر يول تېپىپ بېرىشىنى سورىدى .

— ھەزرىتىم ، تۆت خوتۇندىن كېيىنكىسى پەقەت چۆرە بولسا بولىدۇ ، — دېدى ئەنسارىنىڭ تەرەپدارى بولغان خوجا ياقۇپ .

— لېكىن ، مۇتئە دېگەن نىكاھمۇ بارمىشقۇ ؟

— مۇتئە شىئەلەر ئويلاپ تاپقان نىكاھ . سىز پاك سۈننىي مەز-ھەپلىك تاجدارسىز .

ئەكبەر قازى كالانىنىڭ سېمىز يۈزىگە نارازىلىق بىلەن تىكىلىپ :

— تەقسىر ، سىز تار يولدا مېڭىۋېتىپسىز ، — دېدى ۋە ئەتىسى قازى كالانىنى يامان كۆرىدىغان موللا جالالىددىن دېگەن قازىنى خاس دىۋانىغا چاقىردى .

موللا جالالىددىن خوجا ياقۇپنىڭ زەقىبى ئىدى . ئەكبەرگە ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن ، ئۇ بىر دىنىي كىتابنى ۋاراقلىدى - دە ، مەنۇنىيەت بىلەن :

— تاپتىم ! — دېدى ، — مانا ، ھەزرىتىم رەسۇلىللاھ دەۋرىدە مۇتئە نىكاھى قانۇنغا كىرگۈزۈلگەن . كېيىنكى خەلىپىلەردىن ئوسمان

ئۇنـى بىكار قىلغان . ئەمما ، خەلىپىدىن رەسۇلىللاھ ئۇستۇن . ئۇنىڭ دەۋرىـدە مۇتئە نىكاھ شەرئى قانۇنلۇق سانالغانىكەن ، ھەزرىتىم ئۇمۇ ھالالدۇر .

شـۇنـداق قىلىپ موللا جالالىدىن ئۆزىنىڭ خوجا ياقۇپتىن بىلىمـلـىك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا قازى كالان بولدى . ھـەر قېتىم مۇتئە نىكاھى ئوقۇغاندا ، پادىشاھ ئۇنىڭغا خالتا ـ خالتا پۇل ئىنئام قىلىپ تۇردى . خوجا ياقۇپنىڭ خىزمەتتىن چۈشۈشى شەيخ ئەنـسارىنى رەنجىتىپ قويدى ۋە ئۇنىڭ ئەكىبەرگە بولغان يوشۇرۇن ئۆچمەنـلىكىنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىۋەتتى .

شەرىئەتمۇ قانۇنىي يول تېپىپ بەرگەندىن كېيىن ، ئەكىبەر ھەر يىلى ئۆز دۆلىتىگە ئىختىيارىي رەۋىشتە قوشۇلۇۋاتقان بىرتالاي مەھەراجە ۋە رائولارغا كۈيئوغۇل بولدى . دىنمۇ ، ئاتا ـ ئانىلارمۇ ، ساراي مۇھىتىمۇ بـۇنى قانۇنلۇق ھېسابلايتتى . يېڭى قېرىنداشلار بولسا مەرتىۋىسىنىڭ ئۆسكەنلىكىدىن مەمنۇن ئىدى .

پاراكەندە ئۆلكىلەرنى قېرىنداشلىق يولى بىلەن بىرلەشتۇرۇش مەقسىتىدە يېڭى ـ يېڭى راجە ۋە رائولارغا كۈيئوغۇل بولغان ئەكبەر دەرسىلەپتە ئۆزىنىڭ يېگىتلىك كۈچى ۋە جەزبىدارلىقىدىن مەغرۇرلىنىپ خوتۇنلىرىنىڭ ئۇنى تالىشىشىدىن « تەلىيىم ئوڭ ئىكەن » دەپ كۆڭلى توق يۇردى . لېكىن ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ شېرىن ھاياتنىڭ ئاستىدا ئاچچىق ئوغا بارلىقىنى ھېس قىلدى . شۇنچە خوتۇن بىرلا ئەرگە كۆز تىكىپ كۈنداشلىق ئازابىدا جېدەللىشىپ ياشىغانلىقتىن ، بۇ ئازابلار ئېغىر كۆڭۈلسىزلىكلەرگە سەۋەب بولدى ، ھاملدار جادھەبەي كېسەل بـولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ۋاقتى توشماي تۇغۇلغان ئوغلى بىر ئايمۇ ئۆمۈر كـۆرمەي ۋاپات بولدى . سەلىمە بېگىم قىز تۇغقانىدى ، ئۇمۇ تۇرمىدى . ئەكـبەرگە شۇنچە كۆڭۈل بەرگەن بۇ ياش ئانىلار بۇنداق ئاقىۋەتلەرگە دۇچار بولغانلىقى ئۈچۈن قار ـ يامغۇر كەبى يىغلايتتى . پەرزەنت دەردىدە شۇنچە ئازابلىناتتىكى ، ئەكبەرنىڭ ھەسەل ھەرىسىدەك گۈلدىن ـ گۈلگە قونۇپ ئالغان لەززەتلىرى ئەمدىلىكتە زەھەرگە ئايلىنىپ بۇرنىدىن بۇلاق

بولدى . شۇنچه خوتۇنلىرى تۇرۇپ ، ھېلىغىچە بىرەر پەرزەنتلىك بولالـ مىغانلىقى ئۈنى تۇگمەن تېشىدەك ئېزەتتى . ھازىر ئورماندا غەمگە پېتىپ ئولتۇرۇشىدىكى بىر سەۋەبنىڭ شۇ ئىكەنلىكىنى ئۇ ئەمدى سەلىم ئاتىغا ئېيتىپ بەردى :

— يىگىرمە يەتتىگە كىردىم . بىر ئوغۇلغا زارمەن . بۇ قانداق دېگەن بەختسىزلىككىن تاڭ ، بىر ئەمەس ، ئىككى ئوغلۇمنى تۇپراققا تاپشۇردۇم . ھازىر جەڭگى ـ جېدەل ، خەۋپ ـ خەتەر ئىچىدە تۇرۇۋاتىمەن . كۈنۈم توشسا ئاتا ـ بوۋىلار مىراسىنى كىمگە تاپشۇرۇپ كېتەرـمەن ؟

سەلىم ئاتا تەسەللىي بېرىشكە تەمشەلمەي سۆكۈتتە ئولتۇردى . ئۇ كېيىنكى قېتىم دېھلىدا ھەمىدە بېگىم بىلەن كۆرۈشكەندە بېگىممۇ نەۋرىسىنىڭ يوقلۇقىدىن كۆپ ئۆكۈنگەن . ئەكبەرنىڭ ھەرىمىنىڭ چوڭ بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، بۇ يەردىكى كېلىنلەرنىڭمۇ كۈنداشلىق دوزـخىدا ھامىلىنى ئاسراپ قالالمايۋاتقانلىقىنى ئېچىنغان ھالدا سۆزلەپ بەرـگەنىدى .

— ئېھتىمال ئىرسىيەتمۇ بىر سەۋەبتۇر ، — دېدى سەلىم ئاتا ، — ھەزرەت دادىگىزنىڭمۇ بىرىنچى ئوغلى تۇرمىغان . سىز تۇغۇلغاندا ھەزرەت دادىگىز . . . ئوتتۇز تۆت ياشلاردىمىكىن !

— ئەجەبا ، ئىرسىيەت مېنىمۇ شۇ ياشقىچە ئوغۇلغا زار قىلارمۇ ؟

— سىز بوۋىگىزغا تارتقان بولۇشىگىز مۇمكىن .

— لېكىن دادام تۇغۇلغاندا ، بوۋام يىگىرمە بەش ياشتا ئىكەن ، مەن بۇ ياشتىن ئېشىپ كەتتىم .

— شاھ ئوغلۇم ، ئەگەر سىزگە ئېغىر كەلمىسە ، كۆڭلۈم تۇيغان ئاچچىق بىر ھەسرەتنى ئېيتاي .

— مەيلى ، ئېغىر كەلسىمۇ ، ئېيتىڭ !

— ئىرسىيەت مىسالى كەم ئۇچرايدىغان بىر گۆھەر . ئۇ ئەۋلادـدىن ـ ئەۋلادقا پۈتۈن پېتى ئۆتسە ياشىيالايدۇ ، ئەگەر چوڭ گۆھەرنى پارچىلاپ ئۇششاقلاپ چاچسىگىز ، ئۇنىڭ گۆھەرلىك قىممىتى قالمايدۇ .

ئەكبەر سەلىم ئاتىنىڭ نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى پەملەپ ، خىجالەتتىن قىزاردى . لېكىن ، يەنە يۇرىكىگە قادىلىپ تۇرغان زەھەرلىك تىكەنلەرنى سەلىم ئاتىنىڭ دەل تېپىۋالغانلىقى ئۈنى قايىل قىلدى . بۇ تىكەنلەرگە بىرەر كىشى چېقىلسا ، ئۇنىڭ دىلى ئازار يەيتتى . ئەمما ئۈنى يۇلۇپ تاشلىمىغۇچە ۋۇجۇدىدىكى دىلخەستىلىك ، روھىدىكى سۇنۇقلۇق يوقالمايتتى . قەلبى ئازاب چەكسىمۇ بۇ تىكەنلەرنى پەقەت سەلىم ئاتىنىڭ قولى ئارقىلىقلا ئېلىپ تاشلىغىلى بولىدىغانلىقىنى سەزگەن ئەكبەر :

— سۆزىگىز توغرا بولۇۋاتىدۇ ، داۋاملاشتۇرۇڭ ، ئاتا ! — دېدى .

— تەبىئەت ھەممە جانىۋارلاردىن ئۆزىگە مۇناسىپ نەسىل يارىتىدۇ . يىگىرمە - ئوتتۇز ئۆچكىگە بىر تىكە ، ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ ساغلىقلا بىر قوچقار . لېكىن ، ئۆچكىدىن ئوغلاق تۇغۇلىدۇ ، ساغلىقتىن قوزا ، ئۇلاردىن ئارسلان تۇغۇلمايدۇ . سىز بولسىگىز ئىنسان ، ئىنسانلاردىكى جۇپلۇك ئارسلانلاردىكىگە ئوخشىمايدۇ . ئورماندا ئارسلانلارنى كۆرگەنسىز . ئاتا شىر ئانا شىرغا قانچىلىك مېھرىبان ، قانچىلىك سادىق - ھە ! شۇنداق بولغانلىقتىن ئىرسىيەت گۆھىرى بىر نۇقتىغا جەم بولۇپ ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا پۇتۇن پېتى ئۆتىدۇ . شۇڭا ، ئاتا - ئانىسىغا مۇناسىپ شىرلار تۇغۇلىدۇ . سىزنىڭ ئاتا - ئانىڭىز سىنىڭ ئۆلكىسىدە ، تار سەھرادا بىر - بىرىگە شىرلارچە مېھر - مۇھەببەت كۆرسەتكىنى ئۈچۈن سىزمۇ شىر بالىسىدەك ساغلام ، كۈچلۈك ، يۈرەكلىك بولۇپ تۇغۇلغان .

ئەكبەر ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرۈپ ئۆيلەنگەن خوتۇنى جادەھەيىنىڭ شۇ كۈنلەردە يەنە ھامىلدار بولغانلىقىنى ئەسلىدى .

— سەلىم ئاتا ، سىز ئېيتقان شىرلىكنى مېنىڭمۇ قىلغۇم بار . پەقەت . . . قانداق قىلىپ جادەھەيىنى كۈنداشلىق مۇھىتىدىن قۇتقۇزغىلى بولار ؟ ئۈنى قەيەرگە ئېلىپ كېتەي ؟ مەسلىھەت بېرىڭ ! . . .

سەلىم ئاتا ھاسسىسىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى :

— قېنى يۈرۈڭ ، ئاۋۋال مەن سىزگە ئۆز ئۆ-

يۇمنى كۆرسەتەي .

× × ×

تار چىغىر يول ئۇلارنى ئورمان چېتىدىكى دالىدا تۇرغان ئاددىي غىنا دېھقانچە ئۆي ئالدىغا ئېلىپ باردى . ھويلىدا قارا قوتاز كۆشەپ ياتاتتى . ئوك تەرەپتىكى تولۇق باش ئالغان بۇغداي مايسىلىرى شامالدا مەيىن دولقۇنلىناتتى . ئۇدۇلدا سۇلىرى كۆپكۆك كۆل كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى .

ئۆي ئىچى شۇنداق ئازادە ، ئۆي جاھازلىرى ئاددىيلا ئىدى . بورا ئۇستىگە شالچە تاشلانغان ، سەلىم ئاتا ئەكبەرنى تۆرگە باشلاپ داستىخانغا تۆتچە بۇغداي نېنى قويدى . خوتۇنى ساپال قاچىدا قوتازنىك قېتىقىدىن ئېلىپ كەلدى . ئەكبەر قېتىقنى قاچىنىك لېۋىدىن شوراپ ئىچىكەندى ، ناھايىتى شېرىن تۇيۇلدى ، ئۇ تەكچىدىكى كىتابلارغا قىزىقىپ قارىدى .

سەلىم ئاتا جالالدىن رۇمىنىك « مەسنەۋى ۋە مەنەۋى » سىنى ، فەرىددىن ئەتتارنىك « كوللىياتى » نى ، خۇسراۋدېلەۋىينىك « خەمسە » سىنى ، ناۋايىنىك « چاھار دەرۋىش » نى بىر - بىرلەپ ئېلىپ ئۇنىڭغا كۆرسەتتى .

— مەن يىغقان بارلىق دۇنيا مانا مۇشۇ كىتابلىرىمدۇر ، — دېدى .

— سىز مەندىن بايراق ، سەلىم ئاتا ، — دېدى ئەكبەر ، — سىزدىكى مەنەۋى بايلىقنىك بىرەر زەررىسىنىمۇ مەن ئۆز قەلبىمگە يىغالىغىنىم يوق . شۇڭا ، ماڭا ساخاۋەت كۆرسىتىك .

— جان تەسەددۇق . بارلىقىمنى سىزگە بېغىشلاشقا تەييارمەن .

ئەكبەر سەلىم ئاتىنىك ئۆيىدىن سىرتقا چىقتى - دە ، بۇ يەردىكى تەبىئەتنىك گۈزەللىكىدىن ، ئورمان ، كۆل ، بۇغدايلىق — ھەممىسىنىك گۈزەللىكىدىن ، ئەك مۇھىمى سەلىم ئاتىنىك ۋۇجۇدىدىكى پاكلىقتىن قەلبى يايراۋاتقانلىقىنى سەزدى . روھىدىكى سۈنۇقلۇق يوقىلىپ ، ئالەم

كۆزلىرىگە باللىق چاغلىرىدىكىدەك گۈزەل كۆرۈنۈپ ، قەلبىدىكى ئۆچۈپ كەتكەن چىراغلار پارقىراپ يېنىپ ، ئىستىقبالىغا ئىشەنچ تىكلىنىپ ، ياخشى ئىشلارنى قىلىش ئىشتىياقى يەنە قوزغالدى . ئورمانىدىكى تەبىئەتمۇ تىرىلدۈرەلمىگەن ئىچكى كۈچنى شۇ تەبىئەت بىلەن جور بولغان سەلىم ئاتىنىڭ مۇناسىۋىتى تىرىلدۈرگەندى .

— سەلىم ئاتا ، ھېچكىمگە ئېيتمىغان سىرلىرىمنى سىزگە ئېيتتىم ، ئەمدى ھېچكىمگە ئىشىنىپ تاپشۇرالمايدىغان ئىستىقبالىمنىمۇ سىزنىڭ پاناھىڭىزغا ئېلىپ كەلمەكچىمەن . جادىھەبەينىڭ قورسىقى ئۇچ ئايلىق بولدى . ئۇنىمۇ پەرزەنت ئورنىدا كۆرسىڭىز . بۈگۈن مېنىڭ ئۆلگەن ھېپسىلىرىمنى قايتا تىرىلدۈرگەن تەبىئەت ۋە مەنسۈپىيەت ئۇنىڭ ھايات-لىقي كۈچىنىمۇ رويابقا چىقارسا دەيمەن . بىز ئارزۇ قىلغان زور ياد زارە سىزنىڭ قانىتىڭىز ئاستىدا دۇنياغا كەلسە . . .

ئەكبەرنىڭ خوتۇنىنى ئۆز كۆلبىسى يېنىغا كۆچۈرۈپ كەلمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بۇ بوۋاي پادىشاھ ۋە خانىش بىلەن بىللە بۇ يەرگە يەنە قانچىلىك كىشىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ، ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ قانچىلىك قىيىن بولىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئۆزى پادىشاھ بولغىنىدا سارايدا ياشاپ باققان ۋە ئۇ-نىڭ مۇرەككەپ مۇھىتىدىن يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن سەلىم ئاتا ئەكـ بەرنىڭ نىيىتىدىن تەشۋىشكە چۈشتى .

— ھەزرىتىم ، خانىشلارغا يۈزلەپ ئادەملەر خىزمەت قىلىدۇ ، ئۇلارغا كەڭ جاي كېرەك . بۇ يەردىن ئون مىل نېرىدا — سېكرى تېغى باغرىدا بابۇر بوۋىڭىز قۇردۇرغان باغ - ساراي بار . بۇ چوڭ باغ ئىچىگە بارلىق خىزمەتكارلار ۋە قورۇقچىلارمۇ سىغىشىدۇ .

— ئەگەر سىزمۇ شۇ باغقا بېرىپ تۇرىدىغان بولسىڭىز ، مەيلى ، جادىھەبەينى شۇ يەردە پاناھىڭىزغا تاپشۇراي .

— لېكىن مېنى . . . يالغۇز قويۇڭ ، شاھلار سارىيىغا قايتا قەدەم باسماسلىققا ئەھدە قىلغانمەن . قېرىغىنىمدا بۇ ئەھدەمنى بۇزالمايمەن .

— ئەمما ، شاھلارمۇ ئادەمغۇ ، سەلىم ئاتا ! شاھلارغا كۆز تىكـ

كەن بالا ـ قازالارنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى باشقىلار بىلمىسىمۇ سىز بىلـ
لمىسىز .

ـــ بالاگەردان (بالا ـ قازادىن قۇتقۇزغۇچى) نىڭ ئۆزى خەلقـ
تۇر . مەن بۇنى ئانىڭىزغا ئېيتقانىدىم .

ـــ لېكىن ، شاھلار بىلەن خەلقنىڭ ئارىسىنى توسۇپ تۇرغان
تـوسۇقلار بەك كۆپ ! مەن ھازىرغىچە بۇ توسۇقتىن ھالقىپ ئۆتەلىگەن
ئەمەسمەن . . . پەقەت سىز تەقدىر تەقەززاسى بىلەن ئاتا ـ ئانام ئارقىلىق
دىلىمغا يېقىن بولۇپ قالدىڭىز . ئۆزىڭىزمۇ پادىشاھ بولۇپ باققانىكەنسىز ،
بـۇنىڭ تۇزاق ، تىكەنلەرگە تولغان بىر ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىسىز . بۇـ
گۈن مېنىڭ يۈرىكىمگە قادىلىپ تۇرغان نۇرغۇن تىكەنلەرنى سىز ئېلىپ
تـاشلىدىڭىز . سەلىم ئاتا ، مەن ئۆزۈمگە سىزدىن كۆڭلى پاكراق (غەـ
رەزسىز) بالاگەردان تاپالمىدىم . شۇڭا ، جادەھەيۋىنمۇ قانىتىڭىز ئاستىغا
قويىماقچىمەن . رۇخسەت قىلىڭ ، شۇ ئۆيىڭىزنىڭ يېنىغا ئىككىمىز ئۈچۈن
چېدىر تىكتۇرەي ، بەلكى ، ھەزرەت ئاناملارمۇ بىللە كېلىشى مۇمكىن ،
قـورۇقچىلار بىلەن خىزمەتكارلار ئورمان ئىچىدە سىزنىڭ كۆزىڭىزگە
كـۆرۈنمەيدىغان يىراقراق جايدا تۇرار . بۇ يەردىكى جىمجىتلىق ۋە پاـ
كىزلىك بىز ئۈچۈن تېپىلمايدىغان بىر شىپالىق دورا . بۇ پاكلىق ۋە
خاتىرجەملىكنى مەن كۆز قارىچۇقۇمدەك ئاسرايمەن .

ھەمىدە بېگىمنىڭمۇ ئوغلى ۋە كېلىنى بىلەن بۇ يەرگە كېلىدىغانـ
لىقى سەلىم ئاتىغا يېقىپ قالدى . ھەمىدەنىڭ دىدارىغا ياشلىقىدا قانمىغان
نـىزام ئەمدى قېرىپ سەلىم ئاتا بولغاندا ، بۇ تۇل ئايال بىلەن مەنىۋى
جەھەتتە بىللە بولۇشنى ئارزۇ قىلدى . شۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇ
ئەكبەرنىڭ تەلىپىگە رازىلىق بەردى .

× × ×

ئەتىسى ئاپتاپ چىققاندا سەلىم ئاتىنىڭ كۆلبىسىدىن چۈشكەن
ئۇزۇن سايىلەر كۈنپېتىش تەرەپتىكى كىمخاب چېدىرلار ئۈستىگە
چـۈشتى . سەھەردە ئۈيقۇدىن قۇشتەك يەڭگىل قوپقان ئەكبەر ۋە جادـ

هەبەي كۆلنىڭ تىنىق سۈيىدە يۈيۈنۈپ ئۆز چېدىرلىرىغا قايتىۋاتاتتى .
ئەكسىچە چېدىرغا چۈشكەن سايىسىنى جادىھەبەيگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ :
— بىز ئۇچۇن بۇ بەخت قۇياشىنىڭ سايىسىدۇر ، — دېدى .
ئەكبەر بىلەن تۇنجى نىكاھ كېچىسىنىمۇ سەنگەنىردىكى چېدىردا ئۆتكۈزگەن جادىھەبەي :
— سەلىم ئاتا ھەقىقەتەن رىش① ئىكەن ! — دەپ شۇنىلىدى .
ھەرىمنىڭ ئەسەبىي مۇھىتىدا ئۇيقۇسىزلىقتىن قىينىلىپ ، ئۇنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ كەتكەنىدى . بىر ھەپتىدىن بېرى ، بۇ چېدىردا ئەكبەر بىلەن تۇرۇپ ، قارىمۇتۇق يۇزنىگە يەنە قان يۇگۈردى . گۈزەل چىرايى قايتا جىلۋىلىنىپ ، كۆزلىرىدە يۇلتۇزلار چاقناشقا باشلىدى . ئەكبەرمۇ ئۇنىڭ يېنىدا بارلىق غەم ئەندىشىلەرنى ئۇنتۇپ ، ئۆزىنى تەبىئەت باغرىدا يايراپ يۈرگەن كېيىكتەك خاتىرجەم ۋە ئەركىن سېزەتتى . پەقەت گاھىدا جادىھەبەي بۇ گۈزەل مىنۇتلارنى ئامانەت ھېس قىلىپ ، قەھر — غەزىپى يامان شۇئادان ۋە ئۇنىڭ پالاكەتچى خوتۇنى دۈرگەدىن قورقۇشقا باشلايتتى . ئورماندا ئىبادەتخانا يوق ، شۇڭا جادىھەبەي ھامىلىنى ئاسرىغۇچى مەبۇدلار لاكشمى ②ۋە شاكتىنىڭ كۈمۈش ھەيكەللىرىنى چېدىر چېتىپ قويۇپ ئۇلارغا ئەتىگەن ئاخشاملاردا باش ئۇراتتى . سەلىم ئاتا چېدىرغا كەلگەندە بۇ ھەيكەللەرنى كۆردى — دە ، كەبىر توغرىسىدا سۆزلەپ كەتتى :
— ھىندىلار بۇتخانىغا باردۇ ، مۇسۇلمانلار مەسچىتكە باردۇ . كەبىر بولسا ، ئۇلار روھىي جەھەتتە بىرلەشكەن جايىنى ئىزدەيدۇ ، — سەلىم ئاتا جادىھەبەي بىلەن ئەكبەرنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ، كەبىر بىرنىڭ ھىندىچە شېئىرلىرىدىن ئوقۇشقا باشلىدى . جانلىق خەلق تىلىدا ئېيتىلىدىغان گۈزەل شېئىرلارنىڭ ھەربىر بېيىتى جادىھەبەينىڭ قەلبىگە زوق ، خۇشاللىق ، كۈچ — قۇدرەت ئېلىپ كەلگەندەك بولدى ، — قارا ، كەبىر ئېيتىدۇركى ، ئىمان — ئىخلاس پەقەت ئادەمنىڭ دىلىدا بولغان-

---

① رىش — ھىندى تىلىدا ئەۋلىيا دېگەن مەنىدە .
② لاكشمى — ئاسمان مەبۇدى ۋىشنۇنىڭ خوتۇنى . شاكتى — شۇانىڭ خوتۇنى .

دىلا ، ئەتراپنى گۈلگە پۈركەيدۇ . مەسىلەن ، يامغۇر ياغقان بىلەن بۇتـ
خانىنىڭ تاش ھەيكىلىدە ياكى مەسچىتنىڭ خىش تاملىرىدا بىرەر نەرسە
ئۇنـۇپ چىقمايدۇ . شۇڭا ، كەبىر ئىنسان دىلىنى ئۆزىگە سەجدىگاھ قـ
لىدۇ . « ئەي ، ئادەم ! — دېدى كەبىر ، — مۇھەببەت بىلەن شەپقەتـ
نى ، پاراغەت بىلەن بەختنى موللىدىن ياكى براخماندىن ئىزدەپ ئاۋارە
بولما ، ئۇلارنى ساڭا ھېچكىم تەييارلاپ بېرەلمەيدۇ . مۇھەببەت بىلەن
شەپقەتمۇ ، پاراغەت بىلەن بەختمۇ پەقەت ئۆز قەلبىڭ ئىشتىراكىدا ، ئۆز
پەزىلەتلىرىڭ ، مېھنەتلىرىڭ ئاساسىدا مەيدانغا كېلىدۇ ! »

جادھەبەي سەلىم ئاتىنى دۇنيانىڭ بارلىق سىر - ئەسرالىرىدىن
خەۋىرى بار ئادەم دەپ ئىشەنگەچكە ، ئۇنىڭ ئېيتقان گەپلىرىدىن ناھا-
يىتى قاتتىق تەسىرلەندى ۋە ئىلگىرىكى قورقۇنچلىرىدىن قۇتۇلۇپ ، ئۆ-
زىگە ئىشەنچ تۇرغۇزدى . بەزىدە سەلىم ئاتا ياد بىلىدىغان كەبىر شېئىر-
لىرىدا ھىندى - مۇسۇلمانلارنىڭ دىلىنىڭ بىرلىكى ئۈلۈغلانغانسېرى ،
جادھەبەينىڭ دىلى يايراپ ، كۆڭلى كۆتۈرۈلەتتى .

— سىلەرگە كەبىرنىڭ ئۇلۇغ روھى مەدەت بەرگەي ! چۈنكى ،
ئىككىڭلار ئىككى خەلقتىن چىققان قەلبداش ئائىلە بولۇپ ، كەبىرنىڭ
ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتىسىلەر .

كېچىسى چېدىردا ئەكبەر جادھەبەينى ئەركىلىتىپ :

— دەر ھەقمەت ، بىز بىر تەندىكى ئىككى جانمىز ، — دېدى .

جادھەبەي بولسا يۈرىكىنىڭ تۆۋىنىدە ئۆسۈۋاتقان پەرزەنتىنى
ئىككى يۈرەكنىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان ئۇچىنچى بىر جاندەك
ھېس قىلاتتى .

× × ×

ئورمان ئىچىدە ئەكبەرنىڭ قېيىنىسى مەن سىنىخ باشچىلىق قـ
لىۋاتقان قىرىقچە ئەسكەر ، مۇلازىم ۋە خىزمەتكارلار چېدىردىكى ئەكبەر-
نىڭ تىنچلىقىنى بۇزماسلىققا تىرىشىپ ئىلاج بار كۆزگە تاشلانماي يۈ-

رەتتى . خىزمەتكارلارغا تاماق ۋە باشقا زۆرۈر نەرسىلەرنى كۈندۈزى ئاستا ئېلىپ كېلىپ بېرىشەتتى . بارلىق خىزمەتلەرنى ئاستا ۋە شاۋقۇنسىز قىلىشاتتى .

ئەكبەرمۇ ھەر كۈنى بىكار بولسا ، ئورمان ئىچىدىكى قاراۋۇلخانىغا بېرىپ ، چاپارمەنلەرنى قوبۇل قىلىپ ، كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان زۆر-رۈر دۆلەت ئىشلىرى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرەتتى . بەگلەر ۋە خان ئاغچىلار سېكرېتىدىكى فەتھ بېغىغا كېلىشەتتى . ئەكبەر ئون مىل يولنى ئاتلىق بېسىپ كېلىپ ، شۇ باغدىكى ئورۇندا قوبۇل مۇراسىملىرى ۋە كېڭەش ئۆتكۈزۈپ بەزىدە شۇ جايدا قونۇپ قالاتتى . ئەكبەر يوق چاغدا جادىسىنى چېدىرىغا ھەمدە بېگىم كېلىپ تۇراتتى . بېگىم قىرىق تۆت ياشقا كىرىپ ، چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان بولسىمۇ ، قەددى ھامان تۈز ، چىرايىدىن كەتمىگەنىدى . دېھلىدا ھۈمايۇن قەبرىسى ئالدىدا كۆ-رۈشكەن ۋاقتىدا ، ئۆزىنى پىرلاردەك ۋەزمىن تۇتۇپ كەلگەن سەلىم ئاتا مانا ئەمدى بۇ ئورماندا ، ياشناپ تۇرغان تەبىئەت باغرىدا بېگىمنى كۆ-رۈپلا يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى .

نىزام بولۇپ يۈرگەن يېگىتلىك چاغلىرىدىكى قۇدرەتلىك تۈي-غۇلار سەلىم ئاتا ئۆچۈن يەر تېگىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ماگمىدەك خە-تەرلىك تۇيۇلاتتى . ئەگەر بۇ ماگما ئويغانسا ، سەلىم ئاتىنىڭ ئېغىر ئازابلىرىدىن كېيىن ئاران ئۆزە بولغان ۋۇجۇدى يوشۇرۇن لەرزىگە بەرداشلىق بېرەلمەي يىقىلىپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى .

سەلىم ئاتا ھەمدە بېگىمنى ئۆزىنىڭ ئاددىيغىنە كەمپىرى بىلەن تونۇشتۇردى ـ دە :

ـــ تەقدىر شۇ ئىكەن ، ـــ دەپ ئېغىر تىندى .

ھەمدە بېگىم سەلىم ئاتىنى دېھلىدا ھۈمايۇن قەبرىسى ئالدىدا ئۆزىگە مەنسۇي چىراغ دەپ بىلىپ قول بەرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭغا :

ـــ سەلىم ئاتا ، ـــ دەپ مۇراجىئەت قىلدى ، ـــ كېلىنىمىز سىز-نىڭ پاناھىڭىزدا گۈلدەك ئېچىلىپ كېتىۋاتىدۇ . بۇنى كۆرۈپ ، سىزگە

بولغان ئىخلاسىم ئېشىپ بېرىۋاتىدۇ . دېھلىزدىكى قەبرە قۇرۇلۇشى پۈتـ
سە ، مەنمۇ سېكرىگە كۆچۈپ كېلىش ئارزۇسىدىمەن .
ـــ مەقـبەرىگە ئون يىلـدىن بېرى ئىشـلەۋاتسـىز ، تېـخى
پۈتـمىدىمۇ ؟
ـــ تاشقا گۈل چېكىپ زىننەت بېرىش تەس ئىكەن ، چوڭ قۇـ
رۇلۇشلىرى پۈتكەن ، بارسىگىز كۆرىسىز ، مەقبەرە ناھايىتى چوڭ
بولدى . سەھنىنى ئۈچ ئايۋانلىق ئۆي چوڭلۇقىدا ئوبدان چىقاردۇق .
گۈمبىزى ئەكبەرجان سىزغان لاھىيە ئاساسىدا يەتتە قەۋەتلىك ئۆي ئې
گىزلىكىدە بولدى . دېھلى تارىخىدا ھېلىغىچە بۇنداق چوڭ ئابىدە قۇرۇل
غان ئەمەس . شۇڭا ، ئون يىلدىمۇ پۈتتۈرەلمىدۇق .
ھەمـدە بىـگىمنىڭ ھازىرمۇ ھۇمايۇننى ئەسلەۋاتقانلىقىنى سەز
گەن سەلىم ئاتا ئۆزىنى بېسىپ :
ـــ بېگىم ، ئۆمرىڭىز ئۇزۇن بولسۇن ، ئەكبەردەك پەرزەنت چوڭ
قىلىش كەمدىن - كەم ئانىغا نېسىپ بولىدىغان تەلەيدۇر :
ـــ ئەكـبەر ئۈچۈن تەڭرىگە دائىم شۈكۈر - سانا ئېيتىپ ياشـ
ماقتىمەن . ئەمما ، ياۋاش تۇرغان ئادەمگە شامال - بورانلار بەكرەك تې
گىدىكەن . قانچە قەدىردانلىرىمىزنى بۇ شامالالار ئۇ دۇنياغا ئۇچۇرۇپ
كەتتى .
ـــ ئېيـتماقـچىمەنـكى ، بىزدىن يۇز ئۆرىـگەن ئەفـزەلبەگ تۇـ
تۇلـدىمۇ ؟
ـــ ئەكبەرجان ئېيتمىدىمۇ ؟ ئۇ بەدبەختكە قىساس ئوقى ۋاقتىدا
تەگمىدى ، لېكىن تىلى كېسىلىپ ، تېنى پارچە - پارچە قىلىپ
تاشلاندى .
ـــ ئەفزەلبەگنى ئۇزۇن كۆسەي قىلىپ ئىشلىتىپ ، ئۆزى ئارقىدا
تۇرغان شەيخ ئەنسارى ھازىرمۇ سارايدا شەيخۇلئىسلاممۇ ؟
ـــ سارايدا يامانلارنىڭ كۆپلۈكى راست . ئەكبەرجانمۇ ئۇلاردىن
بىـزار بولدى . لېكىن . . . ئاشۇ شەيخۇلئىسلامنىڭ ئورنىغا قويىدىغان
ياخشى روھانىيلار قېنى ؟ سىز سارايغا شەيخۇلئىسلام بولۇپ بارامسىز ؟

سەلىم ئاتا باش چايقىدى :

ـــ بۇ تەكلىپنى ماڭا ئەكبەرشاھمۇ ئېيتقانىدى . لېكىن مەن ئۆزرە سورىدىم . شەيخۇلئىسلام دېگەن نېمە ؟ دىنىي ھاكىمىيەت . باش قازىمۇ ئۆزىچە بىر ھاكىم . بۇلار ئادەملەرنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىش ، زىندانغا سېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان دىنىي پېشۋالار . ھالبۇكى ، بايلىق ـ مەر- تىۋە ئىشىكتىن كىرسە ، ئىمان ـ ئېتىقاد تۆكۈلۈكتىن چىقىپ كېتىدۇ . شۇڭا ، روھانىيلارغا ھاكىمىيەتمۇ ، بايلىقمۇ ، مەرتىۋىمۇ بىرىلمەسلىكى كېرەك . دۆلەت ھاكىمىيتى بولغاندىن كېيىن شۇ كۈپايە ، شۇنىڭ ئۆ- زىمۇ ئاۋام خەلقىگە ئېغىر يۈك . بۇنىڭ ئۈستىگە تۆپىلەپ دىنىي ئىس- تىبداتنىڭ يۈكىنى كۆتۈرۈش خەلقنى ئىزىۋېتىدۇ ، مەن ئەكبەرشاھقا بۇ ھەقتە ئىلاج قىلالىسىڭىز دىنىي ھاكىمىيەتنى يوقىتىڭ ، دەپ مەسلىھەت بەردىم .

ھەمىدە بېگىم بۇ گەپتىن قورقۇپ كەتتى :

ـــ سەلىم ئاتا ، ئۇنداق بولسا ، روھانىيلار غۇۋغا كۆتۈرۈپ ئەك- بەرجانىمۇ دەھرىيلىكتە ئەيىبلىمەمدۇ ؟ سىز ئۇنىڭغا بۇنداق مەسلىھەت بەرمەڭ !

ـــ بەرگەن بولسامۇ ئەكبىرىڭىز بۇ مەسلىھەتنى قوبۇل قىلمە- دى . ئۇنىڭ خىيالى ھازىر باشقا نەرسىلەر بىلەن بەند ئىكەن .

ـــ ھەئە ، ئەكبەرجان ئوغۇل كۈتمەكتە . جادىھەبەيگە سىزنىڭ ھۇزۇرىڭىز بەكمۇ خۇش ياققانلىقىنى چوڭ كېلىنىم سەلىمە بېگىممۇ ئاڭلاپتۇ . يەنە بىرنەچچە چېدىر تىكتۇرۇپ سەلىمەنىمۇ ئېلىپ كەلسەك- مىكىن ؟

ـــ مېنىڭ بىر ئەندىشەم بار بېگىم ، كۈنداشلىق ئازابىنى بىلە- سىز ، جادىھەبەيىنىڭ كۆزى يورۇمسۇچە بۇ ئازابنى ئۇنىڭغا يېقىن يولاتـ مىغىنىڭىز ياخشى .

ھەمىدە بېگىم سەلىم ئاتىنىڭ بۇ ئەندىشىسىنى ئورۇنلۇق دەپ قارىدى .

ئەكبەر سەلىم ئاتىغا ئېتىقاد قىلىشقا باشلىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ

سەلمە بېگىمگە بولغان پوزىتسىيىسىمۇ ئاۋۋالقىدىن ياخشىلىنىشقا باشلىغانىدى . بالىسى تۇرماي پەرزەنت ئىشقىدا كۆيۈپ يۇرگەن بۇ جۇۋاننىڭ ئالدىدا ئەكبەر ئۆزىنى قەرزدار سېزەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن سەلمەنى جادىھەبەيدىن ئون مىل نېرىدىكى فەتھ بېغىغا كۆچۈرۈپ كەلدى .

جادىھەبەينىڭ ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغاندا ئەكبەر پەرھىز قىلىپ ئۇنىڭ قېشىغا بارمىدى . بەزىدە ئووغا چىقىپ ئورماندا چېدىر تىكتۇرۇپ تۇنىدى .

سۇمبۇلە ئېيى كىرگەندە ئەكبەر گۈلنىسار تەرەپلەرگە ئووغا چىقىپ كەتتى . ھاۋا گۈلدۇرلەپ يامغۇر ياغقان بىر كېچىسى جادىھەبەي ئوغۇل تۇغدى . بۇنىڭ خەۋىرىنى ئېتى ساغرىسىغىچە لايغا مىلەنگەن ، لېكىن ئۆزى خۇشاللىقتىن كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئەھمەد بۇخارىي ئېلىپ كەلدى . ئەكبەر ئەھمەد بۇخارىغا سۆيۈنچە سۈپىتىدە قىممەت باھالىق دۇرلار بېسىلغان تونىنى سېلىپ بەردى . ئووچىلار ئورماندا سۇناي - دۇمباقلارنى چېلىپ يېرىم كېچىگىچە خۇشال بولۇشتى . ئەكبەر ياخشى نىيەت بىلەن بەش يۈز مىڭ رۇپىيەگە يارايدىغان بىر چوڭ گۆھەر قاچا ئالغان ۋە ئۇنى يېنىغا سېلىپ يۇرگەنىدى . ئەتىسى سەھەردە ، ئۇ بۇ قاچىنى ئەھمەد بۇخارىغا بېرىپ :

— رەنى جادىھەبەيگە بۇنى مەندىن سوۋغا قىلىپ بېرىڭ ، سەلىم ئاتا بولسا . . . سوۋغا ئالمايدۇ . . . بېرىپ ئېيتىڭ ، ئەگەر ئاتا رازى بولسا ، ئوغلىمىزنىڭ ئىسمىنى شۇ كىشىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن سەلىم قويىمىز .

ئەھمەد بۇخارىي ئۇستازى سەلىم ئۈچۈن سۆيۈنۈپ ئېيتتى :

— ئالىيجاناب ئىش قىلدىڭىز ، ھەزرىتىم ! خەلق ئارىسىدىن چىقىقان دەردمەنىڭ ئىسمىنى شاھزادىگە قويۇش تارىختىن ساقلىنىپ قالغان بىر ۋەقەدۇر .

ئەكبەر ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۇدۇمى بويىچە بالىنىڭ قىرقى بولمىغۇچە ئۇنىڭ يېنىغا بارمىدى . لېكىن ئۇنىڭ ئوغلىغا سەلىم ئاتىنىڭ ئىسمى قويۇلغانلىقى ئەل - جامائەت ئارىسىدا سەلىم ئاتىنىڭ شۇنداق داڭقىنى چى-

قىرىۋەتتىكى ، سەلىم ئاتا ناھايىتى تېزلا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھۆرمەتلىك مويىسپىتىگە ئايلاندى . ئۇنى بىر كۆرۈش ئارزۇسىنى قىلىدىغان ئادەملەر كۆپىيىپ كەتتى .

بالا ئۇچ ئايلىق بولغۇچە ئەكبەر ئۇنى سەلىم ئاتىنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى چېدىردا ساقلىدى . مەن سىنىخ باشچىلىق قورۇقچىلار بىگانە ئادەملەرنى بۇ تەرەپكە ئۆتكۈزمىدى . لېكىن ، جادەھەيي بالىسى بىلەن ئەگەر گە قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ، قورۇقچىلارمۇ كەتتى ـ دە ، سەلىم ئاتىنىڭ ئۆيىگە زىيارەتكە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى .

رېژايەت ۋە ئەپسانىلەر قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن ئادەملەر سەلىم ئاتىنىڭ خوجا خىزىرلىقىغا ئىشىنىپ ، ئۇنىڭ ئايىغىغا ئۆزلىرىنى تاشلىشىپ ، پەرزەنتسىزلەر ئۇنىڭدىن پەرزەنت تىلەپ ، كېسەلمەنلەر شىپا ، بەختسىزلەر بەخت سورايتتى .

ـــ شىپانمۇ ، بەختنىمۇ سىلەرگە تەڭرىم بەرسۇن ! ـــ دېدى سەلىم ئاتا ، ـــ مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئاسىي بەندىمەن ، خىزىر ئەمەسمەن .

لېكىن بۇ گەپلەرنى كەمتەرلىك دەپ ھېسابلاپ ، بەزىلەر ئۇنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى ئاتاتتى ، بەزى دۆلەتمەن ئادەملەر لىق پۇل توشقۇزۇلغان ھەمىيان ، قىممەت باھالىق گىلەملەرنى نەزىر ـ نىياز قىلىشىپ تۇرۇشاتتى . سەلىم ئاتا :

ـــ ئالمايمەن ! ـــ دېسىمۇ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا قىممەت باھالىق نەرسىلەرنى تاشلاپ قويۇشۇپ كېتىشەتتى .

غەيرىي ۋە كەمبەغەللەرچە ھاياتقا كۆنۈپ كەتكەن سەلىم ئاتا بۇ ئىشلاردىن قاتتىق ھاياجانلىناتتى . ئۇ سەلدەك ئېقىپ كېلىۋاتقان تاۋاپچىلاردىن ئۆزىنى قانداق قاچۇرۇشنى بىلمەيي يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ ، ئاجىز تېنى شۆھرەتنىڭ ئېغىر يۈكىنى كۆتۈرەلمەيي سىرقىراپ ئاغرىپ ، كېچىلىرى ئۇيقۇسى قېچىپ ، كۈندۈزلىرى ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ ، تەن دۇرۇس بولالمىدى .

هوت ئېيى كىرگەندە ، ئەكبەر ئۇنى كۆرگىلى كەلدى ـ دە ، سەلمە بېگىمنىڭمۇ بويىدا قالغانلىقىنى ، ئەگەر سەلىم ئاتا رازىلىق بەر-سە ، ئۇنىڭ كۆلىسىگە كۆچۈپ كەلمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى .

ـــ ھەسسىنەي ، سىزنىڭ قورۇقچىلىرىڭىز بار ۋاقتىدا تىنچ ئىدىم ، ـــ دېدى سەلىم ئاتا ، ـــ ھەرخىل باي سودىگەرلەر نەزىر ـ نىياز كۆتۈرۈپ ئۆيۈمگە باستۇرۇپ كېلەلمەيتتى . نېسىۋەم شۇ ئوخشايدۇ . ئەمدى مەن سىزنىڭ ھمايىڭىزغا موھتاجمەن . بېگىمنى ئېلىپ كېلىڭ رىڭ .

بۇ قېتىمۇ ئەكبەر سەلىم ئاتىنىڭ كۆلىسى يېنىغا ئۇچ چېدىر تىكتۈردى . ئۇلاردىن بىرىدە سەلمە بېگىم دايا كەمپىرى بىلەن ، بىرىدە ئەكبەر ، بىرىدە ھەمدە بېگىم كېنىزىكى بىلەن تۇ-رۇشقا باشلىدى . سەلىم ئاتا سەلمە بېگىم بىلەن مۇشائىرە قى-لىشنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇلار بەزىدە جالالىدىن رۇمى مەسنەۋى-لىرىدىن ، بەزىدە ھاپىز ناۋايى غەزەللىرىدىن نۆۋەتمۇنۆۋەت ياد ئو-قۇشۇپ ، ۋاقىتىنىڭ قانداق ئۆتۈۋاتقانلىقىنى سەزمەي قېلىشاتتى .

ئىسسىق ئايلار ، چاڭ چىقىرىپ يۈرىدىغان شامالار ئۆتۈپ كېتىپ ، يامغۇر پەسلى باشلانغان جەۋھەر ئېيىدا سەلمە بې-گىمۇ ئوغۇل تۇغدى . شۇ كۈنى سەككىز يىلدىن بېرى زارلىنىپ كۈتكەن جۇۋان ساغلام ۋە سېمىز بوۋاقنى بىرىنچى قېتىم باغرىغا بېسىپ ئەمگۈزۈۋېتىپ :

ـــ خۇداغا شۈكۈر ، ئەمدى مۇرادىمغا يەتتىم ، ـــ دەپ شۈرلىدى ، ـــ ئېتىنى مۇراد قويايلى !

ئەكبەر بۇ قېتىمۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئۇدۇمى بويىچە قى-رىق كۈنلۈك بولغۇچە كۆرۈشۈشكە كەلمىدى . پەقەت سەلمەنىڭ تىلىكى بىلەن ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئېتىنى مۇراد قويۇشقا رازى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ خەۋەر يەتكۈزدى . خۇش خەۋەر ئېلىپ بار-غان قىلىچخان ئەنجانى سۆيۈنچىگە باشتىن ـ ئاياغ ئېسىل كىيىم كىيدى . ئەكبەر ئۇنىڭدىنمۇ سەلمە بېگىمگە گۆھەر ئۈزۈك سوۋغا

قىلىپ ئەۋەتتى .

× × ×

ئەكىبەر سېكرېتنى بارغانسېرى ياخشى كۆرۈپ قېلىۋاتاتتى . سېكرى تېغىنىڭ سۆرۈن ھاۋاسى ، ماۋېبي كۆلىنىڭ سالقىنى ، فەتھ بېغىدىكى بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقان بۇلاقنىڭ زىلال سۇيى ۋە بىر ئەمەس ئىككى ئوغلى تۇغۇلغان جايلار ئۇنى مەھلىيا قىلىپ تۇراتتى . شۇڭا ئۇ ئەمدى ئەگرەدە كۆپ تۇرغۇسى كەلمەيدىغان ، ئامال قىلالىسلا ، سېكرېتارىگە بارىدىغان بولۇۋالدى . چاكارلار ، مۇلازىملار ، بەگ ـ ئاغىچىلار ئەگىرە بىلەن سېكرى ئارىسىدا مۇكىدەك قاتناشقا باشلىدى . ئاخىر بىر كۈنى ئەكىبەر ئەڭ نوپوزلۇق ئەمرلەرنى سېكرېتنىڭ فەتھ بېغىدا كېڭەشكە يىغىپ :

ـــ پايتەختتىنى ئەگرەدىن سېكرېتگە كۆچۈرىمىز ! ـــ دېدى ، ـــ بۇگۈندىن باشلاپ ئالىي مەھكىمىلەر سېكرىدە بولسۇن .

بۇ كۈتۈلمىگەن قارارىدىن بەزى ئەمەلدارلار سارىسىمىگە چۈشتى .

ـــ ھەزرىتىم ، باشقا مەھكىمىلەرگە بىنا يېتىشمەيدۇ . ئاۋۋال يېڭى پايتەخت قۇرۇپ ، ئاندىن كېيىن كۆچۈپ كەلسەك ياخشى بولارمىكىن ؟ ـــ دېدى تارەرمال .

ـــ بىنا يېتىشمىگەن مەھكىمىلەر ئۇچۇن چېدىرلار تىكىلسۇن ! ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ بىزنىڭ ئائىلىمىز ، بالىلىرىمىزمۇ چېدىردا ياشىغان تۇرسا ، نېمىشقا ئەمەلدارلار ياشىيالمىغۇدەك ؟ دىۋانلارمۇ چېدىر شەكلىدە تىكىلسۇن . كېرەك بولسا ، ئىككى ھۇجرىلىق چېدىرلارنى ياسايدىغان ئۇستىلىرىمىز بار . شۇلارغا بۇيرۇڭلار ، ئەلۋەتتە ، ئۆمۇرۋايەت چېدىردا ئۆتەلمەيمىز . دەرھال يېڭى پايتەختتىنى قۇرۇشقا باشلايمىز . ئۇنىڭ ئومۇمىي لايىھەسى قەغەزگە سىزىلدى . بىناكارلارغا نەقىش سىزىش بۇيرۇلدى . جانابى چاغاتايخان تاشكەندى ، سىز ئۆز ئادەملىرىڭىز بىلەن مەزكۇر پايتەخت ئەتراپىغا تام قوپۇرىسىز .

چاغاتايخان ئورنىدىن تۇرۇپ :

ـــ باش ئۇستىگە ! ـــ دېگىنىچە بۇ پەرماننى قوبۇل قىلدى .

— جانابی بهاگۇەن داس ، سىز دۆلەت مەھكىملىرى ئۇچۇن ئۇچ ھۇجرىلىق بىنا قۇرۇشقا مەسئۇل بولۇڭ .

بـهاگۇەن داسمۇ بۇ تاپشۇرۇقنى تەزىم بىلەن قوبۇل قىلىپ ، ئۆز سىگلىسى جادھەبەي ۋە ئوغلى سەلىم تۇرىدىغان ئۆينى قۇرۇپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۇستىگە ئالدى . قىلىچخان ئەنجانى پادىشاھنىڭ ئوردىسىنى ۋە خاس ئۆيلەرنى ئورۇنلاشتۇرىدىغان قەسىر قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىنلەندى .

شۇ چاغدا ئەكبەر يېڭى پايتەخت قۇرۇش ئۇچۇن بارلىق ئەمىرلىرى ۋە يېقىن ئادەملىرىنى سەپەرۋەر قىلدى . ئۆزى بولسا باش بىناكار بولۇپ ، قايسى بىنانىڭ قەيەرگە سېلىنىدىغانلىقىنى ۋە قانداق شەكىلدە قۇرۇلىدىغانلىقىنى بەلگىلەپ بېرىشكە باشلىدى .

دېھلىدا مىرزا ھۇمايۇن قەبرىسى پۈتكۈزۈلگەنلىكتىن ، ئۇ يەردىن بوشانغان مېگلاپ ئادەملەر ، ھارۋىلار ، يۈك توشۇغۇچى پىللار ۋە تۆگىلەر سېكرىدىكى قۇرۇلۇشقا يۆتكەپ كېلىندى ، ئەگەر قەلئەسىنىڭ قۇرۇلۇشى تېخى يېقىندىلا پۈتكەنىدى . ئۇ يەردە ئىشلەپ تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان ھۇنەرۋەنلەرمۇ ئەمدى سېكرىگە كېلىپ ئىشلەشكە باشلىدى .

ھەممە بىنانىڭ تامىلىرى قىزىل تاشتىن قوپۇرۇلماقچى ئىدى . بۇ تاشلارنى ئۇزاقتىكى تاغلاردىن توشۇپ كېلىدىغان تاشچىلار بار ئىدى . ئۇلار ھەربىر تاشنىڭ بويى ۋە ئېنىنى ئۆلچەپ بەزىدە ئېغىرلىقىنى چوڭ تارازىلاردا ئۆلچەپ ساتاتتى . يېڭى پايتەختنى قۇرۇشقا ئون مېگلاپ ئادەم قاتناشتۇرۇلدى . ھەممىسىنىڭ تاشقا ھاجىتى چۈشەتتى . شۇڭا ، سېكرىدە چوڭ تاش بازىرى شەكىللەنگەنىدى . تاش بېسىلغان ھارۋىلارنىڭ تاراق - تۇرۇقلىرى سەلىم ئاتا تۇرغان جايلارغىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى . مۇرادنىڭ قىرقى چىققاندىن كېيىن ئەكبەر ئۇنى كۆرگىلى كەلدى . سەلىمە بېگىمنى سۆيۈپ تەبرىكلىدى - دە ، يۆگەكتىكى بالىنى قولىغا ئېلىپ ، ئاقۇش يۈزىگە ، تىللادەك چاچلىرىغا قارىدى :

— بوۋىلارغا تارتىپتۇ ! ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن ! بېگىم ، تىلىكى

ئىز نېمە ، ئېيتىڭ ؟

ـــ تىلىكىم ، سېكرىدىن كەتمەسلىك . بۇ يەرلەر ناھايىتى خاسىيەتلىك ئىكەن . جەننەت ماكان بابۇر بوۋىمىز بۇ يەرلەرنى ياقتۇرۇپ قالغاچقا ، فەتھە بېغىنى ياساتقانىكەن .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن يېڭى پايتەختكە فەتھئاباد دەپ نام قويماقچىمەن ، ـــ دېدى ئەكبەر .

ـــ ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ روھىنى خۇش قىلىدىغان خەيرلىك ئىش ! بارلىق نىيىتىڭىزگە يېتىڭ ھەزرىتىم ! پەقەت . . . يېڭى پايتەختىڭىزدە مەن بىلەن مۇراد ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ئورۇن تېپىلارمىكىن ؟

سەلىمە بېگىم ئەمدى ھەرەمدە ، كۈندىشلىرى ئارىسىدا تۇرۇشنى خالىمايتتى . بۇنى سەزگەن ئەكبەر :

ـــ سىز بىلەن مۇراد ئۈچۈن ئىككى ئېغىزلىق ئالاھىدە ھۇجرا سالدۇرىمەن ! ـــ دېدى ، ـــ ھويلىسىدا چىمەنلىكلەر ، سالقىن فونتانلىرى بولىدۇ .

ـــ مىننەتدارمەن ، ھەزرىتىم ! بىز بۇ گۈزەل كۈنلەرگە سەلىم ئاتىنىڭ شاراپىتى بىلەن ئېرىشتۇق . لېكىن ، ھازىر سەلىم ئاتىنىڭ دەرمانى كېتىپ ، كونا كېسەللىرى قوزغىلىۋېتىپتۇ . . .

ئەكبەر سەلىم ئاتىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۈنىڭ ئۆيىگە كىردى . تۆردە ئاق پوستەك ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتقان سەلىم ئاتا ئوغلىدىن ھالسىز ھالدا كۆتۈرۈلدى . ئەكبەر ئۈنى تۇرغىلى قويماي يېنىدا ئولتۇرۇپ ، ئۈنىڭ ئۈچىسىدىكى ئاق تونىنىڭ ئېتىكىنى كۆزىگە سۈرتۈپ سورىدى :

ـــ سىزگە نېمە بولدى ، سەلىم ئاتا ؟

ـــ مېنى بۇنچىۋالا تاۋاپ قىلماڭ ، شاھ ئوغلۇم ، كەمىنەمۇ ئاجىز بىر ئىنسانمەن . . .

ئەكبەر ئۈنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي ، چىرايىغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى . سەلىم ئاتا كېيىنكى چاغلاردىكى ئىچكى تۈيغۇلىرىنى ئۈنىڭغا قانداق ئېيتىشنى بىلەلمەي جىم بولۇپ قالدى .

مۇراد تۇغۇلغاندىن كېيىن سەلىم ئاتىنىڭ ئەل ئارىسىدىكى شۆھـ
رىتى تېخىمۇ ئېشىپ كەتكەنىدى . ھەتتا : « ئەكبەرشاھ سەلىم ئاتىنىڭ
ھـۆرمىتى ئۈچۈن پايتەختتىنى ئەگرەدىن سېكرىگە كۆچۈرۈپتىمىش » دېـ
گەن گەپلەر تارقالدى . « سەلىم ئاتا خوجا خىزىر ئىكەن » دېگەن
گەپكە ئىشىنىدىغانلار كۆپىيىپ كەتتى . مىڭلاپ ئىخلاسمەنلەر خوجا
خـىزىر بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئەڭ چوڭ ئارزۇلىرىنى ئۈنىڭ ئۆتكۈر تىنىق
لىرى بىلەن دەرھال ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ئۈمىد قىلاتتى . بىراق ، ئەكبەر
قـويغان قورۇقچىلار زىيارەتكە كېلىۋاتقان كىشىلەرنى سەلىم ئاتىنىڭ
ئۆيى تەرەپكە ئۆتكۈزمىدى . سەلىم ئاتىنىڭ ھاسسىغا تايىنىپ سوقـ
ماقلاردىن پىيادە ماڭىدىغانلىقىنى بىلىدىغان ئىخلاسمەنلىرى ئۈنىڭ يو-
لىنى پايلاشقا باشلىدى . سەلىم ئاتا ئورمان يولىدىن ئۆتۈپ قالسا ، ئۈنىڭ
ئايىغىغا باش ئۇرۇپ ، ئىزگۈ تىلەكلەرنى ئېيتىشاتتى . بەزىلىرى قوي ،
ئۆچكە ياكى باشقا جانىۋارلارنى ئۈنىڭغا ئاتاپ سويۇشاتتى . سەلىم ئاتا :
ـــ مېنى خوجا خىزىر دېگەنلەر خاتالاشتى . مەنمۇ سىلەرگە
ئوخشاش ئادەممەن ! ـــ دېسىمۇ قۇتۇلالمايتتى . كۈنلەرنىڭ ئۆ-
تۈشى بىلەن سەلىم ئاتا پىيادە سەيلىگە چىقمايدىغان بولدى .
ـــ ئوت بالاسىدىن ، سۇ بالاسىدىن ساقلىسۇن ، دېگەن گەپ
بار ، شۆھرەت بالاسىمۇ قورقۇنچلۇق ئىكەن . بىرنەچچە كۈن پادىشاھ
بـولغان ۋاقتىمدا شان - شۆھرەتتىن مەست بولۇپ بىر قېتىم ئۆلۈمدىن
ئېشىپ قالغانىدىم . بۇ قېتىم بەلكىم . . . قۇتۇلالمايدىغان ئوخشايمەن .
ـــ ئۇنداق دېمەڭ سەلىم ئاتا ! مەن سىزنىڭ نامىڭىزغا سېكرىدە
بـىر مەدرىسە قۇردۇرماقچىمەن . تېخى سىزگە ئۇنىڭ تالىپلىرىغا مەنۇـ
يەتتىن ساۋاق بېرىشىڭىزگە توغرا كېلىدۇ .
ـــ ئەگەر شۇنداق بولسا ، مېنىڭ ئابدۇللا نىيازى ، شەيخ مۇبارەك
دېـگەن مەسلەكداشلىرىم بار ئىدى . ئادالەتلىك دۆلەت تۇزۇمىنى ئارزۇ
قـىلىپ ، بىئەنەدىكى خەلق ھەربىتىگە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئابدۇللا
ئەنسارى ئۇلارنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان . ئەمما ئاشۇ خەلق ھەربىتى
شېرخانلار سۇلالىسىنى ئىچىدىن يىمىرىپ ئاتىڭىز بىلەن سىزنىڭ ھىند-

دستانغا قايتىشىڭىزغا يول ئاچقانىدى . مېنىڭ ھاياتىمدىكى . . . ئەڭ يوروق كۈنلەرمۇ ئادالەت ئۈچۈن كۆتۈرۈلگەن ئاشۇ بىر ئەنەدىكى قوزغىلاڭغا قاتناشقان پەيتىم بولدى . . . بۇ خەلق ھەربىرىنى ئۆچۈپ قالغىنى يوق . ئۇنىڭ چوغلىرى ئەڭ ياخشى ئادەملەر قەلبىدە ھازىرمۇ ياقۇنلىنىپ تۇرۇپتۇ . ئابدۇللا نىيازى ، شەيخ مۇبارەك ، ئۇنىڭ فەيزىي دېگەن تۇنجى ئوغلى ، ئەبۇلفازل دېگەن ئوتتۇرانچى ئوغلى ھەممىسى ئادالەتپەرۋەر قېچىپ يۈرۈپتىمىش . . . ئەگەر مېنىڭ كۈنۈم توشسا . . . ئاشۇلار سىزگە سادىق . . . بالاگەردان بولۇپ قالىدۇ !

ئەكىبەر سەلىم ئاتىنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقىنى سېزىپ سارايى تېۋىپىنى چاقىرتقۇزدى . دورا - دەرمانلار بىلەن سەلىم ئاتىنى بىرنەچچە ۋاقىتلا ساقلاپ قالالىدى . كونا يارىلارنىڭ ئورنى ئاغرىپ ، سەلىم ئاتا ئۇزاق ۋاقىت ئۆيدىن چىقالمايى ياتتى . ئەكبەر بىلەن ھەمىدە بېگىم ئۇنى يەنە يوقلاپ كەلگەن چېغىدا :

ــ ئەمدى . . . رازى بولۇڭلار ! ــ دېدى .

ھەمىدە بېگىم ئۇنىڭ قاق سۆڭەك بولۇپ كەتكەن قولىنى كۆزىگە سۈرتۈپ يىغلاپ كەتتى :

ــ مېنى مەرتىۋە رازى . . . بىزدىن ئۆتكەن بولسا . . . كەچۈرۈڭ . . .

ئەكبەرمۇ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ گەپ قىلالمايى قالدى . بۇ شۇنداق شەپقەتسىز تەقدىركى ، كىم چوڭ ياخشىلىقلارنى قىلسا ، ئۇزۇن ياشىيالماي ئۆلۈپ كېتىدۇ . ئاتىسى ، بەيرەمخان ، ماھىم ئىنىكئانا . . . مانا ئەمدى سەلىم ئاتا . . . شاھلىق ھاكىمىيىتى دېگەن راستلا سەلىم ئاتا ئېيتقاندەك بىر ئەجدىھا ئىكەنغۇ . ئەكبەرگە قالقان بولغان ئەڭ ياخشى ئادەملەر بىر - بىرلەپ ئۇنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىۋاتامدىغاندۇ ؟ بەلكىم ئەمدى نۆۋەت ئەكبەرنىڭ ئۆزى ياكى ئانىسى ھەمىدە بېگىمگە كەلگەندۇ ؟

بۇ پەرىز ئەكبەرنى چۆچۈتۈۋەتتى .

سەلىم ئاتا ئەتىسى ۋاپات بولدى .

ئۇ سېكرى تېغىنىڭ ئۇستىگە — يېڭى قۇرۇلۇۋاتقان پايتەختنىڭ مەركىزىگە دەپنە قىلىندى . سەلىم ئاتىنىڭ ئاق مەرمەر مەقبەرە ئىچىدىكى قەبرىسى ، فەتھىئابادتىكى تۇنجى قەبرە ئىدى . ئەكبەر پاكلىق تىمسالى بولغان مەنىۋى ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنى دېگىز ئاستىدىن ئېلىنغان ساپ مەرمەر سەدەپلەر بىلەن قاپلاتقۇزدى .

فەتىھئابات . گۈجارەت . ئىككى سۈيقەست

بۇنىڭدىن قىرىق بەش يىل بۇرۇن ، سېكرېتنىك فەتە بېغدا بابۇر خاندەمىر بىلەن سۇ ئىچكەن بۇلاق ھېلىھەم يەر ئاستىدىن پاكىز قۇملار بىلەن بىللە قاياپ چىقىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ تىنىق سۈيى تۇپتۇز بوي سوزغان سەنابەر ۋە ئىنىب دەرەخلىرى ئارىسىدىن شىلدىرلاپ ئاقماقتا . سۈيقەستتىن يارىدار بولغان ئەكبەرنى كەچكى مەھەل تەختىراۋاندا شۇ باغقا كۆتۈرۈپ كېلىشتى . . .

بۇ ھادىسە كۈپكۈندۈزدە دېھلى كوچىسىدا يۈز بەردى . ئەكبەر دادىسىنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىپ قايتىۋاتاتتى . يېنىدا ئەللىكچە ئاتلىق يىگىتمۇ بار ئىدى . زىيارەتكە بارغاندا ، ئۇ زەرلىك كىيىمىنى ئەمەس ، ئەستەرسىز تونىنى كىيىپ بارغانىدى .

چوڭ كوچىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، ئەكبەر ماھىم ئىنىكىئانا قۇردۇرغان قىزلار مەدرىسىنىڭ ئىككى قەۋەتلىك بىناسىغا قارىدى ۋە ئاتىنىڭ چۈل ۋۇرىنى تارتتى . چۈنكى ، مەرھۇمنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن شۇ يەردە بىر-دەم توختاپ ئۆتكۈسى كەلگەنىدى . ئۇ مەدرىسە تەرەپكە قايرىلىپ تۇ-رۇشىغا ، ئىككىنچى قەۋەتتىكى ئايۋىنىدا كەسكىن بىر ھەرىكەت بايقالدى ، يەنى يوغان ، ئېگىز تامنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان بەستلىك بىر ئادەم ئوقيا ئوقىنى ئەكبەرنىڭ سول كۆكسىنى چەنلەپ ئاتتى . ئوقنى ناھايىتى كۈچلۈك قولنىڭ ئاتقانلىقى ۋىژىلداپ كېلىۋاتقان شەپسىدىنمۇ بىلە-نەتتى . جەڭلەردە كۆپ يۈرۈپ ، بۇ شەپسىدىكى ئەجەل خەتىرىنى تېز ئايرىشقا ئۆگەنگەن ئەكبەر دەرھال ئاتنىڭ بوينىغا ئېگىلدى .

ئەمما ، ئوقتىن پۈتۈنلەي دالدىلىنىشقا ئۈلگۈرەلمىدى . كۆكرەككە چەنلەپ ئېتىلغان ئوق سول مۈرىسىگە شۇنداق قاتتىق سانجىلدىكى ،

ئەكبەر هوشىدىن كېتىپ ئېگەردىن يەرگە يىقىلدى . يېنىدىكى جېلىلخان قۇرچى ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ، ئۇنى يەلكىسىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى . شەجائەتخان دېگەن ساقچى ئونچە يىگىتنى بىلەن ئوق ئاتقان ئادەمنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن چېپىپ كەتتى . ئايۇاندا ساقال ـ بۇرۇت لىرى ئۆسۈپ كەتكەن دۇخە سۈرەت بىر يىگىت قىزلار ساۋاق ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئۆيلەرگە كىرىپ يوشۇرۇنماقچى بولدى . ئەكبەرنىڭ قورۇق چىلىرى قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈپ ئايۇانغا قېچىپ چىققان قىزلار ۋە خانىملار ئارىسىدىن :

ـــ پوش ـ پوش ! ـــ دەپ ئۆتۈپ ، ئوق ئاتقان ئادەمنى قوغلاپ كەتتى .

بۇ ئاردا ئەكبەر سەل ئۆزىگە كەلدى ـ دە ، مۇرىسىگە سانجىلغان ئوقنىڭ زىگىلداپ ئاغرىتىشىنى هېس قىلدى ۋە قانىنىڭ بەدىنىگە ئېقىۋاتقانلىقىنى بايقىدى . جېلىلخان :

ـــ ئوق زەهەرلەنگەن بولۇشى مۇمكىن ! ـــ دېدى ـ دە ، ئوقنى سۇغۇرۇپ تاشلىماقچى بولۇپ تارتتى . لېكىن ، ئوق مۇرە سۆڭىكى بىلەن گۆش ئارىسىغا ناهايىتى چوڭقۇر سانجىلغان بولۇپ ، تارتقانغا چىقمايتى . ئەكبەرنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن ئىڭراپ ، رەڭگى ئاقىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جېلىلخان ئوقنى يەنە كۈچەپ تارتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى . ئەكبەر ئۆزى سول مۇرىسىگە ئالدى تەرەپتىن سانجىلغان ئوقنى ئوڭ قولى بىلەن شارتتىدە سۇغۇرۇپ تاشلىدى . كۆزى يەنە يۇمۇلۇپ ، قانىنىڭ تېخىمۇ قاتتىقراق ئېقىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرمىدى .

خۇرجۇندا دائىم قان توختىتىدىغان دورا ، يارىنى تاڭىدىغان پاكىز ماتا ۋە مەلھەم ئېلىپ يۈرىدىغان رەپىق مەهرەم جېلىلخانغا يارەمگە يېتىپ كەلدى . ئىككىيلەن بىرلىشىپ ئەكبەرنىڭ يارىسىنى تېڭىشتى ۋە قولتۇقىدىن يۆلەپ ، سۇ بويىدىكى سايە يەرگە ئېلىپ كېلىشتى .

قىزلار مەدرىسىگە كىرىپ كەتكەن يىگىتلەر دۇندەك بەھەيۋەت ئادەمنى تۇتۇپ قوللىرىنى باغلاپ سۆرەپ چىقىشتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئىككى نۆكەر قولىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كېلىۋاتقان مەدرىسە قاراۋۇلى :

— مېنى قويۇۋېتىڭلار ، بۇ پولات ۋەسۋەسنى مەن كىرگۈزمەگەن ! — دەپ يالۋۇردى ، — ئۆزىنىڭ كاساپىتى ئۆزىگە . ئىككىنچى قەۋەتكە ئوغرىلىقچە چىقىۋالغان گەپ ، مەن كۆرسەم ، ئۇنى مەدرىسىگە كىرگۈزەرمىدىم ؟ نامەھرەم دىۋانە ئايۇانغا ئاسماندىن چۈشكەنمىكىن ؟ نۆزەمبىللا بىخەۋەرمەن !

كۆزلىرى قۇتۇرغان ئۆكۈزنىڭ كۆزلىرىدەك قانغا تولغان پولات ۋەسۋەس ئەكبەرنىڭ تىرىك قالغىنىنى كۆرۈپ :

— سەندەك دىندىن قايتقان دەھرىي پادىشاھنى ئۆلتۈرۈشمۇ ئازلىق قىلىدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ، — سەن نوقۇل كاپىرلارغا يان باسقاق ، قانچىلىغان مۆمىن مۇسۇلماننى ئۆلتۈردۈڭ ! ئەدھەمخان ، ئەلىقۇلىخان ، باھادىرخانلار مېنىڭ قەدىردانلىرىم ئىدى . پەيغەمبەر ئەۋلادىدىن بولغان قانچە سەئىد خوجىلارنى قىرغىن قىلدىڭ ! ئۆزۈڭگە ئوخشاش دەھرىي قېرى سەلىم چەشتىگە باش قويدۇڭ ! مېنىمۇ ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ يۈرگەنلىكىڭنى ئاڭلىدىم . ئاسماندىن ۋەھىي كەلدى ! شۇڭا ، ئاۋۋال سېنى ئۆلتۈرمەكچىدىم ! ۋادەرىخ ، دۇشمىنىم تېخى تىرىك !

جېلىلخان پولات ۋەسۋەسنىڭ كېكىرىدىكىگە بىر قويۇپ ئاۋازىنى ئۆچۈردى . ئەكبەر جېلىلخانغا :

— بۇنى تىرىك ساقلاڭلار ! — دېدى ، — ۋەزىر جەملىگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇڭ . ئۇنىڭ كەينىدە كىمنىڭ بارلىقىنى ئېنىقلىسۇن .

پولات ۋەسۋەسنىڭ بېشىغا قاپ كىيدۈرۈلۈپ ، پۇتى باغلاندى . نۆكەرلەردىن بىرى ئۇنى ئاتقا مىندۈرۈپ قەلئەگە ئېلىپ ماڭدى . ئەكبەر بەرنىڭ مۇرىسىدىن باشلانغان ئاغرىق پۇتۇن بەدىنىگە تارقىلىپ ، قىزىتمىسى ئۆرلەشكە باشلىدى . ئېتىنىي ئېلىپ كەلگەندە ئۇزەڭگىگە پۈت سالالماي قىينالدى . قولىنى مىدىرلاتسا ، مۇرىسىدىن باشلانغان ئاغرىق چىدىغۇسىز كۈچەيىپ كېتەتتى . لېكىن ، يامان گەپلەر كۆپەيىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇ چىشىنى چىشلەپ مۇلازىملىرىنىڭ ياردىمىدە ئاتقا مىندى ـ دە ، مىڭ تەسلىكتە پۇرەن قەلئەسىگە يېتىپ باردى .

بۇ يەردە تېۋىپلار ئاغرىق توختىدىغان دورىلار بىلەن ئۇنى

داۋالاشقا كىرىشتى . ھەر ئۇچ ـ تۆت سائەتتە ۋەزىر جەمىل كېلىپ پولات ۋەسۋەسىنىڭ تەرگەۋىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى يەتكۈزۈپ تۇردى :

ـــ ھەزرىتىم بۇ دىۋانە كىمنىڭ دەيدىگە سېلىشى بىلەن بۇ مۇ-ناپىقلىقنى قىلغىنىنى ئېيتىپ بېرەلمىدى . گەپلىرى چاك باسمايدۇ . كىم ئۇنىڭ قولىغا ئوقيا بەرگىنىمۇ ئېسىدە يوق .

ـــ قېنى شۇ ئوقيا ؟ قورالنى تەپتىش قىلدىگىزمۇ ؟

ۋەزىر جەمىل ئەكبەرگە ئېتىلغان يا ئوقنى ۋە كامانىنى كۆر-سەتتى :

ـــ ھېلىمۇ ياخشى ، يا ئوقنىغا زەھەر سۈركەلمىگەنكەن ، بۇنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدۇق ، ـــ دېدى .

ئەكبەر ساق قولى بىلەن كامانىنى ئايلاندۇرۇپ كۆردى . ئۇنىڭ كۆزگە تاشلىنىدىغان جايلىرى كۈمۈش ۋە سەدەپ بىلەن زىننەتلەنگەن ، كامان ئەگ قاتتىق ئىرغاي ياغىچىدىن ياسالغانىدى .

ـــ ئىرغاي ماۋەرائۇننەھر تاغلىرىدا كۆپ ئۆسىدۇ ، ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ كامانىنى تۈرانلىق ئۇستىلار ياسىغان بولمىسۇن يەنە ؟

ۋەزىر جەمىل كامانىنىڭ ئىچكى تېمىغا يېزىلغان بىر سۆزنى كۆردى :

ـــ سىزنىڭ ئېيتقىنىڭىز توغرا ، ھەزرىتىم ! « ئەمەلى ئۇستا ئالىم شاشىي » دەپ يېزىلىپتۇ . ھەي ، ئەبلەخلەر ! جاھانغا مەشھۇر كامانى شاشىنى پولات ۋەسۋەسنىڭ قولىغا كىم تۇتقۇزغاندۇ ؟

جاراھەت ئاغرىقىدىن قىزىتمىسى ئۆرلەپ كېتىۋاتقان ئەكبەر ۋەزىر جەمىلگە قەتئىي يوسۇندا مۇنداق دېدى :

ـــ بۇنى سىز ئېنىقلىشىڭىز لازىم ! ۋەسۋەس قەيەلەردە تۇرغان ، كىملەر بىلەن ئۇچراشقان ؟ ... بېرىڭ ، ئەگ ماھىر تەكشۈرگۈچىلەرنى ئىشقا سېلىڭ !

ـــ باش ئۇستىگە ھەزرىتىم ! ـــ ۋەزىر جەمىل كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

ئەكبەر سەدەپ ۋە كۈمۈشلەر نەپىس جىلۋە قىلىپ تاۋلىنىدىغان

كامانى شاشينىڭ قىزغۇچ ئىرغاي سېپىغا تىكىلگىنىچە چوڭقۇر ئويغا پاتتى.

بوۋىلار يۇرتى ماۋەرائۇننەھرنى ئۇ چۈشىدە كۆرگەنمۇ ياكى گۆ- دەكلىكىدە خانزادە بېگىم ئۇنى كابۇلدىن پەرغانە ۋادىسىغا ، تاشكەنت ۋە سەمەرقەندكە ئېلىپ بارغانمۇ ، بۇنى ئېنىق بىلمەيتتى . لېكىن ، بوۋىسى- نىڭ كىتابىدا تەسۋىرلەنگەن ئوشۇنىڭ لالىلىرى ، ئەنجانىنىڭ نەشپۈتى ، مەرغىلانىنىڭ چوڭ - چوڭ ئانارلىرى ، ئىسفەرە بادامزارلىقى خۇددى بالى- لىقىدا كۆرگەن ئۇنتۇلماس ئاجايىباتلاردەك خاتىرىسىدە ئېنىق گەۋدە- لەندى . ئەكبەر سەمەرقەند ، تاشكەنتلەرنى سېغىنغاندەك يۈرىكى شۇ تەرەپكە قاراپ تەلپۈنگەندەك بولاتتى.

ھىندىستان بىلەن تۇران ئارىسىدا قاتناپ تۇرغان سودا كارۋان- لىرى ماۋەرائۇننەھرنىڭ شېرىن - شېكەر مېۋىلىرىدىن ئەكېلىپ تۇراتـ تى . ئەكبەر ئەگرەدە ياشاپ تۇرۇپمۇ ، پەرغانىنىڭ شېرىن قوغۇنلىرىنى ، سەمەرقەندنىڭ رەڭدار ئالمىلىرىنى يەپ كۆرگەن ، ئۇلارنىڭ ئاجايىپ لەززەتلىرىدىن كۆپ ھۇزۇرلانغانىدى .

مانا ھازىر بولسا بوۋىسى يۇرتىدا ياسالغان كامانى شاشىينىڭ ئاچچىق جاراھىتىدىن ئازاب چەكمەكتە . ئەجىر قىلغان كامانىنىڭ ياۋۇز ئادەملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈشىنى كىم ئويلىغان ، شەيبانىزادىلەر تۇراندا تۇرۇپ ، ئەگرەدىكى ئەكبەرگە ئوق ئاتقانمىدۇ - يە ؟

ھازىر بۇخارا تەختىدە شەيبان ئۇرۇقىنىڭ ئەڭ ئاجىز ۋەكىلى ئابدۇللاخان ئولتۇراتتى . ئۇ ئەكبەر بىلەن مۇڕەسسە يولىنى تۇتقان بو- لۇپ ، ئىككىيلەن يېڭىۋاشتىن ئەلچى ئەۋەتىشىپ مەكتۇپ يوللىشىپ ، قىممەت باھا سوۋغىلارنى تەقدىم قىلىشقانىدى . ئابدۇللاخان كېيىنكى خېتىدە ئىران شاھى تەھمەسپنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ، سەفەۋىيلەر ئا- رىسىدا ئىچكى ئۇرۇش ۋە پاراكەندىچىلىك باشلانغانلىقىنى يازغان ، ئۇلارغا قارشى ئىتتىپاق تۈزۈشنى ۋە ئىرانىنى بىرلىكتە گۇمران قىلىپ ، شىئەلەر دۆلىتىنى يوقىتىشنى تەكلىپ قىلغانىدى . ئەكبەر ئاتىسىغا ياخ- شىلىق قىلغان سەفەۋىيلەر بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىمايتتى ، شىئە - سۈن-

نىي ئاداۋىتىنى يامان كۆرەتتى ، شۇڭا ئابدۇللاخانغا يازغان جاۋاب خېـ
تىدە ، ھازىر ھىندىستاننىڭ ئىچكى ئىشلىرى ۋە كابۇل ، بەدەخشان
چېگرلىرىنى تىنجىتىش يىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقانلىقىنى ، ئىران يۇرۇشىگە
مەيلى يوقلۇقىنى ئىزھار قىلغانىدى . ئابدۇللاخانمۇ شۇنى ئارزۇ قىلاتتى .
شۇڭلاشقا ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق قوشۇنىسى ئەكبەرنىڭ ئالدىدىن
بىر ئۆتۈپ قويغاندىن كېيىن ، ئوغلى ئابدۇمۆمىننى يېنىغا ئېلىپ ،
خۇراسانغا يۇرۇش قىلدى . ھېرات ، ئاستراباد ھەتتا مەشھەدنىمۇ سەفـ
ۋىلەردىن تارتىۋېلىپ ، ئۆز دۆلىتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇردى . ئابـ
دۇللاخان دۆلىتى شۇ تەرزدە كېڭىيىپ بېرىۋەرسە ، ئۇ بىر كۈن ئەمەس
بىر كۈنى كابۇل ھەم بەدەخشانغىمۇ تاجاۋۇز قىلىشى مۇمكىن ئىدى .
ئەمما ، ئەكبەر ئۇنىڭ جەنۇبقا ماڭىدىغان يوللىرىنى توسۇپ تۇرىدىغان
كۈچلۈك بىر توسۇق ، شەيبانىزادىلەر بۇ توسۇقنى پولات ۋەسۋەسىنىڭ
قولى بىلەن ئاچماقچى بولغان بولسا ئەجەپ ئەمەس . . .

ئەكبەرنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە ، ۋەزىر جەمىل لاتىغا
ئورالغان ئۇزۇن بىر نەرسىنى تەرگەۋچىگە كۆتۈرگۈزۈپ كىرىپ كەلـ
دى .

— ھەزرىتىم ، پولات ۋەسۋەس ماھىم ئىنىكئانا مەدرىسى يېنىدىكى
ئىگىسى كۆچۈپ كەتكەن تاشلاندۇق بىر خارابە ئۆيدە تۇرىدىكەن . ئۇـ
نىڭ ئامبىرىدىكى ئەسكى ـ تۈسكىلەر ئارىسىدىن مانا بۇ پەرەڭلەر قورالى
تېپىلدى . ئوقلىرى ئالاھىدە جايىغا قويۇلغانىكەن . ۋەسۋەسنىڭ كېسىلى
قوزغالغاندا ، بۇلارنى تاپالمىغانمۇ . . . خەيرىيەتكى ، قورالنى ئىشلەتمەيـ
تۇ . . .

ئەكبەر پورۇخ ئوقى سېلىپ ئېتىلىدىغان ، ئىستۈولى يوغان پەـ
رەڭ قورالنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز چۆچۈپ كەتتى . قورالنىڭ يېنىدا يېـ
رىم خالتىچە كەرتىچ ئوقلار بار ئىدى . پولات ۋەسۋەس بۇ قورالدىن ئوق
ئاتسا ، ئەكبەرنىڭ تىرىك قېلىشى ناتايىن ئىدى . . .

— ۋەسۋەس قورال ئېتىشنى ئۆگەنگەنمىكەن ؟ — سورىدى
ئەكبەر .

ـــ ھەئە . ئەدھەمخانغا نۆكەر بولۇپ تۇرغاندا ئۆگىنىپتىكەن .
ـــ قورالنى ئۇنىڭغا كىم بېرىپتۇ ؟ بۇنى ئېيتتىمۇ ؟
ـــ بىر ناتونۇش پەرەڭنىڭ ئىسمىنى ئېيتتى . ئالۋامۇ . . . پاكۇارمۇ . . . قوشنىلىرىدىن سۇرۇشتۇرسەك ، گوئا ئارىلىدا تۇرىدىغان سودىگەر پەرەڭ پولات ۋەسۋەسىنىڭ ئالدىغا بىر نەچچە قېتىم كېلىپ كەتكەنىكەن .
ھۇمايۇن ھايات ۋاقتىدا ئالۋارۇ پاكاۋىرا دېگەن پەرەڭنىڭ گوئا-دىن قورال كۆتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى ، كېيىن شېرخان تەرەپكە كېتىپ ، ئۇنىڭ پىتنە ـ پاساتلىرىغا ھەمدەم بولغانلىقىنى ئوغلىغا ئېيتىپ بەرگەن-دى . ئەكبەر بۇنى ياشلىق خاتىرىسىنىڭ كۈچى بىلەن دەرھال ئەس-لىدى ـ دە :
ـــ شۇ پەرەڭنى تەكشۈرۈڭ ، ـــ دەپ بۇيرۇدى ۋەزىر جەمىل-گە ، ـــ كەلەۋەنىڭ ئۇچى بەلكى شۇنىڭ قولىدىدۇر !
ۋەزىر جەمىل شۇ كەتكىنىچە دېھلى كارۋان سارايلىرىنى ئاختۇ-رۇپ ، بىرەرمۇ پەرەڭنى تاپالمىدى . پەرەڭلەر بىلەن سودا ـ سېتىق قى-لىدىغان دۇكاندارلار پاكاۋىرا دېگەن قېرى سودىگەرنىڭ بۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى گوئاغا قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى .
ئەمدى ئەكبەرنىڭ خىيالىغا گۇجارەت ۋە ئۇنىڭ جەنۇبىي قىر-غاقلىرىنى ئىگىلەپ ياتقان پەرەڭلەر كەلدى . ئۇلار ئەكبەر قۇرۇۋاتقان قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ مەنپەئەتلىنىشىگە ياتقان پارچە ـ پارچە قىلىپ ، ئۇنىڭ بىر ۋىلايىتىنى باشقا ۋىلايەتلەر بىلەن ئۇرۇشقا سېلىپ ، ھەممىسىنى زەئىپلەشتۈرۈپ ، ئاندىن ئۆزلىرى بۇ مەملىكەتكە خوجايىن بولۇشنى ئۇزۇندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتاتتى . گۇجا-رەتتىن مۇزەففەرشاھنى ئەكبەرگە قارشى چىقىشقا كۈشكۈرتۈۋاتقانلارمۇ مانا مۇشۇ پەرەڭلەر ئىدى . ئۇلارنىڭ گوئا ئارىلىنى بېسىۋالغىنىغا ئات-مىش يىل بولغانلىقىنى ، شۇنىڭدىن بېرى پۈتۈن ھىندىستانىنى ئۆزلىرىلا يۇتۇۋېلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقانلىقىنى ئەكبەر ئوبدان بىلەتتى . شۇڭا ئۇ ئىككى يىلدىن بېرى گۇجارەت يۇرۇشىگە تەييارلىق قىلىۋاتاتتى . مۇزەف-

فەرشاھنى يەڭگەندىن كېيىن ، گوئادىكى ئىستېلاچىلارنىمۇ دېگىز كەي
نىگە ھەيدىۋەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى كېگەشلەردە بەگ — سەركەردە
لەرگە ئېيتقانىدى . ئېھتىمال شۇلاردىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ بۇ نىيىتىنى
پەرەڭلەرنىڭ قۇلاقلىرىغا يەتكۈزگەندۇ . دېھلى ، ئەگرەلەردە ئۇلارنىڭ
ئىشپىيونلىرىنىڭ بارلىقىنى مانا بۇ قورال ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ . ئۇلار ئەك
بەرنىڭ گۇجارەت ۋە گوئا ئارىلىغا يۇرۇش قىلمىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرماس
تىن ، ئۇنى پولات ۋەسۋەسىنىڭ قولى بىلەن ئالدىنئالا ئۇ ئالەمگە ئۇزۇ-
تۇشنى ئويلىغان بولسا كېرەك .

— پەرەڭلەر پولات ۋەسۋەس بىلەن قانداق تىل بىرىكتۇرۇش
كەن ؟ — سوردى ئەكبەر ۋەزىر جەمىلدىن ، — ئارىدىكى ۋاستە
چىلارنى تېپىش كېرەك :

— ۋەسۋەستىن شۇنى سورىساق ئۇ ، ئەدھەمخانىنىڭ گېپىنى قە
لمۇاتىدۇ . ھالبۇكى ئەدھەمخانىنىڭ ئۆلگىنىگە ئون يىل بولدى .

— ئوقيانى كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى ئېيتمىدىمۇ ؟

— ئاسماندىن تەگرى ئەۋەتكەنمىش ! لېكىن ، ۋەسۋەس بىر
چاغلاردا شەرەفىددىن مىرزىنىڭ خىزمىتىنى قىلغانلىقىنى ئېيتتى .

ئەكبەر يەنە گۇجارەت تەرەپلەرنى خىيال قىلدى . چۈنكى ، شە-
رەفىددىن مىرزا سەمبھال ۋىلايىتىدە ھاكىم بولغاندا ، زالىملىقتا ھەددىدىن
ئاشقانلىقى ئۈچۈن ئەكبەر ئۇنى تەمناتتىن مەھرۇم قىلغانىدى . ئاتا تە-
رەپتىن مەشھۇر خوجا ئەھرار ئەۋلادىدىن بولغان ، ئانا تەرەپتىن سەمەر-
قەندلىك تىمۇرىيزادە سۇلتان مەھدۇمغا چېتىشقان شەرەفىددىن مىرزا
ئەكبەردىن ئاغرىنىپ . گۇجارەت تەرەپلەرگە كەتكەن ، ئەكبەرنىڭ يې-
ڭىچە سىياسىتىدىن نارازى بولغان باشقا مىرزىلار — ھۇسەين بايقارا
ئەۋلادلىرىمۇ گۇجارەت ھۆكۈمدارى مۇزەففەرشاھ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكە-
نىدى . ئۇلارنىڭ شۇ تەرەپتە ئەكبەرگە قارشى ئىغۋا تارقىتىپ يۈرگەن-
لىكىنى رازۋېدكىچىلار ئېيتىپ كەلگەنىدى . بەلكى ئۇلار ، ھالا بۇ-
گۈنكى كۈندە ، ئەكبەرنىڭ دېھلىدىكى دۈشمەنلىرى بىلەن تىل بىرىك-
تۈرگەندۇ ؟ كېيىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ پولات ۋەسۋەسنى ئىشقا سال-

غاندۇ ؟ ئەكبەر شۇلارنى مۇئەييەنلەشتۇرگەندىن كېيىن ، ۋەزىر جەمىل پولات ۋەسۋەسنى بىلدىغان ئادەملەرنى ئىزدەپ تېپىپ ، ئۇنىڭ بىلەن يۇزلەشتۇردى . لېكىن ، خاتىرىسى ئاجىزلاشقان پولات ۋەسۋەس تو- نۇشلارنىڭ قايسىسى بىلەن قەيەردە ئۇچراشقانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى ، ئۇنى جىنايەتكە باغلاپ ئېلىپ كەلگەن زەنجىرنىڭ كۆپ قىسىم ھالقىلىرى ئېسىدىن چىقىپ قالغانىدى .

ـــ « پادىشاھ سىزنى ئۆلتۈرمەكچى » دېگەن گەپنى كىمدىن ئاڭلىدىڭىز ؟ ـــ دېگەن سوئالغا ئۇ :

ـــ ئاسماندىن ۋەھىي كەلدى ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى .

پولات ۋەسۋەس ئۇبەيدۇللا مەھدۇم دېگەن موللىنىڭمۇ خىزمىتىنى قىلغان ، بۇ ئادەم ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالىماقچى بولغانىدى . تەكشۈر- گۈچىلەر شۇنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن ۋەسۋەستىن ئۇبەيدۇللا مەھدۇم ھەققىدە سوئال سوراشقا باشلىدى :

ـــ ھەزرىتىمنى « دەھرىي » دەپ ئەيىبلىگەن ئادەم ئۇبەيدۇللا مەھدۇممۇ ؟

ـــ ياق ، ئۇنىڭدىن چوڭراق بىرسى .

ـــ شەيخ ئەنسارىمۇ ؟

ـــ مەن ئۇ كىشىنى تونۇمايمەن . تەڭرىنىڭ ئۆزى بىلەن سۆز- لەشكەنمەن ، پادىشاھنى ئاسمان « دەھرىي » دېگەن .

ـــ ئۇبەيدۇللا مەھدۇم بىلەن ئاخىرقى قېتىم قاچان كۆرۈشكەن ؟

ـــ بەش يىل . . . ياق ، بىر يىل . . . ئېسىمدە يوق ! پادىشاھىڭىز بۇزۇق ! ئۇنى سەلىم چەشتى يولدىن چىقاردى . بىئەنەدىكى ئىسيانچىلار ئەكبەرنى ئاينىتقان . . .

ـــ سەلىم ئاتا پاك ئادەم ئىدى .

ـــ پاك بولسا نېمىشقا سەكىنە بانۇغا كۆز ئالايتىدۇ ؟

ـــ قايسى سەكىنە بانۇغا ؟

ـــ ئۇبەيدۇللا مەھدۇمنىڭ جۇپتى . ئۇنى سەلىم چەشتى بىلەن بىئەنە مەھدىيلىرى ئاينىتقان !

تەكشۇرگۇچىلەر ئۇبەيدۇللا مەھدۇمنى تېپىپ گۇۋاھلىققا چا-
قىردى . ئۇنىڭ تۆتىنچى خوتۇنى ــ ئون سەككىز ياشلىق سەكىنە بانۇ
سەلىم چەشتىگە ئەمەس ، ئەكبەرگە ئەرزگە بارغانىكەن . كېيىن سەلىم
ئاتا ئالەمدىن ئۆتكەن ، لېكىن ۋەسۋەسىنىڭ خىيالىدا ھەممە نەرسە ئار-
لىشىپ كەتكەن .

ئۇبەيدۇللا چوڭ خوتۇنلىرىنىڭ چېقىشتۇرۇشلىرىغا ئىشىنىپ ،
سەكىنە بانۇنى قاتتىق كالتەكلىگەن . ئەكبەر بۇ گۇزەل جۇۋانىنىڭ كال-
تەك زەربىسىدىن كۆكەرگەن يۈزىگە قاراپ ئۇنىڭغا رەھمى كېلىپ ، كا-
تىپى ئەشرەپخانغا بۇيرۇق قىلىپ :

ــ مېنىڭ نامىمدا ئۇبەيدۇللا مەھدۇمنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇڭ .
ئەگەر بۇ ئاجىزەگە يەنە جەبىر سالسا ، قازىكالانغا ئېيتىپ ئۇنى ئاجراش-
تۇرۇۋۇتتىمەن ، مەھدۇمنى بەنگالەگە سۈرگۈن قىلىمىز ! ــ دېگەنىدى .

ئەكبەرنىڭ بۇ تەھدىتىدىن كېيىن ئۇبەيدۇللا مەھدۇم سەكىنە
بانۇغا ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغان بولغان ، جۇۋانمۇ تىنجىپ قالغانىدى .
لېكىن ، ئۆيدىكى گەپنىڭ كوچىغا چىقىشى ۋە ئۇبەيدۇللا مەھدۇمنىڭ
ياش خوتۇنىنىڭ ئەكبەر بىلەن كۆرۈشۈپ گەپلەشكەنلىكى سارايدا
ھەرخىل مىش ـ مىش گەپلەرگە سەۋەب بولغانىدى . ئاخىر كىمدۇر
بىرى بۇ مىش ـ مىش گەپلەرنى پولات ۋەسۋەسكە چوقايتىپ يەتكۈز-
گەن ۋە ئۇنىڭ ئاچچىقىنى قەستەن قوزغاتقان .

لېكىن ، كىم شۇنداق قىلغان ؟ ۋەسۋەسنى ئەكبەرگە قارشى
سالغان زادى كىملەر ؟پولات ۋەسۋەس بۇنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيتتى .
گەپ تاپالماي قالغانىدا « ئاسماندىن ۋەھىي كەلدى » « تەڭرى ئۆزى
ئېيتتى » دەپ يالغان ۋەج كۆرسىتەتتى .

ئەكبەر تېۋىپلارغا :

ــ ۋەسۋەسنى داۋالاپ بېقىڭلار ، ساقايسا ھەقىقەتنى تېپىشقا ئا-
سان بولار ! ــ دېدى ـ دە ، ئۆزى دېھلىدىن فەتھئابادقا كەتتى .

ئارىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە ، خەۋەر كەلدىكى ، تېۋىپلار
ۋەسۋەسنى داۋالاپ ، ئەقلىنى سەل جايىغا كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ئۇ

قىلغان ئىشىنىڭ دەھشىتىنى ھېس قىلغان ، بېشىنى تۇرمىنىڭ تاش تېمىغا بار كۈچى بىلەن ئۇرۇپ ، ئىككى كۆن ھوشسىز يېتىپ جان بەرگەن .

ئەكبەر بۇنى سېكرىدە تۇرۇپ ئاڭلىدى ـ دە ، « بەلكى ئەمەلدارلار ئۆز جىنايەتلىرىنى يېپىش ئۈچۈن ئۇنى شۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆلتۈرگەندۇ ؟ » دېگەن خىيالغا كەلدى .

دۈشمەن ئون بولسا ، گۇمان مىڭ . مۇرىسىدىكى يارا ئۇچ ئايدا ساقايغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ئاچچىق ئاغرىقلىرى ئەكبەرنىڭ يادىدىن چىقمىدى . تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ بىر ئۇچى تۇراندا بولسا ، بىر ئۇچى ئۇزاق ياۋروپادا تۇرغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ ئىچكىرىدىكى قارا كۈچلەر بەلەن تىل بىرىكتۈرۈپ جېنىغا قەست قىلىش مۇمكىنلىكى ئەكبەرنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمىدى . ئۇيقۇسىز كېچىلىرى ئۇ ئىچكى ـ تاشقى دۈشمەنلىرىنىڭ قايىسىسىدىن قانداق ساقلىنىش ھەققىدە ئويلىناتتى .

× × ×

شۇ ئارىدا ئەگرەدىن سېكرىگە شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا ئەنسارى بىر گۇرۇھ يوغان سەللىلىك دىن پېشىۋالىرى بىلەن ئەكبەرنى كۆرگىلى كەلدى .

يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان بولسىمۇ ، يەنىلا شۇنداق تېتىك تۇرغان ئەنسارىنىڭ ئۇزۇن ئاق ساقلىنىڭ ئۇچى كىندىكىگە چۈشەتتى . يېنىدا سالاپەتلىك قازىكالان مۇھەممەد يەزدىي ، ۋىجىك ئىمام ئابدۇقادىر بەدەۋنى ۋە يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش بەش ئالتە ـ ئۆلىمالار ئەكبەرگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەشتى .

ئەكبەر كۆكەلدىشى ئەزىز كۆكە بىلەن بىللە ئابدۇللا ئەنسارىنى يېڭى پايتەختنى بويلاپ ـ ئېلىپ ماڭدى ۋە پۈتكەن بىنالارنى كۆرسەتتى .

بارلىق ۋىلايەت ئەمىرلىرى نەچچە مىڭ ئادەملىرى ۋە ئات ئۇلاغلىرى بىلەن ئىشلەۋاتقاچقا ، مۇستەھكەم ئىمارەتلەر ناھايىتى تېزلا قەد

كۆتۈرگەنىدى . ئەكبەرنىڭ تاغ ئۈستىدىكى ساربىي كۆلگە قارىغان ، سالقىن يانباغىرىدىكى رەنى جادھەبەينىڭ ئۆيى ۋە سەلىمە بېگىملەر ئۈ- چۈن قۇرۇلغان ئىككى قەۋەتلىك گۈزەل ئىمارەتلەر ئاللىقاچان زىننەتلە- نىپ بولۇنغانىدى .

ئەنسارى بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆچۈرۈپ ماختىدى ـ دە ، كېيىن مەنىلىك قىلىپ سورىدى :

ـــ ھەزرىتىم ، بۇ پايتەختتىن شەيخۈلئىسلام ئۆچۈنمۇ ئورۇن بې- رىلەمدۇ ؟

ـــ يۇرۇڭ ، تەقسىر ، سىز ئۆچۈن مەخسۇس جاي تاپايلى ، ـــ دېدى ئەكبەر ۋە ئۇنى ئەتەي سەلىم ئاتا مەقبەرىسى ئالدىغا باشلاپ كەلدى .

ئەنسارى بىر چاغلاردا ئۆلۈمگە بۇيرۇغان غايىۋى دۈشمەنلىرىنىڭ پۈتۈنلەي سەدەپ بىلەن زىننەتلەنگەن ئاق مەرمەر مەقبەرىسىنى كۆر- گەندە ، ئىچ ـ ئىچىدىن تىترەپ كەتتى ، ئاۋازىمۇ تىترەپ ، زورىغا تىلا- ۋەت قىلدى . ئەكبەر ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ :

ـــ تەقسىر ، خەۋرىڭىز بار ، ـــ دېدى ، ـــ يوشۇرۇن دۈشمەن- لىرىم مانا شۇ مەقبەرىنى قۇردۇرغىنىم ئۆچۈن مېنى « دەھرىي » دەپ ئە- يىبلىدى . پولات تەلۈننى ئىشقا سېلىپ ھەتتا مېنى ئۆلتۈرمەكچى بو- لۇشتى . . .

ئەكبەرنىڭ بۇ گېپى « ئاشۇ يوشۇرۇن دۈشمەنلەر ئارىسىدا سىز- نىڭمۇ ئادەملىرىڭىز بولسا ، بىر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى قولغا چۈشۈپ قالار » دېگەن مەنىدە ئىدى . شەيخ ئەنسارى بۇنى بايقىدى ـ دە ، سىرى پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ ، دەرھال دۈئا ۋە فاتىھەگە قول ئاچتى :

ـــ پولات ۋەسۋەسىنىڭ گۆرىدىن توڭگۈز قوپسۇن ! پەرۋەردە- گارى ئالەم بارلىق دۈشمەنلىرىڭىزنى ۋەسۋەسىنىڭ كۈنىگە سالسۇن ! سىز يېڭى پايتەختتە ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈڭ . زەپەر ھەمىشە يارىڭىز بولسۇن !

شەيخ ئەنسارىنىڭ گەپلىرى دىلىدىكى ئاداۋەتنى يوشۇرۇشنىڭ بىر ۋاستىسى ئىدى . رىياكارلىقتا خۇدىنىمۇ يوقىتىپ قويغاچقا ، ئۇ ئەك-

بەرنىڭ دۇشمەنلىرى قاتاردا ئۆزىنىمۇ قارىغاۋاتقانلىقىنى سەزمىدى .
ئەكبەرنىڭ ئوق يېپ تارتقان ئازابلىرى ئۈچۈن ، ئۇنى يەنە بىر بابلىغۇسى كەلدى ـ دە ، سەلىم ئاتا مەقبەرەسىدىن يىراق بولمىغان يەر-دىكى ھىندى ئۇسلۇبىدا ياسالغان پۈتەي دەپ قالغان ئىككى قەۋەتلىك چىرايلىق ئىمارەتنى كۆرسەتتى :
ـــ مانا بۇنى راجە بىربال ئۈچۈن قۇردۇردۇق .
ئەنسارىنىڭ راجە بىربالىنى كۆرە كۆزى يوق ، شۇنى بىلدىغان ئەكبەر :
ـــ سىز ئۈچۈن مانا شۇ يەردىن ھويلا ـ جاي ئاجرىتىشىم مۇمكىن ، ـــ دېدى .
راجە بىلەن قوشنا بولۇش ۋە سەلىم ئاتا مەقبەرىسىدە ياشاش ئابدۇللا ئەنسارى ئۈچۈن دائىمى قىينىچىلىققا ئايلىنىپ كېتىشى مۇقەررەر ئىدى .
ـــ مەيلىغۇ ، لېكىن مەدرىسىمۇ سەلىم ئاتا نامىدا قۇرۇلغان . ئۇ-نىڭغا شەيخ مۇبارەكنى باش مۇدەررىس قىلماقچىمىز .
شەيخ ئەنسارىنىڭ يەنە كەيپى ئۇچتى :
ـــ قايسى شەيخ مۇبارەك ؟
ـــ سىز ئۇنىمۇ « دەھرىي » دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇغانىكەنسىز . ئەمما بىز كۆكەلدىشىمىز ئەزىز كۆكەنىڭ ياردىمىدە تەپتىش قىلىپ شۇنى بىلدۇقكى ، شەيخ مۇبارەك ناھايىتى دىيانەتلىك ، بىلىملىك ، قەلبى پاك ئالىم ئىكەن . شۇڭا ئۇنى گۇجارەتتىن چاقىرىپ كەلدۇق .
ـــ لېكىن ئۇ خەلقنى پادىشاھقا قارشى قوزغاتقان ئىسيانچىغۇ !
ـــ قايسى پادىشاھقا قارشى قوزغاتقان ؟ ئىسلامشاھقا قارشىمۇ ؟
سىز ئۆزىڭىزمۇ ئىسلامشاھقا قارشى چىقىپ ، بىزنىڭ ھەزرەت ئاتىمىزغا يوشۇرۇن مەلۇماتلارنى يوللاپ تۇرغانىدىڭىزغۇ ؟
ـــ بۇ راست ! . . .

ـــ قېنى يۇرۇڭ ، ئەگەر شەيخ مۇبارەككە يېقىن بولاي دېسىگىز ، سىزگە مەدرىسە يېنىغا ئۆي سالدۇرايلى .

ـــ مېنى يالغۇز قويۇڭ ھەزرىتىم ! ھازىرچە ئەگرەدە تۇرغىنىم ياخشى ئوخشايدۇ . ئاشۇ يەردىكى ئۆي ـ جايىم ياخشى . قېرىغاندا ئادەمنىڭ كۆچۈشى قىيىن . . .

يېڭى پايتەختكە يېڭىچە سىياسەت تەرەپدارلىرىنى يىغىش نىيىتىدە بولۇۋاتقان ئەكبەر شەيخ ئەنسارىنى : « كۆچۈپ كېلىڭ ، باشقا جاي كۆرسىتەي » دەپ قىستىمىدى . بۇنىڭدىن ئاچچىقى كەلگەن ئەنسارى تارالغان ساقىلىنىڭ ئۇچىنى قاتتىق مۇجىدى ـ دە :

ـــ ھەزرىتىم ، يېڭى پايتەختىنىڭ مەسچىتى جامەسىنى قەيەرگە قۇرماقچى ؟ ـــ دەپ سورىدى ، ـــ نېمىلا بولمىسۇن ، جۈمە كۈنلىرى خۇتبە ئوقۇش كېرەككۇ ؟

« ئەگەر بىز نامىگىزنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇمساق ، سىزنىڭ پادىشاھلىقىڭىزنى ھېچكىم تەن ئالمايدۇ ! » دېمەكچى ئىدى شەيخ ئەنسارى . ئەكبەر ئۇنىڭ ئوچۇق ئېيتالمىغان تەھدىتىنى ئاڭقىدىن بايقىدى .

ئەنسارىنىڭ دىنىي ھاكىمىيىتى ھېلىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن ئۆلىمالاردىن تاشقىرى ، يۈزلەپ قوراللىق قورۇق چىلار ، شەيخۇلئىسلامغا مۇرىت بولغان بەگ ـ سەردارلار ، مەسچىتتە ئۇ-نىڭ كەينىدە تۇرۇپ نامىز ئوقۇيدىغان مىڭلاپ قەۋملەر دىنىي پېشۋالارنى ئىلاھىيەت ۋەكىلى دەپ بىلىشەتتى . ئۇلارغا ھېيىقىپ قارىشاتتى ۋە كۆرگەن يېرىدە ئەگىشەتتى . ئەكبەر ئەنسارىنىڭ دىنىي ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلمىسا ، ئىمام ۋە ئۆلىمالار ئاۋام خەلقنى ئۇنىڭغا قارشى قۇزغىتىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشى مۇمكىن . ئەنسارىنىڭ تەكرار سوئالىغا جاۋابەن ئەكبەر :

ـــ تەقسىر ، مەسچىتى جامەنى ساراي يېنىغا قۇرماقچىمىز ، ـــ دېدى ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز يان باسقاندەك بولدى .

ئەكبەرنى ئەنسارىگە باغلاپ تۇرغان كونىچە ئېتىقاد يىپلىرى ھا-

زىرمۇ ئۇنىڭغا ئۆمۈچۈكنىڭ يېپىشقاق توربىدەك يېقىمسىز تۇيۇلدى . بۇ تورنى يىرتىپ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ، ئەكبەر ئۆز ئەترابىغا يېڭىچە ئىمان ۋە ئېتىقاد تەرەپدارلىرىنى توپلىشى ۋە ئۇلارغا تايىنىشى لازىم ئىدى . . .

× × ×

كالتە قارا بۇدۇر ساقاللىق ، يۈزى ئەرەبلەرنىڭكىدەك جىگەر رەڭ ، كالپۇكى قېلىن ئەبۇلفازل ئەكبەرنىڭ كۈتۈپخانىسىدا ئەدەپ بىلەن باش ئېگىپ ئولتۇراتتى . خانتاختا ئۇستىدە تۇم ـ تۇم كىتابلار ـــ بىرى ئەرەبچە ، بىرى پارسچە ، بىرى قەدىمكى سانسكرت تىلىدا ، يەنە بىرى تۈركچە . ئەكبەر يېگىرمە ئۈچ ياشلىق ئەبۇلفازلنىڭ يات تىلدىكى بۇ كىتابلارنى ئوقۇيالايدىغانلىقىنى ، بىر ـ بىرىگە سېلىشتۇرۇپ ، بىمالال تەھلىل قىلالايدىغانلىقىنى كۆردى ـ دە ، تەئەججۈپ بىلەن سورىدى :

ـــ سىزنىڭ تېگىڭىز قايسى ئۇلۇستىن ؟

ـــ ئاتا بوۋام ئەرەب ئىكەن ، ـــ دېدى ئەبۇلفازل ـــ بۇنىڭدىن بەش ئەسىر بۇرۇن ھىندىستانغا كېلىپ قاپتىكەن . ئانام تەرەپ ھىندى ئىكەن . ھىندى ، ئەرەب قېنى بەش ئەسىر ئارىلىشىپ ئاخىر بىز پەيدا بولغانىكەنمىز .

ئەبۇلفازلنىڭ ئاكىسى فەيزىيمۇ ئىستېداتلىق شائىر ئىدى . ئۇزۇن يىل سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپمۇ ، ئوغۇللىرىنى شۇنچىلىك بىلىملىك ۋە مەرىپەتلىك قىلىپ تەربىيىلىگەن شەيخ مۇبارەككە ئەكبەر ئۆزىچە يەنە قايىل بولۇپ قالدى .

ـــ رەھمەتلىك سەلىم ئاتىنىڭ سىزلەرگە جان كۆيدۈرگىنى بىكار ئەمەس ئىكەن ، ـــ دېدى ، ـــ يىراقتىكىلەرنىڭ قانلىرىنىڭ ئارىلىشىشى تۇرپە دەرەخلىرىنىڭ كۆچىتىگە ئوخشاش تاتلىق مېۋە بېرىدۇ .

ـــ ئىنشائاللا ، بۇ ھېكمەتلىك پىكىر شاھزادە سەلىمنىڭ ۋۇجۇدىدا يەنمۇ مۇكەممەل ئەمەلگە ئاشقاي ، ـــ دېدى ئەبۇلفازل ئەكبەرنىڭ ھىندى ئايالدىن كۆرگەن ئوغلىنى ئالاھىدە ئېھتىرام بىلەن تىلغا ئېلىپ .

بۇ يىگىتنىڭ بىلىمگە ياردىشا ئەقلى ۋە پاراسىتىنىڭمۇ ئۆتكۈرلۈ-
كىنى ھېس قىلغان ئەكبەر :
ـــ سەلىم ئاتىنى كۆرگەنمىدىڭىز ؟ ـــ دەپ سورىدى .
ـــ ھەئە ، سەلىم ئاتا بىزگە ھامىي ئىدى . سۈرگۈن بولۇپ قېـ
چىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىمىزدا بىرقانچە قېتىم باشپاناھ بولغان . شۇ
چاغلاردا ئۇ كىشى ماڭا ھاياتىمنى يەتتە پەزىلەت ئاساسىغا قۇرۇشنى ئۆ-
گەتكەن . . .
ـــ مەسىلەن ، قايسى پەزىلەتلەر ؟
ـــ بىرىنچىسى ، ياخشىلىققا مۇھەببەت ؛ ئىككىنچىسى ، ئىنسانغا
مۆرۈتۈمەت ؛ ئۈچىنچىسى ، ھەق يولدىكى باتۇرلۇق . چۈنكى ، ئوغرى ـ
قاراقچىلارنىڭمۇ باتۇرى بار . بىز پەقەت ھالال ياشايدىغان كىشىنىڭ با-
تۇرلۇقىنى پەزىلەت دەپ ھېسابلايمىز ؛ تۆتىنچىسى ، ئادەمگە كۈچ ـ
قۇدرەت بەرگۈچى ئىلىم ـ مەرىپەت ؛ بەشىنچىسى ، ھەممە سۆز ـ ھەرـ
كەتتىكى سەممىيەت ؛ ئالتىنچىسى ، خۇلق ـ مىجەزدىكى ئىنساپ ـ دىيا-
نەت ؛ يەتتىنچىسى ؛ ئىنسانىنى كامالەتكە يەتكۈزىدىغان مەنبۇيەت .
ـــ ئەپسۇسكى ، ھاياتتا بۇ پەزىلەتلەرنى تولۇق تاپقىلى
بولمايدۇ ! ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ ياخشى ـ يامان ، ھەق ـ ناھەق بەك
ئارىلىشىپ كەتكەن . ئادەملەر نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى ياخشى يامان
دىن ، ئەگرىنى توغرىدىن ئازماي ئايرىش يولىنى ئىزدەشتى .نېمىشقا بۇ
يول ھازىرغىچە تېپىلمايدۇ ؟
ـــ ھەزرىتىم ، بۇ يول قەغەزدىكى سىزىقلارمىك مۇقىم تۇرغان
بولسا ، ئادەمزات ئۇلارنى ئاللىقاچان تاپقان بولاتتى . لېكىن بىز « يول »
دەپ ئاتاۋاتقان نەرسىلەر ئەسلى ئېقىپ تۇرىدىغان دەريالاردۇر . ياخشى
ۋە ياماننى ، ھالال ۋە ھارام دەريا سۈيىدىمىك ئەركىن ھەرىكەت قىلغانلىقى
ئۈچۈن ئارىلىشىپ كېتىدۇ . ھەرىكەتتىكى دەريانىڭ ياخشى خاسىيىتىنى
ياماننىڭ لايقىلاردىن ئايرىش بەسى مۇشكۈل .
ـــ بەلكى بۇ ئومۇمەن مۇمكىن ئەمەستۇ ؟ مەن يېڭى پايتەختتە
يېڭى بىر ئىنسانىي مۇھىت ، ئادالەتلىك بىر جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئار-

زۇسىدىمەن . بەلكى بۇ رۇياپقا چىقمايدىغان خىيالدۇر .
ئەكبەرنىڭ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن سۆزلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ روھى كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئەبۇلفازل ئارىستۇتېلىدىن ، ئىبىن سىنا ۋە ناۋائى يىلارغىچە بارلىق ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ ھەق ئادالەتنىڭ ئاخىر بىر كۈن غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ ياشىغانلىقىنى ئېيتتى . شۇنداق ئىشەنچ بولمىسا ، ھاياتنىڭ مەنىسى بولامدۇ ؟
— توغرا ، — دېدى ئەكبەر ، — بىز نېمە ئۈچۈن يارالدۇق ؟ دۇنيانى بىر ئاز بولسىمۇ ياخشىراق ، ئادالەتلىكرەك قىلىپ تۇرىمسەك يا-شاشنىڭ نېمە مەنىسى بولسۇن ؟
— ھەزرىتىم ، قەدىمكى كىتابلاردا شۇنداق رىۋايەت بارکى ، ھەرمىڭ يىلدا يېڭى بىر داھىي تۇغۇلۇپ ، پۈتكۈل ئادالەتسىزلىكلەرنى ھەل قىلىدىكەن .
ئەبۇلفازل سۆزىنىڭ راستلىقى ئۈچۈن تەكچىدىكى كىتابلارنى بىر - بىرلەپ ئېچىپ ، گاھ سانسكىرت تىلىدىكى ، گاھ قەدىمكى پارس - پەھلىۋى تىلىدىكى مىساللارنى كەلتۈرۈشكە باشلىدى :
— مانا ، ھىندىلارنىڭ مۇقەددەس كىتابىدا مۇنداق دېيىلگەن : يورۇقلۇق تەڭرىسى ۋىشنۇ تەناسۇھ [1]قانۇنى بويىچە دۇنياغا چۈپان بولۇپ قايتىپ كەلگەي ، بارلىق ئادالەتسىزلىكلەرنى يوقىتىپ ، ياخشىلىقلاردىن ئادالەتلىك جەمئىيەت تۈزگەي . ناسارالاردا بىر رىۋايەت بارکى ، يېڭى بىر مەھدي مىسيا ، يەنى مەسىھا قىيامەتتە كېلىپ دۇنياغا ئادالەت ئورنىتارمىش .
ئەكبەر ئاتەشپەرەسلەرنىڭ «ئاۋېستا» سىدىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش رىۋايەتنىڭ بارلىقىنى ئەسلىدى : زارەستر ئەۋلادىدىن سەئۇشيانت دېگەن داھىي پەيدا بولاركەن ، يامانلىقنى يوقىتىپ ، دۇنيانى پاكلايدىكەن ، تۈرلۈك خەلقلەرنىڭ ئېتىقادلىرى بۇنداق ئوخشاش بولسا ، دىنى ئاداۋەتلەر نەدىن پەيدا بولالايدۇ ؟
ئىككىيلەن بىرلىشىپ مۇشۇ سوئالغا جاۋاب ئىزدەشكە باشلىدى .

---

[1] تەناسۇھ — روھنىڭ يېڭى شەكىللەردە قايتا تۇغۇلۇشى ھەققىدىكى پەلسەپە .

ئەبۇلفازل ئەكبەردىن توققۇز ياش كىچىك بولسىمۇ ، تارىخنى ياخشى بە-
لىدىغانلىقى ۋە ناھايىتى كۆپ كىتاب ئوقۇغانلىقى تۈپەيلىدىن ، ئىككىيە-
لەن تەڭداش ۋە مەسلەكداشلاردەك پۈتۈن زېھنى بىلەن سۆھبەتلە-
شەتتى . ئەبۇلفازلنىڭ پىكرىچە ، ھەممە بالا روھانىيلارنىڭ تەمەگەرلىكى
ۋە فاتىھلارنىڭ دىنى خۇراپات يارىتىمىدە زوراۋانلىق سىياسىتىنى ئەملگە
ئاشۇرۇۋاتقانلىقىدا ئىدى . گاھ غازات ۋە جىھاد ، گاھ سەلىپ يۈرۈش-
لىرى ، گاھ ھىندى ـ مۇسۇلمان قىرغىنلىرى ، ھەممىسى شۇ بىر نىيەت
ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ . بىدئەت ۋە خۇراپات بىر خەلقنى يەنە بىر
خەلقە يامان كۆرسەتمەكچى بولسا ، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرە-
نى ، ئىمان ۋە ئېتىقادىنى بۇزۇپ ۋەيران قىلىدۇ .

ـــ ھەزرىتىم ، جاھىللار شۇ يول بىلەن . . . « پەقەت بىزلا ياخشى ، باشقىلار يامان »دەپ ئۆزلىرىنى ئۈستۈن كۆرسىتىپ ، خۇراپىي ھاكىمىيەتلەرنى ئورنىتىۋاتىدۇ . ئۇلار ئۈچۈن ھەقىقەت كېرەك ئەمەس . خۇراپات ۋە بىدئەت مۇشۇنداق تەخمىنىي گەپكە ، رىۋايەتكە ، مىش ـ مىشكە ئاساسلىنىپ ئىش كۆرىدۇ . كۆپ قىسىم روھانىيلار باشقا خەلق-
لەرنىڭ ئىمان ـ ئېتىقادىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ ، بىلىشتىنمۇ قورقىدۇ . ئۇلار باشقا دىنلارغا قىزىقسا ، مۇسۇلمانلىق ئېتىقادى بوشىشىپ كېتەرمىش . شۇڭا ، باشقا دىندىكى نادىر كىتابلارنى « مەكرۇھ » ھېسا-
بلاپ ، نەزەر ـ گۇزىرىگە ئالمايدىغان ئۆلىمالار كۆپ . ھالبۇكى ، ياخشىنى ياماندىن ئايرىش ئۈچۈن ، ئۇنى ئۆگىنىش كېرەك . پىقىر شۇ خىيال بىلەن دۇنيادىكى باشقا دىنلارنىڭ تارىخىنى قىياسەن ئۆگەندىم ـ دە ، پەرقىتىن تاشقىرى ، ئوخشاش جايلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەيران قالدىم .

ئەبۇلفازل « ئىنجىل » نى ئاچتى :

ـــ مانا ، ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا ھەققىدىكى رىۋايەت ناسارالار-
دىمۇ بار . ئۇلار پەقەت ئادەم ئاتىنى ئادەم دېيىشىدۇ . ھاۋا ئانىنى « ئىۋا » دەيدۇ . يەنە بىر نەرسىگە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ ، ھەزرىتىم : فا-
تىھە ئوقۇلسا ، مۇسۇلمانلار « ئامىن »دەيدۇ ، ناسارالار « ئەمىن » دەيدۇ ،

يۇنانلىقلار « ئەمن » دەيدۇ ، ھىندىلار « ئاۋمم » دەيدۇ .
ـــ تـۆتـىنـچـى ئوخـشاشـمۇ ! ـــ ھەيـران بـولـۇپ سو-
رىـدى ئەكـبەر ، ـــ ئەگەر تۇرلۇك ئۇلۇسلار بىدئەت ۋە خۇراپات تەسـ-
رىـدىن قۇتۇلسا ، ئۆزلىرى ھەققىدىكى چىن ھەقىقەتنى تونۇپ يەتسە ،
دەھشەتلىك دىنىي ئاداۋەتلەر ئۆزلۇكىدىن يوقىلىپ كەتمەمدۇ ؟
ـــ مەنمۇ پەقەت شۇ ھەقتىلا ئويلايمەنۇ ، ھېچ تېگىگە يېتەلمەيۋا-
تـىمەن ! چۈنكى ، نۇرغۇن يەرلەردە شەيخ ئەنسارىغا ئوخشاش خۇراپات-
چىلار ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان . ئۇلار باشقىچە پىكىرده بولـ-
غانـلارنى « دەھرىي » دەپ ئېلان قىلىپ ، ئۆلۈمگە بۇيرۇۋاتىدۇ ،
زىـندانغا تاشلاۋاتىدۇ . ھەتتا ئۇلۇغبەگدەك مەشھۇر ئالىمنى شۇلارنىڭ
ئۆلـۈمگە ھۆكۈم قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغانلىقىنى تارىختىن بىلگىلى
بولىدۇ .
ـــ ماڭا قارشى سۇيقەست پىلانلىغانلارمۇ مۇشۇلار ! ـــ دېدى
ئەكـبەر بەدىنىگە سانجىلغان يا ئوقنىڭ ئاچچىق ئاغرىقىنى ھازىر قايتا
ھېس قىلغاندەك ئازابلىنىپ .
ـــ پەقەت شەرقتىلا شۇنداقمىكىن دېسەم ، غەربتە ، ياۋروپادىمۇ
دىنىي ھاكىمىيەت ناھايىتى شەپقەتسىزمىش . گۇجارەتتە بولغان ۋاقـ-
تىمدا ، پەرەڭ دېگىزچىلار سۆزلەپ بەردى . ئۇلاردا بىرىدىكىدىنمۇ چوڭ
خۇراپىي ھاكىمىيەت بار ئىكەن . ئۇ « ئىنكىۋىزتسىيە » دېيىلىدىكەن .
دەھرىي دەپ گۇمان قىلىنغانلارنى تۇمەنمىڭ قىيىن - قىستاقلارغا ئېلىپ ،
سوراق قىلىشىدىكەن . دەھرىيلىكى ئىسپاتلىنىپ چىقىلسا ، ئېگىزگە ئې-
سىپ قويۇپ ئاستىدىن ئوت قالاپ كۆيدۈرىدىكەن . مەرىپەتلىك ئالىملار
خۇراپاتقا زىت كېلىدىغان يېڭى پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا ، بىزگە
ئوخشاش ، ئۇلارمۇ دەھرىيلىكتە ئەيىبلىنىپ ، كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلىدە-
كەن . ھالبۇكى ، ئىمان ۋە ئېتىقادنى ھەربىر كىشى چىن دىلىدا
ساقلايدۇ . ئىنسان دىلىنى بىر تارازا بىلەن ئىدارە قىلىپ بولغىلى بولام-
دۇ ، ھەزرىتىم ؟ ئېتىقادى باشقىچە بولغان ئادەملەرنى شەرقتە تاشبوران
قىلىپ ئۆلتۈرىدىغان ، غەربتە ئوتقا تاشلاپ ئۆلتۈرىدىغان جاھىللار ئىسـ-

تىبداتى قاچان بولسا بىر كۈن يوقىتىلىشى كېرەكقۇ ؟

بـۇ ھاكىمىيەتتىن كۆپ زۇلۇم چەككەن سەلىم ئاتىنىڭمۇ شۇ پـىكىرنى قىلغانلىقى ئەكىبەرنىڭ يادىغا كەلدى . ئەگە ياخشىسى ، ئادەملەرگە شۇنداق زۇلۇم سېلىۋاتقان ئەنسارىلارنىڭ ھاكىمىيىتىدىن قانداق قىلىپ قۇتۇلۇش مۇمكىن ؟

مانا شۇ خىيال ئەكىبەرگە بەش - ئون كۈن ئارام بەرمىدى . ئۇ ئەبـۇلـفازل بىلەن كۇتۇپخانىدا يەنە ئۇچراشقاندا ، چوڭ گۇمبەزلىك بىنا-نىڭ قەغەزگە سىزىلغان لايىھەسىنى كۆرسەتتى .

ـــ جانابى ئەبۇلفازل ، پەرەز قىلىپ بېقىڭ ، بۇ گۇمبەز ئىلاھىي ئاسمانىنىڭ سىمۋولى . پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ ئىمان ۋە ئېتىقاد-لىرىنى خۇددى تاغنىڭ ھەرخىل يانباغىرلىرىغا ئوخشاش شۇ بىر پۈتۈن گۇمبەز ئاستىغا يىغىلىشى دەيمەن ، قانداق ؟

ـــ قانداق قىلىپ ، ھەزرىتىم ؟ ـــ ئەبۇلفازل چۈشەنمىدى .

ـــ ھىندى خەلقى مۇقەددەس ھېسابلايدىغان كىتابلار بار . سىز « رىگۋېدە » نى ئۇلارنىڭ ئەڭ قەدىمكىسى دەپ ئېيتتىڭىزغۇ ؟ بىنانىڭ ئالاھـىدە بىر قىسمىنى شۇ كىتاب ئىگىلىسە . . . ھىندىلارنىڭ ئىمان ئېتى-قادىغا ماس كېلەرمۇ ؟

ـــ گەپ يوق ماس كېلىدۇ .

ـــ مەملىكىتىمىزدە ئاتەشپەرەسلەر بار . ئۇلارنىڭ « ئاۋېستا » سى قاچان يېزىلغان ؟

ـــ بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىل مۇقەددەم .

ـــ دېمەك ، بىنانىڭ ئىككىنچى قىسمى « ئاۋېستا » غا ، ئۈچىنچى قىسمى ناسارالارنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىغا بېرىلسە ، تۆتىنچى قىسمى مۇسۇلمانلار ئېتىقادىغا ماكان بولسا .

ـــ ھەمـمە ئېتـىقادلار بـىـر گۇمـبەزنـىڭ ئاسـتـىدا بـىـلـلـە ، بـاراۋەر ! . . . ھەزرىتىم ، تارىختا ھېلىغىچە ھېچكىم قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىغان يېڭى ئىشقا بەل باغلاپسىز ! ئەگە مۇھىمى ، تۇرلۇك ئېتىقاد ۋەكىللىرى بىر جايغا يىغىلسا ، ھەقىقەتنى بىلىش ئاسانراق بولىدۇ ،

خۇراپاتلىق ، بىدئەت ئاز بولىدۇ .

ـــ ئاخىردا ئەنسارىلارنىڭ خۇراپىي ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلغىلى بولىدۇ ! ـــ دېدى ئەكبەر ئەبۇلفازلنىڭ پىكرىنى داۋام قىلىپ ، ـــ چۈنكى ، بۇ ھاكىمىيەت دىنىي ئاداۋەتلەرگە ئاساسلىنىدۇ . بىز دىنىي ئاداۋەتنى يوقاتساق ، ئەنسارىلارنىڭ تايانغان يۆلەنچۈكى غۇلاپ چۈشىدۇ ، ئۆزىمۇ كېرەكتىن چىقىپ ، چەتكە چىقىپ قالىدۇ !

ئەبۇلفازل ئەكبەرنىڭ لايىھەسىنىڭ قانچىلىك ئۇزاقنى كۆزلەپ سىزىلغانلىقىنى ئەمدى چۈشەندى - دە ، ھاياجان بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا تەزىم قىلدى :

ـــ ھەزرىتىم ، بۇ تۆت قىسىملىق ئابىدە سىزنىڭ ئۇلۇغ بىر بىنا-كارلىق كەشپىياتىڭىز بولۇپ قالغۇسى !

ـــ ئەگەر بۇ راستتىنلا كەشپىيات بولسا ، ئۇنى مەن سىزنىڭ ياردىمىڭىز بىلەن قىلىمەن ، مەۋلانە ! ـــ دېدى ئەكبەر .

شۇ كۈنى ئەبۇلفازلغا مۆتىۋەر مەۋلانىلىق ئۇنۋانى بېرىلدى . كېيىنچە ، ئۇ ئەكبەرنىڭ ئەڭ ئىشەنگەن سىرداش ۋەزىرى بولۇپ قالدى .

بىر كۈمبەز ئاستىدىكى تۆت قىسىملىق بىنانى ئۇلار ئۆزئارا سۆھبەتتە « ئىبادەتخانا » دەپ ئاتىشاتتى . لېكىن ، دىندارلارنى چۆچۈتمەسلىك ئۈچۈن ، رەسمىي رەۋىشتە ئۇنىڭغا « ئىبادەتخانا » دەپ نام بېرىشتى . يېڭى بىناغا جاي تاللاشتا بولسا ، ئەكبەر بىئەنەدىكى خەلق قوزغىلىڭغا باشچىلىق قىلغان ئابدۇللا نىيازنىڭ كونا ھۈجرىسى ئورنىنى تالىلىدى .

بۇ ھۈجرا يېڭى سارايى بىناسى چۈشكەن جايغا يېقىن بولۇپ ، ئابدۇللا نىيازنىڭ ئۆزىگە سەلىم ئاتا تۇرغان كۆل بويىدىن باشقا بىر جاي بېرىلگەنىدى . ئابدۇللا نىيازى ھازىر قوراللىق قوزغىلاڭ يولىدىن قايتقان ، لېكىن مەھدىيلەر ئىتتىقادىدىن ۋاز كەچمىگەنىدى . ئۇمۇ شەيخ مۇبارەكتەك پۇتۇن نىجاتلىقنى ئادىل پادىشاھتىن ئىزدەيتتى ۋە ئەكبەرگە ئۈمىد بىلەن قارايتتى .

ئەكبەر بولسا ئەنسارىلارنىڭ دىنىي ئىستىبداتىغا قارشى كۈرەشتە

مەرھۇم سەلىم ئاتىنىڭ شاگىرتلىرىدىن بولغان مەھدىيەرگە تايىناتتى. شۇ سەۋەبلەر بىلەن ئىككىنچى ئارىدىكى يېقىنلىق بارا - بارا ئېشىپ باردى...

× × ×

ئىچكى دۇشمەنلەرنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ چارىلىرى بەلگىلەنگەندىن كېيىن، ئەكبەرنىڭ خىيالىنى تاشقى دۇشمەنلەر كۆپرەك بەند قىلىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئەشەددىيلىرى ھازىر گۇجارەت ۋە گوئا تەرەپلەردە ئىدى. ئۇلار شۇ تەرەپلەردىن مەخپىي ئادەملەرنى ئەۋەتىپ، يەنە پولات ۋەسۋەسكە ئوخشاش كىشىلەرنى ئەكبەرگە قارشى يوشۇرۇن رەۋىشتە ئىشقا سېلىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، گۇجارەتتە ئەكبەر ئەۋەتكەن كۆزەتكۈچىلەرمۇ تىنماي ئىش ئېلىپ بارماقتا. ئۇلار گۇجارەتنىڭ ئىچكى نىزالاردىن پايدىلىنىپ، مۇزەففەرشاھنىڭ ۋەزىرى ئەتىمادخان بىلەن يوشۇرۇن ئالاقە ئورنىتىشتى. ئەكبەرنىڭ نامىدىن بۇ ۋەزىرگە خەت، سوۋغا - سالام ئەۋەتىپ تۇرۇشتى ۋە چوڭ ۋەدىلەرنى بېرىشتى.

ئاخىر ئەتىمادخان ئەكبەر تەرەپدارى بولۇپ مەخپىي خەت يازدى:

《 ھەزرەت شاھنشاھ! بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل ئىلگىرى گۇجارەت سىزنىڭ ئاتاڭىزنىڭ ئىلكىدە ئىدى. شۇ چاغدا، بېقىر زەمىرشاھ سۇلالىسىگە يىل بېسىپ، گۇجارەتنىڭ مەركىزىي دۆلەت ئىلكىدىن ئايرىلىپ چىقىشىغا يارىدەم بەرگەنىدىم. بۇ ئىشىمنىڭ خاتالىقىنى مانا تارىخ بىلدۇرىدى. مۇزەففەرشاھ گۇجارەتنى خاراب قىلدى. دېڭىز قىرغىقىدىكى ئاللىقانچە ئىلكىگە ئۆتەكتە، ئىلىم - مەرىپەت خاراب بولۇشقا يۈز تۇتتى، دىنىي ئادەۋەت ۋە ئىچكى بىراكەندىچىلىك گۇجارەتنى ناھايىتى زەئىپلەشتۈرۈپ قويدى. ھالبۇكى، بىز قۇدرەتلىك مەركىزىي دۆلەت ھاكىمىيىتىدە بولغان بولساق، بۇ ئىشلارغا قالمىلس ئىدۇق. سىزنىڭ ئىلىم - مەرىپىتىڭ كەڭ يول ئېچىپ بېرگىنىڭىزنى، دىنىي ئادەۋەتكە قارشى تۇرغىنىڭىزنى، قانداق ئىسلا-

هالىلارنى ئېلىپ بېرىپ ، كالتا قۇرۇلۇشلارنى سېلىۋاتقىنىڭنى ئېگىرەك ، دېھقىنا ، سېكرىگە بېرىپ كېلىگەن ئادەملەردىن ئالقالاپ ، ھۆسىمىز كەلدى . بىزنىڭ ئىشـ تىدارسىز ، جاھىل ھۆكۈمدارىمىز مۇزەففەرشاھ ئىل - ئۇلۇسنى ئۆزىدىن بىزىۋەتتى ، كۆيچىلىك بەگ - سىياسىلارمۇ ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدەۋاتىدۇ . ھېنا مەنمۇ بىر جاغالاردا ئۇنى تەختكە چىقارغىنىمغا ئەدى مالىڭ يۇشلىمان قىلۋاتىمەن . ئېگىر كېلىڭىز ئەھۋالىڭ سىزگە تەقەززا . مەسلىھەت بىلەن دەرۋازىلارنى جەڭسىز ئېچىپ بېرىشىڭىز تېيىلمىز . »

ئەكبەر گۈجارەت يۈرۈشى ئۈچۈن ئەمدى پۈرسەت كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى . ئۇنىڭ خىيالى مۇزەففەرشاھنىڭ قانىتى ئاستىدا قېچىپ يۈرگەن شەھەزادىن مىرزا ۋە گوئا ئارىلىدىكى پولات ۋەسۋەسكە قورال بەرگەن پەرەڭلەر ئۈستىدە بولۇۋاتاتتى . تاشقى دۈشمەنلەر بىلەن كۈـ رەش قىلىشتا ، ئەكبەر دادىسىنىڭ خاتالىقلىرىنى تەكرارلىماسلىقنى ئۈمىد قىلاتتى . يېڭى دۆلەت چوڭ دەرەخكە ئوخشاش مۇستەھكەم يىلتىز تارتـ قىچە ئارىلىقتا سۇغۇرۇپ تاشلاش ئاسان ئىكەنلىكىنى ھۇمايۇننىڭ گانگ بويىدىكى مەغلۇبىيىتى كۆرسەتكەنىدى .

يـىگىت چېغىدىلا تېز ئىش قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان ھۇمايۇن تـەختكە ئولتۇرغان دەسلەپكى ئۇچ تۆت يىل ئىچىدە شەرقتە ۋە غەربكە ، جەنۇبقا ۋە شىمالغا تۇشمۇتۇشتىن يۈرۈش قىلىپ ، ئوندىن ئارتۇق ۋىلا- يەتنى باش ئەگدۈرگەن . لېكىن ئۇ گۈجارەتكە يۈرۈش قىلغاندا ، شەرقتە بىھار ئىسيان كۆتۈرۈپ ، تەۋەلىكتىن چىقىپ مۇستەقىل بو- لۇۋالدى . ئەكبەر ئاشۇ ئاچچىق ساۋاقلارنى ئېسىدە تۇتۇپ ، دۆلەتنىڭ چېگرىلىرىنى بۇزماستىن ، قەدەمۇ قەدەم كېڭەيتىپ بارماقتا ئىدى . ئون بەش يىل داۋامىدا ، گۈجارەت بىلەن ئەگرە ئارىلىقىدىكى بىكەنىر ، چـ تـار ، يۇندى ، مەلۋەگە ئوخشاش ۋىلايەتلەردە ئىچكى پاراكەندىچىلىكنى تۈگەتتى . ئەڭ نوپۇزلۇق راجە ۋە رائەلەر بىلەن قان - قېرىنداش بول- دى ، ئاتـلىق ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمنى سادىق راجپۇتلاردىن تەيىنلىدى . ھەتتا ئۆمۇر بويى بابۇر ۋە ھۇمايۇنغا قارشى تۇرغان رەنە سەنگرەم

سىنخنىڭ نەۋرىسى ئۇداي سىنخ ئەمدى ئەكبەرگە تەن بېرىپ ، ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۇزدى . ئۇنىڭ ئەتىمادخان بىلەن مەخپىي ئالاقە ئورناتقانلىقىنمۇ ئىككى يىل بولدى . ئەمدى گۇجارەت يۇرۇشى ئۇچۇن پۇر-سەتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى شۇ تەرەپتىن ئاخبارات يەتكۇزۇپ تۇر-غان مەخپىي كىشىلەرنىڭ مەلۇماتلىرىمۇ تەستىقلىدى .

ئەكبەر ئۇن مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن مىزان ئېيىدا ئەھ-مەدئابادقا يېقىنلاشتى . ئەتىمادخان سۆزىدە تۇرۇپ ئىككى مىڭ ئادەم بىلەن ئەكبەر تەرەپكە ئۆتتى . مۇزەففەرشاھ جەڭ قىلىشقا پېتىنالماي پاي-تەختنى تاشلاپ قاچتى . ئەكبەر ئەزىز كۆكەلدىشنى بەش مىڭ ئەسكەر بىلەن قوغلاشقا ماڭدۇرۇپ ، ئۆزى پادىشاھ سارىيىغا كىرىپ جايلاشتى .

ئەزىز كۆكە ئەتىسى پېشىن ۋاقتى بىلەن مۇزەففەرشاھنى تۇتۇپ كەلدى . بۇ شاھ قىرىق ياشلاردىكى ، سېمىز ، قارا ئادەم ئىكەن . ئۆزى شۇنچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان سارايىنى ئەمدى ئەكبەرنىڭ ئىگىلەپ ئالغانلىقىنى كۆرۈپ ، يۈزلىرى ئەلەمدىن كۆكىرىپ كەتتى . بىراق جېنى شىرىن تۇيۇلۇپ ، ئەكبەر ئولتۇرغان تەخت ئۇدۇلىدا تەزىمغا ئېگىلدى . ئۇ قولىنىڭ ئارقىسىنى ئاۋۋال يەرگە تەگكۈزۈپ ، كېيىن بېشى ئۇستىگە ئېگىز كۆتۈردى ـ دە ، تەسلىم ①بەجا كەلتۇردى :

ـــ ھەزرەت شاھىنشاھ ، تەقدىر ئىكەن ، بىز يېڭىلدۇق . خاتالىق ئۆتكەن بولسا ، ئەپۇ قىلىڭ . ئەگەر قېنىمدىن كەچسىڭىز تاكى ئۆلگۈچە سىزگە ساداقەت ساقلاپ بىر چەتتە تىنچقىنە ياشايمەن !

ئەكبەر ئۇنىڭ زەھەر تېمىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ ، دىلىدىن ھېلىغىچە ئاداۋەت كەتمىگەنلىكىنى ھېس قىلدى . تەخت يېنىدا تۇرغان بىھاگۆمەن داسمۇ ئەكبەرگە « ئىشەنمەڭ ، سۆزىدە تۇرمايدۇ ! » دەپ شە-ۋىرلىدى .

لېكىن ، ئەھمەدئابادنىڭ جەڭسىز ئېلىنغانلىقىدىن كۆڭلى سۆيۈ-نۈپ ، دىلى يۇمشاپ قالغان ئەكبەر تىز چۆكۈپ تەسلىم بولغان ئادەمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشنى ئۆزىگە مۇناسىپ كۆرمىدى .

---

① تەسلىم ـــ تەزىمنىڭ بىر تۈرى .

ـــ جانابى مۇزەففەرشاھ ، مېنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىم « ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەس » دېگەن قائىدىنگە ئەمەل قىلىپ كەلگەنىكەن . مەنمۇ بىرىنچى قېتىم قېنىڭىزدىن كەچتىم . . .

ـــ مىننەتدارمەن ، ھەزرىتىم ، ئايىغىڭىز تەگكەن توپىنى كۆزۈمگە سۈرتكەيمەن .

ئەكبەر ئۇنىڭغا ئەھمەدئاباد يېنىدىن جاي بەردى ، خەزىنىدىن نەپىقە بېرىپ تۇرۇشنى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، كېچە ـ كۈندۈز ئەترايىدىن قورۇقچىنى ئۆزمەي ، كۆز ـ قۇلاق بولۇشنى بۇيرۇدى .

مۇزەففەرشاھنى تۇتۇپ كەلگەن ئەزىز كۆكەگە خانى ئەزەم ئۇنۋانىنى بەردى . ئەكبەر ئۇنى ئەھمەدئابادقا ھاكىم قىلىپ تەينىلىدى ـ دە ، ئۆزى بەش مىڭ ئەسكىرى بىلەن دېڭىز بويىدىكى سۈرات بەندەرىگە يول ئالدى .

× × ×

ھىندى ئۇممانى . ئاخىرقى ئۇچى ئۇپۇقلارغا تۇتىشىپ كەتكەن بەھەيۋەت يوغان دېڭىز ئىچىدە يوغان كېمىلەرمۇ مۇشۇك مايىقىدىنمۇ كىچىك كۆرۈنەتتى . ئەكبەر ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم دېڭىز كېمىسىدە ئولتۇرۇپ ، ئاتا ـ بوۋىلىرى كۆرۈپ باقمىغان كەمبىي كۆرپىزىدە سەيلە قىلدى ۋە گوئا ئارىلىغىچە ئۇزۇپ باردى . بۇ يەردە ئۇ دېڭىز ھاكىملىرى بولۇۋالغان پەرەڭلەر پورتلىرىنىڭ چېركاۋلىرىغا كىرىپ كۆرۈپ باقتى . پورتۇگاللارنىڭ كېمىلىرى ھىندى كېمىلىرىدىن چوڭراق ۋە قۇدرەتلىك رەڭ ئىدى . گوئانى ئۆزلىرىنىڭ قىلىۋالغان ۋە دېڭىز يولىغا خوجايىنلىق قىلىۋاتقان پەرەڭلەر ئەكبەرگە ئىلتىپات كۆرسەتكەن بولۇپ ، ئۇنى ئەڭ چوڭ كېمىلەردە سەيلە قىلدۇرماقچى بولۇشتى .

ـــ مەن ھىندى كېمىسىدە ئۆلۈشنى ياخشى كۆرىمەن ! ـــ دېدى ئەكبەر ۋە گوئانىڭ پورتۇگالىيىلىك ھاكىمىدىن تەرجىمان ئارقىلىق سورىدى ، ـــ بۇ يەردە ئىلگىرى ھىندى ئىبادەتخانىلىرى ، مۇسۇلمان مەسچىتلىرى بارمىدى ؟

— بار ئىدى .
— ھازىر نېمىشقا كۆرۈنمەيدۇ ؟
— چۈنكى ئاھالىلەرنىڭ ھەممىسى چېركاۋلارغا باردىغان كاتولىكلاردۇر .
— قاچاندىن بېرى ؟ ئەسىرلەر داۋامىدا گوئادا ھىندىلار بىلەن مۇسۇلمانلار ياشاپ كەلگەنىدىغۇ ؟ ئۇلارنى پەرەڭلەرنىڭ ئەلبۇكىركە دېگەن ئەمىر ئەلبەھرى قىرىپ تاشلىغانلىقى راستمۇ ؟
— ھەممىسى ئەمەس . . . بىر قىسمى . . . كاتولىك دىنىغا ئۆتكەن . . .
— دېمەك ، پەرەڭلەر ھىندى ، مۇسۇلمانلارنى زوراۋانلىق بىلەن ئۆز دىنىغا ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ ! بەلكى سىزلەرمۇ پۈتۈن ھىندىستاننى زوراۋانلىق بىلەن بېسىپ ئالماقچى ، شۇنداقمۇ ؟!
— زىنھار ئۇنداق ئەمەس ، ھەزرىتى ئالىيلىرى ! بىز سىزدەك ئۇلۇغ پادىشاھنى ھۆرمەت قىلىمىز . . . ھىندىستان خەلقى بىلەنمۇ ھەمكارلىق ئورناتماقچىمىز .
— ئېيتىڭچۇ ، جانابى ھاكىم ، رەسمىي ھۆججەتلەردە سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز نېمە دەپ ئېيتىلىدۇ ؟ — سورىدى ئەكبەر .
گوئا ھاكىمى پورتۇگالىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ھىندىستان ئىشلىرى بويىچە نائىبى ھېسابلىناتتى . رەسمىي ھۆججەتلەردە بۇ ھاكىم « ھىندىستان ھۆكۈمەت ۋەكىلى » دەپ ئۇلۇغلىناتتى . ھاكىم بۇنى ئوچۇق ئېيتسا ، پۈتۈن ھىندىستانغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغاندەك كۆرۈنىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە ، گەپنى بۇرىدى :
— كەمىنە پورتۇگالىيە ھۆكۈمىتىنىڭ گوئا ئارىلىدىكى نائىبى مەن . . .
— پەقەت گوئانىڭ ئەمەس . جانابى نائىب ، سىزنى پۈتۈن ھىندىستان زېمىنىغا خوجايىن قىلىپ تەينىلەپ پەرمان چىقارغانلىقىدىن خەۋەردارمىز ! ھۆكۈمىتىڭىزگە شۇنى مەلۇم قىلىڭكى ، ھىندىستان مۇستەقىل دۆلەت ، ئۇنىڭ ئۆز پادىشاھى بار . ھىندىستانغا نائىب كېرەك

بولسا ، ئۇنى پەرەڭستان ھۆكۈمتى ئەمەس ، بىزئۆزىمىز تەيىنلەيمىز !
ـــ بۇ سۆزنىڭىزنى ھۆكۈمتىمىزگە جەزمەن يەتكۈزىمىز . بىز سىزنىڭ مۇستەقىللىقىڭىزغا ھۆرمەت قىلىمىز !
ـــ ئەمما بەزى پەرەڭلەر بىزنىڭ ئىچكى ئىشلىرىمىزغا ئارىلىشىۋاتىدۇ . . . ھەتتا بىزگە قارشى سۈيقەست پىلانلىغان بىر تەلۆدىن پەرەڭلەرنىڭ قورالى تېپىلدى . . . ھازىر بىزدىمۇ قورال ، زەمبىرەكلەر كۆپ . ئاگاھلاندۇرۇپ قويماقچىمىزكى ، يەنە شۇنداق ئىشلار تەكرارلانسا ، بىزنىڭ زەمبىرەكلىرىمىز سىلەرگە قارشى ئېتىلىشى مۇمكىن !
ئەكبەرنىڭ دېگىنىنى قىلىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان گوئا ھاكىمى تەشۈشكە چۈشۈپ :
ـــ بىز سىز بىلەن تىنچ بىللە ياشاشنى ئويلايمىز . ھەزرىتى ئالىلىرى ! ـــ دېدى ، ـــ ئەگەر سۈيقەستكە قاتناشقان ئادەم گوئادا بولسا ، ئۇنى تۈتۈپ بېرىشكە تەييارمىز !. . .
ئەكبەر ۋەزىر جەمئىيەتنىڭ ئىشارىتى قىلدى . ۋەزىر جەمئىيەتنىڭ قوينىدىن قەغەز ئېلىپ پولات ۋەسۋەس ۋە بەزى گۇۋاھچىلارنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە ، ئاشۇ قورالنى ئالۋارۇ پاكاۋىرا دېگەن ئادەمنىڭ دېھلىغا ئېلىپ بارغانلىقى ھەققىدىكى ئاخباراتنى ئېيتىپ بەردى .
گوئا ھاكىمى يېنىدىكى مۇلازىملاردىن نېمىنىدۇر سورىدى ـ دە ، تېزلا ئەكبەرگە يۈزلىنىپ دېدى :
ـــ ئالۋارۇ پاكاۋىرا يېقىندا كەلكۈن مەزگىلىدە دېگىزغا چۆكۈپ ئۆلۈپتۇ . . . ئەگەر ھەزرىتى ئالىلىرىغا يامانلىق قىلغان بولسا ، ئۇنىڭ قىساسى قايتقىنى شۇ ! شەكسىزكى بىز ھىندىستان بىلەن پەقەت ياخشى ئالاقە قىلىش نىيىتىدە بىز . دىن ۋە مىللەت ئايرىماستىن باردى ـ كەلدى قىلايلى ! ئەگەر سىز ، ھەزرىتى ئالىلىرى ، لازىم كۆرسىڭىز ، بىزگە ئەلچى ئەۋەتىڭ . بىز ئەلچىلىرىڭىزنى ئۆز كېمىلىرىمىزدە پورتۇگالىيەگە ، ئۆز ھۆكۈمىتىمىز ھۇزۇرىغا ئېلىپ بېرىشقا ، كېيىن قايتۇرۇپ كېلىشكە تەييارمىز .
بۇ گەپلەر ئەكبەرنى سەل يۇمشاتتى . ئۇ پورتۇگالىيەگە ئەلچى

ئەۋەتمەدىغان بولۇپ ، گوئا ھاكىمى بىلەن خوشلاشتى . سۇرات بەندەرنگە قايتقاندا بولسا :

ــ ھېلىقى پەرەڭنىڭكىدىنمۇ قۇدرەتلىكرەك كېمىلەرنى ياسىتىمىز ، ــ دېدى يېنىدىكى ھەمراھلىرىغا .

كۆپچىلىك بەگلەرمۇ « پەرەڭلەرنى گوئادىن قوغلاش كېرەك » دېگەن پىكىرده ئىدى .

ئەكبەر شۇ نىيەتنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ، سۇرات بەندەرىدىكى كېمىسازلارغا بۇيرۇتما بېرىشكە باشلىغان كۈنى ئەھمەدئاباد تىن شۇم خەۋەر كەلدى : مۇزەففەرشاھ ئەكبەر قويغان قورۇقچىلارنى ئۆلتۈرۈپ قېچىپتۇ ، بىر گۇرۇھ تىمۇرىيزاده مىرزىلار ئۇنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئىسيان كۆتۈرۈپتۇ .

ھۇسەين بايقارا ئەۋلادىدىن بولغان بۇ مىرزىلار ئىلگىرىمۇ ئۆز قېرىنداشى ئەكبەرگە ئىچى تارلىق قىلىپ ، ئۇنىڭ دۇشمەنلىرىگە ياردەم بېرىپ يۇرۇشەتتى . سەمبھالدىن قاچقان ۋە پولات ۋەسۋەسىنى ئىشقا سېلىپ ، ئەكبەرگە ئوق ئاتقۇزغان شەرەفدىدىن مىرزىمۇ شۇلارنىڭ بېقىنىغا كىرگەنىدى . مىرزىلارنىڭ ياردىمىده ئەھمەدئاباد يېنىدىكى جايدىن قاچقان مۇزەففەرشاھ بارىنجىنى غەپلەت ئۇيقۇسى پەيتىده ئىشغال قىلدى ـ ده ، ئەكبەرگە سادىق قۇتبىددىننى ئۆلتۈردى . گۇجارەت ۋىلايىتىنىڭ خەزىنىسىگە يىللاردىن بېرى يىغىلغان ئون كۆدۇر[1] رۇپىيە ئالتۇننى ئەكبەر قۇتبىددىنغا ئىشىنىپ تاپشۇرغانىدى . مۇزەففەرشاھ شۇنداق چوڭ بايلىقنى ئېلىۋالغاچقا ، ئۆزىنى يەنە قۇدرەتلىك ھېسابلاپ ، نۇرغۇن ئەسكەر يالليدى . كېيىن ئەھمەدئاباد قەلئەسىگە ھاكىم بولغان ئەزىز كۆكەگە قارشى ئۇرۇش باشلىدى . مىرزىلار بولسا ئۇلاردىن بېرىدىكى سەرنەلده ئەكبەرنىڭ ئەھمەدئابادقا قايتىدىغان يولىنى توسۇپ تۇرۇشقانىدى .

ئەكبەر بۇ يامان خەۋەرلەرنى ئاڭلىغاندا ، مۇزەففەرشاھنى كەچۈرۈپ قاتتىق چوڭ خاتاغا يول قويغانلىقىنى بىلىپ ، ئۆزىنى قاتتىق كا-

---

① ئون كۆدۇر ــ يۈز مىليون .

يىدى . قېرىنداش تۇرۇپ ، كەينىدىن پىچاق ئۇرغان تىمۇرىي مىرزىلارغا قارشى دىلىدا قوزغالغان چەكسىز قەھر ـ غەزەپ ئۇنى قۇيۇندەك ئۇچۇرۇپ ، دېگىز بويىدىكى سەرنەل تەرەپكە ئېلىپ كەتتى .

سۇراتتىن سەرنەلگىچە ئاتتا ئون كۈنلۈك يول ئىدى . ئەكبەرنىڭ دېگىز بويىدا يۇرگەنلىكىنى ئاڭلىغان مىرزىلار ئۇنى ھازىر قايتىپ كېلەلمەيدۇ ، دەپ بەخىرامان يۇرگەنىدى . ئەكبەر ھەيران دېگەن ئىراق چاپقۇر ئېتىدا ئۇچ كۈن ئۆتمەي سەرنەلگە يېتىپ باردى . ئۇ ناھايىتى تېز يۇرگەنلىكى ئۈچۈن ، قوشۇننىڭ ئاساسىي قىسمى مەھىندىرە دەريا-سىنىڭ ئۇ تەرىپىدە قالدى . ئەكبەر دەريادىن بىرىنچى بولۇپ ئۆتۈپ ، سەرنەل قەلئەسىگە ئەللىكچە ئادەم بىلەن يېتىپ كەلگەندە ، دەرۋازىلار ئوچۇق تۇراتتى .ئەكبەر ئاساسىي كۈچلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتمەي بولسا ، مىرزىلار خەۋەر تېپىپ ، قەلئە دەرۋازىلىرىنى تاقۇىلىۋەتكەن شاتتى . كېيىن ئۇرۇش ۋە قامال بىر نەچچە ئايغا سۆرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . ئەكبەر ئوڭ يېنىدا تۇرغان بھاگۇەنىن داسقا قارىدى :

ــ تەۋەككۈل قىلامدۇق ؟

ــ مەيلى ! ــ دېدى بھاگۇەن داسمۇ قورقماستىن .

ئەكبەر بار ئادىمىنى ئۈچكە بۆلدى ـ دە ، ئوڭ قاناتقا زەينىددىن كۆكەلدىشىنى ، سول قاناتقا مەن سىنخىنى تەينىلىدى . ئون ئالتە يېشىدا جەڭگە قاتنىشىپ يۈرگەن ئابدۇرەھىم دادىسى بەيرەمخانغا ئوخشاش پىششىق ، يۈرەكلىك يىگىت بولغانىدى . ئەكبەر بىلەن ئون كۈنلۈك يولنى ئۈچ كۈندە بېسىپ كېلەلىگەن ئەڭ باتۇر يىگىتلەرنىڭ بىرىمۇ ئابدۇرەھىم ئىدى . . . ئەكبەر ئۇنى ۋە بھاگۇەن داسنى ئۆزى بىلەن مەرـ كەزدە قالدۇردى . ئاندىن ھەممىسى قىلىچ يالىڭاچلاپ ئوچۇق تۇرغان سەرنەل دەرۋازىسىدىن ئات سېلىپ كىردى .

قەلئە ئىچىدە مىرزىلارنىڭ تۆت مىڭ ئەسكىرى بار ئىدى . لېكىن ، ئەكبەرنىڭ كۈتۈلمىگەن ھۇجۇمى ئۇلارنى گاڭگىرىتىپ قويدى . سەپلىنىشكە ۋە توپلىنىشقا ئۇلگۇرمىگەن يۈزلەپ ئەسكەر قەلئەنىڭ تار كوچىلىرىدا تىقىلىپ ئۆزلىرىگە ـ ئۆزلىرى كاشىلا بولۇشقا باشلىدى .

توپىلاڭدا دۇشمەن ئەسكىرى قايسى ، ئۆزلىرىنىڭ قايسى پەرقلەندۇرۇش تەس ئىدى . شۇنداق بولسىمۇ ، مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزا باشلىق يۈزچە ئاتلىق ئەسكەر ئەكبەرنىڭ يولىنى توسۇپ چىقتى . نېرىقى كوچىدىن چىققان ئىبراھىم ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئەسكەرلىرى سول تەرەپتىكى مەن سىنىقا ھۇجۇم قىلدى . مەسئۇد ھۈسەيىن مىرزا زەيىنىددىن كۆكە بىلەن ئىلىشىشقا باشلىدى .

ئەكبەرنىڭ ئۇچىسىدا ئوق ئۆتمەس كىيىم ، بېشىدا دۇبۇلغا . ئۇ- دۇلىدىن ئېتىلغان يا ئوقلىرىدىن بىرى كۆكرىكىگە « قاراس » قىلىپ تېگىپ قاڭقىپ كەتتى . يەنە بىر ئوق تىزىنى يېپىپ تۇرغان تۆمۇر قال- قانغا قاراسلاپ ئۇرۇلدى . ئەكبەر بېشىنى كەينىگە تارتىپ ، سەل ئې- گىلدى ـ دە ، قىلىچ يالىڭاچلىغان ھالدا ، ئوق ئېتىۋاتقان ئەسكەرگە تاشلاندى . لېكىن شۇ ئاردا بھاگۇەن داس بۇ ئەسكەرنى قىلىچ بىلەن چېپىپ ، ئاتتىن يىقىتتى . يان تەرەپتىن زەيىنىددىن كۆكەنىڭ :

ـــ ئەكبەر ھەزرەتلىرىگە قاراڭ ! ـــ دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى . بۇ ئۇنىڭ « ئەكبەرنى قوغداڭ » دېگىنى ئىدى .

ئالتۇن قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئەكبەرنى دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئەمدى كۆردى . بھاگۇەن داس ۋە زەيىنىددىن كۆكەنىڭ زەربىلىرىدىن يىقىلىپ يەر چىشلەۋاتقان دۇشمەنلەرمۇ ئۇلارغا ئەكبەرنىڭ قىلىچىدىن يىقىلىۋاتقاندەك تۇيۇلدى . مىرزىلار تەرەپتىن ئې- تىلىۋاتقان ئوقلار ئەكبەرنىڭ ئوق ئۆتمەس كىيىمىگە تېگىپ چاچراپ كېتىۋاتقانلىقى دۇشمەنگە ئۇنى ئوق ئۆتمەيدىغان ، نەزەرگە يولۇققۇچى قىلىپ كۆرسەتتى .

ـــ ئەكبەرنىڭ ئۆزى !

ـــ ئەكبەر ! . . . ـــ دېگەن سۆزلەر دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئارا- سىدا خۇددى « بالا ـ قازا كەلدى ، جېنىڭ ئامان چاغدا قېچىۋال !» دې- گەن گەپتەك ۋەھىمىلىك ئاھاڭدا تارقالدى . سان جەھەتتىن قىرىق ھەسسە كۆپ دۇشمەن مانا شۇ ۋەھىمە تۇپەيلىدىن ، پالاقشىپ قېچىشقا باشلىدى . ئەكبەر ئۇلاردىن بىرەرىگىمۇ قىلىچ ئۇرمىدى . پەقەت ئۆزى

ئالدىنقى سەپتە ئوق يامغۇرى ئاستىدا ھۇجۇم قىلىپ كېتىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ، يېنىدىكى بەگ ۋە ئەسكەرلەر ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي ، دۈشمەنلىرى ئۈستىگە تاشلانماقتا ئىدى . ئوتتۇرىدىكى بەگنىڭ داس ئەكىسى بەرگە نەيزە ئاتماقچى بولغان مىرزىلاردىن بىرىنىڭ قولىغا قىلىچ ئۇردى . بەگنىڭ داسىنىڭ پۈتۈن خىيالى ئەكىسىنى قوغداش بىلەن بەند بولۇپ ، ئوق يېنىدا جەڭ قىلىۋاتقان ئوغلى بەۋپاتتىن ئۇنتۇدى . مىرزىلار تەرەپتىن ئېتىلغان بىر ئوق ئون يەتتە ياشلىق بەۋپاتنىڭ بوينىغا قادالدى . ئۇ ئاتتىن يىقىلىۋاتقاندا ، ئابدۇرەھىم كېلىپ تۇتۇۋالدى ۋە بىخەتەر جايغا ئېلىپ چىقتى .

قېچىپ كېتىۋاتقان دۈشمەن ئەسكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقانلار بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەچكە ، مىرزىلارغا دۈشمەن ناھايىتى كۆپ كۆرۈندى . بۇ ئارىدا ، ئەكىبەرنىڭ ئاساسىي كۈچىمۇ دەريادىن ئۆتۈشكە ئۈلگۈردى ۋە سەرنەلگە كىرىشكە باشلىدى . ئەمدى ئەكىبەرگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزىلار قەلئەنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى دەرۋازىلاردىن توپ - توپ بولۇپ قېچىشقا باشلىدى . ئىبراھىم مىرزا شۇ ھالدىكى مۇلتاڭغا قاراپ قاچقاندى . ئۇنى تۇتۇپ بېشىنى كېسىپ كېلىشتى ، مۇزەففەر ھۈسەيىن بىلەن شەرەفىددىن مىرزىلار جەنۇبتىكى داكان پادىشاھىنىڭ ھۇزۇرىغا قېچىپ بېرىپ جان ساقلىدى .

داكان تاجدارىنىڭ مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ئۈچۈن ، ئەكىبەردىن كۆرە مۇزەففەر ھۈسەيىن بىخەتەررەك ئىدى . مۇزەففەر ئۇنىڭ ياردەمىدە ئون مىڭ كىشى توپلىدى ۋە بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، يەنە گۈجارەت چېگرىسىغا باستۇرۇپ كىردى . مۇزەففەرشاھ ئۆز تەرەپدارلىرى بىلەن قوشۇلدى . ئوتتۇز مىڭغا يېقىن دەھشەتلىك قوشۇن گۈجارەتتە ھاكىم بولۇپ تۇرغان ئەزىزكۆكەنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ ، ئەھمەدئابادقا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى .

× × ×

ئاللىقاچان فەتھئابادقا قايتىپ ، ئۇ يەردىكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا

كىرىشىپ كەتكەن ئەكبەر ئەزىزكۆكەنىڭ قامالدا قالغانلىقىنى ساراتان ئېيىدا ئاڭلىدى . يامغۇر پەسلى ئەۋجىگە چىقىپ ، يوللار پاتقاق بولىدۇ ، ئۇ ئون مىڭ ئەسكەرنى بىھاگۆمەن داس باشچىلىقىدا گۈجارەتكە يار-دەمگە ماڭدۇردى . ئەبۇلفازل بۇ قوشۇن بىلەن بىللە كەتتى .

ئەكبەرنىڭ ئەسەد ئېيىدىمۇ پايتەختتە يۈرگەنلىكىنى مىرزىلار سېكرىدە ئىشپىيونلىرىنىڭ ئاخباراتىدىن بىلىپ تۇراتتى . بىھاگۆمەن داس باشلىق قوشۇن يامغۇرلۇق كۈنلەردە قىينىلىپ ، بىر ئايدىمۇ ئەھمەدئابادقا يېتىپ بارالمىدى .

سۇنبۇلە ئېيى كىرىپ ، ئاسماندا يامغۇر بۇلۇتلىرى تارقىلىشقا باشلىغاندا ، ئەكبەر تاللانغان بەش يۈز ئەسكەر بىلەن كېچىسى فەتھىئا-بادتىن گۈجارەتكە قاراپ يول ئالدى . ئۇ دۈشمەنلىرىنى يەنە غەپلەتتە قالدۇرۇپ توساتتىن باستۇرۇپ بارماقچى بولغانىدى . شۇڭا ، ناھايىتى تېز سۈرئەتتە يول مېڭىشتى . ئەڭ تېز چاپىدىغان ئات ۋە تۆگىلەر ئالدىن تەييارلانغان ۋە يوللاردىكى مەخسۇس جايلاردا تەخ قىلىپ قويۇلغانىدى .

سېكرى بىلەن ئەھمەدئاباد ئارىلىقىدىكى يول سەل كەم سەككىز يۈز مىل . ئات ۋە تۆگىلەرنى مىڭ قىستاپ ھەيدىگەندىمۇ ، ھىندىستان ئىسسىقلىرىدا 70 - 80 مىل يول ماڭغىلى بولمايتتى . لېكىن ، ئەكبەر ئۈچقۇر ئات ۋە تۆگىلەرنى كۈندە نەچچە قېتىم ئالماشتۇرۇپ شامالدەك ئۇچۇپ مېڭىشقا باشلىدى . كۈندۈزى ئەڭ ئىسسىق پەيتتە بەش يۈز ئادەم سايە جاي تېپىپ ئۇخلايتتى . ئاندىن كېچىسىدىن تارتىپ تاكى سەھەر مەزگىلىگىچە يول ماڭاتتى . ئەكبەرنىڭ ئۆزى توققۇز كۈن داۋامىدا بۇنداق تېزلىكتە چېپىپ بەرداشلىق بېرىۋاتقان يەردە ، كۆپچىلىك يېـ گىتـلەرمۇ « ھاردىم » دېيەلمەيتتى .

بۇ يىگىتلەردىن بىرى ـــ ئەكبەرنىڭ ئاتاق ئوغلى ، ئەمدى ئون يەتتىگە كىرگەن ئابدۇرەھىم ئىدى . ئەكبەر ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ ئەڭ سادىق كۆكەلدىشى ئەزىزنىڭ سىڭلىسى ماھى بانۇنى ئېلىپ بەرگەنىدى ، جەججى ئىسمكئانا ئەمدى ئابدۇرەھىمغا ئانا بولغانىدى . ئابدۇرەھىم ئەھـ مەدئابادتا قامالدا قالغان قېينانىسىنى تېزراق قۇتۇلدۇرۇش ئۈ-

چۈن بولسىمۇ ، كېچە - كۈندۈز يول مېڭىشنىڭ بارلىق مۇشەققەتلىرىگە بەرداشلىق بېرىپ كېلىۋاتاتتى .

ئەكبەر ۋە ئۇنىڭ بەش يۈز يىگىتى سېكرىدىن گۈجارەتكە توققۇز كۈندە يېتىپ باردى . بىر كېچە - كۈندۈزدە سەكسەن - توقسان مىل يول باسقان چاغلىرى بولدى .

گۈجارەتكە تېخى ئەكبەرنىڭ سېكرىدىن گۈجارەتكە قاراپ يولغا چىققانلىق خەۋىرىمۇ يېتىپ كەلمىگەن . سەبەرمەتى دەريا سىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جايلارنى ئىگىلىۋالغان مىرزىلارغا خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىشپىيونلارمۇ يېرىم يولدا قېلىشقانىدى . گۈجارەتتە توساتتىن پەيدا بولغان ئەكبەر بهاگۈەن داسىنىڭ بىر يېرىم ئاي ئالدىن يولغا چىققان قوشۇنىغا يېتىشىپ ئۇنىمۇ ئۆز ئىختىيارىغا ئالدى .

مىرزىلار دەريا بويىدىكى سالقىن جايلارنى قارارگاھ قىلىپ ھېچ نېمىدىن خەۋەرسىز ئولتۇرغاندا ، سەبەرمەتى دەريا سىنىڭ نېرىقى قىرغىقىدا توساتتىن ئەكبەرنىڭ قوشۇنى پەيدا بولدى ۋە دەريادىن ئۆتۈشكە باشلىدى . مىرزىلار ھاپىلا - شاپىلا ئوتتۇز مىڭ قوشۇننى تەق قىلىپ ، سەبەرمەتى دەريا سى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى . بۇ چاغدا ، ئەكبەر تۆتىچە يىگىتى بىلەن سەبەرمەتى دەريا سىدىن ئۇزۇپ ئۆتكەنىدى . باش سەركەردىنىڭ ئۆزىنى سۇغا دادىل تاشلىغىنىنى كۆرگەن باشقا بەگ - ئەسكەرلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئۆزىنى سۇغا ئېتىشتى . ئۇچ مىڭچە ئەسكەر ئۆتۈپ بولغاچقا ، ئەكبەر قالغانلىرىنى ساقلىماي ھۇجۇمنى باشلىدى .

ئۇنىڭ ئاستىدا بىر چاغلاردا هاممىسى گۈلبەدەن بېگىم ئىنىئام قىلغان ھەيران ئىسىملىك ئىراق ئېتى بار ئىدى . سۇدىن ئۆتۈش ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ، ئەكبەر ئاتىنىڭ ئۈستىدىكى ئېغىر ئوق ئۆتمەس ياپقۇچىنى يېشىپ تاشلىغانىدى . جەڭ قىزىقىدا ئوق ئۆتمەس ياپقۇچىنى يېشىپ پىشقا ئۈلگۈرمەي ، دۈشمەن تەرەپنى ۋەھىمگە سېلىش ئۈچۈن ، ئەكبەر ئۆزى ئالدىنقى سەپتە ئات چاپتۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى . لېكىن ، مىرزىلارنىڭ قوشۇنى سان جەھەتتىن كۆپ ئىدى . ئوقلاريامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى . ئەكبەرگە تەگكەن بەش - ئالتە ئوقنى قولىدىكى قالقىنى ۋە

ئۇچسىدىكى ئوق ئۆتمەس كىيىمى قايتۇردى . پەقەت تېگىدىكى ھەيران بېقىنىدىن ئوق يەپ تېپچەكلەپ توختىدى .

پىيالىدەك چوڭ - چوڭ كۆزلىرى دائىم بىرخىل ھەيرانلىق چەمىسىمپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان بۇ ئات ئەكبەرگە ئون يىلدىن ئارتۇق خىزمەت قىلدى . ھەربىر ئۇزاق يوللاردىن ئۇنى قۇشتەك ئۇچۇرۇپ ئۆتەكۈزدى . ئاتنىڭ ھەيران قالارلىق كۈچى ۋە ھەيرانلىقىغا تولغان كۆزلىرى بار ئىدى . شۇڭا ، ئەكبەر ئۇنىڭغا ھەيران دەپ ئات قويغانىدى .

ھازىر ئوق ئۆتمەس ياپقۇچ يېپىلمىغاچقا ، ئوق يېگەن ھەيراننىڭ بېقىنىدىن شۇرقىراپ قان چىقماقتا . ئەگەر ئۇ يەنە بىرنەچچە قەدەم ماڭسا يىقىلىشى مۇقەررەر . جانۋار ئەكبەر بىلەن بىللە يىقىلماسلىق ئۈچۈن ، ئايىغلىرىنى كېرىپ توختاپ تۇراتتى .

بۇنى سەزگەن ئەكبەر ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئات بېگىگە :

— راھۋارنى ①بېرىڭ ! تېز ! — دەپ توۋلىدى .

باش سەركەردىنىڭ ئاتتىن يىقىلغانلىقىنى دۈشمەن كۆرمەسلىكى كېرەك ئىدى . ئات بېگى ئوق ئۆتمەس ياپقۇچ يېپىلغان ۋە ئۇزاق يولدا ياخشى ماڭمىغان سەمەن بىداۋ راھۋارنى دەرھال يېتىلەپ كېلىپ ئەكبەرگە توغرىلىدى . ئەكبەر ئېگەردىن سەكرەپ ئۆتكۈچە ساداقەتمەن ھەيران پۇتلىرىنى يەرگە مەھكەم تىرەپ يىقىلماي تۇردى . ئىگىسى باشقا ئاتقا مىنىپ يىراقلاشقا باشلىغاندىن كېيىن ، ياردار ئات گۈرسۈلدەپ يىقىلدى .

مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزا يىراقتىكى بىر تۆپىلىك ئۈستىدە ئاتلىق تۇرۇپ ، جەڭنى باشقۇرماقتا . ئەكبەر شۇ تۆپىلىككە يېقىنلاشقاندا ، مەن سىنىخ بىرنەچچە يۈز راجپوت يىگىتى بىلەن تۆپىلىكنى ئاتلىق ئايلىنىپ ئۆتۈشكە ئۇلگۈردى . قورشاۋدا قېلىۋاتقىنىنى سەزگەن مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزا قىرىقچە يىگىت بىلەن تۆپىلىكتىن پەسكە ئېتىلدى . ئەمما ، قورشاۋدىن چىقىپ بولماي تۇرۇپ ، مەن سىنىخ ئۇنىڭغا يىراقتىن نەيزە ئېتىپ ئاتتىن يىقىتتى . نەيزە مۇزەففەر ھۈسەيىننىڭ پولات ساۋۇتىنى

---

① راھۋار — يول تونۇغۇچى ، يول باشلىغۇچى دېگەن مەنىدە .

تېشىپ ئۆتەلمىگەن بولسىمۇ ئوڭ كۆكرىكىنى يارىلاندۇرغانىدى . مەن سىنخىنىڭ يىگىتلىرى ئۇنىڭ قولىنى باغلاپ ، ئەكبەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەتتى .

مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئاتتىن يىقىلغانلىقى ۋە ئەسىرگە چۈشۈپ قالغانلىقى ناھايىتى تېزلا قوشۇنلىرى ئارىسىدا تارقالدى . مۇزەففەرشاھ ئېھتىيات قىلىپ ، ئارقىدىراق تۇرغانىدى . ئۇ دەرھال ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى ئايرىپ پەتەن تەرەپكە قاچتى . شەرەففىدىن مىرزىمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن پالاقلاپ قېچىشقا باشلىدى .

جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن دەريا بويىدىكى چوڭ سايىلىق ئەمەلىي بېگ دەرەخلىرىنىڭ تېگىدە ئەكبەر ئۇچۇن گىلەم ۋە زەرباپ كۆرپىلەر سېلىنىپ تەييار قىلىنىدى . ئۇنىڭ سول تەرىپىدە ئەبۇلفازل ۋە راجە بىرباال ئولتۇرغان چاغدا ، قىرىق بەش ياشلاردىكى بەستلىك مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزىنى ئېلىپ كېلىشتى . بىرباال ئۇنى تۇتقان ئادەملەرگە ئاپىرىن ئېيتىپ ، قورۇقچى يىگىتتىن :

— ئەمىرزادىنى كىم تۇتتى ؟ — دەپ سورىدى .

مەن سىنخ كەينىدىرەك كەمتەرلىك بىلەن باش ئېگىپ جىم تۇراتتى . قولى باغلاقلىق مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزا شۇ ھىندى يىگىتكە ئەسىرگە چۈشكىنىنى ئېيتىشتىن نومۇس قىلىپ :

— مېنى تۇز ئۇردى ! — دېدى ۋە تىز چۆكۈپ ئەكبەرگە مۇراجىئەت قىلدى ، — ھەزرىتىم ، بىز شەيبانىخان دەۋرىدە خۇراساندىن قوغلاندۇق ، سەرگەردان بولۇپ يۈرگىنىمىزدە ، رەھمەتلىك بابۇر بوۋىمىز بىزنى ھىندىستانغا چاقىرغان ، « سىزلەرمۇ تۆمۇر ئۇرۇقلىرىدىن ، سۇلتان يۆلەنچۈكىنى خار قىلماس » دەپ باشپاناھ بولدى ، مۇلۇك ۋە يەر ئاجرىتىپ بەردى . بىز بۇنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك ئىدى . لېكىن ، خام سۈت ئەمگەن بەندە ئىكەنمىز ، مۇزەففەرشاھنىڭ كۈشكۈرتىشىگە ئۇچراپ ، تۇزكورلۇق قىلدۇق ، ئالدىڭىزدا تۇرۇپتىمەن ، ئەپۇ سورايمەن ! ئەگەر قېنىمدىن كەچسىڭىز ، بىر ئۆمۈر سىزگە ساداقەتمەن بولۇپ ئۆتىمەن !

بۇ گەپ ئەكبەرنى خېلى ئېرىتتى . ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مۇزەف-
فەر ھۈسەينىنىڭ قولى پېشىلدى ۋە پادىشاھنىڭ سول يېنىغا — بىربال-
دىن پەسرەك جايغا ئولتۇرغۇزۇلدى . ئەكبەر ئۇنىڭ لەۋلىرىنىڭ قۇرۇپ
كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، شەربەت كەلتۇرگۈزدى . ئالتۇن جامدا كەلتۇ-
رۇلگەن چۈچۈك شەربەتنى ئاۋۋال ئۆزى ئىچىپ ، ئاندىن مۇزەففەر ھۈ-
سەينگە بەردى .

بھاگۋەن داس ۋە مەن سىنخلار ئەكبەرنىڭ بۇ ئىشىدىن نارازى بولۇپ ، قاپقىنى تۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى . سەرنەلدىكى جەڭدە مانا شۇ مىرزىنىڭ كاساپىتىدىن ھالاك بولغان بھۇپات ئەكبەرنىڭ قېينىنىسى ئىدىغۇ ! ئەمدى ئۇنىڭ قاتىلى شۇنچىۋالا ئىلتىپاتقا ئېرىشسە بولامدۇ ؟ ئەكبەر قېيناكسىنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتۈۋاتقان بۇ گەپلەرنى ھېس قىلغان-
دەك بولۇپ بھاگۋەن داس بىلەن مەن سىنخنى ئۆزىنىڭ يېنىغا تەكلىپ
قىلدى .

— سىزنى تۇز تۇتقىنى راست ، مىرزا جانابلىرى ، — دەپ ئەك-
بەر مۇزەففەر ھۈسەينگە قارىدى ، — سىز ماڭا قانداق قېرىنداش بول-
سىڭىز ، راجە بھاگۋەن داسمۇ ھازىر شۇنداق قېرىنداشتۇر . لېكىن قې-
رىنداشلارمۇ ھەرخىل بولىدىكەن . سىزدەك مىرزىلار تىمۇرىيلەر خانىدا-
نىدىن چىقىپ ، ئۆمۈر بويى شۇ خانىدانغا بالايىئاپەت كەلتۈرۈپ ياشە-
ماقتا . ئەمما ، راجە بھاگۋەن داس غەيرىي دىندا بولسىمۇ ، سىزلەرگە قا-
رىغاندا يۈز ھەسسە ئارتۇق سادىق بولۇپ ، خىزمەت قىلىۋاتىدۇ . سىز
ماڭا قارشى تاجاۋۇز قىلغان ۋاقتىڭىزدا ، راجە بھاگۋەن داس بىزنى شۇ
تاجاۋۇزدىن قوغداپ ، سۆيۈملۈك ئوغلىنى قۇربان قىلدى . ئون يەتتە
ياشلىق بھۇپاتىڭ قېنى سىزنىڭ بويىڭىزدا جانابى مىرزا ! ھەر ئىككى
تەرەپنىڭ تۇغقىنى بولغىنىم ئۈچۈن ، مەن ئادالەتنى ھمايە قىلماقچىمەن .
ئۆتكەن قېتىم مۇزەففەرشاھ باش ئېگىپ ساداقەت بىلدۈرگەندە ، ئۇنىڭغا
رەھىم قىلغانىدۇق . بۈگۈنمۇ مۇزەففەرشاھ قانچىلىغان ئادەملەرنىڭ قېنىنى
تۆكۈپ ، يەنە قېچىپ قۇتۇلۇپ كەتتى . ئەمدى بۇ خاتالىقنى تەكرارلاشقا
ھەققىم يوق . مەھەراجە ! — دەپ ئەكبەر بھاگۋەن داسقا يۈزلەندى ، —

مۇزەففەر ھۇسەيىن مىرزىنى سىزنىڭ ئختىيارىڭىزغا تاپشۇردۇم . نە قىلـ
سىڭىز بىز رازى !

ئۆلۈم خەۋپىدىن غال ـ غال تىترەۋاتقان مۇزەففەر ھۇسەيىن مىرـ
زىنى بھاگۇەن داسنىڭ ئىككى يىگىتى قولىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كەتتى .
بھاگۇەن داس ئۇنى ئورمان ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ ، ئورەڭ قازدۇردى ۋە
ئاشۇ يەردە كاللىسىنى ئالدى .

دادىسى بەيرەمخانەڭ باتۇر جەڭچى بولۇپ يېتىشكەن ئابدۇرەـ
ھىمنىڭ بۇگۈن ناھايىتى شىجائەت بىلەن جەڭ قىلغانلىقىنى ئەكىسىر
كۆرگەن ۋە شىمالغا قاچقان شەرەفىددىن مىرزىنى تىرىك تۇتۇپ كېلـ
شىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغانىدى . ئىككى يۇز نۆكەر بىلەن قوغلاپ كەتكەن
ئابدۇرەھىم كەچقۇرۇن قولى باغلانغان شەرەفىددىننى ئالدىغا سېلىپ
ھەيدەپ كەلدى . ئەكىسىر ئابدۇرەھىمنى تەرىبىلەپ ، دادىسىنىڭ دەرـ
جىسىگە يەتكۈزۈشنى كۆپتىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگەنىدى . بۇـ
گۈن ئۇنىڭ جاسارىتىگە قول قويغاندىن كېيىن :

ـــ ۋەزىر جەمىل ! ـــ دېدى ، ـــ مەخسۇس پەرمان يازدۇرۇڭ ،
ئابدۇرەھىمغا خانى خانان ئۇنۋانى بېرىلسۇن ! رەھمەتلىك بەيرەمخانىڭ
قانچە تەمناتى ، قانچە ئىمتىيازى بولسا ، ھەممىسى ئابدۇرەھىم ئۈچۈن
تەيىن قىلىنسۇن !

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئەكىسىر شەرەفىددىن مىرزىنى ئۇدۇلىدا تىك
تۇرغۇزۇپ :

ـــ بىر چاغدا ، سىزگىمۇ كاتتا ئىنايەتلەر قىلىنغانىدى ، ـــ
دېدى ، ـــ ھەممىسىنى ئۇنتۇپ ، خىيانەت يولىغا ئۆتكەنلىكىڭىز ئۈچۈن ،
مانا مۇشۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىڭىز . ئاخىر سىز خوجا ئەھرارى ۋەلى
ئەۋلادىدىنمەن دەپ ماختىناتتىڭىزغۇ ! ئەھرارى دېگەن تەخەللۇسىڭىز بار
ئىدى . نېمىشقا سىز پولات ۋەسۋەسىنىڭ قولى بىلەن بىزگە قارشى ئوق
ئاتقۇزدىڭىز ! پادىشاھ بولغىڭىز كەلگەنمۇ يا ؟

ـــ ھەزرىتىم ، باشقا گۇناھلىرىم كۆپ . ئەمما ، پولات ۋەسۋەسـ
نىڭ سۇيقەستىدىن مۇتلەق بىخەۋەرمەن . بۇ ۋەسۋەس تىرمىزلىك سەئىد

ئەبۇلمەئەلىنىڭ ئادىمى ئىدى !

ــ ئەبۇلمەئەلى ئاللىقاچان كابۇلدا سوراققا تارتىلىدى . ئەمدى نۆۋەت سىزنىڭ . جانابى مىر غەزەپ ، ئۆز خىيانەتلىرى بىلەن پۈتۈن ئەجدادىغا نومۇس كەلتۈرگەن بۇ نومۇسسىز قۇتۇرغان پىلنىڭ پۇتى ئاستىغا تاشلانسۇن !

يىلاننىڭ يېغىنى يالىغان شەرەفىددىن مىرزىنىڭ پىل كۆندۈ-رۈشتىنمۇ خەۋىرى بار ئىدى ، پىللارغا ياقىدىغان سۆزلەرنى بىلەتتى . ئۇ قورۇقچىلارنىڭ ئۆزئارا قىلىشقان گېپىدىن جازا ئۇچۇن ئاجرىتىلغان پىلنىڭ ئىسمىنىڭ سۇمان ئىكەنلىكىنى ئاڭلىۋالدى . قولى ئارقىسىغا باغلانغان ھالدا پەسرەك تاختىنىڭ كەينىدە چۆكۈپ ئولتۇرغىنىدا ، مەست پىل ھۆركىرەپ كېلىپ ، ئۇنى پۇتى بىلەن تاختا ئۈستىگە بېسىپ يانجىپ تاشلىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، پىل يېقىنلىشىۋاتقاندا ، شەرەـ فىددىن مىرزا ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان يېقىملىق تاۋۇش بىلەن شۇنداق دېدى :

ــ سۇمان ، شەپقەت قىل ! سۇمان ! سۇمان ! جېنىم ! سۇمان ! ــ دەپ خۇداغا ئىلتىجا قىلغاندەك پىلغا يالۋۇرۇپ سەجدە قىلىشقا باشلىدى . زېرەك پىل ئۆز ئىسمىنى شۇنداق تەسىرلىك قىلىپ ئېيتىپ ، باش ئېگىپ تۇرغان ئادەمنى ئۆلتۈرگۈسى كەلمەي ، بىر نەرە تارتتى ـ دە ، ئارقىغا قايتتى . پىلچى ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىپ ، يەنە بېسىشقا بۇيرۇدى . لېكىن ، شەرەفىددىن مىرزا بارلىق كۈچىنى كۆزىگە توپلاپ ، تىلىنى چىقارغان يىلاندەك ، پىلنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ ، يەنە سەجدە قىلدى ۋە يېلىنىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى . پىل يەنە ئۇنى باسماي ھۆركىرەپ ئارقىغا قايتتى . بۇ ھال ئۈچ مەرتىۋە تەكرارلانغاندىن كېيىن ، ئەكبەر شەرەفىددىن مىرزىنىڭ قېنىدىن كەچتى . ئۇنى مەملىكەتنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى بېنگالغا سۈرگۈن قىلدى . شەرەفىددىن مىرزا شۇ جايدىمۇ كۆپ بۇزغۇنچىلىقلارنى قىلىپ ، بەچچىۋازلىققا ئۆگەندى . ئاخىر مەھدۇم دېگەن بەچچىۋاز ئۇنى تامىقىغا زەھەر سېلىپ ئۆلتۈردى .

ئەسىر ئېلىنغان مىرزىلاردىن بىرى ، ئون سەككىز ياشلىق تاغلىق

يىگىت مەسئۇد ھۇسەيىن ئىدى . ئۇ مۇلتاندا قولغا چۈشكەن ، قېچىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن جەررا ھ ئۇنى ۋاقتىنچە كور قىلىپ ، كۆزىنىك جى- يەكلىرىنى مەخسۇس يىپ بىلەن تىكىپ قويغانىدى . ئۇنى شۇ ھالدا ئەكبەرنىك ئالدىغا ھەيدەپ كېلىشتى .

مەسئۇد مىرزىنىك شىردەك قاۋۇل گەۋدىسى ئەكبەرگە بېھزاد سىزغان ھۇسەيىن بايقارانىك قىياپىتىنى ئەسلەتتى . لېكىن ئۇ خېلى ۋا- قىتتىن بېرى ، كۆزى تىكىلگەن ھالدا يۇرۇپ قارىغۇلاردەك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى . ئەكبەرگە يۇزىنى يانتۇ تۇتۇپ ، ئاسمانغا قارىغان ھالدا :

— ھەزرىتىم ئالىيلىرى ، ئۆلتۈرسىڭىزمۇ مەيلى ، پەقەت كۆزۈمنى ئاچتۇرۇۋېتىك ! — دېدى ، — دۇنيانى ئەك ئاخىرقى بىر قېتىم كۆرۈپ ئۆلسەم ئارمىنىم يوق !

— مەسئۇد مىرزا ، ئاۋۋال بىر سوئالغا جاۋاب بېرىك . سىز تاغ- لىرىڭىز يېنىدا بىزگە ئاداۋەت تۇتۇپ ، بىرەر خۇلاسىگە كەلدىڭىزمۇ ؟

— ھەزرىتىم ، بىز يامانلىق قىلدۇق . يامانلىق قۇترىغان ئىت ئىكەن . مەلۇمكى ، ئىت قۇترىسا ، ئىگىسىنى چىشلەيدۇ . يامانلىقمۇ ئاخىر بىركۈن ئۆزىنىك بېشىغا چىقىدىكەن ! تاغلىرىم شۇ سەۋەبتىن ھالاك بولۇشتى . ئەگەر ماڭا ئىمكانىيەت بەرسىڭىز ، ياخشىلىقنىك ئۆز ئىگە- سىگە شەرەپ كەلتۈرىدىغانلىقىنى بىباھا قۇدرەت بىلەن ئىسپاتلاشقا تە- رىشقان بولاتتىم .

— بولىدۇ ، بىز سىزگە شۇ ئىمكانىيەتنى يارىتىپ بېرەيلى .

ئەكبەرنىك بۇيرۇقى بىلەن مەسئۇد ھۇسەيىن مىرزىنىك كۆزى ئېچىۋېتىلدى . ئۇ مەلۇم مۇددەت كۆزىنى داۋالاتقاندىن كېيىن ، ئەكبەر ئۇنى پەنجاپقا ، ھۇسەيىنقۇلىخان ھۇزۇرىغا ئىشقا ئەۋەتتى .

× × ×

گۈجارەتتىكى غەلىبىنىك شەرىپى ئۈچۈن ، فەتھئابادتا يەتمىش گەز ئېگىزلىكتە مەشھۇر بىر دەرۋازا قۇرۇلۇشقا باشلىندى . ئەكبەرنىك

سەرنەلدە ۋە سەبەرمەتى دەريانى بويدا كۆرسەتكەن شەخسي جاسا-
رىتى ، قىرىق كۇنلۇك يولنى توققۇز كۇندە باسقانلىقى ئېغىزدىن ئېغىزغا
كۆچۈپ ، ئۇنى يېڭىلمەس باتۇر دەپ قارايدىغانلار كۆپىيىپ كەتتى .
شائىر فەيازي ئەكبەرنىڭ گۈجارەت جېگىدىكى جاسارىتىنى مەدھىيىلەپ
بىر شېئىرىي داستانى يازدى . ئەكبەر بىلەن بىللە جەڭگە قاتناشقان بەگ
ۋە ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئوق ئۆتمەس كىيىمىگە تېگىپ قاڭقىپ كەتكەن
ئوقلارنى كۆرگەنىدى . ئۇلار : « باش سەركەردىمىز دۇنيا ئالغانكەن ،
شۇڭا ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدىكەن ! »دېيىشىپ ، ئەكبەرنى خىزىرنىڭ نە-
زەرىگە يولۇققانلار دەرىجىسىگە كۆتۈرۈشتى .

غەلىبىدىن كېيىن زىياپەتلەر ، بەزمىلەر قىزىپ كەتتى . بىر كۈنى
ئەكبەر مەن سىنىخ بىلەن مەي ئىچىپ ئولتۇرغاندا ، راجپۇتچە قىلىچۋاز-
لىق ھەققىدە گەپ بولدى . ئەبۇلفازل بىلەن بىربالمۇ شۇ سورۇندا بار
ئىدى .

مەن سىنىخ راجپۇتلارنىڭ كىچىكىدىنلا قىلىچ ئويناپ چوڭ بو-
لىدىغانلىقى ، ھەتتا قىلىچنى سۆيگەن يارىغا ئوخشىتىپ ناخشا ئوقۇشىدە-
غانلىقىنى سۆزلەپ بەردى . بەزى چەبدەس راجپۇت يىگىتلىرى قىلىچنىڭ
سېپىنى دەرەخنىڭ يېرىقىغا قىستۇرۇپ قىلىچنىڭ بىسىنى كۆكرىكىگە
توغرىلاپ يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۆزىنى قىلىچقا ئۇراتتى . لېكىن ، ئۇزاق مە-
شىقلەر داۋامىدا قىلىچنى بەدىنىگە ئەمەس ، ئۇستىدىكى كىيىمنىڭ قولتۇ-
قىغا شۇنداق ئېنىق سانجىيىتتىكى ، قىلىچنىڭ ئۇچى قولتۇقىدىن كىيىمنى
تېشىپ چىقاتتى ، ئەمما بۇ ئۇنىڭ كۆكرىكىنى تېشىپ چىققاندەك كۆرۈ-
نەتتى دېدى . ئەكبەرنىڭ بۇنى قانداق قىلىدىغانلىقىنى كۆرگۈسى
كەلدى . مەن سىنىخ يىگىتلىرىدىن بىرىنى چاقىرىپ ، شۇ ئويۇننى كۆر-
سەتتى . كەيپ بولغان ئەكبەر :

— بۇنى مەنمۇ قىلالايمەن ! — دەپ بېلىدىكى ئالتۇن قىلىچنى
سۇغاردى ـ دە ، راجپۇت يىگىتكە بەردى ، — مە تامغا مەھكەم ئورنات !

مەن سىنىخ ئەكبەرنى بۇ نىيىتىدىن يانىدۇرماقچى بولۇۋىدى ، لې-
كىن ئەكبەر ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشتى :

— كىم سەن ئۆزۈڭ ؟! قىلىچ ئويىنىتىشنى يالغۇز راجىۋوتلارلا بىلەمدۇ ؟ . . . بىزچۇ ؟

ئەكبەر ئورنىدىن تۇرغاندا كەيپچىلىكتىن سەنتۈرۈلۈپ كەتتى . سەپىي تامغا مەھكەم ئورنىتىلغان ئالتۇن قىلىچ ئەكبەرنىڭ كۆكرىكىگە توغرىلانغان ھالدا نەيزىدەك تەھدىتلىك يالتىراپ تۇراتتى .

مەن سىنىڭ مەيدىن بوشىغان ئالتۇن كوزىنى قولىدا تۇتقان ھالدا ئەكبەرنىڭ ئالدىنى توستى :

— ھەزرىتىم ، كەيپلىكتە بۇ ئويۇن ناھايىتى خەتەرلىك !

— نېرى تۇر ! — دەپ ئەكبەر ئۇنى ئىتتىرىۋەتتى . ھازىر ئۇ ئۆزىنىڭ قىلىچ كەسمەيدىغان ، ئوق ئۆتمەيدىغان ، نەزەرگە يولۇققان باتۇر ئىكەنلىكىگە تامامەن ئىشەنمەكتە ئىدى . ئەكبەر دەلدەڭشىپ بېرىپ ، سول كۆكرىكىنى قىلىچقا توغرىلاپ ئوڭ تەرەپكە تاشلاندى . قىلىچ ئۇنىڭ سول كۆكرىكىگە سانجىلاي دەپ قالغاندا مەن سىنىڭ قىلىچنى قولىدىكى مەي كوزىسى بىلەن ئۇرۇپ چۈشۈردى . سەپىي تامدىن سۈغۇرۇلۇپ چۈشۈۋاتقان قىلىچ ئەكبەرنىڭ باش بارمىقىنى ، مەن سىنىنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كېسىۋەتتى . قېينىنىسىنىڭ بۇ ئىشى مەست ئەكبەرگە ئەدەپسىزلىك بولۇپ كۆرۈندى . ئۇ غەزەپ بىلەن مەن سىنىنى يەرگە يىقىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى . لېكىن ، ئەبۇلفازل بىلەن راجە بىربال يۈگۈرۈپ كېلىپ ، مەن سىنىنى ئۇنىڭدىن ئاجرىتىۋالدى . ئەكبەرنى مىڭ تەسلىكتە خاس ھۇجرىسىغا ئاپىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى .

ئەتىسى ئەكبەر كەيپلىكى پېشىلگەندە ، ئەبۇلفازل بىلەن راجە بىربالنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ تېگىپ قويۇلغان باش بارمىقىنى كۆرسەتتى :

— نېمە ئىش بولدى ؟

— ھېچ ئىش يادىڭىزدا يوقمۇ ، ھەزرىتىم ؟ — دەپ سورىدى ئەبۇلفازل ۋە بولغان ۋەقەلەرنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى .

قىلغان ئىشلىرى ئەكبەرنىڭ ئېسىدە يوق . پەقەت قىلىچنى قېنىدىن سۇغارغىنى ئېسىدە پال يادىغا كەلدى .

ـــ راست ، شۇنداق ئىشلار بولدىمۇ ؟ ـ دەپ بىربالدىن سورىدى .

بىربال « گىتا » دېگەن مۇقەددەس كىتابنى قولىغا ئېلىپ قەسەم ئىچتى ـ دە :

ـــ بىر ئۆلۈمدىن ئامان قالدىڭىز ! ـــ دېدى .

ئەكىبەر بۇ ئىشلاردىن قورقۇپ كەتتى . شۇنچە قانلىق جەڭلەردىن ئامان چىققان ئادەم ئەرزىمىگەن بىر قىلىچ ئويۇنىدا ئۆلۈپ كەتسە ... قانچىلىك شەرمەندە ئىش بولاتتى ـ ھە ؟ باشقىلار ئۇنىڭ مەستلىكىدىكى غەزىپىدىن قورقۇپ غىڭ قىلالمىغاندا ، شىرەڭ دادىل ، ئىش كۆرگەن مەن سىنىخ ھەقىقىي جاسارەت كۆرسىتىتۇ . تېخى ئۇنى بۇ ياخشىلىقى ئۈچۈن يەرگە بېسىپ ئۇرغانلىقىدىن ئەكىبەر ناھايىتى خىجىل بولدى .

ـــ ئاخشامقى بەزمىگە قاتناشقان بارلىق بەگ ـ مىرزىلارنى ئىشخا-نامغا چاقىرىڭلار ! ـــ دەپ بۇيرۇدى ئەكىبەر جەمىلگە .

كۆپچىلىكنىڭ قاتارىدا ئىشخانىغا كەلگەن مەن سىنىخ ئەكىبەرگە قارىيالماي ، خىجالەت بولۇپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە ئولتۇراتتى . ئەكـ بەرنىڭ رەڭگى ئۆچكەن ، قاپىقى ئىششىغان بولۇپ ، ئاۋازى شامالداپ قالغان ئادەمنىڭكىدەك غاراڭ ـ غۇرۇڭ چىقاتتى :

ـــ جانابى دۆلەتشاھلار ، غەلىبە شەرىپىگە قىلغان بەزمىلەرنىڭ ئاخىرىنىڭ قانداق دىل ئازارى بىلەن ئاخىرلاشقانلىقىدىن خەۋرىڭلار بار ، بىزمۇ ئاسىي بەندە ئىكەنىمىزغۇ ، شۇ دەرىجىدە مەست بوپتىمىز .مېنىڭ « قىلىچ كەسمەيدىغان باتۇر » دەپ ماختانغانلىقىمنىڭ يالـ غانلىقىغا مانا بۇ ئىسپات ! ـــ ئەكبەر تېگىپ قويۇلغان باش بارمىقىنى كۆرسەتتى ، ـــ رەھمەتلىك ئۇستازىم سەلىم ئاتا : « سۇ بالاسىدىن ، ئوت بالاسىدىن ، شۆھرەت بالاسىدىن خۇدا ساقلىسۇن ! » دېگەنتى . ئاخشام بىز شۆھرەت بالاسىنىڭ قۇربانى بولغىلى تاس قاپتـ مىز . دېھلىدا تاشقى دۈشمەنلەر بىزگە قانداق سۇيقەست قىلغان بولسا ، ئاخشام شۆھرەتتىن ھودۇقۇپ مەست بولۇشۇم بىلەن شۆھرەتپەرەسلىك ئۆز ئىچىمدىن چىقىپ ماڭا ئەنە شۇنداق سۇيقەست قىپتۇ . خۇداغا شۈ-

كـۇركى ، راجه مەن سىنخ مېنى بۇ ئىككىنچى سۈيقەستتىن قۇتقۇزۇپ قاپتۇ . مەھەراجه ، ــ دەپ ئەكبەر مەن سىنخقا قاريدى ، ــ ئەڭ سادىق دوستىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى سىز ئاخشام ئەملىيىتىڭىزدە كۆرسىتىپسىز . مەندىن ئۆتكەن بولسا ئۇنتۇپ كېتىڭ !

مەن سىنخ ئورنىدىن تۇرۇپ قول قوۋۇشتۇردى :

ــ سىز مېنىڭ بېشىمدىكى تاجىم بولغايسىز ، ھەزرىتىم !

ئەكـبەر ئۇنىڭغا ئالتۇن بېزەكلىك ئالىي تون كىيدۈردى ، ئۈچ مىڭ بېشى مەنسىپىنى بەش مىڭ بېشى مەنسىپىگە كۆتۈردى ۋە مەخسۇس بايراق ھەم بەلگە تەقدىم قىلدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئىككى يېنىدا سەپ تۈزۈپ ئول تۇرغان كۆكەلداشلىرى ئەزىز بىلەن زەينىددىنگە ، سەپداشلىرى راجه بىربال ۋە ئەبۇلفازلغا ، قېيناكسى بھاگۋەن داسقا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقىپ ، گېپىنى خۇلاسىلىدى :

ــ ھازىر بىزنىڭ تاشقى دۈشمەنلىرىمىزمۇ ئىچكى دۈشمەنلىرىمىزمۇ كۆپ . قىلىدىغان مۇشكۈل ئىشلىرىمىز ناھايىتى نۇرغۇن . كۆڭلۈم سېزىپ تۇرىدۇ ، بىزگە قارشى ھەرخىل سۈيقەستلەر يەنە كۆپ بولىدۇ . ئەگـەر بىز بىر ـ بىرىمىزگە راجه مەن سىنختەك پىدائىيلىق قىلساق ، مەقسەتكە يېتەلەيمىز !

ئەبـۇلفازل مەن سىنخنىڭ ئاخشامقى ئەھۋالىنى ئەسلىدى ـ دە ، ئەكبەرگە پىدائىيلىق قىلىشنىڭ قانچىلىك قىيىن ئىش ئىكەنلىكىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى . « پادىشاھ بىلەن شىرغا يېقىن بولۇش ھەر دائىم خەتەرلىكتۇر . » دېگەن ھېكمەتنىڭ بىكار ئىيتىلمىغانلىقىنى ھەقىقى تۇردە ھېس قىلدى .

فەتهپۇر . بهره . مەنۇی زىلزىله

سېكرى تۆپىلىكنىڭ ئۇستىگە قىزىل تاشتىن مۇستەھكەم قۇرۇ-لۇۋاتقان يېڭى پايتەخت ئون يىلنىڭ قارىسىنى ئالغاندىن كېيىن ، يىراق-تىن كۆزگە كۆرۈنىدىغان يوغان قەلئە ھالىتىگە كىردى . قەلئە ئەتراپىغا ئەسكەرلەر ، دۇكاندارلار ، كاسىپ ـ ھۇنەرۋەنلەر ۋە باشقا ھەر خىل كەسىپ ئىگىلىرى مىڭلاپ دۇكان ـ سارايلارنى سالدۇردى . باغلار ، دەرەخزارلار ، ھويلىلار ، كوچا ۋە ئايۋانلار كۆپەيدى . سېكرىدىن ئەگ-رەگمچە بولغان ئوتتۇز بەش مىللىق يولنىڭ ئىككى ياقىسى مېھمانخانا ، رەستە ۋە دۇكانلارغا تولۇپ كەتتى .

دەسلەپكى يىللاردا ، رەسمىي دائىرىلەر سېكرىدىكى يېڭى پاي-تەختنى فەتھئاباد دەپ ئاتىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنى كۆرگەن ئاد-دىي ئادەملەر « فەتهپۇر » يەنى « غەلىبە شەھىرى » دېگەن قىسقا نامغا تېزراق كۆنۇشتى . بارا ـ بارا كۆپچىلىك ئاھالىمۇ ، دۆلەت ئەربابلە-رىمۇ « فەتهپۇر » دەيدىغان بولدى . يېڭى پايتەخت پۈتۈن مەملىكەتكە شۇ نام بىلەن تونۇلدى .

ھەمدە بېگىم ئۇچۇن فەتهپۇرنىڭ جەنۇبىدا كاتتا باغ بىنا قىل-دۇرۇلدى . بۇ يىل ئەللىك ئالتە ياشقا قەدەم قويغان ھەمدە بېگىمنىڭ ھازىر ئالتە نەۋرىسى بار . نەۋرىلەرنىڭ چوڭى سەلىم توققۇز ياشقا كىردى ، مۇراد سەككىزگە كىردى . بۇ ئىككىيلەن دادىسى بىلەن ھەربىي يۇرۇشلەرگە ۋە ئۇزاق سەپەرلەرگە چىققۇدەك بولدى . ئەكبەرنىڭ مۇتئە نىكاھ بىلەن ئۆيلەنگەن كېيىنكى خوتۇنىدىن شەمشاد بۇۋى ئۇنىڭغا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەردى . گۈجارەت يۇرۇشىدە تۇغۇلغان ۋە ھازىر ئالتە ياشقا كىرگەن بۇ ئۇچىنچى ئوغۇلغا دانىيال دەپ ئات قويۇشتى . دادىسى ئۇنىڭغىمۇ مەخسۇس ئۆي سالدۇرۇپ ، خىزمەتكارلارنى تەيىنلەپ بەردى .

ئوغۇل نەۋرىلەردىن سىرت ھەممىدە بېگىمنىڭ شاھزادە خانىم ، شۇكرى-
نىسا بېگىم ، ئارام بانۇ دېگەن ئۈچ قىز نەۋرىسىمۇ بار ئىدى . ئۇلارنىڭ
ھەربىرى بىلەن ھەپتىدە بىر كۈن بىللە بولسا ، كۆڭلى ئېچىلىپ ، ۋا-
قىتنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنى بىلمەي قالاتتى . ساراي ئەھلى ھەممىدە بې-
گىمنىڭ نامىنى يالغۇز ئېيتمايتتى ، ئۇنى ئەپسانىۋى بۈۋى مەريەمگە
ئوخشىتىپ « مەريەمى ماكان » دەپ ئۇلۇغلايتتى .

لېكىن ، يىگىرمە يىلدىن بېرى يېگانە ئۆتۈۋاتقان ئۆمرىمۇ ئۇنىڭغا
ئۆز تىكەنلىرىنى سانجىپ تۇراتتى . كۈندۈزى بىلىنمىگەن يالغۇزلۇق
كېچىسى ئۆزىنى كۆرسىتەتتى . ئەللىك ياشىنىڭ نېرى - بېرىسىدىكى ئا-
يالالاردا بولىدىغان ئۆزگىرىشلەر ئۇنى بەك ئارامسىزلاندۇراتتى ، گاھ يۈ-
رىكى تېز - تېز سوقۇپ ، بەدىنىنى سوغۇق تەر بېسىپ ، پۇتلىرى
چوغدەك قىزىپ كېتەتتى . تۇرۇپلا كۆڭلى ئېلىشىپ ، دىلىنى ۋەھىمە
باسىدىغان پەيتلەر دائىم كۆرۈلەتتى .

ئۇنىڭ ئەڭ كۆپ بىئارامچىلىقى ، ئۆزىنى ئوتقىمۇ ، سۇغىمۇ ئۇ-
رۇپ تۇرىدىغان يۈرەك پارىسى ئەكبەر تۇپەيلىدىن بولاتتى . بېگىم ھەتتا
ئوغلىنى ھەددىدىن ئارتۇق ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈشلەردىنمۇ چۆچۈيە-
تتى . چۈنكى ، شۆھرەتتىن مەست بولغان ئەكبەرنىڭ راجپۇتچە قە-
لىپچۇازلىق قىلماقچى بولۇپ ئۆزىنى - ئۆزى ئۆلتۈرۈشكە تاس قالغانلىقىنى
بېگىم باشقىلاردىن ئاڭلىغانىدى .

گۈجارەتتىن كېيىن شەرقتىكى بەھرەگە يۈرۈش قىلىندى . ئەك-
بەر ئىككى يۈزدىن ئوشۇق دەريا كېمىسى ياساتقانىدى . ئاساسىي قوشۇن
قىرغاق بويلاپ ماڭدى ، ئەكبەر ئەڭ يېقىن مۇلازىملىرى ، ئانىسى ۋە
خوتۇن - بالىلىرى بىلەن بىر ئاي كېيىندە ماڭدى .

جەمنە ۋە گانگ دەريالىرىنى بويلاپ قىلىنغان بۇ دەريا سەپىرىنى
كېيىن ھەممىدە بېگىم ئۆمرىنىڭ ئەڭ خۇشاللىق خاتىرىلىرىگە ئوخشاش
قايتا - قايتا ئەسلەپ يۈردى . ئۇ كېلىنلىرى ۋە نەۋرىلىرى بىلەن چۈش-
كەن كېمە سەھنىسىدە توپا تۆكۈپ ئۆستۈرۈلگەن جەججى گۈلزار بار
ئىدى . قەپەسلەردە بالىلار ياخشى كۆرىدىغان قۇشلارمۇ دەريا بويلاپ

ئۇزۇپ كېتىۋاتاتتى . ئىككى يۇز كىمە چوڭ بىر كارۋانغا ئايلىنىپ ، بەش ئالتە مىل مۇساپىگە مارجاندەك تىزىلغانىدى . دۇشمەن چېگرىسى تېخى ئۇزاقتا ، ھەر ئىككى قىرغاقتا ئۆز ئادەملەر ، كۆكلەمزار قىر ـ ئېدىرلار ۋە ئابىھايات‌تا تويۇنغان ئېكىنزارلار .

« ئەھلى مۇراد » دەپ ئاتىلىدىغان مەخسۇس كىمىدە ، تەنسىن باشلىق خۇش ئاۋاز ناخشىچىلارنىڭ ئاۋازى ياڭرايتتى . تۇن قاراڭغۇسىدا مەشئەللەرنىڭ ئەكسى دەريا سۇيىدە ناھايىتى نۇرغۇن يۇلتۇزلاردەك جىمىرلايتتى . ناخشا ـ قوشاقلار ئەپسانىۋى بىر سېھىر بىلەن كارۋانغا قوشۇلۇپ ئوقۇلاتتى .

كارۋان ئىككى ھەپتە شۇ تەرزدە يول يۈرۈپ ، ئاللاھئاباد شەھرىگە يېتىپ كەلدى . بۇ يەردە جەمنە دەرياسى گانگ دەرياسىغا قوشۇلىدىغان غەلىتە جاي بار . جەمنە سۇيى قارامتۇل ، گانگ سۇيى بولسا ئاقۇش ، ئىككىسى قوشۇلغاندىن كېيىن خېلى جايغىچە ئالىپاساق بولۇپ ئاقاتتى ـ دە ، كېيىن كۇل رەڭ تۇسكە كىرەتتى ، قىرغاقلار ناھايىتى كېڭىيىپ ، دەريا ئاۋۋالقىدىن بەش ئالتە ھەسسە چوڭ بولۇپ كېتەتتى .

ھىندى رىۋايەتلىرىدە سۆزلىنىشىچە ، ئاللاھئابادتا گانگ ۋە جەمدەريالىرىغا يەر ئاستىدىن ئۇچىنچى بىر دەريا ـــ سەرەسۇەتى كېلىپ قوشۇلىدىكەن .

ـــ سەرەسۇەتى ئەسلىدە پاكىز بىر مەبۇدە ئىدى ، ـــ دەپ ھېكايە قىلغانىدى جادھەبەي قىنانىسىغا ، ـــ ئۇ ھىمالايا دېگەن تەڭرىنىڭ قىزى ئىكەن ، تەقدىرنىڭ گانگ بىلەن قوشۇلۇش پۇتۇلگەنىكەن ، سەرەسۇەتى ئىلگىرى گانگىغا قۇيۇلغانىغا قەدەر يەر ئۇستىدىن ئېقىپ كېلىدىكەن ، لېكىن دۇنيادا ناپاكلىق كۆپەيىپ كېتىپتۇ ، شۇڭا سەرەسۇەتى گانگىغا پاك پېتى يېتىپ كېلىپ قوشۇلۇش ئۈچۈن ، يەر ئاستى بىلەن ئېقىپتۇ . مانا شۇ ئاللاھئابادتا يەنە يەر يۈزىگە چىقىپ ، سۆيگىنىگە قوشۇلۇپتۇ . شۇڭا بۇ دەريالارنىڭ قوشۇلغان جايى مۇقەددەس زىيارەتگاھ ھېسابلىنىدۇ .

راستىنلا شۇنداقمۇ ، ئىككى ئۇلۇغ دەريا قوشۇلغان جايدا ئادەم

لەر ناھايىتى كۆپ ئىدى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇلار ھىندىستاننىڭ تۇرلۇك ۋىلايەتلىرىدىن پىيادە كېلىدىكەن . ئۇلار شۇ مۇقەددەس دەريا قوشۇلغان جايدا بىر مەرتىۋە سۇغا چۆمۈلسە ، پۈتۈن گۇناھلىرىنىڭ ساقىت بولۇشىغا ئىشىنىدىكەن .

ـــ ئەپسۇس ، شۇ رىۋايەت راست بولسىچۇ ! ـــ دېدى ھەمىدە بېگىم ، كېيىن بېگىم كېمىنىڭ بىر چېتىدە ئايالار ئۈچۈن قىلىنغان پەردە ئىچىگە كىرىپ گانگ سۇيىگە قايتا - قايتا چۆمۈلۈپ چىقتى . ھازىر بۇنى ئەسلىسە ، دىلىدا ئەڭ پاك ۋە نۇرلۇق تۇيغۇلار ئويغىناتتى .

لېكىن ئاللاھئابادتىن ئۆتكەندە ، يەنە ھەمىدە بېگىمنىڭ كۆڭۈلسىزلىكلىرى باشلاندى . چۈنكى ، ئەكبەرگە قارشى ئۇرۇشماقچى بولغان ئافغان سەركەردىسى داۋۇتخانىنىڭ يۈز مىڭ ئەسكىرى ، بەش مىڭ ھەربىي پىلى بار ئىدى . ئافغانلار ئۇنى « بۇگۇنكى شېرخان » دەپ ئۇلۇغلىشاتتى . ئەكبەر ئانىسى ۋە خوتۇن - بالىلىرىنى جەڭ مەيدانىدىن يىراق بولغان جايىغا ماڭدۇردى . ئۆزى بولسا ھاجىپۇردىكى داۋۇتخانغا خەت ئەۋەتتى :

« ئىككىمىزنىڭ ئىككى يۈز مىڭ ئەسكىرى ئۇرۇشسا ناھايىتى كۆپ قان تۆكۈلىدۇ ، ـــ دەپ يېزىلغانىدى ئەكبەرنىڭ داۋۇتخانغا ئەۋەتكەن خېتىدە ، ـــ ئۇنىڭدىن كۆرە ، ئۆزىمىز تىغمۇتىغ ئېلىشىپ باقساق يامىشى ئەمەسمۇ ؟ سىزمۇ ھىندىستاندا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان . بىل جېڭىگە ماھىرسىز . مەنمۇ بىل منىپ جەڭ مەيدانىغا چىقلي ، ئىل - ئۇلۇسنىڭ كۆزى ئالدىدا ئىككىمىز جەڭ قىلايلى . كىم غەلبە قىلسا بىھار ۋە بەنگالە شۇنىڭ بولسۇن . »

داۋۇتخانىنىڭ تىغمۇتىغ جەڭ قىلىشقا جۇرئەت قىلالمىغانلىقىنى ئاڭلىغان ھەمىدە بېگىم خېلى يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى . ئەكبەر ھىندى ئۇممانىدا پورتۇگاللارنىڭ يوغان كېمىلىرىنى كۆرگەندە قۇۋۇۋەئى بەھرىيانىڭ ①ئەھمىيىتىنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى ھېس قىلغان ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىككى يۈز مىڭ كېمىلىك دەريا فلوتىنى قۇرغا-

① قۇۋۇۋەئى بەھرىيا ـــ ھەربىي فلوت .

نىدى . بۇنداق فلوت داۋۇتخاندا يوق ئىدى . بىر كۈن كېمىدە تۇرۇپ جەڭنى باشقۇرغان ئەكبەر ئىككىنچى كۈنى سەھەن ئېتى راھۋارغا منىپ قۇرۇقلۇقتىن ھۇجۇم قىلىۋاتقان جەڭچىلەر ئارىسىدا پەيدا بولدى . جەڭچىلەر ئۈنى بىر ـ بىرىگە كۆرسىتىپ « ئەنە ، ھەزرىتىم جەڭگە كىردى ! » « ئاق ئات بىلەن ئۆتتى ! » دېيىشكە باشلىدى . ئۈنى كېمىدە كۆرگەنلەر بولسا « ھەزرىتىم ھېلىھەم بىزنىڭ ئارىمىزدا » دېيىشتى .

ئەكسىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا خىزىرلارنىڭ خسلىتى بار ئىكەنلىكىنى ، شۇڭا ئۈنىڭ ھېلىغىچە بىرەر جەڭدە يېڭىلىپ باقمىغانلىقىنى ھەرقايسى يۈز بېشى ۋە مىڭ بېشىلار ئۆزلىرىنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرگە ئېيتىپ بېرىشەتتى . بۇ گەپلەر قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئۆتۈپ ، كۆپچىلىك ئارىسىدا تارقالغاندىن كېيىن ، نۆكەرلەر ئەكسىرىنى كۆرۈپ قالسا : « ئەمدى گەپ يوق يېڭىمىز ! » دېيىشەتتى ۋە ھەربىرى ئون دۈشمەنگە تەڭ كېلىدىغان شىجائەت ۋە جاسارەت بىلەن جەڭ قىلاتتى . ئەكسىرىنىڭ ئۆزىگە قارىغاندا ، نامىنىڭ چوڭ كۈچكە ئايلانغانلىقىنى داۋۇتخانمۇ سەزدى ، ئۇمۇ قورقۇپ ۋە دەريا تەرەپتىن كەلگەر زەربىلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەي ، كېچىسى قەلئەنى تاشلاپ جەنۇب تەرەپكە قاراپ قاچتى .

شەرقتىكى غەلىبە ئۈچۈن ئەكسىرىنىڭ گۈجارەتتىكىگە قارىغاندا خېلى ئاز ۋاقىت ۋە كۈچ سەرپ قىلدى ، شۇڭا ، ئۈنى « نەزەرگە يولۇققان مەھدىي ! » دەپ ئۇلۇغلايدىغانلار بولدى .

بۇ ئۈزۈلمەس ماختاشلار مەرىيەمى ماكان ـــ ھەمىدە بېگىمنىمۇ ھودۇقتۇرۇپ قويدى . بېگىم ماڭسا بەزىدە پۈتى يەرگە تەگمەيۋاتقاندەك ، ئاجايىپ بىر كۈچ ئۈنى ئاسمانغا ئۇچۇرۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . لېكىن بۇ ئۇلۇغلاشلارنىڭ ئەكسىرىنىڭ بېشىنى قانچىلىك ئايلاندۇرۇپ قويۇشىنى ئويلىغاندا ، بېگىم دەرھال سەگەكلىشىپ ، ئۇغلىدىن خاتىرجەمسىزلىنىشكە باشلايتتى .

كىشىلەر ئەكسىرىنى « قاپ يۈرەك باتۇر » دەپ تەرىپلىگەنسېرى ، ئۇ ئۆزىنى يېڭى ـ يېڭى خەتەرلەر گىردابىدا كۆرەتتى ، بۇ ئىشلارمۇ بې-

گىمنى ئەندىشگە سالاتتى .

ئووغا بارغاندا ، ئەكبەر چىتا بىلەن كېيىك تۇتقانغا قانائەت قىلسا بولاتتى . ئەمما ئۇ چوڭ پىلغا مىنىپ يولۋاس ئوۋلاشقا چىقاتتى . مەخسۇس ئادەملەر يولۋاس ياشايدىغان ئورمانىنى ئورنۇلىپ ، ناغرا ـ سۇناي شاۋقۇنلىرى بىلەن يىرتقۇچلارنى جايىدىن قوزغىتاتتى ۋە ئورمان چېتىدىكى تۈزلەڭلىككە چىقىشقا مەجبۇر قىلاتتى . بۇ يەردە پىل مىنگەن ئەكبەر يولۋاسقا روبىرو چىقاتتى . باتۇر پىل خارتۇمى ۋە چىشى بىلەن يولۋاسنى ئۇرۇپ يىقىتىشقا ئىنتىلەتتى . بۇنىڭدىن غەزەپى كەلگەن يولۋاس بەزىدە تىك بولۇپ ، پىلنىڭ بېشىغا چىقاتتى . ئەگەر پىل ئۇستىدە قورالنى ئوقلاپ تەييار تۇرغان ئوۋچى يولۋاسنى سەكرىگەن چېغىدىلا بېشىغا ئېتىپ يىقىتالماي ، پەقەت ياردار قىلسا ، بۇ قۇدرەتلىك يىرتقۇچ پىلنىڭ كۆزىگە پەنج ئۇرۇپ تىرناقلىرىنى پاتۇرۇۋۇتەتتى ، كۆزىدىن ئايرىلغان پىل ماڭالمايتتى . بۇ چاغدا ، يولۋاس يەنە بىر سەكرەپ پىل ئۈستىدىكى ئوۋچىغا ئېتىلاتتى ۋە ئۇنى تىتما ـ تىتما قىلىۋېتەتتى . بۇنداق ئىشلارنى ئەكبەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن . شۇنىڭغا قارىماي ، يەنە بەش ـ ئالتە ئاي ئۆتمەستىن پىلغا مىنىپ يولۋاس ئوۋلاشقا يول ئالاتتى . خەۋپ ـ خەتەر بىلەن ئېلىشىشقا بۇنچە ئىشتىياق بولمىسا بولامدۇ ؟ ھەممىدە بېگىم ئوغلىنىڭ چەبدەس مەرگەنلىكى ئۈچۈن تەكرىگە شۇكۇر قىلاتتى . كېيىنكى ئون يىلدا ئەكبەرنىڭ يەتتە يولۋاسنى ئېتىپ يىقىتقانلىقىدىن خەۋەردار ئانا :

ـــ بولدى بەس ، جانىۋارلارغا رەھىمسىز كەلسۇن ! ـــ دەپ ئوغلىغا يېلىناتتى .

ئەكبەر « خوپ » دەپ قويياتتى . ئەكبەر ئوتتۇز بەش يېشىدا جەڭگە قاتنىشىپ يەنە بىر قېتىم ھالاكەتتىن زورغا ئامان قالدى . ھەممىدە بېگىم ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بۇ ھادىسىنى ھەر قېتىم ئەسلىگەندە تېنى شۇركۈنۈپ كېتەتتى . بۇخارادىن كەلگەن ئابدۇللاخاننىڭ ئەلچىلىرى پىل جېڭىنى كۆرۈشكە ھەۋەسمەن ئىكەن . ئەكبەر جەمنە بويىدىكى كەڭ مەيداندا ئىككى چوڭ پىلنى كۆندۈرگۈچىلىرى بىلەن سو-

قۇشقا سالدى . بەيرەمخاننىڭ پىلىنى يەڭگەن مەشھۇر پىل فەۋجىدارنى جۇرئەتسىزرەك پىل كۆندۈرگۈچى منگەنىكەن . ئۇ ئوتتۇرىدىكى توپا توسمىدىن ئۆتمەي ناھايىتى قاتتىق ئىلىشتى . تاماشا تازا قىزىمغاچقا ، ئەكىەر بۇخارا ئەلچىلىرى ئالدىدا ئوڭايسىزلاندى ـ دە ، مەشئەلچىلەرنى چاقىرتقۇزۇپ « فەۋجىدارنىڭ مىنگۈچىسىگە ئېيتىڭلار ، دادىلىراق جەڭ قىلسۇن ! » دەپ بۇيرۇدى . ئەمما ، بۇيرۇقمۇ كار قىلمىدى ، پىل مىڭگۈچىلەرنىڭ ئۆز جانلىرىنى خەتەرگە سالغۇسى يوقتەك تۇراتتى .

شۇنىڭ بىلەن ئەكىەر ئەلچىلەرنىڭ ئالدىدا راجە بىرىالنى قالدۇ-رۇپ ، ئۆزى پىللار جەڭ قىلىۋاتقان مەيدانغا چۇشتى . ئۇنىڭ ئىشارىسى بىلەن مەشئەلچىلەر يېنىپ تۇرغان ئىككى مەشئەلنى ئىككى پىل ئوتتۇ-رىسىغا ئىلىپ كىرىپ ، ئىلىشىشنى توختاتتى . فەۋجىدار مىنگۈچىسى بە-لەن ئەكىەرنىڭ يېنىغا چاقىرتىلدى . ھەر ئىككى پىلغا مەست قىلغۇچى شىرنىلىك ئىچىملىكلەر بېرىلدى . ئاندىن فەۋجىدارغا ئەكىەر ئۆزى مە-نىپ جەڭگە كىردى . مەستلىكى تۇتقان پىللار ئەمدى ئۆلەر ـ تىرىلە شىگە قارىماي تۇتۇشتى . ئىككى پىل ئارىسىدىكى توپا توسما بىر پەس ۋەيران بولۇپ ، يەر بىلەن تەڭلىشىپ قالدى . ئەكىەر فەۋجىدارنى قام بىلەن كۈشكۈرتۇپ رەقىبىنىڭ يان تەرىپىگە ئۆتكۈزدى . بېقىنىدىن بې-رىلگەن زەربە قارشى تەرەپتىكى پىلنى قاتتىق سىلكىتىپ مىنگۈچىنى يەرگە يىقىتىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، رەقىب پىل ئەكىرىنىڭ قىياس قىلغىنىدىن چوڭمۇ قانداق ، زەربە تەسىر قىلمىدى . مىنگۈچىسىمۇ پىل-نىڭ قۇلىقى ئاستىغا پۈتىنى تىقىپ ، يىقىلماي تۇرۇۋالدى .

ئەكىەر پىلنىڭ ئىككى يۈز يىل ئۆمۈر كۆرىدىغانلىقىنى بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يىگىتلىك قۇدرىتى 70 ـ 80 ياشقىچە ساقلىنىپ قالدۇ-دەپ ئويلايتتى . بەيرەمخاننىڭ پىلى زورەۋار بىلەن فەۋجىدارنىڭ ئىلىش-قىنىغا ئون سەككىز يىل بولدى . ئەجەبا ، شۇ يىللار جەريانىدا فەۋجىدار كۈچىدىن قالغانمىدۇ ؟ ئەكىەر ئۇنىڭ زەربىسىنىڭ ئاۋۋالقىدەك ئەمەسلە-كىنى ئەمدى ھېس قىلدى ، دەمۇدار دەپ ئاتىلىدىغان قارشى تەرەپتىكى پىلنىڭ راسا كۈچكە تولغان ۋاقتى ئىكەن . ئۇ ئارقىدىن شۇنداق قاتتىق

زەربە بەردىكى ، فەۋجىدارنىڭ ئالدى پۇتلىرى پۈكۈلۈپ قالدى . ئەكبەر ئۇنىڭ بېشىدىن ئارتىلىپ يەرگە غۇلاپ چۈشىدىغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى .

كىشىلەر ، « ۋاي ! » دەپ ئالدىغا ئېتىلىشتى . ئايالالار قاتاردا جەڭ كۆرۈۋاتقان ھەمدە بېگىم ۋارقىراپ تاشلىماسلىق ئۈچۈن ئاغزىنى ياغلىقى بىلەن تۇتۇۋالدى ، لېكىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى .

بۇ چاغدا ، ئەكبەر ئۆزىنى دەرھال ئوڭلاپ فەۋجىدارنى بىر ئامال قىلىپ تىك تۇرغۇزدى . دەمۇدارنى باشقۇرۇۋاتقان مىنگۈچى پادىشاھ ئالىسىدىن بالاغا قالماسلىق ئۈچۈن ئىككىنچى زەربىدىن پىلنى تۇتۇپ قالدى . ئەكبەر فەۋجىدارنى ئارقىغا بۇراپ يەنە جەڭگە ئۆتتى . لېكىن شۇ ئاردا جەڭ ۋاقتى توشتى ۋە ئېلىششى تەڭ بولدى دەپ ئېلان قىلىندى . رەڭگى ئۆچكەن ئەكبەر ھاسىراپ ئەلچىلەر ئالدىغا قايتىپ كەلدى . جەڭ مەنزىرىسىدىن ھەيران قالغان ئەلچىلەر ئەكبەرگە تەزىم قىلىشىپ :

ــ قاپ يۈرەكلىكىڭىزگە تەن بەردۇق ، ھەزرىتىم ! ــ دېيىشتى .

كەچقۇرۇن ئەكبەر ئانىسىدىن خەۋەر ئېلىشقا بارغاندا ، ھەمدە بېگىم كۆزىگە ياش ئېلىپ دەردىنى ئېيتتى :

ــ ۋاھ ئوغلۇم ، ئەجەبا ، ئەلچىلەرنىڭ ئىككى ئېغىز ماختىشى ئۈچۈن ، ئۆز جېنىڭىزنى شۇنچىۋالا خەتەرگە سالامسىز ؟ تەۋەككۈلچىلىكمۇ چېكى بىلەن ــ دە ، ئاخىر شۇ قەدەر ئويلانماي ئىش قىلىش توغرىمۇ ، ئايلىناي ، بالام ؟!

ــ مەن بۇ ئىشنى ئويلاپ قىلدىم ، ئانىجان . ئابدۇللاخان بىز بىلەن كۈچ سىناشماقچى ، كابۇل ۋە بەدەخشاننى تارتىۋالماقچى ئىمىش . ئەلچىلەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئېلىششىنى بېرىپ خانغا ئېيتىپ بەرسۇن . مەن بىلەن ئېلىششىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى خان كۆز ئالدىغا كەلتۈرسۇن . بۈگۈنكى پىل جېڭى ئابدۇللاخان بىلەن بولغان قانلىق ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا يارىدىم بەرسە ئەجەب ئەمەس ! مەن ئەنە

شۇ مەقسەت بىلەن مەيدانغا چۇشتۇم .
ـــلېكىن ، سىز مەيداندىن ئامان چىققۇچە ، مەن ئۆلۈپ بولدۇم !
بىزنىمۇ ئويلاپ قويۇڭ ـ دە ، جان بالام !
ـــ خوپ ئانىجان ! ـــ دەپ ئەكبەر ئەزىز جېنىنى خەتەرگە قويـ
ماسلىق ھەققىدە سۆز بەردى . لېكىن ، باشقا كۈتۈلمىگەن جايدىن يەنە
ئانىنى بىسەرەمجان قىلىدىغان بىرەر خەتەرلەر چىقىپ تۇراتتى .
ئەكبەرنىڭ باتۇرلۇقى ئەبۇلفازل بىلەن بىربالغا ناھايىتى ياقتى .
ئۇلارنىڭ پىكرىچە ، ئەكبەرنىڭ شۆھرىتى ۋە ئابرۇيى دۆلەت مەنپەتى
ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى . ئەگەر ئۇنىڭ شۇنداق زور ئابرۇيى بولمىسا ،
قول ئاستىدىكى ئادەملىرى سېكرىدىكى يېڭى پايتەختنى ناھايىتى قىسقا
ۋاقىت ئىچىدە قۇرۇپ چىقىشقا ياكى ئىككى يۈز دەريا كېمىسىنى ياساشقا
بۇقەدەر جان ـ جەھلى بىلەن كىرىشەرمىدى ؟
ئەبۇلفازل بىلەن بىربال ئەكبەرنىڭ شۇ ئابرۇيىدىن پايدىلىنىپ ،
ئەمدى شەيخ ئەنسارىنىڭ دىنىي ئىستىبداتىنى يوقاتماقچى بولۇشتى .
گۈجارەت يۇرۇشىدىن بۇرۇنلا خەرىتىسى سىزىلغان ئېتىقاد ئۆيى بىھار-
دىكى غەلىبىدىن كېيىن قۇرۇلۇپ پۈتتۈرۈلدى . ئەكبەر روھانىيلارنى مۇ-
نازىرىگە جەلپ قىلىش ئۈچۈن ، بىنانى ئىبادەتخانا دەپ ئاتىدى . ھەمدە
بېگىم بۇ ئىبادەتخانىنى ئىچىگە كىرىپ كۆرۈپ باقمىدى . ئەمما ئۇنى
مەرھۇم سەلىم ئاتىنىڭ مەسلىھەتدىشى بولغان ئابدۇللا نىيازىنىڭ ھۇج-
رىسى ئورنىغا قۇرغانلىقىدىن مەمنۇن ئىدى . ئابدۇللانىيازىنىڭ ھۇجرىسى
ئورنىغا ئەكبەرنىڭ سېكرى ئورمىنى سىرتىدىن ئۆي سېلىپ دېھقانچىلىق
قىلىشقا يەر ئاجرىتىپ بەرگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئانىسى ناھايىتى خۇش
بولدى . چۈنكى ، ئابدۇللا نىيازىنىڭمۇ سەلىم ئاتىغا ئوخشاش ئادالەتپەر-
ۋەر ئادەم ئىكەنلىكىنى بېگىم ياخشى بىلەتتى . ئەكبەر ئىبادەتخانىدا ئىمان
ۋە ئېتىقاد ھەققىدە مۇنازىرە ئۆتكۈزگەندە ، ئەنسارىغا ئوخشايدىغان تە-
مەگەر دىن پېشۋالىرىنىڭ شەيخ مۇبارەك بىلەن ئابدۇللا نىيازىغا تەڭ
كېلەلمەيدىغانلىقى ئېنىق . بىئەنەدىكى خەلق ھەرىكىتىگە قاتناشقان مەھ-
دىيلار دىن ، مىللەت ئايرىمايتتى . ئەكبەر ئۇلارنىڭ شۇنداق باغرى

كەگلىكىنى كۆرۈپ ، ئىبادەتخانىدىكى مۇنازىرىگە ھىندى براخمانلىرى نىمۇ ، ئاتەشپەرەسلەر ۋەكىلىنىمۇ تەكلىپ قىلدى . ئابدۇللا ئەنسارى ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى بۇلۇڭدا پىچىرلىشىپ : « ئىبادەتخانا بىئە-نەدىكى ئىسيانچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى ، مەھدىيلەر ئەكبەر شاھنىمۇ دىن-دىن چىقارماقتا ! » دېگەن ۋەھىمىلىك گەپلەرنى تارقىتىشتى .

مەھدىيلەر بولسا ئەكبەرنى « مىڭ يىلدا بىر كېلىدىغان ئۇلۇغ رەھبەر ! » دەپ ماختاپ ئۆچۈرۈشاتتى .

سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ قارىمۇقارشى پىكىرلەرنىڭ تەسىرىدە ، ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ غەلىتە بولۇپ قالدى . كېيىنكى چاغلاردا ، ئۇ مەي ـ شاراب ئىچمەي ، گۆشلۈك تاماق يېمەي ، ھېچكىم بىلەن ئېچىلىپ يېيىلىپ گەپلەشمەي يۈردى . كېيىن ئۇزاق بەھرە ئورمانلىرىغا كەتتى . ئۇ ھازىر پىل مىنىپ يولۋاس ئوۋلىغىلى ئوۋغا چىقمايتتى . . .

ھەمىدە بېگىم بەھرەدىن خەۋەر كۈتۈپ يۈرگەن چاغلاردا ، ئەبۇل فازل كېلىپ قالدى . ئۇنىڭ مەيۈس قاراشلىرى ئانىنى يەنە خاتىرجەم-سىزلەندۈردى :

ـــ ئەكبەرجان سالامەتمۇ ؟

ـــ شۈكۈر . . . لېكىن ئېزىلىپ قالدى . ئۇيقۇسى يامان .

ـــ تېۋىپلار بار ئىدىغۇ . بەھم نەدە ئاشۇ يەردىمۇ ؟

ـــ تېۋىپلارنى قوبۇل قىلمايۋاتىدۇ . ھەركۈنى ئورماندا يالغۇز يۈرىدۇ . تاغ تۆپىسىدە سائەتلەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىدۇ . يېنىغا چا-قىرمىسا بىز بېرىشقا جۈرئەت قىلالمايمىز .

ـــ راجە بىربالمۇ شۇ يەردىمۇ ؟

ـــ ھەئە ، راجە بىربال بىلەنمۇ ئېچىلىپ سۆزلەشمەيدۇ . پا-تەختكە قايتايلى دېسەك ، ئۇنىمايدۇ .

ـــ ئۇۋ بىلەن كۆڭلى ئېچىلاتتىغۇ .

ـــ بىزمۇ شۇنى ئويلاپ ئۇۋغا تەييارلىق كۆردۇق . سەرخىل پىللارنى تەق قىلدۇق ، مەخسۇس ئادەملەر ئورماندىكى يولۋاسلارنى ئو-

چۇق جايغا ھەيدەپ چىقتى . كېيىك ئوۋلايدىغان چىتالارمۇ قەپەستە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغاندى . بىردىنلا ھەزرىتىم : « جانىۋارلارغا جەبىر قىلىپ نېمە تاپتۇق ! » دېدى ـ دە ، يولۋاسلارنى ئورمانغا قويۇۋېتىشنى ، قەپەستىكى چىتالارنىمۇ بىراققا ئاپىرىپ قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى . ئوۋنى مەنئى قىلىپ مەخسۇس پەرمان چىقاردى .

ـــ يولۋاس ئوۋلاش مەنئى قىلىنغان بولسا مېنىڭ ئويلىغىنىمدەك ئىش بوپتۇ ، ـــ دېدى ھەمىدە بېگىم .

ـــ لېكىن باشقا بىر خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولدى . بېگىم ، ھەزرىتىم ئادەمدىن قاچىدۇ . تەنھا ، ئۆزى يالغۇز يۈرىدۇ . ئۆز ـ ئۆزىنى كۆزىتىپ ، ئۆزىنى چەكلەپ قانائەت قىلىشنى ئۆگىنىۋاتىدۇ . ھوشى جايىدا ئەمەسمۇ ، ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمەيدۇ . دۆلەت ئىشلىرىنى ئەسلەتمەك ، بىز بىلەن ئۇرۇشىدۇ . پادىشاھ ئادەمگە يا بىر نېمە دېگىلى بولمىسا ! . . . ئويلاپ ـ ئويلاپ ، ئاخىر يېنىڭىزغا مەسلىھەتكە كەلدىم . ھەزرىتىمگە پەقەت ، سىز داۋا تېپىپ ، تۇغرا يول كۆرسىتىشىڭىز مۇمكىن . . .

ـــ ئەكبەر مېنى سوريدىمۇ ؟

ـــ ياق ، بىلدۈرمەي كەلدىم . بىلسە رۇخسەت بەرمەيتتى .

ـــ مەۋلانە ، سىز بىلەن ئاتىڭىز شەيخ مۇبارەكمۇ ئەكبەرنى ھەددىدىن ئارتۇق ئۇلۇغلاۋېرىپ ، شۇ كۈنگە قويدۇڭلار . مانا ئاقىۋىتى !

ـــ ئاسىي بەندەمىز ، ھەزرەت بېگىم . بىزنى ئەپۇ قىلىڭ .

ـــ ئەمما كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ . مەن تېزراق بەرەكە باراي ، كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇراتتى . . .

ھەمىدە بېگىم ئۆزىنىڭ كېچىدىكى بىتابلىقىنى ئۇنتۇپ ، فەتھۇر-دىن ئاتىتا ئون كۈنلۈك يول بولغان ئۇزاق بەرەكە ئالدىراشلا مېڭىپ كەتتى .

× × ×

ھەرۇدا دېگەن ھىندى لاچىنى تاغ تۆپىسىدىكى ئەكبەرنىڭ يېنى-

دىن ئۇچۇپ ئۆتتى . لاچىنىڭ يەلكىسى توق قىزغۇچ ، قورسىقى ۋە بوينى ئاق ئىدى . سېرىق رەڭلىك ئالقىنىدا بىر قارا يىلاننى چاڭگالىلىۋالغان ، يىلان يەيدىغان بۇ لاچىن ئۆز ئۇۋىنى دۇمبىسىدىن چاڭگاللاپ ، ئاسماندا پىرقىراپ ئۇچاتتى . زەھەرلىك يىلان تېز ئۇچۇشتىن هالسىزلىنىپ ، بېشىنى كۆتۈرەلمەيتتى . هەرۇدا بولسا يىلاننى ئېگىز ئاسماندىن يەرگە تاشلاپ ئۆلتۈرەتتى .

مانا شۇ ئادەتتى ئۇچۇن هىندىلار هەرۇدانى مۇقەددەس قۇش دەپ ئەزىزلىشەتتى . رىۋايەتلەردىن قارىغاندا ، گۈزەللىك ۋە غەلىبە مەبۇدىسى لاكشمۇ هەرۇدانىڭ قاناتلىرى ئۈستىدە ئولتۇرارمىش . ئىلگىرى ئەكبەر-نىڭ خىيالىدا ئەپسانىنى ۋەقەلىكلەردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ئېنىق چېگرا بار ئىدى . هازىر شۇ چېگرا يوقالغان ، ئۇنى گويا سەل ئېلىپ كەتكەن-دى . شۇ سەۋەبلىك ئۇ يېنىدا ئۇچۇپ ئۆتكەن هەرۇدانىڭ قىزغۇچ قاناتلىرى ئۈستىدە هاۋا دولقۇنىغا ئوخشاش گىرىمسەن بىر نەرسىنى كۆرگەندەك بولدى ـ دە ، « لاكشمى دېگەن شۇمىدۇ ! » دەپ ئويلىدى . كېچىلىرى ئۇنىڭ چۈشىگە تۆت قولى ، بەش يۈزى بار دىۋە كىرىپ قالاتتى . قەھرـ غەزەپ بابىدا هېچكىم دىۋىگە تەڭ كېلەلمەيتتى . ئىككى كۆزىدىن سىرت پېشانىسىدە ئۇچىنچى بىر يوشۇرۇن كۆزى بار ئىدى . هەقىقىي غەزىپىكەلگەندە ، شۇ ئۇچىنچى كۆزى بىردىنلا ئېچىلاتتى ـ دە ، ئوت چاچاتتى . دىۋە تىكىلىپ قارىغاندا ، ئادەم ياكى باشقا جانلىقلار شۇ كۆزىنىڭ تەپتىدىن كۆيۈپ كۈل بولاتتى . دىۋە بويىنىغا ئورام ـ ئورام يىلانلارنى ، ئادەملەرنىڭ باش سۆڭەكلىرىنى يىپقا تىزىپ مارجان قىلىپ ئېسىۋالاتتى . پولات گۈرزىسىنىڭ ئۇچىغمۇ ئادەم-نىڭ باش سۆڭىكى قاپلانغانىدى . چۈنكى ئۇ گۇناهكارلارغا جازا بەرگۈچىدۇر .

ئەكبەر ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى ۋەقەلىك بىلەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋە ئىلاهىي نەرسىلەرنىڭ چېگرىسىنى بۇزۇۋەتكەن . ئۆزىنى يەردىن ئۈزۈپ ئېلىپ ئاسمانغا ئاچىقىپ كېتىۋاتقان نەرسىنىڭ ئۇلۇغلاشلىرىنى ئاقىۋىتى ئىكەنلىكىنى تېخى سەزمەيتتى . پە-

قەت « داھىي ! » ، « مەھدىي ! » دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغانسېرى ئۆزىنى يالغۇز ، ھەممىدىن ئايرىلغان ، كېرەكسىز ئادەمدەك ھېس قىلاتتى .

ئۇنىڭ روھى سۇلغۇن ئىدى . سەۋەبىنى گويا جالالىدىن رۇمى ئاللىقاچان ئېيتىپ كەتكەن : « تېنىڭ ئاتتۇر ، روھىڭ ــ ئۇنىڭ چەۋەندازى ، شۇنى بىلكى ، ئات ئوزۇقى چەۋەندازغا ئوزۇق بولماس ! »

ئىلگىرى ئەكسىچە كۆپرەك ئۆز بەدىنىنى پەرۋىش قىلاتتى . ئەمدى قارايدىغان بولسا ، ئۇ نوقۇللا ئات بېقىپ ، چەۋەندازنى ئاچ قالدۇرغانىكەن . ھازىر شۇنىڭ ئەكسىنى قىلىپ ، يېيىش ـ ئىچىشتىن ئۆزىنى چەكلىدى ـ دە ، مەنىۋى ئوزۇق بېرىدىغان ئىلىم ـ پەن ئىچىگە ، سوپىلار ۋە ھىندى دانىشمەنلىرى تەلىماتىغا قايتا ـ قايتا شۇڭغۇپ ، ئۆزىگە كېرەكلىك مەنىۋى گۆھەرنى ئىزدەشكە باشلىدى .

روھ ، ئەقىل ، قەلب ، كۆڭۈل ــ بۇلار تەبىئەتتىكى تۆت زاتقا ئوخشايدۇ . ئىنسانىدىكى پۈتۈن مەنىۋى دۇنيا شۇ تۆتىدىن تەركىب تاپقان ـ گرېك پەيلاسوپلىرىنىڭ ھەممىسى روھ بىلەن تەنىنىڭ ، كۆڭۈل بىلەن ئەقلىنىڭ ئارىسىدىكى زىددىيەتلەردىن داد دەپ ئۆتكەن . ئەكسىچە نىڭ ئۆزىمۇ ھازىر شۇ ئىچكى زىددىيەتلەردىن قۇتۇلالماي ئازاب چېكىپ يۈرۈپتۇ . ئارقىغا ئۆرۈلۈپ قارىسا ، قانچىلىك غەلىبىگە ئېرىشكىنى ، قانچىلىك دۆلەت ، ئابرۇيغا ئىگە بولغىنى ئۇنى قانائەتكە ۋە مەمنۇنىيەتكە ئۈندەيتتى . ئەمما ، دىلىغا نەزەر سالسا ، ئۆزىدىنمۇ ، ئەتراپىدىكى ھاياتتىنمۇ كۆڭلى سۇ ئىچمەيتتى . تېخى ئەمەلگە ئاشمىغان ئىستەك ـ ئارزۇلىرى ناھايىتى كۆپ . ئۇلارغا قاچان يېتىشىدۇ ؟

شۇنداق چاغلاردا ، گويا ئابدۇلھەمىد غەززالى دېگەن پەيلاسوپ ئۇنى ئاگاھلاندۇراتتى : « ئىككى بېقىنىڭنىڭ ئارىسىدىكى كۆڭلۈڭ ــ سېنىڭ ئەشەددىي دۇشمىنىڭدۇر . »

ھىندى پەيلاسوپلىرىمۇ كۆڭۈلنى ئۇنىڭ تاشقى مەنبەلىرىدىن ئۈزۈۋىش لازىملىقىنى ، ھېچكىم يوق بىر ئورماندا ئۆز قەلبىگە قۇلاق سېلىپ ، دىلىدىكى مۇقەددەس تۇيغۇلارغا بېرىلىپ ياشاشنى مەسلىھەت بې-

ريشەتتى .

ئەكبەر شۇ مەقسەتتە ھىمالايا تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى ئورمانزار بەرەگە كېلىپ ياشىماقتا . بۇ يەرگە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كەلگەن بەش يۈزدىن ئارتۇق بەگ ـ مۇلازىملار ، قوروقچى ۋە خىزمەتكەرلار بەرەنىڭ سۇپىلىق بېغىدىكى كۆل بويلىرىغا چېدىر تىكىپ ئورۇنلاشتى . بىر چاغلاردا كامران مىرزا بەرپا قىلغان بۇ سۇپىلىق باغقا ئەكبەر ئون ياش ۋاقتىدا بىرىنچى قېتىم دادىسى بىلەن كەلگەنىدى . شۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىل ئۇنى نە كويلارغا سالمىدى ! مانا يېشى ئوتتۇز سەككىزگە بارىدى ، ھېلىمۇ ئۆزىنى ناھايىتى دىتسىز ھېس قىلاتتى . خىيالىنى پۈتۈن بىر مۇقەددەس تۇيغۇ ئەتراپىغا يىغالمايتتى . ئۇنىڭ ئىستەكى شۇكى : تېنى روھىغا سۆزسىز ئىتائەت قىلسا ، يۈرىكى نەپسىدىن پاكلانسا : ئۇ ئۆزىدىنمۇ دۇنيادىنمۇ مەمنۇن ۋە رازى بولسا ! سوپىلار بۇنى « ئارىغلىق » دېيىشىدۇ ، ھىندى پەقىرلىرى « سەمەدھي » دەپ ئاتايدۇ . لېكىن ھەر ئىككىسىنىڭ ماھىيىتىدە كامىل ئىنسانلىققا ئىنتىلىش بار .

ئەكبەر تەبىئەتتىكى پاكلىقنى ، گۈزەللىك ۋە تەڭپۇڭلۇقنى كۆ-رۈپ ھەۋىسى كېلەتتى . نېمىشقا ئۇنىڭ دىلىدا تەبىئەتتىكى ئۇيغۇنلۇق يوق ؟ بۇ سوئالغا جاۋابنى يەنە رۇمىنىڭ خىتابىدىن ئاڭلايتتى : « كۆ-زۈڭنى يۇم ، كۆزگە ئايلانسۇن كۆڭۈل ! »

ئەكبەر كۆز ئالدىدا تۇرغان تەبىئەتتىنمۇ ئۇلۇغراق ، ئۇنىڭدىنمۇ ئەبەدىيرەك مۇتلەق ھەقىقەتنى قەلب كۆزى بىلەن كۆرۈشكە ۋە روھىنى ئۇنىڭغا قوشۇۋېتىشكە ئىنتىلەتتى . لېكىن بۇنىڭغا مۇۋەپپەق بولالمايتتى .

تەقدىر ئۇنىڭغا شۇنچە كۈچ ـ قۇۋۋەتنى ، ئىستېداتنى ، قۇدرەت-لىك دۆلەتنى نېمە ئۈچۈن بەرگەن ؟

بۇ سوئالغا بىر چاغلاردا ئەكبەر زىيارەتكە بارغاندا مۇيىنىددىن چەشتى مەقبەرسىدىن بەرەگە كەلگەن مۇرتەزا ئەھمەدخان ئۆزىچە جاۋاب بەردى . ئۇ شېئىرنى ناخشىغا ئوخشاش ئېيتىدىغان خۇش ئاۋاز ناخشىچىلار بىلەن ئەكبەرنى ئۇلۇغلاپ ناخشا ئېيتتى . كېيىن ئەكبەرنىڭ قارىشىدا تىز چۆكۈپ ، ئۇنىڭغا سەجدە قىلىشقا باشلىدى :

ـــ سىز مىڭ يىلدا بىر كېلىدىغان داھىي ! دۇنيادا ئادالەت ئور-
نىتىش ئۈچۈن خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن مەھدىيسىز !
زور ئېتىقاد ، ئىشەنچ بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆزلەر ئەكبەرگە
شۇنداق تەسىر قىلدىكى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئېقىشقا باشلىدى . ئۇ
كۆز يېشىنى ئېرىتماستىن ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، ئورمانىدا بىر
ۋاقىتچە يالغۇز ئايلىنىپ يۈردى .
بەلكى مۇرتەزا ئەھمەدخانىڭ گېپى راستتۇ ـ ھە ؟ ئۇنىڭغا ئايان
بولمىسا ، كامالى ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد بىلەن شۇنداق دەمتى ؟ لېكىن ئەگ
بەرنىڭ ئەمەلىي ئىشتا ئېنىق دەلىللەرگە تايىنىپ ئۆگەنگەن ئەقلى بۇ
گەپكە ئېرەنىشمەيتتى .
ئاسماندىنمۇ بىرەر بېشارەت بولسا ئىدى ، ئەكبەر ئۆزى-
نىڭ ئەقل ـ ئىدراكىنى سۆزسىز ئىشەنمۇرگەن بولار ئىدى . ئۇ ئۆزى
يالغۇز تاغ تۆپىسىگە چىقاتتى ، ئۇيقۇسىز كېچىلىرى شام يورۇقىدا خىيال
سۈرۈپ ئولتۇراتتى . ئۇستىدىن بىرەر گۇمبۇرلەش ياكى ۋارقىراش
ئاڭلانسا ، « تەڭرىدىن ۋەھي كەلدىمكىن ؟ » دەپ ۋۇجۇدىنى تىترەك
باساتتى ، روھىدا زىلزىلە قوزغىلاتتى . لېكىن ، دىققەت بىلەن ئاڭلىسا ،
بۇلار يىراقلاردىكى گۈلدۇرماما ئاۋازى ياكى ئورماندىكى يىرتقۇچلارنىڭ
ھۆركىرىگەن ئاۋازى بولۇپ چىقاتتى .
مۇرتەزا ئەھمەدخاندىن سىرت شەيخ مۇبارەكمۇ ئەكبەرنىڭ
مەھدىيلىكىنى ئىسپاتلاشقا ھەرىكەت قىلماقتا . ھىجرىيىنىڭ مىڭىنچى
يىلى يېقىنلاشقانىدى . شەيخ مۇبارەك مۇسۇلمان ئالىمىدە ئەكبەردىن
قۇدرەتلىكرەك پادىشاھ يوق دەپ ھېسابلايتتى . ئۇنىڭچە مەھدىيلىككە مۇ-
ناسىپ باشقا ئادەم يوق . شۇڭا ، شەيخ مۇبارەك ئەكبەرنىڭ تېزراق
مەھدي دەپ ئېلان قىلىنىشىنى ، شۇ ئارقىلىق ئابدۇللا ئەنسارى باشلىق
روھانىيلار ھاكىمىيىتىنىڭ يوقىتىلىشىنى ئارزۇ قىلاتتى . ئەكبەر مەھدي
بولغاندا كىيىشى كېرەك بولغان ئۇلۇغۋار ساماۋى كىيىملەرگە شەيخ مۇ-
بارەك بۇيرۇتما بەرگەنىدى .
بۇنى ئاڭلىغان ئەكبەرنىڭ روھى ئاسمانغا تەلپۈنەتتى . ئەمما ،

تېنى هامان يەردىن كۆتۈرۈلمەيتتى . خىيالىدا ۋەقەلىك بىلەن ئىلاھىيەت بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كەتكەن چاغلاردا ئۇچ كۆزلۈك تەڭرى دىۋە نائىل ئاملىق ئۆكۈزىگە مىنىپ ، ئۇدۇلىدىن ئۆتكەندەك بولاتتى . بىردىن ھوشىنى يىغىپ قارىسا ، سۇپىلىق باغدا يالغۇز ئولتۇرغىنىنى كۆرەتتى . بۇ يەردە نە دىۋە ، نە نائىل كۆرۈنمەيتتى . شۇ چاغدا « ئەقلىمدىن ئېزىۋاتامدىمەن نېمە ؟ » دېگەن ئۇي تېنىنى شۇركۈندۈرۈپ قويياتتى .

× × ×

كەچ كىرىپ ئورمان دەرەخلىرى سۇپىلىق باغدىكى كۆلگە ئۇزۇن ـ ئۇزۇن سايە تاشلاپ تۇرغان پەيتتە ، ئەكبەر خىيال سۈرۈپ بۇلاق بويىدا ئولتۇراتتى . سەككىز يىگىت سۇپىلىق باغقا كۆتۈرۈپ كىرگەن زەرلىك تەختىراۋان بۇلاقتىن پەسرەك جايدا توختىدى . كۈتۈلمىگەندە ، ئۇنىڭدىن ھەمىدە بېگىم چىقىپ كەلدى . ئەكبەر :« بۇ چۈشۈم بولسا كېرەك ! » دەپ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇردى :

ـــ سىز ؟ . . . ھەزرەت ئانامۇ ؟

ـــ ھەئە ، بۇ مەن ، غەمكىن ئانىڭىز ! . . .

ـــ ھە . . . مەن . . . سىزنى كىم چاقىردى ؟

ـــ كۆڭلۈم چاقىردى !

ئەكبەر ئانىسىدىنمۇ ياتسىرىغاندەك يېقىن كەلمەي جايدا جىم تۇردى . ھەمىدە بېگىم ئاردىكى يولنى دادىل بېسىپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئەكبەرنى باغرىغا بېسىپ يىغلاپ تاشلىدى :

ـــ ئەكبەرجان ، ئانىڭىزنىڭ سىزگە لازىمى قالمىغاندا ، كۆزىڭىزگە كۆرۈنمەي يوق بولۇپ كەتكەنىدىم ! ئەمما ، بېشىڭىزغا مۇشكۈلات چۈشكەندە ، يەرنىڭ تېگىدىن بولسىمۇ يېتىپ كېلىمەن !

ئانا باغرىدا ئەكبەر بىر مەھەل بىغۇبار باللىق دەۋرىگە قايتقاندەك بولدى . كۆڭلى يۇمشاپ :

ـــ خۇش كەپسىز ! ـــ دېدى ۋە ئانىسىنى ئىككى ئېغىزلىق ئۆيگە باشلاپ كىردى . بېگىم يولدا ئۇسسۇزلۇقتىن چاڭقىغانىدى . ئەكبەر

گۈلاپ ئەكەلدۈردى .

ـــ سۇ كىچىكتىن ، ئاۋۋال ئۆزىڭىز ئىچىڭ بالام !

ئەكىبەر لىمون شەربىتىنىڭ تەمىنى نەچچە كۈندىن بېرى ئەمدى تېتىدى . خىزمەتكارلار ھەممىدە بېگىمگە داستىخان سېلىپ ، ئەڭ ئېسىل شىرنىلىكلەر ۋە خۇرۇچلاردىن قىلىنغان تاماقلارنى ئەكېلىشتى . بېگىم تۆت يىلدىن بېرى گۆش يېمەيۋاتاتتى ، بۈنى كۈتكۈچىلەر ئوبدان بىلەتتى . ئەكبەرنىڭمۇ بەھرەگە كەلگەندىن بېرى گۆش يېمەيۋاتقانلىقى ئانا ـ بالىنى مەنۇى جەھەتتە بىر ـ بىرىگە مەسلەكداش قىلغاندەك بولدى . تەملىك كۆكتاتلاردىن پىشۇرۈلغان تاماقلارنى ھەممىدە بېگىم ئەتەي ئىشتىها بىلەن يېدى . ئۈنىڭ تەسىرىدە ئەكبەرمۇ لېگەنگە تېز ـ تېز قول ئۈزىتىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمىدى . كىندىك قېنى ئار-قىلىق ئۆتكەن گۆدەكلىك تۈيغۇلىرى ئەكبەرنى ئەسلىگە قايتۇرۇۋاتقان-دەك ، ۋەقەلىك بىلەن خىيالىي ئىشلارنىڭ ئارىسىدىكى چېگرا تۇمان ئا-رىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقاندەك بولاتتى . لېكىن ، ئايلار داۋامىدا ئۈنىڭغا سىڭدۈرۈلگەن مەھدىيلىك ئەپسۇنى ئاسانلىقچە تارقايدىغاندەك قىلمايتى . ئانا ـ بالا سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغاندا ، ئەكبەر بىرنەچچە قېتىم تۇختاپ ئاسمانغا قۇلاق سالدى . ئۈنىڭ تەڭرىدىن ئىلاھىي ۋەھىي كېلىشىگە ئەستايىدىل ئىشىنىپ يۈرگىنىنى ھەممىدە بېگىم ئەمدى بىلىپ يەتتى .

ئاخشىمى ئەكبەر سامە دېگەن گىياھنىڭ سۈيىدىن تەييارلانغان شەربەتنى ئىچتى .

ـــ سامە ھىندىلاردا مۇقەددەس گىياھ ھېسابلىنىدۇ ، ـــ دەپ ئانىسىغا چۈشەندۈردى ئۇ ، ـــ ئاخشىمى ئايدىڭدا تاغدىن تېرىپ كې-لىنىدۇ . ئۈنى ئالتۇن ئۈزۈك تاقالغان بارماقلار بىلەن ئېزىپ ، شەربىتىنى ئەگلەكتە سۈزۈپ پاكلايمىز . بىر ئىككى كۈن تۇرغاندىن كېيىن ئىچە-لىدۇ ، يەڭگىل كەيپ قىلىدۇ ، ئەمما بۇ ئىلاھىي كەيپ سانىلىدۇ .

ھەممىدە بېگىم سامەدىن بىر پىيالە ئىچىپ ياتقانىدى ، كېچىسى ياخشى ئۇخلىيالمىدى . براخمانلارنىڭ كېچىچە سامەنىڭ كەيپى بىلەن

هندىچه دۇئالارنى ئوقۇپ ، ئۇخلىماي چىقىشلىرى ئېسىگە چۈشتى ـ ده ، ئەكبەرنى قىيناپ يۈرگەن ئۇيقۇسىزلىقلارغا سامەنىگىمۇ سەۋەب بولغانلىقنى ھېس قىلدى . ئەتىسى ئەكبەرگە تۇركىي ئىچىملىكى قىمىزنى ئەسلەتتى :

ـــ كابۇلدا ئۆسمۈر چېغىمىزدا قىمىز ئىچكىنىڭىز يادىڭىزدىمۇ ؟ بۇ ، ئەجدادلىرىمىز ئارقىلىق قېنىمىزغا سىڭگەن ئادەت . . .

ـــ ھىندى ئىستىقلىرىدا قىمىز ئېغىر كېلىدۇ .

ـــ ئەما بەرە سالقىن ئىكەن . بىر تەرىپى تاغ ، بىر تەرىپى دەريا .

ئانىسىنىڭ قىمىز ئىچكۈسى بارلىقىنى سەزگەن ئەكبەر خىزمەتچىنى چاقىرىپ :

ـــ چاغاتايخان تاشكەندى قىمىزخور ئىدى ، بېرىپ ئېيتىڭ ، بىزگە تېپىپ بەرسۇن .

شۇ كۈنىلا قىپچىزىل كومزەكتە بىر قىمىز تېپىپ كېلىندى . ھەممىدە بانۇ ياغدا پىشۇرۇلغان تەملىك غىزالارنى بۇيرۇدى ، ئۆزى بىر كاسا قىمىز ئىچتى ، كېيىن ئەكبەرگە بىر تېمىمۇ قويماي ئىچۈردى . مۇزدەك بۇلاق سۇيىدە سوۋۇتۇلغان قىمىز ئۇسسۇزلۇقنى شۇنداق ياخشى باستى . كى ، ئەكبەرنىڭ تېنى يايراپ ، بىردىنلا ئىشتىھاسى ئېچىلغاندەك بولدى . ئانا ـ بالىنىڭ گۆش يېمەيدىغانلىقىنى بىلىدىغان خىزمەتكارلار ئۇلارغا تۈركىيچە قايماق چۆپ پىشۇرۇپ بەردى . ئەكبەر شەربەتچىگە ئىشارەت قىلىپ ، ئۆزىگە ۋە ئانىسىغا يەنە بىر كاسىدىن قىمىز ئەكەلدۈردى . ئۇنى ئىچكەندىن كېيىن ۋۇجۇدىغا مەيىن بىر سېزىم تارقاپ ، دۇنيا غەملىرى خىيالىدىن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى . بۇگۈن ئانىسى ئىلتىماس قىلىپ ئۇنىڭغا ھەر كۈنى ئەل ياتقۇ مەزگىلىدە ئىچىدىغان سامە ئىچىملىكىنى ئىچكۈزمەي ، ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىر كاسا قىمىز بەردى .

ئەكبەر خۇپتەن بىلەن بىر ئۇيقۇغا كەتكىنىچە ئەتىسى كۈن چىققانغا قەدەر قېتىپ ئۇخلىدى .

كېيىنكى كۈنلەردە ئەكبەر ھېچكىمنى قوبۇل قىلماي يۈرگىنى

ئۇچۇن ، دۆلەت ئىشلىرى توختاپ قالغان بولۇپ ، پادىشاھنىڭ قوبۇلىغا كىرەلمەي تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغان كىشىلەر ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى . ئەكىبەرنىڭ ئوي ـ خىيالىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن مۇلازىملارمۇ پۈتۈنلۈك ئۈچىدا دەسسەپ ماڭاتتى . پۈتۈن قارارگاھ مۇگدەك باسقاندەك بوشاش قانىدى . ئەتىسى ئەكبەر ئۇخلاپ ياتقان چاغدا ، ئەبۇلفازل بىلەن راجە بىربال ھەمدە بېگىمنىڭ ھوزۇرىغا كەلدى .

ـــ ياخشى ئۇخلاۋاتقان بولسا ، بۇ ، ساقىيىش ئالامتى ! ـــ دېدى ئەبۇلفازل سۆيۈنۈپ ، ـــ پادىشاھىمالەم بۇگۈن بىزنى قوبۇل قىلسا ، ھەل قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلار بار ئىدى .

ھەمدە بېگىم باش چايقىدى .

ـــ مەۋلانە ، سەۋر قىلىڭ . گۈجارەتتە ئۈنىڭ مەستلىكى بىر كۈندە تارقىغانىكەن . « مەھدىي » ، « داھىي » دەپ ئاي ـ ئايلاپ دۈگا قىلدىڭلار ، بۇنىڭ كەيپىنىڭ تارقىلىشى ئۈچۈن خېلى ۋاقىت كېتىدىغان ئوخشايدۇ .

ـــ شۈكۈرلەركى ، ھەزرىتىم سىز بىلەن ئىناق .

ـــ ماڭا ئۇنىڭ خاس ھەكىمنى چاقىرىپ بېرىڭلار ، ـــ دېدى ھەمدە بېگىم ، ـــ بار مەسلىھەت داۋا قىلايلى .

خاس ھەكىم بەھم نەدە ئەكبەرگە قۇۋۋەتلىك تائاملارنى كۆپرەك بېرىشنى مەسلىھەت قىلدى . شۇ مەسلىھەت بويىچە ، ھەمدە بېگىم ناشتىلىق چايدا بەدەنگە قۇۋۋەت بېرىدىغان قايماق ۋە سېرىق ماينى كۆپرەك سېلىپ بەردى . چۈشتە ئەكبەر ئۇسساشقا باشلىغاندا ، ئانا ـ بالا قىمىز ئىچىشتى . تېۋىپنىڭ دېگىنى بويىچە سەۋزىنى ، كەكلىك گۆشى بىلەن پىشۇرۇپ يېگۈزدى ۋە سۈيىنى ئىچكۈزدى . ئەكبەرنىڭ كەيپىياتىنىڭ ياخشىلىنىپ بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھەمدە بېگىم ئۇنىڭغا روھ ۋە تەننىڭ بىرلىكى ھەققىدە سەلىم ئاتا ئېيتقان سۆزلەرنى ئېيتتى :

ـــ ئىنسانمۇ دەرەخكە ئوخشاش ماددى يىلتىزلاردىن ئوزۇقلىنىدىكەن ، شاھ ئوغلۇم ! قان بىلەن قوشۇلغۇچى ئوزۇق روھقا قۇۋۋەت بېرىدىكەن .

— لېكىن ، نەپس بىلەن كۆڭۈل روھنىڭ دۈشمىنىدۇر ، — دېدى ئەكبەر .

— كۆڭۈل پاك بولسا ، روھقا زىت كەلمەيدۇ . ھىندىلارنىڭ كۆڭۈل ھەققىدىكى پىكىرلىرى ئېسىڭىزدىمۇ ؟ كەرمە — بىزدىكى كۆڭۈلگە ئوخشاش تەبىئىي ئېھتىياجلارنى ، قىزىقىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن . بۇنىڭسىز ياشىغىلى بولمايدىكەن .

— ئەمما ، جان دېگەننى يېپىشقاق ماتاغا ئوخشىتىدۇ . ھاياتنىڭ پۈتۈن كىر - پىرى شۇ ماتاغا يېپىشىدۇ .

ھەممىدە بېگىممۇ جان تەلىماتىدىن خەۋەردار ئىدى . جان تەلىماتى تىرىك جانىۋارلارنىڭ گۆشىنى يېيىشكە شۇنىڭ ئۈچۈن قارشىكى ، ئىنسان ئۆلگەندە جېنى باشقا بىرەر جانلىققا ، يەنى ياكى ئۆچكىگە ، قويغا ، يا يىلانغا كۆچىدىكەن . جان تەلىماتى تەرەپدارلىرىنىڭ جانىۋارلارغا رەھىمدىللىكىدىن سىرت ، بىردىن ئارتۇق خوتۇن ئالمايدىغان تەرەپلىرى ، ئىمان - ئېتىقادى بۇنىڭغا يول قويمايدىغانلىقى ھەممىدە بېگىمگە خۇش ياقتى :

— جان تەلىماتچىلىرىنىڭ كەرمەنى كىر چاپلىشىدىغان ماتاغا ئوخشاتقانلىقى توغرا ، — دېدى بېگىم ، — لېكىن ئۇنى تېز - تېز تازىلاپ تۇرۇش كېرەك ، دېيىشىدۇ . ئاخىر كەرمەمۇ ھايات بولامدۇ ؟ ئىچىش ، يېيىش ، پىكىر قىلىش ، پەرزەنتلىك بولۇش — ھەممىسىگە كۆڭۈل باش بولماي ئىلاجى يوق .

— لېكىن كۆڭۈلنى ئىمان ۋە ئىنساپ كوچىسىدا ماڭغۇزۇش بەك مۇشكۈل ئىش .

— نېمىشقا ؟ كامىل ئىنسانلاردا ھەمىشە روھ كۆڭۈلگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ . ئەقىل بىلەن دىل جۈپ قاناتلاردەك بىرگە پەرۋاز قىلىدۇ .

— دېمەك ، مەن تېخى كامالەتتىن بەك يىراقتىمەن ، — دېدى ئەكبەر ، — روھىم دائىم ئاسمانغا تەلپۈنىدۇ . ئەمما ، تېنىمنى روھىم كۆتۈرۈلگەن يۈكسەكلىككە ئېلىپ چىقالماي ئارا يولدا ، مۇئەللەقتە قېلىۋاتىمەن .

ئەكىبەرنىڭ ئۆزىنىڭ روھىي ھالىتىگە توغرا باھا بەرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ھەمدە بېگىم كۆڭلىدە « خەيرىيەت ! » دەپ قويدى ھەمدە ئۇنى مۇئەللەق جايدىن تېزراق يەرگە قايتۇرۇپ چۈشۈرگۈسى كەلدى .

— مەن ئۆتكەن ھەپتە چۈشۈمدە ھۇماي قۇشىنى كۆرۈپتىمەن ، — دېدى ھەمدە بېگىم ، — قاناتلىرى بۇگۈنكىدىنمۇ بەھەيۋەت . بېشى ، بوينى شىرغا ئوخشايمىش . ئادەمنىڭكىدەك ئىككى قولى بارمىش ، تاغ ئېتىكىدە ئادەملەر توپلانغانكەن . ھۇماي قۇشى قولىدا يوغان بىر كىتابنى تۇتۇپ ئۇچۇپ كېلىپ ، تاغ چوققىسىغا قوندى . ئادەملەر ئۇنىڭغا قاراپ يۇگۈرۈشتى . ھۇماي كىتابنى تاشلاپ ئۇچۇپ كەتتى . تاغقا ھەممىدىن ئاۋۋال يېتىپ بارغان تۆت ـ بەش ئادەم ھېلىقى كىتابنى « مەن ئالاي ، مەن ئالاي ! » دەپ تالىشىپ قېلىشتى . بىر ـ بىر رىگە بەرگۈسى كەلمىگەندىن كېيىن ، ئۇنى تۆت ـ بەش بۆلەك قىلىپ بۆلۈپ ، ھەر تەرەپكە ئېلىپ كېتىشكە باشلىدى . شۇ چاغدا سىز پەيدا بولدىڭىز . « توختاڭلار ، ياخلىت كىتابنى پارچىلاپ ئېلىپ كېتىش گۇناھ بولىدۇ » دەپ ئۇلارنى قايتۇرۇشقا ئۇرۇندىڭىز . لېكىن ئۇلارنىڭ بىرىنى ياندۇرسىڭىز ، باشقا بىرى تۇتۇق بەرمەيتتى . ئەزبىرايى ئېچىنغىنىمدىن « ئۇھ ! » تارتىپ ئويغىنىپ كېتىپتىمەن .

ئەكبەر ئويلىنىپ قالدى ـ دە :

— ياخشى چۈش كۆرۈپسىز ، — دېدى ، — كىتاب ھەققەت دېمەكتۇر . كىشىلەرنىڭ ھەققەتنى پارچە ـ پارچە قىلىپ ھەر تەرەپكە ئېلىپ كەتكىنى راست . مەنۇيەتمۇ پارچىلاندى ، ھەر كىم ئۆز ئىلكىدىكى ھەققەتنى ۋە مەنۇيەتنى تۇتۇپ تۇرغان تۇرۇپ ، باشقىلارنىڭ قولىدىمۇ ھەققەت ۋە مەنۇيەتنىڭ بارلىقىنى تەن ئالمايدۇ . « پەقەت مەن ھەق ! » دەپ باشقا خەقلەرنى كەمسىتىدۇ . ئۆزئارا ئۇرۇشلار ، دىن ۋە مىللەت ئايرىشلار مانا مۇشۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدۇ . . . سىز چۈشىگىزدە كۆرگەن كىتابلارنىڭ پارچىلىرىنى ئادەمزات بىر جايغا يىغىپ ، مۇكەممەل ھالغا كەلتۈرگۈچە ، دۇنيادا ئادالەت ئورنىتىپ بولغىلى بولمايدۇ . مېنىڭ ئارزۇيۇم چېچىلىپ كەتكەن ئۆلكىلەرنى بىر دۆلەت قە-

لىپ قوراشتۇرۇشلا ئەمەس ، بەلكى پارچىلىنىپ كەتكەن ھەقىقەتنى بىر ئۇلۇغ مەركىزى نۇقتىغا يىغىشتۇر .

ـــ ئىلاھىم بۇ ئارزۇيىڭىزغا يېتىك ، شاھ ئوغلۇم . تۇركىي ئۇ-لۇسىدىن چىقىپ ، ھىندىستانغا پەرزەنت بولدىڭىز . ئەمدى بىلسەم ، بىر ئۇلۇسنىڭ قەلبىنى يېرىپ چىققان ئادەم پەقەت ئىككىنچى بىر خەلقنىڭ پەرزەنتى بولۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالالمايدىكەن . دېڭىزغا قۇيۇلغان دەريا پۇتۇن دۇنيا كەڭلىكلىرىگە چىقىدىكەن . شۇنىڭغا ئوخشاش ، سىزمۇ ئۆز خەلقىڭىز ، ئۆز مەملىكىتىڭىز دائىرىسىدىن ھالقىپ ، ئومۇمىي ئىنسانىيەتكە دائىر مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا بەل باغلىدىڭىز . مەنىۋىيەت بابىدا ئەجدادلىرىڭىزنىڭ ھېچبىرى بۇنداق مۇرەككەپ مەقسەتلەرنى ئۆزىگە نىشان قىلغان ئەمەس ، سىزدە غايەت زور ئىستېدات ۋە غەيرەت بار ، ئەمما مەن چۈشۈمدە « ئۇھ ! » تارتىپ ئويغانغىنىمنىڭ سەۋەبى سىز « يالغۇزلۇق قىلدىڭىز ، بالام ! » كىتابنى پارچىلاپ ھەر تەرەپكە قايتقانلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ئادەم قانداق تۇتالايدۇ !

ـــ يېنىمدا ھېچكىم يوقمىدى ؟

ـــ ياق . سادىق ئەمىرلىرىڭىز نېمىشقا كۆرۈنمەيدۇ ؟ ئەزىز كۆ-كە ، مەن سىنىخ ، راجە بىربال ، ئەبۇلفازل . . . ھەممىسى سىز ئۇچۇن جېنىنى بېرىشكە تەييارغۇ !

ئەكسىچە كېيىنكى چاغلاردا ئۆزىگە چېكىنگۈسى ۋە يالغۇز يۈر-گۈسى كېلىپ ، ئەڭ يېقىن كىشىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنىڭ توغرا بولمىغانلىقىنى ئەمدى ھېس قىلىشقا باشلىدى . ئانىسى ئۇنىڭ ھوشيار تۇرۇشى ئۇچۇن ئەگرەدە بولغان بىر پاجىئەنى سۆزلەپ بەردى :

ـــ سىز كېتىپلا ئەگرەدىكى سەدىرلەر سۇدۇرى ۋەخپە ۋە دىن ئىشلىرى ۋەزىرى ئابدۇنەبى يەنە دىنىي نىزالارنى ئەۋج ئالدۇردى . سىزغۇ مەسچىتلەرنى قۇرۇش بىلەن بىللە بۇتخانىلارنى قۇرۇشقا رۇخسەت قىل-ماندىڭىز . لېكىن ، ئابدۇنەبى بارلىق تاختايلارنى مەسچىت يېنىغا يىغ-دۇرۇپتۇ . بۇتخانا ئۇچۇن تاختاي بەرمەپتۇ . بۇتخانا قۇرۇلۇشى توختاپ قالغاندىن كېيىن ، كېلىنلىرىمىز جادەبەيگە يېقىن بولغان براخمان ئۆز

قەۋملىرى بىلەن كېلىپ ، تاختايلارنىڭ بىر قىسمىنى سەدىرلەر سۇدۇرۇ-
دىن رۇخسەتسىز ئېلىپ كېتىپ ، بۇتخانا قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىپتۇ . مۇھ-
تەسىپ بۇنى بىلىپ قېلىپ براخماننى قاماققا ئاپتۇ .

— مەن بۇنى ئاڭلىغانتىم ، — دېدى ، — مەن سەپەردىن يا-
نۇچە براخمان تۇتۇپ تۇرۇلسۇن دېگەنىدىم .

— ئەمما ، براخمان قاچاقچى بولغانمىش . راستىمۇ ـ يالغانمۇ
بىلمىدىم . « سوراق پەيتىدە ، براخمان مۇسۇلمانلارنى ھاقارەت قىلدى ،
كېچىسى قاچاقچى بولدى » دېگەن باھانە بىلەن سەدىرلەر سۇدۇرى
ئۇنى قەتلى قىپتۇ .

— ھەي ، جاللاتلار !

— ئەڭ يامان پاجىئە كېيىن يۈز بېرىپتۇ . براخماننىڭ تۆت
خوتۇنى بار ئىكەن . شۇلاردىن ئۈچى « سەتى » قىلىپ مۇردا بىلەن
ئۆزلىرىنى بىللە كۆمدۈرۈپتۇ . بۇنى جادەھەيي ئاڭلاپ بەك يىغلىدى !
ئايالارنىڭ قېرىنداشلىرى ۋە براخماننىڭ قەۋملىرى بۇ ئادالەتسىزلىكتىن
قەھرى تېشىپ تۇرۇپتۇ . شۇ ئابدۇنەبىدەك جاھىللارغا ئادەم ئۆلتۈرۈش
ھوقۇقىنى كىم بەرگەن ؟

— شەرىئەت بەرگەن ، — دېدى ئەكبەر ، — ئەگەر مېنىمۇ
دەھرىيلىكتە ئەيىبلەپ ، رەئىيەت بىلەن بەرىيەتنى ئىشەندۈرسە ، ئۇلار
شەرىئەتكە تايىنىپ مېنىمۇ قەتلى قىلىشى مۇمكىن .

— بۇلار شەرىئەتنى شۇ دەرىجىدە سۇيىئىستېمال قىلىدىغان بول-
سا ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا شەيخ مۇبارەكتەك ھالال ئادەملەرنى قويسىڭىز
بولمامدۇ ؟

ئەكبەرنىڭ كۆپتىن بېرى كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇسىمۇ شۇ
ئىدى . ھازىر بۇ ئارزۇ يېڭى بىر كۈچ بىلەن قايتىپ كەلدى . ئۇنى ئە-
مەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن يەنە پايتەختكە قايتىش كېرەك .

— پايتەختتە تادەرمالمۇ سىزنىڭ يولىڭىزغا ئىنتىزار ، — دېدى
ھەمىدە بېگىم ، — ئۇ سېلىقىنى بىكار قىلىش ئۈچۈن يېتەرلىك مەبلەغ
توپلىغانىكەن .

يەردە شۇنچە ئىشلار تۇرسا ، ئاسماندىن ۋەھىي كۆتۈپ ئولتۇر-غىنى ئەمدى ئەكبەرگە غەلىتە تۇيۇلدى . ھەمىدە بېگىم ئۇنى تېزراق ئاۋۇالقى ھالىتىگە قايتۇرۇش ئۈچۈن ئىزتىراپ بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ شاھ ئوغلۇم ، شەيخلەر سىزنى يەردىن ئۈزۈپ ئېلىپ ، ئاسمانغا چىقىرىشماقچى بولۇۋاتىدۇ ! مېنىمۇ ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئانىسى بۇۋى مەريەمگە ئوخشىتىپ ، مۇبالىغە قىلىشۋاتىدۇ . لېكىن مەن بۇۋى مەريەم ئەمەس ! شۇنىڭ ئۈزى ماڭا يەتكۈلۈكتۇر ! تەڭرىنىڭ ئالدىدا گۇۋاھلىق بېرىمەنكى ، سىزگە بىر ئەمەس يەتتە ئانا ئاق سۈت بەرگەن . شۇڭا مەن سىزنى مەھدىي ئەمەس ، ئادەم پەرزەنتى دەپ بىلىمەن !

ئەكبەر ماقۇللىغاندەك باش لىڭشىتتى . خىيال قۇشىنىڭ ئاسماندىن يەرگە چۈشۈشى ئۇنىڭغا يېڭىلىق تۇيۇلدى . قويۇق بۇلۇتتەك تۈيۈلار كۆچلۈك شامال بىلەن تارقاپ كەتكەندەك بولدى . ئوغلىنى بۇلۇت ئارىسىدىن چىقىرىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئانا ئىلھام ۋە ئېھتىرام بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ سىز ئەپسانىۋى شەخس ئىسكەندەرگە ئوخشاش چوڭ نام ئاتاق قازاندىڭىز ، ئەكبەرجان ! ئەلىشىر ناۋايىنىڭ « خەمسە » سىنى ئوقۇغانسىز . سەددى ئىسكەندەر داستانى يادىڭىزدىمۇ ؟ ئاشۇ يەردە ئارىستوتېل ، سوقرات ، ئەپلاتۇندەك ئالەمشۇمۇل دانىشمەنلەرنىڭ نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى بىر ئەسلەپ بېقىڭ !

ئەكبەر « سەددى ئىسكەندەر » نى خىيالىدىن قايتا ئۆتكۈزگەندە ، بىر نەرسىدىن ھەيران بولدى . ناۋايىنىڭ جاھان خەلقلىرىنى ئادالەتكە ۋە روھىي يېقىنلىققا ئۈندەپ يازغان تۈركىي داستانى ئەكبەرنىڭ مىللىي ئاداۋەتلەر ۋە دىنىي نىزالارنى يوقىتىش ئېتىقادىغا نەقەدەر ھەمنەپەس ! داستاندىكى يەجۇجى ـ مەجۇجىلەر قانلىق ئۇرۇشلار ۋە مىللىي ئاداۋەتلەرنىڭ سىمۋولى ئەمەسمۇ ؟ سەددى ئىسكەندەر بارلىق يامۇزلۇقلارنىڭ يولىنى توسۇش ئۈچۈن قۇرۇلغانىكەنغۇ ! ئۇنى مەشرىق ۋە مەغرىبتىكى بارلىق خەلقلەرنىڭ مىللەت ، دىن ئايرىماستىن بىر نىيەت بىلەن قۇر-

غانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن .

ـــ ئەكبەرجان ، سىزمۇ سېكرىدە قۇرغان ئېتىقاد ئۆيى ئارقىلىق بارلىق ئەللەرنى روھىي جەھەتتە يېقىنلاشتۇرۇشقا ئىنتىلگەنسىدىگىز . سىزنىڭ بۇ ئىختىرايىڭىزمۇ خەتەرلىك نىزا ۋە ئاداۋەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان مەنىۋىيەت سېپىلى ئىدىغۇ ، ئاخىر ؟ ناۋايى ئىسكەندەر ئوبرازى بىلەن ئۆزى ئارزۇ قىلغان رەھبەرنى ئۇلۇغلايدۇ . ئەجدادلىرىڭىز ئارىسىدا شۇ ئارزۇنى ئەمەلىيەتكە يېقىن قىلىدىغان رەھبەر سىز ئەمەسمۇ ؟ ئاخىر سىز ئۇزاق ياۋروپادىن ، ئەپلاتۇن ، ئارىستوتېللارنىڭ ئۆلكىسىدىن ناسارا روھانىيلىرىنى تەكلىپ قىلغانسىدىگىز . ئۇلار گۈجارەتتىن ئۆتۈپ بىزگە يېقىنلىشىپ كېلىۋېتىپتۇ . ئۇلارنى كىم چىقىپ كۈتۈۋالىدۇ ؟ قەيەرگە جايلاشتۇرىسىدۇ ؟ قانچە مۇلازىملىرىڭىز سىزنىڭ قوبۇل قىلىشىڭىزغا ئىنتىزار بولماقتا ! سىز قىلىدىغان نۇرغۇن مۇھىم ئىشلار نۆۋەت كۈتۈپ تۇرىدۇ ! قانچىلىك ئادەم بىر پارچە نانغا زار ! يارەمگە موھتاج ئاجىزلار كۆپ !

ـــ راست ! ـــ ئەكبەر بىردىن ھاياجانلىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ ، « ۋەھىي كەلگەندەك » روھىدا زىلزىلە پەيدا بولدى ، ئاندىن ئۆزىگە كەلدى . كۆزلىرى ئوتتەك ياندى .

ـــ مەن ئاسماندىن كۈتكەن ۋەھىنى سىزدىن ئاڭلىدىم ، ئانا جان ! بارچە ياۋۇزلۇقلارغا قارشى سەددى ئىسكەندەر قۇرىمەن ! . . .

ـــ ئېھتىمال ، ئادەملەر بۇنى سەددى ئەكبەر دەپ ئاتىشى مۇمكىن ، بالام !

ـــ ئاجايىپ . . . دۈشمەنلىرىم قوزىلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغان يىلانلاردەك زەھەر سېپىش ئۈچۈن پەيت كۈتۈۋاتىدۇ . ئەمدى ئۇلارنى ھىند لاچىنى ھەرۇداغا ئوخشاش ، ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ ئاندىن يەرگە تاشلاپ ئۆلتۈرىمەن !

ئۇزۇندىن بېرى يولى توسۇلۇپ تاشالماي ياتقان ئېقىنىڭ يولى ئازراقلا ئېچىلسا ، قىنىغا سىغماي تېشىپ ، لاي سۆرەپ ئاقىدۇ . شۇنىڭغا ئوخشاش ئەكبەرنىڭ قەلبىدە قىسىلىپ ياتقان تۇيغۇلىرىمۇ ئەمدى قىنىغا

پاتماي سىرتىغا تەپتى . ئۇ چاۋاك چېلىپ مۇلازىم ئەشرەپخانىسى چاقىردى ـ دە ، جىددىي پەرمانلارنى بېرىشكە باشلىدى :

ـــ ئەگەرەگە ئادەم ئەۋەتىڭ . مىرداۋان تادەرمالغا پەرمانىمىز شۇكى ، سېكرىدە ، ئەگرەدە ، دېھلىدا ۋە باشقا ۋىلايەتلەردە ئاچارچىلىقتا قالغانلار ، موھتاجلار ، يېتىم ـ يېسىرلار ، ئىگە ـ چاقسىز قالغان ناتىۋانلارنىڭ ھەممىسىنى بىز بارغۇچە تىزىملىسۇن . يەنە بىر پەرمان : كېيىنكى يەتتە يىلدا ئاھالىدىن ئېلىنغان باج ـ سېلىق قانچىلىك ؟ شۇنىڭ ئېنىق ھېساب ـ كىتابى تۇرغۇلسۇن .

ـــ فەتھپۇر ۋالىيسى ئىبراھىمخانغا بۇيرۇقىمىز شۇكى ، گوئا ئارىلىدىن كېلىۋاتقان ياۋروپالىق روھانىيلارنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالسۇن ، سارايى ئىچىدىكى خاس مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرسۇن . گۈزەل جارەتتىن ئاتەشپەرەسلەر پېشۋاسى مېخبرجى كەلگەن بولسا ، ئۇنىڭغىمۇ ياخشى ئورۇن بەرسۇن .

ھەمىدە بېگىم ئوغلىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى ھەيرانلىق بىلەن كۆزىتىپ تۇراتتى . ئەكبەر ئاۋۋالقىدەك غەيرەتلىك ، ئىشچان ھالىتىگە قايتقانسېرى ، ئانىنىڭ سۆيۈنۈشى ئارتىپ باراتتى . ئەشرەپخان بولسا ئەكبەرنىڭ يۈرىكىدىن فونتان سۈيىدەك ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئارزۇلىرىنى شارتىلدىتىپ قەغەزگە يېزىۋاتاتتى :

ـــ يېزىڭ : قاسىم سەركەرگە پەرمان شۇكى ، بىز بارغۇچە تۆت قەۋەتلىك ئىبادەتخانىنىڭ ھەممە ئۆبۈلىرىنى ھەرخىل تىلدىكى كىتابلار بىلەن تولدۇرسۇن . بىز پايتەختكە قايتقاندا ، سەئىدلەر ، ئۆلىمالار ، براخمانلار ، باشقا دىن ـ مىللەت ۋەكىللىرىنى شۇ ئېتىقادخانىغا تەكلىپ قىلىمىز . ئاخىرقى پەرمان : ھازىر بەھرەدىكى بارلىق مۇلازىملارنى كەچۈرۈن سارايغا توپلاڭ . يول تەييارلىقىنى قىلسۇن . ئەتە تۇرۇپ ئۆگۈنلۈككە پايتەختكە قاراپ يول ئالىمىز !

خېلىدىن بېرى جىمىپ مۇگدەپ ياتقان بەھرەدىكى قارارگاھ بۇ پەرماندىن گويا چۆچۈپ ئويغاندى ـ دە ، ھەممە ياق بىردىن جانلاندى .

چېدىرلار ۋە ئىشخانىلارنىڭ ئىچى ـ تېشى ھەركەت بىلەن تەۋرەپ كەتتى.

× × ×

مىردېۋان تادەرمالنىڭ ھېسابىغا بىنائەن ، كېيىنكى يەتتە يىلدا بارلىق ۋىلايەتلەردىكى ، جۈملىدىن يېڭىدىن قوشۇپ ئېلىنغان گۈجا-رەت ، بهار ۋە بەنگالەدە ئېلىپ بېرىلغان مالىيە ئىسلاھاتلىرى نەتىجىسـ ىدە ، دۆلـەت خەزىنىسىگە چۈشكەن دارامەتلەر بۇرۇنقىدىن ئۈچ ھەسسە ئاشقانىدى . شۇ دارامەتلەرنىڭ ئەللىك پىرسەنتىدىن كۆپرەكى غەيرىي دىندىكىلەردىن ئېلىنىدىغان قوشۇمچە سېلىق ـ جىزيەدىن چۈشكەنىكەن . ئەكسىچە ئۈستازى سەلىم چەشتىگە بۇ ئادالەتسىز سېلىقنى بىكار قىلىش ھەققىدە ۋەدە بەرگىنى قاچان ؟ كېيىنكى يىللاردا خىيالى باشقا نەرسـ لەرگە بېرىلىپ ، بۇنى ئۇنتۇغان بولسا ، ئەمدى شۇنىڭ ھېسابىنى چىقـ رىشى كېرەكقۇ ؟ موھتاجلارغا خەير ـ ئېھسان قىلىش ئادىتى ھەممە ئەلـ بـار ، بارلىق ئىمان ـ ئېتىقاد ۋەكىللىرىگە تەڭ ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلىدىغان خەير ـ ئېھسانغا قايسى تەقۋادار شەيخ قارشى چىقىشى مۇمكىن ؟

ئەكسىچە شۇ ئويلار بىلەن سېلىقتىن كەلگەن تەڭگىلەرنىڭ زور كۆپ قىسمىنى موھتاجلارغا بۆلۈپ بەرمەكچى بولدى . ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن چوڭ زال ئالدىدىكى مەرمەر تاشلىق سۇپا تازىلاندى . خەزىنىدىن تاغارلاردا ئېلىپ چىقىلغان تەڭگىلەر قۇپقۇرۇق مەرمەر سۇپىغا خۇددى ئامبارغا تۆكۈلگەن بۇغدايدەك تۆكۈلدى . سۇپا لىقمۇلىق تولغاندا ، ئۇ-نىڭغا ئون يەتتە كۆرۈ تەڭگە سىغمانلىقى ئەكسىچە مەلۇم قىلىندى . شۇنچە كۆپ پۇلنى خەير ـ ئېھسان قىلىپ ئۈلەشتۈرۈپ بېرىش بەگ ـ ئايىملارغا نىسبەتەن ئەقىلغا سىغمايدىغان ئىش ئىدى . ئەكسىچە بۇنى ئانىق ـ تولاۋ دەپ ئاتىدى :

ـــ ئانىغلار ، ـــ دۆلەتنىڭ ياردىمىگە موھتاج قېرىلار ، يېتىملەر ، ئىگە ـ چاقسىزلار ، ئاجىز ـ بىچارىلاردۇر . بىز بۇ پۇللارنى پۇقرالاردىن سىلىق سۈپىتىدە ئالغانىدۇق ، ئەمدى ئۇنى بارلىق ئىمان ـ ئېتىقاد ۋە-

كىللىرىگە تەڭ ئۇلەشتۇرسەك ئادىل بولامدۇ ـ يوق تەقسىرلەر ؟
ئەكبەرنىڭ بۇ سوئالى روھانىيلارغا قارىتىلغانىدى . ئەڭ ئاۋۋال شەيخ مۇبارەك :
ـــ ناھايىتى چوڭ ساۋاب ئىش بولىدۇ ! ـ دەپ خىتاب قىلدى .
ھىند براخمانى دېۋى پراسادمۇ :
ـــ بىرىنما ، شۇڭا ، ۋىشنۇ ئۇچىلىسى بۇ ساخاۋەتتىن خۇش بولىدۇ ! ـــ دېدى .
شەيخ ئەنسارى ۋە ئابدۇنەبىلەر مەرمەر سۇپىغا تولغان پۇلنىڭ مەسچىت ـ مازارلارغا ئەمەس ، كەمبەغەل ـ موھتاجلارغا بۆلۈپ بېرىلىشىنى ئۇنىڭ بەك ياقتۇرمىسمۇ ، لېكىن ئانىق ـ تولاۋنىڭ ساۋاب ئىش ئىكەنلىكىنى تەن ئېلىشقا مەجبۇر بولدى .
شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەر مىردېۋانغا تاپىلىدى :
ـــ ساھىب تادەرمال ، ئۆزىڭىز تۇزگەن رويىخەت بويىچە دارا-مەتلەرنىڭ موھتاج ئادەملەرگە بېرىلىشىگە نازارەت قىلىڭ ، دىققەت قىلىڭكى ، ئاچ كۆز پۇلدارلار كۇلاھۇ جەندە كىيىپ كېلىپ ، بىچارىلەرنىڭ ھەققىنى يەپ كەتمىسۇن !
تاش سۇپىغا تولدۇرۇلغان تەڭگىلەر ئون مىڭلاپ موھتاجلارغا قىرىق ئىككى كۈن ئۇلەشتۇرۇلدى .
شۇ ئارىدا جىزىيە سېلىقمۇ بىكار قىلىندى . ئەبۇلفازل دېدىكى بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقىدىن ئالەمچە خۇش بولدى :
ـــ ھەزرىتىم ، پەنجاپتا ، گانگ دەرياسى بويىدىكى ئەئۇدتال ـ ئاۋام سىزنىڭ ھەقسىزگە ھىندچە شېئىرلارنى ئوقۇپتۇ ، ـــ دەپ دەپتەرگە يېزىۋالغان شېئىرلارنى ئەكبەرگە ئوقۇپ بەردى :

ھىند مۇسلىم ئاداۋىتى يوقلىپ پۈتسۇن ،
ئەكبەرنى كۆيلەيلى ، مەقسەتكە يەتسۇن .

ئاھ ، تەڭرىم كىرىشنا ، ئەكبەرگە ئۆمۈر بەر ،
ئۇنىڭ ئىسلاھاتى دائىم بار بولسۇن . ①

شېئىردىن مەمنۇن بولغان ئەكبەر :
— خەلق ئىچىدە دانىشمەنلەر كۆپ ! — دېدى ، — دىلمىزدىكىنىڭ ھەممىسىنى دەررۇ ھېس قىپتۇ .
— جەزىيەدىن سىرت ھىندىلاردىن ئېلىنىدىغان زىيارەت سېلىقمۇ شەيخ ئەنسارىلەرنى باي قىلىۋاتىدۇ ، ھەزرىتىم ! بەنارەسكە ياكى گانگ دەرياسى بىلەن جەمنە دەرياسى قوشۇلىدىغان جايغا زىيارەتكە بارىدىغان غەيرىي دىندارلار مۇسۇلمان نازىرلارغا بىر رۇپىيەدىن سېلىق تۆلەيدۇ . بىر يىلدا ئون كۆرۈر زىيارەتچى بولسا ئون كۆرۈر ②رۇپىيە پايدا قىلىدۇ !
ئەكبەرنىڭ نۆۋەتتىكى پەرمانى بىلەن زىيارەت سېلىقمۇ بىكار قىلىندى . مەملىكەتنىڭ كۆپ قىسىم ئاھالىسى بۇ دىنىي سېلىقلاردىن قۇتۇلغىنى ئۈچۈن ئەكبەردىن قانچىلىك مەمنۇن بولسا ، چوڭ دارامەت مەنبەسىدىن ئايرىلغان مۇتەئەسسىپ قازىلار ، ئىمام ۋە ئۆلىمالار ئۇنىڭدىن بەك نارازى بولدى . « پادىشاھىمىز دىندىن قايتتى ! » ، « مۇسۇلمانچىلىق تامام بولدى ! » ، « مەجۇسىيلار ئۈستىمىزگە چىقىۋالدى ! » دېگەن ئىنغۇا گەپلەر تارقىلىشقا باشلىدى .
ئۇنىڭ ئۈستىگە ، گويا ئارىلىدىن فەتھىپۇر ، سېكرىگە ئەكبەرنىڭ مەخسۇس تەكلىپى بىلەن كەلگەن پەرەڭ روھانىيلارغا پادىشاھ سارىيى ئىچىدىن جاي بېرىلدى ، ئۇلارنىڭ ئۆز تىللىرىدا ئىبادەت قىلىشى ئۈچۈن تېزلىكتە كىچىككىنە چېركاۋمۇ سېلىندى . ساراي ئىچىدە مەلىكە جادھەبەي قۇردۇرغان ھىندى ئىبادەتخانىسى بارلىقىدىن خەۋەرسىز يۇرگەن مۇسۇلمان ئۆلىمالىرى ئەمدى چېركاۋ ئۈستىگە ئورنىتىلغان ناسارالارنىڭ

---

① پەنجاپ ، ئائۇد ۋە باشقا ئۆلكىلەردە ئەكبەر ھەققىدىكى خەلق قوشاقلىرىنىڭ ھېلىغىچە ئېيتىلىپ كېلىنىۋاتقانلىقىنى ھىندى ئالىمى مۇنىلەل 1978 ـ يىلى دېھلىدا چىققان كىتابىدا قەيت قىلغان . يۇقىرىقى خەلق قوشىقىنىڭ مىسرامۇمىسرا تەرجىمىسى ئۇ كىتابتىن ئېلىنغان .
② ئون كۆرۈر — يۈز مىليون .

كرېستىنى كۆرۈپ ، جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندەك بولۇشتى . شەيـ خۇلئىسلام ئەنسارى ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ ، كاپىرلاردىن ئېھتىيات قىلىش ھەققىدە مۇقەددەس كىتابلار دانىمىلەر دېيىلگەنلىكى ھەققىدە ۋەز ئېيىتتى :

ـــ ھەزرىتىم ، پەرەڭلەر يىلانىنىڭ يېغىنى يالىغان ، ئاشقا بىلىنـ مەۋرىمەي زەھەر سالىدۇ . بۇنى ئۇلار بىلەن مۇئامىلىدە بولغان پادىشاھلار ئوبدان بىلىدۇ . ئىران ۋە تۇران تاجدارلىرى كاپىرلارنى مەملىكەت ئىـ چىگىمۇ كىرگۈزمەيدۇ . غەيرىي دىندارلارنىڭ مەسچىتكە كىرىشكە ھەقىقى يوققۇ ، ئاخىر . مۇسۇلمان مەملىكىتىمۇ يوغان بىر مەسچىتتەك پاك تۇـ رۇشى لازىم ئەمەسمۇ ؟ بوۋىلىرىڭىزنىڭ يۇرتى تۇران ـ بۇخارائى شېرىف كاپىرلار ئۇچۇن مەسچىت كەبى يېپىق . ئۇ تەرەپلەرگە بىرەر كاپىر بېـ رىپ قالسا ، كوچىدىكى ئادەملەر تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ . چۇنكى ، شەيخلەر « كاپىرلارنى ئۆلتۈرۈش ساۋابتۇر ! » دەپ ئۇلارنى ئىشەندۈرـ گەن . شۇڭا ، ئۇياقلارغا كاپىرلار يۇرەكلىك بارالمايدۇ . بارسىمۇ تىرىك كېلەلمەيدۇ !

ـــ تەقسىر ، تۇراندىكى ئاشۇ جاھىل خۇراپاتچىلارنى بىزگە ئىبـ رەت قىلىپ كۆرسەتمەكچىمۇ سىز ؟ ئۇلارنىڭ قۇرئانغا مۇتلەق زىت ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەمسىز ؟

ـــ نەرى زىت ؟ ئاخىر قۇرئان كەرىم مۇسۇلمانلارغا كاپىرلاردىن ئېھتىيات قىلىشنى بۇيرۇغانغۇ . . .

ـــ ئېھتىيات باشقا ! سىز . . . ھىجرەت سۇرىسىنى بىر ئەسلەڭ ، ئون ئۇچىنچى ئايەتتە نېمە دېيىلگەن ؟

ئەنسارى كۆپ ئويلىنىپ بۇ ئايەتنى ئېسىگە ئالالمىدى .

ـــ ئېسىگىزدە تۇتۇڭ ، قېرىنغانسېرى خاتىرىگىز زەئىپلىشىپتۇ . . .

ئەكبەر ھەممە ئايەتنى يادقا بىلەتتى . شۇڭا ، ھىجرەت سۇرىسىنى باشتا ئەرەبچە يادقا ئېيىتتى ، ئاندىن تەرجىمە قىلىپ بەردى :

ـــ « ئەي ئىنسانلار ! ـــ دېدى ئاللاتائالا ، ـــ بىز سىزلەرنى بىر ئاتـا ، بىر ئانىدىن يارىتتۇق ۋە سىزلەرنى تۇرلۇك مىللەتلەر ۋە قەبىلـ

لەرگە مەنسۇپ قىلدۇق . تاكى بىر ـ بىرلىرىڭىز بىلەن يېقىندىن تونۇشـ قايسىلەر . » پۈتۈن ئادەملەر بىر ئاتا ـ بىر ئانىنىڭ پەرزەنتى بولسا ، بارـ لىق مىللەتلەر ۋە قەۋملەر بىر ـ بىرىگە بۇرادەر ئەمەسمۇ ؟ ئۇشال سۇرـ سىنىڭ ئون ئىككىنچى ئايىتىدە ئېيتىلغانكى ، باشقا دىن ، باشقا مىللەت ۋەكىلىنى ناھەق ئۆلتۈرمەك ـــ دۇشمەنچىلىكتۇر . شۇ مەنىدىكى ئايەتلەر بارمۇ ؟

ـــ ئەمدى ئەسلىدىم . . . بار !

ـــ بار بولسا ئۆلىمالىرىڭىزغا ئېيتىڭ ، بىكاردىن ـ بىكار بىزنى دەھرىي دەپ غەيۋەت قىلىپ يۈرمىسۇن . مەن ئاللاغا چىن دىلىمدىن ئىـ شىنىمەن . مېنىڭ مەقسىتىم ، ھەق يولغا قايتىش ، ئۇشال ئايىتىدىكى ئۇمۇمىي ئىنسانىي غايىگە ئەمەل قىلىش ، سەيشەنبە كۈنى تۈرلۈك دىن ، تۈرلۈك مىللەت ۋەكىللىرى بىر يەرگە جەم بولمىز . سىزمۇ مۇنازىرىگە قاتنىشىڭ !

ئەنسارى ئائىلاج قول قوشتۇرۇپ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى .

× × ×

سىپكرى تۆپىلىكىدىكى چوڭ گۈمبەزلىك ئېتىقاد ئۆيى ھازىر ھەممىنىڭ دىققەت مەركىزىگە ئايلاندى . پەۋقۇلئاددە يېڭىلىقلارنى كۆپـ چىلىك ئەمدى شۇ يەردىن كۈتەتتى . گۈزەل نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنـ گەن كۆركەم ئىشىك ئالدىغا مەخسۇس قاراۋۇللار قويۇلغان . بۈگۈن سەيشەنبە ، ئەكبەر كېلىدىغان كۈن بولغاچقا ، قاراۋۇللار ئىچكىرىگە پەـ قەت ئۇ ئۆزى تەكلىپ قىلغان روھانىيلارنى كىرگۈزۈۋاتاتتى .

بېشىغا چوڭ ئاق سەللە ئورىغان ، مەللە رەڭ يىپەك تون كىيگەن ئابدۇللا ئەنسارى ئىشىكتىن بىللە كىرگەن براخمان دىۋى پراسادقا بىر يېرى تېگىپ كېتىشتىن قورققاندەك ئۆزىنى نېرى تۇتتى . ئەمما ، نېرىدا ئاتەشپەرەسلەر روھانىيسى ماھىيار مېخېرجى كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، ئۆـ زىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالدى . دىۋى پراساد كەڭ ئاق ئىشتان ئۇستىدىن كۈل رەڭ كەمزۇل كىيگەن . پىشانىسىگە قىزىل خال ـ تىلەك

قويغان . ئاتەشپەرەس مېخېرجى بولسا بېلىگە ئۇچ پۇپۇكلۇك كەمەر باغـ
لىغانىدى . ئەكبەرنىڭ تەكلىپى بىلەن گوئا ئارىلىدىن كەلگەن ناسارا
روھانىيلىرى رۇدالىق ئەكۆمۈنۈە بىلەن ئانتونى مانسېررەتى تاپانغىچە
چۈشىدىغان ئۇزۇن قارا پەرىجە كىيىشكەن . بېشىدا تۇركلەرنىڭ تۇمـ
قىنى ئەسلىتىدىغان قارا قالپاق . روھانىيلارنىڭ ئۇزۇن ساقىلىغا كۆنگەن
شەيخ ئەنسارى ئەكۆمۈنۈەنىڭ پەقەت سېرىق ساقىلى بارلىقىدىن ھەيران
بولۇپ :

ـــ ئەستاغپۇرۇللا ! ـــ دەپ قويدى .

ئىبادەتخانىدىكى خانىلارنىڭ بىرىدە شۇڭا ، ۋىشنۇ ھەيكەللىرى ،
بىرىدە ئاتەشپەرەسلەرنىڭ مەڭگۈ يېنىپ تۇرىدىغان ئاتەشدانلىرى بار
ئىدى . بۇنى كۆرگەن ئەنسارى « ئەستاغپۇرۇللا ! » نى ئىختىيارسىز بىر
نەچچە مەرتىۋە تەكرارلىدى .

سەدىرلەر سۇدۇرى (ۋەخپەۋە دىن ئىشلىرى ۋەزىرى) شەيخ
ئابدۇنەبى ئۆز رەقىبى ئەنسارىغا ئوخشىماسلىققا تىرىشىپ ، بېشىغا مۇسۇل
مان بايرىقى رەڭگىدىكى يېشىل سەللە ئورىغان ، بوينىغا ئاق يىپەك شارپا
سالغانىدى . ئۆمۈر بويى بۇتپەرەس ۋە ئاتەشپەرەسلەرنى يامان كۆرۈپ
كېلىۋاتقان سەدرى جەھان ئەمدى ئۇلارنىڭ ئىمانۇ ئېتىقادلىرىغا مۇقەد-
دەس بىنادىن شۇنچىلىك كاتتا ئورۇن بېرىلگىنىنى كۆرۈپ :

ـــ توۋا ! ـــ دەپ ئەسەبىي شۇڭىرلىدى .

يەنە بىر خانىغا كىرگەندە ، ياۋروپالىق بىر باشلىق ئەكبەرگە
سوۋغا قىلىپ ئەۋەتكەن سېرىق ھەل مۇقاۋىلىق « ئىنجىل » كۆزگە
تاشلاندى . ئۇنىڭ يېنىدا بۇۋى مەريەمنىڭ بوۋاق ئىسانى قولىغا ئېلىپ
تۇرغان رەڭلىك رەسىمى تۇراتتى . بۇ ئىككى نەرسىنى ئەكبەرگە رۇدالىق
ئەكۆمۈنۈە سوۋغا قىلغان . ئەكبەرنىڭ سېرىق مۇقاۋىلىق كىتابىنىمۇ ،
بۇۋى مەريەمنىڭ رەسىمىنىمۇ ئەزىزلەپ كۆزىگە سۈرتۈپ قوبۇل قىلغانلـ
قىنى ئابدۇللا ئەنسارى كۆرگەن . رۇدالىق ئەكۆمۈنۈەنىڭ ھەمراھلىرىغا
ماختىنىپ : « ئەكبەر ھەززەتلىرىنىڭ < ئىنجىل > نى ئېلىپ كۆزگە
سۈرگەنلىكى ، بىز ئۇچۇن ناسارا دىنىنى قوبۇل قىلغاندىنمۇ ئارتۇق ئىش

بولدی ! » دېگەننىنى ئەنسارى مەخپي كىشىلىرىدىن ئاڭلىغانىدى . ھازىر بۇ ئىشلارنى خىيالىدىن بىرمۇبىر ئۆتكۈزگەندە : « بۇ بىنا ئىبادەتخانا ئەمەس ، كاپىرخانا بولدى » دېگەن غەزەپلىك ئوي كۆڭلىدىن كەچتى . خۇددى مەسچىتتىكى مۇنبىرىگە چىقىلىدىغان مەرمەر پايىگە ئوخشاش پەلەمپەيلەر ئۈلارنى بىنا مەركىزىدىكى مۇقەددەس سەھنىگە ئېلىپ چىقتى .

ئەكبەر ئالدىغىراق كېلىپ ئۈلارنى شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغانلىكەن . ئۈنىڭ يېنىدا شەيخ مۇبارەك بىلەن يەنە بىر مويسىپىت بار ئىدى . ئابدۇللا ئەنسارى بۇ بەستىلىك مويسىپىتنى تونۇغاندا ، يۈرىكى بىردىن جىغ قىلىپ كەتتى . بىر چاغدا بىئەنەدىكى خەلق قوزغىلىڭىغا باشچىلىق قىلغان ئابدۇللا نىيازى شۇ ئىدى . ئەنسارىنىڭ كۆزىگە بىر غايىۋى دۈشمەن شەيخ مۇبارەكمۇ كۆپ كۆرۈنۈۋاتقان چاغدا ، ئەكبەر ئابدۇللا نىيازنىمۇ ئەنسارىغا قارشى جەڭگە سالىدىغان بولسا ، ئۈلارغا قانداق تەڭ كېلىدۇ ؟ سەدرى جەھان رەقىب بولسىمۇ ، ھازىر شەيخ مۇبارەككە قارىغاندا بىخەتەررەك كۆرۈندى . ئەنسارى بىئىختىيار شەيخ ئابدۇنەبىگە يېقىنراق كەلدى .

مۇنازىرە ئۆتكۈزۈلىدىغان جاي دائىرە شەكلىدە قۇرۇلغان . سەھنىنىڭ تۆرىدە ئەكبەر ئولتۇرىدىغان شاھانە ئورۇن بار . چۆرىسىگە گىلەم ۋە زەربـاپ كۆرپىچىلەر سېلىنغان ، قېرىلار ئازادە ئولتۇرسۇن دەپ مەخمەل ياستۇقلار قويۇلغان .

ئەكبەرنىڭ ئىشارىسى بىلەن ئەبۇلفازل جىزبانلىك (رىياسەتچىلىك) ۋەزىپىسىنى ئۆتەشكە باشلىدى . ھىندى براخمانلىرىنىڭ ئىككى يېنىغا ئاتەشپەرەسلەر ۋە ناسارا روھانىيلىرى ئولتۇرغۇزۇلدى . ئەنسارى بىلەن ئابدۇنەبىگە ئەكبەرنىڭ سول يېنىدىن ، شەيخ مۇبارەك بىلەن ئابدۇللا نىيازىغا بولسا پادىشاھنىڭ ئوڭ يېنىدىن جاي بېرىلدى .

ئەكبەر ھەممەيلەنگە بىر قارىۋېلىپ :

— پەرەز قىلىڭكى ، — دېدى ، — بىز يىغىلغان بۇ خانا ئىگىز بىر تاغنىڭ چوققىسى . بۇ تاغقا بىرىگىز شەرقتىن ، بىرىگىز شىمال يېنى باغىردىن ، بىرىگىز غەربتىن چىقتىگىز . بۇ بىنانىڭ تۆت تەرىپىدىكى

خانىلار ، تۆت خىل ئىمانۇ ئېتىقاد ماكانلىرىدۇر . ئۇلاردىن باشلانغان تۆت پەيغەمبەر بولسا گويا تاغنىڭ تۆت يانباغرى ، قارىمۇقارشى يانباغرىدا ماكانداپ بىر- بىرىمىزنى كۆرمەكتە ، تەن ئالمىغان بولساقمۇ ، چوققىغا چىققاندا ، باراۋەر بولغان ئېگىزلىكتە ئۇچرىشىشقا مۇيەسسەر بولىدۇق . بۇ يۇكسەكلىك ھەممىمىزنىڭ مۇقەددەس تۇيغۇلىرىمىزنى جەم قىلدى . ئۇستىمىزدىكى گۈمبەز ـــ پەرۋەردىگار رەمزى ـــ بارچىمىزغا باراۋەر- دۇر . ھەممىمىز بىر تۇغقان پەرزەنتلەرمىز . شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ، خۇراپاتلىق ۋە بىدئەتلىك ھامان بىر ئەلنى باشقىسىغا قارشى كۈشكۈر- تۈپ ، قانلىق ئۇرۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقارماقتا . بىز نېمىشقا بۇنىڭغا يول قويىمىز ؟ ئاسمان رەمزى بولغان بۇ گۈمبەز ئاستىدا ئاۋۋال شۇ سوئالغا جاۋاب تاپايلى . دىلىمىزدا نېمە بولسا ئوچۇق سۆزلەيلى . ئېتىقادى تۇر- لۇكچە بولغان ئەل ـ ئۇلۇسلارنى روھىي جەھەتتە يېقىن قىلىدىغان يوللارنى ئىزدەيلى .

ئەكبەر بىر توختىۋالدى ـ دە ، سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ مۇنازىرىگە ھەممە ئېتىقادلارنى ئاساسەن ئۆگەنگەن يېتۈك ئەللامە شەيخ مۇبارەك رەئىسلىك قىلسا رازىمۇسىزلەر ؟ ـــ دەپ ئاۋۋال پراساد بىلەن مېخىر جىدىن سورىدى .

ئۇلار شەيخ مۇبارەكنى ئابدۇللا ئەنسارىدىن ئوبدان كۆرەتتى . شۇڭا دەرھال ئۆز رازىلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى . ئەكۆۋۈتۈە بۇ پىكىرگە قوشۇلدى . ئادەتتە ئۆلىمالار مەجلىسگە شەيخۇلئىسلام ئەنسارى رەئىسلىك قىلاتتى . لېكىن ، سەدرى جەھان ئۆز رەقىبىنىڭ رەئىسلىك قىلىشىدىن كۆڭلى بەك غەش بولاتتى . شۇڭا ، شەيخ ئابدۇنەبىمۇ رەئىسلىك تىز- گىنىنىڭ بۇگۈن باشقا ئادەمگە ئۆتكەنلىكىدىن مەمنۇن بولۇپ رازىلىق مەنىسىدە باش لىڭشىتتى .

يالغۇز قالغان شەيخ ئەنسارى ئېتىراز بىلدۈرۈشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، بېشىنى سىلىپ جىم پېتى قالدى . شەيخ مۇ- بارەك رەئىسلىكىنى قولغا ئېلىپ ئەكبەرنىڭ پىكرىنى داۋام قىلدى :

ـــ نۇرغۇن بالا ـ قازالار بىزنىڭ ئېتىقادىمىز باشقىلارنىڭكىدىن

ياخشى دەپ ماختىنىشتىن كېيىن چىقىدۇ . ھالبۇكى ياراتقۇچىنىڭ ئالدىدا ھەممە ئۇلۇسلار باراۋەر .

ئابدۇللا ئەنسارىغا سۆز نۆۋىتى كەلگەندە :

— پېقىرمۇ تۇرلۇك ئەللەرنىڭ روھىي جەھەتتە يېقىنلىشىپ ئىناق ياشىشى تەرەپدارىمەن ، — دېدى ، — ئەمما ئىزا كۆپىنچە بەش بارماق باراۋەر ئەمەسلىكىدىن كېيىن چىقىدۇ ، دىنلارنىڭمۇ ھەممىسى باراۋەر بولالمايدۇ . چۈنكى ، ھەربىر يۇرتنىڭ ئۆز ھۆكۈمران دىنى بار . پەرەڭ مېھمانلاردىن سوراڭ . بۇلارنىڭ مەملىكەتلىرىدە ناسارالاردىن باشقا ھۆكۈمران دىن بارمۇ ؟

— ئەمما بىز مۇسۇلمانلارنى ھۆرمەت قىلىمىز ! — دېدى ئەكۆمۈچۈە ، — قەدىمىي مەسچىتلەرنى بۇزدۇرماي ، تارىخىي ئابىدە سۈپىتىدە ئاسراۋاتىمىز .

سەدرى جەھان ئابدۇنەبى كۈتۈلمىگەندە ئابدۇللا ئەنسارىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئەكۆمۈچۈگە ئېتىراز بىلدۈردى .

— مانا شۇ ھىندى قولتۇقىدا كېمە بىلەن ئۆزۈپ يۈرگەن پەرىشتە مەككىگە ھەجگە بارغان مۇسۇلمانلارنىڭ يولىنى توسۇپ ، قىممىتى بار پۇل ـ مالىلىرىنى تالاپ كېتىشتى . مۇسۇلمان ئاياللارنى ئەسىرگە ئېلىپ ، زوراۋانلىق بىلەن ئۆز نىكاھىغا ئېلىشتى !

شەيخ مۇبارەك رۇدالىنى ئەكۆمۈچۈگە مۇراجىئەت قىلدى :

— مۆھتەرەم پەدرې ①بۇ گەپلەر راستمۇ ؟

— ئاساس شۇكى ، دېگىنز قاراقچىلىرى باشقا خەلقلەرنىڭ دېمۇ بار ، — دەپ ئوگايسىزلىنىپ ئىزاھ بەردى ئەكۆمۈچۈە ، — نارالانى زوراۋانلىق بىلەن ئۆز دىنىغا ئۆتكۈزگەن ، ئۇلارنىڭ ئاياللىرىنى دېدەك قىلىۋالغان مۇسۇلمانلارمۇ يوق ئەمەس .

— پەقەت دېگىنز قاراقچىلىرى شۇنداق قىلغانمۇ ؟ — سورىدى شەيخ ئابدۇنەبى ، — سىزلەرنىڭ دۆلەت باشلىقلىرى مەنسەپكە تەيىنلەگەن ۋەسكا دې گەمە ئەلبۇكېركەنىڭ ھىند قولتۇقىدا قىرغان مۇسۇلمانـ

---

① پەدرې — ئاتا، روھانىيلارنىڭ ئۇنۋانى .

لىرى ئازمۇ ؟ گوئا ئارىلىدا ھندى مۇسۇلمانلىرىنى قىرىپ ، ھمايىسىز قالغان ئاياللارنى ياۋروپا ئەسكەرلىرىگە تىكاھلاپ بەرگەن ئەمەسمۇ ؟!

ئەكۆمۈتۈمە يەنە ئۆز ۋەتەنداشلىرىنى ياقلىماقچى بولۇپ گەپ باشلىغاندى . يېشى چوڭراق ئانتونى مانسىررەتنى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى :

— پەدرې ، ئەلبۇكىركەنىڭ شەپقەتسىزلىكلىرىنىڭ بىزنىڭ يۇرتىمىزدىكى ۋەجدانلىق ئادەملەرنىڭمۇ نەپرىتىگە ئۇچرىغانلىقىنى ئېنىق ئېيتىش كېرەك ۋەسكا دې گەمە بىرىنچى بولۇپ ياۋروپا ئۇچۇن ھىندىستانىنى ئاچقان ئوبراز سۈپىتىدە تارىخقا كىرگەن بولسىمۇ ، كېيىنچە باشلىغانلىقىنىڭ پەرمانى بىلەن ھىند قولتۇقىغا ھاكىم تەيىنلىنىپ ، ئىككىنچى قېتىم كەلگەندە جىق شەپقەتسىزلىكلەرنى قىلغان . يولۇچى توشۇيدىغان ئەرەب كېمىسىدە ئاياللار ، بالىلار ، قېرىلار كېتىۋاتقانلىقىنى ۋەسكادى كۆرۈپ تۇرۇپ ياغ چاچقۇزۇپ ئۇلارنى ۋەھشىيلەرچە كۆيدۈرۈۋەتكەن . پورتۇگالىيىدە ۋەسكا دې نىڭ بۇ قىلمىشى مەلۇم بولغاندىن كېيىن ، ئۇ خەلقىنىڭ نەزەرىدىن چۈشتى . ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا خار بولۇپ ئۆلدى . ھازىر زامان ئۆزگەردى . ئەھلىسەلىپ يۇرۇشلىرى ئەمدى كەلمەسكە كەتتى . دىنې نىزالاردىن بىزار بولۇپ مۇرەسسە يولىنى ئىزدەۋاتقان ئادەملەر پورتۇگالىيىدە كۆپىيىپ بارماقتا .

ئەبۇلفازل ئاتىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ مانسىررەتپە تېگىشىنى سوئال قويدى :

— ئۇنداق بولسا ، ئېھتىمال ياۋروپا دۆلەت باشلىقلىرىمۇ ھازىر ھەممە دىنىنى باراۋەر دەپ قارايدىغاندۇ ؟

مانسىررەتې باش چايقىدى :

— ئەپسۇسكى ، بىز تېخى بۇ پىكىرنى تەستىقلىيالمايمىز . بۇ پىكىر كېلىش ئۈچۇن باشقا ئەللەرنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىنى سىزدەك ئەستايىدىل ئۆگىنىشىمىز لازىم . پەقەت سۆزدىلا ئەمەس ، ئەمەلدە تۇرلۇك خەلقلەرنىڭ روھىي بايلىقلىرىنى ئۇلۇغلاپ ، ھازىر بىز ئولتۇرغان بىنادەك مىمارلىق ئابىدىسى قۇرۇشنىڭ ئۆزى تارىختا تېخى مىسلى كۆرۈلمىگەن بېڭىلىقتۇر . « دۇنىيادىكى ئەڭ چوڭ جاسارەت — روھنىڭ باتۇر-

لۇقمدۇر . » دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمەن . ھەزرەت ئالىيلىرى ، — دەپ مانسىررەتنى ئەكبەرگە مۇراجىئەت قىلدى : — سىز شۇ بىنانىڭ قۇرغۇ-چىسى ئىكەنسىز . تۇرلۇك ئەللەرنى روھىي جەھەتتىن يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ياراتقان بۇ ئابىدىڭىز ماڭا ئۇلۇغ بىر جاسارەتتەك تۇيۇلماقتا . مەن سىزنىڭ بۇ كەشپىياتىڭىز ئالدىدا باش ئېگىپ ئېيتماقچىمەنكى ، بىز ئۇنى قەدىرلىشىمىز ، ئەزىزلىشىمىز لازىم !

بۇ تەكلىپنى كۆپچىلىك قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ، ئەسەبىي گەپلەرنىڭ قارا سايىلىرى تارقىلىپ كەتتى ، ئابدۇللا نىيازى سۆز ئالدى .

— بىز بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل مۇقەددەم ، بىئەنەدىكى خەلق ھەيكىتىگە قاتناشقان چاغدا ، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇلسا ، ئۇنىڭ ئۈستىدە مەملىكەتنى دۈشمەندىن خالىي قىلىشقا قادىر رەھبەر تۇرسا ، ئادەملەرگە ئازاب بەرگۈچى ئادالەتسىزلىكلەر يوقالسا . . . دەپ ئارزۇ قىلاتتۇق . ئابدۇللا ئەنسارى جانابلىرى ، ئاشۇ چاغلاردا ئىسلامشاھ سارىيىنىڭ دىنىي پېشۋاسى ئىدىلە . بىزنى « دەھرىي » دەپ پەتۋا بەردىلە . ئىسلامشاھ ئەلائىنى ھالاك قىلدى . . . مېنىڭ جېنىم قاتتىق ئىكەن ، يەنە ياشراق ئىكەنمەن ، مانا ھېلىغىچە تىرىكمەن . ئەنسارى جانابلىرى ، سىلىنىڭ يەنىلا ئاشۇ كونا خۇراپات ئېتىقادىن چۈشىدىغانلىقلىرى مېنى تەئەججۈپكە سالماقتا . بىز بۇ يەرگە دىنىي نىزالارنى بىر تەرەپ قىلغىلى يىغىلدۇق . يەنەكونا ئاداۋەتلەرنى قوزغاتقاندىن كۆرە ، قايسى ئەلدە قانداق روھىي بايلىق ، قانداق مەنىۋى پەزىلەت بولسا ، شۇلارنى بىر جايغا يىغايلى . ئەگەر ياخشى ئۇدۇملار ۋە ئەنئەنىلەرنى ھەممىمىز قوبۇل قىلايلى . ئەنە شۇ چاغدا « سۈلھى كۆللى »[1] دېگەن ئالىي مەقسەتكە تېزراق يېتىمىز . ھەممە خەلق ، ئىمانۇ ئېتىقادلىرى خىلمۇخىل بولسىمۇ ، روھىي جەھەتتە بىر — بىرى بىلەن باراۋەر ، تەڭ دەپ ئېلان قىلىنىشى لازىم !

ئەنسارىنىڭ بوينىغا گويا يوشۇرۇن بىر سىرتماق تاشلانغاندەك بولدى . شەيخ مۇبارەك بىلەن ئابدۇللا نىيازى ئەكبەرنىڭ قولتۇقىغا كىـ

---

① سۈلھى كۆللى — ھەر تەرەپلىمە سۈلھى ، تىنچلىق .

ېتۇاپتۇ . ئەمدى ئۇلارنىڭ ئۆز دۇشمەنلىرىدىن ئۆچ ئالىدىغانلىقى ئې-
نىق . ئەنسارى بويندىكى سىرتماقنىڭ بارغانسېرى سەمپ كېتىۋاتقانلە-
قىنى سېزىپ تۇرۇپتۇ . جان ساقلاش ئۈچۈن ئۇ ئەمدى ئەكبەرنى
كۆككە كۆتۈرۈپ ماختاشقا تەييار ئىدى .

— تەقسىر ، — ئۇ ئاۋۋال ئابدۇللا نىيازبغا يۈزلەندى ، —
ئىسلامشاھنىڭ زۇلۇمىدىن بىزمۇ ئازاب چەككەن ، ئۇنىڭ بېسىمى ئاستىدا
خاتا ئىشلارنى قىلغان ، بۇ جەھەتتىكى ئۆزىرىمىزنى ئىرادەڭىس جەنىتە-
ىدىكى ھۇمايۇن ھەزرەتلىرىگە ئېيتقىنىمىزدا ، بىزنىڭ ئۆزرىمىزنى قوبۇل
قىلغانىدى . ئەمدى ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات ! . . . بىز بۈگۈن باشقا بىر
دەۋردە ياشاۋاتىمىز . تارىخقا جالالىدىن ئەكبەر دېگەن نام بىلەن كى-
رىۋاتقان بۇ دەۋر ھەقىقەتەن ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە بولماقتا . مۇ-
قەددەس كىتابلاردا بېشارەت بېرىلىشىچە ، مىڭ يىلدا بىر ئۇلۇغ زات پەيدا
بولۇپ ، دۇنيانى ئادالەتسىزلىكلەردىن تازىلايمىشكەن . ئىشىنىمەنكى ، ئەنە
شۇ ئۇلۇغ زات بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئولتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ تاش سۈپىنى ئال-
تۇن ـ كۈمۈشلەرگە تولدۇرۇپ ، ئاجىزلارغا تارقىتىپ بەرگەنلىكى كەم
ئۇچرايدىغان ساخاۋەت ئەمەسمۇ ؟ يەنە ، مۇشۇ ئىبادەتخانىدا ھەزرىتىمنى
باشقا دىن ۋەكىللىرىنىڭمۇ ئەڭ ئادىل مەنىۋى پېشۋا دەپ ئۇلۇغلاۋاتقان-
لىقى قالتىس ئىش ئەمەسمۇ ؟ يېقىر مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىدىن خۇلاسە
قىلىپ ئېيتماقچىمەنكى ، ناسارالار مەسىھا دەپ ئاتايدىغان ، بىز مەھدىي
دەپ ئۇلۇغلايدىغان ئالىي سىمانىڭ ئۆزى — سىز ، ھەزرىتىم !

ئەنسارى ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەكبەرگە ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ :

— ئىلاھىم ، مەھدىيلەرچە ئۇلۇغ ئادالەت ئورنىتىش سىزگە نې-
سىپ بولغاي ! — دېدى ـ دە ، گويا ھېچكىم دەپ باقمىغان ئەڭ چوڭ
گەپنى ئۆزىلا ئېيتىۋاتقاندەك مەمنۇنىيەت بىلەن ھىجىيىپ قويدى . ئۇ-
نىڭدىن كېيىن ، شەيخ ئابدۇنەبىمۇ ئەكبەرنى ئەڭ ئادالەتلىك پېشۋا
دەپ ماختاشقا مەجبۇر بولدى .

شەيخ مۇبارەككە دەل مۇشۇ لازىم ئىدى . ئۇ پۇرسەتتىن پاي-
دىلاندى ـ دە ، ئەكبەرنى ئەڭ ئالىي ھۆكۈما ۋە بارلىق دىنىي ماجىرالارنى

هەل قىلىدىغان پېشۋا دەپ پەتىۋا چىقىرىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى .

ئەنسارى بىلەن شەيخ ئابدۇنەبى ئۆز ئاغزىدىن تۆتۈلۈپ قالغانلىقىنى شۇندا بىلدى . ئەگەر ئەكبەر ئالىي ھۆكۈما ۋە ياراشتۇرغۇچى پېشۋا بولىدىغان بولسا ، ئۇنىڭغا شەيخۇلئىسلاممۇ ، ۋەخپە ۋە دىن ئىشلىرى ۋەزىرى (سەدرلەر سۇدۇرى) مۇلازىم بولمايتتى !

دەل مۇشۇنداق بولۇشىنى كۆزلەپ تۇرغان ئەبۇلفازل پەتىۋانى ئالدىنئالا يازدۇرۇپ تەييارلاپ قويغانىدى ، ئۇنىڭغا بىرىنچى بولۇپ شەيخ مۇبارەك ئىمزا قويدى . شەيخ ئابدۇللا نىيازىمۇ دەرھال قول قويۇپ بەردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئەبۇلفازل پەتىۋانى شەيخ ئابدۇنەبىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى . ناسارالار ۋە براخمانلار « قېنى ئاخىرى قانداق بولىدىكىن » دەپ كۈتۈپ تۇردى . ئەكبەر يەرگە قارىغىنىچە قىمىرلىماي ئولتۇردى . لېكىن ئۇنىڭ سۈكۈتى ئابدۇنەبىگە ئولجا پايلاپ ياتقان يولۋاسىنىڭ سۈكۈتىنى ئەسلەتتى . « ياق ! » دەپ باقسۇنچۇ قېنى ! تېخى بايىلا ئەكبەرنى « ئەڭ ئادالەتلىك ھەكەم ! » دەپ ماختىغىنى يالغانچىلىق ، ياغلىمىچىلىق بولۇپ چىقىدۇ . شەيخ ئابدۇنەبى ئېغىر بىر خورسىنىپ قويدى ـ دە ، پەتىۋاغا ئىمزا قويدى .

نۆۋەت ئەنسارىغا كەلگەندە ، ئۇنىڭ قولىدىكى قەلەم دىر ـ دىر تىترەشكە باشلىدى . بۇ نېمە كۆرگۈلۈك ؟ ئۆزىگە ئۆزى گۆر قازغاندەك ئىش بولىدىغۇ بۇ ! ئۇنىڭ كالۋالاشقان قوللىرى ھەرپلەرنى يازالماي ، قەغەزنى ئىتتىرىپ يۇردى . لېكىن ، ئاخىر قەغەز ئۈستىدە ئۇنىڭ ئىمزاسى پەيدا بولدى .

تۈگىدى ! . . . شەيخ ئەنسارى ئۆيىدە بىر كۈن كېسەل بولۇپ ياتتى . ئەتىسى ئىچىدىكى دەرد ـ ئەلەملەرنى قەغەزگە تۆكۈپ ، قورسىقىنى بوشاتقۇسى كېلىپ قالدى ـ دە ، پەتنەدىكى سىرداش دوستى موللا تەنۇرگە مەخپىي خەت يازدى . خەتتە : « پۈتۈن ئىسلام تارىخى ئەكبەرگە قارشى ! » ، « پادىشاھ دېگەن كېلىشتۇرگۈچى پېشۋا بولالمايدۇ ! » ، « مېنى ئىمزا قويۇشقا مەجبۇر قىلدى » ، « سىز بىلىسىز ، بەزىدە قاراقچىلار بىلەنمۇ ۋاقتىنچە مۇرەسسە قىلىشقا توغرا كېلى-

دىغۇ ! » دېگەندەك گەپلەر يېزىلغانىدى .

موللا تەنۇبرنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە ئەكبەرگە ئىخلاس قىلىشقا باشلىغانلىقىدىن ئەنسارى مۇتلەق بىخەۋەر ئىدى . ئىسيان پۈرتقى چىقىپ تۇرغان بۇ خەت موللا تەنۇبر ئارقىلىق ئايلىنىپ كېلىپ ، ئەكبەرنىڭ قولىغا چۈشتى . كەچ كۈزنىڭ بىر ئاخشىمى ، ئەكبەر ئەنسارىنى خاس ئىشخانىسىغا چاقىرىپ كېلىپ ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويدى . ئەبۇلفازل موللا تەنۇبر ئارقىلىق قايتىپ كەلگەن خەتنى ئەنسارىغا ئاۋازلىق ئوقۇپ بەر-دى . ئەنسارى خەتنى تونۇپ ، ئەمدى قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى سەزدى - ده ، ئۆرە تۇرالماي تىزلاندى :

— مېنى ئەپۇ قىلىڭ ! ئاچچىقىمدا يېزىۋېتىپتىمەن ، ئەقىلسىزلىق قىلدىم ! . . . قىرىق يىللىق خىزمىتىم يۇزىدىن مېنى كەچۈرۈڭ !

— سېنىڭ قىرىق يىللىق خىزمىتىڭ ئەمەس ، يالغانچىلىق ، خا-ئىنلىقلىرىڭ بار ! بەيرەمخاننى ئۆلتۈرۈشكىمۇ قاتناشقانلىقىڭنى سەزگەنىدىم ! ئەدھەمخان بىلەن ماھىم ئىنىكئاننىڭ بېشىغا چىققانمۇ سەن ! دېھ-لىدىكى پولات ۋەسۋەسنى ئىشقا سېلىپ ، ماڭا ئوق ئېتىشقا مەدەت بەر-گەنمۇسەن !

— ياق ، ياق ، خۇدا ھەققى ، مەن بۇ سۇيىقەستلەردىن بىخەۋەر ! ئەخمەقلىق قىلىپ ، تەنۇبرگە شۇ خەتنى يازغانلىقىم راست !

— ئىبادەتخانىدا مېنى مەھدىي دەپ ماختاپ ، خەتتە « دەھرىي » دەپ قارغىغان ئادەمنىڭ قولىدىن ھەر قانداق يامانلىقلار كەلمەيدۇ قالارمۇ ؟

— يالغانچىلىق قىلدىم ، بۇ راست . بۇ گۇناھىم ئۈچۈن ، مەيلى ، ھەجگە باراي ! مەككە تۇللاغا بېرىپ پاكلىنىپ كېلەي !

قېرى ئادەم ئايىغىغا يېقىلىپ يالۋۇرغاندىن كېيىن ، ئەكبەر ئۇنىڭ ھەجگە بېرىشىغا رۇخسەت قىلدى . ئەنسارى ھەجدىن كېيىن گۇجارەتكە قايتىپ كەلدى ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولدى . ئۇ بوۋىسىنىڭ قەبرىسىگە يۆشۇرۇپ قويغان ئىككى سانداق ئالتۇن دۆلەت ئىخ-

تىيارىغا ئېلىندى ۋە نوروز بايرىمىدا غېرىب - مىسكىنلەرگە ئۇلەشتۇرۇپ بېرىلدى .

× × ×

سارايدا ھەر چارشەنبە كۈنى كەچتە ئولتۇرۇش - بەزمىلەر ۋە شېئىر مەجلىسلەر بولۇپ تۇراتتى . ئەكبەر مەملىكەتنىڭ ئەڭ داڭلىق شائىر - سەنئەتكارلىرىنى ئۆز ئەتراپىغا يىغىشنى ئارزۇ قىلاتتى . مەشھۇر خانەندە ھاپىز تەنسېن ، مۇساۋۋىر (رەسسام) خوجا ئابدۇسەمەد ، مەلىكۇششۇئەرا غەزەلىي ، ئۇنىڭ تەربىيسى بىلەن يۈكسەك ئورۇنغا كۆتۈرۈلگەن ۋە ھازىر « خەمسە » يېزىۋاتقان فەيزىي فەيازىي ، ھەم پارسى ، ھەم ھىند تىلىدا گۈزەل شېئىرلارنى يازغان ، ئاجايىپ قوشاقلارنى توقۇغان خۇش چاقچاق راجە بىربال . شېئىرىي ئىستېداتى دادىسى بەيرەم خانىنىڭكىدىن قېلىشمايدىغان ئابدۇراھمان — بۇلارنىڭ ھەممىسنى ئەكبەر مەنسۇبىيەت گۆھەرلىرى دەپ ئاتايتتى . ئۇنىڭ سارىيىدا « نۇھرەتەن » يەنى « توققۇز گۆھەر » دېگەن ئىبارە مەشھۇر بولۇپ ، پەن ، ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ ئەڭ يورۇق بۇ توققۇز يۇلتۇزى ئىچىدىن ئەبۇلفازلمۇ ئورۇن ئالغانىدى . پېشقەدەم غەزەلىي ۋاپات بولغاندا ، توققۇز گۆھەرنىڭ سەككىزى قالدى . لېكىن « نۇھرەتەن » ئىبارىسى يەنىلا ئىستىمالدا قىلىۋەردى .

ئەكبەر بىر كۈنى ساراي سىرتىدا تامغا رەسىم سىزىۋاتقان يالاڭ ئاياغ ھىندى يىگىتنى كۆرۈپ قالدى . يىگىتنىڭ قولىدا مۆجىزە باردەك ، قول بارماقلىرىنىڭ بىر نەچچىلا ھەرىكىتى بىلەن تامدا جانلىق رەسىملەر پەيدا بولاتتى . ئۆزىمۇ رەسىم سىزىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئەكبەر يىگىتنىڭ يېنىدا توختاپ سورىدى :

— ئىسمىڭ نېمە !

— دەسۋەنتە .

— نېمىشقا تامغا رەسىم سىزىسەن .

— قەغەز - قەلىمىم يوق .

ئەكبەر سۇرۇشتۇرۇپ بىلدىكى ، دەسۆھبتە كەمبەغەل بىر ھامما-
نىڭ ئوغلى ئىكەن . « رامايانا » ۋە « ماھاپخاراتا » داستانلىرىنىڭ ناما-
يىتى كۆپ جايلىرىنى يادقا بىلىدىكەن . ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ بۇ دا-
تانلارنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇ دەسۆھبتىنى ساراي رەسساملىرىنىڭ
سەردارى خوجا ئابدۇسەمەدنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى :

— زېھنى ئۆتكۇر ئىكەن . بىر تەرىبىلەپ بېقىڭ ، مەۋلانە .

دەسۆھبتە ئەكبەر ئويلىغاندىنمۇ بەكرەك ئىستېداتلىق بولۇپ
چىقتى . ئۇنىڭ « ماھاپخاراتا » ۋەقەلىرىگە سىزغان رەسىملىرى ئەكبەرگە
ئەڭ مەشھۇر رەسساملارنىڭكىدىنمۇ كۈچلۈكرەك زوق بەردى . شۇنىڭدىن
كېيىنكى چارشەنبە ئاخشىمى ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەتكارلار يىغىلىشىدا 22
ياشلىق دەسۆھبتە ئەڭ يېتۈك مەنسۇبىيەت گۆھەرلىرى « نۇھرەتەن » قا-
تارىغا قوشۇلدى . ئەكبەرنىڭ بۇ ھەقتىكى پەرمانىنى ئەبۇلفازل سەنئەت
ئەھلىگە ئېلان قىلغاندا :

— گۆھەرلىرىمىز يەنە توققۇز بولدى ، — دەپ سۆيۈندى .

شۇ كۈنى كۈي ـ قوشاقلار ئارىسىدا مۇشائىرەمۇ بولدى ، يېشى
يۇزدىن ئاشقان شائىر قاسىم كاھىي ئۆزىنىڭ « پىلنامە» دېگەن شېئىرىنى
ئوقۇپ بەردى .

ئەكبەرنىڭ پىلنى ياخشى كۆرۈشى ، پىلباقارلىق قىلغانلىقى
كۆپچىلىككە مەلۇم ئىدى . كاھىي ئۆزىنى ئۇزاق ئۆمۈر كۆرىدىغان
پىللارغا ئوخشاتقان ، ئەكبەرنى بولسا شۇ پىللارنىڭ مېھرىبان باققۇچى-
سىغا ئوخشاتقانىدى :

خاك بىر سەر مېكۈنام چۈن پىل ھەرجاي مېرەسەم ،
گەر نەبىنەم بەر سەرى خۇد پىلبانى خىيشرا .
دىدەئەم تا ئىشقى مەن ئەفزۇن شەۋەد ئان پىلبان ،
مىدە ۋانەد بەر سەرەم پىلدامانى ھىيشرا .

تەرجىمىسى :

(ئۇستۇمده پىلىبانىم ئولتۇرمسا ، مەنمۇ شۇ پىلغا ئوخشاش بار-
غان يېرىمده بېشىمغا توپا چېچىپ ئىزىمدىن چىقمەن . پىلىبانىم بېشىمدا
ئولتۇرۇپ قامچىسىنى ئويناتىپ مېنى چاپتۇرسا ، ئۇنىڭغا مۇھەببىتىم
ھەسسىلەپ ئاشىدۇ .)

ئەكبەر بۇ تۆت مىسرانى ئاڭلىغاندا زوقلىنىپ تازا كۈلدى . پىلغا
ئوخشاش يۈز ياشتىن ئاشقان بۇ ئادەمده ھېلىھەم بالىلاردەك بىر خىل
مەسۇملۇق بار بولۇپ ، شېئىردا پىلغا ئوخشاش ئۆز بېشىغا توپا چېچىش
نىمك سەۋەبىمۇ ناھايىتى چىرايلىق ئىپادىلەنگەنىدى . پىل ئۆزى ياخشى
كۆرگەن پىلىبانغا قانچىلىك مۇھەببەت قويغان بولسا ، كاھىيمۇ چىن دە-
لىدىن ئەكبەرگە شۇنداق مۇھەببەت قويغىنىنى شېئىرىي يول بىلەن ئە-
پادە قىلىۋاتاتتى . ئەسلى سەمەرقەند تەرەپلەردىكى ئاق دەريا ۋە قارا دەريا
ئارىلىقىدىكى مىيانقالدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن قاسىم كاھىي يېگىتلىك چاغ-
لىرىدا ھېراتتا ياشىغان ، ئەلىشىر ناۋايى ۋە ئابدۇراھمان جامىلارنىڭ
سۆھبىتىگە قاتناشقان شائىر ئىدى . ھازىر پايتەختتە ئۇنىڭدىن قېرى ئا-
دەم يوق . قەمەرىيە ھېسابى بويىچە 118 ياشقا كىرگەن بۇ ئادەم
ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمەي بويتاق ئۆتتى . كاھىينىڭ ئۇزۇن
ساقىلى پاختىدەك ئاپئاق ، ئاندا ـ مۇندا قالغان چىشلىرى ئۇۋۇلۇپ ،
مىلكىگە تەڭلىشىپ قالغان . جۇغمۇ كىچىكلەپ كەتكەنىدى . شۇ ياش-
تىكى ئادەمدىن بۇنداق شېئىر چىقىشىنى كۈتمىگەن ئادەملەر ئۇنىڭ ھەر
بىر بېيتىگە قايىل بولۇپ ، ئولتۇرغان جايلىرىدا تەۋرىنىپ قويۇشتى :

ھەمچۇ پىلى مەست مېھاھەم بىخۇرۇشەم ھەر زامان ،
ئاشكار ئاتا كۈنەم رازىنھانى خىيشرا .
باز مىگۇيام ، ھەدىسى ئىشق خۇشتە رەست ،
بىھكى ، چوڭ پىل نىگاھ دارەم زەبانى خىيشرا .

تەرجىمىسى :

(مەست پىلغا ئوخشاش ھەر زامان جۇشۇ خۇروش قىلغۇم كېلىدۇ . يوشۇرۇن سىرلىرىمنى ئاشكارا قىلغۇم كېلىدۇ . لېكىن ، يەنە ئىيتىمەن : ئىشقىڭ پىنھان ھادىسىسى خۇشراقتۇر ، پىللار كەبى تىلىمنى يىغىپراق يۇرگىنىم ياخشىراقتۇر .)

شۇ ياشتىكى ئادەمنىڭ مەست پىلدەك چۇقان ـ سۇرەن قىلماقچى بولغانلىقى ، لېكىن يەنە پىللارغا خاس ۋەزمىنلىك بىلەن تىلىنى يىغىپ يۇرگەنلىكى ئەكبەرنىڭ شېئىردىن ئىلھاتقان زوقىنى يەنە بىر دەرىجە ئاشۇردى . ئۇ ئۆزى ھەققىدىكى ئاشكارا ماختاشلار ۋە مەدھىيىلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدى . بۇ يەردىكى شېئىرىي ئىقتىدار ، كەمتەرلىك ۋە گۈزەل بىر تەبەسسۇم ناھايىتى ياققانلىقى ئۈچۈن :

ـــ مەۋلانە ، يەنە بىر ئوقۇسىڭىز ! ـــ دەپ شېئىرنى ئىككىنچى قېتىم ئاڭلىدى . كېيىن ئۇنىڭدا بىرەر نۇقسانىنىڭ يوقلۇقىنى ، ھەر بىر سۆزنىڭ گۆھەردەك تاللانغانلىقىنى ماختىدى ۋە ئەبۇلفازلىغا قاراپ دېدى ، ـــ 118 ياشتا شۇنچىلىك مۇكەممەل شېئىر يېزىش كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مۆجىزىدۇر . مەۋلانە كاھىينىڭ قەدەملىرى تەۋەررۈك . ساراي دەرۋازىسىدىن مۇشۇ يەرگە كەلگۈچە نەچچە قەدەم قويغان بولسا ، ھەر بىر قەدىمگە يۈز رۇپىيەدىن ئىنئام بېرىلسۇن ! بۇنىڭدىن كېيىن سارايغا ھەر بىر قېتىم كەلسە ، مىڭ رۇپىيە بېرىپ تۇرۇلسۇن .

مۇشائىرە بولغان جايدىن ساراي دەرۋازىسىغىچە يۈز قەدەمدىن ئارتۇق كېلەتتى . ساراي شائىرلىرىدىن ھېچقانداقى ھېلىغىچە بۇنداق قىسقا شېئىر ئۈچۈن ئون مىڭ رۇپىيە مۇكاپات ئالالىغان ئەمەس . قاسىم كاھىي تەزىم قىلىپ ، بۇ ئىنئام ئۈچۈن ئەكبەرگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى ، ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭلى يېرىم ئىكەنلىكى سۇنۇق كۆڭۈنگەن كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى .

ئەتىسى خەزىنە ئېچىلغاندا ، قاسىم كاھىي كېلىپ ئون مىڭ رۇپىيىنى ئېلىپ كېتىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى ،

شۇنداقتىمۇ مويسىپىت شائىر سارايغا قايتا كەلمىدى . ئەكبەر ئۇنى كېسەل بولۇپ قالدىمىكىن دەپ ، ئەبۇلفازلنى خەۋەر ئېلىشقا ئەۋەتتى . قاسىم كاھىي كىچككىنە باغ ھويلىدا تۇراتتى ، ئۆي ئىشلىرىنى قىلىدىغان ماشگۇرۇچ ساقاللىق بىر خىزمەتچىدىن باشقا ھېچ كىشى يوق ئىدى .

ئەبۇلفازل ئۇنىڭ تەكچىلىرى لىق كىتابلار بىلەن تولغان خانىسىگە كىرىپ ، ھال ـ ئەھۋال سورىدى :

ـــ نېمىشقا ھېلىغىچە خەزىنىدىن مۇكاپاتنى ئالمىدىڭىز ؟

ـــ ئۇنچە پۇلنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى ، جانابى ۋەزىر ؟ يا مىراس خورۇم بولمىسا ! . . . مەن ئۇ شېئىرنى مۇكاپات ئۈچۈن يازغان ئەمەستىم .

ـــ ئېھتىمال ، باشقا تىلىكىڭىز باردۇر ؟ ئېيتىڭ ، مەن ھازىرلا ھەزرەتكە يەتكۈزەي .

قاسىم كاھىينىڭ ئۇدۇل چىشلىرى ئاللىقاچان تۆكۈلۈپ لەۋلىرى ئىچكىرىگە پېتىپ كەتكەن ، ئۇچى سەل قايرىلغان ئۇزۇن بۇرنى ئېگىلىپ چۈشۈپ ، لەۋلىرىگە تېگەي دەپ قالغانىدى .

ـــ مەن يېشىمنى ياشاپ بولغانمەن ، ماڭا مال ـ دۇنيادىن كۆرە ئىمان ـ ئېتىقاد ئەزىزراق . ناۋايىدەك ، جامىدەك ئۇلۇغ سىمالارنى كۆرگەنمەن . ئۇلار دىنىي ئاداۋەتلەرنى قانداق يوقىتىشنىڭ يولىنى ئىزدەپ تاپالماي كەتكەنىدى . ئەكبەر ھەزرەتلىرى تۇرلۇك ئېتىقادلارنى تەڭ كۆرۈپ ، سۇلھى كۇللى (ھەممەيلەن ئىناق بولۇش) ئېلان قىلىش بىلەن ھازىرغىچە تېپىلمىغان يېڭى بىر يولنى كەشىپ قىلدى . مەن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا ئەنە شۇ يولدىن مېڭىپ ئۆتمەكچىمەن . ئەگەر ھەزرەتىم مېنى ئۆزىگە سادىق مەسلەكداش دەپ بىلسە ، پېقىر ئۇچۇن ئەڭ ئالىي مۇكاپات شۇ بولغاي !

ئەبۇلفازلدىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئەكبەر :

ـــ مەۋلانە كاھىينىڭ بۇ جاۋابىدىن بېشىمىزنىڭ كۆككە يەتكىنىنى بېرىپ ئېيتىڭ ، ـــ دېدى ، ـــ ئەگەر خالىسا ، پەيشەنبە كۈنى يېقىن مەسلەكداشلىرىمىزنىڭ ئولتۇرۇشىغا مەرھەمەت قىلسۇن !

فەتە بېغىنىڭ تىللەكارى مېھمانخانىسىغا خۇپتەن مەزگىلىدە يە-
غىلىدىغان شەيخ مۇبارەك ، راجە بىربال ، ئەبۇلفازل ، ئۇنىڭ شائىر ئا-
كىسى فەيزىي ، ئەزىز كۆكە ، ئابدۇرەھىم خانى خانانلار قاتارىغا نۆۋەتـ
تىكى پەيشەنبە كۈنى قاسىم كاھىيمۇ كېلىپ قوشۇلدى .

ـــ مەۋلانە ، ـــ دەپ ئەكبەر ئەگ ئاۋۋال ئۇنىڭغا مۇراجىئەت قىلدى ، ـــ سىز ئاجايىپ شېئىرىي مۇئەممالار يازدىڭىز . بىزنىڭ ئالدـ مىزدا مۇشكۈل ھاياتىي مۇئەممالار (مەسىلىلەر) تۇرۇپتۇ . بىز سۇلھى كۈللى ئېلان قىلىپ بىرلەشتۇرمەكچى بولغان تۇرلۇك ئىمان ـ ئېتىقادلار گۈياكى مۇستەقىل قېيىقلاردەك ھەر بىرى ئالاھىدە ئۇزۇپ ئۆگەنگەن . شۇنداق ماقال بارکى ، ئىككى قېيىقنىڭ بېشىنى تۇتقان ئادەم غەرق بو-لىدۇ ، رەقىبلىرىمىز بىزنىمۇ غەرق قىلماقچى . ئۇلارنىڭ نەزەرىدە بىز يا مۇسۇلمان ئەمەس ، يا مەجۇسىي ئەمەس ، يا ئاتەشپەرەس ئەمەس ، بۇ دىنلارنىڭ ھېچقايسىسىغا تولۇق دىل بەرمىگەن ، ئارا يولدا قالغان دىنـ سىزلارمىشمىز .

شەيخ مۇبارەك بۇ تەنە ـ دەشنامىلارنى ئەكبەرگە ئېيتىشقا تىلى بارماي كۆڭلىدە ساقلاپ يۈرگەنىدى . ئەمدى ئۇلارنى ئەكبەرنىڭ ئېيتقـ ىندىن دادىللاندى ۋە سۆزلەشكە ئىجازەت ئالدى :

ـــ ھەزرىتىم ، سىزدەك ئىمانى مۇستەھكەم سىماغا نىسبەتەن ئېيـ تىلغان بۇ سۆزلەر ئۆتۈپ كەتكەن تۆھمەتتۇر . بۇ تۆھمەتتىن قۇتۇلۇشـ نىڭ بىردىنبىر يولى ـــ سىز كەشپ قىلغان ئالىي ئېتىقادنى يېڭى تەلـ ىمات شەكلىگە سېلىپ ئېلان قىلىشتۇر . ئىبادەتخانىدا شۇنداق چىرايلىق ئېيتقانىدىڭىزكى ، تۇرلۇك ئىمان ـ ئېتىقادلار تاغ باغرلىرىغا ئوخشاشلا ئېگىز بىر چوققىغا يەتكەندە بىرلىشىدۇ . ئەنە شۇ مەنزىلى يۇكسەكلىكنى سىز ئاساس سالغان يېڭى مەسلەك دەپ ئاتىساق بولار !

ئەكبەر ئۆزىنى يېڭى بىر مەسلەكنىڭ ئاساسچىسى دەپ قىياس قىلىدىيۇ ، تېنى جۇغۇلداپ ، ئۆزىدىن ئۆزى سەسكىنىپ كەتتى . كېچە ئانىسىنى كۆرگىلى بارغاندا ، ھەمىدە بېگىمنىڭ يەنە ئەنسىرەپ ئېيتقان گەپلىرى قۇلىقىغا قايتا ئاڭلانغاندەك بولدى :

ـــ شەيخ مۇبارەكنىڭ سىزنى (مەھدىي) دەپ ئىشەندۇرۇپ ، بـ
ھـرەدە نېمە كويلارغا سالغانلىقى يادىڭىزدىن چىقىپ قالدىمۇ ! شاھ ئوغـ
لۇم ؟

ـــ خاتىرجەم بولۇڭ ، ئانىجان ، ئوغلىڭىز ئۇ كوچىلارغا قايتا
كـىرمەيدۇ . مەن ئۆزۈمنىڭ مەھدىيمۇ ، پەيغەمبەرمۇ ئەمەسلىكىمگە ئاللـ
قاچان ئىمان ئېيتقانمەن . شۇڭا ، پەقەت باش فەقىھلىك ـ مۇجتاھىدلىك
ئۇنۋانىنى قوبۇل قىلغانمەن ، خالاس .

ـــ ئەكبەرجان ، پادىشاھلىق ، سەركەردىلىك يۇكىنى كۆتۈرۈپ
يۈرۈۋاتقىنىڭىز ئاز كەلگەندەك ، شەيخ مۇبارەك يېڭى مەسلەكنىڭ يۇكىنى
سىزنىڭ يەلكىڭىزگە ئارتماقچى بولۇۋاتامدۇ ـ قانداق ؟

ئانىسىنىڭ كۆيۈنۈپ قويغان بۇ سوئالىغا ئەكبەر تېخىچە جاۋاب
تاپالمغىنى يوق ، شۇڭا ئۇ يېڭى مەسلەكنىڭ ئېغىر يۇكىنى يەلكىسىگە
ئېلىشقا پېتىنالماي قاسىم كاھىيغا يۈزلەندى :

ـــ مەۋلانە ، سىز كۆپنى كۆرگەن ئادەم ، بىزگە مەسلىھەت بە
رىڭ .

ـــ پېقىرىدىن مەسلىھەت سورىغىنىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر ، ھە
رىتىم ! سەلكەم يەتمىش يىل تۇران ، خۇراسان ، كابۇلدا ياشىدىم ،
ئەللىك يىلدىن بېرى ھىندىستاندا ئىستقامەت قىلماقتىمەن . ئەقلىمگە
كەلگىنىمدىن بۇيان ، مەن جاھان كېزىپ گاھ ئادىشىپ ، گاھ توغرا يول
تـېپىپ يۈرۈپ روھىم يايرايدىغان بىر مەنزىل ئىزدىدىم . ئاخىر
يېشىم يۇزدىن ئاشقاندا ، يېتىپ كەلگەن ئەڭ ئالىي مەنزىلىم ـــ
سـىز ھازىر رەھبەرلىك قىلىۋاتقان تەۋەررۇك زامان بولدى . ئۆمۈر بويى
مېنى روھانىيلار ئىستىبداتى قىيناپ كەلگەنىدى . سىز شۇ ئىستىبداتنى
يـوقاتقىنىڭىزدىن بۇيان ، روھىم يايراپ يۈرۈۋاتىدۇ . ئەمما بۇ ئىستىبداتـ
نـىڭ كۈچى بىلەن كۈن كۆرۈۋاتقان ، باي بولغان ، مەرتىۋىسىنى ئۆسـ
تۈرگەن چوڭ بىر گۇرۇھ ئۆلىما ، موللا ـ ئىمامىلار بار . ئۇلار ئۇچۇن
بىدئەت ۋە خۇراپات گويىاكى پارتلاتقۇچ سىلىنغان ئامبار . شۇنداق بىر
تەييارلىق كۆرۈش لازىمكى ، يېڭى تەلىماتىڭىز ئېلان قىلىنغاندا ، دۇشـ

مەنلىرىگىز ئۇنىڭ ئۇچقۇنلىرى بىلەن پارتلاتقۇچ قاچىلانغان ئامبارنى پارتلىتالمايدىغان بولسۇن.

ـــ رەھمەت سىزگە، مەۋلانە. مېنىڭ دىلىمدىكى گەپنى ئېيتتىڭىز! ـــ دەپ ئەكبەر كاھىينىڭ پىكىرىنى داۋام ئەتتۈرۈشكە باشلىدى، ـــ پەقەت ئىچكىرىدە ئەمەس، قوشنا مەملىكەتلەردىمۇ رەقىبلىرىمىز بىزنىڭ خۇدادىن قايتقانلىقىمىز ھەققىدە دادلاپ يۈرمەكتە. ئىراندىن سەفەۋىيلەر، تۇراندىن شەيبانىزادىلەر بىزگە ئەلچى ئەۋەتىپ: «ئىسلامدىن ۋاز كەچكىنىڭلار راستمۇ؟» دېگەن مەنىدە سوئال سوراۋاتىدۇ. بىزمۇ ئۇلارغا ئەلچى ئەۋەتىپ «ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمىز» دېگەن مەزمۇندا جاۋاب يازدۇق. بىزگە قارشى كۆتۈرۈلگەن ئۇرۇش ـ تالاشلار تېخىچە بېسىلمىدى. ۋىلايەتلەردىن كېلىۋاتقان مەخپىي ئاخباراتلار ۋەزىيەتنىڭ ناھايىتى مۇرەككەپلىكىدىن دالالەت بەرمەكتە. شۇڭا، يېڭى تەلىماتنى چوڭ تەييارلىق بىلەن قولاي بىر ۋەزىيەت كەلگەندە، ئاندىن يولغا قويايلى. ھازىرچە ئۇنى مانا شۇ سورۇندىكىلەر ئۆز دىلىمىزغا چوڭقۇر ئورنىتايلى. ئاخىر چىن ئىخلاس ـ ئېتىقاد دىلىدا ياشىشى كېرەكقۇ.

ـــ ھەق راست! ـــ دېدى ئەبۇلفازل.

ئەمدى شەيخ مۇبارەكمۇ ئەكبەرنىڭ كېيىنكى پىكرىگە قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى.

× × ×

ئەكبەر ئۆز مەسلەكداشلىرىغا مۇكاپات بەرگەن ئاشۇ كۈنلەردە شەيخ ئابدۇنەبى ئۇنىڭ قەھرىگە ئۇچرىدى.

بەش قولىنى تەڭلا ئاغزىغا سالغان بۇ بەدنىيەت شەيخنىڭ ۋەخپىلەردىن چۈشكەن ۋە ھەج قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئاجرىتىلغان پۇللارنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ساندۇقىغا سېلىۋالغانلىقى ئېنىقلاندى. جىنايەتلىرى بوينىغا قويۇلغاچقا، ئەكبەر ئۇنى قاماققا ئالدى. تۇرمىدىمۇ شەيخ ئابدۇنەبىنىڭ دۇشمەنلىرى بار ئىكەن. سەدرى جەھان ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن

بىگۇناھ ئادەملەردىن بىرنىمىك ئوغلى شۇ يەردە قاراۋۇل ئىكەن . باشقا قىساسكارلار شەيخنىڭ قەيەردىلىكىنى ئەنە شۇ قاراۋۇل ئارقىلىق بىلىشتى . بۇ قىساسكارلار ئارىسىدا مەسچىت ئالدىدىكى تاختايلارنى بۇتخانا قۇرۇلۇشىغا ئىشلەتكەنلىكى ئۈچۈن قەتلى قىلىنغان ۋە ئۈچ ياش خوتۇنى « سەتى » ئادىتى بويىچە ئۆزلىرىنى ئوت قويۇپ ئۆلتۈرگەن براخمانىنىڭ قېرىنداشلىرىمۇ بار ئىدى . قىساسكارلار ھېلىقى قاراۋۇلنىڭ يارىدىمىدە كېچىسى تۇرمىگە باستۇرۇپ كىرىپ ، شەيخ ئابدۇنەبىنى تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى .

ئەنسارى ۋە شەيخ ئابدۇنەبى باشقۇرۇشىدىكى ئۆلىما ، قازى ، مۇتەئەسسىپلەر يىپى ئۈزۈلگەن تەسۋى دانىلىرىدەك ھەر قايسى تەرەپ لەرگە تارقىلىپ كەتتى ، ساراسىمە ۋە غۇلغۇلا ئىچىدە قالدى . جىزىيە سېلىقى ئېلىپ بېيىشقا ، مەجۇسىيلەرنى ئېلىپ سېتىشقا ئىمكان بېرىدىغان دىنىي ئىستىبدات بىنالىرى خۇددى يەر تەۋرەشكە دۇچ كەلگەن ئەسكى ئۆيلەردەك بىرمۇبىر غۇلاپ چۈشۈشكە باشلىدى .

زىلزىلە مەزگىلىدە ھەممەيلەن ئۆزىنى كۆكۈلسىز سەزگىنىدەك شۇ ئىستىبداتلار ئارقىسىدا كۈن كۆرۈپ كېلىۋاتقان كاتتا گۇرۇھلارنىڭ يىقىلىپ ـ يىمىرىلىپ ۋايىغا يەتكەنلىرى كۆپلىگەن ساراي ئەھلىدە ، ھەتتا ئەكىبەرنىڭ نارەسىدە ئوغۇللىرىدىمۇ ئېغىر ۋە مۇرەككەپ تۈيغۇلارنى ئويغاتتى .

ئەمدى ئون بىر ياشقا كىرگەن شاھزادە سەلىم ھەددىدىن ئارتۇق ئويچان ، كەم سۆز بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ مۇئەللىمى پەرىد بۇخارىي ئەكىبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ ، ئەرز قىلدى :

ـــ ھەزرىتىم شاھزادىنىڭ روھىي ھالەتلىرىدىن ئەنسىرەپ قالدىم . سائەت ـ سائەتلەپ يالغۇز ئولتۇرۇپ خىيال سۈرىدۇ . ئىلگىرى كۆپ كىتاب ئوقۇيتتى ، ھازىر كىتابمۇ ئوقۇمايدۇ ! ئېھتىمال شاھزادىنى ئۇۋغا ئېلىپ چىقىش زۆرۈردۇر ؟

ـــ مەۋلانە ، بىز ئۇۋنى چەكلىگەنمىز ، يادىڭىزدا باردۇ ؟

ـــ يادىمدا ھەزرىتىم ! ئەمما ، ئاتا ـ بوۋىلىرىڭىز كىچىكىدىن ئات

چېپسې ، ئووۇ قىلىپ ئۆگەنگەن . قان بىلەن ئۆتكەن بۇ ئادەتنى ئوغلىمۇ داۋام قىلسا بولاتتى .

— مەن ئوۋنى چەكلىدىمغۇ ؟ ئەمدى بىز چىقارغان پەرماننى ئوغلىمىز بۇزسا بۇنىڭغا نېمە دەيمىز . سەلىم يالغۇز ئولتۇرۇپ خىيال سۈرسە ، خىيالىنى بۇزماڭ . دېمەك ، ئۇنىڭدا پىكىر ـ مۇلاھىزە ئويغانغان . ئۆزى بىلەن ئۆزى پىكىرلىشىپ تۇرسۇن .

— خوپ ، ھەزرىتىم ، خوپ ! — دەپ پەرىدە بۇخارىي تەزىم قىلغىنىچە چىقىپ كەتتى . ئەمما ، ئىچىدە : « ئاقىۋىتىنگە ئۆزىڭىز جاۋاب كار ! » دەپ قويدى .

ئەتراپىدا بولۇۋاتقان مەنىۋى زىلزىلىنى ۋە مۇرەككەپ زىددىيەتلەرنى سەلىمنىڭ يېش ئەقلى ھەزىم قىلالمايتتى . دادىسى بولسا ئوغلى بىلەن دىلدىن سۆھبەتلىشىشكە ۋە نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭغا ياخشىراق چۈشەندۈرۈشكە ۋاقىت تاپالمايتتى .

— ھەزرىتىمگە مۇجتاھىدلىقنىڭ نېمە كېرىكى بار ؟ — دەپ مەۋلانە پەرىد ئېغىر ئۇھ تارتتى .

بىراق چاغلاردا ئۇمۇ ئەكبەرگە بېغىشلاپ شېئىرلارنى يازغانىدى . ياخشى غەزەل ۋە رۇبائىيلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن مەۋلانە پەرىد ساھىبقەلەم شائىر ھېسابلىناتتى . گۈجارەت يۇرۇشىدە 40 كۈنلۈك يولنى ئەكبەر بىلەن توققۇز كۈندە بېسىپ ئۆتكەن ۋە مۇزەففەر ھۈسەيىن مىرزىغا قارشى ئۇرۇشتا ئۆزى يالغۇز تۆت دۈشمەن ئەسكىرىنى قىلىچ بىلەن ئۇرۇپ يوقاتقان قاپ يۈرەك ئادەم مۇشۇ پەرىد بۇخارىي ئىدى . ئەكبەر ئۇنى « ساھىبى سەيف ۋە قەلەم » دەپ ماختاپ ، پەرىد بۇخارىيغا مەۋلانا نىلىق ئۇنۋانى بەرگەن ۋە سەلىمگە تەربىيىچى ئۇستاز قىلىپ قويغانىدى .

بىراق ، مەۋلانە پەرىدنىڭ شەيخ مۇبارەك بىلەن ئېچى كېلىشمەيتتى ، شۇڭا ئۇ سەلىمگە سىرداشلارچە شۇنىرلايتتى :

— ھەزرىتىمنى شۇ شەيخ ئىككى ئوغلى بىلەن بىللە پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭكى قىلىۋېلىۋاتىدۇ ! —

دېـدى ، ـــ « داهىي » ، « مەھدىي » ، « مۇجتاھىد » دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى شۇلار ئويلاپ چىقارغان . چوڭ ئوغلى فەيزىي فەيازىي ھەزـ رىتىم ھەققىدە داستان يېزىپ چوڭ مۇكاپات ئالغان . كىچىك ئوغلى ئەـ بـۇلفازل ئەڭ بىرىنچى ۋەزىر . شەيخ مۇبارەكنىڭ ئۆزى ئەڭ ئەشەددىي دۇشمىنى بولغان ئەنسارىنى ھەزرىتىمنىڭ ياردىمى بىلەن يوقىتىپ ، ئىنـ تىقام ئالدى بولدى ـ ئەمدى !

بۇ گەپلەرنىڭ تەسىرى تۇپەيلىدىن ، سەلىم ئاتىسىنى شەيخ مۇـ بارەك بىلەن ئەبۇلفازلدىن قىزغىنسىدىغان بولۇپ قالدى .

سەلىم ئاتىسىنىڭ دىداربغا تويماي چوڭ بولۇۋاتقان بولسا ، مـەۋلانە پەرىد پەرزەنتكە زار ئىدى . ئۇ ئۇچ قېتىم ئۆيلەنگەن بولسىمۇ پەرزەنت يۈزى كۆرمىدى . ياش قىرىقتىن ئاشقاندا ، تەقدىرگە تەن بەرـ مـەي بولمىدى . شۇڭا ئۇ ھازىر سەلىمنى ئۆز پەرزەنتىدەك كۆرۈپ ، قەلـ بىدە ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان بارلىق ئاتىلىق مېھرىنى ئۇنىڭغا تولۇق بېـ رىۋاتاتتى . ئۆسمۇرلەردىكى پاك ئىشەنچ ۋە ئاتا مېھرىگە بولغان تەشنالىق تۇپەيلىدىن سەلىممۇ مەۋلانە پەرىدنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىگە قەلب دەرۋا زىسىنى كەڭ ئېچىۋەتكەن ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى دەپ بـ لىدىغان بولۇپ كەتكەنىدى .

ـــ ئەمىرزادەم ، بۇنىڭدىن كېيىن سىز ئەبۇلفازلدىن ھەزەر قـ لىڭ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ھەزرەت ئاتىڭىز شۇ ۋەزىرنىڭ مەسلىھەتى بو ـ يىچە ، كاپىر پەرەڭلەرنى سارايغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرماقچىمىش . بۇ پەرەڭلەر سىز بىلەن شاھزادە مۇرادقا ئۇستاز بولۇپ ، سىلەرگە پەرەڭ تىلى ئۆگىتەرمىش !

شەيخ پەرىد بۇ گەپلىرى ئارقىلىق سەلىمنى چۆچۈتۈپ قويماقچى ئىدى . سەلىم بولسا ، باشقا بىر ئالەمدىن كەلگەن ، كىيىنىشلىرى ، يۈـ رۈش ـ تۇرۇشلىرى ۋە گەپ ـ سۆزلىرىمۇ باشقىچە بولغان بو پەرەڭـ لەرگە بالىلارچە قىزىقىش بىلەن قارايتتى . شەيخ پەرىد ئون ئېغىز گەپ قىلسا ، بىر ئېغىز جاۋاب قايتۇرماي يۈرىدىغان سەلىم ئۇستازىنىڭ ئا ـ خىرقى گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، تېتىكلىنىپ قالدى ـ دە :

ـــ قاچان . . . ساۋاق بېرىدىكەن ؟ ـــ سورىدى .
ـــ سەرمۇنشى نەقىبخانىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئېھتىمال ، ئەتە ـ ئۆ-
گۈن ھەزرىتىم سىزنى چاقىرىپ قېلىشى مۇمكىن . . . كاپىردىن تىل
ئۆگىنىشنى خالامسىز ، ئەمرزادەم ؟
ـــ پەرەڭلەر پارس تىلىدا سۆزلىشەرمىشقۇ . گەپلىرىنى ئاڭلاپ
باقاي . ئۇلار ئاجايىپ قىسمەتلەرنى بىلەرمىش .
ـــ ئەمما ، قىسمەت ـ سەرگۈزەشتىلەرنى سۆزلەشنى باھانە قى-
لىپ ، سىزنى ئۆزلىرىنىڭ دىنىغا . . . ئۆتكۈزۈۋالسىچۇ ؟
سەلىم ئەمدى خىيالچان ھالدا كۈلۈمسىرىدى :
ـــ سىزنىڭ تەلىملىرىڭىزنى ئېسىمدە چىڭ تۇتىمەن ، مەۋلانە .
بوۋىلارنىڭ ئېتىقادىغا سادىق بولىمەن !
پەرىد بۇخارىي سەلىمگە تۈركىي تىلىدىن دەرس بەرگەن ،
ناۋايى ، بابۇرلارنىڭ يۇزلىگەن شېئىرلىرىنى يادقا ئالدۇرغان ، شۇنىڭ
تەسىرىدە سەلىمدە ئەجدادلارغا قارىتا يۇكسەك ھۆرمەت پەيدا بولدى .
ئەينى ۋاقىتتا ، پەرىد بۇخارىي سەلىمنى ھىندى ئانىسى ۋە تاغىلىرىدىنمۇ
ئايرىۋېتىشكە ئۇرۇنۇپ كۆرگەنىدى . سەلىمنىڭ تاغىلىرى مەن سىڭىخ ۋە
بھاگۋەن داسلار باتۇر جەڭچىلەردىن بولسىمۇ ، ئۇلۇغبەگ ، بابۇرلاردەك
بۇيۇك كىتابلارنى يازمىغان . شۇڭا ، سەلىم بۇلارغا قارىغاندا ئاتا ئەجداد-
لىرىغا ئۆزىنى يېقىن تۇتتى ۋە ئۇلارنىڭ مەنىۋى مىراسلىرىغا قەلب
دەرۋازىسىنى كەڭرەك ئېچىۋەتتى . ئەگەر باشقىلار سەلىمنى « تاغىلىرىغا
تارتىپتۇ » دەپ قويسا ، ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تېگەتتى ، چۈنكى ، بۇنداق دې-
يىش ئۇنىڭغا ئۆزىنى يېرىم ھىندى ، يېرىم مۇسۇلمان قىلىپ پارچىلە-
ۋەتكەندەك ۋە يېرىم ئادەم قىلىپ كۆرسەتكەندەك تۇيۇلاتتى . ئۇ پەرىد
بۇخارىينىڭ تەسىرى بىلەن ئەجدادى ـــ تىمۇرىيلەرنىڭ ئۇدۇمىنى ئا-
تىسىدىنمۇ چىڭراق تۇتۇشقا ئىنتىلەتتى . شۇ سەۋەبلىك ، ئۇستازىمۇ ئۇنى
ئۆز پەرزەنتتىدەك چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرەتتى .
ـــ ئەمرزادەم ، مېنىڭ بايىقى گەپلىرىم ئارىمىزدىلا قالسۇن ، پە-
رەڭ ئۇستازلار توغرىسىدىكى سىرنى مەندىن ئاڭلىغانلىقىڭىزنى ھەزرەت

ئاتىڭنىز ھەرگىز بىلىپ قالمىسۇن.
— نېمىشقا ؟
— نېمىلا بولمىسۇن ، بۇ مەخپىي گەپلەر . مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىدى دەپ ، مېنى جازالىشى مۇمكىن . مېنىڭمۇ دۇشمەنلىرىم كۆپ . بولۇپمۇ ، مەن بىلەن بىر شەھەرلىك بولغان ئەھمەد بۇخارىي پەيتنى تاپسىلا ، مېنى ، خۇددى مەرھۇم ئەنسارنى يوقاتقاندەكلا ، يوقىتىشى مۇمكىن .
سەلىم ئاتىنىڭ سادىق شاگىرتى بولغان ئەھمەد بۇخارىي ھازىرمۇ شەيخ مۇبارەك ۋە ئەبۇلفازلنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلەكدىشىغا ئايلانغان ، پەرىد بۇخارىي بولسا ، ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن دۇشمىنى ئىدى . ئىككى بۇخارىيىنىڭ ئوت بىلەن سۇدەك چىقىشالمايدىغانلىقىغا سەلىممۇ ھەيران بولاتتى .
ئەتىسى ، ئەكبەر سەلىمنى ئۆزىنىڭ خاس ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ ، پەرەڭ تىلى ئۆگىنىش ھەققىدە گەپ ئاچقاندا ، شاھزادە ئۆز ئۇستازلارنى مەن تازىنىڭ سىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ، ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوقتەك جىم ئولتۇرۇپ ئاڭلىدى .
— ئوغلۇم ، ئاڭلىشىمچە ، سەن كىتاب مۇلاھىزە قىلىش بىلەنلا بولۇپ ، خامۇش ياشاۋېتىپسەن . يىراق يۇرتلارغا بارغۇڭ كېلەمدۇ ؟ ھىندى دېگىزلىرىدا كېمە بىلەن سایاھەت قىلغۇڭ بارمۇ ؟
سەلىم بىردىن جانلىنىپ :
— سایاھەت قىلغۇم بار ! — دېدى .
— مېنىڭ گوئا ئارىلىغا كېمە بىلەن بارغانلىقىم زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ . پەرەڭلەرنىڭ چوڭ كېمىلىرى بار ئىكەن . بىزدە بۇنداق قۇدرەتلىك قوراللار يوق . شۇڭا بىز ھازىرغىچە پەرەڭ تاجاۋۇزچىلىرىنى ھىندىستان قىرغاقلىرىدىن قوغلۇېتىشكە ئاجىزلىق قىلۋاتىمىز . دۇشمەندىن كۈچلۈك بولۇش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئىچكى سىرلىرىنى بىلىش كېرەك ، تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنۋېلىش زۆرۈر . پەرەڭ ئۇستازلارنى مەن شۇ سەۋەبتىن سارايغا چاقىرتىپ كەلدىم . كالىتا پەم ئادەملەرنىڭ بىزنى

« ناسارا دىنىغا كىرمەكچىمىش » دەپ تېتىقسىز مىش ـ مىشلارنى تارقىتىپ يۈرگەنلىكىدىن قورقۇپ كەتمە . پەرەڭلەرنىڭ كېمە ياساش تەجرىبىلىرىنى ، پۈتكۈل ئىلىم ـ مەرپىتىنى بىلۈۋىلىش ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىش لازىم . شۇ مەقسەت بىلەن ئىنىڭ مۇرادىنىمۇ چاقىردىم !

ئەكبەر چاۋاك چېلىپ ، سەرمۇنشىغا بۇيرۇق بەردى :

ـــ مۇراد كىرسۇن !

ئىككى ئوغلى يانمۇيان ئولتۇرغاندا ، ئەكبەر ئۇلارنىڭ پەرقلىرىگە ئۆز خىيالى بويىچە ھەيرانلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى . سەلىم ئانىسىدەك قارامتۇل كەلگەن ، ئون ئىككى يېشىدىلا بوي تارتىپ ئاتىسى بىلەن تەڭلىشىپ قالغان ، يەلكىلىرى تاغلىرىنىڭكىدەك ، ساقال ـ بۇرۇتلىرى كۆرۈنۈپ قالغاندى . ئون بىر ياشلىق مۇراد بولسا ، چاچ ۋە قاشلىرى قىزغۇچ ئالتۇن رەڭ ، يۈزى رەنا گۈلدەك ئاق ـ سېرىق ، كۆزلىرى تىنىق كۆك رەڭدە ئىدى . مۇراد ئانا تەرەپتىنمۇ بابۇرىي ئەۋلادى بولغانلىقتىن ، بارلاسلاردا كۆپ ئۇچرايدىغان قىزغۇچ چاچ ۋە كۆك كۆز ئۇنىڭغا مىراس ئىدى . ئۇنىڭ مىجەزىمۇ سەلىمگە ئوخشمايتتى . ئۇ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇشنى خالىمايدۇ ، سىمابتەك ھەرىكەتچان ، شوخ . گاھ چەۋەندازلىقنى ، گاھ قىلىچۋازلىقنى مەشىق قىلىدۇ ، مەرگەنلىكتىمۇ بار ، سۇ ئۈزۈشكىمۇ ھېرىسمەن ، ئۇنىڭ جەمنە دەرياسىدىن ئۈزۈپ ئۆتكەنلىكىنى ئەكبەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن .

ئەكبەر ئوغۇللىرىنى ئىككى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ـ دە ، ئاۋۋال مۇراد بىلەن تۈركي تىلىدا ، ئاندىن پارسچە ۋە ھىندىچە سۆزلىشىپ كۆردى ھەمدە ئوغلىنىڭ ھىندىچىنى ھازىرغىچە تېخى ئەركىن سۆزلەيدىغانلىقىنى سەزدى ـ دە :

ـــ ئۆگىنىش كېرەك ! ـــ دېدى ، ـــ ھىندىستان بىزنىڭ ۋەتىنىمىز . ھىندى خەلقىنىڭ تىلىنى بىلىش سەن ئۈچۈن قەرز ۋە پەرز . ئۆگەنگەن ھەر بىر تىلىڭ سېنىڭ كۆڭۈل بايلىقىڭ . مانا ، بىزنىڭ ھۇزۇرىمىزغا كەلگەن پەرەڭلەر پارسچە ، ھىندچە بىمالال سۆزلىيەلەيدۇ . بىز بولساق ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيمىز . ھالبۇكى ، ئۇلاردىمۇ كىتاب

كۆپ ، مەرىپەت گۈللەنگەن . لېكىن ، بەزىلەر : « ناسارالار ـ كاپىرلار- دۇر ، ئۇلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىش گۇناھ » دەيدۇ . سەن بۇنىڭغا قانداق قارايسەن ، مۇراد ؟

مۇرادنىڭ تەرىبىچى ئۇستازى شائىر فەيزىي ئىدى . شاھزادە فەيزىيدىن ئادەمنىڭ يارىتىلىشى توغرىسىدا ئالغان ساۋاقلىرىدىن سۆيۈنگەن ھالدا :

ـــ ناسارالارمۇ ئادەم ئاتىنىڭ ئەۋلادلىرىغۇ ، ـــ دېدى .

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق ! ـــ خۇشاللىق بىلەن خىتاب قىلدى ئەكـ بەر ، ـــ بىز جاھاندا باش كۆتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن ، ھەممە قىتئەنىڭ ئىسلىم ۋە سەنئەتلىرىگە قۇچىقىمىزنى دادىل ئېچىشىمىز كېرەك ، ئوغۇللـ رىم ! بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن دۇنيا تىللىرىنى ئۆگىنىشىمىز زۆرۈر . ئۇستازلار بىزگە ياۋروپا دېگەن قىتئەدە قانچىلىك دۆلەت ۋە خەلق بارلـ قىنى سۆزلەپ بەردى . كۆپچىلىكىمىز ئۇلارنى بىلمىگەنلىكىمىزدىن ، ھەمىسىنى « پەرەڭلەر » دەپلا يۈرگەنىكەنمىز . ياۋروپانىڭ نېرىسىدا ئا- مېرىكا دېگەن يەنە بىر يېڭى قىتئە تېپىلىپتىمىش . دېگىزدا كېمە بىلەن مېڭىۋەرسە ، ئۇ قىتئەگە ئالتە ئايدا بارغىلى بولىدىكەن . پەرەڭلەرنىڭ جۇغراپىيە جەھەتتىكى ئۇلۇغ كەشپىياتلىرىنى ھازىرغىچە ھېچبىر دۆلەت قىلالماپتۇ . سۆزلەپ كەلسە ، بۇ گەپلەر ئادەمنى « مىڭ بىر كېچە » ھې- كايىلىرىدەك ھەيران قالدۇرىدۇ .

ئەكبەر ئوغۇللىرىنى شۇنداق يول بىلەن قىزىقتۇرغاندىن كېيىن ، ئۇستازلارنىڭ يېنىغا دەسلەپكى مەشقلەرنى قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتتى .

× × ×

ئەسلى كاتالانىيەلىك بولغان ئىسپان ئۇستاز ئانتونى مانسېررەتې قىرىق بەش ياشلاردا ، ئىتالىيانلاردىن بولغان رۇدالف ئەكۆۋىنۆۋە بولسا تېخى ئوتتۇز ياشلارغىمۇ كىرمىگەن ياش يىگىت ئىدى . ئەكبەرنىڭ سا- رىيدىكىلەر ، مانسېررەتېنى يېشى چوڭراق بولغانلىقتىن ، پەرەڭلەرنىڭ باشلىقى دەپ قاراپ ، بەكرەك ھۆرمەت قىلاتتى . ئەمەلىيەتتە بولسا ،

ئەكۆۋۈتۈۋە بۇ يەرگە مانسېررەتېغا باشلىق قىلىپ ئەۋەتىلگەنىدى . چۈنكى ، رۇدالفنىڭ تاغىسى گوئا ئارىلىدىكى بارلىق چېركاۋلارنىڭ پېشۋاسى ئىدى . پورتۇگالىيە ئەمەلدارىمۇ ئەكۆۋۈتۈۋەنى ھىندىستان ئىشلىرىدا ئۆزىگە سادىق دەپ قارايتتى . دىنىي جەمئىيەت ئىچىدە رۇدالف ئەڭ ئىشەنچلىك ئورۇنغا قويۇلغان ھەمدە پىدائىيلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغانلىقى ئۈچۈن قۇربان بولىدۇ . مۇخلىسلار ئۆزىنىڭ چېنىنى كاتولىك چېركاۋى ئۈچۈن قۇربان قىلىشقا قەسەمىيات قىلغان بولىدۇ . شۇڭا ئۇلار ئۆز جەمئىيىتىدە باشقىچە شاھىتلار سۈپىتىدە ئابرۇيغا ئىگە .

ئەكبەر بۇ ئەھۋالنى بىلمەسلىكى ، لېكىن ئەكۆۋۈتۈۋەنىڭ ئۆز دىنىغا بەكمۇ بېرىلگەن ، قىزىققان روھانىي ئىكەنلىكىنى سەزگەن ھەمدە « ئېھتىمال ، بۇ بەك ياش بولغانلىقتىن ، ئەقلى جەھەتتىن پىشىپ يېتىلمىگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن » دەپ ئويلاپ مۇلاھىزىچى ، ئىغىر- بېسىق مانسېررەتېنى ئۇنىڭدىن ئۈستۈن كۆرۈپ ، ئۇستازلىققا تەكلىپ قىلغانىدى .

مانسېررەتىي شاھزادىلەرگە تىل ئۆگىتىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا ، ئەكۆۋۈتۈۋە ئۇنىڭغا دىنىي جەمئىيەت نامىدىن يولىيورۇق بەردى :

— سىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىڭىز ، مۇسۇلمان شاھزادىلەرنى كاتولىك دىنىغا كىرگۈزۈشتىن ئىبارەت .

— ئەكبەر ھەممە دىنلارنى باراۋەر دەپ ئېلان قىلىۋاتقان بىر- چاغدا ، بىزنىڭ ئادەملەرنى بىر دىندىن يەنە بىر دىنغا كىرگۈزۈشىمىز- نىڭ نېمە ھاجىتى ، باشلىق ؟ ياۋروپالىقلار ئاسىيالىقلارنىڭ ئارقىسىدا ئەمەس ، ئالدىدا مېڭىشىمىز كېرەكقۇ ؟

— ئالدىدا ماڭغانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئۇلارنى ئۆزىمىزگە ئەگەشتۈ- رۈشىمىز كېرەك ، ئانتونى ! مەن باشلىققا يازغان خېتىمدە « ئەكبەر ئىنجىلنى كۆزىگە سۈرتۈش ۋە سۆيۈش ئارقىلىق ، ئۆزىنىڭ ناسارالار دىنىغا مايىللىقىنى ئىپادىلىدى » دېدىم . ئەگەر بىز پەم بىلەن ئىش قىلىدىغان بولساق ، بۇ مۇسۇلمان پادىشاھىنىمۇ ئۆز دىنىمىزغا كىرگۈزەلەيدىغانلىقىمىز ئېنىق !

ئانتونى رۇدالفنىڭ بۇ نىيىتىنىڭ خام خىيال ئىكەنلىكىنى سېزىپ تۇراتتى ، ھەتتا بۇنى تۇخۇمنى يېرىپ چىققان چۈجىنىڭ كېيىن يەنە تۇخۇم قېپىغا كىرەلمەيدىغانلىقىغا ئوخشاتقۇسى كېلەتتى . ئانتونىنىڭ تەسەۋۋۇرىچە ، قانىتى قاتقان بۇركۈتتەك پەرۋاز قىلىۋاتقان ئەكبەر قانداقمۇ كاتولىك دىنىنىڭ قېپىغا كىرسۇن !

مانسېررەتنىڭ گەرچە مۇستەقىل پىكىر قىلىشنى بەك ياخشى كۆرسىمۇ ، كاتولىك چېركاۋلىرىنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان شەپقەتسىز ئىستىبداتلىقىدىن تولىمۇ قورقاتتى . ئەگەر ئەكۆەۋىتۈە ئۇنى « كاتولىك چېركاۋىسىغا خىيانەت قىلغان دەھرىي » دەپ ئەيىبلەپ ، ئىنكىۋىزاتسىيە (دىنىي ھۆكۈمرانلىق ئورگىنى) نى بۇنىڭغا ئىشەندۈرەلىگان بولسا ، ئانتونى قايتىپ بارغاندا ، ئۇلار ئۇنى ئوتقا تاشلاپ ئۆلتۈرۈشى مۇقەررەر ئىدى . شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭغا ئەكبەرنىڭ ئۆز يۈرتىدا ئەنە شۇنداق دىنىي ئىستىبداتلىقنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلىقى مەنىۋى قوزغىلاڭىدەك تۇيۇلماقتا ئىدى . پورتۇگالىيە ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇنداق مەنىۋى قوزغىلاڭنىڭ تېخى يېراقتىكى ئىش ①ئىكەنلىكىنى ئانتونى كۆڭلىدە سېزىپ تۇراتتى . شۇنىڭ ئۈچۇن مانسېررەتنىڭ ئاخىر ئەكۆەۋىتۈەنىڭ تەلىپىگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى . ئەكبەرنى ۋە ئۇنىڭ ئوغلىنى كاتولىك دىنىغا كىرگۈزۈش ئارقىلىق ، پۈتۈن ھىندىستاننى پورتۇگالىيەنىڭ مۇلكىگە ئايلاندۇرۇش يولىدا ئىش قىلىشنى ئەكۆەۋىتۈە ئۇنىڭغا بۇيرۇق سۇپىتىدە تاپشۇردى . ئاندىن كېيىن ، ئەكۆەۋىتۈە ئۇنىڭغا ئەكبەرنىڭ ھەربىي مەخپىيەتلىكلىرىنى قانداق قىلىپ بىلىۋېلىش توغرىسىدا يولىورۇق كۆرسەتمىسىنى باشلىدى .

مانسېررەتنىڭ جاسۇسلۇق قىلىشتىن ھەزەر قىلاتتى :

— باشلىق ، مەن ھەربىي ئادەم ئەمەس ! — دېدى ئۇ .

— ئۇنداق بولسا ، ئالىيىرت پېرېيرا دائىم سىزنىڭ يېنىڭىزدا تۇرسۇن . ئۇنى « ياردەمچى ئۇستاز » دەپ تونۇشتۇرۇڭ . دامواللامنىڭ

---

① ھەتتا فرانسىيىدىمۇ بۇنداق دىنىي ئىستىبداتلىق تۈزۈم 18 - ئەسىرگىچە داۋاملاشقانلىقى تارىختىن مەلۇم .

يېنىدا خەلپەت بولىدۇ ، مۇسۇلمانلاردا شۇنداق قائىدە بار . پېرىيرا سىز بىلەن بىللە بولسا ، قالغان ئىشلارنى ئۆزى ئەپلەيدۇ .

ئوتتۇز ياشلاردىكى خۇش مۇئامىلىلىك ، چاققان يىگىت ئالبېرت پېرىيرا گوئادىن چوڭلار بىلەن بىللە كەلگەن بولۇپ ، ھازىرمۇ ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ يۈرەتتى . بۇ يىگىت بىرچاغلاردا ھۇمايۇننىڭ ساراىيغا كەلگەن ئالۋارۇ پاكاۋىرانىڭ جىيەنى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ئالبېرت پاكاۋىرا ئىدى . لېكىن ، ئەكبەر گوئا ئارىلىغا بارغاندا ، ئالۋارۇ پاكاۋىرانى سۈيقەستكە قاتناشتى دەپ ئەيىبلىگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ جىيەنى بۇ يەرگە كېلىدىغان چاغدا ، فامىلىسىنى « پېرىيرا » غا ئۆزگەرتۈالغانىدى . ئەسلىدە ئالبېرتمۇ پاكاۋىرانىڭ تەربىيىسىنى ئالغان بولۇپ ، ئۇنىڭ مەخپىي ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن ، ھىندى ۋە پارس تىللىرىنى ئۆگەنگەنىدى . قىلىچۋازلىق ، مەرگەنلىك ، چەۋەندازلىق ۋە سۇ ئۈزۈشتە ، ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيدىغانلار گوئادا كەم تېپىلاتتى .

مانسېررەتپ ئۆزى جاسۇسلۇق قىلىشنى خالىماي ، ئالبېرتنى خەلپەت سۈپىتىدە شاھزادىلەرنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى .

× × ×

پەرەڭ تىلىنى ئۆگىنىش شاھزادە سەلىمگە زېرىكىشلىك تۇيۇلغان بولسىمۇ ، ئالبېرت پېرىيرانىڭ دېگىز سايياھەتلىرى توغرىسىدىكى ھېكايىلىرى ئۇنى ناھايىتى قىزىقتۇردى . پېرىيرا 16 يېشىدىن باشلاپ دېگىزلاردا كۆپ ئۆزگەن بولۇپ ، يەر شارىنى ئايلىنىپ چىققان ماگىلاننىڭ تارىخىنى پىششىق بىلەتتى ، كولۇمبونىڭ ھىندىستانغا بارىمەن دەپ ، ئېزىپ كەتكەنلىكتىن ، ئامېرىكا قىتئەسىنى ئاچقانلىقىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى . پېرىيرانىڭ دېگىز قاراقچىلىرى توغرىسىدىكى قورقۇنچلۇق ھېكايىلىرىنى ئاڭلىغاندا ، سەلىمنىڭ چاچلىرى تىك تۇرۇپ كېتەتتى . ئالبېرت پېرىيرانىڭ مەرگەنلىكى ۋە چەۋەندازلىقىمۇ سەلىمگە يېقىپ قالدى . شاھزادە ئۇنى « ئەلىبېك » دەپ چاقىرىدىغان بولدى . مانسېررەتنىڭ ساۋاقلىرى تۈگىگەندىن كېيىن ، سەلىم ئال-

بېرتنى ئۆزىنىڭ خاس خانىسىغا باشلاپ كىردى . ھىندىستانىنىڭ ئىسىق ھاۋاسىدا سەلىمنىڭ شۇنچە تېزلا بالاغەتكە يېتىپ قالغانلىقى ئۇنىڭ غاراڭلاپ چىقىدىغان ئاۋازى ۋە خەت تارتىپ چىقىشقا باشلىغان يۇمران بۇرۇتلىرىدىن سېزىلىپ تۇراتتى . خاس ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرغان چاغدا ، ئالبېرت پەرەڭ قىزلىرىنىڭ گۈزەل بەدەنلىرى ۋە نازۇكەرەشمىلىرى توغرىسىدا ئېغىز ئاچتى . بۇ گەپلەر سەلىمنى بەكمۇ قىزىقتۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزگەندىن كېيىن ، ئۇ :

— ئەمىرزادەم ، — دېدى ، — ئەگەر ھېچكىمگە دەپ قويمايدىغان بولسىڭىز ، مەن سىزگە بىر رەسىم كۆرسەتكەن بولاتتىم .

— مەخپىيەتلىكنى ساقلاشقا قادىرمەن . بۇ يەردە پەقەت ئىككىمىزلا بارغۇ ، كۆرسىتۈېرىڭ .

ئالبېرت قويۇن يانچۇقىدىن ئالتانچە كېلىدىغان بىر رەڭلىك رەسىمنى ئالدى . بۇ رەسىمدە ئەمدىلا يۇيۇنۇپ چىقىۋاتقان بىر گۈزەل قىزنىڭ ئاپئاق يوتىلىرى ، ئالمىدەك ئەمچەكلىرى شۇنداق چىرايلىق ئىپادىلەنگەنىدىكى ، سەلىم رەسىمگە تىكىلگىنىچە ھاڭۇېقىپ قالدى . . . ئۇ ئاخىر ئالبېرت پېرېيىراغا بىر ھەمىان ئالتۇن بېرىپ ، ھېلىقى رەسىمنى سېتىۋالدى .

پېرېيىرا ئۇچۇن ئەڭ مۇھىم بولغىنى ، ئىككىيلەنىنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولغان يېقىنلىق ئىدى . ئۇ شاھزادىگە بۇنىڭدىنمۇ باشقىچىرەك رەسىملەرنى تېپىپ بېرىشكە ۋەدە قىلدى . . .

× × ×

ياۋروپالىق ئانتونى مانسېررەتېنىڭ سارايغا ئىشقا ئېلىنغانلىقى ۋە شاھزادىلەرگە دەرس بېرىۋاتقانلىقى ئەتراپتىكى ۋىلايەتلەرگە : « پادىشاھىمىز ئوغۇللىرىنى ناسارالار دىنىغا كىرگۈزۈپتىمىش ! » دېگەندەك ۋەھىمىلىك خەۋەر بولۇپ تارقالدى . ئەكبەر بۇ گەپلەرنى تىنجىتىش ئۈچۇن ، دىپلوماتىيە دېگەنىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدىغان مەخسۇس مۇراجىئەتنامە يازدۇرۇپ ، ئۇنى ھەممە شەھەر ـ يېزىلارغا ئاڭ

لىتىشنى بۇيرۇدى .

« بىز ھىندىستاندىكى بارلىق خەلقنىڭ ئىچكى ئۇرۇشسىز ، تىنچ ياشىشنى مەقسەت قىلغان ھالدا ، ھەر قايسى جەھەتلەردىن سۇلھى - مۇرەسسە سىياسەتلىرىنى يولغا قويدۇق ، — دېيىلگەنىدى مۇراجىئەتنامە - مىدا ، — ئادەملەرگە تىنچلىق ، ھاكىمىيەتكە خەۋپسىزلىك ، بارلىق ئەمان - ئېتىقادلارغا باراۋەر ھۆرمەت ! »

ئەكسىنچە ئۆزىنىڭ بۇ شۇئارىغا قانداق ئەمەل قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە ، ئۈپۈق كەينىدىن كۆتۈرۈلۈ - لۈۋاتقان قۇياشنى تەزىم قىلىپ كۈتىۋالاتتى . ئاتەشپەرەسلەرنىڭ بۇ ئا - دىتى تاغلىق رايونلاردا ياشايدىغان نۇرغۇنلىغان قەبىلىلەردە ھازىرغىچە ساقلىنىپ تۇرۇۋاتاتتى . ئاتەشپەرەس تۇركىي ئەللەردىن كەلگەن ۋە ئەكىبەرگە تېخىمۇ يېقىپ قالغان يەنە بىر ئادەت — ئاخشىمى قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغاندا ، چىراغلارنى « ئوت ئاغىسى » دەپ ئاتىلىدىغان ئائىلە ياكى قەبىلە باشلىقىنىڭ يېقىپ بېرىدىغانلىقى ئىدى . ئەكبەر ھەر كۈنى گۈگۈم چۈشكەندە ، سارايىنى يورۇتىدىغان چىراغنى ئۆزى يېقىپ بېرەتتى . سارايدىكى چىراغلارغا قارايدىغان مەخسۇس خىزمەتكارلار ئەكبەر يېقىپ بەرگەن شۇ تۇنجى ئوت بىلەن سارايدىكى يۈزلىگەن قەن - دىللەردىكى شاملارنى بىر - بىرلەپ ياندۇراتتى .

گۈجارەتلىك ئاتەشپەرەس مېخبىرجى ئەكبەرگە ئۇچ پۆپۈكلۈك ، چىرايلىق بىر كەمەر تەقدىم قىلغانىدى . كەمەردىكى ئۇچ پۆپۈك پەزىـ لەتنىڭ بەلگىسى ھېسابلىناتتى . بۇنىڭ بىرى ، « پىنداری خوپ » ، يەنى ، ياخشى ئوي نىيەت ؛ ئىككىنچىسى ، « گۈپتاری خوپ » ، يەنى ياخشى گەپ - سۆز ؛ ئۈچىنچىسى ، « كىرادى خوپ » ، يەنى ياخشى ئىش - ئەخلاق ئىدى . بۇ ئۈچ پەزىلەت بىر كەمەرگە باغلىنىپ ، ئىنسان بىلەن بىللە تۇرسا ، ئوي - خىيال ، گەپ - سۆز ، ئىش - ئەخلاق بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ كەتمىسە ، مۇراد - مەقسەتكە يەتكىلى بولىدىغانلىقى ئەكبەر ئىنتىلىدىغان ئەڭ يۇقىرى مەنىۋى يۈكسەكلىك ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئۈچ پۆپۈكلۈك كەمەرنى چارشەنبىدىن ئىبارەت بۇ مۇراد

بەخش كۈندە بىلىگە باغلاپ يۈرەتتى.

ھىندىلار پىشانىسگە قويۇپ يۈرىدىغان تىلەك ــ قىزىل خالمۇ ئەك ئىزگۈ نىيەتلەرنىڭ تىمسالى ھېسابلىنىدۇ. ئەكبەر ھىندىلارنىڭ ئىمان ـ ئېتىقادلىرىنىمۇ ئەستايىدىل ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، سەيشەنبە كۈنى ھىندىچە كىيىنىپ، پىشانىسگە قىزىل خال ــ تىلەك قويدۇرغان ھالدا سارايدا كۆپچىلىك بىلەن كۆرۈشىدىغان بولدى.

بۇ ئىش مەملىكەت ئاھالىسى ئىچىدە: « پادىشاھ ھىندى دىنىنى قوبۇل قىلىپتىمىش » دېگەن گەپكە ئايلىنىپ، شامالدەك تېز تارقىلىپ كەتتى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ھىندىلار خۇشال بولۇشۇپ، ئەكبەرنى « ماخاگورا »، يەنى، « ئۇلۇغ پىر » دەپ ئەزىزلىگەنسېرى، مۇتەئەسسىپ شەيخلەر ئۇنى مەجۇسىي بولۇپ كەتتى دەپ، خەلقنى ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇندى. بىرچاغلاردا شەيخ ئەنسارىنىڭ تەرەپدارى بولغان ۋە ئەگرە، جائۇنپۇرغا سۈرگۈن قىلىنغان شەيخ مۇھەممەد يەزدىي گانگ دەرياسى بويىدا ئەكبەرگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ ئۆلىما ۋە شەيخلەر نامىدىن پەتىۋا يېزىپ، ئەكبەرنى « دەھرىي »، « مەجۇسىي »، « ئاتەشپەرەس »، « كاپىر » دەپ، ھەرخىل مۇقامدا ئەيىبلىدى، « بۇنداق ئادەملەر مۇسۇلمان دۆلىتىگە پادىشاھ بولالمايدۇ »، دەپ جائۇنپۇردىكى مەسچىتتە ۋەز ئېيتتى. ئۇنىڭ ۋەزلىرىگە كۆپچىلىك قەۋملەرمۇ قوشۇلغاندىن كېيىن، مۇھەممەد يەزدىي ئەكبەرنىڭ كابۇلدىكى ئىنىسى مۇھەممەد ھەكىمگە ئادەم ئەۋەتتى. مۇھەممەد ھەكىمۇ ئەكبەرنىڭ « سۇلھى ـ مۇرەسسە » سىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئىسيانچىلار تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەنلىكتىن، مۇھەممەد يەزدىي جائۇنپۇردىكى جامە مەسچىتىدە خۇتبە ئوقۇغاندا ئەكبەرنىڭ نامىنى ئاتاشنى ئەمەلدىن قالدۇردى، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇھەممەدھەكىمنى ھىندىستان پادىشاھى دەپ ئېلان قىلىپ، نامىنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇشنى يولغا قويدى.

بهار ۋە بەنگالەدە دۆلەت مەركىزىدىن ئايرىلىپ چىقىشقا ۋە مۇس-

تەقىل ھاكىمىيەت قۇرۇشقا تەشنا بولۇپ يۇرگەن ئافغان ئەمىرلىرى بار ئىدى . ئۇلار دەرھال مۇھەممەد يەزدىي باشلىغان ئىسيانغا قوشۇلدى .

مۇھەممەد يەزدىي بۇ خەۋەرلەرنى ئۆز تەرەپدارلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن گۇجارەتكە ، مەلۇمكە ، پەنجاپ ۋە كابۇلغىچە تارقاتتى . بۇ ۋىلا-يەتلەردىمۇ ئەكبەرنى دەھرىي دەپ ئىشىنىدىغانلار كۆپ ئىدى . ئەمدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ئەكبەرنى تەختتىن چۈشۈرۈش توغرىسىدىكى ۋەز-لەر ، مۇسۇلمانلارنى غازاتقا چاقىرىدىغان خىتابلار ياغدۇراشقا باشلىدى .

گۇجارەتتە ھازىرغىچە ئەكبەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىپ يۇرگەن مۇزەففەرشاھمۇ ئەكبەرنىڭ ئورنىغا ئىنىسىنى تەختكە چىقىرىش كويىغا چۈشۈپ كابۇلغا مەخسۇس ۋەكىل ئەۋەتتى . تۇراندىكى ئابدۇللاخانىڭ كابۇلغا ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىمۇ پەقەت مۇھەممەد ھەكىملا ھىندىستان پا-دىشاھى بولۇش كېرەكلىكىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا قۇيدى .

ئۇزاقتىن بۇيان مۇشۇ مەقسەتنى كۆزلەپ يۇرگەن مۇھەممەد ھە-كىم چوڭ قوشۇن توپلىدى ـ دە ، دىندىن چىققان ئاكسىغا قارشى غازات ئېلان قىلىپ ، ھىندىستان تەرەپكە يۇرۇش باشلىدى .

ئەكبەر ئۆزى قوزغىغان مەنىۋى زىلزىلە ئۇنىڭ تاجۇتەختىنىمۇ تەۋرىتىشكە باشلىدى ، شۇڭا ئۇ يەردە چىڭ تۇرۇش تەس بولۇپ قال-دى ، سارايدا ۋەھىمە باشلاندى . ئەكبەر ئەڭ سادىق ئادەملىرىنى يىغىپ :

ـــ كىمنىڭ ھەققى دوست ئىكەنلىكى ئەمدى بىلىنىدۇ ! ـــ دېدى ، تادەرمال بىر قىسىم قوشۇن باشلاپ بھارغا ، ئەزىز كۆكە گۇجا-رەتكە ، مەن سىنىخ پەنجاپقا يول ئالدى . ئەكبەرنىڭ ئۆزى بولسا ، ئەڭ چوڭ خەۋپ ھېسابلىنىدىغان مۇھەممەد ھەكىمگە قارشى قوشۇن تارتىپ ئاتلاندى .

لاهۇر . كابۇل . دوستتىن كۆپ دۇشمەن

ھىندىقۇش تاغلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈاتقان كابۇل دەرياسى تار جىلغىلاردىن ئۆتۈپ جەنۇبقا بۇرۇلىدۇ . ھىمالايا تاغلىرىدىن باشلىنىدىغان ھىند دەرياسى شەرقتە پەنجاپ تۈزلەڭلىكىگە چىقىدۇ ـ دە ، پېشاۋۇرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى كابۇل دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ كېتىدۇ .

ئەكبەردىن تۆت ياش كىچىك ئىنىسى مۇھەممەد ھەكىم مىلادى 1581 ـ يىلى مانا مۇشۇ دەريالاردىن ئۆتۈپ ، پەنجاپقا يېگىرمە بەش مىڭ ئەسكەر بىلەن باستۇرۇپ كىردى . بۇ يەردە ئۇنى ئەكبەرنىڭ ئىسلاھاتىغا قارشى بولغان شەيخلەر ۋە ئۇلارنىڭ قەۋملىرى قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالدى . مۇھەممەد ھەكىم لاھۇرنى بىراقلا ئىشغال قىلىش ئارزۇسىدا ئىدى . مەسچىتلەردە شاۋقۇن ـ سۇرەن كۆتۈرۈلۈپ ، ئەكبەرنى دىنسىز-لىقتا ئەيىبلەپ يۇرگەن ئىمامىلار مۇھەممەد ھەكىمنى ئاللىقاچان پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىپ ، نامىنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇتماقچى بولغانىدى .

لېكىن ، پەنجاپ ئاھالىسىنىڭ كۆپچىلىكى بۇ دىنىي ئىسيانغا قوشۇلماي ، سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋالدى . چۈنكى ، پەنجاپتىمۇ مۇسۇلمانلارغا قارىغاندا غەيرىي دىندىكىلەر كۆپ ئىدى . ئۇلار جىزىيە سېلىقىنىڭ بىكار قىلىنغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ ، ئەكبەرنىڭ بارلىق ئىمان ـ ئېتىقادلارنى باراۋەر قىلىشقا تىرىشىۋاتقانلىقى كۆپچىلىككە ماقۇل كەلگەنىدى .

رەۋى دەرياسىنىڭ ئېگىز قىرغىدا تۇرغان ۋە كېيىنكى ئون يىل ئىچىدە تاملىرى قايتىدىن مۇستەھكەملەنگەن لاھۇر قەلئەسىنى مەن سىنىخ باشلىق قورۇقچى ئەسكەرلەر ئىچكىرىدىن مەھكەم توسۇۋالدى .

بۇ چاغدا ، ئەكبەر قىرىق بەش مىڭ ئاتلىق ئەسكەر ، بەش مىڭ

پىل ، ئون مىڭ پىيادە ئەسكەر بىلەن دېھلى ۋە پەنىپەتتىن ئۆتۈپ ، پەن-
جاپقا يېقىنلىشىشقا باشلىدى .

قوشۇن سېپىدە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى سەلىم ۋە مۇراد بىلەن پەرەڭ
تىلى مۇئەللىمى ئانتونى مانسېررەتېمۇ ئۆز خەلپىسى ئالبېرت پېرېيرا
ھەمراھلىقىدا كېلىۋاتاتتى . رۇدالف ئەكۆۋۈنۈۋەنى ئەكبەر فەتھۇردا قال-
دۇردى . چۈنكى بۇ پەرەڭنىڭ ناسارا دىنىنى ھەددىدىن زىيادە ماختاش-
لىرى ئۇنىڭغا ياقمىغانىدى .

ئالبېرت پېرېيرا بولسا سەلىمگە گاھى - گاھىدا پورتۇگال ھەربىي
كېمىلىرىنىڭ رەسىملىرىنى سىزىپ كۆرسىتەتتى ۋە ئۇنى دېڭىز ئارمىيە
قوماندانى بولۇشقا قىزىقتۇراتتى . ئالبېرت بۇ ئىشلارنى ئەتەي شاھزادىنىڭ
ئەتراپىدىكى ئادەملەرنىڭ كۆز ئالدىدا قىلاتتى . چۈنكى ئۇ كەينىگە
مەخسۇس پايلاقچى قويۇلغانلىقىنى ، ئۆزى ۋە مانسېررەتېنىڭ نېمە
ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ ئەكبەرگە يەتكۈزىدىغان مەخپىي ئادەملەرنىڭ
بارلىقىنى بىلەتتى .

ئەكبەرنىڭ ئەسلى مەقسىتىمۇ پەرەڭنىڭ ھىيلە تاكتىكىغا ئائىت
تەجرىبىلىرىنى ئوغۇللىرىغا ئۆگىتىش بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئالبېرت پې-
رېيرانىڭ سەلىم بىلەن دېڭىز ۋە كېمە توغرىسىدا ئۇزاق - ئۇزاق سۆھ-
بەتلىشىشىگە يول قويۇاتتى .

مانسېررەتې بولسا شاھزادىلەرگە تىل ئۆگىتىشتىن كېيىن ، ۋاقىت
چىققاندا ، چېدىرىدا ئولتۇرۇپ ئەسلىمە يېزىپ تۇراتتى . ئۇ ھازىرغىچە
ھېچقىسى بەرەڭ ئۆز ئۆمرىدە كۆرمىگەن جايلارنى كۆرۈۋاتقانلىقى ، ئەك-
بەردەك ئۇلۇغ سەركەردىنىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرىگە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن
ئۆز تەلىيىدىن مەمنۇن ئىدى . مانسېررەتې ياۋروپا ئۈچۈن ھېلىغىچە پۈ-
تۈنلەي نامەلۇم بولغان بۇ يەردىكى ھايات پائالىيەتلىرى ۋە ئەكبەر توغ-
رىسىدىكى تەسراتلىرىنى يېزىۋاتاتتى . پورتۇگاللاردا ئاشۇ دەۋرلەردە
ئەسلىمىلەرنى « كامېئارىيا » يەنى « ئىزاھلار » دېگەن نام بىلەن يې-
زىش ئادەتكە ئايلانغانىدى . مانسېررەتېمۇ ئۆز خاتىرىلىرىنى شۇ نام بە-
لەن ئاتىدى . ئەكبەر ئۇستازلارنى ھەر ھەپتىدە بىر قوبۇل قىلىپ ، ئۇزاق

سۆھبەتلىشەتتى . مانسىررەتنى ئەكبەرنىڭ قەلبى ھېسسىياتقا باي ئىكەن لىكىنى سۆھبەت جەريانىدىمۇ سەزدى . ئەكبەرنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا دېگىز دولقۇنلىرىنىڭ قۇياش نۇرىدا جىلۋىلىنىشىنى ئەسلەتكەن پەيت بولدى . بۇ كۆزلەردە دېگىزنىڭ تېرەنلىكىمۇ ، باغرى كەڭلىكىمۇ ئەكس ئېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . مانسىررەتنى پەقەت بىر نەرسىنى ئەپسۇسلۇق بىلەن قەلەمگە ئالدىكى ، ئەكبەر ھەزرىتى ئىسانىڭ ئومۇمەن دادىسى يوقلۇقىغا ، بۇۋى مەريەمنىڭ ئاسماندىكى ئىلاھىي روھتىن ھامىلدار بولغانلىقىغا ئىشەنگىلى ئۇنىمىدى .

مانسىررەتنىڭ پۈتۈن ئېتىقادى بولسا ، مۇقەددەس كۇچلۇك ئاتا ، ئوغۇل ۋە ئىلاھىي - روھ بىرلىكىگە ئاساسلانغان . چوقۇنغاندا بېشىغا ۋە ئىككى يەلكىسىگە ئۇچ بارماقنى تەگكۈزۈشمۇ شۇ ئۇچلۇكنى تەن ئېلىش تىن كېلىپ چىقاتتى . بىراق ، ئەكۆۋۈتۈە ۋە مانسىررەتنىڭ ئاي - يىللاپ كاتولىك دىنىنى جان - جەھلى بىلەن تەرغىپ قىلغىنىغا قارىماي ، ئەكبەر بۇ ئۇچلۇكنى « ئەپسانە » دەپ ئاتىدى ۋە ئېتىراپ قىلمىدى .

— دادىسىز پەرزەنت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ! — دەپ تۇرۋالدى .

— لېكىن بىز كەلتۇرگەن كىتابنى كۆزىڭىزگە سۈرتۈپ ، سۆيۈپ قويۇل قىلغانىدىڭىزغۇ ، ھەزرىتى ئالىيلىرى ! — دېدى ئەكۆۋۈتۈە ئىلتىجا بىلەن ، — ئەمدى مۇقەددەس ئۇچلۇكنىمۇ تەن ئېلىپ ، بىر قېتىم چوقۇنغان بولسىڭىز ، بىز مۇرادىمىزغا يەتكەن بولاتتۇق .

— كىتاب — جاھالەتنى يورۇتقۇچى چىراغدۇر ، — دېدى ئەكبەر ، — شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەن ئۇنى ناندىن ئەزىزلەپ كۆزۈمگە سۈرمەكچى بولدۇم . يەتتە ئىقلىمدىن كەلگەن ھەقىقەت ئىزدىگۈچىلەر بىلەن ئىبادەتخانىدا يىللاپ - يىللاپ سۆھبەتلەشتىم . ھەقىقەتنىڭ تۈرلۈك ئەللەردە تۈرلۈك قىياپەت بىلەن ، ئايرىم - ئايرىم ياشاۋاتقانلىقى ماڭا ئەمدى ئايان بولدى . مەن بۇ پارچە ھەقىقەتلەرنى بىر كۆكۈلدە بىرلەشتۈرمەكچى بولۇپ ، « سۈلھى كۇللى » سىياستىنى يولغا قويۇۋاتىمەن . چوقۇنۇش

بولسا ، پەقەت ھەقىقەتنىڭ بىر بۆلىكىنىلا ئېتىراپ قىلغانلىق ، يەنى سۇلھى كۈلدىن چېكىنگەنلىك بولىدۇ !

ئەكبەرنىڭ بۇ گەپلىرى دىندار مانسىررەتېغا گۈمانخورلۇق ۋە دەھرىيلىك بولۇپ كۆرۈندى . شۇڭا ئۇ ، ئەسلىمىلىرىدە ئۇنى لاتىنچە « ئاتېئىست ! » دېگەن سۆزلەر بىلەن چوقۇپ ، قارىلاپمۇ قويدى .

مانسىررەتې خاتىرىلىرىنى ئەكبەرگە ئائىت تەسىراتلىرى بىلەن تولدۇرۇپ تۇراتتى ، يېزىۋاتقان ئەسلىمىلىرى ياۋروپالىق ۋەتەنداشلىرى ئۈچۈن كۈتۈلمىگەن بىر يېڭىلىق بولدىغانلىقىنى ئويلاپ ، ھاياجانلىنىپ ، شېرىن ئارزۇلاردا بولاتتى .

ئانتونى بۇ يېڭى ئالەمنى غەربكە بىرىنچى بولۇپ تونۇشتۇرسا ، نامى تارىخقا قالمامدۇ ؟ ئۇ ئۆزىنىڭ « ئىزاھلار » نى كىتاب قىلىپ چىقارسا ، پەقەت پورتۇگالىيەلا ئەمەس ، دۇنيانىڭ باشقا مەملىكەتلىرىدىمۇ كىشىلەر قىزىقىپ ئوقۇشى مۇمكىنغۇ ؟ پورتۇگالىيەنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ ئانتونىنى ئۆز سارىيىغا چاقىرىپ سۆھبەتلىشىشى تۇرغان گەپقۇ! ①مانسىررەتې ئۆز يۇرتىنىڭ ئەڭ مەشھۇر ئادەملىرىدىن بىرىنگە ئايلىنىشىنى خىيالىغا كەلتۈرگەندە ، ئىلھامى دولقۇنلىنىپ قەلىمىنى دەپتەر ئۈستىدە تېز ـ تېز ماڭدۇراتتى .

ئەكبەرنىڭ قوشۇنىدا ئۇنى « كاپىر » دەپ ياقتۇرمايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . لېكىن ، ئەكبەر شاھزادىلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ ئىلكىدىكى مىڭلاپ ئەسكەرلەرگە پەرەڭ مېھمانلارنى كۈن ـ تۈن كۆزىتىپ يۈرۈشنى تاپشۇرغانىدى . ھەربىي يۈرۈش پەيتىدە تىل مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىشمۇ ئاسان ئەمەس . شۇنداقتىمۇ ، قونالغۇلاردا ئۇزاقراق توختاپ قالغاندا ، مانسىررەتې ئۇلارغا ئىككى ـ ئۈچ سائەت تىل ئۆگىتەتتى . بۇ ئىشقا مۇراد

---

① ئەما A . مانسىررەتې ھايات ۋاقتىدا بۇ ئەسلىمىلىرىنى رەتلەشكە ئۈلگۈرەلمىدى . چۈنكى ، كاتولىك چېركاۋى ئۇنىڭدىن كىتاب يېزىشنى ئەمەس ، دىن تارقىتىشنى تەلەپ قىلغانىدى . « ئىزاھلار » دىن پورتۇگالىيە مەمۇرلىرى رازىۋېدكا مەقسىتىدىلا پايدىلانىدى ۋە مەخپې تۇتتى . ئۈچ يۈز يىلدىن كېيىن . « ئىزاھلار » ئەسلىمە سۈپىتىدە ئاۋۋال ئىنگلىز تىلىدا ، كېيىنچە باشقا تىللاردا نەشر قىلىندى . مانسىررەتېغا ئۇ ئارزۇ قىلغان شۆھرەت ئۈچ ئەسىر كېچىكىپ كەلدى .

كۆپرەك قاتنىشاتتى . شاھزادە سەلىمنى بولسا ئالىبەرت پېرىپېرانىك سەر-
گۈزەشت ھېكايىلىرى ۋە « ئەنتىقە » رەسىملىرى كۆپرەك قىزىقتۇراتتى .
ئالىبەرت بۇ رەسىملەرنى كۆرسىتىش باھانىسىدا ، گاھى سەلىم
بىلەن ئۇنىڭ خاس چېدىرىدا يالغۇز قالاتتى ۋە كېينكى يېڭىلىقلارنى
بىلۈۋېلىشقا ئىنتىلەتتى . چۈنكى ، ئەكبەرنىڭ قوشۇنىدىكى ئادەت بويـ-
چە ، ھەربىي يۈرۈش جەريانىدا ، چوڭ شاھزادە ئۆزىنىڭ بەگ ، دوستـ-
لىرى بىلەن پادىشاھقا يېقىن ماڭاتتى . قونالغۇ تاللانغاندىمۇ ، سەلىمگە
ئەكبەر تۇرغان چېدىرغا يېقىن جايدىن ئورۇن بېرىلەتتى . شۇنىڭ ئۈ-
چۈن ، دادىسىغا كېلىپ تۇرغان خەۋەرلەرنى سەلىم باشقىلاردىن بۇ-
رۇنراق ئاڭلايتتى .
شەرقتىكى ئىسيانىنى باستۇرۇشقا ئەۋەتكەن تادەرمال چاپارمىنى
بۇگۈن قانداق يېڭى گەپ ئېلىپ كەلگەنلىكىنىمۇ ئالىبەرت سەلىمدىن
ئاڭلىدى . جائۇنپۇر ۋە بھاردا شەيخلەرنىڭ ئىسيانىغا قوشۇلغان ئافغان
لۇپ يۈرگەنىدى . تادەرمال دەرھال ئۇلارنىڭ خىراجەتلىرىنى بىرىپېرىم
ھەسسە ئۆستۈرۈپ بېرىش ھەققىدە پادىشاھنىڭ نامىدىن پەرمان چۈ-
شۈردى . ئەكبەر بۇ پەرماننى تەستىقلىدى . شۇنىڭدىن كېيىن شەرقتىكى
كۆپچىلىك ئەسكەرلەر مۇھەممەد يەزدىي باشلىق بولغان خۇراپاتچىلار
توپىلىڭىغا قاتناشمىدى . يالغۇز قالغان خۇراپاتچىلار تادەرمالنىڭ قوشۇ-
نىغا تەڭ كېلەلمەي تەسلىم بولدى . قازى كالان مۇھەممەد يەزدىي ۋە
ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىسى بولغان ئون نەچچە روھانىي قولغا ئېلىنىدى . تا-
دەرمال ئۇلارنى كېمىلەرگە سېلىپ ، سۇ يولى بىلەن ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا
كەچۈرۈم سوراشقا ئەۋەتتى . گانگ دەرياسىدا قانداقتۇر بىر پالاكەت يۈز
بەردى ـ دە ، كېمىدىكى مۇھەممەد يەزدىي بىلەن ئۇنىڭ مۇرىتلىرى سۇغا
غەرق بولۇپ ئۆلدى . . .
شۇ كۈنىنىڭ ئەتىسى كەچتە پېرىپېرا يەنە سەلىمنىڭ خاس چېدى-
رىغا كىردى :
ـــ ئەمرزادەم ، گانگ دەرياسىدا يۈز بەرگەن ھالاكەتنى مەن

باشقىلاردىنمۇ ئاڭلىدىم ، ــ دېدى .

ــ كىمە ئاغدۇرۇلۇپتىمۇ ؟ قازى كالان قانداق غەرق بوپتۇ ؟

ــ تادەرمال ئۆزى ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىغا تاش باغلىتىپ ، گانگىغا چۆكتۈرۈۋەتكەنمىش . بۇ ھەقتە ھەزرەت ئاتىگىزدىن تادەرمالغا مەخپىي بەلگە بېرىلگەنىكەن .

ــ سىزگە كىم شۇنداق دەيدۇ ؟

پېرىپىرا ئاۋازىنى پەسلىتىپ :

ــ كىملىكىنى ئېيتسام . . . ھەزرەت دادىگىز ئۇنى جازاغا بۇيرۇشى مۇمكىن . . . ــ دېدى .

ــ دادامغا بىلدۈرمەيمىز ، گەپ شۇ يەردە قالدۇ ... چېدىردا ئىككىمىزدىن باشقا ھېچكىم يوققۇ ؟

ــ چاپارمەن ماڭا تونۇش ئىدى ، سېكرىدە پەرەڭنىڭ سوۋغىلىرىنى بەرگەنىدىم . « ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم » دەيدۇ .

ــ ھەي ، شور پېشانە يەزدىي ! . . .

مۇھەممەد يەزدىي ئىلگىرى ئەگرەنىڭ داڭلىق ئۆلىمالىرى ئارىسىدا يۈرگەن چاغلىرىدا سەلىم ئۇنى بىرنەچچە قېتىم كۆرگەن ، ۋەزلىرىنىمۇ ئاڭلىغانىدى . ئەمدى يەزدىينىڭ ئاپئاق ساقاللىرى گانگ دەرياسىدىكى لاي ـ لاتقىلار ئارىسىدا قالغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە ، ئۆسمۈرـ نىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى شۇركۈنۈپ كەتتى . « دادام شۇنچىۋالا شەپقەتـ سىزمىدۇ ؟ »

ــ بۇ تېخى بىر باشلىنىش ، ــ دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئالـ بېرت ، ــ ئەتە ـ ئۆگۈن بۇنىڭدىن دەھشەتلىكرەك ئىشلارنى كۆرىسىز ، ئەمرزادەم .

ــ يەنە قانداق پالاكەتلەر بولار ؟

ــ مىر دېۋان شامەنسۇر دېگەن بىر ئادەم بار ئىدىغۇ ؟

سەلىم قىرىق ياشلاردىكى غەيرەتلىك ، خۇش مۇئامىلە ، مېھرى ئىسسىق شامەنسۇرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئەسلى كەمبەغەل بىر ئائىـ لىدىن كېلىپ چىققان شامەنسۇرنى ئەكبەر تەرىبىيلەپ ، يۇقىرى مەرتىۋە

بەرگەنىدى . ئۇنىڭ ھېساب ـ كىتابنى ياخشى بىلىدىغانلىقى ، مالىيە ساھەسىدە ئىستېداتنىڭ تەڭداشسىزلىقىنى كۆپ ئادەم بىلەتتى . ھەتتا تادەرمالمۇ ھېساب ـ كىتاب ئىشىدا ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەي قالغانلىقى ئۈچۈن ، ئەكسىچە مىر دېۋانلىقىنى شامەنسۇرغا بەرگەنىدى . بۇ ئىشتىن تا- دەرمالنىڭ تەرەپدارلىرى نارازى بولۇپ يۈرەتتى . سەلىم شامەنسۇرنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى . قولغا ئېلىنىشىدىكى سەۋەب ، يولدا كېلىۋاتقاندا ئۇنىڭ جاسۇسلۇقى مەلۇم بولۇپ قالغانىمىش . شامەنسۇر مۇھەممەد ھەكىم بىلەن ئالاقە ئورناتقانمىش . ئۇنىڭ مەھمۇد ھەكىمگە يازغان خېتى پەنجاپتىكى جەڭلەردە ھالاك بولغان كابۇللۇق ئەمىر شار- ماننىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغانىمىش . بەزىلەر بۇ گەپكە ئىشەنسە ، يەنە بە- زىلەر : « تادەرمالنىڭ تەرەپدارلىرى مىردېۋانلىق مەنسىپىنى شامەنسۇردىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن شۇ تۆھمەتنى ئويلاپ تېپىشقان » دېيىشەتتى .

ھازىر پېرېيرامۇ شاھزادە سەلىمگە شۇنداق دېدى :

ـــ ئەمىرزادەم ، شامەنسۇرنى قەتلى قىلدىڭىز ! ـــ دېدى ، ـــ لېكىن سىز ئادالەتنى ياقلايسىز ! خەتنى شامەنسۇرنىڭ دۈشمەنلىرى يې- زىپ ، ئۆلگەن ئەمىرنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويغان بولۇشى مۇمكىنغۇ ؟

ـــ كىم سېلىپ قويۇشى مۇمكىن ؟ ـــ دەپ سورىدى سەلىم .

ئالىېرت پېرېيرا سەلىم بىلەن ئەبۇلفازلنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى ، شاھزادە دائىم پادىشاھقا يېقىن يۈرىدىغان باش ۋەزىردىن دادىسىنى قىزغىنىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان سەزگەنىدى . شۇڭا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى دەز كەتكەن جايغا مىخ قاققۇسى كېلىپ پىچىرلىدى :

ـــ شامەنسۇرنى ئەبۇلفازل يامان كۆرىدىكەن . دادىڭىز شامەنـ سۇرنىڭ ئىستېداتىغا قايىل بولۇپ ، باش ۋەزىر قىلىش خىيالىدىمۇ بولغا- نىكەن .

ئەبۇلفازلنىڭ ئىسمى ئاتالغاندىن كېيىن ، سەلىمدە شامەنسۇرنى تۆھمەتتىن قۇتقۇزۇش نىيىتى پەيدا بولدى . ئالىېرت ئۇستىلىق ئىشلىتىپ يۈرۈپ بۇ ئىستەكنى ئەكىرگە قارىتىپ توغرىلىدى . ئەتىسى كەچقۇرۇن يولدا توختىغاندا ، سەلىم دادىسىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىشكە رۇخسەت ئالـ

دی . ئۇ قونالغۇدا ئىدى . ئۇ شامەنسۇر توغرىسىدا گەپ قىلماقچى بولۇپ تۇرۇۋىدى ، ئەبۇلفازل كىرىپ كەلدى ـ دە ، كىر ۋە يىرتىلغان بىر پارچە خەتنى ئەكبەرگە تەزىم بىلەن سۇندى :

ـــ ھەزرىتىم ، خائىننىڭ بۇ خېتى ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ئوقۇپ چىقىلدى .

ـــ شامەنسۇرنىڭ ئۆزى يېزىپتىمۇ ؟

ـــ خەت راستلا ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ، پەقەت سىر ساقلاش ئۈچۈن ھەرپلەرنى ئۆزگەرتىپ يازغان . كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى ، تۇزىكىزنى يەپ يۇرۇپ ، يەنە سىزنى تۇزكورلارچە يامان كۆرۈپتۇ .

ـــ قېنى ئوقۇڭ ، ـــ دېدى ئەكبەر ۋە ئوغلى سەلىمگە « ئاڭلاپ قويۇڭ ! » دېگەندەك قاراپ قويدى .

ئەبۇلفازل شامەنسۇرنىڭ خېتىدىن بىر ـ ئىككى جايىنى ئۇنلۇك ئوقۇدى :

« يادىشاھىمىز ئەبۇلفازل ۋە تادىرمانىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، دىندىن چە. قىپ بىئىمان كاپىر بولدى . ئەمدى بىزنىڭ يۇشتى ـ يانىاھىمىز ئۆزىڭىز ئەمىرزا. دەم ! يەنجانىنى قولغا چۈشۈرگەن ئان ـ شېرىڭىز بىلەن بايىتەختتىكى ئىخلاسمەن. لىشكىزمۇ باش كۆتۈرگۈسىدۇر ، ئىلاھىم ، يا ئۇسۇلمانچىلىقنى دەھرىي ئاكىڭىز. نىڭ تاجاۋۇزىدىن ساقلاپ قېلىش ، سىز مۇھەممەد ھەكىم ھەزرەتلىرىگە نېسىپ بولسۇن ! »

ئەكبەر ئوغلى سەلىمگە قاراپ :

ـــ ھېيلىگەر مۇتتەھەمنىڭ تۆھمىتىنى كۆردىڭىزمۇ ؟ ـــ دېدى ، ـــ مەسكاللا ئىنىم كۇن ـ تۇن مەي ئىچىپ ، قۇسۇقنىغا مىلىنىپ ياتسىمۇ ، مېنىڭدىن پاكراق مۇسۇلمانمىش ! ئۇ پەقەت دادامنىڭ تاشقى قىياپىتىنىلا مىراس ئالغان . . . ئۇنىڭ ئۇلپەتلىرى ئۇ. نىڭغا تازا ئىچكۈزۈپ مەست قىلغاندىن كېيىن ، ئۇنى بىزگە قارشى غازاتقا كۆندۈرگەن . مەن ئۇچ يىلدىن بېرى مەينى ئاغزىمغا ئالمىدىم . پەقەت دورا گىياھ ۋە مېۋە شەربەتلىرىدىن تەييارلانغان « ئابىھايات »

ناملىق ئىچىملىكنى ئىچىپ يۈرىمەن . ھەتتا گۆشتىن پەرھىز قىلىمەن . جانىۋارلارنىڭ ئۇۋالىغا قالماسلىق ئۈچۈن ، ئووۇنى مەنئى قىلدىم . قولۇمدىن كەلگەن بارلىق ساۋابلىق ئىشلارنى قىلسامۇ ، شامەنسۈر مېنىڭ خىزمىتىمدە يۈرۈپ بۇنىڭ ھەممىسىنى ئۇنتۇسا بولامدۇ ؟ بىلىپ تۇرۇپ خىيانەت قىلغان ئادەمنى قانداق جازالايمىز . . .

ـــ ھەزرەت دادا ، ـــ دېدى سەلىم ، ـــ بەلكى بۇ خەتنى شامەنسۈر يازمىغاندۇ ؟ ئېھتىمال ، باشقىلار يېزىپ . . . ئۆلگەن ئەمرنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويغان بولۇشى مۇمكىنغۇ ؟

ئەكبەر يالت قىلىپ ئوغلىغا قارىدى :

ـــ ئەجەبا ، ساڭا بۇ گۇماننى كىم ئۆگەتتى ؟

ـــ ئۆزۈم . . . ئۆزۈمنىڭ خىيالىغا كەلدى . شېرخان شۇنداق ئىشلارنى كۆپ قىلغان . دەپ بىزگە ئۆزىڭىز سۆزلەپ بەرگەنىدىڭىزغۇ ؟

ئەكبەر ئوغلىنىڭ چىگىش ، مۇرەككەپ مەسىلىلەرگە ئەقلى يېتىدىغان بولۇپ قالغانلىقىدىن سەگەكلىشىپ ، ئەبۇلفازلغا سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلدى :

ـــ مەۋلانە ، شامەنسۈر ئەيىبنى بويىنىغا ئالدىمۇ ؟

ـــ قىيىن ـ قىستاققا ئالغاندا بويىنىغا ئالغانىدى . كېيىن يەنە تېنىۋالدى ، ئەمما پوچېركا ئۇنىڭ ئىكەنلىكى ئېنىق .

ئەبۇلفازلغا شەكسىز ئىشىنىدىغان ئەكبەر :

ـــ پوچېركا ئەڭ ئىشەنچلىك ئىسپات ، ـــ دېدى ـ دە ، ئوغلى سەلىمگە يۈزلەندى ، ـــ سەن شامەنسۈرغا ئېچىنىۋاتامسەن ؟

ـــ گانگ دەرياسىغا غەرق قىلىۋېتىلگەن مويسىپىت يەزدىيىگىمۇ . . . ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ .

ـــ رەھمدىل بولغىنىڭ ياخشى ، ئەمما رەقىبلىرىمىز مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىدىغان بولسا ، مېنى قانداق كويلارغا سالىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقتىڭمۇ ؟ پۈتۈن مەملىكەتتە ماڭا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن جاھىللار غەلىبە قىلسا ، مېنى كاپىر ، دەھرىي دەپ يۈرۈپ ئون جېنىمدىن بىرىنىمۇ تىرىك قويمايدىغۇ !

ئەكبەر بېلىدىكى كەمىرىگە ئالماس ساپلىق قىلىچىنى قىستۇ-
رۇۋالغانىدى ، سەلىم ئۇنى ئۇزۇندىن بېرى بۇگۈنكىدەك قەتئىي ۋە
جىددىي قىياپەتتە كۆرمىگەنىدى .
— رەقىبلىرىم مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس ، تاشقىرىدىمۇ بىزگە
قارشى خىرىس قىلىۋاتقانلىقىدىن خەۋىرىڭ بارمۇ ؟ — سورىدى ئۇ سە-
لىمدىن ، — مەۋلانە ئەبۇلفازل ، شاھزادىگە ئەدەبىدىن كەلگەن خەتنى
كۆرسىتىڭ !
ئەبۇلفازل ئەدەبىدە دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ قالغان گۈلبەدەن بې-
گىمنىڭ خېتىنى سەلىمگە بەردى . خەتنى ئوقۇغانسېرى شاھزادىنىڭ
نارازىلىقى ئېشىشقا باشلىدى .

« ئۇنىڭدا يېگانە نىجاتكارىم بولغان ھەزرىتى ئەكبەرجان ! — دەپ يازغا-
نىدى گۈلبەدەن بېگىم ، — يېشىم ئالتمىش بىرگە كىرگەندە بېشىمغا بۇنداق قارا
كۈنلەر چۈشەر دەپ ھېچ ئويلىمىغانىدىم . بابۇرىيلار خانىدانىنىڭ ئەڭ يېشىقدەدەم
مويىسپىتى مەن بولغاچقا ، ئەرەبىستانغا بېرىپ ، كامران مىرزىنىڭ قېرىنىسى زىيا-
رەت قىلماقچى ئىدىم . ھەزرەت ئالتانىڭ تەبىئىتىدىكى سايالەتچىلىككە ھۆكۈم قە-
لىش مۇمكىنمۇ ئاراڭ ئۇتكەنسېرى . دېگەندا ئۇزۇش ، كۆرمىگەن جايلارنى كۆرۈش
ئارزۇسىدا يولغا چىقتىم . ئۇ چاغلاردا بۇنداق ئىسيانلار باشلانمىغانىدى . سىز
بىزگە « تېزراۋ » دېگەن ياخشى دېگەن كېمىگىزنى بېرگەنىدىگىز ، ئەرەب دېگە-
نىدىن ئامان - ئېسەن ئۇتكەندىن كېيىن ، ھىندىستاندا سىزگە قارشى ئىسيان كۆتۈ-
رۈلگەنلىكىنى ئاڭلىدىم . سىزدىن زەرەپ يېگەن بىرتالاي دەردەمن شەيخ - ئەلىلار
ئەدەنگە پاناھلىق تىلەپ كەلگەنىكەن . ئۇلار جاھىللارنى بىزگە قارشى قوزغىتىپتۇ .
ئەدەن ھاكىمى گويا بىزنى تاشقى تاجاۋۇزچىلاردىن ھىمايە قىلماقچى بولغاندەك ،
كۆرۈنمىسۇن بىر بىنانغا كىرگۈزۈپ ، ئېتراپىمىزغا قوروقچىلارنى قويىدى . « تېزراۋ »
كېمىمىزنىمۇ ئاللىقاچاقا ئېلىپ كېتىپ دېگىنى بويىدىكى بىر دالىغا يوشۇرۇپ قويۇپتۇ .
كۈنلەر ، ھەپتىلەر ئۆتتى . بىز رەجمىغا ئېلىنغانلىقىمىزنى سېزىپ ، ھاكىمدىن
بىزنى دەرھال قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدۇق . شۇنىڭدىن كېيىن ھاكىم بىزنىڭ يېنە-
مىزغا شەيخۇلئىسلامنى ئەۋەتىپ قورقۇنچلۇق گەپلەرنى قىلدى . ئۇنىڭ ئېيتىشە-

چە ، سىز كاپىر بولۇپ كېتىتىمىشسىز ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز سىزدىن ۋاز كېچىشىمىز لازىمىش . مۇھەممەد ھەكمىنى ھىندىستان تەختىگە ئېلىك مۇناسىپ تاجدار دەپ شەيخۇلئىسلامغا كاپالەت بېرىشىمىز لازىمىش ! ئۇلۇغ بابۇرنىڭ بەرزەنتلىرى ئا-رىسىدا تىرىك قالغىنى بەقەت مەن ! يېشىم ئاتمىشتىن ئاشقاندا شۇنداق خىيانەت يۈ-لۇپ ، سىز ئۈچۈن جان بېرىشنى ئۆزۈمگە دەپ بىلىمەن . شەيخۇلئىسلامغا بۇ كەينى ئۇنۇل ئېيتتىم .

مەنمۇ يېشىمنى ياشاپ بولغان . لېكىن سىز ماڭا قوشقان قورۇقچى يىگىت-لەرگە ، ياش كېنىزەكلەرگە ئىچىم ئاغرىيدۇ . ھەزرىتىم ئەكبەرجان ، ئاخىرقى نەپەس قالغۇچە سىزگە ساداقەتمەن بولىمەن . ئىلاج قانالمىسىڭىز بىزنى بۇ يا-ۋۇزلارنىڭ ئىسارىتىدىن قۇتقۇزۇڭ !

يىغلاپ تۇرۇپ خەت يازغۇچى : ھامىڭىز گۈلبەدەن بېگىم . »

خەتنىڭ سەلىمگە قاتتىق تەسىر قىلغانلىقىنى ئەكبەر ئۇنىڭ يالـ-تىراپ كەتكەن كۆزلىرىدىن بايقىدى .

— رەقىبلىرىمىزنىڭ نائىنسابلىقىنى كۆردىڭمۇ ؟ — دېدى ئۇ ، — كابۇلدىن ھاراقكەش ئىنىمنى ماڭا قارشى قوزغاتقانلىقىنى ئاز دەپ ، ئەمدى ھەجگە كەتكەن هاممامنىمۇ دۈشمەنگە ئايلاندۇرماقچى بوپتۇ . ئەما بىزنىڭ تەرەپدارلىرىمىزمۇ ئاز ئەمەس . ئەدەندىن بۇ خەتنى بىزگە قىلىچخان ئەنجانى ئېلىپ كەلدى . قىلىچخاننى تۈرك كېمىچىلىرى دېڭىزدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپتۇ . بىز ئەمدى ئەنە شۇ كېمىدە سۇلتان مۇرادقا ئەلچى ئەۋەتمەكچىمىز . ئەدەنمۇ تۈرك سۇلتانىنىڭ تەسىر دائـ-رىسىگە كىرىدىكەن . ئۇمىدىم بارکى ، بىزنىڭ تۈرك سۇلتانىغا ئەۋەتكەن ئەلچىمىز ، يوللىغان مەكتۇپىمىز بىكارغا كەتمەيدۇ ! ساداقەتتە تەڭداشـ-سىز هاممىمىز گۈلبەدەن بېگىمنى ئاسارەتتىن قۇتقۇزمىغۇچە توختىمايـ-مىز .

دادىسىنىڭ بۇگۈنكىدەك جىددىيلىشىشىگە سەۋەبلەرنىڭمۇ تولۇق ئىكەنلىكىنى ئەمدى بىلگەن سەلىم :

ـــ ھەزرىتى ھامام قايتسىلا مەن ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالىمەن ! ـــ دېدى .

ـــ تەڭرىم سېنى شۇ نىيىتىڭگە يەتكۈزگەي ، ئوغلۇم ! دۇشمەنلەر بىزگە ناھايىتى يىراق ئەدەندىمۇ شۇنچىلىك شەپقەتسىزلىك قىلمۇاتقانىكەن ، بىز نېمىشقا ئۇلارنى ئايايمىز ؟ ھايات ـ ماماتلىق كۈرىشىدە يۇمشاقلىق قىلىشقا بولمايدۇ !

ئەكبەر ئەبۇلفازلغا يۈزلەندى :

ـــ بارلىق ئىچكى ـ تاشقى دۇشمەنلەرگە ساۋاق بولسۇن ئۈچۈن شامەنسۇر يوغان دەرەخكە ئېسىپ ئۆلتۈرۈلسۇن ! بىزنىڭ ياخشىلىقىمىزغا يامانلىق بىلەن جاۋاب بەرگەن خائىنلار بۇنى ئۇزاققىچە يادىدا تۇتىدىغان بولسۇن ! بارلىق قوشۇن شامەنسۇر ئېسىلغان دەرەخنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كۈزۈلسۇن .

ئەتىسى كۈن بويى داماما دېگەن يوغان دۇمباقلار دەھشەتلىك سادا بىلەن چېلىنىپ تۇردى . جاللات يوغان دەرەخنىڭ شېخىغا جازا سىرتمىقى سالدى . قولى باغلانغان شامەنسۇرنى سىرتماق تېگىگە ئېلىپ كېلىۋاتقاندا ئۇ جان ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىدى :

ـــ مەن خائىن ئەمەس ، تۆھمەت قىلغانلارنى بىگۈناھ قېنىم تۇتسۇن !

ئۇ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى ئىدى ، لېكىن جاللاتلار ئۇنىڭ بوينىغا تېزلا سىرتماق سېلىپ ئارقانىنىڭ ئۇچىنى تارتىشتى . شامەنسۇرنىڭ گەۋدىسى يەردىن ئۈزۈلۈپ ، ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە بىر ـ ئىككى قېتىم تۇگۈلۈپ قىسقىراپ كەتكەندەك كۆرۈندى . ئۇ جان بەرگەندىن كېيىن بولسا ، گەۋدىسى سوزۇلۇپ ئاۋۋالقىدىن خېلىلا ئۇزۇن كۆرۈنۈشكە باشلىدى .

سەلىمنىڭ بۇغۇبار كۆڭلى بۇ ھادىسىدىن شۇنداق دەھشەتكە چۈشتىكى ، كېچىلىرى تەر بېسىپ ئويغىنىپ كېتىدىغان ، ئەبۇلفازلدىنمۇ ھېيىقىپ ئۆزىنى ئېلىپ قاچىدىغان بولۇپ قالدى .

× × ×

مۇھەممەد ھەكىم ئوتتۇرا ياشقا كىرىپ قالغان بولسىمۇ ، بىرەر قېتىم چوڭ جەڭلەرگە قاتنىشىپ باقمىغانىدى . ئەكبەرنىڭ ئۇنىڭغا قارشى ئىككى ھەسسە كۆپ قوشۇن بىلەن پەنجاپقا بېسىپ كىرگەنلىكى ، شامەنسۇرنىڭ دەرەخكە ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ، گانگ دەريياسىدا يەز-دىنىڭ سۇغا غەرق قىلىنغانلىقى مۇھەممەد ھەكىمنى ۋەھىمىگە سالدى . كابۇلدىن ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن بەگ ـ ئۇلپەتلىرىمۇ تەشۋىشكە چۈشتى . مەسلىھەتلەردە :

ـــ تېزراق نىلابدىن ئۆتۈپ ، كابۇلغا قايتايلى ، ـــ دېگەن تەكلىپلەر چۈشتى .

مۇھەممەد ھەكىم لاھۇرنى قامال قىلىشنى توختىتىپ شىمالغا قاراپ يول ئالدى . بۇخارادا ھاۋا توساتتىن ئىسسىپ تاغلاردىكى مۇزلار ۋە قارلار تەدرىجى ئېرىشكە باشلىدى . يامغۇر پەسلىمۇ ئادەتتىكىدىن نەچچە ھەپتە بالدۇر باشلاندى . تىنىق پەيتتە نىل رەڭ قوشۇۋېتىلگەندەك كۆكۈش كۆرۈنىدىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن بىر نامى نىلاب دېيىلىدىغان ھىند دەريياسى ئەمدى كۈل رەڭ سەلدەك ئېقىپ ، يوغان تاشلارنى دومىلىتىپ ۋەھىمە بىلەن شارقىراپ ئاقاتتى . مۇھەممەد ھەكىم ئۈچ ـ تۆت كۈن دەريا سۈيىنىڭ پەسىيىشىنى كۈتتى ، ئەمما ئېقىم پەسىيىش ئورنىغا كۆتۈرۈلۈپ ، كېڭىيىپ كېتىۋاتاتتى . يامغۇر پەسلى ئەۋجىگە چىقسا ، بىر ـ ئىككى ئاي پەنجاپتا قالماي بولمايدىغانلىقى ، بۇ ئاردا ئەكبەر يېتىپ كېلىپ ئۇنى تارمار قىلىۋېتىدىغانلىقى مۇقەررەر ئىدى . مۇھەممەد ھەكىمگە ئاكىسى دەريا تاشقىنىدىنمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈنەتتى . شۇڭا ئۇ تەۋەككۈل قىلىپ قوشۇننى نەرە تارتىپ ئېقىۋاتقان دەريادا باشلاپ كىردى . ھىند دەرياسىنىڭ رەھىمسىز دولقۇنلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ مىڭدىن ئارتۇق بەگ ـ ئەسكەرلىرى غەرق بولۇپ كەتتى . زور ئېقىن مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ئۆزىنىمۇ قايىنامغا تارتىپ كېتىۋاتقاندا سۇچى يە-

گىتلىرى ئۇنى مىڭ تەستە قۇتقۇزۇپ قارشى قىرغاققا ئېلىپ چىقتى .

ئەكىبەر ئۇنى تەقىپ قىلىش ئۈچۈن ، نىلاب دەرياسى بويىغا يېتىپ كەلگەندە ، ئىنىسى ئاللىقاچان كابۇلغا بېرىپ بولغانىدى . ئەللىك مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى ئاۋارە قىلىپ كابۇلغا بېرىپ يۇرمەسلىك ئۈچۈن ، ئەكبەر دەريا بويىدا توختىدى ـ دە ، ئىنىسىگە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى شۇ يەرگە چاقىرتتى . لېكىن ، گۇناھسىنىڭ ئېغىرلىقىنى سەزگەن ئىنىسى ئۆزى كېلىشتىن قورقۇپ ، ئون ئۈچ ياشلىق ئوغلى قەيقۇبادنى جاۋاب خەت بىلەن ئەۋەتتى . ئۇ : « مەن شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ خاتا قىلدىم . ئەگەر ئەپۇ قىلسىڭىز ، قالغان ئۆمرۈمنى كابۇلدا سىزگە ساداقەتمەنلىك بىلەن ئۆتكۈزسەم . » دېگەن گەپلەرنى يازغانىدى . بۇ گەپلەرنىڭ ھېيلە ئىكەنلىكى سېزىلىپ تۇراتتى . مۇھەممەد ھەكىم ھازىر سەراتان ئېيىدا يامغۇر ئەۋجىگە چىقىپ ، دەريا تاشقىنلاۋاتقانلىقىنى ، ئەكبەرنىڭ قوشۇنى ھازىرچە شىمالىي قىرغاققا ئۆتەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى . يامغۇر پەسلى تۈگىگۈچە كۈز كېلىپ ، ھىندىقۇش تاغلىرىغا قار چۈشەتتى ، ھەيبەر داۋىنى تاقىلاتتى . ئەكبەرنىڭ كۆپچىلىك ئەسكەرلىرى سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ھىندىستانلىق يىگىتلەر بولۇپ ، پىللارمۇ قارلىق يولدا ماڭالمايتتى . ئەكبەر بۇنىڭغا قارىماي ، كابۇلغا قوشۇن تارتىپ كېلىدىغان بولسا ، مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ئۇنى يېڭىشى ئاسان بولاتتى .

ئىنىسىنىڭ بۇ مەككارلىق ھېيلىسىنى سەزگەن ئەكبەر :

ــ ياخشىلىق بىلەن يەشكىلى بولمايدىغان تۈگۈننى قىلىچ بىلەن كېسىشتىن باشقا يول يوق ! ــ دېدى .

سەد ئېيىدا دەريا سۈيى سەل پەسىيىشى بىلەنلا ئۇ پۈتۈن قوشۇنىنى شىمالىي قىرغاققا ئۆتكۈزدى .

شاھزادىنى تاشقىنلاۋاتقان دەريادىن ئۆتكۈزۈشتە ، ئالبېرت پېيىرا ئۆزىنىڭ سۇ ئۈزۈشكە ماھىرلىقىنى كۆرسىتىپ قويدى . ئۇنىڭ دېگىنچى ئىكەنلىكىگە شۇ كۈنى ئەكبەرمۇ ئىشەندى .

دەريادىن ئۆتكۈچە پەرەڭ مانسېررەتىنىڭ يۈرەك كېسىلى قوزغى-

لىسپ قالدى . ئۇنى ئەمدى قارلىق ھەيبەر داۋىنىدىن ئۆتكۈزۈش خەتەر-لىك ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئەكبەر مانسىررەتبنى ئادىنەپۇر① دا قال-دۇردى . ئالبىرت پىرىيىرا بولسا ئەكبەردىن ئىلتىماس قىلدى :

— ھەزرىتى ئالىيلىرى ، ئىجازەت بېرىڭ ، مەنمۇ كابۇلغا كىرىشكە قاتنىشاي ، بوش ۋاقتىم چىقسا شاھزادىلەرگە خەلپە سۈپىتىدە تىل ئۆگە-تىمەن .

— تىل بىلەن بىللە دېگىزچىلىق ، كېمىسازلىقتىنمۇ ساۋاق بې-رىڭ .

— جان دوستۇم بىلەن ، ھەزرىتىم . ئەگەر مۇناسىپ كۆرسە-گىنز ، ئۆمۈر بويى سىزنىڭ ۋە شاھزادىلەرنىڭ خىزمىتىدە بولماقچىمەن !

ئەكبەر ھەيران بولۇپ سورىدى :

— ئۆمۈر بويى دېدىگىزمۇ ! دېمەك ، پەرەگىستانغا قايتماي-دىكەنسىز ـ دە ؟!

— ئەلۋەتتە ، تۇغۇلغان يۇرتۇم پورتۇگالىيە ماڭا ناھايىتى ئەزىز ! ئەمما بىز تەرەپتە جاھالەت كۈچلۈك ، سەل باشقىچە پىكىردە بولسىگىز ، گۇناھكار بولۇپ ئۆلتۈرۈلىسىز . پەرەڭ قۇلپۇرۇشلاردىنمۇ بىزارمەن . سىزنىڭ دەرگاھىڭىزدا روھىم يايرىماقتا . بۇ يەردە بارلىق ئىمان ـ ئېتى-قادلار باراۋەر . تۇرلۇك مىللەت ۋەكىللىرى بىر نىيەت . ئىناقلىق سىيا-سىتى ماڭا بەك ياقتى . سىزگە سادىق پۇقرا بولماقچىمەن !

ئەكبەر پەرەڭلەرنىڭ مەخپىي ئىشلارنى قىلىشتا قانچىلىك ئىلگە-رىلەپ كەتكەنلىكىنى ۋە قانداق يېڭى ئۇسۇللارنى كەشىپ قىلغۇاتقانلە-قىنى تېخى بىلمەيتتى . ئالبىرت ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئەلىبېك قىلىپ ئۆز-گەرتىش ئارقىلىق ئەكبەرگە ئىخلاس قىلىدىغانلىقىغا ئۇنى ئىشەندۇردى .

— پەرەڭلەر بىزنى ئۆز دىنىغا ئۆتكۈزمەكچى بولۇۋىدى ، ئەگە-سىچە بولدىغۇ ! — دەپ ئەكبەر ئىچ ـ ئىچىدىن سۆيۈندى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئەلىبېك سەلىمنىڭ خاس مۇھاپىزەتچىلىرى

---

① ئادىنەپۇر — كېيىنچە جەلالئابادقا ئۆزگەرتىلگەن .

قاتاردا كابۇل ئۇرۇشىغا بىللە ئېلىپ بېرىلدى .

جەڭگى ـ جېدەللەرگە بەكرەك قىزىقىدىغان مۇراد مەن سىنىخ باشچىلىقىدىكى ئىلغار قىسىملار بىلەن ئالدىدا كېتىۋاتاتتى . مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ئەسكەرلىرى كابۇل بوسۇغىسىدا مەن سىنىخ بىلەن مۇرادنىڭ ئون مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بىلەن قاتتىق جەڭ قىلدى . مەن سىنىخنىڭ راجپۇت يىگىتلىرى ۋە مۇرادقا تەشكىللەپ بېرىلگەن ئاتلىق جەڭچىلەر مۇھەممەد ھەكىم ئەسكەرلىرىنىڭ قارشىلىقىنى يېڭىپ كابۇلغا بىرىنچى بولۇپ كىرىپ كەلدى . ئارقىدىن ئەكبەرنىڭ ئۆزى قىرىق مىڭ ئەسكەر بىلەن كېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى سەزگەن مۇھەممەد ھەكىم قەلئەنىڭ نېرىقى دەرۋازىسىدىن چىقىپ شىمال تەرەپ تىكى تاغقا قاراپ قاچتى . يولدا ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ ئارقىغا قايتقان سىڭلىسى بەختىنسا بېگىم ئېرى خوجا ھەسەن بەدەخشى بىلەن بىللە ئەكبەر كېلىپ چۇشكەن ئوتتۇرا باغقا باردى .

« ئەكبەر كاپىر بولۇپ سەللىمۇ ئورنىماي يۇرۇپتىمىش ! » دېگەن گەپلەرنى بەختىنسا بېگىممۇ كۆپ ئاڭلىغاچقا ، « ھەزرەت ئاكام براخمان كىيىمىدە پېشانىسىگە قىزىل خال قويدۇرۇپ كەلگەن بولسا ، قانداق كۆرۈشەرمىز ؟ » دېگەن ئىزتىراپلىق ئوي بىلەن بېگىمنى غەم بېسىۋالغانىدى .

لېكىن ئۇنى ئايۋاندا كۈتۈۋالغان ئەكبەر ئاۋۋالقىدەكلا يىپەك تون كىيگەن ، بېشىغا سىماۋى سەللە ئورىغانىدى . بەختىنسا بېگىم بىردىن ئۆزىنى ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلىدى ـ دە ، يىغلاپ كەتتى :

ـــ گۇمراھ سىڭلىڭىزنى كەچۈرۈڭ ، ھەزرىتى ئاكىجان ! سىزنىڭ ئالدىڭىزغا چىقالمىدىم ! ساددا بولمىسام يامان گەپلەرگە ئىشىنەرمىدىم ؟!

ئەكبەر سىڭلىسىنى مۇرىسىدىن تۇتۇپ ئۆرە تۇرغۇزدى . ئۇنىڭ ياشلىق كۆزلىرىگە تىكىلىپ :

ـــ خەيرىيەت ، سىز ئۆزىڭىز كەلدىڭىز ، ـــ دېدى ، ـــ لېكىن ئىنىمىز نېمىشقا قېچىپ يۈرىدۇ ؟ مۇھەممەد ھەكىمدە سىزچىلىكمۇ جۈر-

ئەت يوقمۇ ؟

— ئىنىگىزنى ئۇلىپەت بەگلىرى قورقۇتۇپ بىللە ئېلىپ كەتتى . « سىزنى ھەجگە ماڭغۇزۇپ ئۆلتۈرىدىكەن ، كامران مىرزىدەك كور قىلىدىكەن » دېسە ، مۇھەممەد ھەكسم شۇنىڭغا ئىشىنىپ قېچىپ كەتتى .

— ئەمما ئاشۇ بەگلەرنى تۇتقۇزۇپ تىرىپىرەن قىلىۋېتىمەن . ئىنسىزنىڭ كەينىدىن قوشۇن ئەۋەتسەم ، ھەممىسنى تۇتۇپ كېلىدۇ !

— ھەزرىتى ئاكىجان ، ئىنىگىزنىڭ نىيىتى يامان ، ئۇ سىزگە تۇتۇق بەرمەي بەلختىكى شەيبانىخان ئەۋلادلىرى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ . ئۇلاردىن شۇنداق تەكلىپ بىلەن ئەلچى كەلگەنىدى . توپىلاڭ سەل بېسىققۇچە قوشۇن ئەۋەتمەي تۇرۇڭ . يامان نەتىجە چىقىپ قالمىسۇن !

ئوتتۇز تۆت ياشقا كىرگەن بەختىنسا كابۇلنىڭ ئەڭ ئەقىللىق ، پىكىرلىك ئاياللىرىدىن بىرى سانىلاتتى . چوڭ ئانىسى ماھىم بېگىمنى كۆرگەن ئادەملەر بەختىنسانى ئاشۇ دانا ئايالغا ئوخشىتاتتى . ئانىسى نارچۇچۇك بېگىم ئۆلۈپ كەتكەندىن بېرى ، كابۇلنى ئىدارە قىلىشتا ھاراقكەش مۇھەممەد ھەكىمگە مۇشۇ سىڭلىسى يارىدەم بېرىپ تۇرغانىدى بىراق ، كېيىنكى چاغلاردا ئۇ بەختىنسانىڭ مەسلىھەتىنىمۇ ئاڭلىماي يۇرگەنلىكتىن ، نۇرغۇن پالاكەتلەرگە ئۇچرىغانلىقىنى ئەكبەر مەخپىي خىزمەت خادىملىرىنىڭ مەلۇماتىدىن بىلگەنىدى .

— بەختىنسا ، بۇگۈندىن باشلاپ سىز مېنىڭ ئىنىم ! — دېدى ئەكبەر ، — مۇھەممەد ھەكىم مەن ئۈچۈن ئاللىقاچان ئۆلدى . سىزنىڭ دېگىنىڭىز توغرا . ئۇنىڭ كەينىدىن قوشۇن تارتىپ ئەۋەتىشكە ئەرزىمەيدۇ .

ئەكبەر ئۆزىنىڭ كابۇلدا تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى . سۇنبۇلە ئېيىي كىرىپ ، ئەتراپتىكى تاغلارغا قار چۈشتى ، كېچىلىرى سوغۇق ئىدى . داۋانلار ئېتىلىپ قېلىشتىن بۇرۇن ، تېزراق جەنۇبقا قايتىش كېرەك ئىدى . لېكىن ، ئىنىسىنىڭ ئۇرنىغا كىمنى كابۇلغا ھاكىم قىلىپ تەينىلەش كېرەك ؟ ئاساسلىق ئىشلارنى يۇرۇشتۇرىدىغان ئەمرلەر تېپ

پىلدى . ئەمما ، پادىشاھ ئائىلىسىدىن كىم بۇ ئىشقا مۇناسىپ ؟ ئەكبەرنىڭ ئوغۇللىرى بولسا تېخى كىچىك . . .

كېچىسى خاس ھۇجرىسىدا ئەبۇلفازل بىلەن ئۇ ھەقتە مەسلىھەتلەشكەندە ، ئەكبەر بەختىنسانى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . پەقەت ئۇنى ئايال كىشى دەپ پىسەنت قىلماسلىقى مۇمكىن .

ـــ بىراق ، جايى جەننەتتە بولغان بابۇر بوۋىڭىز ھىندىستانغا كەتكەندە ، كابۇلنى ماھىم بېگىمگە تاپشۇرغانلىقى تارىختىن مەلۇم ، ـــ دېدى ئەبۇلفازل ، ـــ بەختىنسا بېگىمۇ ئاشۇ ئۇلۇغ مومىڭىزغا ئوخشايدىكەن . مۇنىمخان شۇنداق دەيدۇ .

ـــ بەختىنسا مۇھەممەد ھەكىمدىن ئون ھەسسە ئەقىللىق ، ـــ دېدى ئەكبەر ، ـــ پەقەت ئۇنىڭغا قابىلىيەتلىك بىر ئەمىر يارەمچى بولۇشى لازىم .

ئىككىيلەن كېڭىشىپ بۇ ئىشقا مەن سىنىخنى مۇناسىپ كۆردى ـ دە ، ئۇنىڭ بەش مىڭ راجپۇت يىگىت بىلەن كابۇلدا قالدۇردى . بۇنداق بولغاندا شىمالدىكى شەيبانىخان ئەۋلادلىرىمۇ تاجاۋۇز قىلالمايتتى . مۇتەئەسسىپ شەيخلەرمۇ مەن سىنىخنى يولدىن ئازدۇرالمايتتى . مەن سىنىخ ئەكبەرنىڭ دۇشمەنلىرىگە تەڭ كېلەلەيتتى . ئادەملىرى ئۇنى بىكاردىن ـ بىكار « ئەكبەرنىڭ قىلىچى » دېمىگەن !

ئەكبەر سىڭلىسى بەختىنسا بېگىمنى مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ئوغلىغا كابۇل ھۆكۈمرانى قىلىپ تەينىلىگەندىن كېيىن ، مەن سىنىخ شەھەر باشلىقى ۋە لەشكەر بېشى بولدى . سەل بالدۇر كەلسىمۇ ئېيتىپ قويۇشقا بولىدۇكى ، ئەكبەر ھىندىستانغا قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ، مۇھەممەد ھەكىم تاغ ئارىسىدا سىڭلىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ كابۇلغا قايتىشقا رۇخسەت ئالدى . لېكىن مەن سىنىخ ئۇنى ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا يېقىن كەلتۈرمىدى . ئەسلىدىن چۈشۈپ ، ھەممىنىڭ نەزىرىدىن قالغان مۇھەممەد ھەكىم ئاۋۋالقىدىن بەكرەك ھاراققا بېرىلىپ كەتتى . ئاخىرقى قېتىم ئىككى كېچە ـ كۈندۈز بولۇشچە ھاراق ئىچىپ ، مەست لىكتە جان بەردى . بەختىنسا بېگىم بېرىپ كۆرگەندە ، ئۇنىڭ جەسىتى

كۆمۈردەك قاربداپ كەتكەنىدى .

× × ×

كابۇلدا ئۆتكەن بىر ھەپتىنىك سەلىم ئۇچۇن ئەڭ ئۇنتۇلماس كۈنى — ئۇلۇغ بوۋىسى بابۇرنىڭ مەقبەرىسىگە بارغان چاغلىرى بولدى . پەنجاپتا سەلىم بىلەن دادىسىنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولغان كۆڭۈلسىزلىكمۇ شۇ كۈنى تارقىدى . سەلىم دادىسىغا ئەبۇلفازلدىنمۇ يېقىنراق بولۇشنى ئويلايتتى . بۇگۈن ئەكبەرنىڭ ئەبۇلفازلنى پەستە قالدۇرۇپ ، پەقەت ئۇ-غۇللىرى بىلەنلا گۈزەرگاھتىكى بابۇر بېغىغا چىققانلىقى تۇنجى ئوغلىغا ناھايىتى يېقىپ كەتتى .

— مېنىڭ بۇ يەرلەرگە كەلمىگىنىمگە يىگىرمە يەتتە يىل بوپتۇ ! — دېدى ئەكبەر ۋە ئاخىرقى قېتىم شۇ مەقبەرىنىڭ ئالدىدا ئەما تاغىسى كامران مىرزا بىلەن قانداق ئۇچراشقانلىقىنى ئوغۇللىرىغا ئېيتىپ بەردى . ھۇمايۇن ئۆز ئىنىلىرى بىلەن ياراشقان كۈنى تىككەن تۆت تۈپ چىنارنىڭ ئىككىسى قاپتۇ . بابۇرنىڭ ئۆزى قازدۇرغان ئېرىقمۇ تىنىپ قاپتۇ . بابۇر بېغى تاشلاندۇق ئەھۋالدا ، دەرەخلىرى سارغىيىشقا باشلاپتۇ .

— مۇھەممەد ھەكىمنى جىن ئۇرغانلىقى يالغان ئەمەس ئىكەن . مۇشۇنداق ئەزىز جايىنى تاشلاپ قويۇپتۇ ! — دەپ ئەكبەر ئىنىسىدىن يەنە بىر قېتىم رەنجىدى .

سەلىمنىڭ كۆزىگە مەقبەرە مۇڭلىنىپ قارىغاندەك كۆرۈندى . مەقبەرە ئۇستىدىكى قارا گۈللۈك قىزىل مەرمەرگە چاڭ - توزان قونغا-نىدى . ئەكبەر مەرمەرنىڭ تېمىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ پېشانىسىگە سۈردى . بۇنىڭ بىلەن بوۋىسىنىڭ خاتىرىسىنى قانچىلىك مۇقەددەس بىلىدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ روھىنى قانچىلىك ئەزىزلەيدىغانلىقىنى ئوغۇللى-رىغا كۆرسەتكەندەك بولدى . ئاۋۋال سەلىم ، ئاندىن مۇراد ئۇلۇغ بوۋى-سىنىڭ قەبرىسى ئۇستىدىكى چاڭلارنى بارماقلىرىغا ئېلىپ پېشانىلىرىگە سۈرتتى .

ئۇچەيلەن قەبرىنى زىيارەت قىلىپ قايتقاندىن كېيىن ، ئەكبەر ئوغۇللىرىغا شىمال تەرەپتىكى تاغلارنى كۆرسەتتى :

ـــ ھەزرەت بوۋىمىز ئاشۇ تاغلار كەينىدىن كەلگەن . سەمەرقەند ، پەرغانە ، تاشكەنت تەڭداشسىز جايلار !. . .

ـــ سىز تۇرانغا قاچان بارغان ، ھەزرەت ئاتىجان ؟ ـــ دەپ سورىدى مۇراد .

ـــ بالىلىقىمدا . . . چۈشۈمدە كۆرگەندىمەنمۇ ياكى قېنىمدا بارمۇ . . . بوۋىلىرىمىزنىڭ يۇرتىنى سېغىنىپ ياشاۋاتىمەن . تۇران ھازىرغىچە شەيبانىخانلارنىڭ قولىدا . كابۇل ، پەتھۇردا قۇرغان ئابدىللىرىمىزنى پەرغانە ، بۇخاراغىمۇ قۇرغان بولساق نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى !

ـــ تۇراندا بىزگە خەيرخاھ ئادەملەر كۆپمىشقۇ ! ـــ دېدى سەلىم ، ـــ شۇلار « كېلىنگ » دەپ تەكلىپ قىلسا بولمامدۇ ؟

ـــ تەكلىپ قىلغۇچىلار كۆپ . سەمەرقەنددىن شائىر ئابدۇرەھىم مۇشقىنىنگ بىزگە ئاتاپ قەسىدە يېزىپ ئەۋەتكەنلىكىدىن خەۋرىڭىز بارمۇ ؟

سەلىم بۇ قەسىدىنى ئوقۇغان ، ئۇنىڭ ئىككى مىسراسى ھېلىھەم يادىدا ئىدى :

سەۋادى ھىندىراقەرد ئەزلە تاقەت گۈلشەنى ھەزرا ،
مۇھەممەد ئەكبەرغازىيى جالالىددىنى دۇنيا .

تەرجىمىسى :

ھىند كېنگلەرىنى ئۇلكەن بىر گۈلشەنگە ئايلاندۇردى مۇھەممەد ئەكبەرغازى جەلالىددىنى دۇنيا . (بۇ يەردە ئەكبەرنىڭ جەلال (نـۇپ) دېگەن ئىسمى ئاساسىغا قۇرۇلغان سۆزئويۇنى بار .)

مۇشقىينى مۇشۇ قەسىدىسى ئۇچۇن شەيبانىخانلار ئۆلتۈرۈۋەتكىلى تاس قالغان ، بىچارە جەنۇبقا قېچىپ قۇتۇلغان .

— شەيبانىخانلارنى راسا بىر ئەدەپلەپ قويۇش كېرەك ! — دېدى مۇراد قىزىرىپ ، — شۇنداق قۇدرەتلىك مەملىكىتىمىز بار ، ھەزرىتى ئا-تىجان ! تۇرانغا قوشۇن تارتىپ بارساق ، تەرەپدارلىرىمىز قۇچاق ئېچىپ چىقالمامدۇ ؟

ئەكبەر ئېغىر تىنىپ دېدى :

— تۇراندا ھازىر رەقىبلىرىمىز كۆپ،ئۇاتمىدۇ . ۋەزىيەت ياماں . بىز ھىندىستاندا قىلغان ئىسلاھاتلارنى شەيبانىخان ئەۋلادلىرى سەمەر-قەند ، پەرغانە ئاھالىسىغا پۈتۈنلەي يەتكۈزۈپتۇ . ئۇلۇغبەگنى ئۆلتۈرگەن جاھىللار تۇراندا بىزگىمۇ قىلىچ بىلەۋېتىپتۇ . بۇنىڭ ئۈستىگە ، ھىندىس-تاندا رەقىبلىرىمىز باش كۆتۈردى . ھەتتا ئەدەندە ھەزرەت ھاممىمىزنى ئاشۇلار رېجىمگە ئاپتۇ . ئۇ كىشىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ، پايتەختكە تېزراق قايتىشىمىز كېرەك ، ئوغۇللىرىم !

شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ خىيالىرى جەنۇبقا كەتتى . ئەكبەر ئو-غۇللىرىغا جەنۇب تەرەپتىكى كابۇل دەرياسىنى كۆرسەتتى :

— مانا شۇ كابۇل دەرياسى ھىند دەرياسىغا قۇيۇلغان جايدا ، مەن بىر ئاجايىپ ـ غارايىپ ھېكايە ئاڭلىغانىدىم . بوۋىمىز ھەققىدىكى بۇ ھېكايىنى ئافغانلار توقۇغانمۇ ياكى ھىندى خەلقى يارىتقانمۇ ، ئېنىق بىلمەيمەن . ئەمما بۇ ھېكايە شۇ ئىككى يۇرتنىڭ چېگرىسىدا پەيدا بول-غانمىش .

— مەزمۇنى مۇنداق : رەھمەتلىك بوۋام دەريا بويىدا يالغۇز ئول تۇرۇپ شېئىر يېزىۋاتقانىكەن . ئارقىدىكى ئورماندىن بوۋامنىڭ ئەشەددىي دۇشمىنى خەنجەرنى قولىغا ئېلىپ يېقىنلاپ كەپتۇ . بوۋام بىلەن بولغان جەڭلەردە بۇ ئادەمنىڭ ئاكىسى ئۆلگەچكە ، قىساس ئالماقچى ئىكەن . دەريا ساھىلىدا ئىككى ـ ئۈچ بالا سۇغا ياغاچ تاشلاپ ئويناۋاتقانىكەن . باللارنىڭ بىرى ئويۇنغا بېرىلىپ ، سۇغا چۆكۈپ كېتىپتۇ . ئىككى دەريا قوشۇلغان جايدا دەريا ئېقىنى شىددەتلىك بولۇپ ، ھېلىقى بالىنىڭ غەرق بولۇشى مۇقەررەر ئىكەن . قىرغاقتا قالغان باللار داد ـ پەرياد سېلىپ ، بوۋامدىن ياردەم سوراپتۇ . بابۇر بوۋىمىز دەريادا ئېقىپ كېتىۋاتقان بالـ

نىڭ كەينىدىن ئۆزىنى سۇغا ئېتىپتۇ . ئۇ زات سۇدا ياخشى ئۈزىدىكەن . ئۇنىڭ گانگ دەريياسىنىڭ ئۇ قىرغىقىدىن بۇ قىرغىقىغا نەچچە قېتىم ئۈزۈپ ئۆتكەنلىكى ئۆمۈر كىتابىغا يېزىلغان . ئوقۇغانمۇ سىلەر ؟ — ئەكىبەر ئوغۇللىرىغا سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلدى .

كىتابنى ئاز ئوقۇيدىغان ئويۇنچى مۇراد نېمە دېيىشنى بىلەلمەي يەرگە قارىدى .

— مەن ئوقۇغان ، — دېدى سەلىم ، — پەقەت گانگلا ئەمەس . ئۇلۇغ بوۋىمىز يولدا ئۇچرىغان دەريالارنىڭ ھەممىسىنى ئۈزۈپ ئۆتكەنىكەن .

— ئەنە كۆردۈڭمۇ ؟ — دەپ ئەكىبەر مۇرادقا قارىدى ، — سەنمۇ ئوقۇپ چىق . گېپىمىزگە كەلسەك ، رەھمەتلىك بوۋام دەريادا چۈشۈپ كەتكەن ھېلىقى بالىنى قۇتقۇزۇپ چىقىپتۇ . خەنجىرىنى يالىڭاچلاپ ، يەڭ شىمايلاپ كېلىۋاتقان قانخور دۈشمەن قارىسا ، قۇتقۇزۇلغان بالا ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى ئىكەن . ئۇ « ئەمدى مەن بالامنى قۇتقۇزغان ئادەمنى ئۆلتۈرەمدىمەن ؟ » دەپ ئۆزىدىن قاتتىق رەنجىپتۇ ـ دە ، خەنجىرىنى بابۇر بوۋىمىزغا تۇتۇپ دەپتۇ : « بالامنى تىرىك قۇتقۇزۇپ چىقتىڭىز ، ئەمدى يامان نىيىتىم ئۈچۈن شۇ خەنجەرنى ماڭا تىقىشقا ھەقلىقسىز ! » بابۇر بوۋىمىز ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن ، خەنجەرنى دەريا ئوتتۇرىسىغا تاشلىۋېتىپ : « بۇ تىنچ — ئاداۋەت تىنچى ئىكەن ، سۇغا غەرق بولۇپ كەتسۇن » دەپتۇ . بالىنى دادىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ مۇنداق دەپتۇ : « بالا — كەلگۈسىمىزدۇر ، بىللە ئاسرايلى »[1]

ئەكىبەر ئوغۇللىرىغا بىرمۇبىر قاراپ قويۇپ قويدى :

— كىم بىلىدۇ ، شۇ چاغدا بوۋىمىز دەريادىن قۇتقۇزۇپ چىققان بالا ياكى مەن ، ياكى سەلىم ياكى مۇرادتۇر . ئەگەر بوۋىمىز ئەگرەدە دادامنى ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتقۇزۇپ قالمىغان بولسا ، مەنمۇ بولمايتتىم ،

---

① بابۇر ھەققىدىكى بۇ ھېكايىنىڭ خەلق ئارىسىدا ھازىرغىچە ئېيتىلىپ يۈرگەنلىكىنى 1983 ـ يىلدا ئافغانىستانىڭ جەنۇبىدا — جەلالئابادتا بىر يىل تەرجىمان بولۇپ ئىشلەپ كەلگەن تاشكەنتلىك ئالىم سۆزلەپ بەرگەن .

سىلەرمۇ بولمايتتىڭلار .

ـــ راست ، ـــ دەپ باش لىڭشىتتى مۇراد .

سەلىم ئويچان ئىدى . ئەكىسىر ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ بـوۋىمىز قۇتقۇزغان ئاشۇ ئىستىقبالنى مەن سىلەرگە ، سىلەر ئۆز ئەۋلادىـڭلارغا خىيانەت قىلماستىن ، تېخىمۇ كامال تاپقۇزۇپ يەتكۈزۈشىمىز كېرەك . مانا شۇ مەقبەرە تۇرغان جاي بىزنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ زىيارەتـگاھىمىزدۇر . بۇ يەرنى تاشلاپ قويساڭلار ، مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالسىلەر . بۇنداق ئاقىۋەتتىن سىلەرنى خۇدا ساقلىسۇن .

ئەكىسىر ئىككى ئوغلىنى ئەگەشتۇرۇپ پەستە ئۇلارنى كۈتۈپ تـۇرغان ئەبۇلفازل ۋە باشقا بەگ ـ خېنىملارنىڭ ئالدىغا باردى ھەمدە كابۇل شەھىرىنىڭ باشلىقى مەن سىنخقا بۇيرۇدى :

ـــ مـەھەراجە ، دەرھال بۇ تاغقا يۈزچە ئادەم ئېلىپ كېلىپ ، ئىـلگىرىكى ئېرىقلارنى چاپتۇرۇڭ . ئۈچ كۈندە بۇ يەرگە سۇ كەلسۇن ، باغ ئاۋات قىلىنسۇن ، كابۇل ئەتراپىدىكى سۇغۇرۇلىدىغان يەرلەردىن 500 جارىپ يەر بابۇر بوۋىمىزنىڭ مەقبەرىسىگە ۋەخپە قىلىنسۇن ، پەرماز بېزىپ . مۇشۇ يىلدىن ئېتىبارەن ، مەقبەرە ۋەخپىسى بولغان 500 جارىپ يەردىن كېلىدىغان دارامەتلەر بابۇر بېغىنى ئەبەدىل ـ ئەبەد مۇھاپىزەت قـىلىشقا سەرپ قىلىنسۇن ، يەنە مەقبەرە بىلەن باغقا قاراپ تۇرىدىغان تۆت ئادەمگە دۆلەت خەزىنىسىدىن دائىملىق مائاش ئاجرىتىپ بېرىلسۇن .

ئوغۇللىرى ئالدىدا بېرىلگەن بۇ پەرمانلا كەلگۈسىدە ئۇلارنىمۇ ئۆز ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن ئۇلگە ئېلىشقا ئۆگىتىش ئۈچۈن ئىدى .

لېكىن ، غەلىبە تەنتەنىلىرى ئىچىدە قىينىچىلىق كۆرمەي چوڭ بولغان ئەركە ئوغۇللارنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئۇلگە ئېلىشقا بولمايدىغان ئادەتلىرىگىمۇ ئەگەشكەن پەيتلىرى بولدى .

مۇراد كابۇلنى ئېلىشتا جاسارەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ، دادـ سىدىن مۇرەسسە خەنجىرى مۇكاپات ئالدى . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن نوروز بېغىدا جەڭگىۋار بەگلەر مۇرادقا مەي تۇتتى .

— بابۇر بوۋاملار مەي ئىچمەيتتىغۇ ، — دەپ مۇراد دەسلەپتە ئۇ-
نىمىدى .
— بوۋىڭىز مەينى قىرىق بەش ياشقا كىرگەندە تاشلىغان ، —
دېدى چاغاتايخان ، — ئەمما كابۇلدا ياشىغاندا ئارمانسىز ئىچكەن ، خا-
تىرە كىتابلىرىنى ئوقۇغانمۇسىز ؟ ئۇنىڭدا دالىدا ، كېمىدە ، بۇلاق بو-
يىدا ، باغدا ھەتتا غازاڭ بولغان دەرەخلەرنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ راسا
كەيپ قىلغانلىقى يېزىلغانىدىغۇ ؟
ئاتا ـ بوۋىلىرى ھەققىدىكى بۇ گەپلەر مۇرادنىڭ ھازىرقى كۆڭۈ-
رەڭگۈ كەيپىياتىغا ماس كېلىپ تۇراتتى . ئاشۇ ئاخشام ئۇ بىرىنچى غەلە-
بىسى شەرىپىگە مەست بولغۇچە ئىچتى . ئۇنىڭدا تېخى ئەپيۇن قوشۇلغان
مەجۇنمۇ بار ئىدى .
مۇرادنىڭ ئەتكەسى زەينىددىن كۆكە ئۇنىڭ نورۇز بېغىدا مەست
بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ :
— بۇنى ھەزرەت بىلسە ئىككىمىزگە جازا بېرىدۇ ، — دەپ پوپوزا
قىلدى ، — تاغىڭىز مۇھەممەد ھەكىمنىڭ ياشلىقىدىن باشلاپ ئىچىپ
يۈرۈپ قانداق كۇنگە قالغانلىقىنى بىلەمسىز ؟
— كابۇلدا بابۇر بوۋامۇ مەي بەزمىلىرى ئۆتەك
ئۆزگەن ئىكەنغۇ ؟ — دېدى مۇراد .
— قېنى ، ئاۋۋال تارىخنى ئۆگىنىڭ ! سىزنىڭ يېشىڭىزدا بابۇر
بوۋىڭىز مەينى ئاغزىغا ئالغان ئەمەس . سىزمۇ ئۇ كىشىدەك يې-
گىرمە بەش ـ ئوتتۇزلارغىچە سەۋر قىلىڭ . كېيىن ئازراق ئىچسىڭىز
يارىشىدۇ .
مۇراد باشقىلارنىڭ ئۇنى ناھايىتى ياش دەپ كەمسىتىشىنى يامان
كۆرەتتى . نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ چوڭلار قاتارىدا ھىند دەرياسىدىن ئۇ-
زۇپ ئۆتتىبغۇ ؟ ئالدىنقى سەپتە قىلىچ يالتىڭلاپ ، كابۇلغا بۆسۈپ كىر-
دىغۇ ؟ دادىسى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا پۈتۈن بىر نورۇز بېغىنى بەردى .
مۇراد 5000 ئەسكەرگە باشلىق ، قول ئاستىدىكى بەگ ـ ئەسكەرلەر ئۇ-
نىڭغا تەزىم قىلىپ تۇرۇشىدۇ .

شۇڭا ئۇ ئۆزىنى مەي ئىچىشكە ھەقلىق دەپ ھېسابلايتتى.
غەلىبە كەينىدىن غەلىبە كېلىپ تۇراتتى. قوۋناق بەزمىلەرنى قىلىشقا سەۋەب كۆپ، ئۇلپەت بەگلەر ئۇنى نۆۋەتمۇ نۆۋەت بەزمىگە تەكلىپ قىلىشاتتى. ئۇ دادىسى ۋە ئەتكەسىگە ئۇقتۇرماي ئىچىپ تۇراتتى.

× × ×

سەلىمۇ ئاللىقاچان مەي ئىچىپ، مەجنۇن يەپ باققان، ئۇنىڭمۇ بەزمىلەرگە ئىشتىياقى بار، لېكىن كابۇلنىڭ ئوتتۇرا بېغىدا دادىسىنىڭ كۆزى ئالدىدا ياشاۋاتقانلىقىنى سەلىم تۈيۈپ يۈرەتتى. دادىسى بىلەن بىللە گۈزەرگاھتىكى مەرمەر مەقبەرىنى زىيارەت قىلغاندىن بېرى، ئۇنىڭ كۆڭلىدە «بابۇرنامە» گە ئوخشاش بىر خاتىرە كىتابى يېزىش ئارزۇسى پەيدا بولدى. چوڭ بوۋىسىنىڭمۇ ئون ئىككى ياشلاردىن باشلاپ، نەسرىي مەشقىلەر قىلىشقا باشلىغانلىقىنى، سەلىم ئۆز ئۇستازى پەرىد بۇخارىيدىن ئاڭلىغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خىلۋەت ھۇجرىسىدا ھازىر ھېچ نەرسە يېزىلمىغان، زەر ھەل مۇقاۋىلىق دەپتىرىنى ئاچتى ـ دە، يېنىدا تۇرغان پەرىد بۇخارىيغا قاراپ:

ـــ سەرلەۋھىسى «خاتىرات» بولسۇنمۇ؟

ـــ قايسى تىلدا يازماقچىسىز، ئەمىرزادەم؟

ـــ تۈركىيچە.

ـــ لېكىن بىر مەسىلە بار. «بابۇرنامە» نى ئەللىك يىلدىن بېرى ئۇچ قېتىم تۈركىي تىلدىن پارسچىغا تەرجىمە قىلىشتى. كۆڭۈلدىكىدەك چىقمىدى. ئاخىر ئابدۇرەھىم خانى خاننىڭ تەرجىمىسى ھەزرىتىمگە يارىدى. كەلگۈسىدە سىزنىمۇ مۇشۇ مەسىلە ئاۋارە قىلماسلىقى ئۈچۈن بىراقلا پارسچە يازسىڭىزچۇ؟

سەلىم ياشىغان مۇھىتتا پارس تىلىنى كۆپرەك ئىشلىتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭغا پارسچە يېزىش ئاسانراق تۇيۇلاتتى. پەقەت ئۇ بوۋىلىرى مەقبۇل كۆرگەن بىرەر تۈركىي سۆزنى سەرلەۋھىگە چىقىرىشنى ئويلىنانىدى.

ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى پەرىد بۇخارىيغا يېقىپ قالدى :

ـــ ئەمىرزادەم ، « تۇزۇك » دېگەن سۆز بار . دادىگىزنىڭ سارى يىدا قوبۇل مۇراسىملىرىنى باشقۇرىدىغان ئادەم « مىرى تۇزۇك » دەپ ئاتىلاتتى . پېقىرنىڭ ئاڭلىشىچە ، ئەڭ كاتتا بوۋىڭىز ئەمىرتىمۇر ئۆز كاتىپلىرىغا ئېيتىپ يازدۇرغان نىزاملارنى « تۇزۇكلەر » دەپ ئاتىغانىكەن . بۇ تۇزۇكلەر بىزگە يېتىپ كېلەلمەي ، يوقىلىپ كەتكەنمۇ قانداق ، ھېچ ئۇچرىتالمىدىم .

ـــ بولمىسا مەنمۇ ئۆز خاتىرىلىرىمنى « تۇزۇك » دەپ ئاتايمەن ! سەلىم بۇ سۆزنى دەپتىرىنىڭ بىرىنچى ۋاراقىغا چوڭ قىلىپ يازدى .

ـــ ئىنشائاللا ، بۇ دەپتەر كەلگۈسىدە چوڭ بىر كىتابقا ئاساس بولغاي ، ئېھتىمال ، ئادەملەر بۇنى « تۇزۇكى سەلىمى » دەپ ئاتىشى مۇمكىن ، ـــ پەرىد بۇخارىي « سەلىم » سۆزىنى « سەلىمە » دېگەندەك قىلىپ ئېيتتى .

سەلىم ئۆگەي ئانىسى سەلىمە بېگىمنى ئەسلىدى ـ دە ، چىرايىنى پۇرۇشتۇردى . شاھزادىگە ئۆزىنىڭ ئىسمى ئانچە ياقمىغانلىقىنى مەۋلانە پەرىد بۇرۇنمۇ سەزگەنىدى .

ـــ ھە ، ئەمرزادەم ، سىز تۇغۇلغاندا پېقىرمۇ ھەزرەت ئاتىڭىز بىلەن ئوۋدا يۈرگەنىدىم . مەن بىلەن بىر شەھەرلىك ئەھمەد بۇخارىي سەلىم ئاتىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرى ئىدى . دادىڭىز شۇ ئەھمەدنىڭ مەسلىھەتى بىلەن سەلىم دېگەن ئىسمىنى قويماقچى بولغانىدى . لېكىن مەن سەلىم چەشتىنىڭ تارىخىنى بىلەتتىم . ئەسلى پالاقچىلىقتىن چىققان ئادەمنىڭ نامىنى شاھزادىگە قويۇش مۇناسىپ ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەزرىتىمنىڭ خوتۇنلىرىدىن بىرى سەلىمە ئىسىملىك تۇرسا . پېقىر ئۆزرە سوراپ : « ھەزرىتىم ، تۇنجى ئوغلىڭىزغا باشقا مۇناسىپراق ئىسىم بار ئىدى » دېدىم . « قايسى ئىسىم ؟ » دەپ سورىۋىدى ، ئەڭ كاتتا بوۋىڭىزنىڭ چوڭ ئوغلىغا « جاھانگىر » دەپ ئات قويغانلىقىنى ئەسلەتتىم . ئەمما ، سۆزۈم ئۆتمىدى . ئەمرزادەم ! نېمە قىلاي ، بىر شەھەرلىك رەقىبىم ئەھمەد بۇخارىي دادىڭىزنى سەلىم دېگەن ئىسىمنى

قويۇشقا كۆندۈردى .
سەلىم ئېغىر خورسىنىپ ، ئەلەم بىلەن باش چايقىدى :
ـــ جاھانگىر دېگەن ئىسىم مىڭ مەرتىۋە ياخشى ئىدى . نېسىپ قىلسا ، قاچاندۇر بىر چاغلاردا . . . شۇ نامغا قايتقايمەن . ①
سەلىمنىڭ دادىسى قويغان ئىسمىدىن ۋاز كەچمەكچى بولغانلىقى مەۋلانە پەرىدىنگە باشقىچە بىر جاسارەتتەك بىلىندى .
ـــ ئەمرزادەم ، سىز ھازىر ئون ئۈچكە قەدەم باستىڭىز ، دادىڭىز شۇ ياشتا تەختكە چىققانىدى . بابۇر بوۋىڭىز پادىشاھ بولغاندا ، تېخى ئون ئىككىگە توشمىغانىدى . نېسىپ بولسا ، بىركۈنى سىزمۇ تەختكە چىققايسىز ! شۇ كۈننى كۆرۈپ ئۆلسەم ، ئارمىنىم يوق ئىدى ! چۈنكى ، ئەپسۇسلىنىدىغىنىم ، ھەزرەت دادىڭىز دىنلارنى بىرلەشتۈرۈش يولىغا كىردى . ھالبۇكى ، غەيرىي دىندىكىلەر بىزدىن بىرنەچچە ھەسسە كۆپ ، بىز ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يوق بولۇپ كېتىمىز ! بۇ يول خەتەرلىك !
ـــ مەن بۇ يولغا ھەرگىز ماڭمايمەن ! ـــ دېدى سەلىم قەتئىيلىك بىلەن .
ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن ، پۈتۈن نىجاتلىقنى بىز سىزدىن كۈتمەكچى بولۇۋاتىمىز ، ئەمرزادەم ! ھەزرەت دادىڭىزغا بەيرەمخانمۇ تەڭ كېلەلمىدى . ماھىم ئىنىكئانا ، ئەنسارىمۇ ھەم . ئاخىردا ، مانا يالغۇز ئىنىسى مۇھەممەد ھەكىممۇ ھالاك بولدى . بىراق ، ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدىغان رۇستەمى داستانغا ئاخىر ئۆزىنىڭ ئوغلى ـــ سۇھرابنىڭ تەڭ كەلگەنلىكى « شاھنامە » دىن مەلۇم بولدى . ئىلاھىم سىز بىزنىڭ سۇھرابىمىز بولۇڭ . جاھانگىر نامى بىلەن تەختكە چىقىڭ !
سەلىم ، ئەگەر بۇ گەپلەر دادىسىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارىدىغان بولسا ، مەۋلانە پەرىدىنىڭ تىرىك قالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە ئەنسىرىگەندەك ئەتراپقا قاراپ قويدى . لېكىن ، ئىككىيلەندىن باشقا ھېچ كىشى يوق ئىدى . ئىشىك ـ دېرىزىلەر مەھكەم تاقالغان . ئۆلۈم خەۋپىدىن قورقىماي شۇنداق دادىل گەپلەرنى قىلىۋاتقان مەۋلانە پەرىد

---

① سەلىم ئۆزى خاتىرىلىرىنى كېيىنچە « تۈزۈكى جاھانگىرىي » دەپ ئاتايدۇ .

سەلىمگە جەسۇر ئادەم بولۇپ كۆرۈندى .

ـــ مەلانە ، ماگا تاجۇ تەخت نېسىپ بولغان كۇنى بەـ رىنچى خۇتبىنى سىز ئوقۇيسىز !

مەۋلانە پەرىـد قاتـتىق تەسـرلىنىپ كۆزلىرىـگە ياش ئالـدى ، سەلىمنى سۆيۈملۈك پەرزەنتىدەك باغرىغا بېسىپ ، يەلكىلىرىنى سەـلىدى .

ئەكبەر بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ئارىسىغا بىرىنچى پانا شۇ تەرىقىدە قېقىلدى .

فەتھۇر . يەشكىلى بولمايدىغان تۇگۇنلەر

ئون ئاي داۋاملاشقان كابۇل يۇرۇشى ئەكبەرنى ناھايىتى چارچاتقان ، ئۇ پايتەختتىكى ئارامگاھلار، جىمجىت كۇتۇپخانا ۋە رەسىمخانىلارنى سېغىنغانىدى . ئۇ كابۇلدىن قايتىپ ، فەتھۇردا توختاپ ، چالا قالغان كۆپ ئىشلىرىنى ۋە قۇرۇلۇشنىڭ بىناكارلىق ئالاھىدىلىكىنى كۆرسىتىدىغان باشقا ئونلاپ ئىشلىرىنى ئاخىرىغا يەتكۈزدى . ئىلگىرى قەد كۆتۈرگەن ھەيۋەتلىك بىنالار يېنىغا « پەنج مەھەل » دەپ ئاتالغان بەش قەۋەتلىك قەسىر ، قىزلار ئۇچۇن سېلىنغان يېڭى مەكتەپ ، مەرمەر كۆل ئوتتۇرىسىدىكى گۈزەل شاھ سۇپا ، ھويلىدىكى ھەر بىر كاتەكچە سىگە ئادەم پاتىدىغان كەڭرى شاھمات مەيدانى ۋە ئەكبەرنىڭ بىناكارلىق قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدىغان باشقا ئونلاپ ئابىدىلەر قوشۇلدى . فەتھۇر قەلئەسى قۇرۇلغان چاغدا ئۇنى كېلىپ كۆرگەن ئىنگلىز سەيياھى رالف فىتچنىڭ يېزىشىچە ، ئەكبەرنىڭ يېڭى پايتەختى شۇ ۋاقىتتىكى لوندۇندىن ئىككى ھەسسە كەڭرەك بولغان . شۇنداق زور شەھەرنى مۇكەممەل بىر سەنئەت ئەسىرىگە ئوخشاش لايىھىلەپ ، ئون بەش - يىگىرمە يىل ئىچىدە پۈتكۈزگەن بىناكارلارنى ئۇزاق يۇرتلاردىن كەلگەن كىشىلەر بىر كۆرۈپ كېتىشكە ئىنتىلەتتى .

قىلىچخان ئەنجانى « دەربار » دەپ ئاتىلىدىغان قوبۇل كۈنىدە ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئاق يۇزلۈك ، قوڭۇر چاچ ، گەۋدىلىك بىر سەيياھنى باشلاپ كىردى . ئۆسۈك ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان بۇ ئادەم ، موسكۋالىق سودىگەر ماتۋېي كالىتىننىڭ ئوغلى ئاكىم ئىدى . قىلىچخان ئۇنى بۇنىڭدىن قىرىق يىل بۇرۇن ئىرانىنىڭ مازەندەرانىدا ، ھەزەر دېڭىزى بويىغا كېمىدە ئۇزۇپ كەلگەن پەيتىدە كۆرگەن . شۇ چاغدا ھۇمايۇننىڭ

ماتۇپينىڭ موسكاۋىيەدىن ئەگرەگە سوۋغا قىلىپ ئېلىپ كەلگەن سۆسەر تېرىسى ۋە قارچىغىسىغا جاۋابەن ياقۇت ئىنئام قىلغىنى قىلىچخانىنىڭ ئېسىدە بار ئىدى . ئەڭ مۇھىمى ، ئاكىم ماتۇپيېۋىچ ئەدەن ئارقىلىق ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ، گۈلبەدەن بېگىمنىڭ تەقدىرىدىن خەۋەر تاپقان ۋە كېيىنكى يېڭىلىقلارنى ئاڭلاپ كەلگەنىدى .

قىلىچخان بۇنىڭ ھەممىسىنى ئېيتقاندا ، ئەكبەر يىراق يۇرتتىن كەلگەن مېھمانىنى قىزىقسىپ قارشى ئالدى ، ئاكىم ماتۇپيېۋىچ بېشىدىن شىلەپىسىنى ئېلىپ ، ئۇنىڭغا تەزىم قىلدى ـ دە :

ـــ ھەزرەت ئالىيلىرى ! ـــ دەپ سۆز باشلىدى . ئۇ تۈركىي تىلىنى قازاندا ئۆگەنگەن بولۇپ ، بۇلغار تاتارلىرىنى ئەسلىتىدىغان تەلەپپۇز بىلەن سۆزلەيتتى ، ـــ سىزنىڭ بۇيۇك قۇدرىتىڭىزگە تۈرك سۇلتانىمۇ تەن بېرىدۇ . ئۇ ئەۋەتكەن ئەلچىڭىزنى بەك ياخشى قوبۇل قىپتۇ . ئەدەن ھاكىمىغا ئەسكەر ئەۋەتىپ ، گۈلبەدەن بېگىمنى ئەسىرلىكتىن بوشىتىشقا مەجبۇر قىپتۇ . مەن ئەدەنگە كەلگەندە ئەل يۇرت شۇ ھەقتە سۆزلىشىپ يۈرگەنىكەن . بېگىمنىڭ ئۇلۇغ ئاكىسى مىرزا ھۇمايۇننى ھەزەر بويىدا كۆرگەنلىكىم يادىمغا چۈشتى . بۇيۇك پەدىشاھ مېنىڭ ئاتامغا چوڭ بىر ياقۇت بەرگەنىكەن . رەھمەتلىك ئاتام ئۇ ياقۇتنى ماڭا مىراس قىلىپ قالدۇرغان ، مەن ھازىرغىچە بۇ ياقۇتنى يۈرىكىم قېتىدا ساقلاپ يۈرمەكتىمەن .

ئاكىم ماتۇپيېۋىچ قوينىغا قول سېلىپ ، يۇمىلاق خرۇم ھەمياننى ئالدى ـ دە ، ئاغزىنى ئاچتى . توق قىزىل ياقۇت ئەكبەرنىڭ كۆزىگە چوغدەك يالتىراپ كۆرۈندى ، ئۇمۇ ئاتىسى يېزىپ بەرگەن تۆت مىسرا شېئىرىي تىلەكنى ھېلىغىچە تۇمار قىلىپ ، كىيىمى ئىچىدىن ئېسىپ يۈرەتتى ، كۆكرىكىنىڭ سول تەرىپىنى سىلاپ ، تۇمارنىڭ سالقىن يىپى بەدىنىگە تەگكەنلىكىنى سەزگەندە ، يىراق يۇرتتىن ھەم ھاممىسىنىڭ ، ھەم ئاتىسىنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەن ئاكىم كالىتىن كۆزىگە ناھايىتى ئىسسىق كۆرۈندى .

ـــ خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگەنلىكىڭىز ئۈچۈن سىزگە

رەھمەت ، جانابى ئاكسم ، ئەدەندە گۈلبەدەن بېگىمنىڭ ئادەملىرىدىن كىمنى كۆردىڭىز ؟

ـــ ئەھمەد بۇخارىنى كۆردۈم ، ئۇنىڭ بىلەنمۇ قىرىق يىل بۇرۇن ھەزەر دېڭىزى بويىدا تونۇشقانىدىم . ئەھمەد بۇخارىي قېرىپ موي-سىپىت بولۇپ قاپتۇ .

ـــ مەن ئۇنى ھامامغا قوشۇپ ئەۋەتكەن . ھازىر ئەھۋالى قانداق ئىكەن ؟ سالامەتلىكلىرىنى سوردىڭىزمۇ ؟

ـــ تۈرك سۇلتانى ئەدەن ھاكىمىغا پەرمان بېرىپ ، بېگىمنى خۇش ھاۋا بىر سارايغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ . ساقلىقى ياخشى ئىكەن . پەقەت « تېزراۋ » ناملىق كېمىسى يەتتە ئاي قارىغۇچىسىز قالغانلىقى ئۈچۈن ، كىشىلەر ئىچىدىكى نەرسىلەرنى بۇلاپ ، بەزى جايلىرىنى بۇز-غانىكەن . ھازىر سىز ئەۋەتكەن كىشىلەر ئەھمەد بۇخارىي باشچىلىقىدا كېمىنى تۈزەۋاتىدۇ ، بىر ئايدا تۈزەپ بولۇپ ، ھىندىستانغا يول ئالماق-چى .

ـــ خەيرىيەت ! ـــ دېدى ئەكبەر يەڭگىل بىر ئۇھ تارتىپ .

ئاكسم ماتۇبېيۇنچ ئۆرۈلۈپ ئارقىسىغا قارىدى . ئۇنىڭ خىزمەت-كارى ئاق يىپەككە ئورالغان چوڭ كىتابنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ تۇراتتى .

ـــ ھەزرىتى ئالىيلىرى ! سىزنىڭ ھەممە خەلقلەرنىڭ كىتابلىرىغا ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىڭىزنى بىزمۇ ئاڭلىدۇق . ئۇلۇغ بوۋىڭىز بابۇر شاھ باشلىغان ياخشى ئىشلارنى سىزنىڭ داۋاملاشتۇرۇۋاتقانلىقى-ڭىزدىن چەكسىز خۇشالمىز ، بابۇر بوۋىڭىز مەملىكەتلىرىمىز تارىخىدا تۇنجى بولۇپ موسكۋاغا ئەلچى ئەۋەتكەن ، بۇ ئىككى تەرەپ ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى ئىشتۇر . بوۋىڭىزنىڭ ئەلچىسى ئۈچ يىل روسىيە-نىڭ مۇرام شەھىرى يېنىدا تۇرمۇش كەچۈرگەن . مەنمۇ مۇرام-لىقمەن ، بىزنىڭ يېنىمىزدا كېيىنكى قىرىق يىل ئىچىدە بابۇرىن دېگەن يېزا بارلىققا كەلدى . بابۇرىن دېگەن ئىسىلارمۇ بار . خەلق ئارىسىدا رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ھىندى

شاهى بابۇرنىڭ ئەۋلادلىرى مۇرام ئەتراپلىرىغا كېلىپ ياشىغانىكەن .① ئۇلۇغ ئەدىب بولغان بوۋىنىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بىز سىزگە روسىيەدىن كىتاب سوۋغات ئېلىپ كەلدۇق .

ئاكىم ماتۋېيېۋىچ خىزمەتكار يىگىتتىن كىتابنى ئالدى ـ دە ، ئەكبەرگە تۇتتى . ئەكبەر كىتابنىڭ ئۇستىدىكى ئاق يىپەك رەختنى ئېلىۋېتىپ مۇقاۋىسىغا قارىۋىدى . چەتئەللىرىگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن قېلىن خرۇم مۇقاۋا ئۇستىدىكى ناتونۇش ئالتۇن يېزىق كۆرۈندى .

ـــ بۇ لاتىن يېزىقىمۇ ؟ ـــ دېدى ئەكبەر .

ـــ ياق ، بۇ رۇس يېزىقى . بۇنىڭدىن بەش يۈز يىل ئىلگىرى كىرىل بىلەن مىفۇدى ئىسىملىك ئۇلۇغ ۋەتەنداشلىرىمىز مۇشۇ ئېلىپبەنى ئىجاد قىلغان .

بەش ئەسىردىن بېرى ئۆز يېزىقىدا ئىش يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان خەلقنىڭ كىتابى ئەكبەرگە ناھايىتى قىزىقارلىق بىلىندى .

ـــ بۇ كىتابنىڭ نامى نېمە ؟

ـــ « ئاپوستول » . ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئون ئىككى دوستى ، خەلپىسى بولغان . شۇلار بىزدە ئاپوستول دەپ ئەزىزلىنىدۇ . سىلەردىكى چاھار يارلارغا ئوخشاش .

ـــ ئۇنداق بولسا بۇ تەۋەررۈك كىتاب ئىكەن ! ـــ ئەكبەر سوۋغىنى ئەزىزلاپ كۆزىگە سۈرتتى . كېيىن ئۇنى ئىچىپ كۆرمەكچى بولغانىدى . لېكىن ، مۇقاۋا دەرھال ئېچىلمىدى .

زەرگەرلەر خاس دىت بىلەن زىننەتلىگەن كىتابنىڭ ئالدى تەرىپىدە قۇتىغا ئوخشاش قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان جايى بار ئىدى . ئاكىم ماتۋېيېۋىچ كىچىككىنە ئالتۇن قۇلۇپنى ئېچىپ بەردى . ئەكبەر ئەلا سۈپەتلى

---

① بۇ ، بابۇر ئەلچىسىنىڭ خەلق خاتىرىسىدە ئۆزگەرگەن ۋە بېيىغان ھالدا ساقلانغانلىقىنى كۆرسەتكۈچى رىۋايەت . بابۇرنىسكى خۇتۇرى ، بابۇرنىنا دېگەن جايلار ۋە بابۇرىن دېگەن ئىسىملار ئى . س . تۇرگېنېۋنىڭ دەۋرىدىمۇ بولغان . ئۇ « پۇنىن ۋە بابۇرىن » پوۋېستىدا پارامۇن سېمىنوۋىچ بابۇرىنىڭ ھىندى شاھى بابۇردىن چىققانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتتىن پايدىلانغان . سوۋېت ئالىمى گ . ن . بىلاگوۋا بابۇرنا دېگەن يېزىنىڭ مۇرام ۋە كىرزاچ ئەتراپىدا 1960 ـ يىللاردىمۇ بولغانلىقىنا گۇۋاھلىق بېرىدۇ .

لمك يىپەك قەغەزگە چوك ـ چوك ھەرپلەر بىلەن يېزىلغان تېكستلەرنى كۆزدىن كۆچۈردى . ئاكىم ماتۇيېيۇنچقا مەنسىنى تەرجىمە قىلدۇرۇپ قۇلاق سالدى .

رۇسچە يېزىلغان بىر جۈملىنى ئاكىم ماتۇيېيۇنچ :

ـــ ھەركىمگە قىلمىشىغا يارىشا نەتىجە بېرىمەن ، ـــ دەپ تەرجىمە قىلدى .

ئەكسىچە شۇنداق جۈملىنى ياۋروپالىقلار ئېلىپ كەلگەن « ئىنجىل » دىمۇ ئۇچراتقانلىقىنى ئەسلىدى ـ دە :

ـــ ئەجابا ، « ئەلقىساسۇل مىنەل ھەق » باراۋىرىدىكى ھېكمەت سىلەردىمۇ بار ئىكەنغۇ ؟ ـــ دەپ قويدى ، ـــ سىلەر « ئىنجىل » نى ئۆز تىلىڭلارغا قاچان تەرجىمە قىلغانسىڭلار ؟

ـــ ئالتە يۈز يىلدىن ئاشتى . كىيېۋرۇسى دەۋرىدە تەرجىمە قىلىنىشقا باشلىغان .

ـــ ئىنبرايچىدىنمۇ ؟

ـــ ياق ھەزرىتىم ، بىز خرىستىئان دىنىنى ۋىزانتىيىلىك گرېكلار ئارقىلىق قوبۇل قىلغان . « ئىنجىل » بىزدە گرېكچىدىن تەرجىمە قىلىنغان ، دەپ ئاڭلىغانمەن . بىزمۇ گرېكلەرگە ئوخشاش خرىستىئان دىنىنىڭ ئەڭ قەدىمكى پراۋوسلاۋىيە مەزھىپىدە .

ـــ ياۋروپالىقلارچۇ ؟

ـــ ئۇلار كاتولىكلار ، ئىسلام دىنىنىڭ شىئە مەزھىپىگە ئوخشاش ، كېيىن بۆلۈنۈپ چىققانلار .

ئەكسىچە پراۋوسلاۋلار بىلەن كاتولىكلارنىڭ پەرقىنى بىلگۈسى كەلدى . ئاكىم ماتۇيېيۇنچ مۇراسىملاردىكى پەرقلەرنى سۆزلەشكە باشلىغاندى ، بۇ ئەكسىچە زېرىكەرلىك تۇيۇلدى . بىراق ، كالىتىن كاتولىك روھانىيلىرىنىڭ ئۆيلىنىش ھوقۇقى يوقلۇقىنى ، مۇرتلىرىنىڭ ئۆمۈر بويى بويتاق ئۆتۈشكە مەجبۇر ئىكەنلىكىنى ، پراۋوسلاۋ روھانىيلىرى ، جۈملىدىن رۇس پوپلىرى بولسا ، بىمالال ئۆيلىنىپ بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ياشايدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەندە ، ئەكسىچە قىزىقىپ باش

لـگشتـتی ـ ده :

ـــ بـۇ تـوغرىدا سىلەرنىڭ مەزھىپىگلار توغرىراق ئىكەن ! ـــ دەپ كۈلدى .

ئۇ كـتابنى ۋاراقلاۋاتقاندا ، ھەر بابنىڭ باش ھەرپلىرىگە مەخـسۇس رەسىملەر ئىشلەنگەنلىكىنى كۆردى . بىراق ، تېكستلەرنىڭ قولدا كـۆچۈرگەنگە ئوخشمايدىغانلىقىنى سېزىپ ، تەئەججۈپلەندى . ئاكىم ماتۇپىيۇنچ ئۆزى ئەكەلگەن كىتابنىڭ باسمىخانىدا قانداق بېسىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى .

كىتاب بېسىش تېخنىكىسى تېخى شەرق مەملىكەتلىرىگە يېتىپ كەلمىگەچكە ، ئەكبەر بۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيتتى ، ئاكىم ماتۇپىيۇنچ ئۇنىڭغا ئىۋان فىدوروۋ دېگەن كىشىنىڭ موسكۋادا بىرىنچى بولۇپ مىلادى 1563 ـ يىلىدا قۇرغان باسمىخانىسىنىڭ بىر قېتىم تىزغاندىن كېيىن كىتابنى تېزلىكتە ئۇلاپ نۇسخا بېسىپ چىقىرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەندە ، ئەكبەر بۇنى ئىنتايىن زور يېڭىلىق ھېس قىلدى .

ـــ ئەمـما بىزدىـمۇ يېـڭىلىـقتىـن ئەرۋاھـى ئۇچـىدىـغان روھـانىـيـلار بار ، ـــ دېدى ئاكىم ماتۇپىيۇنچ ، ـــ ئىۋان فىدوروۋ موسكۋادا بىرلا كىتابنى بېسىۋېلىشقا ئۇلگۈردى . كېيىن روھانىيلار ئۇنى دەھـرىي ـــ « دىنسىز » دەپ ئەيىبلىدى . فىدوروۋنىڭ باسمىخانىسى يا-غاچ ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىكەن . جاھىللار بۇ ئۆيگە ئوت قويۇپ ، ھەممىسىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى . ئىۋان فىدوروۋ موسكۋادىن چەت بىر ۋىلايەتكە قېچىپ كەتتى .

ـــ پادىشاھىمىز كىم ؟

ـــ پادىشاھىمىز ئىۋان گروزنىي ئۇ چاغدا قازان ، ئاستراخان خانلىقىنى ئەل قىلىش بىلەن بەند ئىدى . كېيىنچىرەك ئۇنىڭ رۇخسىتى بىلەن فىدوروۋنىڭ باسمىخانىسىدا كۆپرەك دىنىي كىتابلار بېسىلىدىغان بولدى . ئەكبەر ئىۋان گروزنىينىڭ قازان ، ئاستراخان خانلىقلىرىنى قانداق ئەل قىلغانلىقىنى ئەگىرەگە كېلىپ كەتكەن ئىران ئەلچىسىدىن ئاڭلىغانىدى .

— جانابی ئاکسم ، بىزمۇ بىگۈناھ پەرىشتىلەر ئەمەسمىز ، بىزنىڭمۇ شەپقەتسىز ئۇرۇشلارنى قىلىپ ، بىھۇدە قانلارنى تۆككەن ۋاقىتلىرىمىزمۇ بولدى . لېكىن ، ھازىر شۇنداق خۇلاسىگە كەلدىمكى ، قىلىچ بىلەن كىشىلەرنىڭ دىلىنى يارا قىلىپ ئېرىشكەن غەلىبە ۋاقىتلىق ئىكەن . ئۇ-نىڭدىن كۆرە ئادەملەرنىڭ قەلبىگە ياخشىلىق بىلەن يول ئېچىپ ئېر-شىلگەن غەلىبىنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولىدىكەن .

— سىز مېنىڭ قەلبىمدىكى گەپنى قىلدىڭىز ، ھەزرىتى ئالىيلە-رى . قانىنى قان بىلەن يۇغىلى بولمايدۇ . تاجدارلار قىلغان شەپقەتسىز-لىكلەر ئۇچۇن خەلق ئەيىبدار ئەمەس . قازاندا مېنىڭ دوستلىرىم بار . روسىيەنىڭ ۋىجدانلىق كىشىلىرى ئىۋان گروزنىيىنىڭ شەپقەتسىزلىكلە-رىنى ئەپسۇس بىلەن تىلغان ئالىدۇ . چۇنكى ئۇ غەزەپلەنگەندە ، ھەتتا ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلىنى تۆمۇر ھاسسا بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۇرۇپ قويغان . لېكىن ئۇنىڭ تارىختا قالغان ياخشى ئىشلىرىمۇ بار . ئۇ تارقاق ئۆلكە-لەرنى موسكۋا ئەتراپىغا بىرلەشتۇرۇپ زور دۆلەت قۇردى . يەنە بىر ياخشى ئىشى ، موسكۋادا بىز كرېملى دەپ ئاتايدىغان چوڭ قىزىل قەلئە يېنىدا قازان غەلىبىسىگە بېغىشلانغان ھەشەمەتلىك بىر ئابىدە بىنا قىل-دۇردى .

ئارقىدا تۇرغان خىزمەتكار يىگىت ئاكسم ماتۇپىپۇنچىنىڭ ئىشارە-تىگە بىنائەن ئۇزۇنچاق ياغاچ ساندۇقنى ئېلىپ كەلدى . ئورال تاغلىرى-نىڭ رەڭمۇرەڭ تاشلىرى بىلەن زىننەتلەنگەن بۇ ساندۇقچە ئىچىدە رەڭدار رەسىملەر بار ئىدى . ئەكبەر موسكۋادىكى كرېملىنىڭ كۇنگرە-لىك قىزىل تاملىرىنى ، گۈمبەزلىرىگە پۇتۇن ئالتۇن قاپلانغان ئېگىز قوڭغۇراق مۇنارلىرىنى شۇ رەسىملەردە كۆردى . ئۇ قازان جامەسىنىڭ تەسۋىرى سىزىلغان رەسىمنى قولىغا ئېلىپ قاراۋاتقاندا :

— دىققەت قىلىڭ ، ھەزرىتى ئالىيلىرى ، — دېدى ئاكسم ماتۇپ-يېۋىچ ، — رۇس بىناكارلىرى قازانىنىڭ ئۆزىگە خاس قىياپىتىنى بۇ ئا-بىدىدە ئېھتىرام بىلەن ئىپادىلەشكە ئىنتىلگەن . جامەنىڭ بەزى قۇببىلىرىنىڭ تارام - تارامىلىرى ماڭا مۇسۇلمان سەللىلىرىنىڭ

ئورامـلىرىـنى ئەسـلىتىدۇ .

ـــ سۆزىگىز ئاساسلىق ، جانابى كالىتىن ، مەنمۇ بۇ ئابىدىدە مىللىي ئاداۋەت ئەمەس ، ئەكسىچە ، تۈرلۈك ئىمان ـ ئېتىقادلارغا ھۆرمەت ئىپادىسىنى كۆرمەكتىمەن . ئەل ـ يۇرتلار ئارىسىدىكى ئۆزئارا ھۆرمەت ئوچاقتا ساقلىنىدىغان چوغقا ئوخشاش ھەمىشە مەۋجۇتتۇر . پازىل كەشىلەر شۇ چوغنى كۈل ئارىسىدىن ئىزدەپ تېپىپ ، ئۇنىڭ يارىدىمىدە زور گۈلخانلارنى يېقىشى مۇمكىن . بىز ھازىر ئادەم ئاتا پەرزەنتلىرىنى ئەنە شۇنداق مەنىۋى گۈلخان ئەتراپىغا توپلاش ھەرىكىتىدىمىز .

ـــ بىزمۇ شۇ گۈلخان يورۇقىنى ئۈزاقتىن كۆرۈپ كەلدۇ ق !

ـــ قەدىمكىز قۇتلۇق بولسۇن ! پادىشاھلىرىگىزدا ھىندىستانىدەك ئۇزاق مەملىكەتلەرگە ئەلچى ئەۋەتىشكە ھازىرچە ئىمكان بولمىسا . . . مەيلى . . . لېكىن ئەلچىلىك ئىشىنى ياخشى كىتابلار ۋە سىزگە ئوخشاش جەسۇر سەييياھلارمۇ قىلىشى مۇمكىن .

ئەكبەر كىتابدارنى چاقىرتتى ۋە ئۇنىڭغا « بابۇرنامە » نىڭ يېڭى كۆچۈرۈلگەن بىر نۇسخىسىنى ئېلىپ كېلىشىنى بۇيرۇدى . ئۇنى ئاكىم ماتۇبىيىۋىچقا بېرىپ دېدى :

ـــ سىزنىڭ بىزنى موسكاۋىيەدىن يوقلاپ كەلگەنلىكىڭىزنىڭ ئۆزى چوڭ قەدىردانلىقتۇر . جانابى ئاكىم ! ھەزرىتى بوۋىمىز مەملىكەتلىرىمىز ئارىسىدا شۇنداق قەدىردانلىق بولۇشنى ئۈمىد قىلىپ ئەلچى ئەۋەتكەنىكەن . رۇسلار دوستلۇقنىڭ قەدرىنى بىلىدىغان ئەل ئىكەن . بۇ ۋەمزىنىڭ بۇ خەيرىلىك ئىشىنى ئۇنتۇماستىن ، ئىسمىنى ئۆز ئادەملىرىگە قويۇپتۇ ، قىشلاقلارنى بابورىنا دەپ ئاتاپتۇ . بۇ ماختاشقا ئەرزىگۈدەك پەزىلەتتۇر . سىز تۈركىي تىلىنى بىلىدىكەنسىز . شۇنىڭ ئۈچۈن « بابۇرنامە » نىڭ ئەسلى تۈركىيچە نۇسخىسىنى سىزگە تەقدىم قىلدۇق .

ئاكىم ماتۇبىيىۋىچ ئالتۇن ھەل مۇقاۋىلىق كىتابنى ئېلىپ ، ئەزىز لەپ كۆزىگە سۈرتتى ـ دە :

ـــ مەن بۇ كىتابنىڭ شۆھرىتىنى پۈتۈن مەملىكىتىمىزگە يايىمەن دېدى ، ـــ ۋەتەندىشىمىز ئافاناسى نىكىتىن يۈز يىل بۇرۇن بىز ئۈچۈن

ھندىستاننى ئاچقانىدى . ئۇنىڭ « ئۇچ دېڭىزدىن نېرىغا سايا‌ھەت » نامـ لىق كىتابىدا بىزنىڭ ھندىستانغا بولغان خالىس قىزىقىشىمىز ، سەممىي ھۆرمىتىمىز ئىپادىلەنگەن . بىز بەزى ياۋروپالىقلارغا ئوخشاش ھندىستان ئەتراپىدىكى دېڭىزلارغا خوجايىنلىق قىلمايمىز ، ئاراللارنى بېسىۋالماقچى ئەمەسمىز . پەقەت خالىس نىيەت بىلەن ھەمكارلىششنى خالايمىز .

— سىز ياۋروپا تىللىرىنىمۇ بىلىسىز كېرەك ـ ھە ؟

— ھەئە ، بىلىمەن . دېڭىزدىن پورتۇگالىيە كېمىسىگە چۈشۈپ كـەلـدىم . ئەدەندە ھەزرىتى ھاممىڭزنى سىزگە قارشى قوزغاتماقچى بولـ غان كۈچلەر ئارىسىدا پورتۇگاللارمۇ بار ئىكەن . ئۇلار يوشۇرۇن يامانلىق قىلىشتا تەجرىبىلىك بولۇپ كېتىپتۇ ، خالىس خەيرخاھىڭىز سۈپىتىدە ئېيتىپ ئۆتمەكچىمەنكى ، ئۇلار سىزنى ئۆز دىنلىرىغا كىرگۈزۈپ ، كېيىن پۈتۈن ھندىستاننى مۇستەملىككە قىلىش ئارزۇسىدا .

ئەكبەر ئىستېھزا بىلەن كۈلدى :

— ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئارزۇ ! مەن بارلىق ئىمان ـ ئېتىقادلارنى باراۋەر كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن ، پەرەڭلەرگە پايتەختتىن جاي بەردىم .

— ئەلۋەتتە ، پورتۇگاللار ئارىسىدا ئادالەتپەرۋەر ، ھالال ئادەمـ لەرمۇ بار . لېكىن مەن ئۇلارنىڭ شەپقەتسىز قۇل سودىگەرلىرىنىمۇ كۆردۈم . ئۇلار ياۋروپانىڭ قۇل بازارلىرىغا بىچارە قارا تەنلىكلەرنى ئاۋـ رىقىدىن كېمىگە سېلىپ ئەكېلىپ ، ئالتۇنغا ساتماقچى . سىز ھندىستاندا قۇل بازارلىرىنى تاقاتتۇرۇپ ، ئالىيجاناب ئىش قىپسىز . قۇللارنى ئازاد قـ لىپسىز . ئەمما ، ياۋروپالىقلار يېڭى تېپىلغان ئامېرىكا قىتئەسىدىمۇ قۇل بازارلىرى ئېچىپتۇ . ھەبەشستانلىق يۈزمىڭلىغان قارا تەنلىكلەرنى كېمىگە سېلىپ ، ئامېرىكىغا ئاپىرىپ قۇل قىلىپ سېتىپتۇ . شۇ يول بىلەن بەھـ ساب بايلىق توپلىشىپتۇ .

— ئادەمپۇرۇشلۇق بىلەن توپلانغان بايلىق — دۇنيادىكى ئەڭ ھـارام بايلىقتۇر ! — دېدى ئەكبەر نەپرەت بىلەن ، — مەن بىلىمەن ، بـىز بوش كەلسەك ھىندىلارنىمۇ « قارا تەنلىك » دېيىشىپ ، كېمىلەرگە سېلىپ كېتىپ ، قۇل قىلىپ سېتىشقا تەييار ياۋروپالىقلار بار . ئەمما بىز

تىرىك ئىكەنمىز ، ئۇلار بۇ شۇم نىيەتلىرىگە يېتەلمەيدۇ !
سۆز ئاڑىسىدا ئەكبەر مېھمانغا سوئال قويدى :
ـــ بىزدىن نېمە تىلىكىڭىز بار ، مېھمان ؟
ئاكىسم ماتۇيېيۇنچ بىر ئويلىنىۋالدى . جىزيە ۋە تامغا سېلىقلىرى-
نىڭ بىكار قىلىنغانلىقى ، بارلىق غەيرىي دىندىكىلەرنىڭ ھوقۇقلىرى
مۇسۇلمانلارنىڭكى بىلەن تەڭلەشتۇرۇلگەنلىكى ئاكىم ماتۇيېيۇنچقا ئوخ-
شاش ئەجنەبىي سەييالارغا ئىنتايىن زور ئاسانلىق بەرمەكتە ئىدى .
كالىتىن ئۆزى ئۇچۇن ھېچ نەرسە سورىماقچى ئەمەس ، پەقەت شۇ يەردە
ئۇچراتقان بىر ۋەتەندىشىڭ قىينىچىلىقىنى ئاسان قىلغۇسى كېلەتتى .
پەرمان دېگەن كىشى ياشلىقىدا ۋولگا دەرياسى بويلىرىدا قىرىم
خانلىرى بىلەن بولغان جەڭدە يارىلىنىپ ، ئەسىرگە چۈشكەندىن كې-
يىن ، ئۇنى قۇل قىلىپ ساتقانىكەن . پەلەكنىڭ گەردىشى بىلەن ھىن-
دىستانغا كەلگەن بۇ ئادەم ئۆزىگە ئوخشاش خرىستىئان ئايالغا ئۆيلە-
نىپ ، ئىككى پەرزەنت كۆرگەن ، كەسپى بىناكار ئۇستا . ئەكبەرنىڭ
يېڭى پايتەختىنى قۇرۇشقا ئون يەتتە يىل ئەجىر سىڭدۈرگەن ، لېكىن
تېخىچە ئانا تىلىنى ئۇنتۇمىغانىكەن . ئاكىم كالىتىن ئۇنىڭ بىلەن رۇسچە
سۆزلەشكەندە ، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش چىقىپ كەتتى ۋە : « بىرگە
ئېلىپ كېتىڭلار . قالغان ئۆمرۇمنى ۋەتىنىمدە ئۆتكۈزەي ! » دەپ يې-
لىنىدى . ئىش بېشى ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمىدى . چۈنكى ، ئوغلىمۇ نەققاش
ئۇستا ئىكەن . « بۇنداق ماھىر ئۇستىلارغا ھەززىتىم ئۆزى جاۋاب بەر-
سۇن ، مېنىڭ ھەققىم يوق ! » دەپ تۇرۇۋالدى . ئەكبەر بۇ گەپنى
ئاڭلاپ قىلىچخانغا بۇرۇلدى ۋە سۆز قايسى ئۇستا ئۇستىدە بولۇۋاتقانلى-
قىنى سورىدى .
ـــ ئۇستا پەرمان بولسا كېرەك ، ـــ دېدى قىلىچخان ، ـــ ئۆزى
ھازىر تاشقىرىدا قوبۇلىڭىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ .
ئەكبەر خەۋەرچىگە ئۇستا پەرماننى چاقىرىشنى بۇيرۇدى . ھىن-
دىستان ئاپتىپىدا يۈزلىرى قارىيىپ كەتكەن ئەللىك ياشلاردىكى كۆك
كۆزلۈك مىقتا ئادەم ئىشىكتىن تەزىم قىلىپ كىردى :

— مېنىڭ ئەسلى ئىسمىم پەرمان ، ھەزرىتى ئالىيلىرى ! ئۆزۈم ۋولگا بويلىرىدا ئۆسكەنمەن . مېنى قۇل قىلىپ ساتقانىدى . سىزگە رەھمەت ، بىزدىن « قۇل » دېگەن ئاتاقنى ئېلىپ تاشلىدىڭىز . مېنىڭ ئارزۇيۇم ۋەتەنگە قايتىش ئىدى . ئاخىر بىزنى ۋەتەندىن زوراۋانلىق جۇدا قىلغان ! ئىجازەت بەرسىڭىز ، ئائىلەم ، ئوغلۇم بىلەن روسىيەگە كەتسەم . . .

— ئەمما بىز سىزدەك ياخشى ئۇستىلارنى قاياقتىن تاپىمىز ؟

— ھەزرىتى ئالىيلىرى ، يېگىرمە يىلدا توقۇز شاگىرت يېتىشتۈردۈم . ھېچ بىرى بىناكارلىقتا مەندىن قېلىشمايدۇ !

ئەكىبەر ئەبۇلفازلنى چاقىرتتۇردى :

— جانابى ۋەزىر ، پەرمان يېزىڭ : ئۇستا پەرمانىنىڭ ئالىسى بىلەن بىرگە ۋەتىنىگە قايتىشىغا رۇخسەت بېرىلسۇن . يېڭى پايتەختنى قۇرۇشتا ئوغلى بىلەن قىلغان كۆپ يىللىق ئەمگىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ۋەتىنىگە يېتىپ بارغۇچە كېتىدىغان يول خىراجەتلىرى خەزىنىدىن بېرىلسۇن .

— باش ئۇستىگە ، ھەزرىتىم ! — دەپ ئەبۇلفازل بۇ پەرمانىنى دەرھال بېجىرىش ئۈچۈن ئارقىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى . ئۇستا پەرمانىنىڭ خۇشلۇقى ئىچىگە سىغماي قالدى . ئۇ يېنىدىكى ئاكىم ماتېماتىكىچىنى قۇچاقلاپ سۆيۈشكە باشلىدى . . .

شۇ كۈنلەردە ئانتونى مانسېررەتې ۋە رۇدالف ئەكۋەۋنۇە گوئاغا قايتىپ كېتىش تەييارلىقىدا ئىدى . ئەكبەر ئاكىم كالىتىن ۋە ئۇستا پەرمانىنى ھەمراھلىرى بىلەن بىر كارۋانغا قوشۇپ ماڭدۇردى . گوئا ئارىلىدا كالىتىنلار پورتۇگالىيە كېمىسىگە چۈشۈپ يېۋروپاغا يول ئالدى . ① ھەمراھلىرى بولسا ئارالدا قېلىشتى .

---

① پەتھپۇر ـ سېكرىدە ئاسارەتتىن قۇتقۇزۇلغان بىر رۇس ئائىلىسىنىڭ پورتۇگالىيە مىسسىيونېرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ھىندىستاندىن يۇرۇپ كەتكەنلىكىنى ئىنگلىز ئالىمى ۋ . سىمىت « ئەكبەر » ناملىق كىتابىدا قەيت قىلغان .

× × ×

ئەكبەرنىڭمۇ ، ئوغۇللىرىنىڭمۇ كاتتولىك دىنىغا كىرمىگەنلىكى گوئادىكى پورتۇگال مەمۇرلىرىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلدى . ئۇلار مانـ سىپررەتتى ۋە ئەكۆمۈتۈمنىڭ ئەكبەرنىڭ دۆلىتىدە ئېلىپ بارغان ئۇچ يىلـ لىق ئىشلىرىنى « مۇۋەپپەقىيەتسىزمىسسىيە » دەپ باھالاشتى . پەقەت ھـەمراھلىرى ئەكەلگەن ھەربىي مەلۇماتلار پايدىلىق دەپ تونۇلدى . ئا۔ ساسەن ، ئالبېرت پېرېيرانىڭ ئەلىبېك دېگەن تۇركىيچە ئىسىم بىلەن شاھزادە سەلىم مۇلازىملىرى ئارىسىغا ئېلىنغانلىقى ۋە پەتھىۋردا قالغانلىقى گـوئا ھاكىمنى مەمنۇن قىلدى . چۈنكى ، ئەكبەر ساريىدا ئالبېرت پې۔ رېيرادەك تەدبىرلىك پايلاقچىنىڭ ئىشلىشى پورتۇگاللار ئۈچۈن ناھايىتى زۆرۈر ئىدى . گوئا ھاكىمى پېرېيرا بىلەن ئالاقە باغلاش ئۈچۈن سودـ گەر قىياپىتىدىكى مەخسۇس ئادەمـنى گوئادىـن فەتھـپۇرغا ئەۋەتـ مەكـچى بولۇپ :

ـــ سىنئور ئالبېرتقا ئېيتىڭ ، قايتىپ كەلگەندە ، بىز ئۇنى گې۔ نېرال ئۇنۋانىدا تارتۇقلايمىز ، ـــ دەپ ۋەدە بەردى ، ـــ كېيىمسازلىققا ئائىت كونا كىتابلاردىن ئۇنىڭغا كۆپرەك ئاپىرىپ بېرىڭ . ئەكبەر بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىغا بىزنىڭ تەجرىبىمىزنى ئىستېمالدىن قالغان كونا كېيىملەر ئاساسىدا ئۆگەتسۇن . ئافغان يۈسۈپ زەيلەرى بىلەن ئالاقىنى ئۈزمـ سۇن . ئالبېرت ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭچى كاتتىۋاشلىرى ـــ رەۋشەنىيلەرنى بىلىدۇ . كابۇل يۇرۇشىگە بارغاندا ، پېشاۋۇردا ئۇلار بىلەن تونۇشقان . رەۋشەنىيلەر ھەيبەر ئېتىكىدە ئەكبەرگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن . ئەمما رەۋشەنىيلەرنىڭ پېشۋاسى شەيخ جالالىدىننى ئەكبەر پەتھـپۇردا قاماقتا ساقلاۋاتقانمىش . رەۋشەنىيلەر بۇ شەيخنى قاماقتىن بوشىتىش ھەرىكـ تـىدە ئىكەن . سىز پەتھپۇرغا بارغان ھامانلا ، رەۋشەنىيلەرنىڭ پىرى شـەيخ جالالىدىننى قاماقتىن قاچۇرۇشنىڭ ئىلاجىنى قىلىڭ . بۇ پىر قې۔ چـىپ چىقسا ، رەۋشەنىيلەرنىڭ ئىسيانى تېخىمۇ كۈچىيىپ ، ھەيبەر دا۔

ۋىنى توسۇلۇپ قالىدۇ . بىزگە دەل شۇ كېرەك ! ئەكبەرنىڭ كۆچلىرى شىمالىي چېگرىلارنىڭ تەشۋىشىدىن قۇتۇلالمىسۇن !

گويا ھاكىمنىڭ بۇ پىكرى رۇدالىق ئەكۆەۋىنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى :

— سىز ھەقىقەتەن ھەقلىقسىز ، سىنورۋېتىسى قىرال ! — دېدى ئەكۆەۋىنە ، — بىز ئۇچ يىل ئەكبەرنىڭ ساريىدا تۇرۇپ شۇنىڭغا ئىشەنمەكچى ، ھازىر پۈتۈن شەرقنى لەرزىگە سېلىۋاتقان ئەڭ چوڭ تۆت دۆلەت تۈركىي سۇلالىلەر قولىدىدۇر . كىچىك ئاسىيادا تۈرك سۇلتانى ، ئىراندا بۈيۈك شاھى ئابباس نامى بىلەن ئۇلۇغلىنىۋاتقان ئەزەربەيجانلىق سەفەۋىي ، تۇراندا ئابدۇللاخان شەيبانىي بار . خەيرىيەتىكى ، بۇ تۆت دۆلەت بىرلىشەلمەيدۇ . ئۇنداق بولمىسا بىز ئۇلارغا تەڭ كېلەلەيدىغان كۈچ تاپالمايتتۇق . ئەمما ، تۈركىي پادىشاھلار ئارىسىدا بىز ئۇچۇن ئەڭ خەتەرلىكى — ئەكبەردۇر . نېرىقى ئۇچى شىئە ـ سۇننىي نىزالىرى تۈپەيلى بىر ـ بىرىگە ئەشەددىي دۈشمەن . ئەمما ، ئەكبەر بۇ ئۇچ تۈرك سۇلتانى بىلەن مۇرەسسە يولىنى تېپىپ ، باردى ـ كەلدى قىلىشىپ تۇرۇپتۇ . ھەتتا تۈرك سۇلتانى مۇراد ئەكبەرنىڭ ھۆرمىتى ئۇچۇن ئەدەندە ئەسىر بولۇپ قالغان گۈلبەدەن بېگىمنى قۇتقۇزۇشقا ياردەم بېرىپتۇ .

— بۇ بېگىمنىڭ پەتھۇرغا قايتىپ بارغانلىقى راستمۇ ؟

— ھەئە ، ئۇنىڭ تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدى . ئەمدى تۈرك سۇلتانى دېگىنىز كېمىلىرى ياسايدىغان ئۇستىلارنىمۇ ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتمەكچىمىش . تۈرك ھەربىي فلوتىنى ھازىر ئوتتۇرا يەر دېگىزىدا ھۆكۈمران ، بىزگە ئۇياقلاردا كۈن يوق . شۇنداق زور فلوت ھىندى دېگىزىدىمۇ پەيدا بولسا ، گويا بىلەن خەيرلىشىشكە توغرا كېلىدۇ :

— ياق بۇنىڭغا يول قويماسلىق كېرەك ! — دېدى گويا ھاكىمى ۋە پەتھۇرغا ماڭماقچى بولغان سودىگەر — پايلاقچىغا ئۇقتۇردى ، — شەيخ جالالىدىن قاماقتىن تېزراق قاچۇرۇلۇشى شەرت ! غەيرىي دىندىكى مەن سىنخنىڭ كابۇلدا ئۆز راجپۇتلىرى بىلەن ھۆكۈمران بولۇپ تۇرغانلىقى مۇسۇلمان ئافغانلارنىڭ ئىززەت ـ نەپسىگە تەگمەكتە . بىز سۇ يولى

ئارقىلىق پېشاۋۇرغا مەخسۇس ئادەملەر ، قورال ـ ياراغلارنى ئەۋەتىمىز . ھىندى ـ مۇسۇلمان نىزالىرىنى ئوت ئالدۇرۇشىمىز زۆرۈر ! شۇنى پېـ رېيراغا ياخشى چۈشەندۈرۈڭ !

ئالبېرت پېرېيرا پەتھېۋردا مانا مۇشۇ كۆرسەتمىلەر ئاساسىدا شەيخ جالالىددىننى قاماقتىن قاچۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان پەيتتە ، گوئانىڭ كا ـ تولىك چېركاۋى ئانتونىي مانسېررەتېنى ئەرەبستان ۋە تۈركىيىگە مەخپىي تـاپشۇرۇقلار بىلەن ئەۋەتتى . بىراق ،تۈرك سۇلتانى ئەكبەردىن شەپقەتـ سىزرەك ئىدى . مانسېررەتىي مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ناسارا دىنىنى تەرغىپ قـىلغانلىقى ئۈچۈن ، سىنان دېگەن جايدا قاماققا ئېلىندى ۋە يەتتە يىل قاماقتا ياتتى . ئۇ قاماقتىن قۇتۇلۇپ گوئاغا قايتقاندا ، رۇدالف ئەكۋەۋىزە ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتكەنىدى .

مەلۇم بولۇشىچە ، رۇدالف مۇقەددەس مارتىرلىق ئۇنۋانىنى ئاقلاش ئۈچۈن گوئا يېپىسكوپلىرىدا قەتئىي ھەرىكەتلەرنى قـ لمىدۇ . ئۇنىڭ يېزۇيىتلارنىڭ غايىسى ئۈچۈن ئۆزىنى شۆھرەت قىلىشقا تەيـ يارلىنىپ يۈرگەنلىكىنى ، مارتىرلىق ئۇنۋانى شۇنى كۈتمىدىغانلىقىنى مانـ سېررەتي بىلەتتى . ئوتتۇز ئۈچ ياشلىق رۇدالف سىلىست قىشلىقىدا بىر كونا ئىبادەتخانىنى كاتولىك چېركاۋىغا ئايلاندۇرماقچى بولىدۇ . تۆت نەپەر كۈچلۈك پورتۇگال يېگىتىنى ئىشقا سېلىپ ئىبادەتخانىدىكى مەـ جۇسىي ھەيكەللىرى ئورنىغا سەلىپ ئورناتقۇزۇۋاتقاندا ، يەرلىك ئاھالە بىرىدىن ئىسيان كۆتۈرىدۇ ـ دە ، رۇدالفنىمۇ ، ئۇنىڭ تۆت يېگىتىنىمۇ ئۇرۇپ ئۆلتۈرىدۇ .

× × ×

ئەكبەرنىڭ ھاياتىنى يېقىندىن كۆزىتىپ ، بۇ ھەقتە مەخسۇس ئەسەر يېزىۋاتقان ھىندىستان تارىخشۇناسلىرى ئارىسىدا ئىككى كىشى ئاۋۋال تەكتۇش دوست ئىدى ، كېيىن بولسا بىر ـ بىرىگە غايىۋى رەقىب بولۇپ كەتتى . بۇلارنىڭ بىرى ئەبۇلفازل بولسا ، ئىككىنچىسى ، ئابدۇقا ـ دىر بەدەۋنىي ئىدى . ئۇلار ئەكبەرنىڭ سارىيىغا ئاساسەن بىر ۋاقىتتا

كېلىشكەن ۋە خىزمەتنى ئەڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن — قارىلانغانلار ئىسىملىرىنى تىزىملاشتىن باشلىغان . كېيىن ئەبۇلفازلنىڭ ئامىتى كېلىپ ، ۋەزىرلىك خىزمىتىگە ئۆستۈرۈلدى . بىراق ، ئابدۇقادىر بەدەۋنىي سارايدىكى يەتتە ئاددىي ئىمامنىڭ بىرى بولغىنىچە قالدى . لېكىن ئۇ ئۆز زېھنى قابىلىيىتى ، ئىستېداتلىق تارىخچى دەپ بىلەتتى . سارايدا ، ھەربىي يۈرۈشتە ، ئىبادەتخانىدا ئەكبەرنى مەخپىي كۆزىتىپ ، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئەڭ مۇھىم ۋەقەلەرنى دەپتىرىگە يېزىپ باراتتى ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەكبەرنىڭ نەزىرى بەدەۋنىيغىمۇ چۈشۈشى ۋە ئۇنىڭمۇ ئەبۇلفازلدەك ئۆسۈپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن تۇيۇلاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بەدەۋنىي « مۇنتەخەبۇت تەۋارىخ » (تاللانغان تارىخلار) نامىلىق ئەسىرىنىڭ باش قىسىملىرىنى ئەكبەرگە ئىخلاسمەن ئادەم سۈپىتىدە يازدى :

« ھەزرىتى ئالىيلىرى كۆپ يىللار داۋامىدا قارىغۇلارچە يىگىرمىنى بىر - بىرىگە سېلىشتۇرۇپ ، ئۇلار ئارىسىدىكى ھەقىقىتنى تېپىشقا ئۇرۇنغىنىدى . ھەزرىتىمىنىڭ يېڭىچە ئېتىقادلىرى خۇددى تاشقا ئويۇلغان رەسىمدەك ئۇزاق ئويلار ، مۇنازىرىلەر نەتىجىسىدە ئاستا - ئاستا شەكىللىنىپ بارىدى . بۇ ئېتىقاد بويىچە ، ئەقىلىق ئادەملەر ھەممە مىللەت ئارىسىدا بار . ئۇلارنى تونۇلاپ ، بىردىل قىلىش ساۋابلىق ئىش ئەمەسمۇ ؟ »

بەدەۋنىي ئەكبەر تەرىپىدە تۇرۇپ ئۆزىچە بۇ سوئالنى بەرگەن ۋاقتىدىمۇ ، تېخى مەنىۋى داۋالغۇشلار ۋە شەيخلەر ئىسيانى باشلانمىغانىدى . موللا ئابدۇقادىر ئەجمىردىكى مەشھۇرموينىددىن چەشتى مەقبىرىسىنىڭ پېشۋاسى بولۇش ئۈمىدىدە ئىدى . بۇ مەقبەرگە ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ پىيادە زىيارەتكە باراتتى ۋە كۆپ ئېھسانلار قىلاتتى . بۇنى كۆرگەن بەگ - ئەئىيانلار ۋە باشقا ئادەملەردىن نەزىر - نىيازلار دەريادەك ئېقىپ كېلەتتى . بۇ يەردە پېشۋا بولۇشنىڭ بايلىقىدىن تاشقىرى زور نوپۇزىمۇ بەدەۋنىينى تارتاتتى .

لېكىن ، پەتھپۇردىكى ئىبادەتخانىدا بولىدىغان مۇنازىرىدە بەدەۋنىي بىر نەچچە نۆۋەت ئەنسارى تەرەپتە تۇرۇپ ، شەيخ مۇبارەك بىلەن

مۇنازىرە قىلدى . بىر نۆۋەت ھەتتا قىزىق قانلىق قىلىچ ، شەيخ مۇبا-
رەكنى دەھرىيلىكتە ئەيىبلىدى . ئەكبەرگە ئۇنىڭ شۇ ئىشلىرى ياقمىغا-
نىكەن . ئەبۇلفازل ئاتىسىغا يان بېسىپ ، بەدەۋنىينى پادىشاھقا يامان
كۆرسەتكەن بولسا كېرەك . ئەكبەر ئەجمىردىكى مەشھۇر مەقبەرىگە شەيخ
مۇبارەكنىڭ تەرەپدارى بولغان باشقا بىر ئادەمنى پېشۋا قىلىپ تەيىنلە-
دى . كېيىن ئەنسارىنىڭ شەيخۇلئىسلاملىقى بىكار بولدى ـ دە ، ئۇنىڭغا
يېقىن ئىماملارمۇ ئىشسىز قالدى . شۇ ئىمامىلاردىن بىرى بولغان ئابدۇ-
قادىر بەدەۋنىي ساراي كۇتۇپخانىسىغا تەرجىمان بولۇپ كىردى . شۇنىڭ
بىلەن ئۇ روزغار تېپىش ئۈچۈن ، ئۆزى ياقتۇرمايدىغان غەيرىي دىنلار-
نىڭ كىتابلىرىنى پارسچە شېئىرلارغا سېلىشقا مەجبۇر بولدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئەكبەردىن ناھايىتى كۆڭلى قالدى .
لېكىن ، پادىشاھقا قارشى نارازىلىق بىلدۈرۈشمۇ خەتەرلىك . ئىسيان
كۆتۈرگەن شەيخلەرنىڭ ياستۇقى بىكار قالغانلىقى بەدەۋنىينى ئېھتىيات
قىلىشقا ئۈندىدى . ئۇ كۇندۇزى كۇتۇپخانىدا تەرجىمە بىلەن شۇغۇللا-
نىپ قايتقاندىن كېيىن ، كېچىسى ئۆيىدە ئىشكىنى ئىچىدىن تاقاپ ، دې-
رىزىگە پەردە تارتىدۇ ۋە خىرە شام يورۇقىدا دىلىدىكى ئەكبەرگە قارشى
يىغىلغان نارازىلىقلىرىنى قەغەزگە تۆكۈشكە باشلايدۇ . ئۇنىڭ نەزەرىدە ،
ئەنسارى ناھەق قوغلانغاندەك ، ئەبۇلفازل بولسا ئىمانىنى پادىشاھنىڭ
ئىسلاھاتىغا قۇربان قىلىپ ، كاتتا مەرتىۋىگە ئېرىشكەندەك ئىدى . « مەن
ئىسلامغا سادىق بولغىنىم ئۈچۈن ھازىرغىچە تۇرمۇشۇم ياخشىلانماي ،
موھتاجلىقتا يۈرىمەن » ، دەيدۇ ئۇ ئىچىدە ۋە ئەكبەرنىڭ خاتالىقىنى پاش
قىلىش بىلەن ئۆزىنى ئەبۇلفازلدىن مەنەن ئۈستۈن سېزىدۇ .

چۈنكى ، ئەبۇلفازلنىڭ ئەكبەر دەۋرى ھەققىدە كىتاب يېزىۋاتقا-
نلىقى ساراي ئەھلىگە مەلۇم . بۇ كىتابتا ئەبۇلفازل ئۆز ھامىيسىنى پەقەت
ماختاشقا مەجبۇر . ئۇنىڭ ئەيىبلىرىنى پاش قىلىشقا جۈرئەت قىلالما-
ئىقى ئېنىق . ئەبۇلفازل بايلىق ۋە شان ـ شۆھرەت ئىچىدە يۈرگەن
بولسىمۇ ، ئادالەت ۋە جاسارەت بابىدا ئابدۇقادىر بەدەۋنىي ئۆزىنىڭ ئۇ-
نىڭدىن ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . مانا شۇ ئوي ئۇنىڭغا ئىلھام

بېرىدۇ . كېچىلىرى بىر چاغلارغىچە جان تىكىپ ئەسەر يازىدۇ .

ئەمما ، چالا ئۇخلاپ ئەتىسى كۈتۈپخانىغا ئىشقا بارغاندا ، ئۇ ئەكبەر توپلىغان كىتابلارنىڭ ھەيۋىتىدىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇشقا باشلايدۇ . يىگىرمە مىڭدىن ئارتۇق كىتابنىڭ كۆپى قىممەت باھا قوليازما نۇسخىلار . ئالاھىدە ئىشكاپتا تۇرغان يۇنانچە ۋە فرانسۇزچە كىتابلار يېڭىدىن موسكۋالىق مېھمان ئەكەلگەن رۇسچە كىتابلارمۇ ئورۇن ئالغان . پارسچە ، ئەرەبچە ، تۈركىي ۋە سانسكرت تىللىرىدىكى كىتابلارنىڭ بىر قىسمى ئەكبەرگە ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان . باشقىلىرىنى بولسا ئۇنىڭ بىر ـ بىرلەپ يىغقانلىقىنى بەدەۋىنى بىلىدۇ . ئەكبەرنىڭ كىتابقا ئىنتايىن ئامراقلىقىنى يىراق يۇرتلاردا تۇرۇپ ئاڭلىغان كىشىلەر گاھى ئىراندىن ، گاھى تۇراندىن كەم تېپىلىدىغان كىتابلارنى ئېلىپ كېلىشىدۇ . قوبۇل كۈنلىرى « ھەزرىتىمگە نادىر كىتاب كۆرسەتمەكچى مەن » دېگەن ئادەمنى ئۇنىڭ ئالدىغا تېزراق كىرگۈزۈشىدۇ . ئەكبەر كىتابنى سىنچىلاپ كۆرگەندىن كېيىن ، نەرخ قويۇشنى خالىسا بىر مۇقاۋىچىغا بۇيرۇيدۇ . شىرازلىق ھۇسەيىن ئىنجۇ دېگەن كىشى بەزاد قولى بىلەن سەككىز پارچە رەسىم سىزىلغان شەرىپىددىن يەزدىينىڭ ئەسىرىنى ئېلىپ كەلگەنىدى . ئەكبەر ئۇنى مۇقاۋىچى بەلگىلىگەن نەرخ بويىچە ئۇچ مىڭ رۇپىيەگە سېتىۋالدى . بەدەخشاندىن كەلگەن فەررۇخبەگ دېگەن كىشىنىڭ ھىلالىنىڭ « سفاتۇل ئاشىقان » ناملىق كىتابىنى ئەكبەرگە بىر مىڭ توققۇز يۈز قىرىق بەش رۇپىيەگە ساتقىنىنى بەدەۋىنى كۆرگەن . فەررۇخبەگ شۇ بىرلا كىتابنىڭ پۇلىغا باش ـ ئاياغ كىيىم ۋە باشقا تالاي نەرسىلەرنى ئېلىشى مۇمكىن . چۈنكى ، بازاردا بىر جۈپ ئەتلەس ئون رۇپىيە ، بىر قاپ بۇغداي يەتتە رۇپىيە ، بىر قوي ئۇچ ـ تۆت رۇپىيەگە توختايتتى .①

كىتابلار شۇنچىلىك قىممەت بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئەكبەر ئۇلارنى ھاشارات ۋە چاشقانلار تېگەلمەيدىغان خۇشبۇي سەندەل ياغىچىدىن ياسالغان ساندۇق ۋە ئىشكاپلاردا ساقلايتتى . بەدەۋىنى بۇ خۇشبۇي سان-

---

① بۇ نەرخلەر ئەبۇلفازلنىڭ « ئەكبەر ئەينىكى » دىن نەقىل كەلتۈرۈلگەن .

دۇقلار يېنىدا ئولتۇرۇپ ئىشلەشنى ياخشى كۆرەتتى . ساراي كۇتۇپخانىسىدا شائىر فەيزىي باش كىتابدارلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى . ئەكبەرنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن نەقىبخان دېگەن ئالىم بەدەۋنىيگە قوشۇلۇپ « رامايانا » نى تەرجىمە قىلماقتا . فەيزىينىڭ ئۆزى « ئىنجىل » نى يۇنانچىدىن پارسچىغا مەسنەۋى شەكلىدە تەرجىمە قىلماقتا . ھىندىلارنىڭ تۆت مۇقەددەس كىتابىدىن بىرى سانالغان « ئەختەر ۋەۋندە » نى سانسكرتچىدىن پارسچىغا ئاغدۇرۇش خوجا ئىبراھىم سىرخىندىغا تاپشۇرۇلغان .

ئەكبەر ھەپتىدە بىر نۆۋەت كۇتۇپخانىغا كېلىپ ، قەلەم ئەھلىنى خاس خانىسىغا يىغاتتى ـ دە ، ئەڭ ياخشى تەرجىمىلەردىن نەمۇنە ئوقۇتاتتى . ئۇلۇغ ھىندى داستانلىرى « رامايانا » ۋە « ماھابخاراتا » گاھى فىردەۋسىنىڭ « شاھنامە » سىنى ، گاھى ناۋايىنىڭ « خەمسە » سىنى ئەسلەتكۈچى ئۇلۇغۋار ئارزۇ ۋەزىندە جارانگلايتتى . ئەكبەر ئۆز قارشىسىدا ئولتۇرغان مەۋلانىلارغا زوق بىلەن قاراپ قويياتتى . بۇ « خەمسە » دىكى چىن شاھزادىسى پەرھات ، ئەرمەن مەلىكىسى شېرىن ، يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېل ، ئىرانلىق شاپۇر ، ئەرەبىستانلىق قەيسكە ئوخشاش تۇرلۇك خەلق ۋەكىللىرىنىڭ ناۋايى قەلبىدە ۋە ئىجادىدا بىر ـ بىرىگە يېقىن قەدىردانلارغا ئايلانغانلىقىنى ئەسلەتمەمدۇ ؟ ئەكبەر شۇ سوئالغا جاۋاب ئىزدەپ ، قارشىسىدا ئولتۇرغان ئەبۇلفازلغا ، راجە بىربالغا ، ئەزىز كۆكەگە ، تادەرمالغا ، ئابدۇرەھىم خانى خانانغا ، بەدەۋنىيگە بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى ـ دە :

ـــ ئەجابا ! ـــ دەپ سۆز باشلىدى ، ـــ بىرىمىزنىڭ ئەجدادىمىز ئەرەب ، بىرىمىزنىڭكى ھىندى . . . بىرىمىز ئافغان ، بىرىمىز تۇركىي ئۇلۇستىنمىز . دىنىي ئاداۋەتلەر تۇپەيلى « رامايانا » دەك ئۇلۇغ داستان مىلك يىللاردىن بۇيان قوشنا تىللارنىڭ بىرەرىگىمۇ تەرجىمە قىلىنماپتۇ ، ھالبۇكى ، ھەممىمىزگە ئورتاق بولغان ئومۇمىي بىر تىل تېپىش مۇمكىن ئىكەنغۇ ! راجە تادەرمالغا رەھمەت . ئۇ پۈتۈن دۆلەت ئىشلىرىنى پارسىي تىلىدا ئېلىپ بېرىشقا ئەگرەنمۇ ، پەنجاپنىمۇ ، گۇجارەتنىمۇ ، بېنگالنىمۇ

كۆندۇردى .

راجه بىربال سۆز قاتتى :

ــ ھەزرىتىم ، كۆنمىگەنلەرنى تادەرمالنىڭ قانداق دەلىل بىلەن كۆندۇرگەنلىكىنى ئاڭلىغانمۇسىز ؟

ــ ياق ، قېنى ئاڭلايلۇق .

ــ تادەرمال ئۇلارغا سىزنى ئۇلگە قىلىپ كۆرسەتكەن . « سەن ئۆيۈڭدە پەنجاپچە سۆزلەشسەڭ ، پادىشاھىمىز تۇركچە سۆزلىشىدۇ . لېكىن ، دۆلەت ئىدارىسىدا ھەر ئىككى تەرەپكە باراۋەر پارسىي تىلىدا ئىش ئېلىپ بېرىشقا پادىشاھ كۆنگەن يەردە سەن كۆنمىسەڭ ، ئۆزۈڭنى ھەزىرەتتىن يۇقىرى تۇتقان بولمامسەن ؟ » دېگەن . قېنى ، بۇ دەلىلدىن ھېيىقماي كۆرسۇنچۇ !

شوخ ئاھاڭدا ئېيتىلغان بۇ گەپتىن كۆپچىلىك بىر كۈلۈۋالدى .

ئەكبەرمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى :

ــ كۆپ تىل بىلىش ، پەزىلەت ئالامىتىدۇر . بۇنى بىزنىڭ ئاتاق پەرزەنتىمىز ئابدۇرەھىمنىڭ شۆھرىتىمۇ كۆرستىپ تۇرۇپتۇ . ئابدۇرەھىم ئاتىسى بەيرەمخانغا ئوخشاش ھەزرىتى ناۋايىدىن ئۆگىنىپ ، چىرايلىق تۇركىي شېئىرلارنى يازدى . يەنە پارسچە ، ئەرەبچە يازغان شېئىرلىرىمۇ مەشھۇر بولدى . كېيىنكى يىللاردا ئابدۇرەھىمنىڭ ھىند تىلىدا يازغان داھەلىرى ① كىشىلەر ئارىسىدا ماقالغا ئوخشاش ئېيتىلىپ يۈرگىنىگە مانا بىز گۇۋاھمىز . تۇرلۇك ئىمان ـ ئېتىقادلارنى تەڭ كۆرۈشنىڭ ئەڭ ياخشى سەمەرىسى شۇ ئەمەسمۇ ؟

ئەكبەر توساتتىن ئابدۇقادىر بەدەۋنىيگە مۇراجىئەت قىلدى :

ــ مەۋلانە ، بىر ۋاقىتلاردا سىز « رامايانا » بىلەن « ماھابخارا-تا » نى « ئىمانسىزلارنىڭ كىتابى » دەپ كەمسىتكەنىدىڭىز . ئەمدى بۇ ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىش داۋامىدا پىكرىڭىز ئۆزگەرگەن بولسا كېرەك ، شۇنداق بۇيۇك داستانلارنى ياراتقان خەلقنىڭ ئىمانى كۈچلۈك ، روھى قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىنى سەزگەندۇرسىز ـ ھە ؟

---

① داھە ــ ئىككى مىسرالىق قىسقا شېئىر .

بەدەۋنىينىڭ چىرايى قورقۇنچتىن ئاقاردى . ئەكبەر ئۇنىڭ يو-
شۇرۇن يازمىلىرىدىن خەۋەر تاپقان ئوخشىمامدۇ ؟ بەدەۋنىي قول قوش-
تۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى :

ـــ ھەزرىتىم ، پېقىر نېنىمنى ھالال قىلىپ يېيىش ئۈچۈن ، جان ـ جەھلىم بىلەن تەرجىمە قىلماقتىمەن . « رامايانا » بە-
لەن « ماھابخاراتا » نى پارسچە ئاروزدا يازغانسېرى بۇ داستانلارنىڭ شېئىرىي قۇدرىتى مېنى سېھرلىۋالغانلىقى راست . ھەتتا ھىنـ
دىلارنىڭ ئىمان ـ ئېتىقادى قەلبىمگە يول ئېچىپ كىرگەندەك بولىدۇ .
ئىسلامغا خىيانەت قىلغاندەك سەسكىنىپ كېتىمەن !

ـــ ئەگەر ھەممە ئېتىقادلارنى تەڭ كۆرگەن بولسىڭىز ، بۇنداق سەسكىنىپ كەتمىگەن بولاتتىڭىز . نەزەرىمدە سۇلھى كۇللى تېخىچە دىلىڭىزدا قارار تاپقاندەك ئەمەس !

ئەكبەرنىڭ بۇ سۆزلىرى بەدەۋنىيگە « يېگانىسەن » دېگەندەك ئاڭلاندى :

ـــ ھەزرىتىم ، پېقىر سۇلھى كۇللىنى تەن ئالغانلىقىم ئۈچۈن ، ھىندى داستانلىرىنى تەرجىمە قىلىۋاتىمەنغۇ ؟ ناھەتكى ، پېقىرنى ھامان بېگانىلەر قاتارىغا قوشسىڭىز ؟ !

ـــ بىز ئەمەس ، ئۆزىڭىز ئۆزىڭىزنى بېگانە كۆرسەتمەكتىسىز . . .

بەدەۋنىي يەنە خاۋاتىرلىنىپ سۆزلىدى :

ـــ مېنى ئەپۇ قىلىڭ ، پەقەر قاچان ئۆزۈمنى بېگانە كۆرسىتىپتـ
مەن ؟ . . .

ـــ مانا ھازىرمۇ . . . ـــ ئەكبەر ئەتراپتىكىلەرنى بىر ـ بىرلەپ كـۆرسەتتى ، ـــ ھېچكىم ساقال قويمىغان ، پەقەت سىزلا بىزدىن نارازى شەيخ ـ ئىمامىلارغا ئوخشاش ئۇزۇن ساقال بىلەن يۈرۈپسىز !

ھەقىقەتەن ، ئەكبەرنىڭ ئۆزى ساقال قويمىغان ، پەقەت بۇرۇتى بـار . ئەبۇلفازلمۇ ، بىربالمۇ ، يېڭى ئېتىقاد تەرەپدارى بولغان باشقا كـ-
ىشىلەرمۇ ئىلگىرىكى ئۇزۇن ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ تاشلىغان بولۇپ ، پە-
قەت بۇرۇتلىرىنىلا قالدۇرغانىدى . ھازىر ئەكبەر تەرەپدارلىرىنى شۇنىڭ

دىن تونۇۋېلىش مۇمكىن . لېكىن ، قەدىمىي مۇسۇلمانچىلىق تەرەپدارى بولغانلار ساقالنى « مويى مۇبارەك » دەپ ئۇلۇغلىشىپ ، « ئۇنى ئالدۇر-غانلار دەھرىي يولىغا كىرىدۇ.» دەپ تەھدىت سېلىشاتتى . بەدەۋنىي شۇ تەھدىتتىن قورقانلىقى ئۈچۈن ، ئاق ئارىلىغان چىرايلىق ساقلىنى ھەـ لىغىچە ئالدۇرماي يۈرەتتى . بىراق ، ھازىر ئەكبەرنىڭ ئۇنى بېگانىلەر قا-تارىغا قوشقانلىقى نېرىقى تەھدىتتىن خەتەرلىكرەك تۇيۇلدى . كېچىلىرى يوشۇرۇنچە يېزىۋاتقان ئەسىرى ۋە ئۇنىڭغا ئەكبەرنىڭ ئەيىبىنى پاش قە-لىۋاتقانلىقى يادىغا چۈشتى . پادىشاھنىڭ پايلاقچىلىرى بار . ئەگەر ئۇلارغا بۇيرۇلسا ، بەدەۋنىينىڭ ئۆيىنى يوشۇرۇن ئاختۇرۇپ ، مەخپىي يازمىلارنى قولغا چۈشۈرۈشى ھېچ گەپ ئەمەس . كېيىن بەدەۋنىينىڭ بارچە ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى يوققا چىقىدۇ ! ئۇنىڭدىن كۆرە ، بەدەنىيمۇ ئۆزىنى ئەكبەرگە سادىق كۆرسىتىپ ، ساقلىنى ئالدۇرۇپ تاشلىغىنى ئەۋزەل ئەمەسمۇ ؟ ياخشى كۈنلەر كەلگەندە ، يەنە ساقال قويۇش مۇمـ كىنغۇ ؟!

شۇ پىكىر بىلەن بەدەۋنىي كېيىنكى ھەپتىسى ئەكبەر كۇتۇپخانىغا كىلىدىغان ۋاقىتتىچە ساقلىنى ئالدۇرۇپ ، ئۇنىڭ سادىق تەرەپدارى قە-يامىتىگە كىردى . ئەكبەر كۈلۈمسىرەپ :

ـــ جاسارەت كۆرسىتىپسىز ، مەۋلانە ! ـــ دېدى ۋە باش كاتىپ نـاقىبخانىغا بۇيرۇدى ، ـــ ھىجرىيەنىڭ مىڭ يىللىقىغا ئاتاپ تەييارلىنىۋاتـ قان « تارىخىي ئەلفە » نىڭ بىر بابىنى يېزىش مەۋلانە بەدەۋنىيگە تاپـ شۇرۇلسۇن !

« تارىخىي ئەلفە » مىڭ يىلنىڭ تارىخى دېگەن مەنىنى بىلدۇ-رەتتى . شۇ مىڭ يىلدىن ئىككى ئەسىرلىك دەۋر تارىخىنى يېزىش بەدەۋ-نىيگە تاپشۇرۇلدى ۋە بۇ ئىشقا يارىشا مۇۋاپىق مائاشمۇ بەلگىلەندى . بە-دەۋنىي بۇنىڭدىن ئىنتايىن مەمنۇن بولدى . لېكىن ، ساقال ئالدۇرغىنى تـۇيۇقسىز ئىلگىرىكى مەسلەكداش دوستلىرىدىن كۆپ تەنە ، مەسخىرە-لەرنى ئاڭلىدى . ئىسلامغا ساداقىتىنى ساقلاپ ساقلىنى ئالدۇرماي يۈر-گەن شەيخلەر بەدەۋنىينى ساتقىن ھېسابلاپ ، ئۇنىڭدىن ئۆزلىرىنى ئېلىپ

قاچىدىغان بولۇشتى . بەدەۋنىي بولسا ئەينەككە قارىمايدىغان بولدى . چۈنكى ، ئىلگىرى قويۇق ساقىلى ئورۇق ۋە خۇنۇك ئېگىكىنى يېپىپ ، ئۇنى ئۆزىگىمۇ چىرايلىق ۋە سالاپەتلىك كۆرسىتەتتى . ھازىر ئەينەككە قارىسا ، يۈزى چاشقانىنىڭكىدەك خۇنۇك تۈيۈلۈپ ، كۆگىلىنى پاراكەندە قىلاتتى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، بەدەۋنىي كۇتۇپخانىدا ئولتۇرۇپ تەرجىمە قىلىۋاتقان ھندى داستانىنىڭ غەيرىي دىنلارغا خاس تەسىرى ئۇنى دەھرىي قىلىپ قويۇۋاتقاندەك بولاتتى . ئۇ خۇدانىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ ، دىلىنى گۇناھتىن پاكلاش ئۈچۈن ، كەچقۇرۇن ئۆيگە قايتقاندا ، ياخ شىلاپ تاھارەت ئېلىپ ، نامازغا ئوقۇيتتى . ئارقىدىن قۇرئان سۈرىلىرىدىن دىلىغا يېقىن تۇيۇلغانلىرىنى پاكىز ئاق قەغەزگە خەتتاتلاردەك چىرايلىق ھەرپلەر بىلەن كۆچۈرۈشكە چۈشەتتى .

ئابدۇقادىر بەدەۋنىي ئۆزىنى يەنە ئىمانى مۇستەھكەم مۇسۇلماندەك ھېس قىلىشقا باشلىغاندىن كېيىنلا ، ئەكبەر ھەققىدىكى يوشۇرۇن ئەسرىنى يېزىشقا باشلايتتى .

ئەكبەرگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنلىكى ئۈچۈن گانگىغا غەرق قىلىۋېتىلگەن قازىكالان مۇھەممەد يەزدىنى بەدەۋنىي « شېھىت » دەپ ئۇلۇغلايتتى ، ئەكبەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئون تۆت رۇبىيىلىك ئالتۇن ئەشرەفى تەڭگىسىگە كەلىمە شاھادەتنى يازدۇرمىغانلىقىنى « ئىسلامغا خىيانەت » دەپ ئەيىبلەيتتى . شەيخلەر غەلىيانى باستۇرۇلغاندا ، بۇ غەلىيانغا قاتناشقان ئىماملار جازادىن قورقۇپ قاچقان . شۇ مەزگىللەردە بەزى مەسچىتلەر چۆلدەرەپ بوشاپ قالغان . ئۇلارنىڭ ئايرىملىرىنى ھەربىي قاراۋۇللار ئىگىلىگەنىدى . بەدەۋنىي شۇنى نەزەردە تۇتۇپ ، « ئەكبەر مەسچىتلەرنى قاراۋۇلخانىغا ئايلاندۇرماقتا ، ئامبار قىلىپ قويماقتا » ، دەپ قارىدى .

كېيىنچە ، ئەكبەرنىڭ قەمەرىيە يىل ھېسابىدىن شەمسىيە ھېسابىغا ئۆتۈش ھەققىدە چىقارغان پەرمانى ئابدۇقادىر بەدەۋنىيىنى قاتتىق نارازى قىلدى . مۇقەددەس رامىزان ئېيى ئۇنتۇلۇپ كېتەمدۇ ئەمدى ؟ رەجەب ، مۇھەررەم . . . قاتارلىق كىشىلەر بايلىرىغا ئىسىم قىلىپ قويىدىغان بۇ ئاملار بەدەۋنىينىڭ قۇلىقىغا ئىنتايىن سېھىرلىك ئاڭلىناتتى .

بىراق ، ئاي تولۇشقا قاراپ ھېسابلىنىدىغان قەمەرىيە ئايلىرى شەمسىيە ئايلىرىدىن قىسقىراق . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ھەر يىلى ئون - ئون بىر كۈن ئارتۇق چىقىدۇ . قەمەرىيە ئايلىرىمۇ ئون - ئون بىر كۈندىن سۇرۇلۇپ - سۇرۇلۇپ رامىزان گاھى قىشتا ، گاھى يازدا كېلىدۇ . ئەكـ بەر كۈزدە تۇغۇلغان بولسىمۇ ، قەمەرىيە ئايلىرى سۇرۇلۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن تۇغۇلغان كۈننى گاھى باھاردا ، گاھى يازدا ئۆتكۈزۈشكە مەجـ بۇر . يىل پەسىللىرىنىڭ ئېنىق ھېسابىنى ئېلىپ ئىش كۆرىدىغان دېھـ قانلار ، ھۈنەرۋەنلەر ۋە باشقا كەسىپ ئىگىلىرى ئۈچۈنمۇ دائىم ئۆزگـ رىپ تۇرىدىغان قەمەرىيە ئايلىرى كۆپ قولايسىزلىقلارنى كەلتۈرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، خەلق ئارىسىدا ئەزەلدىن بار بولغان شەمسىيە ھېسـ ابى (ھەر يىلى ئېنىق بىر ۋاقىتتا كېلىدىغان نورۇز ، سەرەتان ، مىزان) كۆپرەك قوللىنىلىدۇ .

بەدەۋنىي ئۈچۈن بولسا شەمسىيە ئايلىرىمۇ ، نورۇز بايرىمىمۇ ئا- تەشپەرەسلىك دەۋرىدىن قالغان بىدئەت . ئۇ پەقەت ھىجرىيە يىل ھېسا- بىنى مۇقەددەس بىلىدۇ . ئەكبەرنىڭ شۇ كېلىۋاتقان ھەمەل ئېيىدىن باشلاپ پۈتۈن دۆلەت ئىشلىرىنى شەمسىيە ھېسابىغا ئۆزگەرتىش ھەققىدە پەرمان چىقارغانلىقى بەدەۋنىيغا « كاپىرانە پەرمان » بولۇپ تۇيۇلدى .

كۈندۈزلىرى ئەكبەرنىڭ شەنىگە ماختاشلار ئېيتىپ ، « ماھاب- ھاراتا » ۋە « رامايانا » نى تەرجىمە قىلىپ پۇل تاپىدىغان بۇ ئادەم كې- چىلىرى ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى تاقاپ ، ئەكبەرنىڭ خۇدادىن تانغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان دەلىللەرنى قەغەز يۈزىگە بىرمۇبىر يازاتتى ۋە قولىدا بار دىنىي ئەيىبلەرنى ئۇنىڭغا تەدىقلايتتى . بۇ ئەيىبلەرنى ئۇ ئەكبەر ھۆ- كۈمرانلىقىنىڭ يىلتىزىغا ئۇرۇلىدىغان پالتىنىڭ رولىنى ئويناىدۇ ، دەپ ئويلايتتى ، چۈنكى كىشىلەر پادىشاھنىڭ دىندىن قايتقانلىقىنى بىلسە ئۇنى تەختتىن ئاغدۇرۇشقا ھەقلىق بولاتتى . ئەكبەرنىڭ ئوغلى سەلىمنىڭ ئاتـسىنىڭ ئىسلاھاتلىرىغا يوشۇرۇن قارشى ئىكەنلىكىنى بەدەۋنىي ئاڭلـ غان . ئۇ ئۆزىنىڭ « مۇنتەخەبۇت تەۋارىخ » نى كەلگۈسى ئەۋلاد ئۈچۈن يازماقتا . بەدەۋنىي ئەكبەردىن ياش ، تېخى ئۇنىڭ دەۋرى تۈگىگەن

كۈننى كۆرۈشكىمۇ ئىشىنەتتى . مانا شۇ ئىشەنچ ئۇنىڭ قەلبىگە كۈچ بېرەتتى .

× × ×

ئەكبەرنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن شۇ دەۋر ھەققىدە ئاشكارا كىتاب يېزىۋاتقان ئەبۇلفازل بولسا پۈتۈنلەي باشقا تەرەپلەردىن روھىي ئوزۇق ئالاتتى . ئۇ ئۆز ۋەتىنى ھىندىستاننى سۆيەتتى . بۇنىڭدىن ئوتتۇز ـ قىرىق يىل ئىلگىرى ئۆزئارا ئۇرۇشلار ۋە مىللىي نىزالاردىن زەئىپلىشىپ كەتكەن ھىندىستانىنىڭ ھازىر دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك دۆلەتلەر سېپىگە كىرىۋاتقانلىقىدىن سۆيۈنەتتى . ئەكبەرنى غەربتىكى ئەنگلىيەدىن تارتىپ شەرقتىكى جۇڭگوغىچە ئونلاپ مەملىكەتلەر ئېتىراپ قىلىپ ، ئەلچى ئەۋەتىشمەكتە . بۇ ئەلچىلەرنىڭ : « ھازىر دۇنيادا ئەڭ قۇدرەتلىك ۋە ئابرۇيلۇق ئىككى مەملىكەت بولسا ، بىرى ھىندىستاندۇر » دېگەن سۆزلىرىنى ھەر بىر ئاڭلىغاندا ئىپتىخارلىنىپ ، كۆڭلى تاغدەك ئۆسەتتى .

ئۇ ياش ۋاقتلىرىدا ئۆز ۋەتىنىنىڭ مانا شۇنداق يۇكسىلىشىنى ئارزۇ قىلمىغانمىدى ؟ ئاتىسى بىلەن بىللە ئەڭ ئېغىر كۈنلەرنى كۆرگەنده ، سۈرگۈن ، ئادالەتسىزلىكلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەنده ، خەلق چۆچەكلىرىدىكىدەك ئادىل بىر رەھبەرگە ئېھتىياجى چۈشمىگەنمىدى ؟ شۇ ئېھتىياج سەۋەبىدىن مەھدىي ھەرىكىتىگە قاتناشقان ۋە ھىندىلارنىڭ بەختى تەلىماتىنى قوبۇل قىلمىغانمىدى ؟ سارايدا ۋەزىر بولغاندىن بېرى ، شۇ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئەكبەرنىڭ ياردىمىدە ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىنتىلىۋاتقىنى شۇ سەۋەبتىندۇر. توغرا ، ئەكبەرمۇ ئىچكى ـ تاشقى زىددىيەتلەر ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلالمايدۇ . ئاسىي بەندە سۈپىتىدە ئېغىر گۇناھ ۋە خاتالىق ئۆتكۈزىدۇ . ئەبۇلفازل شۇنى بىلسىمۇ ، بەربىر ئەكبەردىن ئۈمىدىنى ئۈزەلمەيدۇ . ئۇنىڭ نەزەرىدە ئەكبەر پەۋقۇلئاددە يىرىك شەخس ، تەقدىر ئۇنىڭغا ئامەتنىمۇ ، ئىستېداتنىمۇ ئاتا قىلغانىكەن ، ئۇ ئۆزىچە بىر سوئالغا جاۋاب ئىزدەيدۇ : كابۇلدىكى جەڭدە ئىككى مىرزىنى يېڭىتقاندىن بېرى ، ئەكبەرنىڭ يەلكىسى يەر كۆرمەي كېلىۋاتقانلىقىنىڭ

سەۋەبى نېمىدۇ ؟ ئەبۇلفازل بۇنىڭ سىرىنى ئەكبەردىن سورىسا ، چاقچاق ئارىلاش جاۋاب ئالىدۇ :

ـــ مەنمۇ كۆپ يىقىلغانمەن . . . بىر ياشتىن ئېشىپ ، مېڭىشقا باشلىغىنىمدا رەھمەتلىك تاغام مىرزا ئەسكىرىي پۈتۈمغا سەللىسى بىلەن ئۇرۇپ ، بەش ـ ئون قېتىم يىقىتقان . شۇ ئېش ھېلىغىچە خىرە ـ شىرە ئىسسىمدە بار . بۇ تۇركىي ئۇدۇمنى « باللىقىدا يىقىلغانلىرىڭ پۈتۈن ئۆمرۈڭگە يېتەرلىك بولسۇن . چوڭايغىنىدا يەلكەڭ يەر كۆرمىسۇن » ، دېگەن تىلەك بىلەن قىلاتتىكەن . ئېھتىمال شۇ تىلەك ئىجابەت بولغانلىقى ئۈچۈن ئىقبال ماڭا ياردۇر .

لېكىن ، ئەكبەرنىڭ ھاياتىنى يىگىرمە يىلدىن بېرى يېقىندىن كۆرۈپ يۈرگەن ئەبۇلفازل غەلىبىنىڭ ئۆزلۈكىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى ، ھەر بىر مۇشكۈلاتنى يېڭىشكە قانچىلىك زور كۈچ ، ئىستېدات ، ئەمگەك كېتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ . ئەكبەرمۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىغا ئوخشاش كەم ئۇخلايتتى . يېرىم كېچىدە ياتسىمۇ ، ئەتسى تاڭ ئاتماستىلا ئويغىناتتى ، ئادەتتە تۆت سائەت ئۇيقۇ ئۇنىڭغا بىر كېچە ـ كۈندۈزگە يېتەتتى . قالغان ۋاقتى دۆلەت ئىشلىرى ۋە باشقا مىلك خىل زۆرۈرىيەتكە كېتەتتى .

كابۇل يۈرۈشىدىن كېيىن ، تەشۋىش سەل ئازايغان بولسىمۇ ، دەريادەك تىنىمسىز كېتىۋاتقان ھايات ئۆز يولىدا يېڭى ـ يېڭى دولقۇنلارغا دۇچ كېلىپ تۇراتتى ۋە ئۇلار ئەكبەرگە قوشۇپ ئەبۇلفازلنىمۇ كۈتۈلمىگەن قايناملار قوينىغا تارتاتتى .

سىرتقى دۇنيادىكى ئەنە شۇنداق خەتەرلىك قايناملاردىن بىرى پېشاۋور ۋە ھەيبەرداۋىنى ئېتەكلىگەن باش كۆتۈرگەن رەۋشەنىيلەر ئىسيانى تۈپەيلىدىن پەيدا بولدى . بۇ ئىسيانىنى شىمالدىن ئابدۇللاخانىنىڭ ئادەملىرى مەخپىي قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىدى . گوئا ئارىلىدىكى ياۋروپالىقلار سۇ يوللىرى ئارقىلىق پېشاۋورغا قورال ـ ياراغ يەتكۈزۈپ تۇردى . فەتھۇر ـ سېكرىدىكى ئالىبېرت ـــ ئەلىبېكنىڭ رەۋشەنىيلەر پېشۋاسى شەيخ جالالىدىننى قاماقتىن قاچۇرغانلىقىنى سارايدا ھېچكىم بىلمەي قالدى . ئەمما بۇ شەيخ پېشاۋورغا قايتىپ بېرىپ ، ھەيبەرداۋىنى

نىسىگ نېرى ـ بېرىسىدىكى يۇسۇپ زەيلەرنى قوزغىلاگ قاينىمىغا تارتقانـ دىـن كېيىن ، رەۋشەنىيلەر ئىسيانى بىئەنەدىكى مەھدىيلەر قوزغىلىڭىغا ئوخشاش ، زور بىر خەلق ھەرىكىتىگە ئايلاندى . ئۇنىڭغا مىلگ ـ مىڭلاپ دېھقانلار ، چارۋىچىلارمۇ قوشۇلۇشقا باشلىدى . كابۇلدا مەن سىنخىتەگ راجپۇتلار ھاكىم بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ، شەيخلەر ئافغان قەبىلىلـرىنىگ مىللىي غۇرۇرىنى قوزغاتتى . ئۇلار مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن ھەيبەر داۋىنىنى ئىككى تەرەپتىن توسۇۋېلىشتى . كابۇل مەركىزي دۆلەتتىن بىر يىلغىچە ئايرىلىپ ، كارۋان قاتنىشى توختاپ قالدى . تـۇراندىكى ئابدۇللاخان شۇ قولايلىق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، بـەـ دەخـشـانـنـى ئـۆزىـگـە قـارىـتـىۋالـدى .

ئەكبەر نۆۋەتتىكى يۇرۇشنى گوئا ئارىلىدىكى ياۋروپالىقلارغا قارشى قىلماقچى بولۇپ ، ئون بەش مىلگ كىشى توپلىغانىدى . ئەمدى بۇ نوشۇننى شىمالغا ماڭدۇرۇشقا مەجبۇر بولدى .

راجە بىربال ۋە زەيىنددىن كۆكەلداش سەركەردىلىكىدىكى سەككىز مىلگ قوشۇن ھەيبەرداۋىنىنى ئېچىش ۋە كابۇلدىكى مەن سىنخ بىلەن ئالاقىلىشىش ئۈچۈن ئەۋەتىلدى .

تـاشقى ئالەمدە مۇشكۈلات كۆپەيگەندە ، ئىچكى قارشىلىقلارنىڭمۇ كۈچىيىدىغانلىقىنى ئەبۇلفازل مۇشۇ كۈنلەردە ئېنىقراق ھېس قىلدى . ئەكبەرنىگ كۈشەندىلىرى ئۇنى ئوغلى سەلىمنىگ ياردىمىدە غۇلىتىشىنى ئويلاۋاتقانلىقىنى قاتتىق سىر تۇتاتتى . لېكىن ، گاھى ـ گاھىدا پەرىد بۇخارىي سەلىمنى « شاھنامە » قەھرىمانى سۇھرابقا ئوخشىتىپ ماختـىغاندا ، ئەلىبېك ۋە ئابدۇقادىر بەدەۋنىيلەر بۇنىڭدىن ئۆزلىرىچە چوڭقۇر مەنە تېپىپ ، مەمنۇنىيەت بىلەن كۆز قىسىشۇالاتتى . ھېچكىمدىن يېڭىلـمىگەن رۇستەمنى ئوغلى سۇھرابنىگ يەڭگەنلىكى ئەبۇلپەزلنىڭمۇ يادىغا كېلەتتى ـ دە ، « بۇلار ئەكبەرنىمۇ سەلىمنىگ يېقتىشىغا شۇنچىلىلگ ئۇـمـىد باغلامدىغاندۇ ؟ » دەپ ئىزتىراپقا چۈشەتتى . بۇ مۇدھىش نىيەتتىن سەلىمنىگ خەۋرى بارمىدۇ ؟ ئۇ تېخى ئەمدىلا ئون تۆتكە كىرگەن ئۆسمۈرغۇ !

لېكىن ، ھىندىستاننىڭ ئىسسىق ئىقلىمىدا سەلىم تېز بالاغەتكە يېتىۋاتاتتى . ئەلىبەك پېرىپىرا ئېيتىپ بەرگەن شەھۋانىي ھېكايىلەر ۋە يوشۇرۇنچە كۆرسەتكەن ھاياسىز رەسىملەر شاھزادىنىڭ چۈشلىرىگە كىرىپ قالاتتى . ئاپئاق بەدەنلەرنىڭ سۈرىتى كېچىسى گاھى تىرىك قىزغا ئايلىنىپ شاھزادىنىڭ قوينىغا كىرەتتى . ئۇنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ ئويغىنىپ كېتەتتى . كېيىنكى چاغلاردا ئەلىبەك ئۇنى تېزراق ئۆيلىنىشكە ئۇندەيدى .

بىراق ، ئەكبەر بالاغەتكە يەتمىگەن ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆيلىنىشىنى چەكلەيدىغان مەخسۇس قانۇن چىقارغان . چۈنكى ، ھىندىستاندا ئون - ئون بىر ياشلاردىكى قىزلارنىمۇ ئەرگە بېرىش ئادەتتى بار . بالاغەتكە يەتمەي قۇرۇلغان ئائىلىلەردە كۆڭۈلسىز ھادىسىلەر يۈز بېرىدۇ . « سەتى » دېگەن بىدئەت قانچىلىك بىگۇناھ ئاياللارنىڭ ئۆلگەن ئەرلىرىنىڭ جەسىتىگە قوشۇلۇپ ئوتتا كۆيۈپ كېتىشلىرىگە سەۋەب بولماقتا ئىدى . ئەكبەر مەخسۇس پەرمان بىلەن « سەتى » ئادىتىنى ، ئون - ئون ئىككى ياشلىق قىزلارنى ئەرگە بېرىشنىمۇ قاتتىق مەنئى قىلدى . ئوغۇللارنى ئون ئالتە ياشتىن بۇرۇن ئۆيلەش ، قىزلارنى ئون تۆتكە تولماستىن ئەرگە بېرىش قانۇن تەرىپىدىن چەكلەندى . بىر بال ، ئەبۇلفازلغا ئوخشاش ئالىملارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن چىقىرىلغان بۇ قانۇن شاھزادە سەلىمنىڭ ئەلىبەك تەرىپىدىن ئويغىتىلغان ئىستەكلىرىگە قارشى كېلىپ قالدى . سەلىم ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى بۇ قانۇندىن چەتلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن قولاي پۇرسەت كۈتۈشەتتى .

نوروز بايرىمى ھىندىستاندىكى بارلىق ئىمان - ئېتىقاد ۋەكىللىرى ئۈچۈن باراۋەر بولغان ئومۇم خەلق بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلەتتى . بارلىق ساراي ئىمارەتلىرى ، كوچا - مەيدانلار ، بازار رەستىلىرى چوغدەك بېزىلىپ ، تۈرلۈك شېرىنلىكلەر ، سۈمۈلەك ۋە ئىسمى « ش » بىلەن باشلىنىدىغان يەتتە خىل تاڭسۇق نەرسىلەر تەييارلىناتتى . نوروزغا بىر كۈن قالغاندا ، ئەكبەر ئەڭ يېقىن بەگ - ئەئيانلىرىنى دىۋانى ئامغا يىغدى - دە :

ـــ هەر بىرىگلار كۆگلۈگلەرگە پۈكۈپ يۈرگەن بىر ياخشى تەلەكنى ئىيتىگلار ، ـــ دېدى ، ـــ دەل شۇ قۇتلۇق كۈندە بىز ئۇنى بەجا كەلتۈرگەيمىز .

بەگلەر تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ، پادىشاھنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان سەلىمگە كۆز تىكىشتى . ئۇ بارلىق ئەئيانلاردىن ياشراق ـــ ئەمدى ئون تۆتكە كىرگەن . لېكىن ، تۇنجى شاھزادە بولغانلىقى ئۈچۈن ، ياشانغان ئەمىر ـ ۋەزىرلەردىنمۇ يۇقىرىدىراق ـــ ئەكبەردىن كېيىنكى ئىككىنچى ئورۇندا ئولتۇرۇپتۇ . بابۇرمۇ ، ھۈمايۇنمۇ تۇنجى ئوغۇللىرىنى مانا شۇنداق ئەزىزلەپ ئۆستۈرگەنلىكى ئۈچۈن ، ئەكبەر ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قەرزىنى ئوغلىغا قالدۇرماقتا . ئۇ بىرىنچى تىلەك ئىيتىش ھوقوقىنى سەلىمگە بېرىپ :

ـــ قېنى ، ئەمىرزادەم ، ـــ دېدى .

سەلىم ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتىسىغا سەممىي تەزىم قىلىپ :

ـــ ھەزرىتىم ، سىزدەك ئۇلۇغ كىشىگە ئوغۇل بولغانلىقىم ئۈچۈن تەڭرىمگە شۈكۈرلەر ئىيتىمەن ! ـــ دېدى ، ـــ ئەگەر مۇۋاپىق بولسا ، كۆڭلۈمدىكى بىر تىلەكنى ئىيتىمەن .

ـــ مۇۋاپىق ، مۇۋاپىق ! ـــ دېدى ئەكبەر كۈلۈمسىرەپ .

سەلىم ئاتىسىدىن سورىماقچى بولغان تىلىكىنى مەۋلانە پەرىد يارىدىمىدە ئالدىن تەييارلىۋالغانلىقى ئۈچۈن ياخشى ياد ئالغان دەرسنى ئىيتىۋاتقان ئوقۇغۇچىدەك راۋان سۆزلەشكە باشلىدى :

ـــ غەزنە ياكى بەدەخشانغا ئوخشاش سوغۇق تاغلار ئارىسىدىكى يىگىتلەر ئېھتىمال ئون ئالتە ياشلارغىچە بالاغەتكە يەتمەس . ئۇ ياقتىكى قىزلارنى ئون تۆت ياشقىچە ئەرگە بەرمەسلىك توغرا . . . ئەمما ھىندىستان ئىقلىمىدا ياشلار تېز بالاغەتكە يېتىدۇ . . . ئەزەلدىن . . . ئادەت بار . . . ئوغلىڭىزنىڭ تىلىكى شۇكى ، ئون ئالتە ياشتا ئۆيلىنىش ھەققىدىكى پەرمان شىمالىي ئۆلكىلەردە يولغا قويۇلسا ، بۇ يەردە ئون تۆت ياشتا ئۆيلىنىشكە رۇخسەت بېرىلسە . . . قىزلار ئون ئىككى ياشتا ياتلىق قىلىنسا . . .

بەگلەر شاھزادىنىڭ ھېلىتىن ئۆيلىنىشىنى خالاپ قالغانلىقىنى سېزىشتى ـ دە ، بىر ـ بىرىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ قويۇشتى . بىراق ، ئەگەر بىرىنچى بولۇپ تىلەك ئېيتقان ئوغلىنىڭ بۇنىڭدىنمۇ مۇھىمراق نەرسىلەرنى ئويلىمىغانلىقى ۋە ئاتىسى چىقارغان قانۇننى بۇزۇشتىن ئەيمەنمىگەنلىكى ئىنتايىن ئېغىر تۇيۇلدى . لېكىن ، ئوغلىنى بەگلەر ئالدىدا ئىزا تارتقۇزماسلىق ئۈچۈن ھېچنېمە دېمىدى ۋە سەلىمگە « ئولتۇرۇپ تۇر ! » دېگەن ئىشارىنى قىلدى . كېيىن ئەبۇلفازلغا يۈزلەندى :

ـــ مەۋلانە ، سىزنىڭ تىلىكىڭىز نېمىدۇ ؟

ـــ ھەزرىتىم ، ھازىرغىچە ئېتىبارىدىن چەتتە كېلىۋاتقان بىر زۆرۈر ئىش بار ، ـــ دېدى ئەبۇلفازل ئاھالىنىڭ سانىي ھەققىدە سۆزلەپ ، ـــ بىز پۇلنى ھېسابلايمىز ، مالنى ھېسابلايمىز ، بىراق ئادەملەرنىمىز قانچە ؟ ئاھالىنىڭ قانچىسى ئەر ؟ قانچىسى ئايال ؟ قانچە ئادەم قايسى ئەلگە ، قايسى ئېتىقادقا مەنسۇپ ؟ شۇنى ھېلىغىچە ئېنىق بىلمەيمىز . ھالبۇكى بۇنى بىلمەي تۇرۇپ ، خاتاسىز سىياسەت يۈرگۈزگىلى بولمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، پېقىر پۇتۇن مەملىكەتتە ئاھالىلەر رويخىتى تۇرغۇزۇلسا ، دېگەن تىلەكتىمەن .

ئەكبەر بۇ تىلەكنى مۇۋاپىق كۆرۈپ ، باش لىڭشىتتى . باشقا ئەئيانلار چوڭ كۆۋرۈكلەرنى ياساش ، ئېرىق چېپىپ سۇ چىقىرىش ھەققىدە مۇھىم ـ مۇھىم ئارزۇلىرىنى ئېيتىشتى . ئەكبەر دۆلەت ۋە ئەل ـ يۇرت مەنپەئەتلىرىنى كۆزلەپ ئېيتىلغان ھەممە تىلەكلەرنى قوبۇل قىلدى . بۇلارنىڭ ئەكسىچە ، ئوغلى سەلىمنىڭ پەقەت ئۆزىنى ئويلاپ بىلدۇرگەن تىلىكى تېخىمۇ بىمەنە ۋە ئەرزىمەس تۇيۇلدى .

ئەكبەر ئەئيانلىرىغا جاۋاب بەردى ـ دە ، سەلىمنى ئۆزىنىڭ خاس خانىسىگە باشلاپ كىردى . ئۇنى ئالدىدا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويۇپ :

ـــ ئوغلۇم ، سەن بۇگۈن مېنىمۇ ، ئۆزۈڭنىمۇ خىجالەتكە قالدۇرىدۇڭ ، ـــ دېدى ، ـــ پۇتۇن مەملىكەتكە ئېلان قىلىنغان پەرمانىنى مەن نېمە ئۈچۈن بىكار قىلىشىم كېرەك ؟ سېنىڭ تېزراق ئۆيلەنگىڭ كەلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ ؟

سەلىم رەڭگى ئۆچكەن ھالدا قاراپ تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئۆزرە سورىماي جىم تۇرغىنى ئەكبەرگە نارازىلىقتەك بىلىندى .

ـــ سەندە ھېلىتىن نەپس غالىب كەلسە ، ئاقىۋىتى نېمە بولىدۇ غانلىقىنى ئويلىدىڭمۇ ؟ ئاخىر نىكاھنىڭ مۇقەددەس مەقسىتى پەرزەنت كۆرۈشتۇ ، پەقەت كۆڭۈل خۇشلۇقى ئۈچۈن ئۆيلىنىدۇ ، دەپ ساڭا كىم ئۆگەتتى ؟

كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئەلىبېك سەلىمگە ئەكبەرنىڭ ھەرىمىدە قانداق گۈزەل قىزلار بارلىقىنى پىچىرلاپ ئېيتىپ بەرگەن ۋە ئۇنى ھەزرەتتىن ئۇلگە ئېلىشقا ئۇندىگەنىدى . لېكىن ، سىر ساقلاشقا ئۆگەنگەن سەلىم ھازىر بۇنى ئاتىسىدىن يوشۇردى .

سەلىمنىڭ بېشى ئېگىك بولسىمۇ ، لېۋىنىڭ بىر چېتى ئېچىلىپ ئىستىھزالىق كۈلگەندەك بولدى . ئۇ ئاتىسىنىڭ مۇتئە نىكاھ بىلەن ئۆيلەنگەن ئايالىرى كۆپلۈكىنى ئەسلىتىپ ، « ئۆزىڭىزمۇ ئۆگىتىۋالىتىسىز ! » دېمەكچى ئىدى .

ئەكبەرنىڭ ھەرىمىدە سەلىمە بېگىم ، رەنى جادەھەبەيگە ئوخشاش ئوغۇل تۇغقان ئايالىرىدىن سىرت ، ئىستامبۇلى بېگىم دېگەن يېگىرمە ياشلىق تەڭداشسىز چىرايلىق تۈرك جۇۋانمۇ بار . يەنە ئۇنىڭ ياۋروپالىق ماربىيە دېگەن سۈتكە چىلىغاندەك ئاپئاق بىر گۈزەلنى نىكاھىغا ئالغانلىقىنى سەلىم يېقىندا ئەلىبېكتىن ئاڭلىدى . ئاتىسى قىرىقتىن ئاشقاندىن بۇيان ، شۇ ئىككى ياش خوتۇننىڭ ئۇنىڭغا قانچىلىك سۆيۈملۈك بولۇپ قالغانلىقىنى ئەلىبېك پۈتۈن تەپسىلاتى بىلەن ئېيتىپ بەردى . ئاخىر سەلىمنىڭ ئانىسى جادەھەبەيمۇ ئەمدىلا ئوتتۇز ياشقا كىرگەن گۈزەل جۇۋانغۇ ، ئانىسى ھەپتىلەپ ئەكبەرنىڭ يولىغا قاراپ ، كۈندىشلىق ئەلەمىدىن يىغلىغان چاغلىرىدا ، ئاتىسىنىڭ باشقا سۆيۈملۈك ئايالىنىڭ ھەرىمىدە كۆڭۈل ئېچىۋاتقانلىقىنى سەلىم بىلەمدۇ ؟

ئەكبەر ئوغلىنىڭ ھېجىيىشىدىن شۇ مەنىنى بايقىدى ـ دە ، ئاچچىقلىنىش ئورنىغا ئوڭايسىزلاندى . چۈنكى ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ ئوغۇللىرىغا ئۈلگە بولالمايدىغان ئەڭ مۇرەككەپ قىسمى ھەرەمدە ئۆتىدىغانلىقىنى بە-

لەتتى . نەپس ۋە جۇشقۇن ھېس - تۇيغۇلار دەريا سىدا غۇلاچ تاشلاپ ئۆزگەنلىرى ، جادھەبەينىك قەسىرىدە شاھمات ئويىنىغانلىرى ، سەلىمە بېگىم ساريېيدىكى شېئىرخانلىقلار ، باشقا ئايالىرى ئۈچۈن يالغان ھەشەمەتلىك ئۆيلەردە بولىدىغان ئويۇن - كۈلكە ، ناخشا - ئۇسسۇل ، خۇشاللىقلار — ھەممىسى ئۇنىڭ ئېغىر جەڭلەردە ۋە ھاكىمىيەت دولقۇنلىرىدا تارتقان ئازابلىرى بەدىلىگە تەقدىر تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن مۇكاپات ، پەقەت شۇلمۇ ؟ ياق ، كۆڭۈل خۇشلۇقلىرى ئۆتكەنكىدىن كېيىن باشلىنىدىغان دىلخەستىلىكلەر ئەكىبەرگە بۇ مۇكاپاتنىڭ ئىچى جازا بىلەن تولغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ . سۆيۈپ ئۆيلەنگەن جۇپتى ھالالى جادھەبەينىك مۇھەببىتىگە يارىشا ۋاپا كۆتۈپ تەلمۈرگەن ياشلىق كۆزلىرىنى كۆرگەندە ، ئەكىبەر ئۆزىدىن - ئۆزى نەپرەتلىنىدۇ . باشقا ئايالىرىمۇ دائىم ئۇنىڭ دىدارىغا زار . شاھانە ئۆي - جايلار ، زىبۇ-زىننەتلەرمۇ ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە كۆرۈنمەيدۇ . گۈلدەك ئۆمۈرلىرى ھەر زامان بىر كېلىپ كېتىدىغان ئەرنىڭ دەستىدىن خازان بولۇۋاتقىنى ، خۇسۇسەن ، پەرزەنت كۆرمەي ئۆتۈۋاتقان ياش ئايالىرى ئۈچۈن دەھشەتلىك پاجىئە ئىكەنلىكىنى ئەكىبەر ئۇلارنىڭ دىل يېرىپ يىغلاپ ئېيتقان سۆزلىرىدىن بىلىپ قالدۇ . روھىي ئازابلارغا چىدىيالماي ، ھەتتا سارايدىن باش ئېلىپ كەتكۈسى كېلىدۇ .

بۇلتۇر يېرىم كېچىدە ئاتىسى ھەرەمدىن روھىي سۇنغان ھالدا چىقىپ ، ئۆزى يالغۇز پەنجاپ تەرەپكە يول ئالغانلىقىنى سەلىمۇ ئاڭلىغان . ئىككى قوغدىغۇچى يىگىت ئۇنىڭغا يېقىنلىششقا جۇرئەت قىلالماي ، ئارقىدىن ئەگەشكەن . قۇرچىبەگ ، « بۇنداق پەيتتە ئەكىبەرگە سۆزى ئۆتىدىغان بىردىنبىر ئادەم راجە بىربال » دەپ ئۇنى ئويغاتتى . ئىككىسى قاراڭغۇ كېچىدە پىيادە توختىماي كېتىۋاتقان ئەكىبەرگە يېقىن بېرىپ ئاتتىن چۈشتى ، بىربال قورقۇمسىراپ يېنىغا بارغاندا ، ئەكىبەر ئۇنىمۇ سىلكىپ تاشلىدى :

— مېنى ئۆز ھالىمغا قويۇڭ ، كېتىڭ !

— ھەزرىتى شاھىنشاھ ، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە قاياققا بارماقچىسىز ؟

— مېنى تەختكە چىقارغان جايلارغا بارىمەن ، پادىشاھلىقنى قايتۇرۇپ بېرىپ ، بۇ گۇناھلاردىن ساقىت بولماقچىمەن . كېتىڭ ، ئەگەشمەڭ .

« ھوشى جايىدا ئەمەس ، ئىستامبۇلى بېگىم ھۇزۇرىدا كۆپرەك ئىچىپ قويغاندىمۇ ؟ » دەپ ئويلىدى بىربال . كېيىن تاڭ ئاتقۇچە ئەكبەر بەگ بىلەن قارا كۆرە كېتىۋەردى . ئەتراپ يورۇپ كەتكەندىن كېيىنلا ، يولدا ئۇچرىغان كىشىلەر ئۇنى تونۇۋالدى . كۇن كۆتۈرۈلگەندە ئەكبەر-نىڭ ئەتراپىدا ئادەم كۆپىيىپ كەتتى .

ئەكبەر پەنجاپقىچە پىيادە يېتىپ بارالمايدىغانلىقىنى ئەمدى پەملىدى بولغاي ، ئات كەلتۇرۇشنى بۇيرۇدى . بىربالمۇ ئاتلىنىپ ، ئوتتۇز مىلچە يولنى بىرگە بېسىپ ئۆتتى . ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن سۆزلەپ ، ھەر خىل ھېكايەت ، رىۋايەت ۋە لەتىپىلەرنى ئېيتىپ بېرىپ ، ئاخىر ئەكبەرنى كۇلۇشكە مەجبۇر قىلدى . ئاچچىقى سەل بېسىلغاندىن كېيىن ، بىربال ئۇنى سارايغا قايتىشقا كۆندۇردى .

بۇ يىل باھاردا ئەكبەر يەنە ھەرەمدىكى روھىي قىيناقلاردىن بېزىپ ، سارايدىن سەھەردە يالغۇز چىقتى ـ دە ، سېكرېتنىڭ جەنۇبىدىكى ئورمانلارغا كىرىپ كەتتى . ئىككى كۇنگىچە تۇز تېتىمىدى . ھېچكىمنى يېنىغا يولاتمىدى . بۇ نۆۋەت ھەتتا ئانىسى ھەمىدە بېگىم بىلەنمۇ سۆزلەشكۇسى كەلمىدى . ئۇنىڭ ھەرەمگە ئائىت نازۇك ، چېگىش سىرلىرىنى پەقەت راجە بىرباللا بىلەتتى . يەنە شۇ دوستى ئەكبەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، قوغلىسىمۇ كەتمەي ، ئاخىر ئۇنى كۆڭلىدىكىنى ئېچىپ سۆزلەشكە مەجبۇر قىلدى :

— پەرەڭ ئايالىم ماريە يىغلاپ « ھەتتا قۇللارنىمۇ ئازاد قىپسىز ، قۇل ئەمەس ، چاكار دەپ ئاتاشنى بۇيرۇپسىز ، لېكىن ھەرەمدە سىزنى ياخشى كۆرىدىغان ئاياللىرىڭىزنى نېمىشقا بۇنچىلىك قاتتىق تۇتىسىز ؟ » دەپ ماڭا ئىشكنى كۆرسەتتى : « بۇنى پەقەت تاشقىرىدىن قۇلۇپلايدۇ ، قۇلۇپ ئېچكىرىدىن ئېچىلمايدىغان قىلىپ ئورنىتىلغان ! » يەنى ھەرەمدىكى ئايال بوسۇغا ئاتلاپ تاشقىرىغا چىقمىسۇن ، ئۇنىڭ ھەربىر قەدىكى

دىمى نازارەت ئاستىدا بولسۇن ، دەپ شۇنداق قىلىنغان ! دېدى .
ـــ بـۇنداق ھەرەم تۇتۇش قائىدىسىنى سىز ئويلاپ چىقارغانمۇ ھـەزرىتىم ؟ نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان شاھلىق ئۇدۇمى شۇنداق تۇرسا ، بۇنىڭغا نېمە چارە ؟
ـــ لېكىن ، شۇ شەپقەتسىز ئۇدۇمنى يوقاتقىلى بولماسمۇ ؟ بىچارە ماريىە . . . باشقىچە ھاياتقا ئۆگەنگەن . . . ياكى ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەيمۇ ؟
ـــ ئۆزى شۇنى خالامدۇ ؟
ـــ ياق ئۇ ماڭا كۆڭۈل بەرگەن . مەنمۇ بىرلا ئۇنى دەيمەن . رەھمەتلىك سەلىم ئاتاممۇ شىرغا ئوخشاش تاللىغان بىرلا جۈپتۈم بىلەن ياشىشىمنى مەسلىھەت بەرگەنىدى . نېمە قىلاي ؟ باشقا ئايالىرىمنى تالاق قىلىپ ھەرەمدىن چىقارسام . . .
راجە بىربال قورقۇپ كەتتى :
ـــ بۇ پەقەت مۇمكىن ئەمەس ! ئوغۇللىرىڭىزنىڭ ئانىلىرىنى تالاق قىلىپ ھەرەمدىن چىقىرىش . . . ياق ! ياق ! ئېيتىشقا تىل بارمايدۇ .
ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ بۇنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى سېزىپ تۇراتتى بېشى بىر يەرگە كەلمىگەن كوچىلار ، يەشكىلى بولمايدىغان سىرلار بىربال ئىككىيلەن بىر كېچە ئورماندا گۈلخان يېقىپ بىللە تۇنەپ چىقتى . كۆپنى كۆرگەن بىربال ئۆزى كۆرگەن ھەرخىل - ھەر ياڭزا ۋەقەلەردىن ، ئوقۇلغان ھەرخىل كىتابلاردىن مىسال كەلتۈردى ھەمدە :
ـــ ئىنسان ھاياتىدا تەكشى بولمايدىغان سىرلار دېگەن تولا گەپ ، ئۇلار ھەربىر كىشىنىڭ دىلىدا بار ، ـــ دەپ ئەكبەرنى ئىشەندۈردى . . .
ئورماندا ئېزىپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى ئۇنىڭ رەڭگىرويى ئۆچكەن ، ئاجايىپ بىر ھالەتتە بىربال بىلەن سارايغا قايتىپ كەلگىنىنى سەلىمۇ كۆرگەنىدى . ئەكبەر بۇ ۋەقەلەرنىڭ سەۋەبىنى ئوغلىدىن سىر تۇتاتتى . ھازىرمۇ ئۇ سەلىمگە يوشۇرۇن مەنىدە گەپ قىلدى :
ـــ مەن كۆرگەن روھىي قىيىنچىلىقلارنى ئىلاھىم كۆرمىگەن ، ئوغلۇم ! شۇ سەۋەبلىك ساڭا سەلىم ئاتىدەك ئىنساپلىق ، پاك بىر ئا-

دەمنىڭ ئىسمىنى قويغانمەن .
سەلىم بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە مىدىر - مىدىر قىلماي جىم تۇراتتى . ئەمما ، لېۋىنىڭ يەنە بىر بۇرجىكى كۆتۈرۈلۈپ كىنايىلىك ھىجايدى . ئۇ سەلىم ئاتىنىڭ ئوتتۇز ياشتا سۆڭەكلىرى سۇندۇرۇلۇپ ، مېيىپ ئادەمگە ئايلىنىپ ھاسسىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى مەۋلانە پەرىددىن ئاڭلىغانىدى . بۇنىڭ نېمىسىگە ھەۋەس قىلىدۇ ! سەلىم يىگىتلىك كۈ-چىنىڭ چەكسىزلىكى جەھەتتە ئاتىسىغا يېتىشىنى ، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئېشىپ كېتىشنى ئويلايتتى .
ئەكبەر ئوغلىنىڭ ھالىتىدىن كېيىنكى گېپىنىڭ بىكار كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى - دە ، ئاتا - بالىنىڭ تەجرىبىسىنى گۈۋاھلىققا تارتتى :
— سەنمۇ ئۆزۈڭدەك ياخشى ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈش ئۈچۈن ، تولۇق بالاغەتكە يېتىشىڭ كېرەك ! مانا ، قارا : سەن تۇغۇلغاندا مەن يىگىرمە يەتتە ياشتا ئىدىم . بابۇر بوۋىمىز تۇغۇلغاندا دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ يىگىرمە يەتتە ياشتا ئىكەن . مەن تۇغۇلغاندا ، ھەزرەت ئاتام ئوتتۇز ئۈچ ياشتا ئىكەن .
سەلىم ئەمدى بېشىنى كۆتۈرۈپ ، دادىسىغا مەيۈس بىر نەزەر تاشلىدى . دادىسى ئۇنى يىگىرمە - ئوتتۇز ياشقىچە بويتاق يۈرگىن دەپ مەيدىغاندۇ ؟
— ھېچ بولمىسا ئون ئالتىدىن ئاشقىن ، — دېدى ئەكبەر ، — مېنىڭچە ، ھازىرقى ئۇستازلىرىڭ سېنى توغرا يولغا سالمايۋاتقان ئوخشايدۇ . ئەمدى ئەبۇلفازلنى ساڭا باش تەربىيىچى قىلىپ تەيىنلەيمەن .
سەلىمگە ئەگرەدە ئالاھىدە قەسىر قۇرۇپ بېرىلگەن ، شاھزادىلىك ئۇدۇمىغا بىنائەن ، يۈزلەپ ئادەم ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى .
ئەبۇلفازل شاھزادە سەلىمنىڭ قەسرىگە بېرىپ ، ئۇنىڭغا تارىخ تىن ، پەلسەپەدىن دەرس بېرىپ يۈرگەن كۈنلەردە ، ئەكبەر ئۆزىنىڭ يېڭى مەسلىكىنى ئېلان قىلدى . ئەبۇلفازل بىرىنچى بولۇپ ئۇنى قوبۇل قىلدى ۋە سەلىمنى دادىسىنىڭ يولىغا كىرگۈزۈشكە ھەرىكەت قىلدى .

سەلىم يەنە كىنايىلىك كۈلۈمسىرىدى :

— بىراق مەن تېخى ياش ، يېڭى مەسلەكنى بالاغەتكە يەتكەنلەر قوبۇل قىلسۇن .

— بەللى ، ھەزرىتىمنىڭ ئۆيلىنىشكە ئالدىرىما دېگەن گېپىگە تېخىچە ئاچچىقلاپ يۈرەمسىز ؟ ئەمما ، ھوشيار بولۇڭ . تاجىدار دادا بىلەن ۋارىس ئوغۇل ئارىسىدا كىچىككىنە بىر جاي دەز كەتسە ، شۇ يەرگە دەرھال پانا قېقىپ چوڭ يېرىقتا ئايلاندۇرىدىغانلار بار !

— ئۇلار كىملەر ؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى سەلىم ، — تاغ دەرمالمۇ ؟ تاغلىرىم مەن سىنىڭ بىلەن بىھاگۆمن داسمۇ ؟

— خۇدا ساقلىسۇن ! — خىتاب قىلدى ئەبۇلغازى .

— ئۇلارمۇ دىنىي ئىلاھىينى قوبۇل قىلماپتۇغۇ ؟

— ئەمرزادەم ، يېڭى مەسلەكنى قوبۇل قىلىش ئىختىيارى . ئەگەر مەجبۇر بولغاندا ، تاغلىرىڭىز قوبۇل قىلاتتى . ئەمما ، ھەزرىتىمنىڭ يېڭى ئېتىقادلىرىنى « بىھاقتى » تەرەپدارلىرى بولغان دېھقان ۋە كاسىپلار ، ئەسكەرلەر ۋە مېھنەتكەشلەر ئىختىيارىي قوبۇل قىلمۇاتىدۇ . بۇ توغرىدا ھەرخىل يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلگەن ئاخباراتلارنى سىزگە كۆرسىتىپ قويالايمەن . ئابدۇقادىر بەدەۋنىينى بىلىسىڭىز كېرەك . بەد قاۋاق ئىمامىلاردىن بولغان شۇ ئادەممۇ « مەملىكەتتىكى ، ئاۋام خەلقنىڭ يېرىمى يېڭى مەسلەككە ئۆتۈشى مۇمكىن »[1] دەپ قورقۇپ يۈرۈپتۇ .

— مەۋلانە ، ماڭا ئاۋاملارنى ئىبرەت قىلىپ كۆرسەتمەڭ . ئۇنىڭ دىنى كۆزە تەسۋىر خانىغا باشلاپ بېرىڭ .

سەلىمدە رەسساملىققا قىزىقىشىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلغان ئەبۇلغازى ئۇنى تەسۋىر خانىغا باشلاپ كەلدى . بۇ يەردە خوجا ئابدۇسەمەد ، بەسەۋەن ، كېسۇ ، گۇجارەتى ، پەررەھىپك قالماقى ، جەگەن ناتە دېگەن تۆرلۈك ئەللەرگە مەنسۇپ رەسساملار « بابۇرنامە » ۋەقەلىرى ئاساسىدا خىلمۇخىل رەسىملەرنى سىزىۋاتاتتى . ئەكبەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن رەسساملار ئەلىشىر ناۋائىينىڭ « خەمسە » سىنىمۇ چىرايلىق سۈرەتلەر بىلەن

---

① بەدەۋنىينىڭ بۇ گېپى ئۇنىڭ « مۇنتەخەبۇت تەۋارىخ »دېگەن ئەسىرىدىمۇ بار .

بېزنگەنىدى . يېگىدىن كۆچۈرۈلگەن « خەمسە » سەھىپىلىرىدىن بىرىدە پەرھات ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك يارى شېرىننى ئېتى بىلەن بىللە كۆتۈرۈپ ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويغانلىقى سىزىلغانىدى . ئەكبەرنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئىشلەنگەن يەنە بىر رەسىمدە ناۋايىنىڭ ئۆز « خەمسە » سىنى تۈگىتىپ ، ھۈسەيىن بايقاراغا تەقدىم قىلىۋاتقان ھالىتى ئىپادىلەنگەنـ دى . ئۇلۇغ خەمسەچى شائىرلاردىن نىزامى ۋە خسراۋ دېھلەۋىيلارنىڭ ئۇلارغا زوق بىلەن قاراپ تۇرغانلىقىمۇ رەسىمدە ئېنىق كۆرسىتىلگەنىدى .

سەلىم « ماھابخاراتا » ۋە « رامايانا » غا ئىشلىنىۋاتقان ئەپسانىۋى رەسىملەرنىمۇ قىزىقىپ تاماشا قىلغاندىن كېيىن ، خوجا ئابدۇسەمەد ئۇـ نىڭغا دادىسىنىڭ رەسىملىرىنى كۆرسەتتى . قەلەم بىلەن سىزىلغان خام بىر رەسىمدە ئەكبەرنىڭ كۆزلىرى يېرىم يۇمۇق ، قاتتىق ئويغا پاتقان ھالدا ئولتۇرغانلىقى خۇددى راستىنەك ئېنىق كۆرسىتىلگەن . يەنە بىر رەسىمدە ئەكبەر ياۋروپادىن كەلگەن قارا كىيىملىك روھانىيلارنى قوبۇل قىلغان پەيت ، گىلەم ئۈستىدە سىناي تېغىدىن كەلتۈرۈلگەن مۇقەددەس تاشلار نەپس بويىقلار بىلەن تەسۋىرلەنگەنىدى . شاھزادە سەلىمنىڭ رەسسامىلارنىڭ ئىشىغا ئەستايىدىل قىزىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئەبۇلفازل ئۇنى تەسۋىرخانا ئارقىلىق ئاتىسىغا روھىي جەھەتتىن يېقىنلاشتۇرۇپ مەسلەكدىش قىلىش نىيىتىگە كەلدى .

— ئەمرزادەم ، ئەگەر خالىسىڭىز سەنئەتكارلار سىزىنىڭمۇ رەسـ مىڭىزنى سىزىپ چىقالايدۇ ، — دېدى .

— روھىي قىياپەتلىرى دادىلىرىغا ئوخشايدۇ ، — دېدى خوجا ئابدۇسەمەد .

بىراق ، سەلىم ئۆزىنىڭ رەسىمىنىڭ پۈتۈنلەي دادىسىنىڭكىدىن باشقىچە ھالەتتە سىزىلىشىنى ئويلايتتى . ئەكبەرنىڭ رەسىملىرى ئۇنىڭغا ھاياتىدا بار نەرسىلەردىن نۇسخا كۆچۈرۈلگەندەك تەبىئي كۆرۈنەتتى . سەلىم بولسا ئەپسانىۋى كۆتۈرەڭگۈلۈكنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇ « ماـ ھابخاراتا » نىڭ ئەپسانىۋى ۋەقەلىرىنى تەسۋىرلىگەن رەسسامىلارغا ئۆزىـ نىڭ شۇ ھەقتىكى ئارزۇسىنى ئېيتتى :

— چۈشۈمده خوجەئى خىزىرغا ئوخشايدىغان نۇرانە بىر مويسە-
پىت ماڭا كىتاب بەرگەنمىش . شۇ چاغدا مەن ناھايىتى ئېگىز بىر جايدا
ئولتۇرغانىكەنمەن . پەس تەرەپتە قاناتلىق ئادەملەرنىڭ ئۇچۇپ يۈرگەن-
لىكىنى كۆردۈم . پەرىشتە بولسا كېرەك . شۇنداق ئىشنى تەسۈرلەپ
چىققىلى بولارمۇ ؟

رەسساملاردىن بىرى شاھزادىنىڭ بۇ ئارزۇسىنى دەرھال بەجا
كەلتۈرۈشكە كىرىشتى . يەنە بىر رەسسام سەلىمنىڭ ئانىسىنىڭ راجـ
پۇتلاردىن ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ تاغا ئەۋلادلىرىدا سىنىخ ، يەنى شىر
دېگەن ناملارنىڭ كۆپلۈكىنى نەزەردە تۇتۇپ ، شاھزادىنى پۈكلىنىپ
ياتقان بىر شىرنىڭ ئۈستىدە تىك تۇرغان ھالدا ياۋلارغا كامانداردىن ئوق
ئېتىۋاتقان ئەپسانىۋى باتۇر جەڭچى قىياپىتىدە تەسۈرلىدى .

سەلىمگە بۇ رەسىملەر ناھايىتى بەك ياققاچقا ، ئۇلارنى سىزغا ن
رەسساملارغا چوڭ ئىنئام بەردى . ئەبۇلفازل بولسا شاھزادىنىڭ تاشقى قـ
ياپىتى دادىسىغا ئوخشىسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە باشقىچە ئادەم ئىكەنلىكىنى بۇ
رەسىملەردىن بىلىپ ئەقلى ھەيران قالدى .

ئەكبەر ئۆزى ھەققىدىكى رەسىملەرنىڭ مۇمكىنقەدەر تەبىئىي بو-
لۇشنى ئويلايتتى . ئۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ رەسىملىرىنى سىزدۇرغاندىمۇ
بىرەرىگىمۇ خوجەئى خىزىر ياكى پەرىشتىلەرنىڭ رەسىمىنى قوشتۇرغان
ئەمەس . ھالبۇكى ، « ئەكبەرنىڭ چىرايىغا خىزىرنىڭ نەزەرى چۈش-
كەن » دەپ ئىشەنگەنلەر كۆپ . بىراق ، ئۆزىنىى نەزەرگە يولۇققان قىلىپ
تەسۈرلىتىش تولىمۇ مەغرۇرلۇق ھېسابلىناتتى .

سەلىم بولسا ھېلىتىن ئۆزىنى خىزىرنىڭ نەزەرى چۈشكەن ، پە-
رىشتىلەر ئامراق بولغان ، شىر يەلكىسىگە مىنگەن ئەپسانىۋى باتۇر قىلىپ
تەسۈرلەتسە ، كىيىن نېمە بولماقچى ؟

ئەبۇلفازل ئۆزىنىڭ مانا شۇ ئەندىشىسىنى بېرىپ
ئەكبەرگە ئېيتتى .

— مۇشەققەت چەكمەي چوڭ بولغان بالا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى
بىلەلمەيدىكەن ، — ئەكبەر ئۇھ تارتتى ، — قاتتىق گەپ قىلاي دېسەڭ ،

دىلى نازۇك ، دەررۇ كۆڭلى بۇزۇلىدۇ . بىز شۇ ياشتا قانچە ئازابلارنى باشتىن كەچۈردۇق . بۇلارنىڭ زامانىسى باشقا . دادىسىنىڭ دۆلىتى سا- يىسىدا راھەت ـ پاراغەتتە ياشاشنى ئويلايدۇ ، نېمە چارە ؟ بىز ياشلىقـ مىزدا كۆرمىگەن راھەتلەرنى خۇدايىم ئوغۇللىرىمىزغا نېسىپ قىلغانىكەن . سەلىمنىڭ تومۇرىدا راجپۇت قېنىمۇ بار ، ناھايىتى تېز ئۆسۈۋاتىدۇ . ئۆيـ لىنىشكە ئالدىرىشىمۇ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك . قېيناغىمىز بىھاگۈەن داسـ نىڭ چىرايلىق قىزى بار . ئىسمى مەن بەي . سەلىمنىڭ شۇنىڭغا ئىشقى چۈشكەنمىش . ھازىرچە ماقۇللىشىپ قويايلى ، ئون ئالتىگە توشقاندا نـ كاھلاپ بېرەرمىز .

ـــ بەلكى ئۆيلەنسە ياخشى بولۇپ قالار ، ـــ دەپ ئۈمىد قىلدى ئەبۇلفازل .

لېكىن ، سەلىم ئۆيلىنىپمۇ ئۆزىنى باسالمىدى . ئون ئالتە يېشىدا خوتۇن ئېلىپ ، ئون يەتتىگە توشماستا ئوغۇل كۆردى ـ دە ، دادىسىغا : « ھازىرقى ياشلار سىلەردىن تېزراق بالاغەتكە يېتىدىغانلىقىنى بىلىپ قويۇڭ ! » دېگەندەك ، غالىبانە كۈلۈمسىرەپ قارىدى .

ئون بەش ياشلىق مەن بەينىڭ كۈچتۈگكۈر ، ساغلام بالا تۇغـ قانـلىقىنى كۆرۈپ ، ئەكبەرنىڭ ئۆزىمۇ ھەيران قالدى . بالىغا خىسراۋ دەپ ئات قويـدى . مەن بەينى ئەكبەر شاھ بېگىم دەپ ئۇلۇغلاشقا باشـ لىدى . سەلىم بولسا ئون سەككىز يېشىدا زەينىددىن كۆكەنىڭ قىز جـ يەنىگە ئاشىق بولۇپ قالدى . ھەمىدە بېگىم ئارىغا چۈشۈپ : « نەۋرەم ئەمدى مۇسۇلمان ئائىلىسىگە كۈيئوغۇل بولسۇن » دېدى . شۇ سەۋەبلىك ئەكبەر ئون سەككىز ياشلىق سەلىمگە ئىككىنچى قىزىنىمۇ ئېلىپ بەردى . ئاردىدىن بىر يىل ئۆتمەي ، بۇ كېلىنمۇ ئوغۇل تۇغدى ، ئېتىنى پەرۋاز قويۇشتى .

ئەكبەر ئەبۇلفازلنى چاقىرىپ :

ـــ شاھزادىگە ئەمدى بىرەر ۋىلايەتنى بېرەيلى ، ـــ دېدى ۋە كۈلدى ، ـــ باشقا ئىشى بولمىغاندىن كېيىن پۈتۈن كۈچىنى ھەرەمگە بېرىپ ، يەنە ئۆيلەنگۈسى كېلىپ قالمىسۇن .

— توغرا ، « خاتىرە يازمەن » دېگەن ، ئۇنىمۇ قىلمىدى . ماڭا بىرەر ۋاراق يېزىپ كۆرسىتىپ باقمىدى .

ئەكىبەر سەلىمنى پايتەختكە يېقىن ئەجمىرگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلىدى . ئاردىدىن ئىككى يىل ئۆتمەي ، ئەجمىردە ئۇ يەنە ئەپسانىۋى گۈزەل قىزغا ئاشىق بولۇپ قالدى . رەنى بەلمەتى ئىسمىلىك بۇ قىز بابۇر بىلەن جەڭ قىلغان مەشھۇر راجپۇت سەركەردىسى رەنى سەكرەم سىنخ نىڭ چەۋرە ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ ، قىزنىڭ بوۋىسى ئۇداي سىنخ ئاۋۋالقى ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇپ ، گۈجارەت يۇرۇشىدە ئەكىبەرگە ئىتتىپاقداش بولغانىدى . لېكىن شۇ خانىداندىن چىققان پەرتەپ سىنخ ئىسمىلىك باشقا بىر باتۇر يىگىت ھېلىغىچە ئەكىبەرنى تەن ئالماي ، تاغلىق ئورمانلاردا ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىگە قارشى جەڭ قىلىپ يۈرەتتى . ئەمدى ئەكىبەر ئوغلىنى ئۇداي سىنخنىڭ چەۋرىسى ۋە پرەتەپ سىنخنىڭ قېرىندىشىغا ئۆيلەندۈرسە ، پۈتۈن مەملىكەت تونۇيدىغان مەشھۇر ئائىلىنى ئۆزىگە ئەل قىلىش مۇمكىنلىكىنى ئويلىدى ـ دە ، سەلىمگە رەنى بەلمەتىنى ئېلىپ بەردى . ئاردىدىن بىر يىل ئۆتۈپ ، بۇ ئۇچىنچى كېلىن ئەكىبەرنىڭ ئاۋۋالقى نەۋرىلىرىدىنمۇ ساغلام ۋە كۈچلۈك ئوغۇل تۇغدى . بۇ ئوغۇلغا خۇررام دەپ ئات قويۇشتى .

ئەكىبەر نەۋرىلىرى كۆپىيىپ ، يېشى ئەللىككە يېقىنلاشقانسېرى كۆز نۇرى ئاجىزلىغان ، خېلى قورساق سېلىپ قالغان ، يۈزىگە قورۇق چۈشكەن ، چېچىغا ئاق سانجىغان بوۋاي قىياپىتىگە كىرىپ قېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭغا شەپقەتسىز ۋاقىت ئەمدى پۈتۈن مەرھىمىتىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى .

يىگىرمە ئىككى يېشىدا ئۇچ ئوغۇلغا دادا بولغان شاھزادىنىڭ كۆڭلى ئۆسۈپ ، يىگىتلىك گۈلى كۈنسايىن بەرق ئۇرۇپ ئېچىلىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ ھەرقانداق قىزنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلالايدىغان زەبەردەس كۈچلۈك يىگىت ئىكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سېزىپ مەغرۇرلىناتتى .

سەلىمنىڭ خاس نۆكىرى ئەلىبېك پىرىبىرامۇ بۇ ئاردىدا ئەگرەلىك بىر ھىندى قىزىغا ئۆيلىنىپ ، ئۇنىڭدىن پەرزەنتلىك بولدى . ئەلىبېكنىڭ

ئەمدى ئۆمۈرۈايەت ھندىستان پۇقراسى بولۇپ قالغانلىقىغا شەيخ پە-
رىدمۇ ئىشەندى . دەسلەپتە ، « بۇ پەرەڭ شاھزادىنى دىندىن چىقارمىسا
ياخشى بولاتتى ! » دەپ خاۋاتىرلىنىپ يۈرگەن شەيخ پەرىد بارا ـ بارا
ئەلىپك بىلەن تېپىشىپ ، ئىناقلىشىپ كەتتى . چۈنكى ئەلىپكمۇ شەيخ
پەرىدگە ئوخشاش ، ئەبۇلفازلنى يامان كۆرەتتى ۋە ئەكبەرنىڭ ئورنىغا
تېزراق شاھزادىنىڭ ـــ سەلىمنىڭ چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى .

ئالىبېرت پېرېيرا ئەكبەر بىلەن سەلىم ئارىسىدا نىزا پەيدا قىلىش
توغرىسىدا گوئادىن مەخپىي تاپشۇرۇپ ئالغان ، شۇ مەقسەتتە ئەلىپك
شاھزادە سەلىمنىڭ دادىسىغا ياقمايدىغان خوتۇنبازلىقىغا ئىلاجىنىڭ با-
رىچە كۆپرەك ياردەم بېرەتتى .

سەلىم ئەلىپكنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، مېھرىنىسا ئىسىملىك گۈزەل
بىر ئىران قىزى بىلەن تونۇشتى . بۇ قىزغا ئاشىقى بىقارار بولۇپ ،
ئاۋۋالقى ياش خوتۇنلىرىغا قارىماي قويدى . ئېرىنىڭ بىۋاپالىقلىرى ئەكـ
بەرنىڭ سۆيۈملۈك كېلىنى شاھ بېگىمنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولدى .
ئەمدى يىگىرمە ياشقا كىرگەن بۇ چوكان ئەپيۇننى كۆپ ئىچىپ ئۆزىنى
ئۆلتۈرۈۋالدى .

ئاستانىگە باش قويغىنىچە ئەبەدىي ئۇيقۇغا كەتكەن ياش جۇۋان-
نىڭ بېشىدا ئالتە ياشلىق ئوغلى خىسراۋ يىغلاپ تۇراتتى . تېخى ئۆلۈم-
نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان بىچارە بالا ئانىسىنى ئويغاتماقچى بولاتتى .
ئەكبەر بۇنى كۆرۈپ تىترەپ كەتتى . سەلىمگە نەپرەت ۋە غەزەپ بىلەن
ۋارقىراپ :

ـــ مۇشۇ پاجىئەنىڭ سەۋەبچىسى سەن ! ـــ دېدى ، ـــ پەرىش-
تىدەك چوكانىنىڭ ئۆۋالى سېنىڭ بوينۇڭدا ! تاغلىرىڭنىڭ ئالدىدا بىز-
نىڭمۇ يۈزىمىزنى تۆكتۈڭ ! بۇ ئېغىر گۇناھنى پەقەت پىدائىيلىق بىلەن
يۇيۇشۇڭ مۇمكىن . شەيبانىزادىلەر بەدەخشانغا باستۇرۇپ كەپتۇ . ھەيبەر
داۋىنىدا يۈسۈپ زەيلەر بىزگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈشۈپتۇ . ئەمدى
شۇلارغا قارشى قوشۇن تارتقىن ! جەڭدە ئۆلۈم بىلەن ئېلىشىپ پاكلە-
نارسەن ! بار ، يول تەييارلىقىنى قىل !

سەلىم ئېتىراز بىلدۇرۇشكە ئېغىز ئاچالماي ، تەزىم قىلغىنىچە چىقىپ كەتتى . ئەمما ئۇنىڭ يۈسۈپ زەيلەر بىلەنمۇ ، شەيبانىزادىلەر بىلەنمۇ جەڭ قىلغۇسى يوق ئىدى . شەيخ پەرىد بىلەن ئەلىبېكمۇ :

ـــ ھەيبەر داۋىنىغا زىنھار بارماڭ ! ـــ دەپ شۇنىرلىدى .

ـــ راجە بىربالنىڭ ئۆلۈمى ئازمۇ ، سىزنى ئاتىڭىز شۇنداق خەتەرلىك يەرگە ئەۋەتمەكچى !

راجە بىربال قارەكەر داۋىنىدا ھالاك بولغانىدى ، رەۋشەنبىلەر تاغۇ تاشلار ئارىسىدىن تىنىمسىز ھۇجۇم قىلىپ ،ئەكبەرنىڭ قوشۇنىغا چوڭ تالاپەت يەتكۈزگەن . قارلىق تاغلار ئارىسىدا سەرگەردىسىز قالغان قوشۇن ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى . بۇنى ياخشى بىلىدىغان سەلىم ھەيبەر داۋىنىغا مېڭىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرمەي ، ئەگىرەدىكى قەلئەسىگە قايتىپ باردى ـ دە ، ئۆزىنى كېسەلگە چىقىرىپ يېتىۋالدى .

بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەبۇلفازل سەلىمنىڭ جەمنە بويىدىكى ھەشت جەننەت بېغىدا يەنە مېھرىنىسا بىلەن ئۇچرىشىپ ، ۋىسال زوقىنى سۈرۈپ يۈرگەنلىكىنى بىلىپ كەلدى .

ئەكبەر ئەمدى غەزىپىنى باسالمىدى . مېھرىنىسانىڭ دادىسى ئەھمەتخان ئەكبەر قوشۇنىدا مىڭ بېشى ئىدى . ئەكبەر ئۇنى چاقىرتتى ـ دە :

ـــ قىزىڭىزنى كىمگە بېرەيلى ؟ ـــ دەپ سورىدى ، ـــ سەلىمدىن باشقا كىمنى كۆيئوغۇللۇققا مۇناسىپ كۆرىسىز ؟

ئەھمەتخان پادىشاھنىڭ ئەلپازىنىڭ يامانلىقىنى سېزىپ ، ئۇنىڭ رايىغا قارىدى :

ـــ قىزىمىزغا ئەلىقۇل ئىستاجلى دېگەن ئەزەربەيجان يىگىتىنىڭ كۆڭلى بار ، ـــ دېدى ، ـــ شىرنى يىقىتقىنى ئۈچۈن ئەلىقۇل شىرەفكەن دېگەن لەقەم ئالغان . ئۆزى مەندە يۈز بېشى .

ئەكبەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مېھرىنىسا ئەتىسى شۇ شىرەفكەن بەگكە نىكاھلاپ بېرىلدى . ئەكبەر بۇ يىگىتنى بەھارىدىن نېرى بەنگالەدىكى

ۋىلايەت ھاكىمى قۇتبىددىننىڭ قولىغا مىلك بېشى قىلىپ ئەۋەتتى ، مېھ-
رىنسامۇ بىر كېچىدە ئېرى بىلەن بەنگالەگە كېتىپ كۆزدىن غايىب
بولدى . ئەگرەدىن بەنگالەگىچە ئاتلىق بىر ئايلىق يول ئىدى . سەلىم
مېھرىنىسادىن پۇتۇنلەي ئايرىلدى . ئەكبەر ئۇنى ئەگرەدىن ئۆز ھۇزۇرىغا
چاقىرىۋالدى ـ دە ، پەس ئاۋاز بىلەن :

ـــ نېمىشقا بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرمىدىڭىز ، ئەمىرزادەم ! ـــ دەپ
سىزلەپ گەپ قىلدى . ئۇنىڭ مۇلايىم قىلىپ « سىز » لىشىدىن قورقۇ-
لۇق ئىدى . سەلىم ئاۋازى تىترىگەن ھالدا :

ـــ مېجەزىم يوق . . . ـــ دېدى ، ـــ شۇ ئەھۋالدا جەڭگە بار-
سام . . . كۆڭلۈم سىزنىڭ تۇرۇپتۇ . . . مەنمۇ راجا بىربالدەك ھالاك بو-
لىمەن ! . . .

ئەكبەر كۆڭۈل سىرلىرىنى ئېيتىپ ھال ـ مۇڭ بولىدىغان سۆ-
يۈملۈك دوستى راجە بىربالنى يۇسۇپ زەيلەرگە قارشى جەڭگە ئەۋەتـ
كەنلىكىدىن مىلك ـ مىلك پۇشايمان قىلاتتى . قاراكەر داۋىنىدا ئىسيانچىلار
نىدى . قىشتا قاراكەر ۋە ھەيبەر داۋانلىرى ئېتىلىپ قالاتتى . يار بولۇپ
داۋانلار ئېچىلغاندىن كېيىن ، ئەكبەر ئەۋەتكەن ئالتە مىڭ كىشىلىك قو-
شۇن شەيخ جالالىدىننى غەزنە تەرەپلەرگە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى .
ئەكبەر ئافغان قەبىلىلىرىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ، مەن سىنىخنى كابۇلدىن
چاقىرىپ ، ئۆزىنىڭ كۆكەلدىشى ، ئەسلى ئافغانىستانلىق تاجىك زەينىد-
دىن كۆكەنى كابۇلغا ھاكىم قىلىپ تەيىنلىدى . يۇسۇپ زەيلەر ئۇنىڭ
بىلەن تېز سۆھبەتلىشىپ ، مۇرەسسە يولىغا ئۆتتى . شۇنىڭدىن كېيىن
داۋانلار ئېچىلىپ ، كارۋانلار قاتناشقا باشلىدى .

پەقەت راجە بىربالنى ئىككى ئاي ئىزدەپ ، ھېچ يەردىن جەسـ
تىنى تاپالمىدى . بۇ ھادىسىدىن ئەكبەر ئۇزاق ۋاقىت مۇسىبەت چېكىپ
يۈردى .

ئوغلىنىڭ كېيىنكى گېپى ئۇنىڭغا ئاشۇ قايغۇسىنى ئەسلەتتى . ئۇ
قەھرىنى سەل باستى .

— كېسەلمىش ! . . . — دەپ ئەكىرەر پەس ئاۋازدا كىنايە قىلدى ، — ھەشت جەننەت بېغىدا يېگى مەشۇقۇڭ بىلەن كەيپ - ساپا قىلىپ يۈرگىنىڭنى بىز بىلمەيمىزمۇ ؟ سەندىكى كېسەللەر - شەھ ۋەتپەرەسلىكتۇر ! مەنمۇ پەرىشتە ئەمەس ، كۆپ خوتۇن ئېلىپ ئېغىر گۇناھ قىلغانمەن ! ئېھتىمال شۇنىڭ قىساسى ماڭا ئوغلۇمنىڭ شەھۋەتپەرەسلىكىدىن قايتقاندۇ ! لېكىن بىز قىلغان ياخشىلىقلار نېمىشقا قايتمايدۇ ؟ بىز تارتقان ئازابلار ، بىز قىلغان جاپالىق ئىشلار سەندە نېمىشقا يوق ؟ ئەتىگىچە كۈچ توپلا . تاغاڭ مەن سىنىڭ كابۇلدىن قايتىپ كەلدى . سەن ئۇنىڭ بىلەن رەجەستىخان ۋېلايىتىگە ماڭسەن ! مەن بالىلەر قىمدا كۆرگەن تار سەھرالىنى سەنمۇ بىر كۆرۈپ ، ئىسسىق - سوغۇقلاردا تاۋلىنىپ ، ئادەم بولغىن !

سەلىم ئاتىسىنىڭ بۇ بۇيرۇقىنى بېجىرمىسە بولمايتتى . تاغىسى مەن سىنىمۇ بەك قاتتىق قول ئادەم . بولۇپمۇ جىيەنى شاھ بېگىمنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ سەلىمگە تېخىمۇ شەپقەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغانلىقى ئېنىق . رەجەستىخان بولسا پايتەختتىن يىراقتىكى ئىسيان كار ، تىنچسىز ئۆلكە ، سەلىمنىڭ ئەگرەدىكى خىلۋەت باغلاردىن ، سېپىك رىدىكى چىرايلىق ياتاقلاردىن ئايرىلىپ چەت - ياقا جايلارغا بېرىشقا كۆڭلى قويمايتتى . ئەبۇلفازل ئۇنى يولغا سېلىش ئۈچۈن كەلگەن چاغدا ، سەلىم ئەلىبېكنىڭ ئالدىدىلا ئاتىسىنىڭ بۇ دوستىغا پۈتۈن زەھرىنى چاچتى :

— سىز مېنى ئاتامغا يامان كۆرسىتىپ ، مېھرىنىسا[1]نى ئايرىۋەتتىڭىز ! رەجەستىخانىنىمۇ ئويلاپ تاپقان سىز ! ئەمما بىلىپ قويۇڭكى ، مەۋلانە ، سىزگىمۇ قىساس قايتىدۇ !

بۇ گەپلەر ئەبۇلفازلغا قانچىلىك قاتتىق تەككەن بولسا ، ئەلىبېك بىلەن پەرىدكە شۇنچىلىك خۇش يېقىپ كەتتى . چۈنكى ، سەلىم قەست قىلىدىغان بولسا ، ئەبۇلفازلنى ئۆلتۈرۈۋېتىش قولىدىن كېلىدۇ - دە !

---

① سەلىم مېھرىنىسا بىلەن پەقەت ئاتىسى ئۆلگەندىن كېيىنلا قايتا تېپىشتى . سەلىمگە ياتلىق بولغان بۇ ئايال تارىختا نۇرجاھان دېگەن ئىسىم بىلەن داڭق چىقاردى .

كەشمىر . لاھۇر . ئەگرە ۋە كېينكى قەدەملەر

بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن ئون ئىككى سۇزۇك كۆلنىڭ ئەينەكتەك تىنىق يۈزىدە قارلىق ھمايالايا تاغلىرى ھەمدە ئۇنىڭ ئارچىلىق ۋە قارىغايلىق يان باغرلىرى ، قىرغاقتىكى سۇۋادان تېرەكلەر ، چىنارلار ، سەنەبەر دەرەخلىرى تېخىمۇ كۆپ كۆرۈنەتتى . ئۇستۇېشى گۈل ـ چېچەكلەر بىلەن بېزەلگەن كېمىلەر كارۋىنى دال ① كۆلدىن گۈلار ۋە دېگىن كۆلىگە ئۇزۇپ ئۆتكەندە ، ئۇلاردىن ھاسىل بولغان دولقۇنلار قىرغاقتىكى پورەكلەپ ئېچىلغان نېلۇپەر گۈللىرىنىڭ شاخلىرىنى يەلپۈتەتتى . كېمىنىڭ ئاستىنقى بۆلمىسىدە ئەكبەر دەۋرىنىڭ مەشھۇر سازەندىسى تەنسېن باشلىق سەنئەتكارلار كەشمىرنىڭ ئەڭ گۈزەل مەنزىرىلىرىگە ماس گۈزەل ۋە نەپىس مۇزىكىلارنى چېلىۋاتاتتى . كېمىنىڭ راۋاقىغا ئوخشاش بالىخانىسىدا ئەكبەر ، ئۇنىڭ ئانىسى ھەمدە بانۇ ۋە ھاممىسى گۈلبەدەن بېگىم يۇمشاق زەربابا كۆرپە سېلىنغان ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ ئەتراپىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن ھۇزۇر ئېلىۋاتاتتى . كەينىدىكى كېمىلەرنىڭ بىرىدە جادەھبەي نەۋرىسى خسراۋ ۋە خىزمەتچىلىرى بىلەن كېلىۋاتاتتى . سەلىمە بېگىممۇ ھەم كېلىنلىك ، ھەم نەۋرىلىك بولدى . شاھزادە مۇراد ئەزىز كۆكەنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ ئوغۇل پەرزەنت كۆردى ۋە ئىسمىنى رۇستەم قويدى . ئۇچىنچى كېمىدە سەلىمە بېگىم رۇستەمنىڭ قولىدىن تۇتۇپ كەشمىر تاغلىرىنى كۆرسىتىۋاتاتتى .

ـــ ئەنە ئۇ زەبارۇەن تېغى .

ـــ ئۇچۇ ؟ ـــ بەش ياشلىق رۇستەم ئىككىنچى تاغنى كۆرسەتتى .

ـــ خەرى پەرۋان تېغى ، ـــ دەپ چۈشەندۈردى سەلىمە

---

① دال ـــ كەشمىر تىلىدا « مىڭ بەرگىلىك نېلۇپەر » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

بېـگىم ، ـــ بۇ تاغنىڭ ئۇستىدىكى قەلئەنى ھەزرەت بوۋىڭىز ياساتقان .
ـــ ئاۋۇ نە ؟ ـــ قىرغاقتىكى باغنى كۆرسەتتى رۇستەم .
ـــ بـۇ نەسىباغ ، ئىچىدە فونتانلار بار . ئۇنىمۇ بوۋىڭىز بىنا قىلدۇرغان .
كەشمىرنىڭ كۆللىرىدە نەچچە يۈزلەپ چوڭ ـ كىچىك كېمىلەر ئۇزۇپ يۈرۈشەتتى . تېخىمۇ نۇرغۇنلىرى قىرغاقتا لەڭگەر تاشلاپ توخـتىتىپ قويۇلغانىدى . كۆل سۇيى تېپتېنچ ، ھاۋا ئىللىق ھەم مەيىن . يىل بويى كېمىلەردە ياشايدىغان كەشمىرلىكلەر بار . تاغدىكى ئورمانلاردا بولسا ، كېمىسازلىق ئۈچۈن ياخشى ياغاچ ماتېرىياللىرى بولىدىغان خىل دەرەخلەر ئۆسىدۇ . ئەكسىچە كەشمىر كېمىسازلىرىغا بۇيرۇپ بەش يۈزدىن ئارتۇق كېمە ياسىتتى . ئۇنىڭ بۇ تەدبىرى كەشمىرلىكلەرنىڭ بۇ يىلقى تەبىئىي ئاپەتلەردىن قۇتۇلۇشىغا زور ياردەم بولدى .
ئاپـتاپ چېقىپ تۇرغان ئىللىق ۋە قۇرغاق سۇنبۇلە ئېيىدا باھار-دىكى قېلىن قارلارنى قىياس قىلىش قېيىن . كەشمىرده بادام ئوخشايتتى . بۇ يەرنىڭ باغلىرى پۈتۈن ھىندىستاننى بادام بىلەن تەمىنلىيەلەيتتى . كەشمىر يەنە قوشنا مەملىكەتلەرگىمۇ بادام ئېكسپورت قىلىپ ساتاتتى . لېكىن بۇ يىل نوروز كۈنلىرىدە ، كەشمىر بادامزارلىقلىرى ئاق ـ قىزغۇچ بادام چېچەكلىرىگە پۈركەنگەندە ، ئىككى كېچە ـ كۈندۈز توختىماي قار ياغدى . قارنىڭ قېلىنلىقى ئادەمنىڭ بېلىگە كەلدى . يوللار توسۇلۇپ قالدى . چېچەكلەرگە پۈركەنگەن بادام شاخلىرى قېلىن قارنىڭ ئېغىرلـىقىنى كۆتۈرەلمەي ، قاراسلاپ سۇنۇپ كەتتى . يۈز مىڭلاپ بادام دەرەخـلىرىنى ئىككى كۈندىلا شۇنداق بۇزۇپ ، چېچەك قاپلىغان شاخلىرىنى قويماي سۇندۇرۇۋېتىش ھېچقانداق ياۋۇز كۈچ ۋە جىن ئالۋاستىنىڭ قو-لىدىن كەلمىگەن بولاتتى ، بادام ھەسلى بىلەن مەشھۇر بولغان كەش-مىرلىكلەرنىڭ تىرىكچىلىكى قىينىلىشىپ ، ئاچارچىلىق باشلاندى .
سودا كارۋانلىرىنىڭ بۇ يەرگە گۈرۈچ ، بۇغداي ۋە باشقا يېمەك-لىـكلەرنى كۆپ توشۇپ كېلىشى بىلەن ، بازارلاردا قىممەتچىلىك پەسـىيىپ قالدى . ئەمما ، تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆپلىگەن كەشمىرلىك

لەردە بازاردىن ئاشلىق ئېلىشقا پۇل يوق ئىدى . ئاھالىنىڭ ئەمگەك قە-
لىپ پۇل تېپىۋېلىشىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئەكبەر خارى پەرۋەت تېغىدىكى
قەلئەنى ۋە كۆللەردە ئۇزۇپ يۈرگەن كېمىلەرنى ياساتتى . كەشمىردە سۇ
كۆپ ، كۆللەردىن تاشقىرى جېلام دەرياسىمۇ سۇغا تولۇپ ئاقىدۇ . ئۇ-
نىڭ ئۇستىگە ،قار ـ مۇز سۈلىرى قوشۇلسا ، باغلار ۋە ئېكىنزارلارنى سۇ
بېسىۋالاتتى . بۇ ئاپەتلەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەكبەر چوڭ ئېرىق
ئۆستەكلەرنى قازدۇردى ، بۇ ئېرىق ـ ئۆستەكلەر يەر سۇغۇرۇش ئۈچۈنلا
ئەمەس ، بەلكى ، داللاردىكى ئارتۇقچە سۇلارنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن
خىزمەت قىلىشقا باشلىدى .

شۇنداق قىلىپ ، كەشمىرلىكلەرنىڭ ئاچارچىلىق ۋە قەھەتچىلىك
بالايىئاپەتلىرىدىن قۇتۇلۇشى خېلى ئاسانلاشتى . ئەكبەر بۇ يەردىمۇ قۇ-
رۇلۇش ۋە گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىنى يولغا قويغاچقا ، كەشمىردە ئۇنىڭ
قوللىغۇچىلىرى كۆپەيدى . ئەكبەر بۇلارنى بۇگۈن ئائىلە ئەزالىرى بىلەن
قىرغاققا كېلىپ كېمىلەرگە چىقىۋاتقاندا ، ئۆزى ، ئانىسى ۋە ھاممىسىنىڭ
ئايىغى ئاستىغا چىرايلىق گۈل بەرگىلىرى چاچقان كەشمىرلىكلەرنىڭ
ئاللىق مۇئامىلىلىرىدىن كۆردى .

ھازىر كۆل يۈزىدە كۆرۈنۈۋاتقان ئۇلۇغۋار مەنزىرىلەر كېمىدىكى-
لەرنىڭ كەيپىياتىنى تېخىمۇ كۆتۈردى . تەبىئىتى ھېسسىياتچان گۈلبە-
دەن بېگىم زوق ـ شوقىنى ئېچىگە سىغدۇرالماي خىتاب قىلدى :

ـــ ھەزرىتى ئەكبەرجان ، سىزگە رەھمەت ، قېرىپ قالغان ھا-
مىڭىزنى ئەدەندىكى جەھەننەم ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، جەننەتتەك گۈ-
زەل كەشمىرگە ئېلىپ كەلدىڭىز ! تاغ ـ داۋانلاردىن گويا ئالقىنىڭىزغا
ئېلىپ ئۆتكەندەك بولدىڭىز !

ـــ تارتقان ئازابلىرىڭىزنىڭ راھىتىنى كۆرۈڭ دېدىم ـ دە ! سىز
بابۇرىيلار خانىدانىنىڭ ئەڭ پېشقەدەمى ، تەۋەررۇكى بولۇپ قالدىڭىز ئە-
مەسمۇ ؟

ـــ راست ، ھەممىدە بېگىم ، يېشىم ئاتمىشتىن ئاشتى ، ئەدەندە
يەتتە ئاي ئاغرىپ ياتقان چېغىمدا ، ئەسلىمىلەر بىلەن جان ساقلىدىم .

جەننەتماكان ئاتام ، رەھمەتلىك ئاكام ھۇمايۇن . . . ئۇلارنىڭ باشلىرىغا كەلگەن كۈلپەتلەر . . . بىللە ئۆتكۈزگەن ياخشى كۈنلىرىم . . . نىڭ ھەممىسىنى تېنىمدە ئازغىنە جېنىم قالغان چاغلاردا قەغەزگە يازدىم .

— سىزدىمۇ ھەزرەت بوۋىمىزدىكى ئەدەبىي قابىلىيەتنىڭ بارلىقىنى مەن ئاشۇ يازغانلىرىڭىزدىن بىلدىم ، — دېدى ئەكبەر ، — تاريىخىي ئى ـ نى ئۇلۇغ ۋەقەلەر گۇۋاھ ـ شاھىتلار تەرىپىدىن يېڭىپ قالدۇرۇلمىغانلىقى ئۈچۈن ، پۈتۈنلەي ئەستىن چىقىپ كېتىدۇ . ئىستېدات نۇرى بىلەن يۇغۇرۇلغان قەلب ھارارىتىدە ئىللىتىلغان تارىخىي ۋەقەلەر ئەۋلادلارنىڭ خاتىرىسىدە مەڭگۈ ساقلىنىپ قالىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ھەتتا شېرخان تارىخىنىمۇ ئەھمەد سەرەڭگەنى ئىسمىلىك ئافغان تارىخچىغا سۆزغات ـ ئىنئام بېرىپ يۈرۈپ ، مەخسۇس يازدۇردۇم . ئەھمەد سەرەڭگەنى شېرخان ئەسكەرلىرىنىڭ سېپىدە خىزمەت قىلغانىكەن ، ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنى راسا ماختاپتۇ . مەيلى ، شېرخانىنىڭ مول تەجرىبىلىرى ، باشتىن كەچۈرگەن ھادىسىلىرى ئەۋلادلارغا ساۋاق بولسۇن . ئەگەر ھەقىقەتنىڭ زەررىلىرى بىزنىڭ رەقىبلىرىمىزنىڭ قولىدا بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇلارنى ئاشۇ جايدىن تېپىپ قەدىرلەپ ، ئىنسانلارنىڭ ئورتاق مەنپەئىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش بىزنىڭ ئورتاق بۇرچىمىز .

— بۇ بۇرچنى پەقەت مەرد ، دانىشمەن ئادەملەرلا شۇنداق ھېس قىلالايدۇ ، — دېدى گۈلبەدەن بېگىم ئەكبەرگە ، — سىزنىڭ مېنى شۇ بۇرچ يولىدا خىزمەت قىلدۇرغانلىقىڭىز ئۈچۈن بېشىم كۆككە يەتتى . مانا ھازىر كەشمىرنىڭ ئەپسانىۋى گۈزەللىكلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ ئۆزۈمنى بەختىيار سەزمەكتىمەن .

كەشمىرگە كېلىشتىن بۇرۇن گۈلبەدەن بېگىم ئەكبەرنىڭ ئىلتىماسىغا ئاساسەن ، « ھۇمايۇننامە » دېگەن كىتابنى يېزىپ پۈتتۈرگەندى . ھۇمايۇن دەۋرىنىڭ بارلىق ئاچچىق ـ چۈچۈكلىرىنى بىرلىكتە باشتىن ئۆتكۈزگەن ھەمدە بانۇ گۈلبەدەن بېگىمگە ئۆزى ياخشى بىلىدىغان ۋەقەلەرنى ئېيتىپ بېرىپ ، كىتابنىڭ مۇكەممەل چىقىشىغا يار-

دەملەشكەنىدى . ئەكبەرگە بابۇر بوۋىسىنىڭ ئۆلمەس خاتىرىلىرىدەك سەممىي ۋە ھەقىقىي تۇيۇلغان بۇ كىتابتا پەقەت ئايالالار شەرھىلەپ بېرەلەيدىغان شۇنداق گۈزەل ۋە نازۇك نۇقتىلار بار ئىدىكى ، ئۇلارنى ئوقۇغان ئادەم گۈلبەدەن بېگىمنىڭ ئىستىتىك دىتىغىمۇ ، ئەدەبىيلىك دىتىغىمۇ تەن بەرمەي تۇرالمايدۇ . ئەكبەر هاممىسىنى شۇنداق بىر كىتابنى يازغانلىقى ئۈچۈن ، ئەستايىدىل رەھمەت ئېيتماقچى بولۇپ ، كەشمىرگە ئېلىپ كەلگەنىدى .

ـــ هاما ، سىز كەشمىردىن قانچىلىك زوقلانغان بولسىڭىز ، مەن سىز يازغان كىتابتىن شۇنچىلىك زوق ئالدىم .

ئەكبەرنىڭ باھاسىنى ئاڭلىغان گۈلبەدەن بېگىمنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى .

ـــ ئىلاھىم ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈڭ ، ئەكبەرجان . كەشمىرنىڭ بادامزارلىرى ، ئانارزارلىرى ، ئۈجمىزارلىرى ، مىرزا تېرەكلىرى خۇددى پەغانە ۋادىسىنى ئەسلىتىدىكەن . مەن ئۆزۈم پەرغانە ۋادىسىنى كۆرمىگەن . لېكىن ، قىلىچخان ئەنجانى كەشمىرگە كەلگەندىن بېرى تۇغۇلغان جايلارنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېزىلىپ كېتىپتۇ .

ھەمدە بانۇ ئېغىر خورسىنىپ :

ـــ مېنىڭ رەھمەتلىك دادام تاشكەنت ۋە سەمەرقەندنى كۆرەلمەي ئارمان بىلەن ئۆتۈپ كەتتى ، ـــ دېدى .

بۇ گەپلەر تەسىرىدە ئەكبەرنىڭ خىيالى تاغلار ئېشىپ سىر دەريا ۋە ئامۇ دەريا بويلىرىغا كەتتى . كەشمىر ئارقىلىق قەشقەرگە ، ئاندىن ئوش ئارقىلىق ئەنجانغا ۋە پەرغانىگە ئېلىپ بارىدىغان تاغ يوللىرىنىڭ خەرىتىسىنى بۇگۈن كېچىسى ئىنچىكە كۆرۈپ چىققانلىقى ئېسىگە چۈشتى . ھىمالايا ۋە پامىر تاغلىرىنىڭ ئارىلىقلىرىدىن ئۆتىدىغان بۇ يول كابۇل ۋە تىرمىز ئارقىلىق بارىدىغان يولدىن بىر نەچچە باراۋەر يېقىن . دېھلىدا پولات ۋەسۋەس ئاتقان كامانى شاشىنىڭ ئوقى ، بۇ جاراھەتنىڭ ئاچچىق ئاغرىقى ئۇنى تۇراندىكى غانىملاردىن ئۆچ ئېلىشقا ئۇندەيتتى . ئەمما ، ئىككى ئارىدا ئەكبەر ئۇچۈن ھىمالايا تاغلىرىدىن ئېگىزرەك تو-

سالغۇلار بار ئىدى .

ماۋەرائۇننەھردە ھېلىھەم ئابدۇللاخان ھۆكۈمرانلىق قىلماقتا . ئابدۇللاخان ئۇچۇن ئەڭ خەتەرلىك رەقىب ئەكبەر بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ سەرخىل قوشۇنلىرىنى كابۇل ۋە كەشمىرگە چېگرىداش جەنۇب ئۆلكىلەرگە تۇرغۇزغانىدى . ئەكبەر دادىسىنىڭ بەلخته شەيبا-نىزادىلەردىن قانداق يېڭىلگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى . ئۇلار بىلەن بىرلىشىش ئۇچۇن ئاۋۋال ھىندىستاندىكى ئىچكى پاراكەندىچىلىكنى تۈگىتىپ ، بارلىق كۈچلەرنى بىر تۇغ ئاستىغا توپلاپ ئۇيۇشتۇرۇشنى ئويلايىتتى . ئۇ مانا شۇ مەقسەتتە كەشمىرنى مەركىزي دۆلەتكە قوشۇۋالدى . ئابدۇرەھىم خانى خانان سىند ۋە بېلۇجىستانغا قوشۇن تارتىپ كەتتى .

قېنى ، ئەكبەرنىڭ ئۆز ئوغلى سەلىمۇ ئابدۇرەھىم كەبى سادىق ۋە قابىل پەرزەنت بولسا يۇ ، دادىسىنىڭ يۈكىنى يەڭگىل قىلسا ! سەلىم-نىڭ تەشۋىشى ئازلىق قىلغاندەك ، ئىككىنچى ئوغلى مۇراد ئىچكىۋازلىققا بېرىلىپ ئۆمرىنى بەزمىدە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . ئەكبەر ئۇنى پايتەختتىكى ئۇلۇسقا تەتۇرىدىن يىراق تۇتۇش ئۇچۇن جەنۇبتىكى مەلۇمەگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى . ئۇچىنچى ئوغلى دانىيال ھازىر قەندەھاردا . ئون سەككىزگە كىرىپ ئۇمۇ كۆپ ئىچىدىغان بولۇۋالدى . ئۇچ ئوغلىدىن بىرەرىگە ئەكبەردىكى ئىرادە ئۆتكەن بولسا كاشكى ؟ بۇ جاۋابسىز سوئال ھەتتا كەشمىر كۆللىرىدە ئۇزۇپ يۈرگەن ئەڭ خۇشال پەيتلەردىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە سايە تاشلاپ تۇراتتى .

سىرتتىن قارىغاندا ھاممىسى گۈلبەدەن بېگىم ناھايىتى خۇشال دەك ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئارمانلار كۆپ .

— ئانام سەمەرقەندتە ، دادام ئەنجاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولسا-مۇ ، مەن ئۇلارنىڭ يۇرتىنى كۆرۈپ باقمىسام ـ ھە ! — دېدى ئۇ .

ئەجەبا ، ئەكبەر پەرغانە ۋە سەمەرقەندلەرنى كۆرمەي ئۆتۈپ كەتسە ؟ ئۇنىڭ ھىندىستاندا قىلغان ئىشلىرىنى ماۋەرائۇننەھردىن كەلگەن خەيرخاھ ئادەملەر كۆرگەندە : « ھەي ، ئاشۇ ياخشىلىق ۋە ئىسلا-

هاتلار بىزدىمۇ ئەمەلگە ئاشسا ـ هە ! » دەپ ئارمان قىلىشتى . بۇخارادا هېلىھەم قۇل بازارلىرى مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ، چوڭ سۇلتانلارنىڭ مۇ-سۇلمان ئىرانلىقلارنى « رافىزى ، شىئە » دەپ بويىنىدىن باغلاپ ، ھەتتا بۇرنىدىن تېشىپ چۇلۇۋۇر ئۆتكۈزۈپ ، قۇل بازارلىرىغا ھەيدەپ كېلىپ سېتىشلىرىنى ئېچىنىپ سۆزلەپ بېرەتتى . شەيبانىزادىلەر دۆلىتىدە ناھا-يىتى ئەتىۋارلىق قۇشقۇلاقبەگ ، بۇلدۇرىقبەگ ، چۇلتەنبەگ ، بۇزاھۇر سۇلتان دېگەن بەگلەرنىڭ سەمەرقەند ۋە تاشكەنتتەك قەدىمىي مەدەنـ-يەتلىك مەركەزلەرگە خوجايىن بولۇپ ، ئىلىم ـ مەرىپەتنى ئاياغ ـ ئاستى قىلىۋاتقانلىقى ئەكىبەرگە ئېغىر كۆرگۈلۈكتەك تۇيۇلاتتى . « ماۋەرائۇن-نەھرنى بۇ چوڭ جاھىللاردىن قۇتقۇزۇڭ » دەپ كەلگۈچىلەرگە « ھازىر پۇرسەت پىشىپ يېتىلمىدى ، سەۋر قىلىش كېرەك » دەپ جاۋاب بې-رەتتى .

لېكىن ئەكىبەر سەۋر قىلىپ يېشى ئەللىكتىن ئاشتى . ئەمدى ئۇ-نىڭغا سەمەرقەندتىكى گۆرى مىرنى ، شاھىزىندانىنى ، پەرغانە باغلىرىنى ، تاشكەنتنىڭ بوسۇغىسىنى بىرەر قېتىم كۆرۈش نېسىپ بولسا ـ هە !

بۇ سوئال كەشمىردىكى مىرزا تېرەكلەر ۋە چىنارزارلارنى سەيلە قىلىۋاتقان چاغدا ، يۈرەكنى ئەزگۈچى بىر مۇڭ بىلەن كۆڭۈلدىن ئۆتـ-مەكتە ئىدى . شۇ تاپتا ئۇ ماۋەرائۇننەھرگە بىمالال بېرىپ كېلىۋاتقان ئەلچىلەر ۋە سودا كارۋانلىرىنى ھەۋەس بىلەن ئەسلىدى . بابۇر دەۋرىدە باشلانغان ئالاقىلەر ھازىرغىچە ئۈزۈلگىنى يوق . يېگىرمە يىلدىن بېرى ئابدۇللاخاندىن ئەكىبەر سارىيىغا ئۈچ تۈركۈم ئەلچىلەر ئۆمىكى كېلىپ كەتتى . ئەكىبەرمۇ بۇخاراغا ئۈچ تۈركۈم ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ ، ئابدۇللاخاننىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىغا يارىشا قىممەت باھالىق ئىنئاملارنى ھەدىيە قىلدى .

بـۇنـداق قىلىشتىن مەقسەت پەقەت مۇرەسسە قىلىش ئەمەس ، بەلكى بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىدىن ياخشىراق خەۋەردار بولۇش ۋە قولاي پەيت كەلگەندە يانپاشقا ئېلىپ ، يەرگە ئۇرۇش ئىدى . سودا كارۋانلىرى بىلەن ھەر يىلى ماۋەرائۇننەھرگە بېرىپ كېلىۋاتقان مەخپىي كىشىلەر

يېڭى - يېڭى گەپلەرنى ئېلىپ كېلىشەتتى . ئەكبەرنىڭ ھىندىستاندا دىنىي ئىسلاھات ئېلىپ بارغانلىقى بۇخارادىكى جۇيبار شەيخلىرىنىڭ قۇيقا چېچىنى تىك تۇرغۇزۇۋەتتى . ئۇلار ئەكبەرنى شىئەلەردىنمۇ يامان كاپىر دەپ ئويلاپ ، ئۇنىڭ نامىنى تىلغا ئالدۇرمىدى . ئابدۇللا خاننى بولسا مۇسۇلمان ئالىمىنىڭ ئىمانى پاك ، ئىسلامغا سادىق تاجدار دەپ ئۇلۇغلاشتى .

خوجا ئىسلام ئىسىملىك دىنىي پېشۋا مۇتەئەسسىپ شەيخلەرنى بۇخاراغا يىغىپ ، ئۇلارنىڭ نامىدىن ئەكبەرگە قارشى غەزەپلىك پەتۋالارنى چىقىرىۋاتقان بولسىمۇ ، ئابدۇللاخان تېخى ھىندىستان بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۇزۇۋەتمىدى . ئۇ يەنىلا ئەكبەرگە ئەلچى ئەۋەتىپ ، مەكمۇناسىۋەتنى تۇرغۇزۇۋەتتى . چۈنكى ، ناۋادا خان ئەكبەر بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزسە ، بۇنىڭدىن ئىران پادىشاھى شاھ ئابباس پايدىلىنىپ كېتەتتى . ئەكبەر دۆلىتىنىڭ قۇدرەتلىكلىكى ئۇنىڭغا مەلۇم ، ئەگەر ئۇنى ئىران ئۆزىنىڭ زىگە قارىتىۋالسا ، ئابدۇللاخان ئىككى چوڭ رەقىبكە دۇچ كېلىپ ، غۇلاپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، ئابدۇللاخان ئەكبەر يۇرگۈزگەن يېڭىچە سىياسەتنى قانچە يامان كۆرسىمۇ ، ئەكبەرنىڭ ئەلچىلىرىنى يەنىلا زور تەنتەنە بىلەن قارشى ئالاتتى . ئەكبەر بۇخارادىكى جۇيبار شەيخلىرىنىڭ قەھرىلىك پەتۋالىرى ئۈستىدىن كۈلۈپ قويۇپ ، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلەكداشلىرى — ھاكىم ھۇمۇم ۋە سەدرى جاھانلارنى ئابدۇللاخان ساريىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى . قېنى ، خان يېڭى ئىمان - ئېتىقاد ۋەكىللىرىگە بىرەر يامانلىق قىلىپ باقسۇنچۇ ! ياكى جۇيبار شەيخلىرى ئۇلارنى « كاپىر » دەپ تاشبوران قىلدۇرسۇنچۇ قېنى ! ياق ، ئۇلار بەش - ئالتە يىلدىن بېرى ئەكبەرنىڭ پۈتۈن كۈچلىرىنى شىمالىي ۋىلايەتلەرگە يىغىۋاتقانلىقىدىنمۇ خەۋەردار . ھازىر يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ ، كېسەلمەن بولۇپ قالغان ئابدۇللاخان ئەكبەرنىڭ يېڭىلمەس سەركەردە دەپ شۆھرەت قازانغانلىقىنى ، ئاجىز ئەمەسلىكىنى بىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇشقا نىيەت قىلالمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئابدۇللاخان ئۆزىنىڭ ئىدىيە دۈشمەنلىرى بولغان ئەكبەر ئەلچىلىرىگە كاتتا زىياپەت-

لەرنى بەردى . سەيلە ـ سايا‌ھەتلەرگە بىرگە ئېلىپ چىقتى . زەرباپ تون ۋە ئۇچقۇر ئاتالارنى ئىنئام قىلدى . ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتتى .

ماۋەرائۇننەھردە بىر يىلدىن ئارتۇق تۇرۇپ قايتىپ كەلگەن ئەكبەر ئەلچىلىرى سەمەرقەند ۋە بۇخارادا خان زۇلۇمىدىن بىزار بولغان ئابدۇللاخانىڭ خۇراسانغا كۆكەلداش قۇلبابانى ھاكىم قىلىپ تاللىغىنى ئابدۇمۇمىننى قاتتىق نارازى قىلغانىدى . چۈنكى ئۇ ھېراتنى ئۆزىگە پايتەخت قىلماقچى ۋە مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇپ چىقماقچى ئىدى . شۇ مەقسەت بىلەن ئۇ ھەتتا تۈرك پادىشاھى سۇلتان سەلىمگە دادىسىدىن بىسوراق ئەلچىلەر ئەۋەتكەنىدى . ئوغلىنىڭ نىيىتىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى سەزگەن ئابدۇللاخان ئۇنى ھېراتتىن ، بۇخارادىن يىراقراقتا تۇتقۇسى كېلىپ ، بەلخگە ھاكىم قىلىپ يولغا سالدى . بەلخ پەنجاپقا يېقىنراق ئىدى . ئابدۇمۇمىن ئەمدى لاھۇردا تۇرغان ئەكبەرگە دادىسىنىڭ مەسلەھەتسىز ئەلچى ئەۋەتتى . ئۇنىڭ سارىيىدىكى مەخپىي ئادەملەرنىڭ مەلۇماتى ئەكبەرگە بۇ ئەلچىدىن بالدۇر يېتىپ كەلدى : ئابدۇمۇمىن ئۆز ئەلچىسىگە قىز سوراش ۋەزىپىسىنمۇ يۈكلەپتۇ . يەنى ئەكبەرنىڭ قىزىنى ئۆيلىنىش ئىستىكىنى بىلدۈرۈپتۇ ۋە شۇ يول بىلەن ئۆز دادىسىدىن غالىب كەلمەكچى بوپتۇ .

نېمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇقۇپ يۈرگەن ئابدۇمۇمىننىڭ ئۆزىنى ئەكبەرگە تەڭ تۇتۇپ ئەلچى ماڭدۇرغىنى ، ئۇنى ئاز دەپ ئۇنىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا سورىماقچى بولغىنى ئەكبەرنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى . ئۇ ھەيبەرداۋىنى ئېتىكىدە ئەلچىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مەخسۇس ئادەم ئەۋەتتى ۋە :

ــ بۇ ئەبلەخنى شۇ جايدىلا بەند قىلىڭلار ، ھىند دەرياسىنىڭ بۇ قېشىغا ئۆتمىسۇن ! ــ دەپ بۇيرۇدى .

ئابدۇمۇمىننىڭ قىز سوراش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگىلى كەلگەن ئەلـ

چىلەر ھىند دەريا سىنىڭ ئۇلۇغ سۈيىدە غەرق بولۇپ كەتتى . ئابدۇمۇ-
مىننىڭ ئەكبەرگە كۈيئوغۇل بولۇش ئىستىكىدە يازغان مەكتۇپى ، ماڭ-
دۇرغان سوۋغا ـ سالاملىرىنىڭ سۈغا چۆكۈپ نام ـ نىشانسىز يوقالغانلـ
قىنى بۇخارادا تۇرۇپ ئاڭلىغان ئابدۇللاخان :

ـــ ئوبدان بوپتۇ ! ـــ دەپ سۆيۈندى .

شەيبانىزادىلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىن چىققان بۆلۈنمىچىلىكتىن قار-
غاندا ، ئابدۇللاخان ئۇزاققا بارالماسلىقى ئېنىق . چۈنكى ئۇنىڭ جىگەر
كەپسىلى كۈچىيىپ ، ئاتقا مىنەلمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى ئەكبەر ئاڭ-
لىغانىدى .

شۇ ئىشتىن كېيىن ، ئابدۇمۆمىن دادىسىنىڭ كېسىلىنى ئې-
غىرلاشتۇرۇۋەتتى . لېكىن ، ئابدۇمۆمىننىڭ ئۆزىگە قارشى باش كۆتۈر-
گەن كۈچلەر كۆپ ، ئەكبەر ئەنە شۇ كۈچلەر يارىدىمىدە ئابدۇمۆمىننى
يېڭىشى مۇمكىن .

ئەكبەر ھاممىسى گۈلبەدەن بېگىمنىڭ سەمەرقەند ۋە پەرغانىنى
كۆزلەپ ئېيتقان گەپلىرى تەسىرىدە پەيدا بولغان مۇرەككەپ ئويلارنى
ئاشۇ پىكىر بىلەن يەكۈنلىدى ـ دە :

ـــ جېنىم ھاممام ، مانا كەشمىرگە كەلدۇق ، ئامان بولساق ئاز
كۈندە سەمەرقەند ۋە پەرغانىلەرگىمۇ بارىمىز ! ـــ دېدى .

ـــ ئىلاھىم مۇرادىڭىزغا يېتىڭ .

ھەمىدە بېگىم بۇ گەپلەردىن خۇش بولۇش ئورنىغا ، نېمە
ئۈچۈندۇر جىددىيلىشىپ قالدى .

ـــ شاھ ئوغلۇم ، تۇرانغا سىز پەقەت قوشۇن تارتىپ جەڭ قىلىپ
بېرىشىڭىز مۇمكىن . شەيبانىزادىلەرنىڭ بىھىساب كۆپ قوشۇنى بارمىش .
ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۇرىدىغان جەڭگىلەرنى ، قانچىلىغان ئادەمنىڭ قىرىلىدە-
غانلىقىنى ئويلىسام ، قورققۇم كېلىدۇ !

ـــ نېمە چارە ! بىز سايادىكى ئەلچى بولساق ئىدۇق ، بە-
رەر كارۋانغا قوشۇلۇپ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ۋەتىنىگە بېرىپ كېلەتـ
تۇق . لېكىن ، شەيبانىزادىلەر بابۇرىيلارنى يېقىن يولاتمايدۇ . ھەتتا بىز-

نىڭ توغرىسىزدىكى راست گەپلەردىنمۇ قورقىدۇ . ماۋەرائۇننەھردىن ھىندىستانغا كەلگەن ئادەملەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن قۇرۇلۇشلىرى- مىز ، تەسۋىرخانىلىرىمىز ، يېڭىچە سىياسىتىمىز ھەققىدە سەمەرقەند ، بۇخاراغا بېرىپ ھەقمەتنى سۆزلىسە ، ئۇلارنى « دىندىن قايتقان ئەكبەر- نىڭ تەرەپدارلىرى » ، « خائىن » ، « كاپىر » دېيىشىپ جازاغا تارتىدۇ .

ـــ نېمىشقا شۇنچىلا بولۇپ كېتىدۇ ؟ ـــ ھەيران بولۇپ سورىدى ھەمىدە بېگىم ، ـــ ئابدۇللاخان بۇخارادا مەدرىسىلەرنى ، كارۋان سارايلارنى قۇرغانمىش . يەنە ئۆتەڭ ـ قونالغۇلارنى سالدۇرغانلىقى ئۈ- چۈن ، ئەل ئارىسىدا بىر گەپ پەيدا بوپتۇ ، مەزمۇنى : « ئابدۇللاخان بىر كېچە يېتىش ئۈچۈن رابات (قونالغۇ) سالدۇرغان ، سەنمۇ بەش كۈنلۈك دۇنيادا ئۆي ـ جاي ياساپ ياشاپ قال » ئىكەن .

ـــ تۇغرا ، شەيبانىزادىلەر ئارىسىدا ئەڭ ئىستېداتلىقى ئابدۇللا- خان . بۇنداق قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كې- لىۋەرمەيدۇ . لېكىن ، چوڭ سۇلتانلارغا خاس ئىچى تارلىق ئۇنىڭدىمۇ بار ئىكەن . بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئاۋۋال سەمەرقەندلىك ئابدۇرەھىم مۇشقىي دېگەن شائىر ئەگرەگە بىزدىن پاناھلىق تىلەپ كەلدى . شۇ چاغدا ، ئۇنىڭ ماڭا ھەسرەت بىلەن ئېيتىپ بېرىشىچە « بابۇرنامە » نى ماختىغانلىقى ئۈچۈن ، ئابدۇللاخان ئۇنى « سەن بىزگە قارىغاندا تىمۇ- رىيلەرنى ياخشى كۆرىدىكەنسەن » دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ . مۇشقىي سارای كىتابخانىسىنىڭ مەشھۇر كىتاب ـ ماتېرىيال باشقۇرغۇچىسى ، كاتتا شائىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئابدۇللاخاننىڭ ۋەزىرى قۇلبابا كۆ- كەلداش ئارىغا چۈشۈپ شاپەئەت سوراپتۇ ھەمدە : « مۇشقىي سىزنى تىمۇرىيلەردىن يۇقىرى قويۇپ شېئىر يازغان » دەپتۇ . « قېنى ئۇ شې- ئىرلار » دەپتۇ خان . ۋەزىر شېئىرنى ئوقۇپ بېرىپتۇ . « مەن قىلىچ يا- لىڭاچلاپ ئات چاپتۇرۇپ ماڭاي ، مۇشقىي ئۇزەڭگىنى تۇتۇپ ، مېنى ماختىغان ئاشۇ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ يۈگۈرسۇن . ئەگەر شۇ شەرتنى ئادا قىلمىسا ، ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇرىمەن ، كاللىسىنى ئالىمەن ! » دەپتۇ . بىچارە شائىر نېمە قىلالىسۇن ؟ ئابدۇللاخان قىلىچ يالىڭاچلاپ ئاتنى دۇئىتىپ

چاپتۇرۇپتۇ . مۇشقىي ئاتنىڭ ئۇزەڭگىسىدىن تۇتقانچە ، خانىنى ئۇلۇغلايدىغان شېئىرلارنى ئوقۇپ چېپىپتۇ .

ـــ ئاھ بىچارە ! ـــ دەپ قويدى گۈلبەدەن بېگىم .

مۇشقىينىڭ زېھنى ئۆتكۈر ئىكەن . ئازماستىن ، توختىماستىن ، مەررەگە يەتكۈچە شېئىر ئوقۇپتۇ . شۇ تەرىقىدە تىرىك قالغاندىن كېيىن ، ئۇ ئابدۇللاخاندىن ئىخلاسى قايتىپ ، بۇخارادىن باش ئېلىپ چىقىپتۇ ـ دە ، سودا كارۋانلىرى بىلەن ئەگرەگە كەپتۇ .

ـــ ھازىرمۇ ئەگرەدىمۇ ؟

ـــ ياق ، ئىككى ـ ئۈچ يىل تۇرغاندىن كېيىن كېتىشكە رۇخسەت سورىدى . كېيىن بىلسەم ، بىزنىڭ ساراي شائىرلىرى ئۇنى خاپا قىلىپ قويغانىكەن . « ھەرقانچە ئازاب چەكسەممۇ ۋەتىنىمگە قايتاي ، شائىر بۇرتىدىن ئايرىلسا ، تۇپراقتىن ئايرىلغان دەرەختەك ، ئىجادىيىتى توختاپ قالىدىكەن » دېدى . رۇخسەت بەردۇق ، قايتىپ كەتتى .

ئەكبەر بۇ سۆزلەرنى مۇشقىيگە ئالاھىدە ھەۋىسى كەلگەن ھالدا ئېيتتى . چۈنكى ئاشۇ شائىر قايتىپ بارغان سەمەرقەندكە ئۇ ھازىرغىچە يېتىپ بارالمايۋاتاتتى . بىراق ، بۇۋا ـ كالانلىرى مەقبەرىسى جايلاشقان بۇ شەھەرنى شەيبانىزادىلەردىن تارتىۋېلىش ، ماۋەرائۇننەھردە ئۇلۇغبەگ ۋە ناۋايىلار دەۋرىدىكى مەنىۋى يۈكسىلىشلەرنى قايتا تىكلەش ئىستەكلىرى يېللاپ دىلىغا چوڭقۇر يىلتىز تارتتى . بۇ ئىستەكلەرنى ھىندىستانىڭ شىمالىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇش قولايلىقراق بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئەكبەر مىلادى 1585 ـ يىلدىن باشلاپ پايتەختىنى فەتھىپۇردىن لاھۇرغا كۆچۈرگەنىدى . پايتەختىنى لاھۇرغا كۆچۈرۈشنىڭ يەنە بىر سەۋەبى ، فەتھىپۇر ـ سېكرىلەر دەريادىن يىراق ، ئۇنىڭ يېنىدىكى كۆللەر بولسا ، ئاھالە كۆپەيگەنسېرى تېپىزلىشىپ ، سۇيى شورلىشىپ كەتتى . فەتھىپۇر ـ سېكرىدە ئاھالە ئىككى يۈز ئەللىك مىڭغا يەتتى . بۇنچە كۆپ ئادەم كۆل سۇيىنى يەنە ئوتتۇز ـ قىرىق يىل ئىچىدە ، تامامەن قۇرۇتۇۋېتىشى مۇمكىن . ئەكبەر يەنە بىر تەرەپتىن شۇنى ئويلاپ پايتەختىنى سۇيى ئەلۋەتلىك لاھۇرغا كۆچۈرۈپ كەلگەنىدى .

× × ×

ئون بەش يىلدىن بېرى لاھۇر پايتەختكە ئايلىنىپ ، رەۋى دەر-
ياسى بويىدا سەمەرقەند ئابىدىلىرىدەك رەڭمۇرەڭ كاھىشلار بىلەن بە-
زەلگەن يېڭى قەسرلەر ، مەدرىسىلەر پەيدا بولدى . پادىشاھ ساريىي قە-
يەرنى پايتەخت قىلسا ، شۇ جايدا پۇلدارلار كۆپىيىدىغانلىقى ۋە سودىنىڭ
گۈللىنىدىغانلىقىنى بىلىدىغان سودا مەمۇرىيلىرى لاھۇردا يېڭى - يېڭى
رەستىلەر ۋە بازارلارنى ئاچتى .

جاھاننىڭ بۇلۇڭ - بۇلۇڭلىرىدىن يولغا چىققان سودا كارۋانلىرى
شىمالدىكى كابۇل ، غەربتىكى قەندەھار ، جەنۇبتىكى ئەگرە ۋە دېھلى
ئارقىلىق لاھۇرغا كېلىشەتتى . چوڭ يوللار ئۇستىدە ئەڭ مەشھۇر
شەھەر — ئەگرە ، فەتھپۇر ۋە لاھۇرنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان
ئۇچ يۈز مىل ئۇزۇنلۇقتىكى شەھرۇھ شەھىرى بار ئىدى . مەخسۇس
بۇيرۇق بىلەن كېچەيتىلگەن ۋە ئەتراپى ئاۋاتلاشتۇرۇلغان بۇ يولدا
تۆت - بەش ھارۋا ياندىشىپ ماڭالايتتى . بۇ يولغا سىلىق تاشلار ياتقۇ-
زۇلغان بولۇپ ، ھەر يەتتە - سەككىز مىل جايغا توختاپ دەم ئالىدىغان ،
ئۇقەت قىلىشىدىغان ۋە ئات ئالماشتۇرىدىغان يەمخانا - بېكەتلەر قۇرۇل-
غان . شۇنچە ئۇزاق مۇساپىلىك بۇنداق كاتتا يولنىڭ شۇ دەۋردە دۇنيادا
كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغانلىقىنى مىلادى 1591 - يىلى لاھۇرغا كەلگەن
ئىنگلىز ئەلچىسى لورد ئېدۋارد لاياتون ئۆز خاتىرىسىگە يېزىپ قالدۇرغا-
نىدى .

ئەكبەر شىمالىي چېگرىلاردىكى تەشۋىش بىلەن قانچىلىك ئاۋارە
بولسىمۇ ، يەنىلا پورتۇگال ئىستېلاچىلىرىنىڭ جەنۇبتىكى ھەربىكەتلىرىنى
سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇراتتى . كېيىنكى يىللاردا ، ھىندى دىيا-
رىدا ئىنگلىزلار پورتۇگاللار بىلەن قاتتىق جەڭلەر قىلغانىدى . ئەكبەر بۇ
ئىككى رەقىبنىڭ ئۆزئارا نىزالىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ، ئىنگلىز ئەل-
چىسى ئېدۋارد لاياتوننى قوبۇل قىلدى . مۇئامىلىگە ئۇستا بۇ لورد ئەنگ-
لىيەنى پەقەت ھىندى سودىسى قىزىقتۇرۇۋاتقانلىقىغا ئەكبەرنى ئىشەن-

دۇردى . ئۇ پورتۇگاللارغا قارشى كۈرەشتە ئەكبەرگە ياردەم بېرىش شەرتى بىلەن گانگ دەريا سىنىڭ ئېغىزىغا چىقىدىغان كالكۇتتا دېگەن جايدا « ئوست ـ ھىندى » شىركىتىنىڭ بىر شۆبىسىنى ئېچىشقا رۇخسەت ئالدى . 1600 ـ يىلى ئەنگلىيە ئايال پادىشاھى ئېلىزابېت بۇ شىركەتنى قوللاپ قۇۋۋەتلەيدىغان مەخسۇس قارار چىقاردى . لېكىن ، « ئوست ـ ھىندى » شىركىتىنىڭ كېلەچەكتە پۈتۈن ھىندىستانىنى مۇستەملىكىگە ئايلاندۇرىدىغان بىر كۈچكە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى ئۇ چاغدا ئەكبەرمۇ ، ئېلىزابېتنىڭ ئۆزىمۇ تەسەۋۋۇر قىلمىغان بولسا كېرەك . . .

بىراق ، دەريا ئېغىزلىرىدىن كىرىپ كېلىۋاتقان پەرەڭلەر كېمىلىرىنىڭ ھىندىستانىنىڭ جەنۇبىي قىرغاقلىرىدا بارا ـ بارا كۆپىيىپ بېرىۋاتقانلىقى ئەكبەرنى خاتىرجەمسىزلەندۇردى . پايدا كۆزلەيدىغان ھېيلىگەر پەرەڭلەر ئېغىز ئەتراپىدىكى بىجاپۇر ، گولكاندا ، ئەھمەدنەگار ۋە خاندىش دېگەن ئۇششاق مۇسۇلمان دۆلەتلەرنى بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ ، ئۆزلىرى ئېغىز قىرغاقلىرىدا يېڭى ـ يېڭى قارارگاھلارنى بەرپا قىلىۋاتاتتى . ئەكبەر بولسا ، بۇ مۇسۇلمانلارنى پەرەڭلەرگە قارشى بىرلەشتۇرۇشكە ئىنتىلەتتى . شۇ مەقسەت بىلەن ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنگەن ئادەملىرىدىن فەيزىي ۋە ئەبۇلفازللارنى جەنۇبتىكى سۇلتانلىقلارغا بىر ئەمەس تۆت قېتىم ئەلچىلىككە ئەۋەتتى . ئاخىر خاندېش سۇلتانىنىڭ ئەلىخان دېگەن ھۆكۈمدارى ئەكبەرنىڭ دۆلىتىگە ئىختىيارى ھالدا قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىگە ئۆز دۆلىتىنىڭ چېگرالىرىنى ئېچىپ بەردى .

خاندېشنىڭ بۇرھانپۇر شەھرىگە ئەكبەر ئۆزىنىڭ يېگىرمە سەككىز ياشلىق ئوغلى مۇرادنى زور قوشۇن بىلەن يولغا سالدى .

مۇرادقا تەجرىبىلىك سەركەردە ئابدۇرەھىم خانى خانانىنى باش مەسلىھەتچى قىلىپ تەينىلىدى . ئەكبەر ئۇلارغا پەرەڭلەرنى مەلابەر قىرغاقلىرىدىن ۋە گوئادىن قوغلۇپېتىشنى باش ۋەزىپە قىلىپ قويدى . ئۇنىڭ نەزەردە ، مۇرادنىڭ پەرەڭلەرنىڭ تىلىنى بىلىدىغانلىقى بۇ ۋەزىپە

نىڭ سۆزىسىز ئادا بولۇشىغا يارىمم بېرىشى كېرەك ئىدى .

مۇراد بۇرھانپۇردا تۇرۇپ پەرەڭلەردىن بىرقانچە زەمبىرەكلەرنى سېتىۋالدى . ئەمما بۇ زەمبىرەكلەر بەكمۇ كونىرىغان بولۇپ ، ئاللىقاچان ئىستېمالدىن قالغاچقا ، ئۇلارنى پەرەڭلەرنىڭ توپچىلىرىنىڭ يارىمسىز ئاتقىلى بولمايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇراد پەرەڭ توپچىلىرىدىن بىرنى ئۆز يېنىغا تەكلىپ قىلدى . بۇ پەرەڭ توپچى ناھايىتى خۇش مۇئامىلىلىك ئۇلىپەتچى يىگىت ئىكەن . ئۇ مۇرادنىڭ ئىچىشنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ ، ئۇنىڭ بىلەن تاڭ ئاتقۇچە بەزمىدە مەيخورلۇق قىلىشقا باشلىدى . ئەكبەر ئوغلىنى مەيخورلۇقتىن توسۇشنى ئابدۇرەھىمغا تاپىلىغانىدى . ئابدۇرەھىم شاھزادىنىڭ بۇنداق بەزمىلەرنى توختىتىشىغا ، پۇتۇن دىققىتىنى ئەكبەرگە تاپشۇرغان ۋەزىپىگە قارىتىشىغا كۆپ ھەرىكەت قىلدى . ئەمما ، شاھزادە ئۇنىڭ گېپىگە ئەمەس ، مەيخور ئۇلپەتداشلىرىنىڭ گېپىگە بەكرەك قۇلاق سالاتتى . ئابدۇرەھىم بىلەن شاھزادىنىڭ ئارىسىنى شۇلار بۇزدى . شىر ـ كەيپ مۇراد ئابدۇرەھىمنى : « سەن شەئە ، بىزگە يات مەزھەپتىسەن ! » دەپ ھاقارەت قىلدى ، يەنە ئابدۇرەھىمنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت يېزىپ ، خەۋەرچى ئارقىلىق لاھۇردىكى داىسىغا ئەۋەتتى .

شۇ چاغدا سەمەرقەنددىن ئەكبەر ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بولغان يېڭى خەۋەرلەر كېلىۋاتاتتى . ئابدۇللاخان قارشى ئەتراپلىرىدا قىشلاۋاتقان پەيتتە ، ئابدۇمۇمىن بەلخ تەرەپتىن دادىسىغا قارشى يوشۇرۇنچە قوشۇن تارتتى . ئۇ ئامۇ دەرياسىدىن ئۆتكەندە ، ئابدۇللاخان بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ، ئالدىراپ ـ تېنەپ سەمەرقەندكە چېكىندى .

جىگىرى ئاجىزلاپ قالغان خانغا قىشنىڭ يول ئازابى يامان تەسىر قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئابدۇللاخان سەمەرقەندده 1598 ـ يىلى ھوت ئېيىدا ۋاپات بولدى .

ئابدۇمۇمىن تۇنجى ئوغۇل بولغانلىقى ئۈچۈن دەرھال دادىسىنىڭ تەختىنى ئىگىلىدى . ئۇنىڭ قىلغان بىرىنچى ئىشى ، دادىسى ياخشى كۆرگەن ساراي كىشىلىرىنى رەھىم قىلماي قىرىش بولدى . شۇلارنىڭ

ئىچىده ئابدۇللاخان دۆلىتىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق ۋە تەدبىرلىك ۋەزىرى بولغان قۇلبابا كۆكەلدىش « دۇشمەن » سۈپىتىده دەھشەتلىك ئىسكەنجىگە ئېلىنىپ ، قىيىن ـ قىستاقلار بىلەن ئۆلتۈرۈلدى . ئابدۇمۆمىن خان ئائىلىسىنىڭ تەختىگە دەۋا قىلىش ئېھتىمالى بولغان ۋەكىللەرنى بىرمۇبىر قىلىچتىن ئۆتكۈزدى . ئابدۇللاخان ئەۋلادىدىن پەقەت پىرمۇھەممەد كۆكنارى قانداقتۇر بىر جايدا كەيپ بولۇپ يېتىپ قالغان بولسا كېرەك ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئەۋەتىلگەنلەر ئۇنى تاپالمىدى . كېيىن ئابدۇمۆمىنگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈلگەنده ، باشقىلار ئەنە شۇ پىرمۇھەممەد كۆكنارىنى ئۆزلىرىگە خان قىلىپ مەيدانغا چىقاردى . شۇنىڭ بىلەن ئىچكى ئۇرۇش باشلاندى .

ئەكىبەرنىڭ ماۋەرائۇننەھردىكى تەرەپدارلىرى « ئەمدى سىزنىڭ تۇرانغا كېلىشىڭىز ئۈچۈن پۇرسەت تېپىلدى ، ئابدۇمۆمىن بىلەن پىرمۇھەممەد كۆكنارى ، ئىلاھىم ، بىر ـ بىرىنىڭ بېشىنى يېگەي ! » دېگەن مەزمۇندا مەكتۇپلارنى ئەۋەتتى .

ئەكسىچە ، شۇ كۈنلەردە ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىدا بىر ـ بىرىدىن ئېغىر مۇسىبەتلەر يۈز بېرىشكە باشلىدى ، ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك سەركەردىلىرىدىن بىھاگۆەن داس ۋە تادەرمال ئارقىمۇ ئارقا كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ ۋاپات بولدى . ئۇلاردىن كېيىن شائىر فەيزىي فەيازىي ئالەمدىن ئۆتتى . مۇرادنىڭ ئوغلى رۇستەم توققۇزغا كىرگەنده ، بوغما كېسىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى . بۇ شۇم خەۋەرلەر بۇرھانپۇردا ئابدۇرەھىم بىلەن بىرلىككە كېلەلمەي ، مەست بولغان مۇرادقا يەتكۈزۈلدى ، ئىسسىقنى ئۇنتۇش ئۈچۈن ئۇ مەي ئىچىپ يۈرەتتى . ئەمدى ئوغلىنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا يىغلاپ كېچە ـ كۈندۈر مەست بولۇپ يۈردى ۋە ئاخىر ئاق تۇتقالاق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ۋاپات بولدى .

بۇرھانپۇردىن لاھۇرغىچە ئاتلىق بىر يېرىم ئايلىق يول ئىدى . ئەكبەرگە خەۋەر بېرىپ ئۇ يېتىپ كەلگۈچە ھىندىستان ئىسسىقىدا مۇرادنىڭ جەسىتىنى ساقلاپ تۇرۇش مۇمكىن بولمىدى . شۇڭا ئۇنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قاتنىشىزلا يەرلىكە قويۇشتى . بۇنى

ئاڭلىغان سەلىمە بېگىم :

ــ ئاھ خۇدا ! يالغۇز ئوغلۇمنىڭ جەستىنىمۇ كۆرەلمىسەم ! بۇ نېمە كۆرگۈلۈك ، ــ دەپ دادلاپ يىغلىدى . يۈزلىرىنى تاتىلاپ قان قەلمۇەتتى ، ــ ياق ، مېنى مۇرادخانىڭ يېنىغا ئاپىرىڭلار ! مەن ئۇنىڭ قەبرىسىگە باش ئۇرۇپ ۋىدالىشاي !

لېكىن ئۇ تەرەپلەردە ئۇرۇش توختىمىغان بولۇپ ، خەتەرلىك ئىدى .

ــ خەتەرلىك بولسا مەيلى ، ئۆلسەم ئوغلۇمنىڭ يېنىدا ياتىمەن ! يىگىرمە توققۇز ياشلىق مۇراد ئەكبەرنىڭ يۈرىكىدىن چوڭ بىر ئوتنى يۇلۇپ ئېلىپ كەتكەندەك بولدى . ئابدۇرەھىم بۇرھانپۇردىن كېلىپ ، پاجىئەنىڭ تەپسىلاتىنى ئېيتىپ بەردى . مۇرادنىڭ دائىملىق مەيخورلۇقلىرىدا ئۇنىڭ يېقىن ئۇلپەتدىشىغا ئايلانغان پەرەڭ توپچىنىڭ خىزمىتى بارلىقىنى ئەكبەر سەزدى . دېھلىدا ئەكبەرگە سۇيىقەست قىلغان پولات ۋەسۋەس ۋە ئۇنىڭ ئۆيىدىن تېپىلغان پەرەڭ قورالى خىيالىدا قايتا گەۋدىلەندى . ئەينى چاغدا ، پاكاۋىرا ئەكبەرگە قارشى ئېتىشقا ئۇلگۈرمىگەن قورالنى ئەمدى ئۇلارنىڭ پەرەڭ توپچى ئەسكىرىگە ئايلاندۇرۇپ ، ئۇنىڭ ياردىمىدە مۇرادنى ھالاك قىلغانلىقى ئېنىق تۇرمامدۇ ؟

ئەجەبا ئەكبەر دېگىز سىرتىدىن كەلگەن شۇ بىرنەچچە مىڭ باسقۇنچى پەرەڭنى ھىندىستاندا ھالاك قىلالماسمۇ ؟ سەلىمە بېگىم جەنۇبقا بېرىشقا تەقەززا بولۇپ تۇراتتى . تۇرانغا قوشۇن تارتىش ئىلاجسىز كەينىگە سۇرۇلدى ، ئەكبەر شىمالغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تەييارلىغان قوشۇننى ئەمدى جەنۇب تەرەپكە ماڭدۇردى .

لېكىن ، پۈتۈن نىجاتلىقنى ئۇنىڭدىن كۈتۈۋاتقان بۇخارالىق ۋەسەمەرقەندلىك تەرەپدارلار ئەكبەرنىڭ كەينىدىن يەنە مەكتۇپ يوللاپ ، ئابدۇمۇمىننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ، شەيبانىزادىلەر سۇلالىسى تۈگەش ھارپىسىدا ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى .

ئابدۇمۇمىن خۇددى ئاتىسىغا قارشى قىلىچ كۆتۈرگەن تىمۇرىزادە ئابدۇللەتىپكە ئوخشاش ، پەقەت ئالتە ئايلا پادىشاھ بولدى . ئۇ

تومۇز كۈنلىرىدە زامىنىڭ سالقىن سۇلىرى بويىدا دەم ئالغاندىن كېيىن ، سەمەرقەندكە قايتىدىغان چاغدا . ئۇنىڭ ئۆتىدىغان يولىغا دۇشمەنلىرى چوڭقۇر خەندەك قېزىپ ئۇستىنى بىلىنمىگۈدەك قىلىپ يېپىپ قويىدى . ئابدۇمۆمىن ئېتى بىلەن شۇ خەندەككە چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇنى پىر مۇھەممەد كۈكنارنىڭ تەرەپدارىدىن بولغان بەگلەر تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە جەستىنى بۇخاراغا ئېلىپ بېرىپ ، خان سارىيى ئالدىدىكى جازا مەيدانىغا ئېسىشتى . هازىر خان بولغان ئىياۋەند پىرمۇھەممەدنى ئادەملەر كۆزگە ئىلمايتتى . شەيبانىزادىلەرنىڭ كۈنى شۇ زەئىپ كۆكنارنىڭ قولىغا قالغانلىقتىن ، باشقا چوڭ بايلار يېڭى سۇلالىگە ئاساس سېلىش كويىغا چۈشتى . بۇ بايلار ئارىسىدا هەزەر دېگىزنىڭ شىمالىدىكى ئاستراخاندىن چىققان ئالتۇن ئوردا قالدۇقى سۇپىتىدە ئىۋان گروزنىي ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ يېڭىلگەن ۋە بۇخاراغا قېچىپ كېلىپ جان ساقلاۋاتقان مىڭمىشلاق خانىنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ بار ئىدى . ئەنە شۇ ئاستراخانلاردىن ئاكا ـ ئۇكا ئىمام قۇلى خان بىلەن تاهىر مۇ-هەممەد سەمەرقەندنى ئىشغال قىلىپ ، بۇخارادىكى پىرمۇھەممەد كۆكنا-رىدىن تەختنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى .

ئەكبەرگە بۇ ۋەقەلەر خەۋرىنى يەتكۈزگەن سەمەرقەندلىك تە-رەپدارلىرى : « تېزراق كېلىپ ئەجدادلار پايتەختىنى ئىگىلىمىسىڭىز ، ماۋەرائۇننەهر شەيبانىزادىلەردىنمۇ زالىمراق ۋە جاهىلراق ئاستراخانلار-نىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتۈپ كېتىدۇ ! » دەپ ناله قىلىشتى .

مىڭ چاقىرىملاپ جايدىن يېتىپ كەلگەن بۇ ناله ئەكبەرنىڭ ئاۋۋالقى ئوي ـ ئىستەكلىرىنى يەنە قوزغاتتى . ئۇ ئەگرەگە بارغاندا مۇرادىنىڭ يېگىرمە نەزىرسىگە كەلگەن شاهزادە سەلىمنى بۇخارالىق ئۇس-تازى مەۋلانە پەرىد بىلەن بىللە ئۆزبېكنىڭ خاس هۇجرىسىغا چاقىرتتى . ئۇلارنى ئەبۇلفازل باشلاپ كىردى . تۆتەيلەن يۈزمۇيۈز ئولتۇرۇشتى . ئەكبەر سەمەرقەنددىن كەلگەن خەۋەرلەرنى ئېيتىپ بەردى .

ـــ ئەمىرزادەم ، بىر قېتىم سىزنى شەيبانىزادىلەرگە قارشى جەڭگە چىقارماقچى بولغىنىمدا بارمىغانىدىڭىز ، ـــ دېدى ئەكبەر سەلىمگە

سالقىن كۆز تاشلاپ ، ــ ئۇ چاغدا راستتىنلا ۋەزىيەت جىددىي بولۇپ ، يۇسۇپ زەيلەر ھەيبەر داۋۇننىڭ بېسىپ ياتقانىدى . لېكىن ، كېيىنكى ياخشى مۇئامىله بىلەن يۇسۇپ زەيلەرنى تىنجىتتۇق . تىنجىمىغان سەر-كەشلەرنى زەيىنىددىن كۆكه كابۇلدىن كېلىپ تارمار قىلدى . ھەيبەر دا-ۋىنى ئەمدى بىخەتەر ، يول ئوچۇق ، شەيبانىزادىلەرمۇ ئۆلۈپ قىرىلىپ ، پۇتۇنلەي كۆكنارىنىڭ قولىدا قاپتۇ .

ئەكبەر بىر توختۇالدى . ئوتتۇز ياشقا كىرگەن ، يەلكىسى تو-لۇپ ، ساقال ـ بۇرۇتى چىرايلىق يىگىتكه ئايلانغان ئوغلىغا مەمنۇنلۇق بىلەن نەزەر تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

ــ سىزدەك بىر پالۋان بابۇررزادە كۆكنارىغا تەڭ كېلەلمەسسىز-مۇ ؟ ــ دېدى ، ــ ئەجابا ، ئالتۇن ئوردا خارابىيلىرىنىڭ ئىچىدىن بۇ-خاراغا قېچىپ كەلگەن نەدىكى ئاستراخانلار ئاتا ـ بوۋىمىزنىڭ شەھىرى سەمەرقەندنى ئاياغ ئاستى قىلسا ، بىز بۇ يەردە ھېچ ئىش بولمىغاندەك قاراپ تۇرساق ؟

سەلىم ماۋەرائۇننەھرگه دادىسىنىڭ كېتىشىنى ئۇمىد قىلاتتى ، ئۆزى بولسا ھىندىستاندا قېلىشنى ئويلايتتى . ئۇ بۇنى ئوچۇق ئېيتىشقا جۇرئەت قىلالماي گەپنى ئايلاندۇرۇۋەتتى .

ــ ھەزرىتىم دېگەنلىرىڭىز ھەق ، مەن پەقەت رەكەن يۇرۇشىنى ئەسلەتمەكچىمەن . جەنۇبتىكى ئۇرۇشنى تۇگەتمەي تۇرۇپ شىمالغا يۈ-رۇش باشلىساق . . . قانداق بولارکىن ؟

ئەكبەر پەرىد بۇخارىنىڭ كۆڭلىده نېمە بارلىقىنى بىلگۈسى كې-لىپ :

ــ مەۋلانه ، سىزنىڭ پىكرىڭىز قانداق ؟ ــ دېدى ، ــ سىز ئەسلى بۇخارالىق . ئاتا ـ بوۋىلىرىڭىزنىڭ شەھىرىگه قايتىشنى ئويلىمام-سىز ؟

پەرىد بۇخارى ئاتا ـ بالىنىڭ بىرىگه يان باسسا ئىككىنچىسىدىن بالاغا قىلىشى مۇمكىنچىلىكىنى ھېس قىلىپ تەڭقىسلىقتا قالدى :

ــ ھەزرىتىم ، پەقەر دېھلىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولدۇم . . . بۇ-

خارانی هېچبولمسا بىر قېتىم كۆرۈپ كەلسەم ئارمىنىم قالمايتتى . . . پە-
قەت . . . تۇرانغا يۈرۈش قىلىش جەھەتتە . . . مەۋلانە ئەبدۇلفازل پېقىر-
دىن كۆرە داناراق ۋەزىردۇر . . . ئاۋۋال شۇ كىشىنىڭ پىكرىنى ئاڭلايلى ،
ئاندىن كېيىن مېنىڭ كەم ئەقىل مۇلاھىزەمنى ئېيتىشقا ھەزرىتىمدىن ئە-
جازەت سورايمەن .

ئەكسىچە پەرىد بۇخارىنىڭ قۇۋلۇقىنى سېزىپ ، كىنايىلىك كۈ-
لۈمسىرىدى ۋە ئەبۇلفازلغا سۆز بەردى .

ـــ تارىخنىڭ ئادالەتلىك ھۆكۈمچى ئىكەنلىكىنى سەمەرقەنددىن
كەلگەن خەۋەرلەر يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاۋاتىدۇ ، ـــ دەپ تەمكىن سۆز
باشلىدى ئەبۇلفازل ، ـــ شەيبانىخان بىلەن ئۇنىڭ ۋارىسلىرى بىر ئە-
سىردەك نى ـ نى ئىستېداتلىق كىشىلەرنى ۋەتەندىن جۇدا قىلىشتى .
مىرزا بابۇردەك نى ـ نى زاتلار ۋەتەنگە قايتىش ئۈچۈن ، شەيبانىزادىلەر
بىلەن كۆپ يىل ئېلىشتى ، ئەمما ئۇلارنى يېڭەلمىدى ، لېكىن ئالاھىدە
ئادەملەر قىلالمىغان ئىشنى ۋاقىت ، تارىخ ئۆزى قىلدى . شەيبانىزادىلەر
دۆلىتى ئىچىدىن چىرىدى ، تېگى تېشىلگەن ، ئۇزاققا قالماي چۆكۈپ
كېتىشى مۇقەررەرلىشىپ قالغان كېمىگە ئوخشاپ قالدى . ئەمما بۇ كېمىدە
ناھايىتى كۆپ بىگۇناھ ئادەملەر ، ئاق كۆڭۈل ، مەرىپەتلىك زاتلار بار .
ئۇلار بىر ئەسىر داۋامىدا شەيبانىخانىنىڭ تۇرانداىكى ئەۋلادلىرى بىلەن
مىرزا بابۇرنىڭ ھىندىستانداىكى ئەۋلادلىرى ئارىسىداىكى مەنىۋى مۇسابە-
قىنى خالىس كۆزىتىپ تۇردى . تارىخ بۇگۈن شۇ مۇسابىقىنىڭ غەلىبە-
سىنى ئادىل ئېنىقلىدى ، ھەزرىتىم كامالىغا يەتكۈزگەن ھىندى دۆلىتى
دۇنياداىكى ئەڭ ئۇلۇغ ، ئەڭ مۇستەھكەم دۆلەتلەرنىڭ بىرىنچى سې-
پىدە تۇرۇۋاتىدۇ . ھەزرىتىمنىڭ تۇرانداىكى خەيرخاھ-
لىرى بىزداىكى ئىلىم ـ مەرىپەتنىن باشقا ئىمكانىيەتلەردىنمۇ بەھرە-
مەن بولۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ . جاھىل بايلار زۇلۇمىدىن ئۇلارنى قۇتقۇ-
زۇش سىزنىڭ ئالىيجاناب بۇرچىڭىز . ئەمرزادەم ! ھىندىستاننىڭ ئىمكا-
نىيەتلىرى چەكسىز ، ئەگەر ئەللىك مىڭ قوشۇن ھەزرىتىم بىلەن جە-
نۇبقا يول ئالسا ، يەنە شۇنچە قوشۇن سىز بىلەن تۇران يۈرۈشىگە چىقا-

لىشى مۇمكىن .

ـــ دېمەك ، ھەم شىمالغا ، ھەم جەنۇبقا بىراقلا قوشۇن تارتىـ مىزمۇ ؟ ـــ نارازى بولۇپ سورىدى سەلىم ئەبۇلفازلدىن .

ئۇنىڭ گېپىگە ئەكبەر قەتئىيلىك بىلەن جاۋاب بەردى :

ـــ ۋەزىيەت شۇنى تەلەپ قىلماقتا !

سەلىم دادىسىغا جاۋاب قايتۇرالماي جىم بولدى . ئەبۇلفازل مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى .

ـــ ئەمرزادەم ، سىز جەننەتماكان ئۇلۇغ بوۋىڭىز بابۇر ھەزرەتلىرىدەك خاتىرىلەر يېزىۋاتىسىز . سىزدە شۇنىڭغا مۇناسىپ ئىقتىدار بار ، قەلبىڭىز ئۆتكۈر . ئەمدى بابۇر ھەزرەتلىرىدەك ئاجايىپ جاسارەت كۆرسىتىشىڭىز كېرەك . ئەگەر سىز سەمەرقەند ۋە بۇخارانى جاھىللار زۇلۇمىدىن قۇتقۇزالسىڭىز ، ئۇ يەردە ئىلىم ، سەنئەتكە كەڭ يول ئېچىلىسا ، بۇ نەق ئىشىڭىز ئۆمۈر كىتابىڭىزنىڭ ئەڭ يارقىن بابىغا ئايلىنىپ قەغەزگە پۈتۈلىدۇ . « بابۇرنامە » دەك كىتاب يېزىش ئۇچۇن ، شۇ كىتابتا قەلەمگە ئېلىنغاندەك ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىش كېرەكقۇ ئاخىر !

بۇ گەپلەردىن سەلىمنىڭ رەڭگى ئاقىرىپ ، لەۋلىرى كۆكۈش تۇسكە كىردى . ئەبۇلفازل گەپنى ئۇنىڭ ئەڭ ئاغرىيدىغان جايىغا تەگكۈزگەنلىكىنى ئەكبەر شۇندا سەزدى . سەلىم دادىسىدىن رۇخسەت ئالغاندىن كېيىن :

ـــ جانابى ۋەزىر ئەزەم ، ـــ دەپ ئەبۇلفازلغا ئالىيىپ قارىدى ، ـــ سىز بىزگە ۋەدە قىلغان ئەللىك مىڭ قوشۇننىڭ يېرىمى راجپۇتلار ، شۇنداقمۇ ؟

ـــ تەخمىنەن شۇنداق .

ـــ تۇراننىڭ پۈتكۈل ئاھالىسى مۇسۇلمانلار ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانسىز ، ـــ سەلىم ئەمدى ئۆزىنى سەل بېسىپ ۋەزمىنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى ، ـــ تارىخنى بىر ئەسلەڭ ، جەننەتماكان ئۇلۇغ بوۋىمىز قىزىلباشلارنى باشلاپ بارغاندا ، نەخشىبەندە شەيخلەر پۈتۈن تۇراننىڭ ئادەملىرىنى ئۇلارغا قارشى قوزغاتقان . قىزىلباشلارغۇ مۇسۇلمان ئىدى .

ئۇلارنى « كەلگىندى شىئەلەر » دەپ رەھىم قىلماي قىرىپ تاشلىغان تۇرانلىقلار غەيرىي دىندىكى راجپۇتلارنى ئاياپ قويارمۇ ؟ ئەگەر بىزمۇ ئەللىك مىڭ قوشۇن بىلەن جەڭگە كىرىپ تۇرانلىقلارنىڭ قېنىنى ھىندىستانلىقلارنىڭ قىلىچى بىلەن تۆكسەك ، تارىخ بۇنى كەچۈرەمدۇ ؟ ئەۋلادلار بىزنى باسقۇنچى دەپ ئەيىبلىمەمدۇ ؟

ئەكسىرىنىڭ ئۆزىمۇ مۇشۇ خەۋپ ئۈستىدە كۆپ ئويلىناتتى . ئانىسى ھەمىدە بېگىم بۇنداق قىرغىنلارنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ ، ئەكسىرىنىڭ ماۋرائۇننەھرگە قوشۇن تارتىشىغا ئېتىراز بىلدۈرگەنىدى . ئەكسىر ئانىسىنىڭ ئېتىرازىغا قارشى ئېيتقان سۆزلىرىنى ھازىر ئوغلى ئالدىدا كەسكىن تەكرارلىدى :

— نەدىكى بىر ئاستراخاندىن كەلگەن مىڭقىشلاق خانىنىڭ ئەۋلادلىرى تۇرانلىقلارنىڭ قېنىنى تۆكسە ، باسقۇنچىلىق بولمايدىكەنۇ ، بىز ئاتا ماكانىمىز سەمەرقەند ئۈچۈن جەڭ قىلساق باسقۇنچىلىق بولامدىكەن !

— ھەزرىتىم ، — سەلىم دادىسىغا يەڭگىلرەك گەپ قىلىشقا باشلىدى ، — مىڭقىشلاق خانىنىڭ ئۆرۈلۈپ - چۆرۈلۈپ ئاستراخاندىن كەلگىنى راست . ئەمما ئۇنىڭ ئوغلى يارمەتخان ئابدۇللاخانىنىڭ سىڭلىسى زۆھرە خانىمغا ئۆيلەنگەنىكەن . ھازىر بۇخارا تەختىگە دەۋا قىلىۋاتقان باقى مۇھەممەد ئەنە ئاشۇ زۆھرە خانىم تۇغقان دېنمۇھەممەدنىڭ ئوغلى ئىكەن . بىز ھىندىستاندا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغىنىمىزغا ئوخشاش ، ئۇلارمۇ تۇراندا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغانىكەن . بىز ئۆزىمىزنى ھىندىستانلىق دەپ بىلگىنىمىزگە ئوخشاش ، دېنمۇھەممەدنىڭ ئوغۇللىرىمۇ ئۆزىنى تۇرانلىق دەپ ھېسابلاشقا ھەقلىقتۇر . . .

سەلىمنىڭ ھەممە نەرسىدىن خەۋەردار ئىكەنلىكى ۋە كۆپنى كۆرگەن ئادەملەردەك ۋەزمىنلىك گەپ قىلىشى دادىسىنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشتى .

— خوش ، ئەمىرزادەم ، بۇخارادا تەختنى ئاستراخانلار ئىگىلىۋالسا ، بىز جىم قاراپ تۇرامدۇق ، ئۇنداقتا نىجاتلىقنى بىزدىن كۈتۈپ

ۋەكىل ئەۋەتىدىغان ، مەكتۇپ يېزىۋاتقان تۇرانلىق خەيرخاھلىرىمىز نا ئۈمىد بولۇپ قالىدۇغۇ ؟

ـــ ئوغلىڭىزنىڭ رايىغىمۇ بېقىپ قويۇڭ ، ھەزرىتىم ، ـــ سەلىم ئاچچىق بىلەن گەپ قىلدى ، ـــ تۇرانلىق تەرەپدارلىرىمىز يەنە بىر ئىككى يىل كۈتسە ، ھېچ گەپ بولماس ، شەيبانىزادىلەر بىلەن ئاستىرا-خانلارنىڭ ئېلىشىشى ئۇزاق داۋام قىلسا كېرەك ، تۇرانلىقلارنىڭ ئىككى تەرەپتىن بىزار بولۇپ ، تۈيۇقسىز قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشى ئېھتىمالغا يېراق ئەمەس . ئۇ چاغقىچە داكان يۈرۈشمۇ غەلىبە بىلەن ئاياغلىشىپ قالار . ئەنە شۇ چاغدا بارلىق كۈچنى يىغساق ، ئۆزىڭىز باش بولۇپ تۇرانغا بارساق ، خانلار زۇلۇمىغا قارشى قوزغالغان ئەل ـ ئاۋام بىزنىڭ تەرىپى-مىزگە ئۆتسە ، سەمەرقەند ۋە بۇخاراغا جەڭسىز كىرىشىمىز مۇمكىن . بۇ ، سىزنىڭ سۈلھى قىلىش سىياسىتىڭىزگىمۇ ماس كېلىدۇ .

ئەكبەردىمۇ شۇنداق بىر ئىستەك يوق ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ پۈ-تۈن ھەربكىتى دىنىي ئاداۋەتلەرنى تىنچ يول بىلەن يوقىتىشقا قارىتىلغان پەيتتە ، ئانا يۇرتى تۇراندا قانلىق غازات باشلىنىشقا يول قويغىلى بولامـ-دۇ ؟ ياق ، سەلىم بۇ جەھەتتە توغرا . لېكىن ، ئەكبەر ئوغلىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى مەغلۇپ كۆرسەتكۈسى كەلمىدى .

ـــ ئامال قانچە ، ئەمرزادەم ! بۇنداق كەيپىيات بىلەن سىز ماڭا تۇرانـدىن غەلىبە كەلتۈرەلمەيسىز ، مەغلۇبىيەتتىن خۇدا ساقلىسۇن ، تۇران يۈرۈشىنى كېيىنگە قالدۇرغىنىمىز تۈزۈك ئوخشايدۇ .

مۇنازىرىدە سەلىمنىڭ دادىسىغا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمىگەنلىكى پەرىد بۇخارىنى ناھايىتى سۆيۈندۈردى . ئەكبەر ئۇنىڭ سەلىمگە ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بىلەن زوقلىنىپ قاراپ قويغىنىنى كۆردى . سەلىمگە « پاي-تەختتىن يېراق كەتمەڭ ، ئاتىڭىز ئاتمىشقا بېرىپ قالدى ، بىرەر ھادىسە بولسا دەرھال تاجۇتەختىنى ئىگىلىشىڭىز لازىم » دەيدىغان مەسلىھەتچى جان كۆيەرلەر خېلى كۆپەيگەن ، زىياۋۇل مۇلك ، شەيخ روكنىددىن ، سەئىدخان چاغاتايلارمۇ شۇلار قاتارىغا قوشۇلغانىدى . شاھزادىگە ھەممىدىن بەكرەك پەرىد بۇخارىنىڭ تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئەبۇل-

فازل سەزگەن ۋە بۇنى ئەكبەرگە ئېيتىپ : « سىز ئۇزاق داكانغا كەتـ كـەندە ، شاھزادە سەلىم پەرىد بۇخارىينىڭ گېپىگە كىرىپ ، پايتەختتىنى ئىگىلىشى مۇمكىن . » دېگەنىدى . ئەكبەر بۇنداق پىتنىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەم سەلىم بىلەن پەرىد بۇخارىينى بىر ـ بىرىدىن ئاجرىتىۋېتىش ئۈچۈن بۇيرۇق ئاھاڭدا :

ـــ ئەمىرزادەم ، سىـز ئەتە يەنە رەجەسـتـخانغا كېـتىڭ ، ـــ دېـدى ، ـــ تاغىڭىز مەن سىنىڭ تېخىچە سەركەش مېۋەرلىكلەر بىلەن ئېـلىشىۋاتىدۇ . پراتەپ سىنىڭ ئۆلگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ئوغلى ئەمەر سىنىڭ ھامان بىزنى تەن ئالمايدۇ . سىز ئاشۇ خانىدانغا بېرىڭ ، ئۇلارنى تىنجـ تىشنىڭ يولىنى تېپىڭ .

سـەلىمنىڭ قاپىقى چۈشۈپ كەتتى . ئەكبەر بۇنىڭغا ئېتىبار بەر- مەي ، سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ مـەۋلانە ئەبۇلفازلمۇ ئەمدى بېلىگە قىلىچ ئاسىدۇ ، ئۇچ مىڭ نۆكەرگە سەركەردە بولۇپ دِاكانغا باردۇ .

كـېيىنكى گەپلەرنىڭ سەلىمگە ، پەرىد بۇخارىيغا يېقىپ كەتكەنـ لىكىنى ئەكبەر ئۇلارنىڭ مەمنۇنلۇق بىلەن كۆز يېقىشۇۋېلىشىدىن بىلدى . خـەتەرلىك جەڭلەردە ئەبۇلفازل ھالاك بولۇپ كەتسە ، ئۇلار خۇش بو- لـۇشى مۇمكىن ئىدى . ئەمما ، ئەكبەر ئۇلاردىكى ئىچى قارىلىق مەمنۇنـ يەتنى يوققا چىقارغۇسى كېلىپ پەرىد بۇخارىيغا قاراپ ئېيتتى :

ـــ مەۋلانە ، گۇجارەت يۇرۇشىدە ياخشى جەڭ قىلغانىدىڭىز . ئەمدى داكاندىمۇ جاسارەت كۆرسىتىشىڭىزگە ئىمكان بەرمەكچىمىز . داكانغا بىز بىلەن بىللە بارىسىز ، تەييارلىنىڭ .

ئەكبەرنىڭ ئېتىرازغا يول بەرمەيدىغان بۇيرۇق ئاھاڭدا ئېيتقان پەرمانىنى سەلىمۇ ، پەرىد بۇخارىيمۇ سالام بىلەن قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى .

× × ×

سەلىمنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى . دادىسىنىڭ ئۆزىنى پەرىد بۇ خا-

رىيدىن مەجبۇرىي ئايرىۋەتكەنلىكى ۋە رەجەستىخانغا ئەۋەتكەنلىكى شاھزادىگە بېرىلگەن سۈرگۈن جازاسىدەك بىلىندى . ئەگەر سەلىم رەجەستىخان تاغلىرىدا ئەمەر سىنىخ بىلەن جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسە ، دادىسى ئۇنىڭغا ئېچىنمايدىغاندەك كۆرۈندى . چۈنكى ، نېرىياقتا كىچىك ئوغلى ــ دانىيال بار . سەلىمنى دوزاختەك تار سەھرالىق تەرەپكە ئەۋەتكەن دادا دانىيالغا گانىگ دەرىجىسى بويىدىكى جەنىنەتتەك جاي ئاللاھئابادنى بېرىپتۇ . ئاخىر ئۇدۇم بويىچە تۇنجى ئوغۇل كۆپرەك ئەزىزلىنىشى كېرەك ئىدىغۇ ؟ ئەكسىچە ، ئۇنىڭ قىلمۇاتقىنى ھەر خىل مىشمىشلەرگە سەۋەب بولماقتا . ئادەملەر : « تەخت ۋارىسى سەلىم ئەمەس ، دانىيال بولارمىش ! » دەپ گەپ تارقىتىشماقتا . ئەگەر دادىسىدا بۇنداق ئادالەتسىزلىك بولسا ، سەلىم ئۆزىنىڭ ۋارىسلىق ھوقوقىنى قىلىچ بىلەن ھمايە قىلىشقا تەييار !

دادا بىلەن ئوغۇل ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان ئاداۋەت مانا شۇ تەرزدە بارا ـ بارا چوڭقۇرلىشىپ ، چوڭىيىپ بارماقتا ئىدى . سەلىمنىڭ نەزەرىدە ، ئۇنى دادىسىغا ئەبۇلفازل يامان كۆرسەتمەكتە . بۇ ئادەمنىڭ ئەكبەرنىڭ كۆز ئالدىدىلا سەلىمنى كەمسىتىپ : « سىز بابۇر بوۋىڭىزدەك كىتاب يازالمايسىز ، بۇنىڭغا يارىشا جاسارەت كۆرسەتكىنىڭىز يوق » دەپ گەن مەنىدە قىلغان گەپلىرى سەلىمگە تۇرۇپ ـ تۇرۇپ بەكمۇ ئەلەم قىلاتتى . « تۇزۇكى جاھانگىرىي » دەپ ئاتىماقچى بولغان خاتىرە كىتابىنى ئۇ داۋام ئەتتۈرەلمەي تاشلاپ قويدى . ئەبۇلفازلنىڭ « ئىقبالنامە » [1] دەپ ئاتالغان ئۇچ جىلدلىق كىتابنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، ئۆزى يازغان خاتىرىلەر كۆزىگە ناھايىتى پۇچەك كۆرۈندى ـ دە ، قولى قەلەمگە بارمىدى . پەرىد بۇخارىي سەلىمنى سۇھرابقا ئوخشىتىپ ، « ئاتىڭىز رۇستەمى داستاندەك زور بولسىمۇ ، سىز ئۇنى ئەلۋەتتە ، يېڭەلەيسىز ! » دەپ ئىشەندۈرگەندىن بېرى ، ئۇنىڭ ئۆزى توغرىسىدىكى پىكىر ـ خىياللىرى ناھايىتى يۇكسەك ئىدى .

---

① « ئىقبالنامە » « ئەكبەرنامە » دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولدى . « ئەكبەر ئەينىكى » شۇ كىتابقا ئىلاۋە تەرزدە يېزىلغان .

ئەبـۇلفازلنىڭ كىتابىدا بولسا ئەكبەرنىڭ ئەللىك يىلدىن بېرى نى - نى كۆرەشلەرنى غەلىبە بىلەن تاماملاپ كېلىۋاتقان ئىش ئىزلىرى يىلمۇيىل ، نام ۋە ھەممە دەلىللىرى بىلەن يېزىلغان . ئەمما ، سەلىم ئوتتۇزدىن ئې- شىۋاتقىنىغا قارىماي ، بىرەر قېتىم چوڭ جەڭ قىلىپ دادىسىدەك جاسارەت كۆرسەتمىگەنمۇ ؟ ئەبۇلفازل ئۆز كىتابىدا بۇ سوئالغا « ياق ! » دەپ جاۋاب بەرگەنىدى . « ئەكبەرنامە » سەھىپلىرىدە دادىسىنىڭ جاسارەتـ لىرى ئۇلۇغۋار ھىمالايا تېغىنىڭ قارلىق تىزمىلىرىدەك كۆرۈنسە ، سە- لىمگە ئائىت ۋەقەلەر شۇ تاغ ئېتىكىدىكى كىچىك تۆپىلىكلەرگە ئوخشاپ تۇراتتى ، ئۇ پەقەت « تۇغۇلدى » ، « ئۆيلەندى » ، « ئوغۇل كۆردى » ، « ئەجمىرگە ھاكىم بولدى » دېگەن گەپلەر بىلەن تەرىپلە- نەتتى .

سەلىمنى شۇنچىلىك تۆۋەن چۈشۈرگەن « ئىقبالنامە » نى ساراي ئەھلى ، جۈملىدىن ئەكبەر ئاجايىپ ماختايدۇ . بىرلىرى : « جانابى ئە- بۇلفازل < بابۇرنامە > ئەنئەنىلىرىنى داۋام ئەتتۇرۇپتۇ ، مۇرەككەپ تە- كەللۇپلاردىن ۋاز كېچىپتۇ ، ئۇنىڭ راۋان ئۇسلۇبتا ئەسەر يازغانلىقى ماختاشقا لايىقتۇر ! » دەيدۇ . يەنى بىر ئەبۇلفازل يازغان ئۇچ جىلدلىق ئەسەرنىڭ « بابۇرنامە » غا ئوخشاش جەمئىيەت ، تەبىئەت توغرىسىدا قامۇس خاراكتېرلىق مەلۇماتلار بەرگەنلىكىدىن مەمنۇن بولۇشىدۇ . لې- كىن جۇغراپىيە ، تارىخ ، دۆلەت تەرتىپى تۇرلۇك كەسىپ ، ھۈنەرلەر تەرتىپى ھەتتا بازاردىكى نەرخ - ناۋالارغا ئائىت تۇرلۇك - تۇمەن قامۇ- سىي مەلۇماتلارنىڭ بىر جىلدقا سىغىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەبۇل- فازل بابۇرنامە ئەنئەنىلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ ئىجاد قىلغان يې- ڭىلىق شۇ بولدىكى ، قامۇسىي مەلۇماتلار « ئەكبەر ئەينىكى » دەپ ئاتالـ غان ئالاھىدە جىلدقا جەملەندى . ئەبۇلفازل يېگىرمە يىل داۋامىدا ئەكـ بەرنىڭ نامىدىن تۇرلۇك مەملىكەتلەرگە ۋە ۋىلايەتلەرگە يازغان مەكتۇپـ لىرىنىڭ ئەڭ مەشھۇرلىرىنى « مۇنشائەت » دەپ ئاتالغان ئۇچىنچى جىلدقا توپلىدى .

ئەكبەر بۇ ئۇچ كىتابنى ھىندىستانىنىڭ شۇ دەۋردىكى مەدەنىيەت

خەزىنىسىگە قوشۇلغان ئۇچ چوڭ گۆھەر دەپ ئاتىدى . ئەبۇلفازلغا مەم-
لىكەتنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ئالىمى ــ ئەللامي دېگەن ئۇنۋاننى بەردى .
ــ ئەللامىينىڭ ئىجادىي جاسارىتى تارىخقا يېزىلىشى كېرەك ، ــ
دېدى ئەكبەر ۋە ئەڭ ياخشى رەسساملارغا تاپشۇرۇق بەردى ، ــ ئەبۇل-
فازل ئەللامي ئەسىرىنى پۈتكۈزۈپ بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈنگە ئا-
تاپ مەخسۇس بىر رەسىم سىزىڭ ، بۇ رەسىم ئەلىشىر ناۋايى ئۆز « خە-
مسە » سىنى تۈگىتىپ ، ھۈسەيىن بايقاراغا ئەكېلىپ تاپشۇرغان پەيتنى
ئەسلىتىدىغان دەرىجىدە مۈكەممەل بولسۇن .
ئەكبەر ئېيتقاندەك ئەڭ نەپىس ۋە ئەڭ گۈزەل بويالغلار بىلەن
سىزىلغان بۇ رەسىمنى كۆرگەندە ، سەلىمنىڭ رەشىك ئوتى لاۋۇلداپ
ياندى . رەسىمدە ئەبۇلفازل ئۆزى يازغان ئىككى جىلد كىتابنى ئىككى
قولىدا تۈتۈپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ . كىتابنىڭ ئۈچىنچى جىلدى گىلەم
ئۈستىدە نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇپتۇ .
تەخت ئۈستىدىكى ئەكبەرنىڭ پۈتۈن دىققەت ـ ئېتىبارى ئەبۇل-
فازلغا قارىتىلغان . ئۇ ئوڭ قولىنىڭ ئىككى بارمىقىنى ئەبۇلفازلغا كۆرسە-
تىپ ، نېمىنىدۇر دېمەكچى بولاتتى . سەلىمنىڭ پىكرىچە ئەكبەرنىڭ
ئىككى بارمىقىنى ئېچىپ كۆرسەتكىنى « سارايدا ئەبۇلفازل بىلەن ئىككە-
مىزدىن يېقىن دوست يوق » دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . دادىسىنىڭ
سەلىمدىن كۆرە كەمبەغەل ئائىلىدىن كېلىپ چىققان نەدىكى بىر ئەبۇل-
فازلنى ئوبدان كۆرۈشىنى بۇ رەسىم ھەممىگە ئوچۇق نامايان قىلىپ
تۇراتتى . سەلىم گويا ئەبۇلفازلدىن كېيىنكى ئۇچىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ
قالغانىدى . بۇ ھادىسە ئۇنىڭ سىرداش جان كۆيەرى شەيخ پەرىدكىمۇ
ئېغىر كەلدى . ھازىر مەرتىۋىسى ئۆسۈپ ، سەلىمنىڭ ئىچكى بەگلىرى
قاتارىغا ئۆتكەن ئەلىبەك ــ ئالىپرت پىرىيرامۇ شاھزادىگە كۆيۈنەتتى .
مانا ئەمدى ئەكبەر ئاشۇ ئەبۇلفازلنىڭ گېپىگە كىرىپ ، سەلىمدىن پەرىد
بۇخارىنىڭ تارتىۋالماقچى ۋە داكانغا بىللە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ .
شاھزادە غەزەپ ۋە ئەلەمدىن تولغىنىپ ئەگرەدىن رەجەستخانغا
مېڭىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقان كۈنى كېچىسى ، ئۇنىڭ خاس ھۈجرە-

سىغا ئەلىبەك بىلەن پەرىد بۇخارىيلار ئاستا كىرىپ كېلىشتى . ئەلىبەك پىرپىيرانىك قولتۇقىدا كۆك بەلۋاغقا ئورالغان ئېغىر قوليازما بار ئىدى . ئۇچەيلەن خاس ھۇجرىدا خالىي قالغىنىدا شەيخ پەرىد قوليازمىنى ئەلـ بەكتىن ئېلىپ بەلۋاغ ئىچىدىن يېشىپ چىقاردى :

— ئەمرزادەم ، بۇ نەرسىنى ھازىرچە سىزدىن باشقا ھېچكىم ئۇقماسلىقى كېرەك .

— ئۆزىڭىز يازغانمۇ ؟

— ياق ، ئابدۇقادىر بەدەۋنىي دېگەن مۇئەررىخ (تارىخشۇناس) يـوشۇرۇن ھالدا يازغانىكەن . بۇنى سادىق بېگىمىز ئەلىبەك بىلىدىكەن ، سىز تەختكە چىققىنىڭىزدا بەدەۋنىي بۇنى سىزگە تەقدىم قىلماقچى ئىـ كەن . ئەمما ، بىچارە مۇرادىغا يېتەلمەپتۇ . ئۇ ، كۇندۇزلىرى كۇتۇپخانىدا ئولتۇرۇپ « رامايانا » بىلەن « ماخاپخاراتا » نى تەرجىمە قىلىپ كېچـ لىرى مانا شۇ مەخپىي كىتابنى يېزىپ ، كېچە ـ كۇندۇز تىنىم تاپماي ئىشلەۋەرگەنلىكى ئۇچۇن ، مېڭىسىگە قان قۇيۇلۇپ ئالەمدىن ئۆتۇپتۇ . ئەلىبەك ئۇنىڭ يازمىلىرىنى دەرھال قولغا چۇشۇرۇۋېتۇ .

— نېمىشقا مەخپىي يازغان ؟

— چۇنكى ، بەدەۋنىينىڭ بۇ ئەسىرى ئەبۇلفازلنىڭ « ئىقبالنامە » سىگە قارشى يېزىلغان ، — دېدى ئەلىبەك ، — مەلۇم بولغايكى ، ئەبۇل فازل ھەزرەت دادىگىزنىلا ئۇلۇغلايدۇ ۋە ماختايدۇ ، ئۇنىڭ خاتالىرىنى ئېيتمايدۇ .

— بەدەۋنىي دادىگىزنىڭ تۇتقان سىياسىتىگە قارشى ئىدى ، — ئەلىبەكنىڭ سۆزىنى شەيخ پەرىد داۋام ئەتتۇردى ، — بەدەۋنىي خۇسۇ- سەن ئەبۇلفازلنى ، بىربالنى ، شائىر فەيزىينى يامان كۆرەتتى . بىربال ئۆلگەندە دادىگىزنىڭ قانچىلىك قايغۇرۇپ كۆز يېشى قىلغانلىقىنى كۆر- گەنسىز ، قاراڭ ، بەدەۋنىي قورقماستىن مۇنداق يېزىپتۇ . « بىربال جە- ھەننەمنىڭ ئىتلار تۇرىدىغان جايىغا كەتتى . . . »

شائىر فەيزىي يۇرىكى پارتلىغاندەك بولۇپ ، توساتتىن ۋاپات بولغان . ھاۋا بەك ئىسسىق بولغاچقا ، ئۇنى دەپنە قىلىپ بولغۇچە ، جە-

ستى بىرئاز قارىيىپ قالغاندى .

بـەدەۋنىي بۇنىمۇ ئۆزىچە تەھلىل قىلىپ ، « فەيزىي ئىسلامدىن قايىتتى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى پەيغەمبەرلىرىمىزنىڭ ئەرۋاھلىرى ئۇرۇپ قارايتىپ قويدى » دەپ يېزىپ قالدۇرغاندى .

پـەرىد بۇخارىي بەدەۋنىي قولياز‌مىسىنىڭ شۇنىڭغا ئوخشاش جايـلىرىنى تېپىپ سەلىمگە ئوقۇپ بەرگەنسېرى ، شاھزادىنىڭ دىل يارىلـرىغا مەلھەم قويۇلغاندەك بولدى . ئەبۇلفازلنىڭ « ئەكبەرنامە » سىدىن تاپقىلى بولمايدىغان ئىمان ـ ئېتىقاد كۆرەشلىرىنىڭ تەپسىلاتلىرى بەـدەۋنىسىنىڭ « مۇنتەخەبۇت تەۋارىخ » دا ئېرىنمەي يېزىپ كېلىنگەنىدى . سـەلىم ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى بەدەۋنىسىنىڭمۇ پەرىد بۇخارىي ۋە ئەلىبېككە ئوخشاش ئۆزى تەرەپتە تۇرۇشى ئىدى . « مۇنتەخەبۇت تەۋارىخ » تىن ئەكبەرنىڭ دىندىن قايتقانلىقىنى كۆرسىتىدىغان نۇرغۇن ئىسپات ـ دەلىلەر كەلتۈرۈلگەنلىكىنى ئوقۇغان سەلىم : « مۇسۇلمان دۆلىتىدە پادىشاھ دىندىن قايتسا ، ئۇنى تەختتىن چۈشۈرۈش ساۋابتۇر » دېگەن ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتنى ئەسلىدى . بۇ ئاداۋەت ئۇنى دادىسىغا قارشى كۆرەشكە ئاتلىنىشقا ھەقلىق قىلىپ كۆرسەتتى .

ـــ دىلىم سېزىپ تۇرۇپتۇ ، ئەمرزادەم ، ـــ دېدى شەيخ پەرىد ئاۋازىنى پەسەيتىپ سىرداشلارچە ، ـــ ئۇزاققا قالماي دۆلەت تىزگىنى سىزنىڭ قولىڭىزغا ئۆتكەي . دادىڭىزنىڭ داكان ئۇرۇشى سوزۇلۇپ كەتسە ، سىز رەجەستىخاندا ئازاب تارتىپ يۈرمەڭ ، ئەگەرەگە قايتىڭ .

ـــ بىراق ، رەجەستىخاندا مەن تاغىمىز مەن سىنخىنىڭ نازارىتى ئاستىدا بولىمەن . ئۇنىڭ رۇخستىسىز ئەگرەگە قايتالمايمەن ! . . .

ـــ ھە ، مەنمۇ ئاڭلىدىم ، ـــ دەپ ئەلىبېك سۆز قاتتى ، ـــ كـوتۋالى قۇلجاھانىنىڭ يېقىنلىرىغا ماختىنىپ ئېيتىشىچە ، ھەزرەت داكانـدىن قايتىپ كەلمىگۈچە ئەمرزادەمنى ئەگرە قەلئەسىگە كەلتۈرمەسلىك ھەققىدە مەخسۇس بۇيرۇق بېرىلگەنمىش .

سەلىمنىڭ يەنە ئاچچىقى كەلدى :

ـــ كۆردىڭىزمۇ ، دادىمىز بىزگە شۇ دەرىجىدە ئىشەنمەيدۇ .

ھەممە دۆلەت سىرلىرىنى بىلىۋېلىشقا ئۇستا بولغان ئەلىبەك سەلىمگە تەسەللى بېرىدىغان باشقا بىر يېڭىلىقنى ئېيتىپ بەردى :

ـــ شاھىزادە دانىيالمۇ داكان ئۇرۇشىغا بارارمىش ، ھازىر ئاللاھئابادتىن جەنۇبقا قاراپ يولغا چىقىپتۇ .

ـــ مانا بۇ ياخشى بوپتۇ ، ـــ دېدى سەلىم ، ـــ ئەگرەگە كىرگۈزمىسە ، ئاللاھئابادقا كېتىمىز . ئۇ ياخشى جاي ، ئەلىبەك ، ئەمدى مېنىڭ تايىنىدىغان مەسلىھەتچىم بولىدۇ . مەۋلانە پەرىد ، سىز بىزنى داكان ۋەقەلىرىدىن خەۋەردار قىلىپ تۇرۇڭ .

ـــ جېنىم بىلەن ! تا ئۆلگۈچە مەن سىزگە سادىق بولىمەن . . .

شۇ ۋەدىگە بىنائەن ، پەرىد بۇخارىي مەخپىي كىشىلەر ئارقىلىق سەلىمگە داكان ئۇرۇشىنىڭ بىر يىلدىمۇ تۈگىمەيدىغانلىقىنى ، ئەسىرگەرھ قەلئەسىنى ئېلىش ناھايىتى مۈشكۈل بولۇۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى .

﴿ سەتىۋر تىزما تېغىنىڭ تۆۋىسىدە تۇرغان بۇ قەلئەنىڭ ئېتىراپىدا بىر - بىرىدىن مۇستەھكەم ئۈچ قاتار ئىستېھكاملار بار ، ـــ دەپ يازغانىدى يېرىد بۇخارىي ، ـــ بۇ ئىستېھكاملارنى ئېلىشتا ئەبۇلفازل بىلەن شاھزادە دانىيال ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتتى . ھەزرەت داڭگىز ئەبۇلفازلغا ئالتۇن سايلىق خەنجەر ئىنئام قىلدى . دانىيالغا بولسا قىممەت باھالىق جاۋاھىر بېزەكلىك شاھانە تونىنى كىيدۈرىدى . ئەمدى ئەگەر بىلەن بېرەر قولغا كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن ، بۇ يەردە يېڭى تەشكىلات تۈزۈلەيدىكەن ۋە ئۇچىلىسىگە شاھزادە دانىيال باشلىق بولىدىكەن ، خانىنىڭ كۈيۈغۇلى ئابدۇرەھىم خاننى تەخت ۋارىسى قىلىش نىيىتى بارلىقىنى سېزىپ قالدىم . سىزنى يالغان كۆرسەتمەلەر ئەبۇلفازلغا دانىيال بىلەن ناھايىتى ئىناق بولۇپ كەتتى . بىر يولنى تېپىڭكى ، بۇلار سىزنى تەخت ۋارىسلىقىدىن مەھرۇم قىلىپ قويىدۇن . ﴾

بۇنىڭسىزمۇ دادىسىدىن نارازى بولۇپ يۈرگەن سەلىم شەيخ پەرىدنىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇغاندىن كېيىن پۈتۈنلەي ئۆزىنى يوقاتتى . ئەلىبەككە بۇ ھال ناھايىتى يېقىپ كەتتى . پېرىپىراغا گوئا ئارىلىدىن كېلىۋاتقان

قان مەخپي بۇيرۇقلاردا سەلىمنىڭ دادىسىغا قارشى ئىسيانىنى تېزلىتىش تەلەپ قىلىنماقتا ئىدى . چۈنكى ، ئەكبەرنىڭ قوشۇنى جەنۇبتا ئەسكەرگە قەلئەسىنى ئالغاچقا ، پەرەڭلەرنىڭ قىرغاق بويىدىكى ئىستېھكاملىرى خەۋپ ئاستىدا قالماقتا . ئەگەر مەيلىگە قويۇپ بېرىلسە ، ئەكبەر ئۇلارنى جەنۇبىي ھىندىستان قىرغاقلىرىدىن قوغلاپ چىقىرىشى مۇمكىن . گوئادىكىلەر بۇنىڭغا يول بەرمەسلىك ئۈچۈن ئەكبەرنى ئەگرەگە قايتىشقا مەجبۇر قىلىدىغان چارىلەرنى ئىزدىمەكتە ئىدى .

پەرىد بۇخارىيىنىڭ خېتى سەلىمنى دادىسىغا قارشى قوزغاتقىنىنى سەزگەن پېرېيرا :

ــ ئەمرزادەم ، ئادالەت سىزنىڭ قولىڭىزدا ، ــ دېدى ، ــ سىز تەخت ۋارىسلىق ھوقوقىڭىزنى ئەمدى قىلىچ بىلەن ھمايە قىلىدىغان پەيت كەلدى ! سىز ئۈچۈن جان بېرىشكە تەييار تۇرغان مىڭلاپ مەندەك سادىق جەڭچىلىرىڭىز بار ! ئەگرەنى ئىگىلىشىڭىز كېرەك !

ــ ئەمما ، تاغىمىز مەن سىنخنىڭ قوشۇنى مېنىڭكىدىن كۆپ ، ئۇنىڭ نازارىتىدىن قانداق قۇتۇلىمىز ؟

ئالبېرت پېرېيرا سەلىمنى مەن سىنخ نازارىتىدىن خالاس قىلىش ئۈچۈن ، بەنگاله تەرەپتە ، خوگلا دېگەن جايدا ئىش قىلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرىغا يوشۇرۇن مۇراجىئەت قىلدى . ئەكبەرنىڭ بىر يىلدىن بېرى جەنۇب ئۇرۇشى بىلەن بەند بولۇپ قالغانلىقى ئۇنىڭ شەرقتىكى رەقىبلىرىنى دادىللاشتۇرۇۋەتكەن . بهار ۋە گائۇردىكى ئافغان قەبىلىلىرى ئوسمانخانىنىڭ باشچىلىقىدا ئىسيان كۆتۈرگەنىدى . پەرەڭلەر خوگلا ئارقىلىق ئىسيانچىلارغا قورال يەتكۈزۈپ بېرىپ ، مەسلىھەتچى ئەۋەتىپ ، شەرقتىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ئەكبەرنىڭ دۆلىتىدىن ئايرىلىپ چىقىش خەۋپىنى كۈچەيتىۋەتتى . شۇنچە ھەرىكەتلەر بىلەن بىرلەشتۇرۇلگەن مەملىكەتنىڭ يەنە پارچىلىنىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ، ئەكبەر داكاندىن رەجەستخاندىكى مەن سىنخقا جىددىي خەۋەرچى ئەۋەتىپ ، دەرھال بېھارىدىكى ئوسمانخانغا قارشى قوشۇن تارتىشنى بۇيرۇدى .

مەن سىنخ بهارغا قوشۇن تارتىپ كەتكەچكە ، سەلىم قىنىغا پاتـ

ماي قالدى . ئەزىز كۆكە بولسا گۈجارەتتە . ئەگەر قەلئەسىدە قۇلجانخان دېگەن قەشقەرلىك بەگ يالغۇزلا ئىدى . سەلىمنىڭ رەجەستىخاندىن ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئەگرەگە كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان قۇلجانخان شاھزادىنىڭ نىيىتىنىڭ بۇزۇلغىنىنى بىلىپ ، قەلئەنى مەھكەم تاقىۋالدى . ئەگەر خېلى ئۇزۇنغىچە قامالدا قالدى ۋە بۇنىڭ خەۋىرى داكاندىكى ئەكبەرگە يېتىپ باردى . ئەكبەر ئەمدى پەرەڭلەرنىڭ ئۈمىد قىلغىنىدەك ئەگرەگە قايتىشى كېرەك ئىدى .

مىلادى 1601 - يىلنىڭ جەۋزا ئېيىدا ، ئەكبەرنىڭ ئون بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن داكاندىن قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەلىمگە يەتنە پەرىد بۇخارىي خەۋەر قىلدى :

« سەنمۇ شۇ قوشۇن بىلەن بېرىۋاتمەن ، — دەپ يازغانىدى پەرىد بۇخارىي ، — ھازىر دادىڭنىز بىلەن جەڭ قىلىشىڭنىز مۇمكىن . . . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئەگەردىن يىراقراق بېرىپ ، كۆپىرەڭ كۆچ تويلىغىنىڭنىز تۈزۈك . دادىڭنىزنىڭ تايىنىدىغان كىشىسى ئەبۇلفازل دا كاندا قالدى . ئۇنىڭ بىلەن ئالبۇرەھىم خانى خانان شاھزادە دانىيالنىڭ يېنىدا تۇرۇپ داكان ئىشلىرىنى ئىزغا سېلىۋاتىدۇ . مەن سىزنى ناھايىتى سېغىنىدىم . ئەمىرزاددم ، قېرىپ بولۇشىڭنىزدىن قىتئىينەزەر ، يېنىڭنىزغا يېتىپ بېرىش ئىشتىياقىدىمەن . »

سەلىمنىڭ يېنىدا ئەلىبېكتىن باشقا مەسلىھەتچىلەرمۇ كۆپىيىپ قالغانىدى . ئۇ دادىسىغا قارشى ئوچۇق - ئاشكارا كۆرەش باشلىغاندىن بېرى ، ئەكبەردىن نارازى بولغانلارنىڭ ھەممىسى سەلىم تەرەپكە ئۆتۈشكە باشلىدى . سەلىم ئۇلارنىڭ ياردىمىدە ئاللاھئابادنى ئىگىلىدى .

ئەكبەر ئۆزىنى ئايىمغانغا ئوخشاش ، ساراي ئەھلىنمۇ ناھايىتى قاتتىق تۇتاتتى . كاتتا مەنسەپدارلارنى بىر ۋىلايەتتە ئۇچ - تۆت يىلدىن ئارتۇق تۇرغۇزمايتتى . « كۆپ تۇرسا پارىغا ئۆگىنىپ ، تەرەپدارلىرى كۆپىيىپ ، پىتنە چىقىرىدۇ » دەپ ئەمەلدارلارنىڭ ئورنىنى تېز - تېز ئالماشتۇراتتى . پەنجاپتىكىلەرنى گۈجارەتتىكىلەرنى بىھارغا ، بىھاردىكىلەرنى يەنە بىر ۋىلايەتلەرگە ئىشقا تەينىلەپ ، يۆتكەپ تۇراتتى .

بۇنداق يۆتكەشلەردىن بۇندەلا دېگەن جاينىڭ ھاكىمى بىر سىنىخ قاتتىق نارازى بولغاندا ، ئەكبەر ئەبۇلفازلغا بۇيرۇپ ، سەركەش راجەنىڭ يەر ـ مۇلكىنى مۇسادىرە قىلىپ ، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالغاندى . شۇنىڭدىن بېرى ، ئەكبەردىن قېچىپ يۈرگەن ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئەبۇلفازلدىن قىساس ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن بىر سىنىخنى ئالبېرت پېرېيرا سەلىمنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كەلدى .

ـــ شاھزادە ، سىز دادىڭىزغا ئوخشمايسىز ، ـــ دېدى بىر سىنىخ ، ـــ تومۇرىڭىزدا بىزنىڭ راجپۇت قېنىمىزمۇ بار . ئەبۇلفازلـ نىڭ سىزگىمۇ كۆپ ئەلەم قىلغانلىقىنى جاناب ئەلىبېك ئېيتىپ بەردى . ئەگەر كەلگۈسىدە مېنىڭ ئاتا مۇلكۈم بولغان بۇندەلانى ئۆزۈمگە قايتۇـ رۇپ بەرسىڭىز ، مەن ئەبۇلفازلنى دەپنە قىلىشىم مۇمكىن .

سەلىم سەل ئويلىنىۋالدى ـ دە :

ـــ قانداق دەپنە قىلماقچىسىز ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ ئەبۇلفازل داكاندىن ئەگرەگە قايتىۋاتقانمىش ، ـــ دېدى ئەلـ بېك گەپ قىستۇرۇپ ، ـــ يولدا ـــ ئورمان ئىچىدە بىر سىنىخ ئۇنى بىر تەرەپ قىلىشى مۇمكىن . شاھزادە ، بىر ۋاقىتلاردا سىز ئەبۇلفازلغا قىساس قايتىشى مۇقەررەرلىكىنى ئېيتقانىدىڭىز : ئەمدى شۇ بېشارىتىڭىز رويابقا چىقسۇن !

ـــ بىر ئېغىز « ماقۇل » دېسىڭىزلا بولدى ! ـــ دېدى بىر سىنىخ .

سەلىم شۇنچە يىلدىن بېرى ئەبۇلفازلغا قارشى دىلىدا ئۇلغىيىپ كېلىۋاتقان دەرد ۋە نارازىلىقلارنى بىر يەرگە يىغىدى ـ دە :

ـــ ماقۇل ! ـــ دېدى . ئەلىبېك بىلەن بىر سىنىخقا شۇ يېتەرلىك ئىدى .

ئەبۇلفازل يىگىرمە نەچچە ئادەم بىلەن كېلىۋاتقان پەيتتە ، سېرانج دېگەن جاي يېنىدىكى ئورمانزاردا بىر سىنىخ ئىككى يۈز راجپۇت يىگىتى بىلەن ئۇلارنى قورشىۋالدى . . . ئەبۇلفازلنىڭ مۇلازىملىرىدىن ئەسەدبېك دېگىنى ئەگرەگە تىرىك قايتىپ كېلىپ ۋەقەنى ئېيتىپ بەردى . . . ئەبۇلفازل ئىككى يىل داۋام قىلغان داكان ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئا ـ

ئىلىسىنى ۋە ئىجادخانىسىنى ناھايىتى سېغىنغانىدى . تېزرەك ئۆيىگە قايتىش ۋە چالا قالغان ئەسەرلىرىنى يېزىپ تۈگىتىش ئىشتىياقى بىلەن ئالدىرىغانىدى . بىر سىنىخ ئۇنىڭدىن ئون باراۋەر كۆپ ئەسكەر بىلەن قورشاۋغا ئالغاندا ، ئەبۇلفازل قىلىچ يالىڭاچلاپ ، ئاتتىن يېقىلغۇچە جەڭ قىلدى . جان بەرگەندىن كېيىن قارىسا ، ئون ئىككى جايدىن زەخمە لەنگەنىكەن . بىر سىنىخ ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ ، قانلىق سەللىسىگە ئوردى ـ دە ، ئاللاھئاباد قەلئەسىگە دادىسىغا قارشى قوشۇن توپلاۋاتقان سەلىمگە كۆرسەتكىلى ئېلىپ كەتتى .

× × ×

ئوتتۇز ئىككى يىل بۇرۇن ئەكبەر بىلەن فەتھپۇر — سېكرىگە ، ئاندىن لاھۇرغا كۆچكەن پايتەخت مىلادى 1601 ـ يىلىنىڭ ياز ئايلىرىدا يەنە ئەگرەگە كۆچۈپ كەتتى . جەنۇبتا ھەربىي ھەرىكەتلەر تېخى ئالدىرىماشمىغانىدى . يېڭى قوشۇۋېلىنغان بېرەر ، ھەمدېش ، ئەھمەد نىگار خىرلاشمىغانىدى . ۋىلايەتلىرىنى مەركەزدە تۇتۇپ باشقۇرۇش ئۈچۈن ، ئەگرە قولايلىق ئىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئاللاھئابادتىكى سەلىمنىڭ ئىسيانىنى باستۇرۇش ئۈچۈنمۇ ، شەرقتىكى ۋىلايەتلەر بىلەن سۇ يولى ئارقىلىق باغلانغان ئەگرە مۇۋاپىقراق ئىدى .

داكاندىن غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەن ئەكبەرنى ئەگرەلىكلەر داقا ـ دۇمباق ، رەڭمۇرەڭ گۈلدەستىلەر بىلەن كۈتۈۋېلىشتى . ئىلگىرى پايتەخت كۆچۈرۈپ كېتىلگەندە ، بوران ھۇۋلاپ قالغان قەلئە ئەتراپ لىرى ، جەننەتباغ ، زەرەفشان ۋە گۈلەفشان باغلىرى ئەمدى قايتىدىن بېزىلىپ ، يېڭى تۈس ئالدى . شەھەردە بىردىنلا ئادەم ئاۋۇپ ، كوچا ھويلىلار ، رەستە بازارلار كۆپىيىپ كەتتى .

پايتەختىنىڭ قايتىپ كەلگىنىدىن ئەگرەلىكلەر ناھايىتى خۇش ، لېكىن ئەكبەر يوشۇرۇن كۆڭۈل يارىسى بارەڭ كۆڭلى يېرىم ۋە ئىزتىراپلىق ئىدى . ياش ئاتمىشكە بېرىپ قالدى ، گويا بىردىنلا قېرىلىق باشلانغاندەك ، ئۇ ئېگىلىپرەك ماڭاتتى .

قابىليەتسىز پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا قەددىنى قانداق پۈكىدىغانلىقىنى ، يۈزمۈيۈز ئېلىشىشلاردا يېڭىلگەن دۈشمەنلەرنىڭ ئوغۇللىرىنىڭ تەكلىكىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا قانچىلىك قاقشاتقۇچ زەربىلەرنى بېرەلەيدىغانلىقىنى ئەكبەر ئەمدى بىلمەكتە ئىدى .

مۇرادنىڭ مەيخورلۇققا بېرىلىپ ، يېگىت يېشىدا ئۆلۈپ كېتىشى مۇسىبەت ئۈستىگە قوشۇلغان مالامەت بولدى . قانداقلا بولمىسۇن ، ئۇ يۈرەك پارىسى ـ دە . ئەكبەر مۇرادنىڭ جەسىتىنى ئۈزاق بۇرھانپۇردىن ئەگىرەگە ئېلىپ كېلىپ ، ئىسكەندەر دېگەن جايغا قايتىدىن دەپنە قىلىدۇردى ۋە قەبرىنى قۇچاقلاپ ۋىدالاشتى .

ئۇنىڭ ئەمدى قالغان ئوغۇللىرىدىنمۇ ئۇمىدى ئۈزۈلدى ، چۈنكى دانىيالمۇ ھەركۈنى ئىچمىسە تۇرالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى . دائىسنىڭ دۆلىتىنىڭ سايىسىدا ئەركە ئۆسكەن باللارنىڭ يارامسىز بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئەكبەر مۇرادنىڭ بىۋاقىت ئۆلۈمىدىن بىلدى . داكاندا قالغان كۈيئوغۇل ئابدۇرەھىم دانىيالغا قاچانغىچە كۆز ـ قۇلاق بولىدۇ ؟ ئۆز ئوغۇللىرىدىن چەندان سادىقراق ، ئىرادىلىكرەك بولۇپ چىققان ئابدۇرەھىم ئەكبەرنىڭ باشقا تەشۋىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشىغا يار ـ يۆلەك بولاتتى . ئۇنى دانىيالنىڭ يېنىدىن چاقىرىۋالسا ، كىچىك ئوغلى قانداق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالار ؟ سەلىمغۇ دادىسىغا قارشى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئىسيان كۆتۈردى .

ئەكبەر ھېلى شىمالغا ، ھېلى جەنۇبقا قوشۇن تارتىپ ، دۆلەت ئىشلىرىغا بۇنچە بېرىلىپ كەتمەي ، ئوغۇللىرىنىڭ تەربىيىسىگە كۆپرەك ۋاقىت ئاجراتقان بولسا بوپتىكەن . ئەگەر مۇراد داكانغا ئەۋەتىلمىگەن ، ئاتا ـ ئانىسىغا يېقىنراق بىر جايدا ياشىغان بولسا ، بەلكى ئۇنى قۇتقۇزۇپ قېلىش مۇمكىن بولارمىدىكىن . ئەكبەر بۇ ئاچچىق ھەقىقەتتىن ساۋاق ئېلىشى ۋە قالغان ئۆمرىنى تىنچ ئۆتكۈزۈشى كېرەكتۇر ـ ھە ؟ ئۇنىڭ ئەبەدىي ئۇيقۇغا كېتىدىغىنىغا ئۇزاق ۋاقىت قالمىدى . . . ئەكبەر شۇ ئوي ـ خىياللار بىلەن ئىسكەندەر دېگەن جايدىكى كەڭ ، تۈز مەيدانىنىڭ ئەتراپىغا قاشا قىلدۇرۇپ ، يىل بويى كۆكۈرۈپ تۇرىدىغان دەرەخلەرنى

تىكتۇردى . كېيىن ئايالى جادەبەيگە بۇ جاينى ئالاھىتەن كۆرسەتتى :
ـــ مەريەمى زامان ، بۇ دۇنياغا ھەممىمىز مېھمان ، ئۆمرۈم ئاخىرلاشسا ، ئەبەدىي جايىم شۇ يەر بولسۇن . . .
ئوغلى سەلىم دادىسىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەندىن كېيىن ، جادەبەي ناھايىتى ئېزىلىپ يۇرگەنىدى . ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇ كۆزىگە بىردىنلا ياش ئالدى :
ـــ سىز سەلىمنىڭ تۇپەيلىدىن مۇشۇنداق غەمكىن گەپلەرنى قىلمۇاتىسىز ، ھەزرىتىم . ئەمما ، سەلىمنى مەن تۇغقان ! ئوغۇل تۇپەيلى بۇ دۇنيادىن كېچىشكە توغرا كەلسە ، ئاۋۋال مەن كېچەي ! ماڭا رۇخسەت بېرىڭ ، ئاللاھئابادقا ئۆزۈم باراي ! ئەگەر سەلىم بىزگە قارشى قىلىچ كۆتۈرسە ، ئاشۇ قىلىچقا ئالدى بىلەن مەن ئۆزۈمنى تۇتاي ! مەيلى مېنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن بىلگىنىنى قىلسۇن !
يىغا بىلەن پىغان ئىچىدە ئېيتىلغان بۇ سۆزلەر ئەكبەرنى لەرزىگە سالدى . . . ئۇ جادەبەينى باغرىغا باستى ـ دە ، ئېزىلگەن ھالدا كۆڭلىدىكى گەپلەرنى تۆكتى :
ـــ مەريەمى زامان ، مېنىڭ گۇناھلىرىم سىزنىڭكىدىن كۆپرەك ! شاھلىق ئۇدۇملىرى قۇرۇپ كەتسۇن . ئۇ سىز بىلەن مېنى ئائىلىۋى بەختتىن مەھرۇم قىلدى . شۇ ئۇدۇمغا بويسۇنۇپ ، ئوغۇلنى تۆت يېشىدا سىزدىن ئايرىدىم ، پەرىد بۇخارىيغا ئوخشاش مۇرەببىيلەرگە ئىشىنىپ بەردىم ! ئوغۇل تەربىيىسىگە كۆپرەك كۆڭۈل بۆلمىگىنىمگە ئەمدى مىڭ ـ مىڭ پۇشايمەندىمەن ! بالىغا قانچىلىك مېھىر ـ ئېتىبار بەرسەڭ ، ئۇمۇ سېنى ئويلايدىكەن . بىز بېرەلمىگەن مېھرنى باشقىلار بەرسە ، بالىمۇ شۇلارنىڭ بولۇپ كېتىدىكەن ! مەن بۇ ئاچچىق ھەقىقەتنى ئەمدى بىلۇاتىمەن . قايسى گۇناھىمنى ئېيتىمەن . سەلىم ھەممىنى يېغىپ ، ئۆزۈمگە قارشى زەربىگە ئايلاندۇرماقتا ! « نېمە تېرىسالىڭ ، شۇنى يىغسەن » دېگەن گەپ راست ئىكەن . شەخسىي ھاياتتا قانداق گۇناھلارنى ئۆتكۈزگەن بولسام ، ئەمدى ئوغلۇم ئارقىلىق شۇلارنىڭ يامان ئاقىۋىتىنى كۆرۈۋاتىمەن . مەريەمى زامان ! ماڭا قوشۇلۇپ ، سىزمۇ

قىلمىغان گۇناھلىرىڭىزنىڭ ئازابىنى تارتىۋاتىسىز . بۇ نېمە كۆرگۈلۈك ! روھىم گۇناھلارغا تولغان تېنىمدىن بىزار بولدى ! شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ بەش كۈنلۈك دۇنيادىن تېزرەك كەتكۈم كېلىۋاتىدۇ !

رەنى جادھەبەي ئەكبەرنىڭ قۇچىقىدا ھۆڭرەپ يىغلاپ :

ـــ يۆلىنىدىغان تېغىمىزسىز ، بىزگە رەھىم قىلىڭ ! ـــ دېدى ، ـــ ھېلىمۇ ماڭا ئىجازەت بېرىڭ ، سەلىمنى باشلاپ كېلەي ! . . .

ـــ سەلىمگە راجە رام داسنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتىم . جاۋابىنى بىلەيلى ! . . .

ئەكبەر داكاندىن قايتىدىغان ئەبۇلفازلنى كۈتۈۋاتاتتى . ئارىلىق ئۇزاق . يەنى قىرىق كۈنلۈك يول . ئەبۇلفازلنىڭ كېچىكىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ئەكبەر شۇنىڭدىن كۆرەتتى . ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى .

لېكىن ، ئېغىر خىياللار ۋۇجۇدىنى بېسىپ ئۇنى روھى چۈشكۈن ، قەبرىدىن باشقا نەرسىنى ئويلىمايدىغان قىلىپ قويغانىدى .

ئۇ ئۈيقۇسىز تۈندە ئۆزى ياتىدىغان مەقبەرنىڭ ئومۇمىي خەرىتىسىنى سىزدى ۋە باش بىناكارنى مەسلىھەتكە چاقىردى :

ـــ مەۋلانە ، ئۆلۈم ھەق . ئەس ـ ھوشۇمنىڭ باردا ئىشىكنى يېپىۋېتىڭ . زامان ئۆزگەردى . بۇ ئابىدە ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز قويۇلغان مەقبەرىلەردىن ئىسسىقراق بولۇشى كېرەك .

نازۇك تەبىئەتلىك بىناكار تېرىك ئادەم بىلەن ئۇنىڭ ياتىدىغان قەبرىسى ھەققىدە گەپلىشىشنى ناھايىتى ئاز ئۇچراتقانىدى . لېكىن ، ئەكبەر ئۆز مەقبەرىسىنىڭ ئېگىز پەشتاقلىرىنىڭ سەمەرقەند ئابىدىلىرىدەك رەڭسىز رەڭ بولۇشىنى ، پەقەت كاھىشلار ئورنىغا رەڭلىك تاشلارنى يېپىۋېتىش ، گۈل ـ نەقىش قىلىشنى ئېيتقاندا ، بىناكارنى ئۇنىڭ قىياسىدىكى يېڭىلىق ئۆزىگە تارتتى ـ دە ، ئۇڭايسىزلىنىش يوقىلىپ كەتتى .

دېھلىدىكى ھۇمايۇن مەقبەرىسىنىڭ مۇنارلىرى يوق ئىدى . ئەكبەر ئۆز مەقبەرىسىنىڭ تۆت تەرىپىگە ئاق مەرمەردىن مۇنار ياساشنى بۇيرۇدى . ھۇمايۇن مەقبەرىسى قۇرۇلغاندا ، ئەكبەر گە ھايات ھازىرقىدىن

بىخەتەر تۇيۇلاتتى . شۇڭا ، دېھلىزدىكى ئابىدىنىڭ ئەتراپى ئوچۇق بو-
لۇپ ، ئۇنىڭغا بىراقلا ئونلاپ ئادەم كىرىپ ـ چىقالايتتى . يېڭى مەسلەك
ئېلان قىلىنغاندىن بېرى ، ئەكبەرنىڭ غايىۋى دۇشمەنلىرى كۆپەيدى .
ھەتتا تۇنجى ئوغلى ئۇلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . ئۆزى تىرىك ۋاقتىدا
شۇنچىلىك قىلىۋاتقان ئوردا ئەھلى ئەكبەر كۆز يۇمغاندا ، قەبرىنى بۇزۇ-
ۋېتىشتىنمۇ يانمايتتى . مەقبەرىنى ھىمايە قىلىش ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ،
ئۇ يەرگە كىرىدىغان ئۇزۇن كارىدورنى ئىككى ئادەملا يانداشىپ ما-
ڭالايدىغان دەرىجىدە تار پىلانلىدى . ئۇ بەشىنچى قەۋەتكە قويۇلىدىغان
قەبرە تېشى يېنىغا قويلىدىكى ئۈنچە ـ جاۋاھىراتلارنى يىغىپ ئورنىتىش
نىيىتىدە ئىدى . بۇ نادىر جاۋاھىراتلارنى قوغداش① ئاسان بولسۇن
ئۈچۈن ، يۇقىرىقى قەۋەتكىدەم سىغىدىغان دەرىجىدە تار قىلىپ سىزدۇ-
رۇلدى .

ئەكبەرنىڭ ئۆزىگە مەقبەرە ياساتماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغان
ھەمىدە بانۇ ئوغلىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىردى ـ دە ، ئۇنىڭ لايىھە
سىزىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ئاچچىقى كەلدى :

ـــ سىزگە نېمە بولدى ، شاھ ئوغلۇم ؟ تېخى مەن ـــ ئانىڭىز
تىرىك تۇرۇپتىمەن . تەڭرىمگە شۈكۈر ، يەتمىش توققۇزغا كىردىم ، سە-
ئاۋۋال مېنىڭ يېشىمغا يېتىڭ . . . مەرىيەمى زامانغا ۋەسىيەتنامە ئېيتىپ
سىز ، ئاڭلىغاندىن بېرى يىغلاۋاتىدۇ ! . . . مېنىڭمۇ ئىچىم ئاغ-
رىدى ! . . .

ـــ بۇ ئۆتنە دۇنيا ، ئۇنىڭدا ھېچكىم ئارتۇق تۇرالمايدۇ ، قەدىر-
لىك ئانا . ۋەزىيەتنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز ، لايىھە سىزىشقا باشقا ۋاقتىم
چىقامدۇ ـ چىقمامدۇ ، ئۇقمايمەن !

بۇ مەقبەرە ئەكبەرنىڭ ئاخىرقى بىناكارلىق ئەسىرى بولۇپ قالـ
دىغانلىقىنى ئۇنىڭ كۆڭلى سېزىپ تۇراتتى .

ـــ نىيەتنى ياخشى قىلىڭ ، بالام . ئاخىر ، سەكسەن ـ توقسانغا

---

① كېيىنچە ، ئەكبەرنىڭ قەبرىسىدىكى بۇ جاۋاھىراتلارنى ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرى
پىچاق بىلەن چىقىرىپ ئېلىپ كەتكەن .

باردىغانلار يوقمۇ ؟ نەۋرىگىز خسراۋ ئون بەشكە كىردى . كېيىنكى يىلى ئۆيلەيمىز . ئەزىز كۆكەنىڭ كىچىك قىزىغا كۆڭلى بار ئىكەن ، ما- قۇللىشىپ قويايلى . خۇررامجانمۇ ئون بىرگە كىردى . توي قىلىڭ ، سىزمۇ ماگا ئوخشاش نەۋرە - چەۋرە كۆرۈڭ !

بەدىنىدىن گۆش قېچىپ ، كىچىككىنە بولۇپ قالغان ھەمدە بې- گىمنىڭ روھى ھېلىمۇ تېتىك ئىدى ، ھاسىغا تايانماستىن ، گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ يۈرەتتى . ئۇ نەۋرىلەر توغرىسىدا ، توي توغرىسىدا گەپ قىلىپ ، ئاخىر ئەكبەرنىڭ خىيالىنى ئېغىر ئويلاردىن يىراق قىلدى .

تەڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن سادىق تەڭدىشى ئەزىز كۆكە بىلەن قۇدا بولۇش ئەكبەرگە تولىمۇ يېقىملىق تۇيۇلدى . داكان ئۇرۇشىدا ئىككى يىل بوۋىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا شۇنداق ئىچىكىپ قالغان خسراۋ بىلەن خۇررام دادىسىدىن كۆرە ئەكبەرگە يان باساتتى . خسراۋنى ئەزىز كۆكەنىڭ تۆتىنچى خوتۇنىدىن تۇغۇلغان كىچىك قىزىغا ماقۇللاشقان كۇنىدىكى زىياپەت ئۈستىدە ، قىلىچخان ئەنجانى :

— جانابى خانى ئەزەم ، — دەپ ئەزىز كۆكەنىڭ چىشىغا تەگدى ، — ھەزرىتىم نەۋرىسىنى ئۆيلىمەكچى بولۇۋاتسا ، سىز تەڭدىشى تۇرۇپ ، تىخىچە قىز چىقىرىپ يۈرىسىزغۇ ؟

— سەل كېچىكتۇق - دە ، جانابى قىلىچخان ، بولمىسا ، بىزدىمۇ ئالتە ئوغۇل ، ئالتە قىز ، ئەللىكتىن ئارتۇق نەۋرە بار . ھىندى ئايالىنىڭ شۇنچە بالىجانلىق ئىكەنلىكىنى ياش قىزىقتىن ئاشقاندا بىلىپ قالدۇق . كەنجى قىزىمىز ھىندى خوتۇنۇمدىن تۇغۇلغان .

— بىرىنچى ئايالىڭىز ئىرانلىق ئىدىغۇ ؟

— ھەئە ، ئىرانلىق خوتۇننىڭ تىلى ناھايىتى شېرىن ، سۆھبەت- لىشىپ راھەتلىنىمەن . ماۋەرائۇننەھرلىك خوتۇنۇم ھەممىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ ، ھۆكۈمران بېكە بولۇپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭدىن ئۆزۈممۇ ھېيىقە- مەن !

بۇ گەپكە ئەكبەرمۇ كۈلۈپ كەتتى . يار - دوستلارنىڭ ياشلىق دەۋرىدىكى ھەزىل - چاقچاقلىرىدىن ، نەۋرىلىرى خسراۋ ۋە خۇررامنىڭ

بىغۇبار ، مەسۇم مېھرىدىن ئەكبەرنىڭ كۆڭلى يايراپ ، غەملىرىنى ئۇنـ
تـۇشقا باشلىغان كۈنلەردە ، يەنە بىر شۇم خەۋەر ئەسەدبىك قىياپىتىدە
ئىشكنى قېقىپ كىردى . ئۇ ، ئەبۇلفازلنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئەكبەرگە
قانداق ئېيتىشنى بىلەلمىدى . سارايىنىڭ ھاجى جاھان ئىسىملىك ئەڭ
نۇرانە مويسىپىتى يەلكىسىگە كۆك پوتا تاشلاپ ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا غەمكىن
كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ :

ـــ سىزگە ئاللا قۇۋۋەت بەرسۇن ، ھەزرىتىم ! ـــ دەپ باشلىغان
سۆزىدىن ۋە كۆك پوتىدىن يەنە بىر بەختسىزلىك بولغانلىقىنى سەزگەن
ئەكبەرنىڭ يۈرىكى « جىغ » قىلدى :

ـــ نېمە ئىش بولدى ، مەۋلانە ؟ . . .

ـــ جانابى ئەبۇلفازل . . . خۇدا رەھمىتى . . .

ـــ ئەبۇلفازل ؟! قاچان ؟! كىم دەيدۇ ؟!

ئەسەدبىكنى ئەكبەرنىڭ ھۇزۇرىغا چاقىرىپ كېلىشتى . ئەبۇلفازلـ
نىڭ ئۆلگەن جايىدا پەقەت تېنى قالغانلىقى ، بېشى كېسىلىپ ئاللاھئابادقا
ئېلىپ كېتىلگەنلىكىنى ئاڭلىغاندا ، ئەكبەرنىڭ بەدىنىدىن « شۇر ! » قـ
لىپ جان چىقىپ كەتكەندەك بولدى :

ـــ ھۇ نامەردلەر ! ـــ دەپ ۋارقىرىغۇچە ئۇ ، ـــ سەلىمگە
تەخت كېرەك بولسا ، مېنى ئۆلتۈرسە بولاتتىغۇ ، ئەبۇلفازلدا نېمە گۇناھ !
ھۇ نامەردلەر ! . . .

ئوتتۇز يىل داۋامىدا ھاياتىنىڭ بارچە ئاچچىق - چۈچۈكلىرىنى
بـىللە تېتىغان دوستى ، ھەم خېيىمخەتەرلەرنى بىرگە باشتىن كەچۈر-
گەن سەبدىشى ئەمدى يوق ! ئەكبەر قاتتىق ئېچىنغان ھالدا ئۇن سېلىپ
يىغلىدى :

ـــ تىلەپ تاپقان ئوغلۇم ! . . . ئىچىمدىن چىققان بالام ! . . .
بۇنىڭغا نەدىن داۋا ئىزدەيمەن ! . . .

× × ×

ئەسەفخان باشلىق ئۈچ مىڭ خىللانغان ئەسكەر سېرانج تەرەپـ

لەرگە بېرىپ ، ئورمانىنى قېدىرىپ بىر سىنخنى ئىزدىدى . ئەمما تاپالمىدى . « ئۇنى سەلىم ئاللاھئابادقا يۇشۇرۇپ قويۇپتۇ » دېگەن مەخپىي ئاخبارات كەلدى .

ــ ئوغلۇم بىلەن جەڭ قىلىش تەقدىرىمگە پۈتۈلگەنكەن ! ــ دېدى ئەكبەر سەركەردىلەرنى مەسلىھەتكە يىغىپ ، ــ ئىككى يۈزچە ھەربىي كېمە تەييار قىلىنسۇن . ئاللاھئابادقا ھەم سۇ يولىدىن ، ھەم قۇرۇقلۇقتىن ھۇجۇم قىلىمىز . مىڭچە پىل ، ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق ئەسكەر ئىككى ئاي ئىچىدە تەخ قىلىنسۇن !

سەلىمنىڭ ھەربىي كۈچلىرى بۇنىڭدىنمۇ كۆپ ئىدى . ئەكبەرگە قارشى كۆپ قېتىم ئىسيان كۆتۈرگەن جائۇنپۇر ، بىھار ۋە باشقا شەرقىي ۋىلايەتلەر ھازىر سەلىمنى پادىشاھ دەپ ئېتىراپ قىلدى . ئېلىق ــ سېلىقتىن كېلىدىغان ئالتۇن ــ كۈمۈشلەرنى ئۇنىڭ ئاللاھئابادتىكى خەزىنىسىگە تاپشۇرۇپ ، تۆگە ھەم يۈزلەپ پىللارنى ، ئات ــ ئۇلاغلار ۋە باشقا سوۋغىلارنى سەلىمگە تارتۇق قىلىشتى . شاھزادە ھازىر بېيىپ كەتكەن ، ئەسكەرلىرىنىڭ سانىمۇ قىرىق مىڭدىن ئاشقانىدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، دادىسىدىن تەپ تارتمايتتى .

ئاتا ــ بالا بۇنداق چوڭ كۈچلەرنى مەيدانغا چىقىرىپ ، ئۇرۇش قىلىسا ئاقىۋىتىنىڭ قانچىلىك يامان بولىدىغانلىقى ئانىلارنى قورقۇنچقا سالدى . ھەمىدە بانۇ بىتاب بولۇپ يېتىپ قالدى . ئەكبەر ئانىسىنى كۆرگىلى بارغاندا ، سەلىمە بېگىم بىلەن مەريەمى زامان جادەھبەي قېيىنانىسىنىڭ تۆشكى يېنىدا ئولتۇراتتى .

ــ ئانا ، سىزگە نېمە بولدى ؟

ــ ئۇيقۇم كەلمەيدۇ ، پۈت ــ قولۇمدا دەرمان يوق ، تۇرالمايۋاتىمەن .

ــ ھېكىم مىسرى دەرمانغا كەلتۈرىدىغان داۋالارنى قىلسۇن ، ياخشى بولۇپ كېتىسىز .

ــ شاھ ئوغلۇم ، ماڭا ھېكىم مىسرى ئەمەس ، پەقەت سىز شاھلىق بېرەلەيسىز .

ـــ مەن ؟ ئېيتىڭ قېنى . . .

ـــ شۇنچە يىل ئۆمۈر كۆرگىنىم ئاۋۋال خۇدادىن ، ئاندىن سىز-نىڭ ياخشى بالا بولغانلىقىڭىزدىن بولدى . لېكىن ، ئەمدى ئاللاھئابادقا قوشۇن تارتماقچى بولۇۋېتىپسىز . شۇنى ئاڭلىغاندىن بېرى كۆڭلۈم يې-رىم ، ۋۇجۇدۇم ۋەيران بولدى . ئويلاپ بېقىڭ : ئاتا ـ بالا ئۇرۇشىدا غا-لىب بولامدۇ ؟ قايسى تەرەپ يېڭىلىشىدىن قەتئىينەزەر ، بەختسىزلىك بولمامدۇ ؟ سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغبەگنىڭ ئۆز ئوغلى ئابدۇللەتىپ بىلەن قىلغان ئۇرۇشىنىڭ قانداق ئاقىۋەت ئېلىپ كەلگەنلىكىنى بىر ئەسلەپ بېقىڭ !

ـــ ئۇنداقتا ، بۇ تۇزكور ئوغۇل گەپكە كىرمىسە قانداق قىلىمەن ، ئانا ؟ ياخشىلىقچە ھۇزۇرۇمغا قايتسۇن ؛ گۇناھى بولمسا ، ئىسپات قىل-سۇن ، دەپ راجە رام داسنى ئاللاھئابادقا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتىم ، رەت قىلىپ جاۋاب ئېلىپ كەلدى . قىرىق يىل جان تىكىپ دۆلەت قۇرسام ، نەۋرىڭىز ئۇنى ئىككىگە بۆلۈپ پارچىلىماقچى ! بىگۇناھ ئەللامىنى قەس-تەن ئۆلتۈرۈشسە ، ئۇ قاتىلنى يوشۇرۇپ يۈرسە ! . . . ياق ، مەن ئۇ-نىڭغا جازا بەرمىگۈچە تىنىچلانمايمەن ! . . .

مەريەمى زامان ئەكبەرنىڭ ئۇدۇلىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ، قولىنى كۆكسىگە قويدى :

ـــ ھەزرىتىم ، يامان ئادەملەر ئارىڭىزلارغا نىزا سېلىۋاتىدۇ . سە-لىمنىڭ ئەبۇلفازلنى ئۆلتۈرگىنىگە مەن ئىشەنمەيمەن ! سەلىمنىڭ بۇنداق قىلىشى ئەقلىمگە سىغمايدۇ ! مانا سەلىمە بېگىمۇ سۆزلەپ باقسۇن !

مۇرادنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن چاچلىرى ئاپئاق ئاقىرىپ ، نۇرانە كەمپىرگە ئايلىنىپ قالغان سەلىمە بېگىم ئەكبەرگە يۈزلەندى :

ـــ مەن يالغۇز ئوغلۇمدىن جۇدا بولدۇم ، بېشىمغا ئېغىر كۈن چۈشكەندە ، مەريەمى زامان ئۆز سىڭلىمدەك يېنىمدا تۇردى . شاھزادە سەلىمۇ : « مەن سىزنىڭ ئوغلىڭىز ئەمەسمۇ ؟ » دەپ نەچچە قېتىم دە-لىمغا تەسەللىي بەردى . رەھمەتلىك چوڭ ئانىمىز ماھىم بېگىم ئۆگەيلىك بالاسىدىن يۈكسەك تۇرغانىكەن ۋە ھىندال مىرزىنى ئۆز ئوغلىدەك تەر-

بىيىلىگەنىكەن . ھەزرەت ئانىگىزمۇ ئاشۇ ئۇلۇغ ئانىدىن ئۆگىنىپ بىزنى ئىللىق بولۇشقا ئۆگەتكەن . مەنمۇ شاھزادە سەلىمگە مېھرىمنى بەرگەنـ ھەن . شېئىر ئۆگەتكەنمەن . ئۇنى ئۆز ئوغلۇمدىن بەكرەك تەربىيىلىگەنـ ھەن .

ـــ بۇ راست ! ـــ دېدى مەريەمى زامان ، ـــ شەيخ بابا ①مۇ بېـ گىمنى مەندىن بەكرەك ھۆرمەت قىلاتتى .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن ، ـــ دەپ سەلىمە بېگىم ئەكىبەرگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ ئەگەر ۋاكالەت بەرسىڭىز ، مەن ئاللاھئابادقا ئەلچىلىككە باراي . ئىمانىم كامىلكى ، ئەبۇلفازلنىڭ ئۆلۈمىدە شاھزادە سەـ لىمنىڭ شېرىنكېچىلىكى يوق . ئاتا ـ بالىنى ئۇرۇشتۇرۇپ ، ئارىدىن نەپ ئالغۇچى كۈچلەرنىڭ تۆھمىتى بۇ !

ئەكىبەرنىڭ ئۆزىمۇ بۇنىڭ تۆھمەت بولۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلاتتى . شۇندىلا ئۇنىڭ بىر دەردى ئىككى بولۇپ كەتمەيتتى .

ئوغلىنىڭ ئويلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ھەمىدە بېگىم سەلىمگە يان بېسىشقا باشلىدى :

بىر ۋاقىتلاردا رەھمەتلىك خانزادە بېگىم ئەگرەدىن لاھۇرغا ئەلچى بولۇپ بېرىپ ، ئاكا ـ ئۈكىلارنىڭ ئۇرۇشىنى بىرتەرەپ قىلغانىكەن . سەلىمەمۇ ھازىر ئاشۇ دانا كايۇاننىڭ يېشىدا . ئۆزىمۇ يىلسېرى خانزادە بېگىمگە ئوخشاپ كېتىۋاتىدۇ . ئەپۇچان بولۇڭ ، شاھ ئوغلۇم . بابـۇر بوۋىـڭىز « ئۇلۇغلار كۆتۈرۈشلۈك كېلىدۇ » دەپ بىكار ئېيتمىغان .

ئاللاھئاباد جەمنە بىلەن گانگ دەرياسى قوشۇلىدىغان جايدا ، ئەگـرەدىن ئاتلىق سەل كەم بىر ئايلىق يول . سەلىمە بېگىمنىڭ شاھزاـ دىنى ئۆگەي كۆرمەي ، شۇنداق ئۆزاق سەپەرنى ۋە مۇشكۈل ئەلچىلىكنى ئۆز زىممىسىگە ئالماقچى بولغانلىقى ئەكىبەرگە بىر پىداكارلىق بولۇپ تۇـ يۇلدى . ئەكىبەر ئانىسىنىڭ كېسىلىگە ، مەريەمى زامانىنىڭ دەردىگە بۇـ نىڭدىن باشقا شىپا يوقلۇقىنى ھېس قىلدى . ئۇ سەلىمە بېگىمگە ئۈچ يۈز كىشىلىك مۇھاپىزەتچى ئەسكەر ۋە باشقا ھەممە كېرەكلىك

---

① شەيخ بابا ـــ شاھزادە سەلىمنىڭ ئۆيىدە ئاتىلىدىغان ئىسمى .

نەرسىلەرنى بېرىپ ، ئۇنى ئاللاھئابادقا يولغا سالدى .

ئاربدىن ئۇچ ئاي ئۆتتى . سەۋر ئېيى كىرىپ ھىندىستاننىڭ ئىسسىقلىرى ئەۋجىگە چىقىشقا باشلىغان كۈنلەردە ، ئاللاھئابادتىن خۇش خەۋەر كەلدى . كاتتا ئەمىر ۋە سەركەردىلەر بېرىپ گەپكە كىرگۈزەلمىگەن شاھزادىنى سەلىمە بېگىم ئەگرەگە دادىسى بىلەن يارىشىشقا كۆندۈرۈپ ئېلىپ كېلىۋاتاتتى . كېلىنىنىڭ دەھشەتلىك ئۇرۇش خەۋپىنى بىر تەرەپ قىلغىنىغا خۇش بولغان ھەمدە بېگىمنىڭ كېسىلىمۇ يادىدىن چىقىپ كەتتى . ئۇ كېلىنى ۋە خىزمەتكارلىرىنى يېنىغا چاقىرىپ ، ئەگەردىن مەپدە يولغا چىقىپ ، سەلىمە بېگىمنى شەھەردىن ئون مىل يىراقتا كۈتۈۋالدى .

شاھزادە سەلىم دادىسىغا ئاتاپ 800 پىل ، بىر كارۋان تۆگىگە يۈك بولغۇدەك ئالتۇن ۋە تۇرلۈك سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ كەلدى . ئوغلىنىڭ باش ئۇرۇپ تەزىم قىلغانلىقىدىن ۋە ھەددى ھېسابسىز سوۋغا ـ سالاملارنى كەلتۈرگەنلىكىدىن كۆڭلى ئېرىگەن ئەكبەر ئۇنى باغرىغا بېسىپ كۆرۈشتى . لەئل ۋە گۆھەر قادالغان قىممەت باھالىق سەللىلەردىن بىرنى سەلىمنىڭ بېشىغا كىيدۈردى . يارىشىشنىڭ ئاخىرى تويغا ئۇلىنىپ كەتتى . سەلىمنىڭ تۇنجى ئوغلى خىسراۋنى ئەزىز كۆكەنىڭ قىزىغا ئۆيلەندۈردى .

ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئالغان ئانىلار ۋە باشقا خەيرخاھلار ، « ئەبۇلفازلنىڭ ئۆلۈمىگە پەقەت بىر سىنىخ ئەيىبلىك تۇر » ، دەپ ئەكبەرنى ئىشەندۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە تاشتەك تۇگۈن ھامان يېشىلمەي تۇراتتى . ئەكبەر تەسۋىرخانىغا سەلىم بىلەن كىرگەن كۈنى ئۇنىڭغا ئەبۇلفازلنىڭ رەسمىنى كۆرسەتتى . سەلىمگە ئىككى قولىدا ئىككى كىتابنى تۇتۇپ تۇرغان ئەبۇلفازلنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ ، لەۋلىرى مىدىرلىغاندەك ، ئۇ ھامان تىرىكتەك ۋە گەپ قىلىپ ئالدىغا كېلىدىغاندەك كۆرۈندى .

شۇ چاغدا ئۇنىڭ قانلىق سەللىسىگە ئورالغان بېشى ، قىلىچ تەگكەن پېشانىسى سەلىمنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ كەتتى . رەسىمدىكى

ئەبۇلفازل قەغەر يۇزىدىن قوپۇپ شاھزادىنىڭ ياقىسىدىن ئالىدىغاندەك ۋە ئۇنىڭ ئەكبەرگە تۇتۇپ بېرىدىغاندەك تۇيۇلدى . سەلىمنىڭ رەڭگى تامدەك ئاقاردى .

— ياق ، ياق ، بىرسىنىڭ قىلغان ، بىرسىنىڭ ئۆزى قىلغان ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ .

— ئۇنداق بولسا . . . نېمىشقا بىرسىنىڭ ئاللاھئابادقا يوشۇرۇپ يۇرىسىز ؟

— بىرسىنىڭ مېۋەرگە قېچىپ كەتتى . كۆرگەن ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىچە ، تاغلاردا سىزگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن ئەمەر سىنىڭ ئۇنى ئۆز پاناھىغا ئاپتىمىش .

— لېكىن ، سىزنىڭ بىرسىنىڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىكىڭىز ھەققىدىكى گەپ ـ سۆزلەر ھېلىغىچە بېسىققىنى يوق . ئەگەر بۇ راستلا تۆھمەت بولسا ، پاش قىلىش لازىم . نەچچە مىڭ قوشۇن لازىم بولسا بېرەي ، مېۋەردىكى ئىسيانچىلارغا قوشۇلغان بىرسىنىڭ تۇتۇپ كېلىڭ .

دادىسىنىڭ ئەبۇلفازلنى ئۇنتۇمايدىغانلىقى ، ئۇنىڭ روھى ۋە خاتىرىسى ھەمىشە ئارىغا ئىختىلاپ سېلىپ تۇرىدىغانلىقىنى سەلىم ناھايىتى ئاغرىنغان ھالدا ھېس قىلدى . دادىسى ئۇچۇن سەلىمنىڭ ئاللاھئابادتىن كېلىپ ئۆزىرە سورىغىنى يېتەرلىك ئەمەسمۇ ؟ ئەمدى يەنە مېۋەر تاغلىرىغا قوشۇن تارتىپ بېرىپ ئەبۇلفازلنىڭ قاتىلىنى تۇتۇپ كېلىشى قالغانمىدى ؟ لېكىن ئۇ كۆڭلىدىكى بۇ نارازىلىقنى دادىسىدىن يوشۇردى ۋە تەلىمنىڭ ئۇچىدا :

— پەرمانىڭىز باش ئۈستىگە ! — دەپ تەزىم قىلدى ، — پەقەت ئىجازەت بەرسىڭىز ، ئاۋۋال ئاللاھئابادقا بىر بارسام . ئاساسىي كۈچلىرىم ئاشۇ ياقتا قالغان . ھەممىسىنى يىغىپ كېلىپ مېۋەرگە قوشۇن تارتسام . . .

ئەكبەر ئۇنىڭغا ئىجازەت بەردى . سەلىم ئاللاھئابادقا بېرىۋالغاندىن كېيىن مېۋەرگە يۇرۇش قىلىشتىن باش تارتتى . ھازىر ئۇنىڭ ئۆز سارىيى ۋە چوڭ قوشۇنى بار ئىدى . كىمكى ئەكبەر بىلەن چېقىشالمىسا ،

ئاللاھئابادقا بېرىپ سەلىمدىن پاناھلىق تىلەيتتى. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي سەلىمنىڭ ئاللاھئابادتىكى تەرەپدارلىرى مەسچىتتە جۇمە نامىزىدىكى خۇتبىدىن ئەكبەرنىڭ نامىنى چىقىرىپ تاشلىدى.

شەيخ رۇكنىددىن سەلىمنىڭ نامىنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇغاندىن كېيىن، ئىغىزدىن ئىغىزغا ئۆتۈپ ئەكبەرنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ كەلدى.

× × ×

دادا ـ بالا نىزاسى كۈنسېرى ئۆتكۈرلىشىپ، تاغدەك يوغىناپ كەتتى.

ئەكبەرنىڭ جىزىيە سېلىقىنى بىكار قىلغانلىقى، تۇرلۇك ئىتتىقادلارنى باراۋەرلەشتۈرگەنلىكى، قىرىق يىل داۋامىدا جارى قىلدۇرۇلغان باشقا ئىسلاھاتلىرى ناھايىتى كۆپ دىندار ۋە ئەمەلدارلارنى بۇرۇنقى ئىمتىيازلىرىدىن مەھرۇم قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ نەزەردە، ئەكبەرنىڭ يېڭىچە سىياسىتى تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىگە ئوخشاش جەزىرە، گىياھ ئۇنمەيدىغان سۇسىز چۆل بولۇپ تۇيۇلاتتى. موللا ـ ئىمامىلارنىڭ بۇرۇنقى ئىمتىيازلىرىنى تىكلەۋاتقان سەلىم گويا تاغنىڭ يامغۇر كۆپ ياغىدىغان كۆكلەمزارى، سۇلۇق زېمىن بولۇپ بىلىنەتتى. شۇڭا ئۇلار توپ ـ توپ بولۇپ سەلىم تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. تەرەپدارلىرىنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سەلىمنىڭ يۈرىكى چوڭىيىپ، ئۆز نامىغا ئالتۇن تەڭگىلەرنى قۇيدۇرۇشقا باشلىدى ھەمدە بۇ تەڭگىلەردىن ئاللاھنىڭ، دىننىڭ تىمسالى بولغان «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئالدۇرۇپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئەكبەردىن بۇرۇنقى دەۋردە ئالتۇن تەڭگىلەرگە ئويۇلىدىغان كەلىمە شاھادەتلەرنى قايتا ئويدۇردى. سودىگەرلەر بىلەن بىللە پۇتۇن مەملىكەتكە تارقىلىۋاتقان بۇ تەڭگىلەر كونا مۇسۇلمانئابادنى قورشاپ يۈرگەن ئەكبەرنىڭ دۈشمەنلىرىنى جانلاندۇرۇپ قويدى. ئەگەر قويۇپ بېرىلسە، بۇ ئىشلارنىڭ ئاللاھئابادتىن چىقىپ، پەنجاپ ۋە گۇجارەتكە، كابۇلغا ھەم سىنگ تەرەپلەرگە تارقىلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

ئەكبەر بۇ پالاكەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ، بۇلتۇر توختىتىپ قويۇلغان ئاللاھئاباد يۈرۈشىنى قايتىدىن باشلاشقا مەجبۇر بولدى . بېنىگالدىن قايتقان مەن سىنىخ ۋە داكاندىن چاقىرىلغان ئابدۇرەھىم خانى خانان قىرىق مىڭ ئاتلىق ئەسكەر ، بەش مىڭ پىلنى قۇرۇقلۇقتىن شەرقە باشلاپ ماڭدى . ئەكبەرنىڭ ئۆزى جەمنەدە سەپ تۈزۈپ تۇرغان ئىككى يۈز ھەربىي كېمە بىلەن بارىدىغان بولدى . ئادەتكە بىنائەن ، ئۇ ئۇزاق يۈرۈشكە مېڭىشنىڭ ئالدىدا ، ئانىسىدىن ئاق يول تىلەش ئۈچۈن ھەمىدە بېگىم تۇرىدىغان كۆشۈككە يول ئالدى .

سەلىمە بېگىمنىڭ ئەلچىلىكى ئاتا ـ بالا ئۇرۇشىنى پەقەت بىر يىل ئارقىغا سۈرگەندى . ئارىدىكى ئىختىلاپلار يىلتىزىنىڭ ناھايىتى چوڭقۇر ئىكەنلىكىنى ، ئەكبەرنىڭ ئاللاھئاباد ئىسيانىنى بىر تەرەپ قىلىشى لازىم-لىقىنى ئەمدى ئانىسى ۋە خوتۇنلىرىمۇ چۈشىنىپ قېلىشقانىدى . ئەمما ئۇنى توسۇۋېلىشقا كۈچى يەتمەيتتى ، پەقەت كۆيۈنۈپ يىغلايتتى . ھەمىدە بېگىم يەنە مۇڭلىنىپ قالدى . ئەكبەر كىرگەندە ئارقىسىغا ياستۇق قويۇپ ، سىرتقا ھالسىز قاراپ ئولتۇرۇپ . ئوغلىنى يېنىدا كۆپرەك تۇتۇپ تۇرغۇسى كېلىپ ئۇزاق خىيالىلارغا بېرىلدى . جەمنە دەرياسى بويلىرىدا قانداق خۇشال ئوينىغانلىقىنى ، تار سەھرالاردا قانچە ۋاقىت سەرگەردان بولۇپ يۈرگەنلىكىنى ، قەزۋىن ۋە كابۇل ، بەھار ۋە كەشمىر ـــ ھەممىسىنى توختاپ ـ توختاپ ، بىرمۇبىر ئەسلەپ چىقتى .

ـــ شاھ ئوغلۇم ، بابۇرىيلار خانىدانىدا ئەڭ قېرىسىدىن پەقەت مەن قالدىم ، ـــ دېدى ، ـــ گۈلبەدەن بېگىمنىڭ بۇلتۇرقى ياخشى كۈنلىرىدە ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىگە مېنىڭ ھەۋىسىم كېلىۋاتىدۇ . . . سەكسەنگە كىرگەندە ، ئۆمرۈمنىڭ ئەڭ قىيىن دەۋرى باشلىنار دەپ ھېچ ئويلىمىغانىدىم ، بالام . . .

ھەمىدە بېگىم كۆز يېشىنى ئاق داكا رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن يەڭگىل ئېرتىپ قويدى .

ـــ ئاللاھ نېسىپ قىلسا ، بۇ قىيىن كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر . جېنىم ئانا ، يەنە ئوبدان كۈنلەرگە ئۇلىشالايمىز . . .

ـــ ئەكبەرجان ، مەن سىزگە بىر ئۆمۈر ئامەت تىلىدىم . مەغلۇ-
بىيىتىڭىزنى كۆرمەي دېدىم ، ئىلاھىم ، ئاتا ـ بالا ھەر ئىككىڭلار قېشىمدا
قېلىڭلار ، ياتچىلىقنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولمىسۇن ، شۇتاپتا كۆڭلۈم
ناھايىتى پەرىشان بولۇۋاتىدۇ . . .

ئەكبەر ئانىسى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى :

ـــ كۆپ ئەنسىرىمەڭ ، يەنە كۆرۈشىمىز ! ـــ دېدى .

ئۇ تۇغۇلغاندىن بېرى ، يېنىدىكى ئانىسى ھەرگىز ئۆلمەيدىغان-
دەك ، ئەبەدىي تىرىك يۈرىدىغاندەك بىلىنەتتى . لېكىن ، ئەكبەر كېمىگە
چۈشۈپ ، ئاللاھئاباد تەرەپكە ئىككى كۈن ماڭغاي شۇم خەۋەر
يېتىپ كەلدى .

قۇرۇقلۇق يولى بىلەن چېپىپ كەلگەن خەۋەرچى ئۇنىڭغا سەلىمە
بېگىمنىڭ مەكتۇپىنى تۇتقۇزدى .

《 ھەزرەت ئالىم كۆپ جاپا چېكىپ ، ھالسىزلىنىپ يېقىلدى . ئاخىر ئېيتقان
سۆزلىرى سىزنىڭ ئىسمىڭىز بولدى . كېچىدىن بېرى سۆزدىن قالدى . بەزەت
كۆزى ئوچۇق ، ئەترايىغا قاراپ سىزنى ئىزدەيدۇ . ھەزرىتىم ، جان بېرىلمەي قې-
لىنىۋاتقان ئۇلۇغ ئانىڭىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن تېزراق يېتىپ كېلىڭ .
سەلىمە بېگىم . 》

ئەكبەر دەرھال كېمىدىن چۈشۈپ ئاتلاندى ـ دە ، ئەگرەگە
قايتتى . شۇ چاغدا جادەھبەيمۇ ئاللاھئاباداتىكى سەلىمگە مەكتۇپ
يوللىدى :

《ھەزرەت دادىڭىز ھەربىي يۈرۈشنى توختىتىپ ئەگرەگە قايتتى . مېنىڭ
سىزگە بەرگەن ئاق سۆتۈمگە رازى بولۇشۇڭنى ئىستىڭىز ، سىزمۇ ئۇلۇغ مۇھىڭىز
بىلەن ۋەدەلىشىش ئۈچۈن تېز ئەگرەگە كېلىڭ . بۇ ئۆتكۈنچى دۇنيادا ياخشى نام
قالدۇرۇڭ ، جېنىم بالام ! ياشقا تولغان كۆزلىرىم بىلەن يولىڭىزغا ئىنتىزارمەن .
ئانىڭىز رەنى جاد ھەبىي . 》

ئەكبەر يېرىم كېچىدە سارايغا كېلىپ ، ھەممدە بېگىم ياتقان ئۆيگە كىردى ۋە رەڭگى قانسىز ، كۆزلىرى يۇمۇق ئانىسىنىڭ يېنىدا تىزلىنىپ ئۇنىڭ جانسىز تېنىنى قۇچاقلىدى ـ دە :

ـــ جېنىم ئانا ! ـــ دەپ بوش چاقىردى .

يالغۇز ئوغلىنىڭ ئاۋازى ھەممدە بېگىمنى گويا باقىي دۇنيادىن قايتۇرۇپ كەلگەندەك بولدى . ئۇ كۆزىنى ئاستا ئاچتى ـ دە ، ئۇستىدە ئەكبەرنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى . شۇئان خىرە كۆزلىرى نۇرلىنىپ چوڭ ئېچىلدى . ئەممما ، تىلى گەپكە كەلمىدى . ئەكبەرنى تىرىكلىكىدە كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئانا زور تەسەللى تاپتى . ئۇنى ۋاقتلىق تۇتۇپ تۇرغان جان بېغى ئەمدى ئۈزۈلدى . ئوچۇق كۆزلەر ئاستا ـ ئاستا يۇمۇلدى .

ئاللاھئابادتىكى سەلىمنىڭمۇ ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى توختىتىپ ، مومىسىنى يەرلىككە قويۇشقا ئۇلگۈرۈش ئۈچۈن تېز مېڭىپ كېلىۋاتقانلىقى ئەتراپتىكى ۋىلايەتلەرگە مەلۇم بولدى . ئۆز ئۆلۈمى بىلەن پالاكەت ئۇرۇشىنىڭ ئالدىنى ئالغان ھەممدە بېگىمگە پۈتۈن مەملىكەت ھازا تۇتتى . ئۇنىڭ تاۋۇتىنى ئەگرەدىن دېھلىغا يۈز مىڭلىغان ئادەممەلەر ئۈزىتىپ قويدى . بېگىمنىڭ جەسىتى ئۆزى قۇرغان مىرزا ھۇمايۇن قەبرىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە دەپنە قىلىندى . ئادەت بويىچە ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قويۇلغان مەرمەر تاشقا مۆتىۋەرلىك بەلگىسى ئويۇلدى . بۇ ، ھەممدە بانۇ-نىڭ تۆت پەرزەنت كۆرگەن ئانا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەتتى .

ئاللاھئاباد يىراق بولغانلىقى ئۈچۈن سەلىم ئاربدىن ئون بەش كۈن ئۆتكەندە ، ئاندىن دېھلىغا يېتىپ كەلدى . ھىندىستان ئادىتىگە ئاساسەن ، ماتەمدارلار ئاق كىيىمنى كىيىپ ئۇلۇغ بوۋىسى ۋە بوۋىسىنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلدى . كېيىن ھەممدە بېگىمنىڭ ئەگرەدە ئۆتكۈ-زۈلىدىغان يىگىرمە نەزىرىسىگە ماڭدى .

سەلىمنىڭ قوشۇنسىز كەلگەنلىكى ئەكبەرگە ياخشىلىقنىڭ ئالامىتىدەك تۇيۇلدى . ھەممدە بېگىمنىڭ يىگىرمە نەزىرىسىگە كەلگەنلەر تارقىغاندىن كېيىن ، ئۇ ئوغلىنى خاس ھۇجرىسىغا تەكلىپ قىلدى ـ دە ، يۈزمۇيۈز ئولتۇرۇپ :

ـــ خەيرىيەتكى ، دىلىڭىزدا مېھرـ سۆيگۈ ئاقسۇدەت غالىب كەپتۇ ، ـــ دېدى ، ـــ ئانام رەھمەتلىك ئۆز ئۆلۈمى بىلەن سىزنىڭ ئىستىقبالىڭىزنى قۇتقۇزدى ، ئەمرزادەم !

سەلىم كىنايىلىك كۈلۈمسىرىدى :

ـــ ھەزرىتىم ، نېمە ئۈچۈن پەقەت مېنىڭلا ؟ . . . سىز ئۆمۈر بويى ئەپسانىلەردىكى رۇستەمدەك مەغلۇپ بولماي كېلىۋاتىسىز . . . ئەگەر رۇستەمنىڭ شۇنداق كۆيۈمچان ئانىسى بولغان بولسا ، ئېھتىمال ئوغلى سۇھرابمۇ ئۇنى يېڭەلمىگەن بولاتتى ! . . .

ئەكبەر ئوغلىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەندى ـ دە ، ئاۋازىنى پەسەيتىپ سورىدى :

ـــ ھەي ئوغلۇم ، سىز تېخى سۇھراب بولۇپ مېنى يېڭىشىڭىزگە ئىشەنگەنمىدىڭىز ؟ ئەپسۇسكى ، سىز بىلەن سۇھرابنىڭ ئارىسىدا قانچىلىك چوڭ پەرقنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىكەنسىز ـ ھە ؟ سۇھراب ئۆمۈر بويى دادىسىنى كۆرمەي چوڭ بولغان ،ئۇنى تونۇماي ـ بىلمەي ھالال ئېلىشقان ! ئەمما ، دادىسىنىڭ ئەركە ئوغلى بولۇپ ، كۆزىنىڭ يېغىنى يەپ چوڭ بولغان شاھزادىلەرنىڭ بىلەرمەنلىك بىلەن دادىسىغا قارشى تىغ كۆتۈرگەندە ، ئالتە ئايدىن ئارتۇق پادىشاھ بولالمىغانلىقى تارىختا قايتا ـ قايتا ئىسپاتلاندىغۇ . ئەڭ ئاخىرقى دەلىل ـــ دادىسىغا قارشى تاجاۋۇز قىلغان تۇرانلىق ئابدۇمۇمىنىڭمۇ ئابدۇللاخاندىن كېيىن ئالتە ئاي پادىشاھلىق قىلا ـ قىلماي بېشى كېسىلگەنلىكىنى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز ؟

ـــ ئاڭلىغانمەن . كۆپ رەنجىمەك ، ھەزرىتىم . دادىسىغا قارشى قىلىچ كۆتۈرگەن ئوغۇلنىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇزاققا بارمايدىغانلىقىغا مەنمۇ ئەمدى ئىشەندىم .[1]شۇنىڭ ئۈچۈن مانا قوشۇنسىز ، قورالسىز ھۇزۇرىڭىزغا باش ئېگىپ كەلدىم .

ـــ خوش ، قېنى نېمە تىلىكىڭىز بار ؟

ـــ ھەزرەت ئاتا ، مەنمۇ ئوتتۇز بەشكە كىردىم ، ئوغلۇم خىسراۋ

---

① سەلىم مۇشۇ سۆزلەرنى كېيىن ئۆزى يازغان « تۇزۇكى جاھانگىرىي » ناملىق كىتابىغا كىرگۈزگەن .

پەرزەنت كۆردى . مەن ئەمدى نەۋرىلىك بولدۇم . سىز چەۋرىلىك بولـ
دىڭىز . مەملىكەت ناھايىتى خاراب بولۇپ كەتتى . ئۇنى باشقۇرۇش
سىزگىمۇ قىيىن . بۇ جەھەتتە شاھرۇھ مىرزا بىلەن ئۇلۇغبەگنىڭ تەجـ
رىبىلىرى بىزگە ماس كېلىشى مۇمكىن . دادىسى ھېراتتا ، ئوغلى سەمەر-
قەندتە تۇرغىنىغا ئوخشاش ، سىز ئەگەردە باش بولۇپ تۇرسىڭىز ، پەقەت
ئوغلىڭىز ئاللاھئابادنىڭ شەرقىدىكى ۋىلايەتلەرنى ئىدارە قىلسام .

ـــ دېمەك ، سىز مىرزا ئۇلۇغبەگدەك مۇستەقىل پادىشاھ بولماق-
چىمۇسىز ؟ يېشىڭىز شۇنچىگە كىرىپ ، نەۋرىلىك بولۇپ ، ئۇلۇغبەگ
قىلغان ئىشلارنىڭ قايسى بىرىنى قىلالىدىڭىز ؟ رەسەتخانا ، مەدرىسلەرنى
قۇردىڭىزمۇ ؟ « زىچى كۆرەگانى » دەك كەشپىياتلارنى ئىجاد قىلدىـ
ڭىزمۇ ؟ بىلىپ قويۇڭ ، ئاللاھئابادتا سىز ئۆزىڭىزگە ساراي قىلغان قە-
رىق ئايۋانلىق ئۇلۇغۋار قەسىرنىمۇ بىز قۇرغان ! سىز بولسىڭىز تەييارغا
ئىگە بولۇپ كەيپ ـ ساپا قىلىپ يۈرۈپسىز !

ئەكىبەر ئۆز دىلىدا ئۇزۇن يىللار داۋامىدا ئوغلىغا قارشى توپلاپ
يۈرگەن دەرد ـ ئەلەملىرىنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلىدى .

ـــ ئەگەر سىز توسقۇنلۇق قىلمىغان بولسىڭىز . مەن پەرەڭلەرنى
جەنۇبتىكى گوئا ۋە دەمەندىن قوغلاپ چىقىراتتىم ! ئۇلار بىزنىڭ ئىچكى
نىزالىرىمىزدىن پايدىلىنىپ ، ئەمدى بېنگالنىڭ جەنۇبىدا پەيدا بولدى .
خۇگلا دېگەن جايىنى ئىگىلۋېلىشتى . ئەگەر سىز ماڭا ياردەم بەرگەن
بولسىڭىز ، تۇراندىكى خەيرخاھلىرىمىزنىڭ ئىستىقبالى باشقىچە بولغان
بولاتتى ! بىز بۇ يەردە ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىز ئاۋارە بولۇپ يۈرگەنلىكـ
مىز ئۈچۈن ، نەدىكى بىر ئاستىراخانلار بۇخارا ۋە سەمەرقەند تەختىنى
ئىگىلىۋالدى . شۇنچە يامانلىق قىلغىنىڭىز ئازدەك ، مانا ئەمدى بۇ تەگـ
لەردىن مېنىڭ نامىمنى ئېلىپ تاشلاپسىز !

ئەكبەر زەرباپ كۆرپىنىڭ تېگىدىن بىر سىقىم ئالتۇن تەگمىنى
ئېلىپ ئوغلىنىڭ بېشىغا چېچىپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ مەن ئەللىك يىل جان تىكىپ ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىشلارنى
مېنىڭ ئاللاھتىن تىلەپ ئالغان ئوغلۇم شۇنچە ئىنسافسىزلىق بىلەن بەر-

بات قىلدى ! بۇنىڭ ئۇستىگە ئەبۇلفازلدەك ئەڭ سۆيۈملۈك دوستۇمنىڭ كاللىسىنى ئالدى !

سەلىم كېينىكى گەپتىن دىر ـ دىر تىترەشكە باشلىدى . ئەكبەر ئۇنىڭ گۇناھكار ئىكەنلىكىنى شۇنىڭدىن سەزدى ـ دە ، قاتتىق چاۋاك چالدى . ئىشىك ئالدىدا تۇرغان ئىككى قامەتلىك يىگىت تېزدىن كىرىپ كەلدى .

ـــ يوقىتىڭ بۇنى ! ـــ ئەكبەر يىگىتلىرىگە بۇيرۇدى ، ـــ غۇسۇلخانىغا ئاپىرىپ سولاپ قويۇڭ ، جازاسىنى تارتسۇن !

لاتىدەك بوشىشىپ كەتكەن سەلىمنى خىزمەتكارلار ئىككى قولىدىن تۇتقىدىن يۆلەپ ، قەسىرنىڭ جەنۇبىدىكى غۇسۇلخانىغا ئاپىرىپ قويدى .

پادىشاھ ئائىلىسىنىڭ يۇيۇنىدىغان ئورنى بولغان غۇسۇلخانىنىڭ ئىچى نەم ، دېرىزىسى يوق ، تاملىرى مەرمەردىن ، تېگى رەڭلىك تاشلارنى چىرايلىق تىزىش ئارقىلىق تەكشى قىلىنغان . دەم ئالىدىغان خانىسىگە خۇشبۇي ئەتىرلەر سېپىلگەن ، گۈللۈك گىلەم ۋە كىمخاب كۆرپىلەر سېلىنغانىدى . لېكىن ، ھازىر يامغۇر پەسلى بولغاچقا ، غۇسۇلخانا ئىچىدىكى ھەممە نەرسە نەم تارتىپ ، يۇندا يوللىرى زەيلىشىپ كەتكەنىدى . بەدبۇي مۇنچىدا كېچە ـ كۈندۈز قامىلىپ ئولتۇرۇش تەبىئىتى نازۇك شاھزادە ئۇچۇن چىدىغۇسىز ئازاب ئىدى .

ئەكبەر ئىچكىرىگە ھېچكىمنى ، ھەتتا ئانىلارنىمۇ كىرگۈزمەسلىكنى ، سەلىمگە سۇ ۋە نان دىن باشقا ھېچنېمە بەرمەسلىكنى بۇيرۇدى . نۆكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى قاتتىق ئىجرا قىلدى .

ھەر كۈنى ئېسىل تاماقلارنى يەيدىغان ، ھەر ئاخشىمى خۇشبۇي ئىچىملىك ئىچىپ تۇرىدىغان ، ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر ئەپيۇن قوشۇلغان مەجۇن يەپ كەيپ قىلىشقا ئۆگەنگەن سەلىم توققۇز كۈن نان ـ سۇ بىلەن زەي غۇسۇلخانىدا ئولتۇرغاچقا ، ئاجىزلىشىپ ئۆلەر ھالغا چۈشۈپ قالدى . ئۇ ئىشكىلەرنى تاراقشىتىپ داد سالدى :

ـــ مەن ئاغرىپ قالدىم ، ئىشكىنى ئېچىڭ ، ماگا ئىچىملىك بېرىڭ ! بولدى قىلىڭ ، مېنى بوشىتىڭ ! قويۇۋېتىڭ !

ئوغلىنى كۆرۈشكە كەلگەن ، لېكىن ئىچكىرىگە كىرەلمەيۋاتقان رەنى جادىھەبەي يىغلاپ تۇرۇپ :

ـــ مەن قانداق قىلاي ، بالام ؟ دادىڭىز غەزەپتىن يانمايۋاتىدۇ .

ـــ مېنى مۇرادقا ئوخشاش ئۆلتۈرمەكچىمۇ ؟ بەدىنىمگە تىترەك ئولىشىپ كەتتى ، ماڭا ئىچىملىك بېرىڭلار ، بىر خۇماردىن چىقىۋالاي ! بولمىسا ئۆلىمەن !

مەريەمى زامان ئەكبەرنىڭ ئالدىغا باردى :

ـــ شەپقەت قىلىڭ ! مېنى بالا دەردىگە گىرىپتار قىلماڭ !

ـــ قورقماڭ ! مەريەمى زامان ، ئىچىملىك سورىغان بولسا ھېلىلا ئوبدان بولۇپ قالىدۇ ، شۇ جايدا يېتىپ تۇرسۇن ! توۋا قىلسۇن !

ئون ئۇچىنچى كۈنى سەلىم يەنە ئىشىك تاراقشىتىپ دادلاشقا باشلىدى . گاھ ئەپيۇننى كۆپ يەۋېلىپ ئەبەدىي ئۇيقۇغا كەتكەن بەرىنچى خوتۇنى مەن بەي ، گاھ ئەبۇلفازلىنىڭ كېسىلگەن بېشى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى . ئۇ غۇسۇلخانىدىكى دەھشەتلىك شەپىلەردىن قورقۇپ يۇرەتتى . ئۇ سەت ۋارقىرىدى ، ھۆكۈرەپ يىغلىدى :

ـــ مېنى قويۇۋېتىڭلار ! كۆزۈمگە ئەرۋاھلار كۆرۈنۈۋاتىدۇ ! مېنىڭ جىن بولۇپ كېتىشىمنى ئۈمىد قىلامسىلەر! ئىشىكنى ئېچىڭلار !

ھەم يېپىلغان ئىشىكنىڭ ئالدىغا جادىھەبەي بىلەن سەلىمە بېگىم كەلدى .

ـــ مەن ئەلچى بولۇپ ئارىغا چۈشتۈم ، بالام ! ـــ دېدى سەلىمە بېگىم ، ـــ سىز باشباشتاقلىق قىلدىڭىز ! نېمىشقا ئىچىملىك سورايسىز ؟ شاپائەت سوراڭ ! بىر ئېغىز « توۋا قىلدىم » دەڭ !

ھالىدىن كەتكەن سەلىم زەئىپ ئاۋاز بىلەن :

ـــ خوپ ئانىلىرىم ، ماڭا شاپائەت قىلىڭلار ! . . .دېدى ، ـــ مېنى دادامنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىڭلار ! . . . ئەپۇ سورای .

ئون نەچچە كۈنلۈك سولاق داۋامىدا سەلىم ئۈچ ـ تۆت ئاي كېسەل ياتقان ئادەمدەك رەڭگىنى يوقاتقان ، كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرۇشقان ، پۈتىدا ماغدۇر يوق ئىدى . زورىغا قەدەم بېسىپ ماڭاتتى . ئىككى

ئانا ئۇنى يۆلەشتۇرۇپ دادىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى .

— تووا قىلدىم ! — دېدى سەلىم تىزلىنىپ .

ئەكىبەر دەرماننىدىن كېتىپ قالغان ئوغلىنى ئالدىغا ، ئانىلارنى ئىككى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى .

— ئون نەچچە كۈن غۇسۇلخانىدا تۇرۇش سىزنىڭ تاغدەك گۇناھىڭىز ئالدىدا زىغىردەك جازا ، خالاس ، — دېدى سەلىمگە ، — ئۆزۈڭىز كەلگىنىڭىز ئۈچۈن سىزنى ئايىدىم ، ئانىڭىزنىڭ يۈزىنى قىلدىم . . . يامانلىقنىڭ جازاسىغا ھاياتلىقىدا دۇچار بولۇش ئەڭ ئېغىر-دۇر ! زەھاكى ماران دېگەن ئەپسانە ئېسىڭىزدىمۇ ؟ يامانلىقنى كۆپ قىلغانلىقى ئۈچۈن زەھاكنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن ئىككى يىلان ئۆسۈپ چىقىپتۇ . ئەنە شۇنداق يىلانلار ھەر قانداق پادىشاھنىڭ يەلكىسىدىن ئۆسۈپ چىقىشقا ئىنتىزاردۇر . بۇ يىلانلارنىڭ بىرى زالىملىق ، بىرى بىدئەت ۋە خۇراپات . بىرى تەختىپەرەسلىك ، بىرى روھىپەرەسلىك ! مەن ئۆز يەلكەمدىن ئۆسۈپ چىقماقچى بولغان بۇ يىلانلارنى يوق قىلدىم دەپ ئويلىغانىدىم . كېيىن قارىسام ، بۇ يىلانلار سىزنىڭ يەلكىڭىزدىن ئۆمىلەپ چىقىۋېتىپتۇ . ئەمدى بۇ يىلانلار مەندىن قۇربانلىق تەلەپ قىلىدۇ ! سۆيۈملۈك يارىڭىز شاھ بېگىم ، مېنىڭ دوستۇم ئەبۇلفازل ئەنە شۇ يىلاننىڭ قۇربانى بولمىدىمۇ ؟ بۇ يىلانلار شۇ ئۆمىلىشىدە سىزنىڭ بېشىڭىزغا چىقماسمۇ ؟

كېيىنكى گەپلەر بىلەن غۇسۇلخانىدا سەلىمنىڭ كۆزىگە كۆرۈنگەن دەھشەتلىك يىلانلار ئېسىگە چۈشتى . ئۇ سەسكىنىپ كەتتى :

— ئىشىنىڭ ، ھەزرىتىم ، مەن ئەمدى ئۆز نامىمغا خۇتبە ئوقۇتمايمەن ، پۇل قۇيدۇرمايمەن . يەلكەمدىن ئۆسۈپ چىقماقچى بولغان يىلانلارنىڭ بېشىنى كېسىمەن !

— ئىلاھىم ، شۇ نىيىتىڭىزگە يېتىڭ ، ئوغلۇم ! بۇ يىلانلاردىن مەن ھازىرغىچە قۇتۇلغىنىم يوق . تاجۇتەخت ، مۇتلەق ھاكىمىيەت بار جايدا ئۇلار ھامان بار . ياخشىلىق ئىزدىسەڭ ، ئۆمۈر بويى بۇ يىلانلار بىلەن ئېلىشىپ ياشاشقا مەجبۇر بولىسەن . لېكىن ، دۇنيادا ياخشى نام

قالدۇرالمساڭ ، ياشاشنىڭ نېمە ئەھمىيتى بار ؟ بابۇر بوۋىنگىزنىڭ تۈركىي مسرالىرى يادىگىزدىمۇ ؟

باری ئەلگە ياخشىلىق قىلغۇلۇقكى ، بۇندىن ياخشى يوق ،
تا دىگەيلەر دەھرىيلەرمۇ قالدى پالاندىن ياخشىلىق .

ـــ مەن بۇ غەزەلنى باشتىن ـ ئاخىر ياد بىلمەن ! ـــ دېدى سەلىم .

ـــ ئەگەر ياد بىلسىگىز ، ئەمدى ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىڭ ! ئەۋلادلار ئالماشقاندا ، ئېگىز ـ پەسلىك يۇز بېرىشى ، ئاتىلار بىلەن بالىلار ئارىسىدا نىزا چىقىشى تارىختا كۆپ ئۇچرايدىغان ھادىسە . ئەمما ، بىزنىڭ بابۇر بوۋىمىز بىلەن دادىمىز بۇ پالاكەتتىن يىراق تۇرغان ئوغۇللار ئىدى . ئۇلاردىن قالغان مېھىر ، ئەۋلادلارنىڭ بىر ـ بىرىگە پىدائىيلىقى ـــ بىباھا قىممەت بىر گۆھەر ئىكەن . ئەمدى سىز بىلەن مەن شۇ گۆھەرنى يوقىتىپ قويمايلى ، ئوغلۇم ! گۆھەر ھايات دېگىزنىڭ ئاستىغا قايتىدىن چۆشۈپ كەتسە ، كېيىن ئۇنى تاپقىلى بولماي قالمسۇن . بولمىسا كېيىن ماڭا قىلغانلىرىڭىز سىزنىڭ ئوغلىڭىزدىن ئون ھەسسە كۆپىيىپ قايتىدۇ . ئاخىر بۇ ئىللەت ئۇلارنى گۇمراھلىققا ئېلىپ بارىدۇ ! بۇنى زىنھار ئۇنتۇماڭ !

ئەكبەرنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى سەلىمگە ۋەسىيەتتەك ئاڭلىنىپ ، كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى . ئوغلىنىڭ دىلى يۇمشاپ ئىنساپقا كەلگەن شۇ سائەتتە رەنى جادەھەيي ئۇنىڭ دادىسىغا چىن ئىخلاسمەن ھەمدە مەنىۋى ۋارىس بۇلۇشىنى ئۈمىد قىلدى . ئەكبەردىن سۆزلەشكە رۇخسەت ئالدى ـ دە ، سەلىمگە يۈزلەندى :

ـــ شەيخ بابا ، گۆھەر يوقالمسۇن دېسەك ئۇنى ئالتۇن ئۇزۇكنىڭ كۆزىدە ئاسراش كېرەك . پەرزەنتلىك بۇرچى گۆھەر بولسا ئۇنى ئۆز باغرىدا ئاسرايدىغان ئالتۇن ئىمان ـ ئېتىقادتۇر . جەننەتماكان بوۋىگىز ھۇمايۇن ھەزرەتلىرى ئۆز دادىلىرىغا كۆڭلىدە مەسلەكداش بولغىنى ئۈچۈن شۇ قەدەر ياخشى كۆرگەنىدى . سىزمۇ ئىمان ـ ئېـ

تىقاددا ھەزرەت دادىڭىزنىڭ سادىق مەسلەكدىشى بولۇشىڭىز لازىم .
بۇ سۆزلەر سەلىمگە دادىسى كەشىپ قىلغان دىنىي ئىلاھىينى ئەسلىتىپ بىردىن ۋۇجۇدىنى سەگەكلەشتۇردى :
— ھەزرەت دادا ، ئۇستىمىزدە خۇدا تۇرۇپتۇ . راستىنى ئېيتاي ، ئالتۇن تەڭگىلەرگە كەلىمە شاھادەتنى قايتا ئويدۇرغىنىمدىن رەنجىمەڭ . بىراق مەن سىزنىمۇ ئاللاتائالانىڭ قەھرىدىن ساقلاش نىيىتىدە شۇنداق قىلدىم . كەلىمە شاھادەت « خۇدا بىردۇر ، ئاللادىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر » دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدىغۇ ، بىز باشقا دىنلار ، باشقا خۇدالارنى ئېتىراپ قىلساق ، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە قارشى تۇرغان بولمايمىزمۇ ؟
— ئۇنداق بولمايدۇ . چۈنكى مەن ئالتۇن تەڭگىلەرگە « ئاللاھۇ ئەكبەر » ئىبارىسىنى ئويدۇرغانىدىم . دىنىي ئىلاھ « ئاللا ئۇلۇغدۇر » دېگەن شۇ ئېتىقادقا ئاساسلانغانىدىم . مەنپەئەتپەرەس ئۆلىمالار ، زالىم ھۆكۈمرانلار كەلىمە شاھادەتنى تار مەھەللىۋىي مەنىدە تەلقىن قىلىپ ، دىنىي باسقۇنچىلارغا يول ئېچىپ بېرىۋاتىدۇ . ئۇلار « ئاللادىن باشقا ئىلاھ يوق » دېگەن ئىبارىنى « باشقا خەلقەرنىڭ ئىلاھلىرى يوق ، دىنلىرى يالغان ، شۇڭا بىز غەيرىي دىنلارنى قۇل قىلىشقا ھەقلىقمىز ، ئۇلاردىن ئالۋان ـ سېلىق ئېلىپ بېيىشىمىز كېرەك » دېگەن مەنىدە چۈشەندۈرۈپ ، بەندىنى ئەمەس ، تەمەگەرلەرنى رىغبەتلەندۈردى . بۇنداق زوراۋانلىقلار ئىسلام ئالىمىنى باشقا خەلقەرگە يامان كۆرسەتتى . ئۇنىڭ دۇنيادىكى ئورنىنى تۆۋەنلىتىۋەتتى .
— لېكىن ، باشقا دىنلار ئىسلامنى ئېتىراپ قىلمىسا ، بىز ئۇلار بىلەن نېمىشقا ئىناق بولىمىز ، ھەزرەت دادا ؟
— ئۇلار ئىسلامنى ئېتىراپ قىلمىغان بىلەن خۇدانى ئېتىراپ قىلمىدۇ . دۇنيادا خۇدا دېمەيدىغان بىرەر دىن بارمۇ ؟ قاچقانمۇ خۇدا دەيدۇ ، قوغلىغانمۇ ھەم ! خۇدا بىردۇر . پەقەت تۇرلۇك قەبىلىلەر ئۇنى تۇرلۇك ناملار بىلەن ئاتىشىدۇ . ئۇنىڭغا تۇرلۇك سۈپەتلەرنى بېرىشىدۇ . بۇ خىلمۇ خىللىق مۇقەددەس يۇكسەكلىككە ئېلىپ بارغۇچى يوللارنىڭ ئوخشاش بولمايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ . ئەمما ، ئىنسان زاتىنىڭ ئەڭ

مۇقەددەس تۇيغۇلىرى ئاخىرىدا يۇكسەك بىر ھەقىقەت ئەتراپىغا مەركەز-
لىشىدۇ . مەن بۇنىڭغا ئىمان كەلتۈرىمەن . چۈنكى ، بارلىق ئەللەر بىر
قۇياشتىن بەھر ئالىدۇ ، ئاسمىنىمىز بىر ، تەبىئىتىمىز بىر ، ئىستىقبالىمىز
بىر ، كائىناتتا بىرىدىن باشقا بەشەرىيەت يوق . دېمەك ، ئادەمزاتمۇ يېگانە .
ئىنسانىيەت ئۇلغايماقتا ، ئىمان ـ ئېتىقاد يوللىرى بارا ـ بارا يۇكسەك
داۋانلاردىن ئېشىپ ئۆتۈۋاتىدۇ . مۇقەددەس تۇيغۇلىرىمىز ئالىي يۇكسەك-
لىكتە بىر ـ بىرىگە تۇتاشقاندا ، بىز ھەممىمىز ئادەمزاتنىڭ تەقدىرىمۇ ،
پەرۋەردىگارىمۇ بىر ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمىز . شۇ چاغدا : « دۇنيادا بىرىدىن
باشقا ئىنسانىيەت يوقتۇر . يېگانە پەرۋەردىگاردىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر »
دەپ ئېيتالايمىز . كەلىمەئى شاھادەتنى مانا مۇشۇنداق ئومۇمىي ئىنسانىي
مەۋقە دەپ چۈشىنۈۋېلىڭ ، دىن ئىلاھى دىلىڭىزغا يول تاپقاي ، ئوغلۇم !

سەلىم بىر ھازاغىچە دادىسىنىڭ مەنتىق كۈچىگە تەن بېرىپ ،
ئۇنىڭ ھەقلىكىگە ئىمان كەلتۈرگۈسى كەلدى . ئەمما ، بىردىن پەرىد
بۇخارىيغا ئوخشاش كونا مۇسۇلمان تەرەپدارلىرى بارلىقى ئېسىگە
چۈشتى . ئۇلار مىڭ ـ مىڭلاپ ئادەم بولۇپ ، ھەممىسى سەلىمدىن نىجات-
لىق تىلەيدۇ . ئۈمىد كۆزى بىلەن قارايدۇ . ھالبۇكى ، سەلىم بىردىنلا
شۇنچە ئادەملەرنى نائۈمىد قىلىپ ئىمان ـ ئېتىقادىنى ئۆزگەرتسە بولار-
مۇ ! « بۇنىڭ ئاقىۋىتى ياماں بولغاي » دېدى ئۇنىڭغا ئىچكى بىر ئاۋاز .

ـــ سۇلھى قىلىش مېنىڭمۇ ئارزۇيۇم ، ئەمما بۇ يۇكسەكلىككە
ھەركىم ئۆز ئەقلى ، قەلب كۈچى ، ئۆز ئىمان ـ ئېتىقادى بىلەن كۆتۈ-
رۇلۈشى كېرەك . دۇنيا قىلىڭ ، شۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرۇلۈش ماڭىمۇ
نېسىپ بولسۇن .

سەلىم ھامان ئۆز بىلگىنىدىن قالمايۇاتقان بولسىمۇ ، دادىسى ئال-
دىدا خۇشامەت قىلماي ، سەممىي سۆزلەشنى ئەۋزەل كۆردى . ئەكبەر :

ـــ ئامىن ، شۇ مەقسەتكە يېتىڭ ، ـــ دەپ يۈزىگە قولىنى
سۈردى . شۇنىڭ بىلەن ، ئاتا ـ ئوغۇل ئۇرۇش ـ يۇرۇشسىز تىنچ يا-
شاشقا باشلىدى .

سەلىم دادىسىنىڭ ھۆرمىتىنى جايىدا قىلىپ ، ياخشى مۇئامىلىدە

بولاتتی . ئەسما ، ئىمان ـ ئېتىقاد توغرىسىدا باشقا سۆز قىلمايتتى . ئەكبەر ئۇنىڭ ئۆزى ياقتۇرىدىغان مۇھىتى ۋە ئىخلاسمەنلىرى تەسىرىدىن چىقىپ كېتەلمەسلىكىگە ئىشەنگەچكە :« ئاقىۋىتى نېمە بولاركىن ؟ » دېگەن ئويغا كېلىپ قالدى . ئۇچ ئوغۇل چوڭ قىلىپ بىرەرىدىن كۆڭلى سۇ ئىچمەسە . . . ياكى داكاندىكى كىچىك ئوغلى دانىيال ئىچىشنى تاشلاپ ئەقلىنى يىغىۋالارمىكىن ؟ شۇنداق بولسا ئەكبەر دانىيالنى تەخت ۋارىسى قىلىشى مۇمكىن . سەلىم نارازى بولسا ، دانىيالنىڭ يېنىدا تەدبىرلىك ئابدۇرەھىم خانى خانان بار . مەن سىنخىنىڭ ئۇلارغا ياردەم بېرىشى ئېنىق . ئۇلار بىرلىشىپ سەلىمنى تىنچىتار ، « ئەجەب بىر دۇنيا ! ـــ كېيىنكى خىيالى لىرى ئۇنى ھەيران قىلدى ، ـــ شۇنداق چوڭ دۆلەتنى باشقۇرغان ئادەم ، تىلەپ ئالغان ئوغۇللىرىمنى يولغا سالالمىسام ـ ھە ! . . . بۇ نېمىدېگەن ئاچچىق نېسىۋە ؟ »

خاتىمە

ئەكبەرگە بېرىلگەن ھايات جامىنىڭ ئىچىدىن يەنە بىر ئوغا چىقتى . ئوتتۇز ئۈچ ياشلىق دانىيال داكاندا خۇددى مۇرادقا ئوخشاش توختىماي ئىچىپ ، مەيخورلۇق نەتىجىسىدە ئاق تۇتقاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ۋاپات بولدى . ئاۋۋالقى جۇدالىقلار ئۇستىگە قوشۇلغان مالامەتلىك ئۆلۈم ئەكبەرگە نۆۋەتتىكى قاقشاتقۇچ روھىي زەربە بولۇپ تەگدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆمرىنىڭمۇ ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ ، ئاخىرقى قېتىم دېھلىگە باردى . دادىسى قويۇلغان مەقبەرىدە بىر نەچچە سائەت ئولتۇرۇپ ، مەرھۇملارنىڭ روھى بىلەن ۋىدالاشتى . دېھلىدىن پەتھپۇر ، سىكرىگە ئۆتۈپ ئۆزى سالدۇرغان سارايلار ، ئىبادەتخانا ۋە تەسۋىرخانا ، بىنالارنى بىرمۇ بىر ئايلىنىپ چىقتى .

ئەزىز كۆكە ، مەن سىنىڭ ۋە ئابدۇرەھىم ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا كېتىپ باراتتى . تۆتەيلەن سەلىم ئاتا مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلدى . راجە بىربال ۋە ئەبۇلفازل تۇرغان ئۆيلەرگە كىرىپ كۆردى . پايتەخت كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن بوش قېلىپ بوران ھۇۋلاپ قالغان پەنج مەھەل قەسىرى ، دىۋانىئام ، دىۋانىخاس ئەكبەردە مەيۈس خاتىرىلەرنى ئويغاتتى . ئۇ ھاياتنىڭ ئەڭ جۇشقۇن يىللىرى ئۆتكەن بىنالارغا قاراپ :

— ئەلۋىدا ! — دېگەندە ، تاش تاملاردىن بوغۇق ئەكس سادا قايتتى ، — ھەيھات ، مەن ئىشەنگەن كۆپ نەرسىلەر يالغان بولۇپ چىقتى . دىنىي ئاداۋەت تېخى تۈگىگىنى يوق ! سۈلھ قىلىشنى ئېلان قىلغان بولساقمۇ ، ئەمما ئۇرۇشتىن بېشىمىز تىنجىمىدى ! دادام رەھمەتلىك تەبىئەتتىكى ئۈيغۇنلۇق ، مۇۋازىنەتنى دۆلەت تەرتىپىگە تەدبىق قىلماقچى بولغانىدى . لېكىن ، بۇنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان خىيال ئىكەنلىكىنى

ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ھېس قىلدى . مەن پۈتۈن ئادەمزاتنى روھىي جە-
ھەتتە بىرلەشتۈرمەكچى بولغانلىقىمنىڭمۇ ئەملگە ئاشمايدىغان خىيال ئى-
كەنلىكىنى ئەمدى چۈشىنىپ ئولتۇرۇپتىمەن . بەلكى بۇنىڭ ئۆچۈن ئە-
سىرلەر كېرەكتۇر . ئەپسۇسكى ، ئىنسانىنىڭ ئۆمرى شۇنچىلىك قىسقا !

ئەكبەر سېكرى تۆپىلىكى ئۈستىدىن شىمال تەرەپكە تىكىلىپ يىراقلاردىكى كەشمىر كۆللىرى ئىچىدە ئۆزۈپ يۈرگەن كېمىلەرنى ، كا-بۇل دەرياسى بويىدىكى باغلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى .

ــ بىر ئارمىنىم ــ ماڭا سەمەرقەند ، پەرغانىلارنى كۆرۈش نې-سىپ بولمىدى ، ــ دەپ قويدى ئۇ ، ــ لېكىن شۇكۇر قىلىشىم كېرەك . مانا شۇ بىنالارنى قۇردۇق . يېنىمدا ئاتمىش تۆت يىلدىن بېرى سادا-قەتنى بۇزمايي كېلىۋاتقان ئەزىزدەك كۆكەلدىشىم بار . راجە مەن سىنىخ بىلەن قىرىق يىلدىن بېرى ئىناقمىز . پەرزەنتلىرىمىزدىن كۆرمە-گەن مېھر- ۋاپانى ئابدۇرەھمدىن كۆرمەكتىمەن . ئۇچىگلاردىن مىڭ مەرتە رازىمەن .

ئەكبەر ئەگرە قەلئەسىگە قايتقاندا ، نەۋرىلىرى خىسراۋ بىلەن خۇررام ئۇنى قارشى ئالدى . ئەكبەر ئىككىيلەننى پىلخانىغا باشلاپ كىردى . ئۇ بۇلارنىڭ ھەر بىرىگە ئەڭ ياقتۇرىدىغان پىللارنى تەقدىم قىلماقچى ئىدى .

پىلخانىدا ئەكبەرنىڭ كونا قەدىردانى بېھشان چاند باشلىق ئى-دى . ئون سەككىز ياشلىق خىسراۋ نامۇدار دېگەن يوغان بىر پىلنى ياق-تۇرۇپ قالدى . ئۇ ئانىسى شاھ بېگىمنىڭ ئۆلۈمىگە دادىسى سەۋەب بول-غانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، سەلىمنى ياخشى كۆرمەيتتى . شۇڭا ، ئەكبەر ئاللاھنىڭ بادقا قوشۇن تارتقاندا ، خىسراۋمۇ دادىسىغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشماقچى بولۇپ بىرگە ئاتلانغانىدى .

مەن سىنىخ بىلەن ئەزىزكۆكە خىسراۋنى سەلىمنىڭ ئورنىغا تەخت ۋارىسى دەپ ئېلان قىلىش تەرەپدارى ئىدى . لېكىن ، ئەكبەر ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى دۇشمەنلىكنى ئۇلغايتىپ قويماسلىق ئۈچۈن بۇ پىكىرىدىن قايتتى . ھازىر ئۇ خىسراۋغا نامۇدارنى تەقدىم قىلىپ :

— نەۋرىلىرىم ، سىلەرمۇ شۇ پىلدەك قۇدرەتلىك ، بەرداشلىق بولۇڭلار ! — دېدى ، — بىھشان چاند مېنىڭ قىرىق بەش يىللىق قەدىرداشىم . باغرى كەڭ ھىندى خەلقىنىڭ جاپاكەش پەرزەنتى . بابۇر بوۋىمىزنىڭ تاھىر دېگەن جاپاكەش قەدىردانى بار ئىكەن . سىلەرمۇ ھالال مېھنەتكەشلەر ئارىسىدىن تاھىردەك ، سەلىم ئاتىدەك ، بىھشان چاندتەك قەدىردانلارنى تېپىڭلار . بېشىڭلارغا ئەڭ ئېغىر كۇنلەر چۈشكەن چاغلاردا ، شۇلاردەك غەرەزسىز ، ھالال ئادەملەرگە تايىنىڭلار .

بۇ يىل ئون ئۇچ ياشقا كىرگەن ۋە دادىسىدىنمۇ كۇچلۇك يىگىت بولۇپ ئۆسۈۋاتقان خۇررام ئەڭ بۇرۇن قارا پىلنى ياقتۇرۇپ قالدى . ئەكىبەر بۇ پىلنى نەۋرىسىگە تەقدىم قىلغاندىن كېيىن :

— بۇنىڭ ئىسمى — زىنھار ! — دەپ چۈشەندۈردى ، — پىل ناھايىتى زېرەك جانىۋار ، ياخشىلىقنىمۇ ، يامانلىقنىمۇ ئۇنتۇمايدۇ . پىلغا زىنھار يامانلىق قىلماڭلار ، ئاتا ـ بوۋىلاردىن پەقەت ياخشى پەزىلەتلەرنى ئۆگىنىڭلاركى ، نۇقسانلارغا زىنھار ئەگەشمەڭلار ! . . .

ئەكىبەر مىلادى 1605 ـ يىلىنىڭ كۇز كۇنلىرىدە ، بىر ئايچە كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى . ۋاپاتىدىن سەل ئاۋۋال سەلىمنى ھۇزۇرىغا چاقىرىپ ، بېشىغا ئۆزىنىڭ نۇرلۇق ئالماس قادالغان سەللىسىنى ، ئۇسـتىگە تونىنى كىيدۈردى . ئۆزى ئەللىك يىل تاقاپ يۈرگەن خەنجەرنىمۇ ئەمدى يالغۇز ئوغلى بولۇپ قالغان سەلىمنىڭ بېلىگە تاقاپ قويدى .

سەلىم بولسا پەرىد بۇخارىيغا ياشلىقىدا بەرگەن سۆزىنىڭ ئۈستىدىن چىقتى . ئەكىبەر ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، بەگ ـ ئايىملار يېڭى ھۆكۈمرانىغا ساداقەت بىلدۈرۈش ئۈچۈن دىۋانئامغا يىغىلدى . شۇ چاغدا سەلىمنىڭ نۇرىددىن مۇھەممەد جاھانگىر دېگەن نام بىلەن تەختكە چىققانلىقىنى بىرىنچى بولۇپ ئېلان قىلىشنى پەرىد بۇخارىيغا تاپشۇرۇشتى . مەۋلانە پەرىد ئەڭ چوڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشقانلىقتىن ، ئاۋازى سۇرلۇك ھالدا جاراڭلاپ ، بەختىيارلىق تۇيغۇسىنى يوشۇرالماي قالدى ۋە بۇ تاپشۇرۇقنى بەجانىدىل ئادا قىلدى . . . ئالىبېرت پېرىپىرا بولسا ، قېرىپ ئۆز ۋەتىنىگە قايتىپ كەتتى . ئۇ ئەكىبەرگە قارشى ئېلىپ بارغان ئىشلىرى

ئۇچۇن كاتتا مەرتىۋىلەرگە ئېرىشتى.

ئەكسىنچە ئەگرەدىن بەش مىل بېرىدىكى ئىسكەندەر دېگەن جايغا ــ ئۆزى خەرىتىسىنى سىزغان مەقبەرىگە دەپنە قىلدى. مەقبەرىنى ئۇلۇغۋار بىر ئابىدە شەكلىدە قۇرۇپ پۈتتۈرۈشكە مەرىيەمى زامان جاد ھەبەي بىلەن سەلىمە بېگىمنىڭ كۆپ مېھنەتلىرى سىڭدى. ھەر ئىككىلىسى سەكسەن ياشتىن ئېشىپ، ئاچا ـ سىڭىللاردەك ئىناق ياشىدى. ۋاپات بولغاندىن كېيىن بولسا، ئەكبەر مەقبەرىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئەبەدي ئورۇن ئالدى.

بۇ ئارىدا خىسراۋ دادىسىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ يېڭىلدى ـ دە، كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالدى. بوۋىسىغا بەكرەك تارتقان خۇررام بابۇرىيلار خانىدانلىقىنىڭ ئەڭ ئىستېداتلىق ۋەكىلى بولۇپ يېتىلدى. كېيىنچە شاھجاھان نامى بىلەن تونۇلۇپ، مەشھۇر تاجمەھەلنى قۇردى. ئەمما ئۇ چاغقىچە ئەكبەر فەتھپۇر، سېكرىدە قۇردۇرغان مۇسۇلمان مەقبەرىسىنىڭ ئۆيىنى جاھىل خۇراپاتچىلار تېگىگىچە بۇزۇپ ۋەيران قىلىپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەكبەرنىڭ تۇرلۇك ئەللەر ۋە ئېتىقادلارنى بىرلەشتۇرۇشكە قاراتقان غايىلىرىنى تارىخ سەھىپىسىدىن ئۆچۈرۈپ تاشلىماقچى بولۇشتى.

لېكىن، ئارىدىن ئۆتكەن 400 يىل داۋامىدا ئەكبەرنىڭ مەنىۋى ئىزدىنىشلىرى ۋە ئومۇمىي ئىنسانىي غايىلىرى ئۇنتۇلمىدى. ئۇنىڭ نامىنىڭ ھىندچە، رۇسچە، ئىنگلىزچە، پارسچە، ئىسپانچە ۋە باشقا تىللاردا بېسىلغان كىتابلارنىڭ ماۋزۇلىرىدا ئۇچراپ تۇرىدىغانلىقى بىكار ئەمەس.

فەتھپۇر ـ سېكرىنىڭ دۇنيا تونۇيدىغان مىمارلىق ئابىدىلىرى ئەكبەرنىڭ ئىجادكار روھىنىڭ ھامان تىرىك ئىكەنلىكىنى ۋە ھېلىمۇ ئادەملەرگە بەدئىي زوق بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئىسكەندەردىكى ئەكبەر مەقبەرىسىگە بولسا ھىندىستاننىڭ يىراق ـ يېقىن ئۆلكىلىرىدىن ۋە جاھاننىڭ ھەر قايسى ئەللىرىدىن ھەر خىل ئادەملەر كېلىپ تۇراتتى.

ئەكبەر مەقبەرىسىگە كېلىپ گۈل قويغانلار ئارىسىدا ھىندى خەلقىنىڭ ئۇلۇغ پەرزەنتى جەۋاھەرلال نېھرۇمۇ بار ئىدى. جەۋاھەرلال نېھرۇ

ئىنگلىز مۇستەملىكىچىلىرى قاماقخانىسىدىن ئۆز قىزى ئىندىرا گەندىگە يازغان خەتلىرىدە ئەكبەرنى ھىندىستاننى بىرلەشتۇرگەن ۋە ھىندى مىللىتىگە ئاتا بولغان ئۇلۇغ سىمالار قاتارىدا قەلىمگە ئالغانىدى . « شاھلىق مەرتىۋىسىدىن باشقا ھېچقانداق پايدىسى بولمىغان بىھىساب كۆپ تاجدارلار ئارىسىدا پەقەت ئەكبەرنىڭ مەردانە قىياپىتىنىڭ يۈكسەكلىكىگە بوي سوزۇپ ھازىرغىچە بىزنى قايىل قىلىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەيران قالارلىق ھال ئەمەسمۇ ! » دەپ يازغانىدى جەۋاھەرلال .

كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان يەنە بىر ھادىسە بابۇر ۋە ئەكبەر مەنسۇپ بولغان سۇلالىنىڭ ئەسىردىن - ئەسىرگە ۋە مەملىكەتتىن - مەملىكەتكە ئۆتۈپ بەش ئەسىردىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆرەلىگەنلىكىدۇر . « ئىستېداد مىراس بولۇپ ئۆتمەيدۇ » دېگەن ئەقىدە بار . لېكىن ، ئەمىر تىمۇرنىڭ ئۇلۇغ ئىستېداتى كىچىك ئوغلى شاھروھ ئارقىلىق ئۇلۇغبەگكە يەتكەنلىكى ، ئۇنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئەمىرانشاھنىڭ بولسا دادىسىنىڭ ئۆلمەس ئۇدۇمىنى چەۋرىسى مىرزا بابۇرغا يەتكۈزۈپ بەرگەنلىكى تارىخ تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان ھادىسىلەردۇر . بولۇپمۇ ، ئەمىر تىمۇرنىڭ ئۇلۇغ دۆلەت ئەربابى ۋە يېڭىلمەس سەركەردە سۈپىتىدىكى ئىستېداتى ئىككى ئەسىردىن كېيىن ئەكبەردە يېڭى بىر شەكىلدە قايتا تىرىلگەنلىكى شەرقنىڭ بارلىق مەشھۇر تارىخچىلىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان . ئەكبەرنىڭ مىمار سۈپىتىدىكى ئىستېداتى بولسا ، ئۇنىڭ نەۋرىسى شاھجاھاندا يېڭى بىر يۈكسەك باسقۇچقا كۆتۈرۈلگەنلىكى بۇ سۇلالىگە خاس ئىرسىي ئۇدۇمنىڭ ئىنسانىيەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان بىر قۇدرەت ۋە ئۆمۈر باقىيلىق بىلەن ھەيران قالارلىق مۆجىزىلەرنى ياراتقانلىقىنى ئىسپاتلىدى .

بۇ ئۇلۇغ سۇلالىنىڭ ئانا زېمىنى بىزنىڭ قەدىمكى تۈركىستان ئىكەنلىكىنى كۆپ مەملىكەتلەر تېخى بىلمەيدۇ . چۈنكى ، بابۇر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنى « ئۇلۇغ موغۇللار » دەپ ئاتاش ئاجايىپ مەشھۇر بىر ئادەت سۈپىتىدە كۆپلىگەن مەملىكەتلەردە ساقلىنىپ كەلمەكتە . ھالبۇكى ، بابۇرمۇ ، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ تۈركىي قەبىلىسىدىن

ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ يازغان ۋە تىمۇرىيزادە بولغانلىقلىرى بىلەن ئىپتىخارلانغان.

يېقىن ۋاقىتلارغىچە ئۆزبېكىستاننى بىلمىگەن يۇزدىن ئارتۇق مەملىكەتلەر ھازىر بىزنى ئېتىراپ قىلىپ ئەلچىلەر ئەۋەتمەكتە. ئىشىنىمىزكى، ئۆزبېكىستان مۇستەقىللىقىغا خەيرخاھ مەملىكەتلەر ئۇنىڭدىن سۈنئىي ھالدا ئايرىۋېتىلگەن بۇ ئۇلۇغ تارىخىي سىمالارنىڭ ئانا يۇرتى بىزنىڭ بۇگۈنكى ۋەتىنىمىز ئىكەنلىكىنى جاھان مىقياسىدا ئېتىراپ قىلىدىغان كۈنلەر كېلىدۇ.

1983 ـ 1993 ـ يىللار

بۇ كىتاب تاشكەنت ئۆزبېكستان نەشرىياتىنىڭ 1993-يىل 1-
ئاي بىرىنچى نەشرى، 1993 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى 1 - باسمىسىغا
ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.
本书根据塔什干乌孜别克斯坦出版社 1993 年 1 月第一版，1993
年 7 月第 1 次印刷本翻译出版。

مەسئۇل مۇھەررىرى: مەرىيەم مەمتىمىن
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: لىيۇ شېنخەي

ئەكبەر
(ھۇمايۇن ۋە ئەكبەر)
ئاپتورى: پىرىمقۇل قادىروف (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى)
تەرجىمە قىلغۇچى: تاھىر تالىپ
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى، شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 12.875 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1999-يىل 1-ئاي 1- نەشرى
1999-يىل 1-ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 5000
ISBN7—228—04990—X/I・1867
باھاسى: 14.60 يۈەن

责任编辑：玛丽亚木·买买提明
封面设计：刘堪海

艾克拜（维吾尔文）

——霍马勇和艾克拜

（前苏）普里库勒·哈德尔　著
塔依尔·塔黎甫　译

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号　邮政编码830001）
新疆新华书店发行
乌鲁木齐福利印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本　12.875印张　2插页
1999年1月第1版　1999年1月第1次印刷
印数：1—5000

ISBN7—228—04990—X/I·1867　定价：14.60元